

University of Groningen

Cissy van Marxveldt

Soeting, Monica

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2017

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Soeting, M. (2017). *Cissy van Marxveldt: Een biografie*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. Rijksuniversiteit Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Cissy van Marxveldt
Een biografie

rijksuniversiteit
 groningen

Cissy van Marxveldt

Een biografie

Proefschrift

Ter verkrijging van de graad van doctor aan de
Rijksuniversiteit Groningen
op gezag van de
rector magnificus prof. dr. E. Sterken
en volgens besluit van het College voor Promoties.

De openbare verdediging zal plaatsvinden op
maandag 23 januari 2017 om 12.45 uur

door

Monica Francisca Soeting

geboren op 12 mei 1955

te Amsterdam

**rijksuniversiteit
 groningen**

2017

Omslagfoto: Cissy van Marxveldt, 1932.

Foto: Emmy de Vries.

Omslagontwerp en vormgeving: Wouter Fris

Druk: Scanlaser, Zaandam

Promotores

Prof. dr. C.W. Bosch

Prof. dr. W.L.H. van Lierop-Debrauwer

Beoordelingscommissie

Prof. dr. E.M.A. van Boven

Prof. dr. R. Ghesquière

Dr. J.H. Linders-Nouwens

Prof. dr. M.J.H. Meijer

Inhoud

Inleiding	9
Hoofdstuk 1 In Oranjewoud geboren	42
Hoofdstuk 2 Op de hbs	68
Hoofdstuk 3 Kindermeisje in Coventry	90
Hoofdstuk 4 Op kostschool	113
Hoofdstuk 5 De correspondentie	134
Hoofdstuk 6 Veelbewogen tijden	162
Hoofdstuk 7 De eerste romans	183
Hoofdstuk 8 De geboorte van Joop ter Heul	209
Hoofdstuk 9 Lof en kritiek	234
Hoofdstuk 10 Goede slechte lectuur	275
Hoofdstuk 11 Tegenschrijven	308
Hoofdstuk 12 Ziekte en herstel	342
Hoofdstuk 13 Crisistijd	376
Hoofdstuk 14 Oorlogsdreiging	412
Hoofdstuk 15 Het einde	443
Conclusie	476
Summary	483
Geraadpleegde literatuur en bronnen	488
Geraadpleegde overige literatuur en bronnen	495
Archieven	518
Dankwoord	520
Curriculum Vitae	522

Inleiding

Op zondagochtend 22 november 1908 werkte de achttienjarige Setske de Haan in de bibliotheek van een meisjeskostschool in het Engelse Bath haar dagboek bij. Sinds september van dat jaar verbleef ze daar als leerlinge. Twee maanden eerder was ze vanuit haar geboorteplaats Oranjewoud naar Engeland gereisd om in Coventry als gezelschapsdame te werken. Die aanstelling was echter op een pijnlijke, zo niet traumatische ervaring uitgelopen. Daarna had ze tot haar vreugde een plaats aan de Oldfield Lodge School for Girls kunnen krijgen. Daar werd ze een van de beste leerlingen, hoewel ze als middelbare scholiere in Nederland een hekel aan school had gehad.

Omdat Setske die zondag in november verkouden was, kon ze niet naar de kerk. Daarom schreef ze in haar dagboek. Twee dagen later zou ze negentien worden. Dat was een mooie aanleiding om over haar toekomst na te denken. Haar ouders wilden niets liever dan dat hun dochter en enig kind een akte Engels zou halen, opdat ze in het lager middelbaar onderwijs zou kunnen werken. Setske zelf had een ander toekomstbeeld. ‘En nou dinsdag word ik al 19,’ schreef ze, ‘en elke dag wordt mijn wensch vuriger en inniger, dat ik toch eens een boek mag schrijven. O een boek schrijven – ik kan er me in verdiepen en me indenken, hoe heerlijk het wezen moet een boek te kunnen schrijven en ik voel, dat ik het misschien eens kan.’¹

Veertig jaar en vierentwintig succesvolle boeken, twee verhalenbundels en vele tientallen gepubliceerde korte verhalen later, werd Cissy van Marxveldt – zoals Setske inmiddels bekend en beroemd was geworden – door een journaliste gevraagd of er een nieuw boek op stapel stond.² ‘Ja, inderdaad,’ antwoordde Van

1 Onderstrepingen in origineel.

2 De journaliste in kwestie heette Ans Kamstra, maar van het gepubliceerde interview is slechts een

Marxveldt, en ze voegde daar onmiddellijk aan toe dat het geen roman zou worden. Want een roman, zei ze, ‘dat kán ik niet.’³ Met deze uitspraak bedoelde Van Marxveldt niet dat ze geen verhalen kon schrijven, maar dat ze geen talent had voor het schrijven van boeken die tot de hogere literatuur werden gerekend. Haar meisjesboeken, stelde ze, waren bedoeld als ontspanningslectuur: ze waren erop gericht de lezer te onderhouden. Luchtige meisjesromans gaven ook haarzelf het meeste plezier. Je kunt, voegde ze aan haar antwoord toe, er ‘nooit zoo veel dwaasheden in schrijven als in een meisjesboek. En het is heerlijk, allerlei zotheden te schrijven...’⁴

In vijf eerdere interviews, gehouden in de jaren twintig en dertig, had Van Marxveldt steeds hetzelfde gezegd over haar werk. Ze schreef geen romans, maar grappige meisjesboeken, en daarom hoefde niemand – ook zichzelf niet – haar schrijverschap en haar publicaties serieus te nemen. In een interview met A.J.G. Strenghtolt uit 1926 weigerde ze zelfs op een gegeven moment verder over haar werk te praten, omdat ze, zoals ze zei, liever een autotocht door de woestijn maakte. Daarnaast creëerde Van Marxveldt steeds een beeld van zichzelf als iemand die vond dat de plaats van ‘de vrouw’ – en dus ook de hare –

in het gezin en in het huishouden was. Schrijven kon daarom niet meer dan een hobby zijn, iets wat je deed als de kinderen op school zaten en het huis aan kant was.

In openbare uitspraken haalde Van Marxveldt haar werk dus steeds naar beneden. Maar met haar sociale achtergrond deed ze het omgekeerde. In alle interviews maakte ze haar maatschappelijke positie steeds ‘hoger’ en voornamer dan die was. Daarbij verwees ze dikwijls naar de personages van de *Joop ter Heul*-serie, die zich in de hogere middenklasse afspeelt. Zijzelf was, zei ze dan, een stukje Joop en een stukje Julie, en Joops vader ‘was’ haar eigen vader. Aan Leo van Dil, de latere

krantenknipsel zonder verdere plaats- en datumverwijzingen overgeleverd. Waar het interview werd geplaatst en wanneer precies kon niet achterhaald worden. Dat het interview na de Tweede Wereldoorlog werd gehouden wordt duidelijk door de vragen van de journaliste.

3 Kamstra, z.d.

4 Kamstra, z.d.

echtgenoot van Joop, had ze niet alleen de voornaam, maar ook het uiterlijk en het karakter van Leo Beek, haar eigen man, gegeven.

Van Marxveldts openbare uitspraken over haar leven en werk stonden haaks op haar werkelijke achtergrond en haar dagelijkse leven. Ze was afkomstig uit de lagere middenklasse: geboren in een Fries dorp, als dochter van een hoofdonderwijzer en diens vrouw. Al haar grootouders waren arbeiders geweest. Haar man kwam uit een Amsterdams arbeidersmilieu. En wat haar uitspraak over het wezen en de plaats van 'de vrouw' betreft: als je naar de enorme hoeveelheid boeken en verhalen kijkt die Van Marxveldt in ongeveer vijftientwintig jaar schreef, kun je je moeilijk voorstellen dat ze slechts 'in gestolen uren' en alleen maar voor haar plezier schreef. Bovendien publiceerde ze niet alleen vrolijke meisjesboeken met een romantische plot, maar ook ernstige verhalen voor volwassenen en jongvolwassenen met een problematisch, open einde of een halfslachtig happy end.

Waardering en kritiek: receptiegeschiedenis

Van Marxveldt is de literatuurgeschiedenis ingegaan als schrijfster van vrolijke, luchtige meisjesromans als de *Joop ter Heul*-serie (1919-1925) en *Een Zomerzothed* (1927). Deze boeken hadden zoveel succes dat ze al tijdens het interbellum, en bijna altijd samen met Top Naeffs *School-idyllen* (1900), gebruikt werden als meetlat waarlangs alle andere meisjesboeken werden gelegd. De *Joop ter Heul*-serie werd in deze tijd aanbevolen door verschillende commissies voor schoolbibliotheken en in algemene én confessionele gidsen voor goede jeugdliteratuur. De serie stond jarenlang samen met *Een zomerzothed* in verschillende leesonderzoeken onder scholieren boven aan de top van de meest gelezen boeken.⁵ Volgens de meeste kranten- en tijdschriftrecensenten was de serie zo populair, omdat Van Marxveldt zich bijzonder goed in de wereld van de bakvis, het opgroeiende meisje, kon verplaatsen. De taal die Van Marxveldt Joop ter Heul liet spreken, typeerde men als bakvissen- of jongerentaal. Dat gebeurde ook nog na de Tweede Wereldoorlog, zoals blijkt uit een verslag van een schrijfwedstrijd over het buitenleven in de *Leeuwarder Courant*

5 Vgl. Houwink 1935; Van Lith-van Schreven 1936; Daalder 1976; De Vries 1989.

van 13 april 1950: ‘Dat zeiltochten, “wintersport”, een dag op de heide, aanleiding gaven tot vlotte uiteenzettingen behoeft wel geen betoog. Citaten kunnen achterwege blijven, want ze zouden dikwijls slechts geven de welbekende sfeer van een boek van Cissy van Marxveldt: “Geen één van ons die er droog afgekomen is: allemaal waren we “dweil” en we hadden geen droge draad om het lichaam.”’⁶

Ook de herdrukken van de *Joop ter Heul*-serie, die vanaf de jaren vijftig tot ongeveer 2010 bijna jaarlijks verschenen,⁷ werden over het algemeen positief ontvangen, ook al wezen sommige critici erop dat de boeken gedateerd aandeden, vooral wat de positie van meisjes en vrouwen betrof. Vanaf de jaren vijftig ontstond er vooral onder mannelijke critici weerstand tegen Van Marxveldts ‘burgerlijke’ meisjesboeken en tegen de zogenoemde ‘Joop ter Heul-taal’.⁸ Dat deed echter geen afbreuk aan de populariteit van Van Marxveldts werk onder meisjes en jonge vrouwen. Integendeel, toen de KRO in 1968 de televisieserie *Flitsen uit het dagboek van Joop ter Heul* lanceerde, gaf uitgeverij West-Friesland met groot succes de eerste *Joop ter Heul*-omnibus uit.

In de jaren tachtig stond het gebrek aan emancipatoir gedachtegoed in Van Marxveldts meisjesromans ter discussie, net als haar rol als moeder en huisvrouw. Zo verklaarde Cisca Dresselhuys in een interview met Ynze Beek, Van Marxveldts oudste zoon, in *Opzij* van juli/augustus 1980 dat Joop ter Heul ‘geen feministe’ was. Beek zelf vertelde dat zijn moeder meer oog had gehad voor haar boeken dan voor haar kinderen. ‘Ze was eigenlijk een slechte moeder,’ zei hij tegen Dresselhuys, waarmee hij in feite Dresselhuys’ stelling ondergroef. ‘Misschien had ze beter geen kinderen kunnen hebben, dan had ze ten minste volstrekt haar eigen leven kunnen leiden. Juist het feit, dat ze dat nu toch ook wel deed, maakt dat ik haar eigenlijk een slechte moeder vind. Zij had bijvoorbeeld helemaal geen belangstelling voor wat wij deden op school. Huiswerk, schoolavonden, het interesseerde haar helemaal niets. Ze was beslist geen moeder die haar kinderen achter de

6 Anonieme auteur.

7 Bron: Koninklijke Bibliotheek; *Brinkman's Cumulatieve Catalogus van Boeken*.

8 Vgl. J.A.B. in het *Algemeen Handelsblad*, 10 december 1966; Ivan Sitniakowsky in *De Telegraaf*, 14 januari 1972; G.L. in *De Tijd*, 30 juli 1973.

theepot zat op te wachten.⁹ Deze uitspraken werden echter door Van Marxveldts jongste zoon, Leo Beek jr., tegengesproken.¹⁰ De contrasterende portretten die Van Marxveldts zoons schilderden, leveren op z'n minst een ambivalent beeld van hun moeder op.

Vanaf eind jaren tachtig veranderde de toon van de kritiek op Van Marxveldts werk. In 1989 organiseerde het Museum van Heerenveen (dat toen nog Museum Willem van Haaren heette) ter gelegenheid van Van Marxveldts honderdste geboortedag een tentoonstelling over haar leven en werk. In een essay over de tentoonstelling in *NRC Handelsblad* van 14 juli 1989 hekelde Marjoleine de Vos de 'braafheid' van de *Joop ter Heul*-serie. Toch erkende De Vos dat Van Marxveldt laat zien dat het 'huwelijk minder rozegeur en maneschijn-achtig is dan de meeste andere meisjesboeken hun lezeresjes willen doen geloven'. Voor De Vos ging Van Marxveldt echter niet ver genoeg. 'Van Marxveldt,' stelde ze, 'durft geen conclusies te trekken uit wat ze wel degelijk ziet. Aan het eind van *Joop van Dil-ter Heul* kiest ze voor twee oplossingen tegelijk: Joop mag een jaar gaan werken (op de bank van haar man) en Leo mompelt iets over "een klein mensje dat je hier de hele dag nodig zal hebben". Dan is alles weer goed.'¹¹

In een artikel over de tentoonstelling in dezelfde krantenuitgave vroeg Ileen Montijn zich af wie Van Marxveldt eigenlijk was geweest: 'Wie was Cissy van *Marxveldt*? Was zij net zo'n vrolijk, onconventioneel type met een gouden hart als haar creatuur Joop, zo'n flinkerd als haar Puck, zo'n leukerd als haar Pit? Nog in de ban van *Joop ter Heul* en *Een Zomerzothheid* zou je even geneigd zijn dat te denken. Waarna het bijna geruststellend is om te zien dat de schrijfster een allesbehalve voorbeeldig, vermoedelijk niet eens een erg aardig mens moet zijn geweest.'¹²

Montijn ging in haar bijdrage vooral in op het automatisme waarmee het werk van Van Marxveldt, ook in de tentoonstelling, als onbelangrijke 'ontspanningslectuur' werd bestempeld: 'Natuurlijk is dat soort nonchalance illustratief voor de

9 Dresselhuys 1980: 5-6.

10 Mondelinge mededeling 8 februari 2006. Zie ook Beek 1991: 38-40.

11 De Vos, 'Ik heb nog nooit een man gezoend'. In: *NRC Handelsblad*, 14 juli 1989.

12 Montijn, 'Verslaafd aan bakvissen'. In: *NRC Handelsblad*, 14 juli 1989.

kloof tussen de behandeling die populaire literatuur ten deel valt, en de waardering van de “echte” literatuur. Maar je zou wensen dat de makers van de tentoonstelling zich aan dat onderscheid wat beter hadden kunnen onttrekken.’¹³

In deze tijd was Montijn een roepende in de woestijn. In *De hele Bijbelebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de Middeleeuwen tot heden* (1989) prees Aukje Holtrop Van Marxveldts werk vanwege haar ‘licht onderkoeld type humor dat ook nu nog werkt’. Ze deed Van Marxveldts humor echter tegelijkertijd af als typische schoolmeisjeshumor.¹⁴ Net als eerder Cisca Dresselhuys deed, bekritiseerde Holtrop de conventionele moraal in *Joop ter Heul*: ‘Joop ter Heul is ondeugend en lastig, maar in de latere delen van de serie komt alles precies zo in orde zoals dat nu eenmaal hoorde: ze verlooft zich en ze trouwt met een betrouwbare, degelijke man. Het huwelijk is een succes, al moet Joop zich in het begin leren aanpassen aan de eisen die een keurig huwelijk en nette mannen in die tijd aan een vrouw stelden.’¹⁵

In *De goede kameraad. Honderd jaar kinderboeken* (1991) komen de meisjesboeken van Van Marxveldt in een enkele alinea weliswaar voor, maar daarin lijkt haar humor een ietwat diskwalificerende factor te zijn geworden: ‘Pas in het interbellum krijgt de bakvislectuur, wellicht onder invloed van de moeilijke tijden, een serieuzer tintje. Niet dat er nooit meer gelachen mag worden. Dat blijkt wel uit de “lichtzinnige” en “ondeugende” *Joop ter Heul*-boeken van Cissy van Marxveldt.’¹⁶

In de eenentwintigste eeuw lijkt het tij gekeerd, en erkennen ook anderen het belang van het werk van Van Marxveldt voor de lezers en voor de Nederlandse literatuur. Nu toonde De Vos waardering voor Van Marxveldts gevoel voor humor: ‘Elk leven zou enorm op kunnen fleuren door het na te vertellen in de taal van Joop ter Heul.’¹⁷ Ook de schrijfster Rascha Peper prees in een essay uit 2008 de

13 Montijn 1989.

14 Bekkering e.a. 1989: 400.

15 Bekkering e.a. 1989: 416.

16 Duijx en Linders 1991: 56.

17 Hoewel De Vos de Joop ter Heul-boeken wat hun opvoedkundig aspect betreft ‘totaal verouderd en tamelijk lachwekkend’ noemde, stelde ze dat niemand meer Joop ter Heul leest om ‘de rijke-meisjesmoraal

humor van de *Joop ter Heul*-serie. Haar eigen eerste roman, schreef Peper, was bijna ten onder gegaan aan zwartgalligheid, tot ze het ‘opjoopte’. In dit stuk spreekt Peper de schrijfster via haar bekendste personage aan: ‘Tristesse is immers alleen verteerbaar als het opgeklopt wordt met lucht, en die luchtigheid, die sprankelende dialogen bijvoorbeeld, daar ben jij juist zo goed in. Opjopen doe ik nog steeds, bij ieder boek weer. Vind je dat niet “mirakels” om te horen, Joop?’¹⁸

In het overzichtswerk *Een land van waan en wijs. Geschiedenis van de jeugdliteratuur* (2014) worden de *Joop ter Heul*-serie en *Een Zomerzothheid* tot de klassieke ‘bakvisliteratuur’ gerekend. Hierin staat Van Marxveldt ook weer beschreven als uniek vanwege haar gevoel voor tijdloze humor. ‘Wat Van Marxveldt onderscheidt van voorgangers en navolgers is een ijzersterk gevoel voor humor, die haar boeken jaren na dato nog steeds genietbaar maakt,’ stellen Bea Ros en Sofie de Jonckheere.¹⁹

De bewondering voor de *Joop ter Heul*-serie lijkt zich voort te zetten, al dan niet met gemengde gevoelens. Zo zette de columniste Sylvia Witteman de *Joop ter Heul*-serie bovenaan een lijst van haar ‘vooroorlogse favorieten’.²⁰ Een maand later noemde ze Van Marxveldt ‘de koningin van het meisjesboek voor de betere standen’, maar prees ze de schrijfster ook om haar geestigheid en haar kundig gebruik van ironie.²¹ De schrijfster Kristine Groenhart ten slotte vertelt in *Meisjesboeken van weleer*, eveneens uit 2016, dat ze ‘ook nu nog, bijna honderd jaar later’ nog ‘hardop moet schateren’ om de *Joop ter Heul*-serie.²²

van de vorige eeuw. Die boeken worden gelezen om zinnen als de volgende, waarin Joop een bezoek aan haar vaders kantoor beschrijft: “Ik viel neer op een stoel, toevallig op het mandje met brieven, wat consternatie gaf, omdat Pa’s handtekening vlekte achterop mijn grijze rok. Ik vond het niets erg voor de rok, maar Pa scheen het heel naar te vinden voor zijn handtekening.” De Vos in Boonstra e.a. 2002: 112-113.

18 Interessant genoeg gebruikt Peper hier de briefvorm, precies zoals Joop aan het begin van de serie in een brief aan haar vriendin Nettie over haar belevenissen schrijft.

19 Ghesquière e.a. 2014: 256.

20 *Volkskrant Magazine*, 30 april 2016.

21 In een artikel in de bijlage van *de Volkskrant*, 30 mei 2016.

22 Groenhart 2016: 127.

Geridiculiseerd en geprezen: als er al een lijn in de openbare receptie van de *Joop ter Heul*-serie gevonden kan worden, dan kun je stellen dat de serie tot 1950 tot de onbetwiste canon van de jeugdboeken behoorde. Daarna werd meisjesliteratuur, en Van Marxveldt met de *Joop ter Heul*-serie als een van de belangrijkste representanten daarvan, op hun best als nostalgisch en op hun slechtst als ouderwets en antifeministisch beschouwd. Vanaf het eind van de jaren tachtig kwam er vooral erkenning voor de humoristische aspecten van de serie en de taal waarin die humor is gegoten. Maar kritiek of niet, Van Marxveldts meisjesboeken blijven populair, vooral onder meisjes en vrouwen. Daardoor speelden en spelen genderspecten steeds een grote rol in de receptie van de *Joop ter Heul*-serie.²³ Maar als je afgaat op het openbaar gebruik van Van Marxveldts naam, behoort de schrijfster inmiddels tot het nationaal cultuurgood. Er zijn straten naar haar genoemd in Almere, Amsterdam, Gorinchem, Spijkenisse, Oranjewoud en Wageningen, en in 2007 kreeg planetoïde nummer 10667 haar naam.

***Joop ter Heul* als identiteitsvormende cultuurdrager**

Bijna alle hierboven weergegeven kritiek – negatief en positief – laat zien dat de receptie van Van Marxveldts beroemde *Joop ter Heul*-serie getroebleerd is. Critici weten het werk niet te plaatsen, of zijn ambivalent in hun oordeel. Die ambivalentie kent verschillende factoren. Daartoe behoort zeker ook de lage waardering van romans die door vrouwen zijn geschreven. Deze romans, stelt Erica van Boven, zijn binnen het literaire veld altijd behandeld als een ‘hoofdstuk apart’, dat wil zeggen als een kwalitatief ‘minder’ soort literatuur.²⁴ Meisjesromans lagen bovendien lange tijd onder vuur vanwege hun vermeende gebrek aan emancipatoire waarde. Vanaf het begin van de twintigste eeuw protesteerden vooral socialistische auteurs als J.W. Gerhard, Nellie van Kol en Mathilde Wibaut-Berdenis van Berle-

23 Vgl. Austin 1989. In een artikel in *Trouw* van 15 mei 1970 schreef A.J. Klein: ‘Jan Wolkers heeft geduchte concurrentie van Joop ter Heul, Puck van Holten, Marijke... noem de dames maar op, die de verhalen van Cissy van Marxveldt zo plezierig bevolken.’

24 Van Boven 1992.

kom²⁵ tegen de karikaturale personages in meisjesboeken, tegen de onrealistische, romantische plot en de onderwerping van het meisje aan een man.

Sinds het einde van de twintigste eeuw wordt het emancipatoir belang van meisjesboeken steeds vaker erkend. In haar artikel 'Het bestaansrecht van meisjesliteratuur' stelt Van Lierop-Debrauwer dat meisjesboeken bij uitstek hun lezeressen een andere wereld kunnen tonen dan die waarin vrouwen een aan mannen ondergeschikt, passief bestaan leiden. Ze noemt wat dit betreft de boeken van Veronica Hazelhoff als voorbeeld. Van Lierop-Debrauwer acht het belangrijk dat deze boeken aan meisjes een literaire ondersteuning bieden in het proces van volwassen worden: 'Geen kant-en-klare recepten, zoals in de traditionele en schijn-emancipatoire meisjesliteratuur, maar tot nadenken stemmende beschrijvingen van vrouwelijke personages op zoek naar een eigen identiteit. Geen pasklare oplossingen, geen clichématig happy end, wel mogelijkheden tot geestelijke groei en een einde dat perspectieven biedt. Cruciaal is ook dat het denken, voelen en handelen van de vrouwelijke personages herkenbaar is voor de vrouwelijke lezers in de puberteitsfase.'²⁶

In dergelijke emancipatoire boeken, betoogt Van Lierop-Debrauwer in een artikel uit 1996, ligt de structuur niet vanaf het begin vast: '[Z]e bieden geen pasklare antwoorden, maar wel de mogelijkheid tot reflectie. [...] De auteur moraliseert niet, maar biedt de lezer en zichzelf de kans door middel van een eigen, literaire verwerking van het thema te reflecteren op bestaande kennis en ervaringen.'²⁷ Hoewel relaties tussen een vrouwelijk hoofdpersonage en een jongen of man nog steeds deel uitmaken van dergelijke moderne romans – zoals die van Veronica Hazelhoff, Clara Hülsenbeck en Diet Huber – ontwikkelen die relaties zich, zoals Van Lierop-Debrauwer schrijft, 'op veel geleidelijker en realistische wijze. Vaak is er sprake van een open einde, waarbij de vraag of en hoe de relatie zich verder zal ontwikkelen, onbeantwoord wordt. Soms is er slechts sprake van een relatie in

25 Gerhard 1905; Van Kol 1899; Wibaut-Berdenis van Berlekom 1906.

26 Van Lierop-Debrauwer 1994: 121.

27 Van Lierop-Debrauwer 1996: 102.

aanleg. In alle gevallen staat het zelfontdekkingsproces van het hoofdpersonage centraal.²⁸

Anders ook dan in meisjesboeken met een conventionele ‘vrouwenplot’ maakt in de emancipatoire meisjesboeken de verhouding tot de gelijke sekse deel uit van het verhaal, zoals de relatie van het hoofdpersonage tot haar moeder en haar vriendinnen: ‘Dergelijke verhalen vormen een belangrijk ijkpunt in het eigen proces van volwassen worden en geven aanleiding tot reflectie op de eigen identiteit. Meer nog dan bij het eerste thema – de relatie tussen beide seksen – onderscheidt de moderne meisjesliteratuur zich hier van het traditionele meisjesboek.’²⁹ Al met al, concludeert Van Lierop-Debrauwer, is de socialisatie van kinderen en jongeren allesbehalve sekseneutraal. Meisjes creëren een eigen wereld, ‘waarin ze oplossingen zoeken voor problemen die ze op weg naar volwassenheid tegenkomen. Ze moeten leren omgaan met de uiteenlopende opvattingen waarmee ze in het dagelijkse leven worden geconfronteerd. Een eigen, bij meisjes als zodanig bekende literatuur, waarin die verschillende visies op meisjes en vrouwen geïntegreerd zijn in levensverhalen van meisjes die op zoek zijn naar een vrouwelijke identiteit, past in dit proces.’³⁰

Met dit pleidooi voor nieuwe, emancipatoire meisjesboeken verdiept Van Lierop-Debrauwer het betoog van de toonaangevende Duitse pedagoog Malte Dahrendorf. Hij stelde in zijn beroemd geworden studie *Das Mädchenbuch und seine Leserin. Jugendlektüre als Instrument der Sozialisation* (1970) dat het meisjesboek een instrument is waarmee de maatschappij meisjes op hun ‘natuurlijke’ rollen als echtgenote en moeder voorbereidt. Maar omdat conventionele meisjesboeken zich voornamelijk kenmerken door een simplistische, ‘naïeve’ verhaallijn, een zichzelf overwinnende, aanpassende en opofferende heldin en een romantische plot, geven deze meisjesboeken volgens Dahrendorf hun jonge lezeressen vooral een gedeformeerd beeld van de werkelijkheid.³¹ Daarmee bereiden deze boeken meisjes

28 Van Lierop-Debrauwer 1996: 102-103.

29 Van Lierop-Debrauwer 1996: 103.

30 Van Lierop-Debrauwer 1996: 104. Zie ook Van Lierop-Debrauwer 2005: 38-49.

31 Dahrendorf 1979: 49 vv.

allesbehalve voor op de complexe, geleefde werkelijkheid. Integendeel, conventionele meisjesboeken verhinderen volgens Dahrendorf het emancipatieproces en bevestigen de ongelijke positie en behandeling van vrouwen enerzijds en mannen anderzijds: 'Es ist evident, daß es dem Mädchenbuch in seiner eingefahrenen Erzählhaltung, die auf Wunschbefriedigung durch Deformation der Wirklichkeit aus ist, damit es Gefäß für die Erfüllung von Mädchenträumen werden kann, nicht möglich ist, das Mädchen auf seine zukünftige Situation vorzubereiten. Es besteht der Verdacht, daß es gar nicht will, so sehr es sich auch "pädagogisch" gibt.'³²

Dahrendorf was echter niet per definitie gekant tegen het genre van de meisjesroman. In zijn studie pleit hij uitdrukkelijk voor de ontwikkeling van een nieuw, progressief soort meisjesboeken, dat meisjes een blik op een alternatief leven biedt.³³ In een essay uit 1984 stelde hij vast dat dit type meisjesboeken inmiddels op de markt was gebracht. Hij diskwalificeerde het nieuwe genre echter, omdat het slechts tot stand was gekomen onder de druk van maatschappelijke veranderingen en bijbehorende commerciële motieven. Nieuwe, emancipatoire meisjesboeken als het resultaat van 'überlegter, emanzipatorisch intentierte literaturpolitischer Schritte' achtte hij dan ook nog steeds broodnodig.³⁴ Die stappen zijn in Nederland inmiddels genomen, zoals Van Lierop-Debrauwer in 'Het bestaansrecht van meisjesliteratuur' laat zien.

Dat meisjesliteratuur emancipatoire waarde heeft, bevestigt ook Pamela Patynama. In *Passages* (1992) en in het essay 'Ontheemde vondelingen' (1996) be- toogt ze, verwijzend naar postmoderne theorieën als die van Jacques Lacan en Judith Butler, dat identiteit een vorm van narrativiteit is: identiteit is het verhaal dat we over onszelf leren vertellen en dat we constant aanpassen. Een belangrijk onderdeel van het conventionele ontwikkelingsnarratief is de mythe van de adolescentie. Deze mythe is in de loop van de negentiende eeuw ontstaan als 'manne- lijk-burgerlijke vrijheidsdroom', de droom van een rite de passage waarin alles nog

32 Dahrendorf 1979: 172.

33 Dahrendorf 1979: 203 vv.

34 Dahrendorf 1984: 125.

openstaat en de adolescent naar hartenlust kan experimenteren met verschillende rollen. In werkelijkheid, stelt Pattynama, liggen die rollen allang vast: 'Adolescentie als vrijheidsdroom die zich buiten de orde van een gewetensvolle, rationele wereld afspeelt, is een reactionaire droom en *ondersteunt* in feite de traditionele wereld. Deze wordt wel als volwassen en rationeel opgevat, maar bestaat in feite uit mannelijke ideeën en fantasieën over identiteit, *Bildung* en lichamelijkeheid. Sekseverschillen, evenals verschillen in klasse, ras, etniciteit worden in die vrijheidsdroom genegeerd.'³⁵

Als nu de rollen en patronen al vanaf het begin vastliggen en door het mannelijke verhaal worden gedomineerd, hoe kunnen er dan verhalen ontstaan waarin het opgroeiende meisje een eigen stem krijgt en zich niet aanpast aan de dominante, conventionele verhalen en vertogen waarin vrouwen een ondergeschikte rol spelen? Hoe kunnen, met andere woorden, verhalen over en voor meisjes de mannelijke droom over adolescentie doorbreken? In 'Ontheemde vondelingen' laat Pattynama zien dat ook meisjesboeken identiteitsvormende cultuurdragers zijn. Juist meisjesromans met een opvoedende, emancipatoire lading en waarde kunnen de narratieve identiteit van de lezeressen als geëmancipeerde meisjes positief beïnvloeden. Anders dan Van Lierop-Debrauwer en Dahrendorf verwijst Pattynama daarbij niet naar contemporaine romans, maar grijpt ze terug naar een romanserie uit het interbellum, het verhaal van 'een nationale heldin': Van Marxveldts *Joop ter Heul*-serie.

Pattynama begint haar betoog met vast te stellen dat de scheiding tussen 'triviale jeugdliteratuur' en romans voor volwassenen voortkomt uit de kunstmatige scheiding tussen kindertijd, adolescentie en volwassenheid als aparte fasen. Daarom is ook de scheiding tussen jeugdliteratuur en volwassenenromans kunstmatig. 'Meisjesboeken,' schrijft Pattynama, 'behoren daarom tot één van de culturele domeinen waar het meisjeskind tot volwassen vrouw wordt gefabriceerd. Zo ook *Joop ter Heul*.'³⁶

35 Pattynama 1996: 25.

36 Pattynama 1996: 30.

Vervolgens laat Pattynama zien hoe Joop ter Heul in het eerste deel van de serie als vijftienjarige wordt voorbereid op haar *performance* als volwassen vrouw: ze moet haar kwajongensachtig gedrag afleren. In het tweede deel leert ze een huishouden te bestieren, nadat ze bij haar zus en zwager is ingetrokken. Als ze in dit deel Leo van Dil ontmoet, een sportieve, jonge bankier met een typisch conventioneel mannelijk voorkomen, komen ook de heteroseksuele hofmakerij en het huwelijk aan de orde: ‘Dit deel van de *Joop ter Heul*-serie heeft de vorm van het conventionele romantische liefdesverhaal. Pas op de laatste bladzijden zal er, volgens de regels van het genre, worden gezoend.’³⁷

In het derde deel van de serie is Joop met Leo getrouwd. Omdat Joop zich nog steeds niet heeft aangepast aan het dominante ideaal van de zich aan de man onderwerpende vrouw, noemt Pattynama dit deel ‘grimmiger van toon’ dan de twee eerste delen: ‘Joop is van kinderlijke en jongensachtige meisjesadolescent veranderd in een weerspannige echtgenote die in opstand komt tegen Leo’s paternalisme.’³⁸

In het vierde deel van de serie worden alle conflicten opgelost. Joop is moeder geworden van een zoon. Als Leo voor een tijd naar Nederlands-Oost-Indië gaat om daar de zaken van de familiebank waar te nemen, trekt Joop met de baby in bij haar schoonvader en diens huishoudster tante Suzanna. Onder invloed van haar eigen vader en van de strenge tante Suzanna richt Joop zich nu vooral op het welzijn van haar vriendinnen en, na de confrontatie met een paar zwervkinderen, op liefdadigheid. In die zin is de serie een toonbeeld van de conventionele ontwikkeling van een weerspannig en wild jongensmeisje naar een kalme, zich opofferende en verzorgende vrouw en moeder. ‘In Van Marxveldts werk,’ schrijft Pattynama, ‘zitten onmiskenbaar sporen van een socialisatiepolitiek, die “wilde”, dat wil zeggen zogenaamd jongensachtige meisjeskinderen moet omtoveren tot vrouwen die deugen.’

Het ligt daarom voor de hand de boeken van Van Marxveldt ‘weg te zetten als

37 Pattynama 1996: 33.

38 Pattynama 1996: 34.

on-feministische ouderwetse meisjesboeken die ingezet zijn als voertuig van een traditionele meisjesopvoeding'. Maar anders dan eerder Dresselhuys, Montijn en De Vos dat deden, doet Pattynama dat nu juist niet. Want op belangrijke punten van het verhaal over Joop ter Heul, zegt ze, 'wordt deze interpretatie tegengesproken door een tegenstem die zich verheft binnen het traditionele verhaal en die tegen de mannelijk-burgerlijke conventies ingaat. Wie sekse inzet bij een feministische onderzoeksvraag ontdekt die tegenstem.'³⁹

Hoe ziet die tegenstem eruit? Voor ze een antwoord op die vraag geeft, stelt Pattynama vast dat Joop ter Heul niet als toegewijde echtgenote en moeder het nationale culturele geheugen is in gegaan, maar als 'de eeuwige en vrouwelijke rebel'. Als jongensmeisje heeft Joop decennialang meisjes aangesproken en die ook beïnvloed. Dat betekent dat de tegenstem in de tekst zelf gevonden moet worden, en wel in de opbouw van de hoofdpersoon van de serie: 'Hoe simpel de vertelling ook mag lijken, Joop is een tegenstrijdig en ambivalent personage. Enerzijds staat zij geheel in het teken van haar opvoeding tot deugdelijke vrouw [...]. Desondanks laat het personage zich met veel aplomb en vanaf de eerste bladzijde kennen als ánders. Zij geeft te kennen zich niet zomaar te laten regeren door blikken die vanachter lorgnets op haar worden geworpen [...]. Joops opbouw staat dus voortdurend in een tegenstelling; dat houdt haar spannend.'⁴⁰

Daarnaast, stelt Pattynama, voelen meisjes zich niet alleen vanwege het vrolijke taalgebruik door de *Joop ter Heul*-serie aangesproken. Joops taal gaat veel verder dan vrolijkheid alleen. Joop ironiseert de clichématige stijl van conventionele, romantische meisjes- en vrouwenromans. Ook de gebeurtenissen rond romantische momenten doen dat, zoals het moment van de zoen aan het eind van het tweede deel. Dat wordt 'doorkruist' doordat Joop vertelt dat op het moment suprême een drukkertje op haar rug knapt en dat een zakdoek die ze in haar truitje had verstopt naar haar rug is verschoven. Dergelijke 'storingen' komen zo vaak voor, zegt Pattynama, dat ze een tweede verhaal vormen. Dit tweede verhaal, of deze tegenstem,

39 Pattynama 1996: 35.

40 Pattynama 1996: 36-37.

maakt het mogelijk de *Joop ter Heul*-serie tegen te lezen, dat wil zeggen, anders te lezen dan op het eerste gezicht lijkt te zijn bedoeld:

Dit tweede verhaal spreekt van verzet en afstand tot de tradities en brengt een vernieuwende visie op vrouwelijkheid over. Het effect van deze twee door elkaar lopende verhalen is dat Joop als een door en door zelf-relativerend en ontheemd personage wordt neergezet. Zij blijkt getekend door een spanning tussen enerzijds verzet tegen de traditionele opvatting van vrouwelijkheid en anderzijds aanpassing daaraan. In *Joop ter Heul* is daarom een conflictueuze spanning rond vrouwelijke sekse terug te lezen, die samenhangt met de sociale context waarin vrouwen hun eigen stem lieten horen.⁴¹

Met andere woorden, dankzij de spanning, de tegenstellingen en het ironisch taalgebruik is de *Joop ter Heul*-serie meer dan een gedateerd, moralistisch verhaal over een meisje dat in een vrouwelijk keurslijf wordt gedwongen, en biedt ze de mogelijkheid tot tegenlezing, reflectie en verzet. De serie laat meisjeslezers zien dat ze zelf keuzes kunnen maken voor wat hun toekomst betreft. Daarmee voldoet de serie aan de eisen die Van Lierop-Debrauwer en Dahrendorf aan het emancipatoire meisjesboek stellen.

Middelmaat

Van Marxveldt schreef echter, zoals gezegd, veel meer meisjesromans dan alleen de *Joop ter Heul*-serie. Bovendien publiceerde ze minstens tien romans voor volwassenen of jongvolwassenen. Niet al haar boeken zijn in de vrolijke en ironische stijl als die van *Joop ter Heul* en *Een Zomerzothed* geschreven. Ongeveer een derde van haar zesentwintig gepubliceerde romans is ernstig van toon. De meeste van deze romans – zowel die voor meisjes als voor volwassenen – bieden net als de *Joop ter*

41 Pattynama 1996: 39. In een essay over de *Joop ter Heul*-serie uit 1995 verwoordt Pattynama die stem als volgt: 'Joop ter Heul die primair aanspoort tot aangepast en conformistisch vrouwelijk gedrag, ondermijnt zichzelf door een opklinkende drieste stem die oproept tot verzet, wanorde en dolle lol: "Ik ga morgen een bende schoppen op school, want ik moet een verzetje hebben. [...]"' (Pattynama 1995: 29.)

Heul-serie de mogelijkheid tot tegenlezen. Ook *Een Zomerzothed*, de *Marijke*-serie (1928-1934), *Kwiksilver* (1926), *De Arcadia* (1928) *Puck van Holten* (1931) en *Ook zij maakte het mee* (1947) hebben een open einde, of een semi-open einde waarbij op de allerlaatste bladzij nog vlug een romantische, maar allesbehalve overtuigende scène is ingelast. Dat is een aspect van Van Marxveldts werk dat in bijna alle verhandelingen over de schrijfster en in de lemmata in de verschillende overzichtswerken van jeugdliteratuur buiten beschouwing blijft. De vraag is waarom die romans zo weinig aandacht hebben gekregen.

Een mogelijk antwoord op die vraag is dat de critici in het interbellum Van Marxveldt na het grote succes van *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* en *Joop ter Heuls problemen* uit respectievelijk 1919 en 1921 domweg bleven zien als schrijfster van vrolijke meisjesboeken alleen. Dat succes is niet alleen af te lezen aan de vele drukken die er van deze boeken verschenen (van het eerste deel van de *Joop ter Heul*-serie alleen al kwamen tot 1938 elf edities uit⁴²), maar ook aan de vele toneelstukken die er van de serie werden gemaakt. Die werden tot lang na de Tweede Wereldoorlog door vele tientallen professionele en amateurgezelschappen opgevoerd. Als gevolg van het succes van de *Joop ter Heul*-serie werden Van Marxveldts boeken en verhalenbundels bijna altijd in krantenrubrieken voor jeugdliteratuur besproken, meestal door dezelfde recensentes. De boeken van Van Marxveldt die overduidelijk niet in de categorie vrolijke meisjesboeken vielen, werden niet of slechts oppervlakkig gerecenseerd. Zo werd Van Marxveldts reputatie als schrijfster van vrolijke meisjesboeken door de kritiek keer op keer bevestigd. Aangezien meisjesboeken over het algemeen als het 'laagste' soort literatuur werd beschouwd, had deze reputatie vaak ook het karakter van een stigma.

Maar er was nog een andere reden waarom aan haar serieuze romans weinig aandacht werd en wordt besteed. In een klein aantal gevallen werd Van Marxveldts werk buiten de jeugdrubriek van een krant of een tijdschrift besproken. Dat gebeurde met veel voorbehoud en een uitgebreide verantwoording van de in bijna alle gevallen mannelijke auteurs waarom juist zij aandacht besteedden aan een

42 Vgl. *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 105, 27 (6 juli 1938).

boek van Van Marxveldt. Dat voorbehoud had, zoals deze auteurs hun lezers lieten weten, te maken met de status van Van Marxveldts romans als meisjesliteratuur, maar ook als middelmaat: ze hoorden, zo meenden deze auteurs, niet tot de ‘hoge’ literatuur, maar ook niet tot de allerlaagste soort romans.

Zoals Van Boven in haar verschillende studies over de receptie van de Nederlandse populaire of publieksliteratuur laat zien, was dit oordeel, dat veel andere auteurs in die tijd trof, aan gender gerelateerd. Aan het einde van de negentiende eeuw verwees vrouw zijn en -blijven, zo schrijft Van Boven, ‘naar een heel scala van aangeboren eigenschappen en daarvan afgeleide taken [...]: zwakte, onderworpenheid, overgave, besluitenloosheid, bescheidenheid, afhankelijkheid, ijver, gevoeligheid, ontvankelijkheid, godsdienstigheid, begrip, kuisheid, vriendelijkheid, tact, liefvalligheid, schoonheid. Aan mannen werden steeds de tegenovergestelde (en hoger gewaardeerde) hoedanigheden toegeschreven.’ In het interbellum waren deze karakteriseringën dankzij de verschillende emancipatiebewegingen grotendeels verdwenen. Toch bleef er in de ogen van veel mensen een cruciaal verschil bestaan tussen het ‘zwakke’ en het ‘sterke’ geslacht: vrouwen waren passief en verzorgend van aard, terwijl mannen van nature actief en scheppend waren. Omdat ‘hoge’ literatuur volgens sommige critici in het interbellum het tegendeel was van zwak en passief, konden alleen mannen die produceren. Vrouwen, meenden ze, konden slechts romans schrijven die zich tussen de hoge – de ‘echte’ – literatuur en de ‘lage’ verpozingsboeken in bevonden.⁴³

Dergelijke boeken waren gevaarlijk omdat ze vlees noch vis waren. Een schrijfster als Ina Boudier-Bakker werd, zoals Van Boven, Koen Rymenants, Matthijs Sanders en Pieter Verstraeten in hun studies naar Nederlandse literatuur in het interbellum laten zien, beschouwd als ‘iemand die boven de populaire cultuur meent te staan, maar tegelijk niet in staat blijkt voluit deel te hebben aan die van de elite’.⁴⁴ Een ander gevaar bestond in de toegankelijkheid van romans als die van Boudier Bakker. Die waren prettig om te lezen als je

43 Van Boven e.a. 2008:306.

44 Van Boven e.a. 2008:2 03.

moe of ziek was. Maar juist omdat de meeste mensen er zo gemakkelijk naar grepen, zou er steeds minder vaak hoge literatuur worden gelezen. Dat laatste vereiste immers meer inspanning. Zo zou de invloed van de hoge literatuur afnemen. Dat zou vervolgens leiden tot een verlaging van het culturele en intellectuele peil van de gehele natie, en uiteraard ook tot lagere verkoopcijfers van intellectuele ‘inspanningsromans’ en essays.⁴⁵

Schrijfsters van deze gemakkelijk leesbare romans die noch tot de hoge, noch tot de lage cultuur werden gerekend, werden in Groot-Brittannië middlebrowauteurs genoemd. De Britse letterkundige Nicola Humble – naar wiens werk Van Boven, Rymenants, Sanders en Verstraeten in hun verschillende studies verwijzen – stelt in *The Feminine Middlebrow Novel 1920s to 1950s* dat het begrip middlebrow in Groot-Brittannië rond 1918 in de Engelse taal in zwang kwam. Vanwege het vermeend gebrek aan een duidelijke identiteit was ‘middlebrow’ vanaf het begin een vies woord. Zo schreef Virginia Woolf in 1932 in een overigens nooit verzonden brief aan *The New Statesman*: ‘The middlebrow is the man, or the woman, or middlebred intelligence who ambles and saunters now on this side of the hedge, now on that, in pursuit of no single object, neither art itself or life itself, but both mixed indistinguishably, and rather nastily, with money, fame, power, or prestige.’⁴⁶

Volgens Humble, die het begrip middlebrow niet als een pejoratieve classificatie gebruikt, zijn gender en klasse de kernthemas van de middlebrowroman. Middlebrowromans vormden en bevestigden een nieuwe gender- en middenklassenidentiteit, maar, zo stelt ze, gingen daar vaak ook tegen in.⁴⁷ De meeste middlebrowromans leggen de spanning bloot waarmee veel vrouwen uit de middenklasse zich volgens haar tussen de jaren twintig en vijftig van de twintigste eeuw geconfronteerd zagen. Hoewel in deze tijd steeds meer vrouwen uit die klasse middelbaar onderwijs hadden genoten en dikwijls ook een vak- of een universitaire opleiding hadden gevolgd, konden zij na hun huwelijk vanwege wettelijke

45 Van Boven 1998: 317. Zie ook Van Boven 2001: 109-129; 2000: 688.

46 De tekst werd gepubliceerd onder de titel ‘Middlebrow’ in de bundel *The Death of the Moth and Other Essays*. Zie Woolf 1974 [1942]: 162-172.

47 Humble 2001: 1-5.

bepalingen en sociale vooroordelen meestal niet buitenshuis werken. Of, zoals Humble het uitdrukt: '[the middlebrow novel's] construction of the family as an eccentric, essentially anti-social organization allowed it to reflect the still covert dissatisfaction of several generations of women whose new social, physical, and educational freedoms were not matched by their employment prospects: *women who were all hyped up with nowhere to go*.'⁴⁸

Veel schrijfsters die, zoals Van Boven vaststelt, buiten hun werk om 'nauwelijks weerwoord boden tegen het negatieve beeld van commerciële, parasitaire middelmaat dat de elite construeerde', gebruikten hun vertellingen ook om zich tegen bepaalde aspecten van de 'hoge' literatuur te weren. Dergelijke romans hielden zich, zo stelden zij, niet met het echte, dagelijkse leven bezig. In die zin schreven sommige schrijfsters 'terug'.⁴⁹ Ook dat is in Van Marxveldts werk terug te vinden.

Zelfpresentatie en *self-fashioning*

In haar verhandelingen over de geringe status van Nederlandse schrijfsters in het interbellum laat Van Boven zien dat deze schrijfsters zich in het openbaar bijna altijd als bescheiden en passief presenteerden, precies zoals Van Marxveldt dat tot aan haar dood in 1948 deed. Van Boven citeert onder anderen Annie Romein-Verschoor, die in de jaren dertig constateerde dat schrijfsters, gevraagd naar de invloed van de Tachtigers op hun werk, de neiging vertoonden 'haar ontwikkeling te zien als een ondoorgrondelijk, innerlijk proces, waarop zij alle bewuste invloed van tachtig verwerpen en de onbewuste slechts schoorvoetend ervaren'.⁵⁰ 'Het is opmerkelijk,' voegde Romein-Verschoor daaraan toe, 'dat schrijfsters, die men naar haar literaire ontwikkeling vraagt, zo vaak – en niet zelden met een tikje ergernis over die uitpluizerij – antwoorden, dat ze “zo maar” zijn gaan schrijven, of er “vanzelf” of omdat ze “het niet konden laten” aan zijn begonnen.'⁵¹

48 Humble 2001: 5. Mijn cursivering, MS.

49 Van Boven 2009: 304.

50 Romein-Verschoor 1977: 40.

51 Romein-Verschoor 1977: 45.

Het ontkennen van eigen literaire capaciteiten van deze vrouwelijke auteurs kun je een *Flucht nach vorne* noemen, waarmee ze de kritiek op hun werk voor konden zijn. Deze strategie is echter complexer dan op het eerste gezicht lijkt, en heeft complexe gevolgen. Ten eerste is ze verweven met de performance van vrouwen als bescheiden en passieve creaturen. Die performance ontstaat op basis van een klein aantal plots en verhalen of culturele scripts die vrouwen in het Westen ter beschikking staan. Deze plots en verhalen hebben met elkaar gemeen dat vrouwen als willoos instrument van God of het lot worden gezien, zonder een eigen wil en zonder de ambitie om zich als individu waar te maken en de wereld naar hun eigen hand te zetten. In haar biografie van Aletta Jacobs laat Bosch bijvoorbeeld zien hoe zelfs een feministe als Aletta Jacobs zichzelf in haar autobiografie een specifiek soort vrouwelijkheid toeschreef.⁵² Bij haar interpretatie van Jacobs' *Herinneringen* verwijst Bosch naar *When Memory Speaks. Reflections on Autobiography* uit 1999. Hierin betoogt Jil Ker Conway dat de cultuur als geheel, de wijze waarop de ontwikkeling van de mens wordt verklaard, familie verhalen, socialisatie en de definities van begrippen als 'succes' en 'prestatie' ons bepaalde 'scripts' geven, aan de hand waarvan wij over ons leven denken en vertellen.⁵³ Westerse standaardscripts, onderverdeeld in scripts voor mannen en scripts voor vrouwen, hebben zich volgens Conway door de eeuwen heen opmerkelijk standvastig getoond. Conway laat vervolgens zien hoe het conventionele en dominante mannenscript (de mannelijke plot) in al zijn tussentijdse variaties teruggaat op het antieke heldenepos van Odysseus, waarin de moraal, slimheid, dapperheid en het uithoudingsvermogen van de held op de proef worden gesteld alvorens hij op de plaats van zijn bestemming aankomt. Tijdens zijn reis bepaalt hij voor een groot deel zelf zijn lot en werkt hij actief mee aan de totstandkoming daarvan.

Het standaardverhaal voor vrouwen (de vrouwelijke plot) werd gevormd door

52 Bosch 2005: 13 vv.

53 Conway 1999: 6: "The main acts for the play come from the way our world understands human development; the scenes and key characters come from our families and socialization, which provide the pattern for investing others with emotional significance; and the dynamics of the script come from what our world defines as success or achievement."

de autobiografische geschriften van vrouwelijke geestelijken, waarin de overgave en onderwerping aan God centraal staan. De seculiere versie van dit script ontstond, zoals Conway stelt, binnen de negentiende-eeuwse burgerlijke preoccupatie met romantische liefde, het huwelijk, gezin en bezit. De archetypische vorm voor het levensverhaal van vrouwen (de overgave en onderwerping aan God) veranderde in deze tijd in een erotische queeste naar de ideale, rijke man die sociale mobiliteit garandeerde. Deze zoektocht wordt, in overeenstemming met de archetypische vrouwenplot, niet bepaald door activiteit, maar door passiviteit.⁵⁴ De heldin wordt uitgekozen door een man, aan wie ze zich vervolgens onderwerpt. Alle barrières die ze op haar weg naar haar eindbestemming – het huwelijk – tegen kan komen, worden verwijderd door krachten die zij niet kan beïnvloeden.⁵⁵ Alles overkomt haar, schrijft Conway, haar avonturen, de liefde, voorspoed en tegenslag.⁵⁶ Het tegenbeeld van de passieve heldin – een actief romanpersonage of een onafhankelijke vrouw die actief is in de politiek of de handel, of die zich in de wetenschap bekwaamt – dient haar als ‘slang’, ‘kenau’, ‘manwif’ of ‘blauwkous’ en daarmee als ‘onvrouwelijke’ vrouw als afschrikwekkend voorbeeld en bevestigt zo haar passieve rol.

De conventionele, romantische vrouwenplot had grote gevolgen voor de zelfpresentatie van vrouwen in het openbaar in de negentiende eeuw, maar ook in het interbellum. Hoewel de meesten van hen in hun persoonlijke documenten als dagboeken en brieven blijken gaven van ambitie, daadkracht en zelfvertrouwen, conformeerden ze zich in het openbaar aan het dominante, stereotiepe beeld van vrouwen als passief en bescheiden. Ze pasten zich aan de traditie aan, simpelweg omdat er nog geen andere werkzame en geaccepteerde voorbeelden van een alternatief openbaar verhaal over de levens van vrouwen bestonden. Conway noemt als voorbeeld de zelfpresentatie van de sociologe Jane Addams, die in haar autobiografie *Twenty Years at Hull House* (1910) haar ambities en haar succesvolle

54 Conway 1999: 13: ‘The secular form of women’s narratives emerged in the bourgeois preoccupation with romantic love, marriage, family and property.’

55 Conway 1999: 14.

56 Conway 1999: 14 ‘What is important about the Western romantic heroine is that she has no agency, no power to act on her own behalf. Things happen to her – adventures, lovers, reversals or fortune.’

initiatieven op het gebied van sociaal werk voortdurend verbloemt of verzwijgt, terwijl uit haar dagboek een daaraan tegengesteld beeld oprijst.

Bosch stelde bij het onderzoek voor haar biografie van Jacobs vast dat Jacobs haar zelfpresentatie, zoals die naar voren komt in haar autobiografie, had gemodelleerd naar Addams gepubliceerde autobiografie en de levensherinneringen van Elizabeth Cady Stanton, die zich voor de invoering van gelijke rechten voor mannen en vrouwen inzette. Stanton, die volgens Conway haar gepubliceerde autobiografie *Eighty Years and More* (1898) had geschreven volgens de conventionele, romantisch plot, benadrukte steeds het belang van het moederschap en het huwelijk hoewel ze in werkelijkheid had geleden onder de negentiende-eeuwse huwelijksbepalingen.⁵⁷ Door een strikt lineaire vertelvorm te vermijden zorgde ze er bovendien voor dat ze zichzelf bescheiden, en dus niet als een openbare heldin presenteerde.⁵⁸ Jacobs, schrijft Bosch, gebruikte gelijksoortige strategieën:

Door de relatief bescheiden positie die de strijd om het vrouwenkiesrecht in [Jacobs] levensbeschrijving inneemt en de onzichtbaarheid ervan in de hoofdstuktitels ontstaat opvallend genoeg het beeld van een vrouw die niet zozeer als leidster van de kiesrechtbeweging moest worden herinnerd (in welke hoedanigheid zij op dat moment juist bekend was), maar vooral als een veelzijdig hervormster die haar wortels had in de sociale kwestie en die ook op dat gebied haar sporen had verdiend. Daarnaast speelt ook in Jacobs' autobiografie de romantiek een niet onbelangrijke rol: zo tekende zij zichzelf als een liefhebbende dochter en echtgenote en trouwe vriendin. Het hoofdstuk over Gerritsen [Jacobs' echtgenoot, MS], dat midden in het boek staat, is het langste en ook het intiemste [...].⁵⁹

57 Conway 1999: 91-99.

58 Bosch 2005: 26.

59 Bosch 2005: 27.

Had Jacobs geen voorbeelden gehad als Addams' en Stantons aan de conventie aangepaste autobiografieën, schrijft Bosch, dan 'is het denkbaar, of zelfs heel goed mogelijk, dat Jacobs [...] helemaal geen herinneringen had opgeschreven'.⁶⁰

Performance

Tegelijk is zelfpresentatie, zoals Bosch vaststelt, altijd ook een vorm van performance, of identiteitsvorming: de rol die we aannemen als bijvoorbeeld wetenschapper, ouder, ambtenaar of schrijver. In 'Persona en de performance van identiteit. Parallele ontwikkelingen in de nieuwe biografische geschiedschrijving van gender en van wetenschap' laat Bosch zien dat en hoe wetenschappers zich in taal en voorkomen tot wetenschappers 'maken' door zich aan het heersende beeld van 'de' wetenschapper aan te passen.

Dat is ook op de identiteitsvorming van schrijfsters toepasbaar. Ook de wijze waarop iemand zich tot schrijfster maakt en presenteert wordt beïnvloed door de wijze waarop zij haar identiteit in relatie met anderen vormt. Vooroordelen met betrekking tot gender spelen daarbij een grote rol, net als culturele en sociale ambities. Het proces van performance is een complex, ambigu proces waarin gebruik wordt gemaakt van verschillende plots en scripts binnen een bepaalde omgeving en in de omgang met anderen. We zijn tot wie en wat we worden gemaakt én wie en wat we ons in relatie tot onze omgeving zelf hebben gemaakt. Mensen vormen zich, zoals de socioloog Erving Goffman in *The Presentation of Self in Everyday Life* (1959) stelt, naar het beeld waarvan zij denken dat anderen (het publiek) van hen hebben. Dat beeld kunnen zij, schrijft Bosch, 'met die gekozen zelfpresentatie ook in zekere zin afdwingen'.⁶¹ In die zin is discriminerend gedrag jegens vrouwen en depreciatie van het werk van vrouwen niet alleen het gevolg van de conventionele vrouwenplot, maar kan het er tegelijkertijd ook de oorzaak van zijn. Zo beschrijft bijvoorbeeld de Amerikaanse wetenschapster Virginia Valian in *Why So Slow* (1998), haar

60 Bosch 2005: 25.

61 Bosch 2012: 12.

onderzoek naar zelfpresentatie en performance van vrouwen en mannen, hoe vrouwen door hun ‘bescheiden’ zelfpresentatie tijdens sollicitatiegesprekken als het ware zelf lagere lonen en slechtere arbeidsvoorwaarden genereren dan mannelijke sollicitanten dat doen.⁶²

Gender maakt hoe dan ook, zoals Bosch met een verwijzing naar Judith Butler en Simone de Beauvoir vaststelt, een belangrijk deel uit van onze performance. ‘Wat mannen en vrouwen zijn ligt niet vast [...],’ schrijft Bosch. ‘Mannen en vrouwen vertolken of “doen” hun genderidentiteit door middel van overgeleverde normen, in relatie tot de context waarin zij zich bevinden.’ Ook het ‘vrouw-wor-den’ is daarom ‘een lichamelijk en geestelijk proces in een web van culturele en sociale praktijken.’ De vorming van genderidentiteit is historisch en afhankelijk van de context⁶³ en, als proces, altijd ‘in uitvoering’.⁶⁴ In die zin is de zelfpresentatie van schrijfsters als Van Marxveldt altijd gerelateerd aan sociale klasse, verschillende aan gender relaterende culturele plots en scripts, en persoonlijke ambities.

De erkenning van het belang van performance – het ‘maken’ van identiteit binnen een bepaalde context – heeft volgens Bosch tot een nieuw soort biografie geleid. Daarin wordt ‘afscheid [...]’ genomen van het zoeken naar de crux van een leven in termen van (jeugd)trauma’s en geheimen onder invloed van het twintigste-eeuwse psychoanalytische complex’. In de nieuwe biografie gaat het niet langer om ‘de waarheid’, maar om de vraag hoe de gebiografeerden zich in hun leven en werk tot, bijvoorbeeld, wetenschappers, politici, activisten, toneelspelers of schrijvers maken en zo ook gemaakt worden, en zich op die wijze in het openbaar presenteren. Of, zoals Bosch het verwoordt: ‘Het gaat erom te zien en in kaart te brengen wat een persoon “doet” en “zegt” in relatie tot het discours en de performances van tijdgenoten, familie en vrienden, maar ook van verre persoonlijkheden en *celebrities*, (verbeeldingen van) historische voorbeelden en fictieve personages om te begrijpen wat het effect of de betekenis van het handelen kan zijn van de persoon in kwes-

62 Valian 1999: 125 vv.

63 Bosch 2012: 15-16.

64 Bosch 2012: 18.

tie.⁶⁵ Dat heeft, concludeert Bosch, consequenties voor de omgang van biografen met het bronnenmateriaal. Gepubliceerde autobiografische teksten en openbare uitspraken, zoals in interviews, maar ook in niet-gepubliceerde dagboeken, memoires en brieven maken duidelijk hoe het biografisch subject zich ‘op bepaalde momenten voor een bepaald publiek’ heeft willen laten zien. Vaak is daarbij, zoals ook Conway laat zien, het contrast tussen openbare en privé uitspraken tekenend.

Dat alles is ook van toepassing op Van Marxveldt. Haar uitspraken over haar schrijverschap in het openbaar en in sommige brieven staan immers in contrast met de ambitie die in haar dagboek aantekeningen uit 1908 en – belangrijker nog – in haar enorme productiviteit tot uitdrukking komt. In de verschillende interviews en in een autobiografische schets uit 1930 benadrukte ze bovendien dat ze verschillende personages uit haar romans ‘was’ of eraan verwant was, ook al hebben die personages een andere sociaalmaatschappelijke achtergrond of levenswijze dan Van Marxveldt zelf had.

Ook objecten en materiële zaken als persoonlijke en openbare archieven bieden belangrijke informatie over zelfpresentatie en performance. Wie een eigen archief vormt, doet dat immers met het oog op de wijze waarop een toekomstige generatie naar hem of haar zal kijken. Wie geen persoonlijk archief aanlegt, geeft aan dat hij - maar meestal zij - bescheiden is en het publiek wil laten zien dat ze zichzelf allesbehalve belangrijk vond. Het ontbreken van een archief van een publieke persoonlijkheid in een bibliotheek of museum kan aangeven dat die persoonlijkheid door die instanties niet belangrijk, niet toonaangevend en niet ‘canoniek’ of ‘klassiek’ genoeg werd of wordt geacht.⁶⁶

Autobiografictie

De meeste schrijfsters van jeugd- of meisjesboeken in het interbellum conformeerden zich, zoals gezegd, in hun openbare zelfpresentatie aan het beeld van de

65 Bosch 2012: 18-19.

66 Vgl. C. Pletsch, ‘On the autobiographical life of Nietzsche.’ In: G. Moraitis en G. Pollock (red.), *Psychoanalytic Studies of Biography*. Madison, International Humanities Press 1987: 405-434.

bescheiden vrouw en de lage status van de ‘damesroman’ en die van jeugdboeken binnen in het literaire polysysteem. Rita Ghesquière definieert dit begrip, dat in de literatuurwetenschap werd geïntroduceerd door de cultuurhistoricus Itamar Even-Zohar, als volgt: ‘[H]et literaire polysysteem is een dynamisch geheel van literaire subsystemen zoals de jeugdliteratuur er een is. We kunnen dit als volgt samenvatten: het literaire polysysteem is een dynamisch geheel van literaire subsystemen, waarin tekstmodellen en eigenschappen vanuit de periferie naar het centrum bewegen, terwijl andere langzaam naar de periferie afdrijven.’⁶⁷ Jeugdliteratuur, stelt Ghesquière, heeft zich vanaf haar bestaan in de periferie van het polysysteem bevonden en dus altijd een lage status gehad binnen het gehele literaire veld.

Toch lukte het sommige schrijfsters een ander beeld van zichzelf aan te bieden en dat min of meer geaccepteerd te krijgen. Top Naeff, bijvoorbeeld, vond een weg om zich als vrouwelijke intellectueel te presenteren. Toch kon ze dat alleen binnen het kader van ‘vrouwelijke auteurs’ doen. In gepubliceerde interviews stelde ze zichzelf voor als een *femme de lettres* – een geleerde vrouw – door zich achter haar bureau te laten fotograferen, zoals ze dat voor het tijdschrift *De Hollandsche Lelie* van 1 januari 1919 deed. Naeff nam bovendien al sinds ongeveer 1914 in het openbaar afstand van haar meisjesromans, omdat die haar opwaardering als *femme de lettres* in de weg stonden.

Andere schrijfsters profileerden zich binnen het veld van jeugd- of meisjesliteratuur door deel uit te maken van jury’s en/of door tijdschriften op te richten. Ze konden dat ook doen door regelmatig artikelen over jeugd- en meisjesliteratuur voor deze tijdschriften te leveren, en door, zoals Emmy Belinfante-Belinfante dat deed, speciale rubrieken in algemene tijdschriften te verzorgen, recensies van meisjesboeken te schrijven of voor de radio over meisjesboeken te spreken. Sommige auteurs hadden uitgesproken ideeën over de opvoeding van kinderen en de rol die jeugdliteratuur daarin speelde, zoals Nienke van Hichtum en Theo Thijssen, die

67 Ghesquière 2000: 20 vv.

die ideeën in boeken en essays naar buiten brachten.⁶⁸ Daarmee verwierven ze, in elk geval binnen het jeugdliteraire systeem een bepaalde status.⁶⁹

Bij Van Marxveldt zijn dergelijke strategieën niet te vinden. Ze publiceerde een handvol recensies, maar die schreef ze slechts ter ondersteuning van het werk van haar vriendin Emmy Belinfante-Belinfante. Afgezien van haar vriendschap met Belinfante-Belinfante engageerde ze zich met geen enkele andere collega. Ze deed ook niet mee aan het debat over de positie van ontspanningsliteratuur of over het belang van jeugdliteratuur, zoals dat door schrijfster als Nellie van Kol werd gevoerd.

Een ander opvallend aspect in de interviews met Van Marxveldt en haar autobiografisch essay uit 1930 is dat Van Marxveldt zich daarin, zoals gezegd, als een ‘ouderwetse’ vrouw presenteert: een conventionele vrouw uit de hogere middenklasse, die zichzelf en haar werk ondergeschikt maakte aan haar echtgenoot en kinderen. Dat beeld contrasteert niet per se met de dagelijkse werkelijkheid, of in elk geval niet met Van Marxveldts zelfbeeld, zoals ze dat in brieven aan haar man en kinderen weergeeft. Dat beeld staat wel haaks op het leven van verschillende hoofdpersonen uit haar romans, zoals Babs uit *Kwiksilver* (1926) en Trix uit *De Louteringkuur* (1928). Dat een deel van haar romans een open einde heeft, of een weinig overtuigende, semiromantische plot, waardoor ze net als de *Joop ter Heul*-serie de mogelijkheid tot tegenlezing bieden, komt in geen enkel interview ter sprake.

Van Marxveldt verwerkte in haar romans ook nieuwe emancipatiestromingen. Rond de eeuwwisseling ontstond in Groot-Britannië en de Verenigde Staten het fenomeen van de *New Woman*, een jonge, ongetrouwde, hoogopgeleide, werkende en zelfstandige vrouw, die haar onafhankelijkheid in haar kleding, leefpatroon en vervoersmiddel (de fiets) tot uitdrukking bracht. In Nederland gingen tijdens het interbellum steeds meer meisjes werken om een zo zelfstandig mogelijk leven te kunnen leiden, zoals Francisca de Haan (1992) laat zien. Geïdealiseerde versies van de *New Woman* kwamen voor in verschillende Engelstalige romans in die

68 Vgl. Van Dijk 1999: 407 vv.

69 Van Lierop-Debrauwer 2010: 15 vv.

tijd, zoals *The Type-Writer Girl* van Grant Allen uit 1897. Een verwaterde versie van de New Woman verscheen in het interbellum in verschillende Nederlandse romans, ook in die van Van Marxveldt. Commerciële motieven kunnen een rol hebben gespeeld bij Van Marxveldts verhalen over werkende jonge vrouwen, die een groot deel van haar leespubliek moeten hebben gevormd. Zijzelf was als correspondent op een handelskantoor een van hen geweest, en was dat als schrijfster nog steeds. Dat Van Marxveldt een oog voor commercie had staat vast. In de jaren dertig schreef ze als 'Joop ter Heul' een column voor een reclameblad van een wol-fabriek, en in een aantal romans lijkt sprake te zijn van sluikreclame. Toch ligt het meer voor de hand haar romans vanwege de emancipatoire en de sociaaleconomische aspecten te zien als een vorm van *autobiografictie*, zoals die door de Britse letterkundige Max Saunders is gedefinieerd.

Het hoofdthema van de interviews met Van Marxveldt en dat van haar autobiografisch essay is steeds haar leven, of de verhouding tussen haar leven en werk. In een interview met Belinfante-Belinfante uit 1928 zei Van Marxveldt daarover: 'Alles uit mijn leven is, zoals je weet, in pennevruchten omgezet.' Nu is dat op zich geen opzienbarende opmerking. Dat Van Marxveldts werk autobiografische elementen bevat, is deels inherent aan de literatuur. Elke roman, schrijft Saunders, kan autobiografisch worden gelezen, of heeft autobiografische dimensies.⁷⁰ Dat betekent niet dat je met een roman in je hand het leven van de schrijver in kaart kunt brengen, maar dat de auteur bepaalde gebeurtenissen, wensen en emoties in een roman heeft verwerkt of die door een romanpersonage laat uitdrukken. Saunders noemt dit fenomeen *autobiografiction*, een term die waarschijnlijk voor het eerst in 1906 door de Britse schrijver Stephen Reynolds werd gebruikt. In autobiografictie wordt fictie vermengd met verschillende vormen van *life writing*, zoals dagboeken en brieven, maar ook met elementen uit het leven van de auteur. Saunders wijst erop dat veel schrijvers aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw stelden dat zij hun levens beter en waarachtiger

70 Saunders 2010: 191.

konden uitdrukken in romans dan in formele autobiografieën.⁷¹ Voor vrouwelijke auteurs uit de negentiende eeuw en het interbellum had autobiograficte ook praktische voordelen, aldus Saunders. In een tijd waarin vrouwen zich beter niet in het openbaar als onafhankelijk en actief konden presenteren, was autobiograficte een ideale manier voor voor schrijfsters om via hun fictieve personages hun eigen levensstijl en hun eigen wensen en verlangens weer te geven, vooral als die niet overeenkwamen met het ideaal van ‘de vrouw’ als verzorgend, onafhankelijk en passief: ‘It’s a form which allows writers to appear not to write about themselves; which self-protection may have been especially appealing to women writing at a time when to write overt autobiography would risk still being read as appearing threateningly independent, and transgressing from the private and domestic to the public sphere.’⁷² Dit laatste lijkt ook op van Van Marxveldt van toepassing te zijn geweest. In het openbaar presenteerde ze zich als dame met een hobby, dus niet als een actieve schrijfster. Haar romanpersonages daarentegen gaf ze gedegen opleidingen, actieve beroepskeuzes, betaalde banen en erkenning voor hun werk.

Vraagstelling

In deze biografie heb ik verschillende spanningen of incongruenties in Van Marxveldts leven als schrijfster onderzocht op basis van de hierboven weergegeven receptie van haar werk, theorieën over de functie van meisjesromans, zelfpresentatie, self-fashioning, performance en autobiograficte. De vraag die ik daarbij heb gesteld is: op welke wijze reageerde Cissy van Marxveldt op de spanningen die het vrouwelijk schrijverschap in haar leven teweegbracht?

Omdat er nog niet eerder een omvattende biografie van Van Marxveldt is verschenen, en de meeste lemmata en gepubliceerde essays over leven en werk van Van Marxveldt onjuistheden bevatten,⁷³ heb ik voor een conventionele, chronologische opbouw van de biografie gekozen. Als ‘alwetende verteller’ heb ik de

71 Saunders 2010: 198-207.

72 Saunders 2010: 210.

73 Zoals Van Gelder 1980, De Haan 1989, Groenhart 2016 en het lemma door Van Gelder in ‘Resoucrès’ van Huygens ing knaw.

vrijheid genomen af en toe naar voren te blikken als dat belangrijk leek voor de context van een bepaalde gebeurtenis of van een bepaald fenomeen.

Ik ben er daarbij vanuit gegaan dat van het verleden verhalen overblijven die het geleefde verleden een bepaalde zin hebben gegeven en die telkens weer opnieuw geven. Een biografie is wat dat betreft een samenvattend verhaal van verschillende verhalen, waarbij sommige van die verhalen in elk geval gedeeltelijk de weerslag zijn van een geleefd leven.

Ten slotte een opmerking over het gebruik van namen. Het onderwerp van deze biografie gebruikte zelf verschillende voornamen. Ze liet zich door haar echtgenoot, haar familieleden en vrienden Sets, Jet, Kees, Maatje, Cissy of Cis noemen. In een biografisch essay uit 1989 noemt Tjaard de Haan haar stevast Setske, of 'onze Sets'. Dat laatste komt overeen met de *gendered assumptions* waarnaar Caine verwijst: vrouwen worden in biografische verhandelingen vaker dan mannen met hun voornaam aangeduid. Dit familiale gebruik van voornamen, zo maakt Maaike Meijer duidelijk, wijst op een vorm van toe-eigening die vrouwen een lagere status geeft dan mannen.⁷⁴

Ik heb ervoor gekozen de schrijfster 'Setske' te noemen zolang ik over haar jeugd vertel en daarna Van Marxveldt, Cissy van Marxveldt of Setske Beek-de Haan. Haar echtgenoot noem ik Leo, Leo Beek en Leo Beek sr.; hun zonen Ynze en Ynze Beek, Leo en Leo Beek jr.

Bronnen

Bij het zoeken naar de antwoorden op mijn vragen kon ik dankzij de generositeit van Setske Jansen-Beek en Carolyn Kuntkes-Beek, Cissy van Marxveldts kleindochters, gebruik kunnen maken van een aantal egodocumenten van hun grootmoeder. Een geordend archief liet Van Marxveldt niet na. Ook dat is, zoals ik hierboven stelde, tekenend. Waar veel auteurs een persoonlijk archief opzetten en ordenen met het oog op een mogelijke biografie en een status als genie – want ook het inrichten van een archief is een *act of performance* – bewaarde Van Marxveldt weliswaar een aantal officiële documenten over haar werk, maar ze voegde er geen

74 Zie Bosch 2005b; Meijer 2014:33.

documenten aan toe die een specifiek verhaal over haar leven en werk vertellen. De enige gepubliceerde autobiografische verhalen die ze heeft nagelaten zijn de eerder genoemde interviews – maar die werden door journalisten geschreven en gecomponeerd –, haar autobiografisch essay en twee lemmata in twee verschillende overzichten van bekende Nederlanders. Als je die naast elkaar legt, valt vooral de discrepantie tussen die verschillende verhalen op.

Wat overbleef was een dagboek, dat Van Marxveldt tussen juli 1908 en januari 1909 schreef, een halfvol schrift met gedichten, een brief aan haar latere echtgenoot Leo Beek uit 1914 en een brief van Leo Beek aan haar uit 1915; een handvol brieven van Van Marxveldt aan haar ouders uit 1913 en de eerste helft van 1914; een prentbriefkaart van Van Marxveldt aan Leo Beek uit 1921; een aantal brieven van Leo Beek aan een aangetrouwde neef van Van Marxveldt; een contract met Van Marxveldts uitgeverij; verschillende losse foto's en een fotoboek. Van Marxveldts zoon Ynze bewaarde enkele brieven van zijn moeder aan hem uit de periode 1938-1940, en van de dochter van Van Marxveldts vriendin Peggy Bigot kreeg ik een verzameling korte briefjes van Van Marxveldt uit de Tweede Wereldoorlog. Dat deze verschillende documenten bewaard zijn gebleven, is waarschijnlijk deels toeval, maar deels ook niet. Waarom zou Van Marxveldt bijvoorbeeld een boze prentbriefkaart aan haar man bewaard hebben? Wat het antwoord op die vraag ook moge zijn, ze bewaarde de kaart niet om een mogelijke biograaf van haar status als genie te overtuigen.⁷⁵

Interessant is ook wat Van Marxveldt en haar gezinsleden *niet* bewaarden. Zo bevat de verzameling papieren en foto's geen medische gegevens, hoewel (maar waarschijnlijk juist omdat) Van Marxveldt eind jaren twintig een hersenbloeding kreeg, waaraan ze een verlamde rechterarm overhield. Financiële overzichten als huishoudboekjes en bankafschriften ontbreken eveneens in de verzameling van documenten en foto's in bezit van Van Marxveldts kleinkinderen. Gegevens over en foto's van de familieleden van Van Marxveldts echtgenoot zijn er nauwelijks.

⁷⁵ Dat antwoord kan slechts giswerk zijn, want een verklaring van Van Marxveldt is in het bewaard gebleven materiaal niet te vinden.

Dat laatste kan samenhangen met Leo Beeks ontkenning van zijn Joodse afkomst.

Objecten, die immers net zoveel over iemands leven kunnen zeggen als documenten, ontbreken bijna geheel in de verzameling van Van Marxveldts nazaten. Slechts een theezeeffe, een armband en een verzilverd kapgarnituur met de initialen CvM zijn bewaard gebleven - tekenen van haar vrouwelijkheid. Een leren golfset, eveneens met de letters CvM versierd en een cadeau van een bewonderaar, werd door Van Marxveldt ooit achtergelaten bij een golfclub. Waar die zich nu bevindt, weet niemand. Het Museum van Heerenveen bezit volgens eigen zeggen de typemachine van Van Marxveldt. Dit museum is het enige dat aandacht besteedt aan leven en werk van Van Marxveldt. Het organiseerde, zoals gezegd, in 1989 een overzichtstentoonstelling over leven en werk van Van Marxveldt, die voor deze biografie waardevolle informatie opleverde. Het grootste deel van de inboedel van de Amsterdamse flat waarin Van Marxveldt officieel tot aan haar dood woonde, heeft de eigenaar van de woning weggedaan toen Van Marxveldts zoon daar na de oorlog geen belangstelling voor toonde.⁷⁶

Aan officiële documenten over leven en werk van Van Marxveldt vond ik, met hulp van verschillende behulpzame en enthousiaste archiefmedewerkers, een leerlingenboek van de hbs in Heerenveen, officiële familiegegevens (in het archief van het Tresoar in Leeuwarden), verschillende gezins- en persoonskaarten in de gemeentearchieven van Heerenveen, Amsterdam en Hilversum, en gegevens in de dossiers van het Rode Kruis en de Stichting 1940-1945. Over haar tijd in Engeland heb ik de gemeentearchieven in Coventry en Bath geraadpleegd. Met de hulp van de internist Walter Hellinger, mijn zwager, kon ik de verslagen van de rechtszaken betreffende de Coventry Dispensary inzien.

Gegevens over Leo Beek sr. kreeg ik van zijn zoon Leo Beek, Setske Jansen-Beek, Paul Beek, het Rode Kruis en de Stichting 1940-1945. Verder vond ik informatie over zijn leven in verschillende gemeentearchieven, in het Nationaal Archief in Den Haag, in het archief van het NIOD in Amsterdam, het archief van het Museum van Heerenveen en in het archief van de provincie Noord-Holland in Haarlem.

⁷⁶ Mondelinge mededeling Setske Jansen-Beek, 8 maart 2016.

In het kranten- en tijdschriftenarchief van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag trof ik de gepubliceerde interviews aan waarin Van Marxveldt over haar achtergrond en haar schrijverschap sprak. Van Marxveldts romans heb ik zo veel mogelijk in eerste editie gelezen, net als haar gepubliceerde verhalen. Dankzij de kleindochters van Van Marxveldt, Setske Jansen-Beek en Carolyn Kuntkes-Beek, had ik de beschikking over de manuscripten van de roman *Puck van Holten* en van twee ongepubliceerde verhalen. Ten slotte heb ik vele gesprekken gevoerd, onder anderen met mensen die Van Marxveldt persoonlijk hebben gekend. De meesten van hen zijn inmiddels overleden: haar zoon Leo en diens vrouw Greetje Ligthart, Van Marxveldts achterneef Herman Keuning en zijn vrouw An Keuning-Tichelaar, Van Marxveldts aangetrouwde tantezegger Martha Koen-Beek en de psychiater Louis Tas. Jan Brandenburg, de zoon van Van Marxveldts klasgenoot Nanne Brandenburg, verstrekke belangrijke informatie over de verhouding tussen de jonge Setske de Haan en zijn vader.

Hoofdstuk 1

In Oranjewoud geboren

Cissy van Marxveldt werd op 24 november 1889 in het Friese Oranjewoud geboren. Volgens haar jongste zoon was ze als kind avontuurlijk, geestig en vroegrijp.⁷⁷ Wat zijzelf als volwassene over haar kinderjaren in Oranjewoud vertelde, plaatste haar in de rol van buitenbeentje – een meisje dat door haar ouders vrijgelaten werd om te doen wat ze wilde, en het liefst buiten op de weilanden en in de bossen met jongens van haar leeftijd ravotte. In 1928, in een interview met de journalist en uitgever Aaldrik Strengtholt voor het tijdschrift *Astra*, liet ze weten dat ze als enig kind graag ‘hoopen broers’ had gehad – ‘geen zusters s.v.p’, en dat ze een jongensmeisje was geweest: ‘[...] een bandiet, dol op jongensspelen, voetbal vooral. Hoeveel malen ben ik niet door mijn vader – de Vader uit “Joop ter Heul” – van het voetbalveld gesleurd, waar ik met ettelijke jongens verwoed achter een hopeloozen bal aanrende, alle spelregels ten spijt.’⁷⁸ In 1934 voegde ze daar in een interview met de schrijfster Emmy Belinfante-Belinfante aan toe: ‘Ik heb werkelijk een zonnige, gouden jeugd gehad, als enig en tamelijk verwend dochttertje van een paar model-ouders.’⁷⁹

Als Van Marxveldt naar haar achtergrond werd gevraagd, vertelde ze meestal dat haar vader ook de vader was van Joop ter Heul, de hoofdpersoon uit de gelijknamige serie.⁸⁰ Maar het leven van Ynze de Haan, Van Marxveldts vader, verschilde hemelsbreed van dat van vader Ter Heul, een rijke Amsterdamse zakenman. Ynze de Haan werd op 25 februari 1860 geboren in het Friese gehucht Hemrik, niet ver van Gorredijk. Zijn moeder, Wyske Kornelis de Kroon, gaf als beroep ‘naaister’ op toen ze op 13 mei 1859 trouwde met Koene Ynzes de Haan. Koene de Haan was

77 Jan van Marxveldt 1991: 7-12.

78 Strengtholt 1928: 1316.

79 Belinfante-Belinfante 1934: 254.

80 Vgl. Strengtholt 1928: 1316; Belinfante-Belinfante 1934: 235; Kamstra, z.d, z.j.

landarbeider en zoon van een arbeider die niet kon lezen en schrijven.⁸¹

Setskes vader, de eerste van de zeven kinderen van Wytse en Koene de Haan-de Kroon,⁸² werkte zich op tot onderwijzer. In 1887 kreeg hij een aanstelling als hoofdonderwijzer aan de openbare lagere school van Oranjewoud. In de zomer van dat jaar trouwde hij met Froukje de Groot, en twee jaar later werd hun eerste en enig kind in het schoolhuis van Oranjewoud geboren – als Setske de Haan, want pas in 1916 ging ze zich, als schrijfster, Cissy van Marxveldt noemen.

In interviews uit de jaren twintig en dertig, toen ze een beroemde schrijfster was geworden, maakte Van Marxveldt haar achtergrond altijd mooier en ‘hoger’ dan die in werkelijkheid was. Soms deed ze dat door bepaalde aspecten te bagatelliseren. In ‘Wat voorbij ging’, een autobiografisch essay uit 1930, noemde ze Oranjewoud ‘[e]en heel klein dorpje, dat op menige kaart niet eens te vinden is. Onze trots was vroeger, dat het vermeld stond in een uitgave “Mooi Nederland” met de vleierende paragraaf: “Munt uit door natuurschoon en schilderachtige bosschen”, wat de vernedering, dat het in een aardrijkskundeboek slechts “een vlek” genoemd werd, weer enigszins te niet deed.’⁸³

Oranjewoud lag – en ligt – inderdaad midden in schilderachtige bossen, maar dat je de plaats op ‘menig kaart’ niet kon vinden, was een understatement. Daarmee ontdeed Van Marxveldt haar geboorteplaats van alle toeristische en zakelijke elementen die Oranjewoud vanaf zijn ontstaan had gehad, en bracht ze het terug tot een geïsoleerd, romantisch en koninklijk lustoord, waartoe het ooit was bestemd.

Oranjewoud

De ‘vlek’ – een officiële staatskundige term voor een kleine plaats of een ‘bewoond oord’⁸⁴ – ontstond in de tweede helft van de zeventiende eeuw als buitenplaats

81 Tresoar genealogische database, huwelijksakte 13 mei 1859, akte nr. 38. In latere officiële documenten komt Koene de Haan voor als koemelker, landbouwer, boer, en wegwerker. Op zijn overlijdensakte van 13 december 1904 staat dat hij tolgaarder was in Kortezwaag.

82 Tresoar genealogische database. Twee zoontjes – een tweeling – stierven kort na de geboorte.

83 Van Marxveldt 1930: 18.

84 Volgens de Van Dale uit 1999 is een vlek een officiële staats- en aardrijkskundige term voor een kleine

toen Albertine Agnes, de weduwe van stadhouder Willem Frederik van Nassau, in Schoterwold grote stukken land, een state en een aantal boerderijen kocht. In 1676 liet ze er lanen, tuinen, bossen en singels aanleggen. Haar erfgename Henriëtte Amalia von Anhalt-Dessau gaf in 1703 de Franse architect Daniël Marot opdracht voor die plek een paleis te ontwerpen, waarvan echter niet meer dan twee zijvleugels werden gebouwd.⁸⁵ Toen in 1795 de Bataafse Republiek werd uitgeroepen, verviel al het bezit van Stadhouder Willem v aan de Nederlandse staat, ook het gebied dat inmiddels Oranjewoud heette.⁸⁶ Het landgoed, dat niet alleen als buitenverblijf, maar ook als officiële woonplaats van de stadhouder was gebruikt,⁸⁷ raakte in verval en werd tussen 1803 en 1805 afgebroken. De tuinen werden geveild.⁸⁸ Maar de streek behield zijn naam en status, en bleef daarom vermogende families aantrekken.⁸⁹ Op de plek van het afgebroken slot liet Hans Willem de Blocq van Scheltinga tussen 1829 en 1835 een nieuwe buitenplaats bouwen, die hij ook Oranjewoud noemde. Pieter Cats, een advocaat uit Sneek, kocht in 1820 het rentmeesterhuis dat bij het paleis Oranjewoud had gehoord en liet dat tot het buitengoed Oranjestein transformeren. Zo'n dertig jaar later gaf hij opdracht voor het aanleggen van het landhuis Klein Jagtlust.⁹⁰ Rond 1900 liet een aantal rijke bewoners uit Heerenveen aan de westrand van Oranjewoud villa's bouwen, waarvan sommige door beroemde architecten waren ontworpen.⁹¹

plaats of een bewoond oord.

85 Zie Mulder-Radetzky en De Vries 1999: 7-47; Kempenaar e.a. 2004: 21.

86 Zie Mulder-Radetzky en De Vries 1999: 7.

87 Zie Frieswijk en Schoor, 'De erfenis van de Friese stadhouders'. In: *Geschiedenis van Zuid-Oost Friesland* 2001, z.p.

88 Kempenaar e.a. 2004: 32.

89 Vgl. Kempenaar e.a. 2004: 18: 'De bossen en landerijen dienen niet alleen de status en vermaak van de eigenaren. Ze hebben ook economisch nut, land wordt verpacht en de bossen leveren hout. Grote percelen eikenhakhout leveren naast brand- en geriefhout ook eikenschor, een grondstof voor de leerlooierij.'

90 Zie Mulder-Radetzky en De Vries 1999.

91 Zoals Villa Woudoord, die ontworpen was door de architect K.P.C. Bazel, bekend van het kantoorgebouw van de Nederlandsche Handel-Maatschappij aan de Vijzelstraat in Amsterdam. Het echtpaar Taconis-Propstra liet in 1905 door de architect Andries van Driesum een jugendstilvilla bouwen. De bewoners van de villa's hoorden wat hun inkomens en beroepen betreft tot de hogere standen. De opdrachtgever van Woudoord was een officier van justitie; in de Heremastate, een negentiende-eeuws landhuis, woonde tot

Rond 1890 stonden er in Oranjewoud, afgezien van de landgoederen, villa's en boerderijen (die grotendeels door de grootgrondbezitters werden verpacht), ongeveer dertig huizen. De meeste daarvan waren bestemd voor de tuinmannen, timmerlieden en rentmeesters die voor de grootgrondbezitters werkten.⁹² Daarnaast was Oranjewoud een paar winkels en een paar werkplaatsen rijk. 'Twee concurrerende bakkers, twee winkeliers, twee renteniers, een timmerman, een verver, een briefgaarder, een rijksveldwachter en een schoolhoofd,' noteerde een bezoeker in 1896, 'vormen zo ongeveer de bevolking van het centrum van dit dorp, zonder de minste renommé en stellig niet bijzonder oud.'⁹³

De veldbioloog en natuurbeschermer Jac. P. Thijsse was complimenteuzer. 'In Oranjewoud is het heerlijk,' schreef hij in het Verkade-album over Friesland uit 1918. 'Er gaan slingerpaden in alle richtingen over den flauw golvenden bodem tusschen hoog geboomte. Vooral de grove dennen zijn bijzonder prachtig.'⁹⁴ De auteur G. Kamerling had Oranjewoud twee jaar eerder in *Een bezoek aan Friesland* 'de pronkzaal, de feestzaal van Friesland' genoemd en als een paradijs omschreven: 'Nu eens gaat ge door onafzienbare lage laantjes, tusschen dicht ondringbaar, goed gesnoeid hakhout door, waar de geur der kamperfoelie u omzweeft, en waar in den nazomer een groote overvloed van lijsterbessen het donkere groen met hun helrood beplekken; dan weer zijt ge op eens midden in een hoog opgaand den-nenbosch, waar nooit menschenhand de ruwe, weelderige natuur schijnt in toom te hebben gehouden, waar, als de adem Gods, de wind zucht door de wiegende toppen.'⁹⁵ Veel eerder al, in 1876, had de Franse kunsthistoricus Henri Havard Oranjewoud met enige overdrijving het 'Friesche Versailles' genoemd.⁹⁶

1903 een hoogleraar geneeskunde en daarna een arts. Johannes Taconis was eigenaar van een tabaksfabriek in Heerenveen. Zie Mulder-Radetzky en De Vries 1999: 263-275.

92 Zie Mulder-Radetzky en De Vries 1999.

93 Liemburg 2004: 19-20.

94 Frieswijk en Schoor, 2001, z.p.

95 Kamerling 1916: 86-87.

96 *In La Hollande pittoresque: les frontières menacées; voyage dans les provinces de Frise, Groningue, Drenthe, Overijssel, Gueldre et Limbourg*. Zie Wumkes 1934: 403.

Oranjewoud trok sinds de achttiende eeuw toeristen aan. Als de Nassaus op hun landgoed verbleven, kwamen er mensen naar het gebied om de vorsten en hun entourage van zo dichtbij mogelijk te kunnen bekijken.⁹⁷ Na de val van de stadhouders bleven de toeristen komen, maar nu vanwege de grote landhuizen, de parken en de bossen. Daarom maakten hotels, uitspanningen en cafés al kort na het ontstaan van Oranjewoud deel uit van het dorpsleven, net als de bijbehorende hotelgasten en dagjesmensen. De eerste herberg – de Tent – werd rond 1740 gebouwd, en kwam in 1847 in bezit van de familie De Blocq van Scheltinga.⁹⁸ In 1824 richtte een tuinman uit Haarlem het café Kraantje Lek op, en in 1834 ontstond hotel Heidewoud, dat in 1877 door de familie Tjaarda werd overgenomen. Nadat vanaf 1840 nieuwe wegen rond Oranjewoud waren aangelegd, kwamen er nog meer uitspanningen bij.⁹⁹ Het was dus druk genoeg in Oranjewoud, vooral in de zomer.

De vele toeristen en de al dan niet adellijke grootgrondbezitters bepaalden het aanzien en het ritme van het dorp tot in de twintigste eeuw. In de herfst hielden de grootgrondbezitters er jachtpartijen en in de zomer organiseerden ze familiefeesten, waarvoor ze extra personeel aannamen.¹⁰⁰ Een groot deel van de inwoners van Oranjewoud was dan ook in dienst van de grootgrondbezitters, als huispersoneel, jachtopziener of tuinier.¹⁰¹

Protest

Er bestond dus een band tussen de minder vermogende bewoners van Oranjewoud en de grootgrondbezitters, maar die had vooral te maken met afhankelijkheid en bijbehorend ontzag of afkeer, al naar gelang iemands temperament of politieke voorkeur. Wie socialist was en voor een van de rijke families werkte, kon zich in het openbaar maar beter niet over haar of zijn politieke overtuiging

97 Mulder-Radetzky en De Vries 1999: 275.

98 Mulder-Radetzky en De Vries 1999: 279.

99 Mulder-Radetzky en De Vries 1999: 275-291.

100 Vgl. Mulder-Radetzky en De Vries 1999: 129 vv.; Mulder-Radetzky en De Vries 2007: 24 vv.

101 Vgl. Mulder-Radetzky en De Vries 2007.

uitlaten.¹⁰² Als werkgevers hun personeelsleden misbruikten, op welke manier dan ook, durfde niemand dat aan de grote klok te hangen.¹⁰³ Een uitzondering was het protest dat in 1881 losbrak na een rechtszaak tegen Rients Agema, de koetsier van Johannes Bieruma Oosting. Bieruma Oosting liet Agema vervolgen voor een aanslag op hem, terwijl hij juist zelf de koetsier met een pistoolschot had verwond. Agema kreeg zes maanden gevangenisstraf. Na uitgebreide berichten in het *Friesch Volksblad* over dit duidelijke geval van klassenjustitie werd Agema gesteund door de socialistische schrijver en advocaat Samuel Katz uit Amsterdam. Katz eiste vrij-spraak en kreeg die.¹⁰⁴ De zaak bracht volgens de latere socialistische politicus Pieter Jelles Troelstra de kloof tussen rijk en arm duidelijk aan het licht, en vooral het dedain waarmee rijk op arm neerkeek. ‘Men moet den onduldbaren standen-trots, de minachting van het volk en den machthonger in die kringen hebben meegemaakt om de beteekenis van dit proces te kunnen begrijpen,’ schreef hij in zijn memoires uit 1931.¹⁰⁵ Op hemzelf, als 21-jarige corpsstudent, had het proces zo’n grote indruk gemaakt dat hij zich voornam ‘het recht te dienen en de machtigen, die het volk verdrukten en miskenden, te bekampen’. ‘In dien zin,’ voegde hij daaraan toe, ‘leverde de zaak Agema een belangrijke bijdrage tot mijn maatschappelijke vorming.’¹⁰⁶

Maar dat was dan ook zo ongeveer de enige keer dat de grootgrondbezitters openlijk bekritiseerd werden. Het merendeel van de inwoners van Oranjewoud was in elk geval op papier de grootgrondbezitters dankbaar voor de banen die ze creëerden, voor hun hulp bij het oprichten van verenigingen en genootschappen, en het in stand houden van bepaalde tradities. Als de rijke families een trouwfeest vierden, gaven de dorpskinderen steevast een aubade. Die kregen dan een aandenken, zoals de met zilver beslagen penningen en zilveren vingerhoeden die het echtpaar Van Limburg Stirum in 1913 ter ere van hun twaalfenhalfjarig huwe-

102 Mulder-Radetzky en De Vries 2007: 67.

103 Vgl. Mulder-Radetzky en De Vries 2007: 30, 89, 91.

104 Mulder-Radetzky en De Vries 2007: 87-89.

105 Troelstra 1931: 199.

106 Troelstra 1931: 200.

lijksfeest uitdeelden. Op de avond van die dag gaf de familie Van Limburg Stirum een dorpsfeest, met muziek en vuurwerk.¹⁰⁷

De families Bieruma Oosting van Oranjestein, Blocq van Scheltinga en Van Limburg Stirum organiseerden jaarlijks kinderfeesten. Op 11 november luisterden ze naar de Sint-Maartensliederen van de dorpskinderen, bewonderden hun lampions en deelden koek uit.¹⁰⁸ Pieter Heringa Cats (1823-1880), de eigenaar van Klein Jagtlust, organiseerde elk jaar een sinterklaasfeest voor de schoolkinderen van Oranjewoud.¹⁰⁹

Ook Setske de Haan nam als leerlinge van de lagere school aan dergelijke feesten deel.¹¹⁰ Ze verwerkte haar herinneringen aan die feesten in haar romans en verhalen, maar van deemoed en ontzag is daarin geen sprake. Een aantal van haar personages gaat zelfs op familiäre wijze om met oudere, adellijke heren. Zoals Wil, de hoofdpersoon uit het verhaal 'De Groote Surprise', dat in het *Algemeen Handelsblad* van 25 december 1927 verscheen. Tijdens de voorbereidingen voor een sinterklaasfeest vertelt Wil haar vriendinnen hoe zij als achtjarige met twee andere dorpskinderen op 5 december door de plaatselijke adellijke familie op het Kasteel werd uitgenodigd, en hoe ze daar beste maatjes werd met de oude graaf:

Ik kroop overal tussendoor zeg! Er stonden van die groote, lage stoelen, daar verdween ik heelemaal onder, met mijn hielen in de lucht. Het kon me geen laars schelen, al hadden er tien graven of gravinnen naar me staan kijken. [...] 'En hoe lang heeft die idylle geduurd?' vroeg Puck. 'Tot mijn tiende jaar. Toen bekende ik op een wandeling aan den ouden graaf, dat ik best wist, dat

107 Vgl. Mulder-Radetzky en De Vries 1999, 2007.

108 Zie Mulder-Radetzky en De Vries 1999: 129 vv.; 2007: 24 vv.

109 Mulder-Radetzky en De Vries 1999: 204. Pieter Heringa Cats ging wat liefdadigheid betreft veel verder dan het organiseren van dorpsfeesten. Hij leende geld aan zijn arbeiders opdat zij een eigen huis konden kopen, en na zijn dood in 1880 liet hij duizenden guldens na aan zijn personeel. Een jaar daarvoor had hij een stuk land verkocht aan de gemeente voor het bouwen van een lagere school. Zie ook Liemburg 2004: 41-71.

110 Volgens informatie in een handgeschreven verslag van A.W. Tjaarda, Heerenveen, november 1973. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

er geen Nicolaas meer bestond. En ik knoopte er meteen de vraag aan vast, of hij me ook kon inlichten hoe babies geboren werden.¹¹¹

Ook Juut Storm van Waveren, de hoofdpersoon uit Van Marxveldts *De Stormers* (1925), de dochter van de burgemeester van een stadje in Zuidoost-Friesland, raakt bevriend met een adellijke heer. Zij mag de rol van Sneeuwvitje spelen in het toneelstuk dat de dorpsjeugd opvoert ter gelegenheid van het voorgenomen huwelijk van een dochter van baron Van der Fels. In een brief aan haar moeder en grootmoeder doet Juut verslag van de opvoering. Daarin valt vooral de badinerende en ironische toon op, alsof Juut zich als dochter van de burgemeester de betere acht van de baron en zijn gezin. Ze noemt de verloofde van Leonie van der Fels een maïzenapudding, en ook Leonie neemt ze nauwelijks serieus: 'Leonie keek [...] af en toe aanbiddend naar de maïzenapudding. En dan keek de maïzenapudding aanbiddend naar Leonie.'¹¹² Vlak voor ze moet optreden, verdwaalt Juut in het kasteel en komt in de slaapkamer van de baron terecht. Als ze de nachtsloffen van de baron aantrekt en daarbij door een knecht wordt betrapt, geeft ze zich uit voor een nichtje van de baron: "Ik ben Sneeuwvitje," zei ik nog eens. "En als je me nog langer vasthoudt, is het jouw schuld, dat de boel in het honderd loopt op het tooneel. Bovendien ben ik een nichtje van de Baron, dus ik kan hier doen, wat ik wil."¹¹³ Na de opvoering mag Juut aan tafel naast de baron zitten, die ze met verhalen over school onderhoudt: '[E]n ik vertelde de Baron van onze school, waarover hij zulke stikbuien kreeg, dat hij af en toe in zijn servet dook. En hij heeft me gevraagd, of ik hem eens kom opzoeken, als Leonie getrouwd is! Wat ik heb beloofd!'¹¹⁴

Juuts houding reflecteert de houding van de middenklasse aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw, die zich zowel tegen de arbeiders als tegen de rijke elite afzette om zich als middenklasse te kunnen positioneren.¹¹⁵

111 Van Marxveldt 25 november 1927: 10.

112 Van Marxveldt 1925: 110.

113 Van Marxveldt 1925: 109.

114 Van Marxveldt 1925: 111.

115 Vgl. Kuiper e.a. 1999: 76. In zijn bijdrage aan de bundel citeert Henk Nicolai een passage uit een brief

Wat dat betreft geeft Juut hier echter hoogstens de sociaaleconomische aspiraties van de jonge Setske de Haan weer, want in haar gedrag kon ze als dochter van de hoofdonderwijzer in Oranjewoud bepaald niet zover gaan als Juut. De verhoudingen tussen de dorpelingen en de grootgrondbezitters waren duidelijk. Er was sprake van een werkverband – zoals tussen hoofdonderwijzer De Haan en burgemeester en grootgrondbezitter De Blocq van Scheltinga, die hem in 1887 had aangesteld – of van liefdadigheid, maar niet van vriendschap.¹¹⁶

Dat er contact bestond tussen Setske en de graaf en gravin Van Limburg Stirum is wel aannemelijk, want Setske fungeerde enige tijd als voorlezer voor de gravin, althans volgens een brief van een nicht van Setske uit 1974.¹¹⁷ Met het voorlezen kwam het privilege om op de gracht rond het landhuis te roeien: ‘Om dat kasteel was een breede gracht en [daarin] lag steeds een klein roeibootje alwaar Sets veel gebruik van mocht maken.’¹¹⁸ En toen in Hotel Tjaarda onder leiding van Setske de operette *Asscheoester* werd opgevoerd, zorgde de gravin voor de nodige antieke meubelen.¹¹⁹

van de dochter van een klokkenmaker in Leeuwarden uit ongeveer 1873, waaruit een vergelijkbaar dedain blijkt: ‘Die groote lui doen maar net zo als ze willen, ’s winters in stad en zomers buiten, en nog dikwijls niet tevreden met al die voorrechten. Bijvoorbeeld mijnheer Buma, eertijds burgemeester van Kollum, die noemt zich bij gelegenheid de rijkste man uit Leeuwarden. Maar zou hij er dat woord gelukkigste ook bij kunnen en durven voegen, ik vrees voor het laatste. O, wat zijn dan zulke lui nog te beklagen, hè?’

116 Vgl. Kuiper e.a. 1999: 11-71.

117 In een brief gedateerd 21 april 1974 schreef Wijske Keuning-Jelsma aan haar achterneef Leo Beek jr.: ‘Setske ging toen al veel voorlezen bij de gravin Van Limburg Stirum die toen op het grote Slot woonde vlak bij oom en tante.’ Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

118 Brief van Wytske Keuning-Jelsma aan Leo Beek jr., Heerenveen, 21 april 1974. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

119 In zijn verslag uit november 1973 (zie noot 37), schrijft A.W. Tjaarda dat hij de piano van het gezin De Haan kocht toen Setske die niet meer nodig had, en dat die tot de dood van Tjaarda's vrouw in 1921 dienstdeed in het hotel: ‘En zo heeft die piano enige jaren de boel in “Hotel Tjaarda” te Oranjewoud aardig kunnen opvrolijken; ook b.v. op de avond, dat de operette “Asscheoester” onder háár [Setskes, MS] leiding als dirigente met antiek meubilair van Mevrouw Gravin van Limburg Stirum – de Blocq van Scheltinga ter leen, werd opgevoerd op de oude bovenzaal.’ Helaas vertelde Tjaarda niet wanneer die opvoering had plaatsgevonden, en gegevens daarover zijn niet te vinden.

Op stand

De wereld waarin Setske opgroeide was economisch stabiel en prestigieuzer dan die van haar grootouders. Die hadden als handwerkslieden en losse arbeiders geen vast inkomen en moesten met weinig geld rondkomen. Haar vader had met zijn aanstelling als hoofdonderwijzer in Oranjewoud een grote stap op de maatschappelijke ladder gezet, groter nog dan de meeste andere onderwijzers die destijds aan dorpsscholen in Friesland lesgaven. Hij was niet alleen verantwoordelijk voor het onderwijs van de kinderen van de boeren en de arbeiders in Oranjewoud en omgeving, maar ook van de kinderen van de grootgrondbezitters en villabewoners.

De maatschappelijke positie van de bovenmeester van Oranjewoud liet zich aan de omvang en de stijl van diens dienstwoning aflezen. Het schoolhuis leek op de grotere woningen van de 'hogere' personeelsleden van de grootgrondbezitters, zoals die van de rentmeesters. Het huis was gebouwd in 1879 (en werd afgebroken in 1960) en had aan weerszijden van de voordeur twee ramen. De bovenverdieping had een erker die versierd was met een timpaan en gesneden lijsten. Ook onder aan de daklijst waren versieringen aangebracht. Een zandpaadje voor het huis dat aan de school was gebouwd, leidde naar de buitenplaatsen Oranjewoud en Oranjestein, en een bosweggetje aan de overkant van het zandpaadje eindigde bij Klein Jagtlust.¹²⁰

De hoofdonderwijzer van Oranjewoud had dus een zekere stand op te houden. Voor meester De Haan en zijn vrouw waren daarom de 750 gulden per jaar (vergelijkbaar met 9349,75 euro¹²¹) die hij de eerste dertien jaar als hoofdonderwijzer verdiende, te weinig.¹²² Maar daarin stonden ze niet alleen. In 1873 schreef jhr. mr. F.H. van Beyma thoe Kingma, schoolopziener van de Friese grietenij, in een 'Open adres' aan de Staten-Generaal dat 'de onderwijzers door lage traktementen niet in staat [zijn] om overeenkomstig de behoeften en eischen van hun stand te leven'.

120 Vgl. Liemburg 2004: 53.

121 Deze en alle volgende omrekeningen volgens de tabel van het IISG: 'De waarde van de euro/gulden', <http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>, geraadpleegd op 8 juli 2015.

122 Gemeentearchief Heerenveen, nr. 2798: Stukken betreffende salarissen en pensioenen van onderwijzend personeel 1881-1934.

Tien jaar later was die situatie nog steeds niet verbeterd.¹²³ Een collega en tijdgenoot van Ynze de Haan, Klaas Harts, zoon van een huisschilder, ergerde zich zo'n vijftig jaar na zijn aanstelling als onderwijzer nog steeds aan het lage salaris van onderwijzend personeel, omdat dat de onderwijzers onvoldoende in staat stelde gezag en vertrouwen van de leerlingen en hun ouders te winnen.¹²⁴ 'De tractementen van 7-800 gulden zijn vrijwel regel in alle plattelandsgemeenten van ons vaderland, vooral in hare kleinste plaatsjes,' schreef hij in een krantenartikel dat hij in 1933 opnam in *Boek mijner herinneringen*, zijn ongepubliceerde memoires. 'En de 184 Friese hoofden daarmee beloond – de 1119 in geheel Nederland – zij zijn? Ook minimumlijders! Zij zelf kunnen als zij willen, als zij oprecht hun hart uitspreken en geen ijdele waan of onderdanige tevredenheid hun influistert, dat zij een onbekommerd leven moeten huichelen – zij zelf kunnen het getuigen, dat een jaarlijksch inkomen van 7-800 gulden plus "vrije woning en zoo mogelijk een tuin", hen niet vrijwaart van het kampen met de broodzorgen, vooral als het gezin vrij talrijk is. Zij moeten een groot huis meubileren, onderhouden; uit huishouding en persoonlijk voorkomen moet "stand" blijken.'¹²⁵

Om zijn stand als hoofdonderwijzer in Oranjewoud te kunnen ophouden, gaf Setskes vader vanaf 1895 ook geschiedenisles op de avondnormaalschool in Heerenveen.¹²⁶ Waarschijnlijk vulde hij zijn inkomen nog extra aan door af en toe een leerling in huis te nemen, want volgens het gemeentearchief van Heerenveen trok op 24 januari 1890 de twaalfjarige Tjeerd Lettinga in het schoolhuis

123 Zie ook De Jong 1996: 73-74.

124 Prosé 1963: 32. Vgl. ook De Jong 1996: 73: 'Het belang van de salaris kwestie kan van hieruit goed worden begrepen. Een goed salaris gaf hun [Nederlandse onderwijzers rond 1900, MS] minstens een symbolisch gewicht. Om zowel vertrouwen en achting van het volk als het gezag te winnen, was een zekere status, die met een voldoende salaris kon worden bereikt, noodzakelijk.'

125 Harts 1932/1933: 12. De tekst stamt uit een artikel van Harts dat gepubliceerd werd in een niet nader genoemde krant, d.d. 25 januari 1891, getiteld 'Nog iets over en aan de onderwijzers'. Het artikel is in Harts Boek der herinneringen ingeplakt en de onderstrepingen werden waarschijnlijk door Harts zelf aangebracht. Harts was van 1919 tot 1932 directeur van de Rijksskweekschool in Leeuwarden. Onderstrepingen in het origineel.

126 Vgl. Liemburg 2004: 129.

van Oranjewoud. Hij bleef daar tot 26 september 1891.¹²⁷

Vanaf 1902 kreeg het gezin De Haan het beter, want toen ging het jaarsalaris van Ynze de Haan met 200 gulden omhoog. Vier jaar later verdiende hij 1000 gulden per jaar, en in 1914, zijn laatste jaar als hoofdonderwijzer in Oranjewoud, 1150 gulden.¹²⁸ Dat lag ruim boven het gemiddelde belastbare inkomen van de inwoners van Oranjewoud, dat niet meer dan 400 gulden per jaar was, omgerekend, rond de 4500 euro. Veel was dat ook toen niet, als je bedenkt dat een pond koffie vlak voor de Eerste Wereldoorlog ongeveer 74 cent kostte (bijna 10 euro) en een pond spek en een pond plantenboter beide 50 cent, zo'n 5 euro.¹²⁹ Vaak was het inkomen nog lager. Een zekere Jan de Boer had in het hele jaar 1916 niet meer dan 25 gulden verdiend, omgerekend ongeveer 265 euro.¹³⁰

De salarissen van de meeste inwoners van Oranjewoud destijds verdwijnen helemaal in het niet als je ze vergelijkt met het vermogen van broer en zus Bieruma Oosting, de eigenaren van het landgoed Oranjestein. Zij hadden in 1914 een belastbaar inkomen van respectievelijk 30 000 gulden (rond 305 260 euro) en 58 000 gulden (ongeveer 590 160 euro) per jaar. Charles L.A.J. graaf Van Limburg Stirum, de toenmalige eigenaar van het landgoed Oranjewoud, moest in dat jaar over 25 450 gulden (258 960 euro) belasting betalen.¹³¹

Stakingen

Wat Van Marxveldt in haar verhalen over haar jeugd niet vertelde, is dat de meeste mensen in het gebied rondom Oranjewoud grotere zorgen hadden dan het op-

127 Tjeerd Lettinga, geboren op 10 december 1878 in Lieve Vrouwenparochie, werd inspecteur van de politie, en stierf, nog geen 28 jaar oud, op 6 november 1906 in Franeker. Gegevens databank genealogie Tresoar, Leeuwarden.

128 Gemeentearchief Heerenveen, nr. 2798: Stukken betreffende salarissen en pensioenen van onderwijzend personeel 1881-1934.

129 Vgl. de website van het iisg: <http://www.iisg.nl/hpw/brannex.php>, geraadpleegd op 8 juli 2015.

130 Archief Museum Heerenveen, archiefstukken nr. MWvH11.123: Kohiers van de Hoofdelijke Omslag der gemeente Schoterland over de jaren 1916, 1917, 1918.

131 Mulder-Radetzky en De Vries 2007: 69; Archief van het Museum Willem van Haaren, Heerenveen, archiefstukken nr. mwvH 11.123: Kohiers van de Hoofdelijke Omslag der gemeente Schoterland over de jaren 1916-1918.

houden van hun stand. Tjepke Nawijn, hoofdonderwijzer van Nij Beets en zelf zoon van een tabakskerversknecht, vond dat hij meer dan genoeg had aan de 700 tot 800 gulden die hij per jaar verdiende. Sterker nog: hij schaamde zich voor dat bedrag, want in vergelijking met het inkomen van de arbeiders in Nij Beets en omgeving beschouwde hij zichzelf als een rijke man. Zijn salaris gaf hij daarom bijna helemaal uit aan hulp voor de arme bewoners van het dorp.¹³²

Arm was daar bijna iedereen. Nij Beets ligt ten zuiden van Drachten, in de Zuidoosthoek van Friesland. In dit gebied werd vanaf de vijftiende tot aan het begin van de twintigste eeuw turf gestoken. Tussen 1860 en 1874 konden de veenarbeiders hier redelijk goed – en soms heel goed – van hun loon rondkomen.¹³³ Maar toen in de jaren zeventig van de negentiende eeuw steenkool en petroleum steeds vaker als brandstof werden gebruikt en de prijs van turven daardoor zakte, gingen de inkomsten van de turfstekers steeds meer achteruit. De Zuidoosthoek behoorde daarom vanaf het einde van de negentiende eeuw tot in de eerste helft van de twintigste eeuw tot de armste streken van Nederland. De losse veenarbeiders – en vaak ook hun kinderen – werkten rond 1880 dagelijks gemiddeld twaalf uur in de natte grond. Ze verdienden gemiddeld 1,50 gulden per dag,¹³⁴ het equivalent van 10 euro. Omdat ze pas aan het eind van het seizoen hun loon kregen, konden ze tot die tijd alleen op krediet inkopen bij de winkels van hun bazen, die woekerprijzen hanteerden. Nadat het veen gestoken was en de losse arbeiders hun schulden hadden afgelost, zaten ze zonder werk en geld.¹³⁵

De vaste turfstekers die het hele jaar door turven maakten, hadden het iets beter. Maar geld voor een degelijk onderkomen hadden noch de losse, noch de vaste arbeiders. Losse arbeiders die het zich konden veroorloven, woonden buiten het seizoen in een plaggenhut of in een oude boot. De allerarmsten moesten in hollen

¹³² Huisman 2011: 223.

¹³³ Huisman 2011: 51; Frieswijk 2001, z.p.

¹³⁴ Huisman 2011: 60.

¹³⁵ De veenbazen betaalden aan de provincie weliswaar naast het slikgeld – een belasting per honderd vierkante ellen turf of slik – ook verplicht armengeld voor behoeftige veenarbeiders, maar konden daar gemakkelijk vrijstelling voor krijgen. Zie Huisman 2011: 38.

in de grond leven. De huisjes van de vaste arbeiders boden meer beschutting, maar ook die kon je allesbehalve luxe noemen, omdat ze voor het grootste deel uit turf, leem en stro bestonden. De arbeiders die het veen afgroeven of het veen uit het water ophaalden opdat het tot turf gemaakt kon worden – de zogenoemde baggelaars – overnachtten door de week in zogeheten trekkerstenten. Dat waren niet meer dan uit losse planken opgetrokken keten met ruwhouten slaapbanken langs de wand.¹³⁶

Ook de landbouw had eind negentiende eeuw met een crisis te maken.¹³⁷ Wie als knecht in vaste dienst bij een boer was, kreeg voor honderd uur werk per week tussen de 250 en 300 gulden per jaar, en soms ook gratis maaltijden.¹³⁸ Maar losse landarbeiders, zoals Setskes grootvader van vaderskant, verdienden rond 1880 vaak niet meer dan tussen de 30 en 40 cent per dag, als ze al werk konden krijgen.¹³⁹ In een artikel in het *Nieuwsblad van het Noorden* van 9 maart 1892 (tweeënhalf jaar na Setskes geboorte) schreef Nawijn wanhopig dat er om hem heen te veel mensen woonden ‘die zoo diep, diep ongelukkig’ waren, en dat er niemand was die zich om hen bekommerde: ‘Geen brood in huis, geen geld om iets te kunnen koopen, bijna geene kleederen om het verkleumde lijf; ‘s nachts een dun dekentje, waaronder men wel moet bibberen. Dat alles is zóó bij velen mijner dorpsgenooten, bij zeer velen zelfs; ik ben overtuigd, dat ik niets te veel gezegd heb, integendeel, het is zóó erg gesteld, dat het onmogelijk te beschrijven is.’¹⁴⁰

De meeste kinderen in de Zuidoosthoek kwamen met lege magen naar school. Als ze al naar school konden, want in het voorjaar en in de zomer moesten ze meehelpen bij het turf maken of op het land werken,¹⁴¹ ook al hadden alle Ne-

136 Frieswijk, ‘Het verhaal van de turfgravers’. In: *Geschiedenis in Zuidoost Friesland*, 2001, z.p.

137 Vgl. Klaver 1974: 10; Bosker 2009: 12.

138 Deze bedragen waren ongeveer resp. 4200 en 7000 euro. Zie Frieswijk, ‘Het verhaal van de turfgravers’. In: *Geschiedenis in Zuidoost Friesland*, 2001, z.p.

139 Zie Frieswijk, ‘Het verhaal van de turfgravers’. In: *Geschiedenis in Zuidoost Friesland*, 2001, z.p. 30 en 40 cent in 1880 waren in 2015 vergelijkbaar met 10 en 20 euro.

140 Zie Frieswijk, ‘Het verhaal van de turfgravers’. In: *Geschiedenis in Zuidoost Friesland*, 2001, z.p.

141 Zie Harts 1932/1933: 8; Boekholt en De Booij 1987: 153. Vgl. ook de archiefstukken nrs. 4742-4746: Notulen van de plaatselijke commissie van toezicht op het lager onderwijs in de gemeente Schoterland. In deze

derlandse gemeenten na de invoering van de nieuwe Lager Onderwijswet in 1878 het recht arbeid van kinderen onder twaalf jaar te verbieden.¹⁴² Een tijdgenote van Setske, dochter van veenarbeiders, vertelde ooit dat ze als achtjarige niet naar school kon omdat ze met petroleum moest leuren om het loon van haar ouders aan te vullen.¹⁴³ In de winter waren de modderige paden door het veenland praktisch onbegaanbaar, waardoor de kinderen van de veenarbeiders ook dan vaker wel dan niet thuisbleven.¹⁴⁴

In augustus 1889 schreef Nawijn samen met de burgemeester, een wethouder en de gemeentesecretaris van Beets, een vervener, een kerkraadslid, twee armvoogden en drie opzichters een brief aan de zeventig landeigenaars in Opsterland over de hemeltergende armoede onder de arbeiders. De brief werd in zijn geheel overgenomen in het godsdienstig-staatkundig dagblad *De Tijd*.¹⁴⁵ Die krant vergeleek in een inleiding tot de brief de toestand in de Zuidoosthoek met die in Ierland, waar een paar jaar eerder onder werkloze arbeiders en boeren grote hongersnood had geheerst. In Beets alleen al, lieten de briefschrijvers weten, zaten zestig van de tweehonderd gezinnen – ‘in den besten tijd des jaars’ – zonder werk en inkomen. In de winter zou dat aantal alleen maar toenemen. De schrijvers deden daarom een dringend beroep op de landeigenaren om in elk geval voor een behoorlijke afwatering te zorgen, opdat er meer veen kon worden afgestoken. Maar op een vergadering van de commissie van werkverschaffing in oktober van dat jaar werd bekend dat slechts een paar landeigenaren aan de oproep hadden voldaan. Aan het eind van de vergadering droeg de burgemeester van Beetsterzwaag de commissie op ‘nog eens rond te zien naar andere middelen om werk te verschaffen aan de werkelozen te Beets’.¹⁴⁶

stukken wordt dikwijls vastgesteld dat een aantal kinderen in de zomer niet naar school kwam, omdat ze op het land moesten meehelpen.

142 Vgl. Poelstra 1996: 167.

143 Huisman 2011: 74.

144 Huisman 2011: 71-72.

145 14 augustus 1889. Zie ook Frieswijk, ‘Het verhaal van de turfgravers’. In: *Geschiedenis in Zuidoost Friesland*, 2001, z.p.

146 *Leenwarder Courant*, 10 oktober 1889.

Geen wonder dus dat het socialisme en het anarchisme grote aanhang kregen in de Zuidoosthoek.¹⁴⁷ Vooral Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de secretaris van de Sociaal-Democratische Bond (sdb), die van 1870 tot 1871 in Harlingen als predikant had gestaan, was er in de jaren tachtig ongekend populair.¹⁴⁸

In de jaren tachtig sprak hij zijn aanhangers in Friesland vaak toe, zoals op 4 april 1886 in Heerenveen, waar hij een pleidooi hield voor de invoering van het algemeen stemrecht. De autoriteiten hielden de ontwikkelingen rond die bijeenkomst goed in de gaten.¹⁴⁹ In een geheime brief aan de officier van justitie te Heerenveen meldde burgemeester Hans Willem de Blocq van Scheltinga dat hij weliswaar geen buitengewone politie maatregelen had genomen, maar dat hij de gemeenteveldwachter had gevraagd bij de lezing aanwezig te zijn en daar goed op te letten. De veldwachter in kwestie rapporteerde op 5 april dat ‘hij geene termen [had] gevonden den spreker het woord te ontnemen’, dat de orde niet verstoord werd, en dat het lokaal waar de lezing plaatsvond ‘op den bepaalde tijd (elf uur)’ was gesloten.¹⁵⁰

Een paar jaar later was het echter minder rustig in het veen. In het voorjaar van 1888, een jaar voor Setskes geboorte, braken er tot in Drenthe georganiseerde stakingen uit. De belangrijkste eis van de stakers was de afschaffing van de gedwongen winkelnering. Socialistische voortrekkers als Rindert van Zinderen Bakker, Vitus Bruinsma (de oprichter van de Friesche Volkspartij), de feministe Trui Stellingwerf-Jentink en Domela Nieuwenhuis hielden bezielende toespraken die door honderden stakers werden bijgewoond, ook in Heerenveen en omgeving. Hoewel de autoriteiten grote aantallen soldaten en politieagenten inzetten om de arbeiders weer aan het werk te krijgen, hielden de stakers stand. Hun acties hadden succes. De gedwongen winkelnering verdween grotendeels, en er werden lagere prijzen voor

147 Huisman 2011: 155 vv.

148 Vgl. Kuiper en Frieswijk, 2002; Frieswijk, ‘Het verhaal van de socialisten’. In: *Geschiedenis in Zuidoost Friesland*, 2001, z.p.; Stutje 2012: 167 vv.

149 Frieswijk, ‘Het verhaal van de socialisten’. In: *Geschiedenis in Zuidoost Friesland*, 2001, z.p.

150 Archief van de Arrondissementsrechtbank Heerenveen, Inv.nr. 708.

levensmiddelen berekend.¹⁵¹ In hetzelfde jaar werd de SDB-afdeling Gorredijk met vijftig leden de grootste van de vier SDB-afdelingen in Friesland, en kozen de mannelijke winkeliers, kleine boeren, pachters en de zelfstandige ambachtslieden Domela Nieuwenhuis als afgevaardigde van Schoterland in de Tweede Kamer.¹⁵² Dankzij hem werd in 1888 in bijna heel Friesland de gedwongen winkelnering afgeschaft.¹⁵³

In april 1890 staakten de veenarbeiders opnieuw, nu vooral om hogere lonen af te dwingen.¹⁵⁴ Een paar maanden later vond er in Heerenveen weer een socialistische bijeenkomst plaats, waaraan tussen 12 000 en 15 000 mensen uit Friesland en uit Amsterdam deelnamen. Van de acht sprekers – onder wie Wilhelmina Drucker (naar wie in 1970 de feministische beweging Dolle Mina werd genoemd¹⁵⁵) – spraken er steeds vier op vier verschillende plekken, zodat iedereen hen kon horen.¹⁵⁶ Dit keer besloot burgemeester De Blocq van Scheltinga persoonlijk poolshoogte te nemen. Hoe bang hij was dat er een oproer zou uitbreken, blijkt uit een brief aan Elske van Heloma, zijn vrouw. ‘Wie weet of je mij wel terugziet,’ schreef hij haar, ‘want als er wat gebeurt, moet ik natuurlijk voorop en ben er het eerste bij.’¹⁵⁷ Hij besloot echter ook nu weer zo min mogelijk in te grijpen om escalaties te voorkomen, wat lukte.

In Oranjewoud bleef het rustig in deze tijd. Maar uit voorzorg hield een politiemacht in 1892 daar de wacht bij de huizen van de grootgrondbezitters: ‘Ek krigen fan dy pelysjemacht / de Heren yn it Wâld in flinke wacht’, dichtte de Friese landarbeider Imke Klaver. ‘Fjouwer pelysjes en trije fan de masjesee / stiene nacht en dei der foar har rê’.¹⁵⁸

151 Huisman 2011: 155-168.

152 Pas in 1917 werd het stemrecht voor alle volwassen mannen ingevoerd. Volwassen vrouwen kregen dat recht twee jaar later. Zie http://www.parlement.com/id/vh8lnhrre0zr/van_censuskiesrecht_naar_algemeen, geraadpleegd op 29 februari 2016.

153 Stutje 2012: 168-172.

154 Huisman 2012: 168-215.

155 Zie Ribberink 1989: 126.

156 Klaver 1999: 101.

157 Mulder-Radetzky en De Vries 1999: 68.

158 Nederlandse vertaling: ‘Ook kregen van de politiemacht / de heren in ’t Oranjewoud een flinke wacht. / Vier agenten en drie van de marechaussee / stonden daar dag en nacht voor hen klaar.’ Klaver 1974: 85.

Toch vond een jaar later ook in Oranjewoud een socialistische bijeenkomst plaats. Deze nationale ‘meeting ter gunste van de afschaffing van het privaatrecht’,¹⁵⁹ was georganiseerd door de afdeling Heerenveen van de SDB en de Centrale Raad in Amsterdam, en vond plaats op 20 augustus 1893. De eerste aankondigingen van de bijeenkomst verschenen in mei en juni 1893 in provinciale kranten als de *Leeuwarder Courant* en het *Nieuwsblad van het Noorden*, én in de landelijke pers, zoals *De Tijd*, het *Algemeen Handelsblad*, *De Telegraaf* en *De Standaard*.¹⁶⁰ Krap drie weken nadat drieduizend gereformeerde Friese jongeren het dertiende jaarfeest van hun vereniging hadden gevierd op het terrein van jonkheer De Blocq van Scheltinga,¹⁶¹ spraken op een groot stuk land in Oranjewoud, dat door een zekere W. Hepkema ter beschikking was gesteld,¹⁶² twaalf socialistische redenaars. Onder hen bevonden zich Y. Kuiper, de voorzitter van het organisatiecomité, Pieter Jelles Troelstra, Janus van Emmenes (oprichter van de Gravers- en Baggerliedenvereniging), Domela Nieuwenhuis en een zekere mej. Keller (volgens het *Nieuwsblad van het Noorden* van 18 augustus 1893 aangewezen door de Vrije Vrouwenvereniging in Amsterdam). De deelnemers, die met trams vanuit Harlingen en Drachten naar Heerenveen kwamen (met korting, dankzij de Nederlandsche Tramwegmaatschappij¹⁶³), liepen in optocht en onder begeleiding van twee muziekkorpsen naar het terrein, waar verschillende koren zongen. Ook voor consumptietenten was gezorgd. Aan de bijeenkomst, die volgens de kranten rustig was verlopen, namen tienduizend mensen uit heel Nederland deel.¹⁶⁴

Je kunt je voorstellen dat Ynze en Froukje de Haan-de Groot naar dit grootse evenement waren gaan kijken, misschien wel met hun driejarig dochttertje. Zelfs de

159 *De Tijd*, 13 mei 1893; *De Telegraaf*, 19 augustus 1893.

160 *De Tijd*, 13 mei 1893; *Nieuwsblad van het Noorden*, 14 mei 1893 en 30 juni 1893; *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 14 mei 1893; *Algemeen Handelsblad*, 24 juni 1893; *Leeuwarder Courant*, 26 juni 1893; *De Telegraaf*, 26 juni 1893; *De Standaard*, 26 juni 1893 en 10 augustus 1893; *Nieuws van den Dag*, 11 augustus 1893.

161 *De Standaard*, 8 augustus 1893. De burgemeester gaf kort daarna toestemming aan de SDB om op het meetingterrein een bijeenkomst te houden. (*Nieuws van den Dag*, 12 augustus 1893.)

162 *De Telegraaf*, 16 augustus 1893 en 21 augustus 1893.

163 *De Telegraaf*, 16 augustus 1893.

164 Vgl. *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, *Algemeen Handelsblad* en *Leeuwarder Courant*, 22 augustus 1893.

burgemeester bleef een groot deel van de middag op het terrein aanwezig.¹⁶⁵ Onder de familieleden van Setskes moeder bevond zich ten minste één socialistische voorman, die ongetwijfeld ook aan de meeting deelnam. Haar neef Sytze Brugs Westra, lid van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), veenarbeider en stroper, maakte als SDAP-lid deel uit van de gemeenteraad van Gorredijk.¹⁶⁶

Volgens de familieverhalen was Setskes vader een bewonderaar van Pieter Jelles Troelstra, die in 1894 de SDAP mede had opgericht als alternatief voor de SDB, de partij van Domela Nieuwenhuis. Maar concreet bewijs daarvoor is niet te vinden, net zomin als voor zijn mogelijk lidmaatschap van de Friesche Volkspartij, de SDP of de SDAP.¹⁶⁷ Als Setskes vader al socialistische sympathieën had, kon hij daar als hoofdonderwijzer in Oranjewoud niet openlijk over praten. De rijke families in Oranjewoud wilden geen socialist als hoofd van de lagere school, of in elk geval niet een die daar openlijk voor uitkwam. Maar zelfs als Ynze de Haan niet in Oranjewoud had gewerkt, had hij zich in het openbaar niet over zijn socialistische sympathieën kunnen uitlaten. De overheid duldde weliswaar socialistische onderwijzers, maar verlangde van hen dat ze het socialisme ‘buiten de school hielden en niet met de politie in aanraking kwamen’.¹⁶⁸ Setskes vader paste zich aan en hield zich in het openbaar buiten de politiek. In een brief van 17 januari 1893, waarin de Leeuwarder schoolopziener C.J. Prakken de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken Johannes Tak van Poortvliet de namen van socialistische onderwijzers in Friesland doorgaf, wordt wel Klaas Harts, maar niet Ynze de Haan genoemd.¹⁶⁹

165 *Algemeen Handelsblad*, 22 augustus 1893.

166 Huisman 2011: 137, 238-240. Over stropen, stelt Huisman, zou men tegenwoordig schande spreken, maar ‘in die tijd was stropen bittere noodzaak voor de arbeiders, om in elk geval in de winter niet van de honger te sterven’. Huisman 2011:239.

167 Van de ledenlijsten van de SDP zijn slechts enkele lokale lijsten bewaard gebleven, maar niet die van Schoterland. In het archief van de SDAP, dat deel uitmaakt van de collectie van het IISG, bevinden zich geen ledenlijsten.

168 Boekholt en De Booij 1986: 166.

169 Kalma 1976.

Harts, die begin jaren negentig samen met Troelstra, Stellingwerf-Jentink en de Leeuwarder onderwijzer J. Dykstra tijdens verschillende openluchtmeetings in Friesland sprak,¹⁷⁰ kreeg van zijn districts- en arrondissementsschoolopzieners te verstaan dat hij daar maar beter mee kon ophouden, mocht hij ooit nog promotie willen maken. Hij gaf daaraan gehoor, omdat hij teleurgesteld was geraakt door ruzies tussen Domela Nieuwenhuis en Troelstra, maar ook vanwege de ‘omstandigheden van die dagen’, zoals de predikant en historicus van de Friese arbeidersbeweging J.J. Kalma in 1976 ietwat cryptisch in een krantenartikel over Harts schreef.¹⁷¹

Maatschappelijke opgang

Dat Setskes ouders zich hadden losgemaakt van het arbeiders- en handwerker-smilieu waarin zij waren geboren en opgegroeid is op zich niet spectaculair. Haar vaders levensloop vertoont een herkenbaar historisch patroon.¹⁷² Al ver voor de negentiende eeuw werd het over het algemeen als normaal beschouwd dat vrouwen in het onderwijs werkten, maar voor mannen gold dat pas vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw.¹⁷³ In 1857 nam het parlement een schoolwet aan die bepaalde dat onderwijzers een minimumloon kregen en dat onderwijzend personeel met vijfenzestig jaar met pensioen kon gaan.¹⁷⁴ Omdat rond deze tijd ook de kwaliteit van het onderwijs en de onderwijzersopleiding verbeterde, kregen onderwijzers meer respect en steeg hun status.¹⁷⁵ Toen de nieuwe Lager Onderwijswet van 1878 bepaalde dat lagere scholen niet minder dan dertig en niet meer dan vierhonderd leerlingen mochten aannemen, leidde dat tot een groot tekort aan onderwijzend personeel. Daardoor werden ook uit de arbeidersklasse en de lagere middenstand toekomstige onderwijzers gerekruteerd. Dankzij alle verbete-

170 Zie *Algemeen Handelsblad*, 3 juni 1891; *De Telegraaf*, 20 mei 1893; *Leeuwarder Courant*, 24 mei 1893.

171 Kalma 1976.

172 Vgl. Boekholt en De Booij 1987: 163. Zie ook Megens en Rol 1979: 88-89.

173 Vgl. Van Essen en Lunenberg 1991: 22 vv.; Megens en Rol 1979: 88-89.

174 Boekholt en De Booij 1987: 155, 159, 163.

175 Boekholt en De Booij 1987: 160.

ringen en de verhoogde status van het onderwijzersvak bood het onderwijs in deze tijd onvermogen jongemannen de mogelijkheid hun maatschappelijke positie te verbeteren en te verhogen.¹⁷⁶

Van al die nieuwe ontwikkelingen profiteerde ook Setskes vader. Als achttienjarige was hij in mei 1878 hulponderwijzer geworden in Gorredijk.¹⁷⁷ Waarschijnlijk had hij daarvoor ‘normaallessen’ gevolgd, wat betekende dat een daartoe aangewezen hoofdonderwijzer hem na de schooluren had voorbereid voor het examen normaallessen.¹⁷⁸ Harts vertelt in zijn memoires dat hij zelf ’s avonds en op zaterdagen als kwekeling aan een lagere school theoretische lessen kreeg. Door de week deed hij tijdens de schooluren als hulponderwijzer praktijkervaring op. Harts had het geluk dat hij na zijn examen normaallessen een beurs kreeg voor een opleiding tot hoofdonderwijzer aan een van de Rijksnormalscholen – dagscholen voor kwekelingen – die in 1857 per Koninklijk Besluit voor de opleiding van onderwijzers en hoofdonderwijzers waren ingesteld.¹⁷⁹ Dat wil zeggen, voor jongens, want pas in 1872 richtte de Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen in Arnhem de eerste kweekschool voor onderwijzeressen op.¹⁸⁰ Een nadeel van al die nieuwe normalscholen was dat er al gauw meer onderwijzers werden opgeleid dan nodig was, waardoor niet alleen de kansen op een betrekking kleiner werden, maar ook de lonen kelderden.¹⁸¹ Maar dat

176 Boekholt en De Booij 1987: 163. Vgl. ook Rietveld-Van Wingerden, 2005: 97: ‘Voor veel jongens uit de volksklasse was dat tot ver in de negentiende eeuw de mogelijkheid bij uitstek om op de sociale ladder te stijgen. Sommigen van hen klommen zo op van vierde tot tweede rang onderwijzer om te eindigen als hoofd van een school.’

177 Gemeentearchief Heerenveen, archiefstuk nr. 2800: Register van Onderwijzend Personeel, ca. 1900-1920. Zie ook *Nieuws van den Dag*, 7 mei 1878. Het examen voor hulponderwijzers omvatte dezelfde vakken als die van een onderwijzer, maar ging iets minder diep. Zie Boekholt en De Booij 1987: 151. Overigens werd de functie van hulponderwijzer in hetzelfde jaar opgeheven en werden alle hulponderwijzers gewoon onderwijzer. Zie Boekholt en De Booij 1987: 152.

178 Zie Boekholt en De Booij 1987: 151, 161, 165.

179 Zie Boekholt en De Booij 1987: 160.

180 In 1878 werd aan de nieuwe Lager Onderwijswet een Memorie van Toelichting toegevoegd waarin stond dat ook de oprichting van algemene kweekscholen voor meisjes noodzakelijk was. Zie Megens en Rol 1979: 95.

181 Harts 1932/33: 20 vv.

speelde allemaal later, toen Setskes vader al lang en breed als hoofdonderwijzer in Oranjewoud werkte.

In 1880, twee jaar na zijn aanstelling in Gorredijk, kreeg Ynze de Haan een oproep voor militaire dienst.¹⁸² Harts, die in 1884 in dienst moest, vond een ‘nummervwisselaar’, iemand die zijn dienst tegen betaling overnam, in dit geval voor 400 gulden. Omdat Harts net als De Haan uit een arbeidersgezin kwam, moest hij hiervoor een lening afsluiten, die hij pas na vier jaar met grote moeite kon terugbetalen, want hij verdiende in die tijd immers niet meer dan 600 gulden per jaar. Maar Harts kwam als overtuigd antimilitarist en toen nog Domela Nieuwenhuis-aanhanger liever van 125 gulden per jaar rond dan dat hij in het leger ging.¹⁸³

Setskes vader had óf geen geld – als hulponderwijzer verdiende hij minder dan een onderwijzer –, óf minder principiële bezwaren dan Harts en meldde zich bij de Nationale Militie in Friesland.¹⁸⁴ Bijna had hij helemaal niet in dienst gehoeven. In het militaire inschrijvingsregister van maart 1880 staat dat De Haan – ‘1,74 lang, blauwe ogen en bruin haar’ – mogelijk vrijstelling zou kunnen krijgen vanwege ‘Borst’. Maar degene die hem onderzocht verklaarde hem gezond en op 8 mei van dat jaar kreeg De Haan eervol ontslag als hulponderwijzer.¹⁸⁵ Op diezelfde dag werd hij ingelijfd in het 8ste Regiment Infanterie, dat destijds in Arnhem was gelegerd.¹⁸⁶ Zijn diensttijd duurde echter niet lang. Op 18 november 1880 ging hij met groot verlof. Hij had dus maar een halfjaar hoeven dienen.¹⁸⁷ Kort daarop kreeg hij een aanstelling als hulponderwijzer aan een school in Olteterp,¹⁸⁸ ten zuiden van Drachten, waar zijn vader inmiddels een baan als tolwachter had aangenomen.¹⁸⁹ Een paar weken later haalde Ynze de Haan zijn akte wiskunde.¹⁹⁰

182 Nationaal Archief inv.nr.1148, stamboeknummer 72810-73904, 1880-1881.

183 Harts 1932/33: 3.

184 Nationaal Archief inv.nr.1148, stamboeknummer 72810-73904, 1880-1881.

185 Tresoar 9625: 79.

186 Nationaal Archief inv.nr.1148, stamboeknummer 72810-73904, 1880-1881.

187 Nationaal Archief inv.nr.1148, stamboeknummer 72810-73904, 1880-1881.

188 Volgens een mededeling in het *Nieuws van den Dag*, 9 februari 1881.

189 Volgens de trouwakte van Ynze de Haan en Froukje de Groot.

190 Gemeentearchief Heerenveen, archiefstuk nr. 2800: Register van Onderwijzend Personeel, ca. 1900-1920.

Begin februari 1881 kreeg hij zijn eerste baan als onderwijzer aan een lagere school in Charlois, nu een wijk van Rotterdam.¹⁹¹ Daar bleef hij drie jaar, tot hij op 26 april 1884 een aanstelling kreeg aan de lagere school van Oldeboorn, een dorp ten noorden van Heerenveen.¹⁹² Zo kwam hij weer terug naar Friesland. Een jaar later haalde hij in Leeuwarden zijn hoofdakke,¹⁹³ waardoor hij ook les mocht geven aan de mulo, het meer uitgebreid lager onderwijs.¹⁹⁴

In de herfst van 1885 schreef hij een gedicht in het poëziealbum van Froukje de Groot uit Gorredijk. Dat was een romantisch liefdesgedicht, waarin de schrijver de minzaamheid, het 'zachte gemoedje' en de vriendelijke ogen van de bezitter van het poëziealbum bezingt.¹⁹⁵ 'Eéne is er, die ik nooit vergeet', staat er in de een na laatste strofe, 'Al mocht ons zee, of land, of beiden, / En weken, maanden, jaren scheiden, / Ik deel met haar mijn lief, mijn leed'. Het gedicht valt op, omdat het geen kant-en-klaar poëziealbumversje is, zoals de andere verzen in het album. Ynze de Haan had deze strofen dan ook overgenomen uit het gedicht 'Aan Adda' (1847) van de vrijzinnig-protestantste predikant en dichter Petrus Augustus de Génestet, overigens zonder bronvermelding.¹⁹⁶ Dat hij een gedicht van De Génestet had gekopieerd, en niet zijn toevlucht had genomen tot een standaardversje, zegt iets over zijn literaire belangstelling en zijn ambitie hogerop te komen, niet alleen in maatschappelijk, maar ook in intellectueel opzicht.

Het lijkt logisch dat Setskes ouders elkaar tussen 1878 en 1880 hadden ontmoet, toen Ynze de Haan hulponderwijzer was in Gorredijk. Daar hadden Setskes grootouders van moederskant, Jacob Sytses de Groot en Setske Kornelis de Jong, een kleine kuiperij. Het gezin, dat uit Froukje en twee jongere

191 Gemeentearchief Heerenveen, archiefstuk nr. 2800: Register van Onderwijzend Personeel, ca. 1900-1920. Zie ook Nieuws van den Dag, 9 februari 1881.

192 Gemeentearchief Heerenveen, archiefstuk nr. 2800: Register van Onderwijzend Personeel, ca. 1900-1920.

193 Idem. Zie ook Nieuws van den Dag, 25 juli 1885.

194 Vgl. Boekholt en De Booij 1987:151.

195 Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

196 Bron: P.A. de Génestet, *Dichtwerken*. Amsterdam, Gebroeders Kraay 1869, http://www.dbnl.org/tekst/gene002dich01_01/gene002dich01_01_0265.php, geraadpleegd op 29 februari 2016.

zoons bestond, woonde boven de werkplaats.¹⁹⁷

Op 3 juni 1887 trouwden Ynze de Haan en Froukje de Groot op het stadhuis in Beetsterzwaag, een halfjaar nadat de burgemeester van Opsterland, Hans Willem de Blocq van Scheltinga (dezelfde die in 1890 voor zijn leven vreesde), De Haan als hoofdonderwijzer aan de openbare lagere school in Oranjewoud had aangesteld.¹⁹⁸ Hun financiële toekomst was vanwege het lage salaris nog niet helemaal zeker, maar in elk geval stabiel. Hun sociale opgang leek gegarandeerd. Ook wat dat betreft volgden Setskes ouders een herkenbaar pad. Toen de Sociaal-Democratische Onderwijzersvereniging (sdov) in 1908, negentien jaar na oprichting, werd opgeheven vanwege een gebrek aan belangstelling, schreef het bestuur in een verklaring dat de meeste onderwijzers niet voor het socialisme in de wieg waren gelegd: 'Door hun afkomst uit en omgang met de kleine burgerstand; door hun opleiding, die er op aangelegd is hen tot willige dienaren van het kapitalisme te maken, door hun maatschappelijk iets meer te zijn dan de arbeiders, voelen zij zich niet een met het proletariaat.'¹⁹⁹ Waarschijnlijk was dat ook van toepassing op Setskes vader. Hoewel hij uit een arbeidersmilieu kwam, behoorde hij dankzij zijn positie in Oranjewoud op z'n minst tot de kleine burgerstand, de lagere middenklasse. Hij koos in elk geval duidelijk een ander pad dan Tjepke Nawijn.

Streng en rechtvaardig

In Oranjewoud werd Setskes vader het toonbeeld van de strenge, rechtvaardige en stimulerende hoofdonderwijzer, zoals die in de verhalen over pedagogen als Jan Ligthart en Theo Thijssen figureren.²⁰⁰ Uit gesprekken met zijn oud-leerlingen klinkt niets dan lof voor zijn kunde en inzet. Volgens A.W. Tjaarda, de toenmalige

197 Informatie Museum Opsterlân, 1 januari 2013. Met dank aan Wiebren de Jong.

198 Tresoar genealogische databank, huwelijksakte 3 juni 1887, akte nr. 75; Gemeentearchief Heerenveen, archiefstuk nr. 4743, 1881-1902.

199 Geciteerd in Megens en Rol 1979:114. Toch hadden volgens Megens en Rol veel onderwijzers socialistische sympathieën: 'Onze indruk is dat relatief veel onderwijzers aangesloten waren bij een socialistiese partij, waarin een aantal hunner zeer actief was.' (1979: 114.)

200 Vgl. Barbara de Jong 1996.

bezitter van het gelijknamige hotel in Oranjewoud, begeleidde Ynze de Haan zijn leerlingen en oud-leerlingen met vaderlijke zorg en voorzag hij hen van een uitstekende opleiding. ‘Later, toen enkelen van ons bij hem vandaan op de “Franse School” van de Heer Th. Kuiper kwamen,’ schreef Tjaarda in de jaren zeventig, ‘[...] voelden [wij] ons een beetje bevoorrecht toen wij ontdekten, dat we bij hem vandaan komende onze nieuwe klasgenoten op de Franse school met rekenen een schrede vóór waren.’²⁰¹ Ynze de Haan ‘was geknipt voor het vak’, vertelde in 1969 een andere oud-leerling, ‘want hij kon goed vertellen en wist ons met originele opdrachten aan het werk te zetten’. Weer een andere oud-leerling, een zekere L. Buwalda, noemde Setskes vader ‘iemand die zich geheel en al gaf voor het onderwijs en er het beste van maakte wat voor die tijd mogelijk was’.²⁰²

Streng was De Haan volgens de overlevering ook. In *125 Jaar openbaar onderwijs in Oranjewoud 1879-2004* vertelt Buwalda de volgende anekdote:

Toen een van mijn broers na de jaarlijkse vechtpartij tussen de jongens van de oost- en de westkant, waar de meester op af kwam, eens riep: ‘Wat er buiten school geschiedt, raakt de meester niet’, zagen wij ’s avonds thuis (wij woonden in de koetsierswoning van “Oranjestein”, waar vader 40 jaar gewerkt heeft), meester en juffrouw de Haan aankomen. En toen wisten we het al. ‘Ik dacht niet dat Buwalda wou, zo tegen mij te roepen.’ Daarna werd thee gedronken en na vertrek was de beurt aan ons voor een reprimande van heit, die niet mis was.²⁰³

Zo goed was de reputatie van Setskes vader dat sommige ouders uit Heerenveen hun kinderen naar de lagere school in Oranjewoud stuurden.²⁰⁴

Over Setskes moeder zijn veel minder verhalen overgeleverd dan over haar vader. Froukje de Groot was vierentwintig toen ze trouwde. Niemand heeft opgete-

201 In een brief aan Leo Beek jr., gedateerd november 1973.

202 Liemburg 2004: 128.

203 Liemburg 2004: 128.

204 Liemburg 2004: 129.

kend wat ze tot haar huwelijk deed, of ze een opleiding had gevolgd, of ze na haar huwelijk lid was van een van de vele gezelligheidsverenigingen in Oranjewoud en welke politieke voorkeuren ze had. Afgezien van het poëziealbum is er van haar persoonlijke documenten niets bewaard gebleven. Als je afgaat op de foto's die van haar bewaard zijn gebleven, was ze klein en gezet, met een stijf knotje op haar hoofd en gekleed in onopvallende, donker gekleurde jurken. Wat het citaat van L. Buwalda laat zien is dat ze in Oranjewoud weliswaar geen 'vrouw' meer was, maar ook nog geen 'mevrouw', alle sociale ambities ten spijt. Ze was nog een 'juffrouw'.

Haar dochter liet zich, toen ze een beroemde schrijfster was, in het openbaar over haar moeder nauwelijks uit. In het interview dat Belinfante-Belinfante in 1934 met Van Marxveldt hield, komt Froukje de Groot heel even voor, in een weergave van Van Marxveldts huis in Amsterdam. Hier wordt ze als zorgende moeder geportretteerd, en misschien ook meer als een mevrouw dan een juffrouw. 'Overall staan bloemen,' vertelde Belinfante-Belinfante, want [Van Marxveldt] is dol op bloemen en planten, en haar moeder – zo'n echt liefdevolle moes, die bij haar in huis woont, strekt haar goede zorgen ook over de planten uit, die wonderbaarlijk goed gedijen.²⁰⁵

Setske noemde haar moeder 'de generaal', omdat die van orde hield en erom bekendstond dat ze lastige kinderen in bedwang kon houden.²⁰⁶ Maar dat betekent niet dat Setske geen goede verhouding met haar moeder had, zoals verschillende auteurs hebben beweerd.²⁰⁷ Uit haar brieven aan haar ouders die ze tot haar huwelijk in 1916 schreef, blijkt dat Setske ontzag had voor haar vader, de intelligente, strenge, rechtvaardige en ietwat afstandelijke schoolmeester. Hij vertegenwoordigde het officiële maatschappelijke leven, het professionele succes en de sociale ambitie van de lagere middenklasse. Met haar moeder deelde Setske, ook nadat ze het ouderlijk huis had verlaten, haar dagelijkse ervaringen en beslommeringen.

205 Belinfante-Belinfante 1934: 254.

206 In een brief van Setske de Haan aan haar ouders, najaar 1913. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

207 Vgl. Van Gelder 1980: 51; De Haan 1989: 13; Schmitz 1999: 39.

Hoofdstuk 2

Op de hbs

Een van de oudste bewaard gebleven klassenfoto's van de lagere school in Oranjewoud stamt uit 1890. Op die foto staan en zitten de vijftientig leerlingen van de school, het merendeel meisjes met schorten over hun eenvoudige, donkere jurken, en met klompen aan hun voeten. Rechts van de groep staat Setskes vader, die drie jaar eerder als hoofdonderwijzer was aangesteld. Dertig jaar was hij toen de foto werd genomen, en sinds een jaar vader. Zijn haar is vrij lang – in elk geval langer dan dat van de onderwijzer die aan de andere kant van de leerlingengroep staat – en hij draagt een overhemd met een brede boord en een brede, geknoopte das. Zijn uiterlijk doet denken aan dat van socialistische en marxistische voormannen uit die tijd, zoals Domela Nieuwenhuis en de destijds bekende sociaaldemocratische onderwijzer Christiaan Cornelissen, die ook los geknoopte dassen en brede boorden droegen.²⁰⁸ Maar ook dichters en denkers uit die tijd zagen er zo uit.²⁰⁹ Je kunt je voorstellen dat Ynze de Haan zich als pasgetrouwde man en liefhebber van de gedichten van De Génestet (die, hoewel hij een halve eeuw eerder leefde, ook met een losse das werd afgebeeld²¹⁰) in het idyllische Oranjewoud een romanticus voelde.

208 Vgl. Stutje 2012: ill. pp. 185, 212, 274, 297, 287; lemma 'Christianus Gerardus Cornelissen' in *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland* (swsa), zie <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/cornelissen>, geraadpleegd op 3 maart 2016. Annie Romein heeft het in het eerste deel van haar biografie over een 'fladderdas': 'De periode waarin socialistische, anarchistische en alle niet-conformistische intellectuelen graag opvielen door hun kleding (flambard, fluwelen jasje en fladderdas) was voorbij.' Romein-Verschoor schrijft hier over de tijd van de Eerste Wereldoorlog. Zie Romein-Verschoor, *Omzien in verwondering*. Amsterdam, De Arbeiderspers 1970:142.

209 Zoals de latere historicus Pieter Geyl, die destijds nog literaire aspiraties had. Zie de foto op <https://wimberkelaar.wordpress.com/2015/05/18/de-literaire-ambities-van-pieter-geyl/>, geraadpleegd op 3 maart 2016.

210 Zie de afbeelding op <https://www.kb.nl/themas/nederlandse-poezie/dichters-uit-het-verleden/pa-de-genestet-1829-1861/natuur-en-waarheid-poetische-opvattingen>, geraadpleegd op 3 maart 2016.

Op een schoolfoto die tien jaar later werd gemaakt, is van De Haans lange haar niet veel meer over. De losse das en kraag hebben plaatsgemaakt voor een stijve hoge boord en een stropdas. De ogen van meester De Haan staan nu een stuk strenger. In die tien jaar die tussen de twee foto's liggen had Setskes vader hard gewerkt. Volgens een van zijn oud-leerlingen gaf hij elke dag om acht uur 's morgens een extra uur les aan leerlingen van de hoogste klas, om hen op de middelbare school voor te bereiden. Sommige leerlingen hielp hij ook buiten de schooluren om met extra lessen.²¹¹ Hij nam zijn werk serieus, en dat werd opgemerkt. In rapporten van de schoolinspectie uit de jaren negentig staat dat het onderwijs aan de lagere school van Oranjewoud reden tot tevredenheid gaf. Het percentage schoolverzuim was het laagst van alle lagere scholen in Schoterland.²¹²

Ook het uiterlijk van de leerlingen was in die tien jaar veranderd. Op de foto van 1900 dragen de meisjes niet langer schorten en klompen, maar jurken met ruches, en schoenen aan hun voeten. Ze hebben kettinkjes om hun hals en linten in hun haar. Het is duidelijk dat dankzij de komst van welgestelde gezinnen naar Oranjewoud in deze tijd meer leerlingen uit de middenklasse op de school zaten.

Het opvallendst op deze foto is een meisje in de middelste rij. Zij heeft lang, donkerblond haar en steekt boven de andere leerlingen uit. Dat is Setske. Als de foto in het voorjaar van 1900 werd genomen (wat de kleine blaadjes aan een boom op de achtergrond doen vermoeden), was ze nog geen elf, en zat ze in de vierde klas. Kinderen gingen destijds naar de lagere school als ze voor 1 oktober zes jaar waren geworden. Wie, zoals Setske, na september en voor januari was geboren, ging pas als zevenjarige naar de eerste klas van de lagere school.²¹³

211 Zie Liemburg 2004: 128-129.

212 Gegevens Gemeentearchief Heerenveen.

213 Zie <http://wetten.overheid.nl/BWBR0003420/2016-01-18>, geraadpleegd op 9 maart 2016.

Setske verliet de lagere school in 1902. In september van dat jaar, twee maanden voor haar dertiende verjaardag, werd ze als leerling nr. 671 op de driejarige hbs in Heerenveen ingeschreven.²¹⁴ Deze school was in 1870 als vierde hbs in Friesland opgericht.²¹⁵

Over Setskes schoolprestaties weten we dankzij het leerlingenboek van de hbs dat die niet bijster succesvol waren. Heel veel vertelde ze zelf in latere jaren niet over haar middelbareschooltijd, behalve dat ze er ‘tamelijk den beest schopte’.²¹⁶ In een dagboek dat ze in 1908 bijhield, noemt ze zichzelf als hbs-leerlinge druk en ‘lacherig’.²¹⁷

In haar familie deed het verhaal de ronde dat ze op een dag met een vriendin een bakfiets had gehuurd. Op die bakfiets hadden ze een piano laten zetten. De vriendin had de bakfiets door Heerenveen gereden, terwijl Setske op de piano had gespeeld en liedjes had gezongen.²¹⁸ Je kunt je moeilijk voorstellen dat een tienermeisje de kracht en de handigheid had een bakfiets met daarop een piano en een vriendin door een stad te manoeuvreren. Maar dit verhaal werd dan ook in 2008 verteld, met een verwijzing naar Van Marxveldts baldadige geesteskind Joop ter Heul. Wat dit verhaal laat zien, is welke reputatie Setske als hbs’er had. Ze stond bekend als ondeugend, ondernemend en brutaal, en daarom als anders dan de meeste dorpsmeisjes.²¹⁹

School-idyllen

Joop op haar beurt lijkt tot op zekere hoogte op Jet van Marle, het hoofdpersonage uit Top Naeffs debuutroman *School-idyllen*, een verhaal over een hbs’er die met haar vriendinnen regelmatig de school op stelten zet en aan tbc bezwijkt. De eerste druk van deze roman verscheen in 1900, negentien jaar voor de pu-

214 Volgens het leerlingenboek van de Rijks Hogere Burgerschool Heerenveen, Tresoar, inv.nr. 44-03.

215 Prosé 1963: 36.

216 Strenght 1928: 1316-1317.

217 Ongepubliceerd dagboek, aantekening van 18 oktober 1908. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

218 Mondelinge mededeling Herman Keuning, 28 oktober 2008.

219 Mondelinge mededeling Herman Keuning, 28 oktober 2008.

blicatie van *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul*. Het boek had onmiddellijk succes, en werd, ondanks kritiek uit godsdienstige en socialistische hoek, al gauw een algemeen begrip.²²⁰ Hoe populair *School-idyllen* was, blijkt uit de vele brieven die Naeff van lezers ontving. Zo schreef de voorzitter van een club van vrouwelijke kweekschoolleerlingen dat ze het 'dol' zou vinden als Naeff 'zoo goed zoudt willen wezen, ons eens terug te schrijven, en het spreekt vanzelf dat we uwen brief als een heilig reliquie in ons archief zullen bewaren'.²²¹

In 'Wat voorbij ging', een autobiografische schets uit 1930, vertelt Van Marxveldt hoe een van haar vriendinnen op de hbs in Heerenveen 'op een gedenkwaardige Zaterdag – de dag der Bieb-boeken – *School-idyllen* bemachtigde'. Ze hadden maandenlang tevergeefs geprobeerd het boek te lenen. Toen ze het eindelijk kregen, lasen ze het onmiddellijk: 'We begonnen er meteen aan in het vrije kwartier. We stonden in de portiek van de school te lezen met de armen om elkaar heen en vergaten alles. Zaterdagavond nog las mijn vriendin het uit en Zondag verslond ik het.'²²²

Ook Setske en haar vriendinnen besloten Naeff een brief te schrijven. Niet om hun bewondering te uiten – of beter: niet alleen –, maar om erachter te komen in hoeverre *School-idyllen* op het leven van de schrijfster was geënt: 'Maar Top Naeff wilden we schrijven. Een meisje uit de tweede klas wist zeker, dat Top Naeff Jet was, een mededeeling, die ons de dood van Jet in een minder schril licht deed bekijken. Maar een meisje uit de derde wist even zeker, dat ze in de figuur van Maud gekropen was. Waarop mijn vriendin vastberaden zei: "Weet je wat, laten we 't haar zelf vragen.'"²²³

Die brief kwam er niet. Voor het verhaal dat Van Marxveldt in 'Wat voorbij ging' vertelt, is dat verder niet van belang, want het incident fungeert hier als

220 Vgl. Vaartjes 2010: 55-58. '*School-idyllen*, dat gezien werd als een nieuw type meisjesboek, kreeg een bijzonder gunstig onthaal, niet alleen in de pers, maar ook bij de lezeressen. Top Naeff ontving dwepende brieven van meisjes die gelachen hadden om de grappen en gehuild bij het sterfbed van Jet.'

221 Vaartjes 2010: 55.

222 Van Marxveldt 1930: 19.

223 Van Marxveldt 1930: 19.

opstap voor de verwijzing naar Van Marxveldts eigen succes en de samenhang van haar leven en werk:

En aan deze brief, die nooit geschreven werd, omdat we over het opschrift met twaalfjarige heftigheid aan het kibbelen sloegen: – mijn vriendin wilde ‘Geachte Mevrouw’ erboven schrijven, terwijl ik vierkant voor ‘Lieve Top’ was – aan die ongeschreven brief heb ik later nog vaak moeten denken. Want liggen er niet vele brieven in de la der schande met ‘Lieve Cissy’ erboven, en hunkerend met vragen als deze: ‘Was jij zelf Joop ter Heul? Is je man Leo van Dil? Heeft juffrouw Wijers bestaan? En Julie? En Juut uit de Stormers?’ Etcetera – Etcetera.²²⁴

In dit essay vertelt Van Marxveldt ook dat ze zich al op de lagere school aan het schrijven had gezet. Dat had echter niet meer opgeleverd dan schrijfnonsens, waarmee haar wijze vader – ‘hoè verstandig, dat heb ik pas veel later ingezien’ – korte metten maakte.²²⁵ Pas toen ze op de hbs in Heerenveen zat, zegt ze hier, was ze aan haar ‘eerste, echte boek’ begonnen, ‘achterin een verfomfaaid meetkunde-schrift’. Een dramatisch verhaal over twee vriendinnen noemt ze het, ‘waarvan de heldin met de toen door mij zeer geliefde naam Lydia gezegend was’. Maar ook dat verhaal vlotte niet. ‘Dit boek droeg ik als een geheim, verstoppt in mijn schooltasch, mee door mijn dagen. Natuurlijk waren er vele moeilijkheden te bekampen. Mijn twee vriendinnen spraken heel anders dan wij in het normale leven deden. Ik kon ze maar geen gewone vlotte conversatie in de mond leggen. En ook de vader van Lydia drukte zich volkomen anders uit dan mijn eigen vader – de vader van Joop ter Heul – placht te doen. [...] Ik pijnigde mijn hersenen en verfoeide Lydia en haar lotgevallen.’²²⁶

224 Van Marxveldt 1930: 19-20.

225 Van Marxveldt 1930: 18.

226 Van Marxveldt 1930: 19.

Minstens twee dingen maakte Van Marxveldt hiermee duidelijk: dat ze van jongs af aan op zoek was naar een stijl die recht deed aan het dagelijkse leven, en dat we de vader van Joop ter Heul als het evenbeeld van haar vader moeten beschouwen. Maar het belangrijkste is dat ze het verhaal over haar eerste schrijfpogingen verbond met het verhaal over haar kennismaking met *School-idyllen*, ook al leidde dat in eerste instantie tot het inzicht dat ze niet kon schrijven. Toen ze Naeffs roman uit had, vertelt ze verder in ‘Wat voorbij ging’, ‘verscheurde ik mijn eigen bloedeloze Lydia, terwijl ik me voornam om nooit, nooit meer een letter op papier te zetten’.²²⁷ Daarmee liet Van Marxveldt weten hoe ze zelf over haar werk dacht, of beter: welke status ze het gaf. Met de verwijzing naar *School-idyllen* plaatste ze haar serie over Joop ter Heul in de traditie van klassieke bakvisromans, want dat was Naeffs roman ook in het interbellum al.²²⁸

Met lichte veranderingen in de chronologie en de details vertelde Van Marxveldt het verhaal over haar eerste, mislukte schrijfpogingen in verschillende interviews die tussen 1927 en 1948 verschenen, telkens weer met verwijzingen naar *School-idyllen*. In een gesprek met de journaliste en schrijfster Hélène van Meekren in de *Haagsche Dameskroniek* van 4 juni 1927 herinnerde Van Marxveldt zich hoe zij en haar vriendinnen ‘in de portiek van de H.B.S. zilte tranen vergoten om die arme Jet, die dood ging’. *School-idyllen*, zegt ze hier, zette haar tot een eerste, maar mislukte schrijfpoging aan: ‘Zoo’n boek te schrijven, leek mij ’t heerlijkste, wat er kon bestaan, en vol moed begon ik in een oud meetkundeschrift een verhaal te kladden, dat ik met veel fantasie had bedacht en waarin de hoofdfiguur den toen voor mijn gevoel buitengewoon dichterlijken naam van Lydia zou dragen. [...] Reeds na drie bladzijden begreep ik, dat ik het niet kon, en dat heb ik mij toen werkelijk héél erg aangetrokken.’²²⁹

Volgens dit interview schreef Van Marxveldt nog tijdens haar hbs-tijd een tweede verhaal, dat ze goed genoeg vond om aan een krant aan te bieden. Als

227 Van Marxveldt 1930: 19.

228 Vgl. artikelen in *De Hollandsche Lelie* van 1 januari 1919:417-421, en van 15 december 1920: 418-420; Van Lith-van Schreven 1936: 174.

229 Van Meekren 1927: 5.

zestienjarige, zegt ze hier, schreef ze een novelle met de titel ‘Zijn vrouw’. Zonder iemand iets te vertellen bracht ze het manuscript naar Jacob Hepkema in Heerenvveen, de redacteur van *Het Nieuwsblad van Friesland*. Die drukte het af, maar keerde geen honorarium uit, wat Setske zou hebben afgebracht van haar voorneemen om schrijfster te worden.²³⁰ Een ‘werkelijk bescheiden schrijvende vrouw’ noemde Strengtholt Van Marxveldt vanwege dit soort uitspraken in het interview uit 1928.²³¹ Met bescheidenheid hadden die echter niet zoveel te maken, tenminste, niet alleen.

Het verhaal ‘Zijn vrouw’ is in geen enkele jaargang van het *Nieuwsblad van Friesland* te vinden. Ook niet onder de naam Kitty van ‘t Woudt, het pseudoniem dat Van Marxveldt volgens het interview met Van Meekren had gebruikt.²³² Maar waar of niet, daar gaat het hier niet om. Van Marxveldts verwijzing naar *School-idyllen*, het verhaal over de mislukte schrijfpogingen en de teleurstellende reactie van de redacteur van de krant plaatsen haar loopbaan als schrijfster in het kader van conventionele verhalen van en over auteurs. Daarin worden succes en aanzien pas bereikt na mislukte schrijfpogingen en verkeerde inschattingen van uitgevers. ‘Welke grote man heeft ook weer gezegd, dat de grootste schrijvers klungels van opstellen maken?’ zei Van Marxveldt in een interview uit 1934. Ook daarmee gaf ze impliciet aan dat ze haar verhaal over het begin van haar carrière op één lijn stelde met het klassieke, westerse levensverhaal waarin de held vele obstakels en krachtmetingen moet doorstaan om uiteindelijk het succesvolle bestaan te kunnen leiden waartoe hij – want het gaat hier in principe om een hij – is voorbestemd.²³³ Het enige, maar tekenend, verschil tussen Van Marxveldts verhaal en dat van de klassieke, mannelijke held is dat de held voortdurend zelf actief beslissingen neemt, maar dat in Van Marxveldts verhaal over het begin van haar loopbaan als schrijfster de belangrijkste beslissingen steeds door mannen voor haar werden genomen.

230 Van Meekren 1927: 5.

231 Strengtholt 1928: 1316.

232 Van Meekren 1927: 5.

233 Vgl. Conway 1998: 7.

Hopeloos gestraald

Setskes schoolopstellen zijn niet bewaard gebleven, maar haar cijfers wel. Haar eindcijfers van 1902, haar eerste jaar op de hbs, laten maar liefst vijf onvoldoendes zien voor meetkunde, aardrijkskunde, geschiedenis, Duits en tekenen. Dat jaar had ze zessen voor plantkunde, dierkunde en Frans, maar een zeven voor Nederlands, net als voor algebra. Met haar vijf onvoldoendes ging ze toch over naar de tweede klas. Naar de derde klas ging ze over met maar liefst negen onvoldoendes, waaronder een twee voor aardrijkskunde.

Eindexamen deed Setske niet.²³⁴ In het interview met Strengholt uit 1928 vertelt ze dat ze een blindedarmontsteking simuleerde om geen examen te hoeven doen: ‘[Ik] kreeg een week voor het eindexamen blindedarmontsteking.... [...] Ja, achteraf geloof ik zelf ook dat deze ziekte wel gefingeerd zal zijn geweest. Maar in elk geval behekste ik den dokter, die mij ettelijke maanden rust toedichtte, waarna de blinde darm plotseling genezen bleek. Toen vertrapte ik het om weer naar school te gaan en voor ’t eindexamen ben ik natuurlijk hopeloos gestraald. Onder den invloed van de doorgestane ziekte berustte vader – die ten slotte ook de schattige vader van “Joop ter Heul” was!’²³⁵

Het ligt meer voor de hand dat Setske domweg geen examen kon doen vanwege haar slechte cijfers. In haar laatste jaar op de hbs kreeg ze slechts twee rapporten, ook nu weer met een groot aantal onvoldoendes. Zonder derde rapport kon je helemaal geen eindexamen doen.

Dat Setske überhaupt zo lang op school had kunnen blijven zonder te doubleren, kwam doordat de Heerenveense hbs in 1870 was opgericht als een driejarige school die niet voor vervolgonderwijs opleidde. In de eerste jaren na de oprichting van de school werd er daarom geen verplicht toelatingsexamen afgenomen. Leerlingen mochten examen doen als ze dat wilden. Het stond hun ook vrij hun eigen klas te kiezen, zelfs als de docenten hen niet geschikt vonden om over te

234 Leerlingenboek Rijks Hogere Burgerschool Heerenveen, Tresoar, inv.nr. 44-03.

235 Strengholt 1928: 1317.

gaan.²³⁶ Hoewel het toelatingsexamen in 1873 verplicht was gesteld,²³⁷ gingen aan het begin van de twintigste eeuw nog steeds leerlingen gewoon van de ene naar de andere klas over, ongeacht hun cijfers. Die wilden geen vervolgopleiding volgen, en beschouwden de drie jaar hbs als een algemene ontwikkeling.²³⁸

Dat laatste gold voor jongens en meisjes, maar meisjes – of hun ouders – leken rond de eeuwwisseling over het algemeen hun opleiding minder serieus te nemen dan jongens dat deden. Volgens twee enquêtes uit 1881 en 1889 beschouwde de helft van de ondervraagde meisjes de hbs als een algemene vorming, dus niet als voorbereiding voor een hogere opleiding of een beroep. Daarom maakte het niet uit welke cijfers ze haalden. Een kwart van hen beschouwde de hbs-opleiding als een goede algemene vorming én als voorbereiding voor een betaalde baan, en het andere kwart ging alleen vanwege de beroepsvoorbereiding naar de hbs. In dat laatste geval gingen ze meestal naar de vijfjarige.²³⁹

Die verdeling weerspiegelde grofweg de verschillende opvattingen over een kwestie die al eeuwenlang een discussiepunt vormde en ook in de strijd om de scholing van meisjes een rol speelde: kon je het verschil tussen mannen en vrouwen definiëren als een verschil tussen rationaliteit en emotionaliteit? Waren, met andere woorden, mannen van nature rationele mensen, en vrouwen emotionele, zorgende wezens? En als dat zo was, moest het onderwijs voor meisjes dan worden aangepast aan die vermeende zorgende natuur van het vrouwelijk geslacht? Moesten vrouwen om dezelfde reden alleen ‘vrouwelijke’ – dat wil zeggen, verzorgende – beroepen kiezen? Of hadden mannen en vrouwen dezelfde rationele vermogens en konden ze

236 Prosé 1963: 40.

237 Prosé 1963: 40.

238 Vgl. mededelingen van P.T.F.M. Boekholt in een e-mail van 14 november 2011: ‘De 3-jarige hbs is nooit een van hogerhand streng gereguleerd schooltype geweest. [...] Naar de 3-jarige hbs gingen dus leerlingen, die er een algemene opleiding in een aantal vakken konden krijgen, zonder het doel om na afloop daarvan een vervolgopleiding te gaan volgen. Leerlingen kwamen en gingen, als ze het niet reddden, of geen zin er meer in hadden, of als de ouders vonden, dat het wel voldoende was c.q. niet langer het schoolgeld wilden betalen. De kinderen bleven dus op school, zolang leraren en ouders de indruk hadden dat voortzetting van het onderwijs profijtelijk was.’

239 Van Essen 1990: 76-77.

daarom hetzelfde soort onderwijs volgen en hetzelfde soort werk doen?²⁴⁰

Op deze twee vragen bestonden grof gezegd twee antwoorden.²⁴¹ De ene partij vond dat onderwijs voor meisjes moest worden toegesneden op hun natuurlijke, verzorgende rol als echtgenote en moeder. Dat sloot het onderwijs in rekenen en natuurkunde niet helemaal uit. Exacte kennis was ook nodig voor het bestieren van het huishouden. Moeders moesten bovendien hun kinderen kundig kunnen opvoeden en bij het maken van huiswerk kunnen helpen.²⁴² De andere partij stelde dat er geen wezenlijk verschil bestond tussen de mannen en vrouwen, en dat meisjes daarom ook geen apart onderwijs hoefden te krijgen.

Die twee opvattingen kenden elk vele variaties. Sommigen, zoals Marie Baale, de eerste vrouwelijke doctor in de klassieke letteren in Europa, gingen uit van een principiële gelijkheid in het denkvermogen van mannen en vrouwen, en zetten zich daarom in voor gelijke scholings- en beroepskansen, met gelijke salarissen.²⁴³ Baale en haar geestverwanten waren er echter van overtuigd dat beide groepen zich door bepaalde, natuurlijke karaktertrekken van elkaar onderscheidden. Ze wezen erop dat er bij de inrichting van middelbare scholen in de negentiende eeuw alleen rekening was gehouden met de mannelijke natuur en pleitten daarom voor de oprichting van speciale meisjesscholen. Anderen, zoals Ietje Kooistra, directrice van de kweekschool voor meisjes in Apeldoorn, beschouwden de mens als van nature androgyn. ‘Wie zijn kind wil opvoeden tot een deugdzaam mens,’ schreef Kooistra, ‘moet het trachten te vormen tot een harmonisch geheel van vrouwelijk gevoel en mannelijke kracht.’²⁴⁴ Zij vond daarom dat jongens en meisjes samen onderwijs moesten krijgen, opdat ze van elkaar konden leren.²⁴⁵

240 Vgl. Van Essen 1990: 65-87. Zie ook Megens en Rol 1979: 94 vv.

241 Vgl. Van Essen 1990: 67.

242 Zoals eerder bijvoorbeeld Elise van Calcar in haar roman *Evangeline, het vrouwelijk leven* (1854) had betoogd. Zie ook Ghesquière 2014: 25.

243 Zie het digitale *Vrouwen Lexicon*, <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/baale>, geraadpleegd op 3 maart 2016.

244 Vgl. <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Kooistra>, geraadpleegd op 20 juli 2016.

245 Vgl. Van Essen 1990: 87-93.

Wat moet mijn dochter worden?

In haar dagboek uit 1908 schreef Setske dat het haar vaders grootste wens was dat ze een akte middelbaar onderwijs zou halen. Hij beschouwde de driejarige hbs dus als meer dan alleen een algemene vorming. Bovendien ging hij er blijkbaar vanuit dat meisjes net als jongens op betaald werk voorbereid moesten worden. Daarmee betoonde hij zich een waardig lid van de nieuwe middenklasse, die destijds over het algemeen vond dat meisjes op een zelfstandig bestaan voorbereid moesten worden, ook al zouden ze als echtgenote en moeder niet buitenshuis hoeven te werken.²⁴⁶ Dat alles gold blijkbaar ook voor de ouders van de andere vier meisjes in Setskes klas. Twee van hen volgden na de hbs een opleiding voor onderwijzeres, zoals Johanna Bruggeman, die op haar eindrapport had alleen maar achten en negens had staan.²⁴⁷ Johanna vond in 1912 een baan aan een lagere school in Zwolle en haalde in 1916 haar mo-akte Duits. Het derde meisje in Setskes klas werd ziekenverpleegster in Kampen.²⁴⁸

Het kleine aantal meisjes in Setskes klas was niet ongewoon, want meisjes-hbs'ers waren aan het begin van de twintigste eeuw in Nederland nog in de minderheid. In 1910 schreef Anna J. Jungmann, secretaris van het Nationaal Bureau voor Vrouwenarbeid, in haar brochure *De ontwikkeling van de Meisjes-voorkopleiding in Nederland* dat het aantal meisjes aan de gezamenlijke hbs'en in Nederland in 1902 nog ver onder het aantal jongens lag. Maar het bevorderingspercentage van meisjes was al wel hoger dan dat van jongens. In hetzelfde jaar ging 85 procent van de meisjes-hbs'ers over, tegen ongeveer 75 procent van de jongens.

Ondanks alle discussies over wel of geen verschillen in de aanleg van meisjes enerzijds en die van jongens anderzijds, was het in Nederland sinds 1871, het jaar waarin Frederika Jacobs – de zus van Aletta Jacobs – en twee van haar leeftijdgenoten als eerste vrouwelijke leerlingen op de hbs in Sappemeer werden toegelaten, wel steeds gewoner geworden dat meisjes een middelbareschoolopleiding volgden.

²⁴⁶ Meisjes en vrouwen uit de arbeidersstand werkten altijd al, als huispersoneel, als fabriekarbeidster of op het land. Zie ook Humble 2001.

²⁴⁷ Leerlingenboek Rijks Hogere Burgerschool Heerenveen, Tresoar, inv.nr. 44-03.

²⁴⁸ Leerlingenboek Rijks Hogere Burgerschool Heerenveen, Tresoar, inv.nr. 44-03.

Aan de hbs in Heerenveen werden meisjes toegelaten vanaf 1872, twee jaar na de oprichting van de school. Op een schoolfoto uit dat jaar staan in totaal acht meisjes en zes jongens. Meisjes waren dus in elk geval in het derde jaar van het bestaan van de Heerenveense hbs in de meerderheid.²⁴⁹

Vanaf 1881 werden in Nederland meisjes – als ze toestemming kregen van de directeur en de leraren van de betreffende school – ook tot het gymnasium toegelaten. Bij de behandeling van de Hogere Onderwijswet van 1876 werd vastgesteld dat het gebruik van het mannelijk voornaamwoord ‘in eene wet steeds op beide seksen’ betrekking had. Omdat die bepaling reeds in alle ‘organieke wetten’ was aangenomen, werd ‘het vervelend herhalen van hij en zij vermeden’.²⁵⁰ Zo normaal was de gelijkschakeling van onderwijs voor meisjes en jongens al geworden. Dat wil zeggen, voor de opstellers van de wet. Sommige middelbare scholen namen in deze tijd nog steeds bepalingen voor mogelijke vrouwelijke leerlingen op. Soms liet een hbs alleen meisjes toe zolang het maximaal aantal jongensleerlingen niet was gehaald. Meisjes die naar een algemene hbs – lees: voor jongens – wilden, moesten daartoe nog steeds officieel toestemming krijgen van de minister als er in dezelfde plaats ook een meisjes-hbs was. Pas na een aanpassing van de wet in 1906 verdwenen de beperkingen.²⁵¹

Vanaf 1864 werden er in Nederland verschillende meisjes-hbs'en opgericht. Ook daarbij speelde de discussie over ‘vrouwelijkheid’ weer een grote rol. De meeste oprichters lieten publiekelijk weten dat het niet hun doel was ‘savantes’ en ‘blauwkousen’ te kweken. Zoals in Groningen, waar de schoolcommissie opmerkte dat de oprichting van een meisjes-hbs niets te maken had met vrouwenemancipatie: ‘Neen de vrouw blijve wat zij is, en zij, wat zij vermag.’ Wat betekende: verzorgend, zedig, emotioneel en dienstbaar.²⁵²

De vraag naar ‘het wezen der vrouw’ speelde ook een rol in discussies over de vraag of meisjes en vrouwen uit de middenklasse – want daarover gaat het ook

249 Zie Prosé 1963: 42.

250 Van Essen 1990: 74.

251 Van Essen 1990: 76.

252 Van Essen 1990: 155 vv.

hier – een beroep konden of mochten kiezen. Ondanks bezwaren als die van de Groningse schoolcommissie, konden meisjes uit de middenklasse vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw uit een aantal verschillende beroepsopleidingen kiezen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de brochure *Lucratieve betrekkingen voor vrouwen uit den beschaafden stand* van de schrijfster Catharina Alberdingk Thijm uit 1884. Alberdingk Thijm maakte weliswaar een onderscheid tussen de natuurlijke aanleg van mannen enerzijds en die van vrouwen anderzijds, maar vond dat geen argument om meisjes geen betaald werk te laten doen. Zij begon haar beroepengids met de vaststelling dat vrouwen fysiek gezien zwakker waren dan mannen. In principe zouden mannen daarom ook in het levensonderhoud van vrouwen moeten voorzien, maar dat was nu eenmaal onmogelijk. Sommige mannen leefden niet zuinig genoeg en anderen konden vanwege ziekte of zwakte geen geld verdienen. Er waren bovendien genoeg vrouwen die na de dood van hun man geen inkomen meer hadden. Daarom moesten meisjes zo vroeg mogelijk een vak leren, ook die uit de hogere klasse. Volgens Alberdingk Thijm was het hoe dan ook tijd dat die klasse beseftte dat werken iedereen goeddeed, dus ook vrouwen.²⁵³ Betaald werk maakte vrouwen financieel onafhankelijk en zorgde voor morele verheffing. Meisjes die slechts trouwden om financiële redenen verlaagden volgens Alberdingk Thijm hun karakter door de intriges die ze nodig hadden om een man in hun netten te strikken.²⁵⁴ Wat die morele verheffing betrof, verwees Alberdingk Thijm naar de Franse schrijver Alexandre Dumas *fil.* Die had voorgesteld een werkplicht in te voeren voor vrouwen tussen de vijftien en zestig jaar, zoals jongens verplicht waren om in dienst te gaan. ‘Misschien wordt iets dergelijks later bereikt,’ hoopte Alberdingk Thijm, ‘op het oogenblik schijnt het onmogelijk.’²⁵⁵

Zes jaar eerder, in 1878, was de brochure *Wat kan mijne dochter worden?* verschenen. Deze brochure werd ingeleid door de Nederlandse feministe Elise Haighton. In 1894 publiceerde Haighton een eigen beroepengids voor meisjes

253 Alberdingk Thijm 1884: 5.

254 Alberdingk Thijm 1884: 8.

255 Alberdingk Thijm 1884: 8.

en vrouwen onder de titel *Beroepskeuze der vrouw. Een studie*. Haar achtentachtig bladzijden tellende studie was de derde in een reeks praktische raadgevingen voor onafhankelijke en werkende vrouwen, die ze in de jaren negentig onder de titel *Zijn wagen kruien en er zelf inzitten* uitgaf. *Beroepskeuze der vrouw* kreeg in 1895 een herdruk waarin het aantal beroepen aanzienlijk was uitgebreid.²⁵⁶

Haighton had haar beroepengids in drie ‘afdelingen’ onderverdeeld. In de eerste afdeling richtte ze zich uitgebreid op alle aspecten van de opleiding tot onderwijzeres. Ze leidde die afdeling in met een waarschuwing. Het getij, stelde ze, was verlopen. Het ging niet langer om de vraag wat meisjes konden worden, maar wat ze zouden worden:

In '78 werd ik aangezocht de voorrede te schrijven voor het boekje ‘Wat kan mijne dochter worden?’ In '92 werd door ‘Volksonderwijs’, als gids voor de kleine burgerij in Amsterdam, uitgegeven: ‘Wat zal (mijn zoon) mijne dochter worden?’ Welk een maatschappelijke hervorming drukt dit geringe titelverschil uit! Het kan herinnert aan beperkte keuze – het zal wijst op een lange beroepslijst.

De lijst van hetgeen het meisje worden kan, is tegenwoordig zeer lang, en bevat werkkringen voor allerlei geaardheid, gaven en verstand. Het meisje heeft het om zoo te zeggen voor het kiezen [...].²⁵⁷

In de tweede afdeling ging Haighton in op ‘werkkringen die vooral kennis vorderen’. Daarin behandelde ze, onder andere, de beroepen arts, wis- en natuurkundige, letterkundige, rechtsgeleerde, journaliste, notaris, technisch wetenschapper, apotheker, tandheelkundige, mecanicienne, verloskundige, postbeambte en telegrafisten, tolk, beëdigd translatrice, leerling-consul, ijker, keurmeesteres voedingsmiddelen, surnumerair bij de staatspoorwegen, handelsbediende en geldwis-

²⁵⁶ Het eerste deel heette *Betalen* en het derde *Van Houden en Trouwen uit het Burgerlijk wetboek*. Beide delen verschenen in 1893.

²⁵⁷ Haighton 1895: 39.

selaarster. De derde afdeling bestond uit beroepen waarvoor niet zozeer kennis als wel vaardigheid nodig was. Deze afdeling omvatte minstens veertig beroepen, van ziekenverpleegster en gezelschapsdame tot ‘type-writing’, en van kleinhandelaarster tot directrice van zuivelscholen. Ten slotte wijdde Haighton een aanhangsel aan de beeldend kunstenaar, de toonkunstenaar en de toneelspeelster. In totaal noemde ze meer dan tachtig beroepen.

Ook volgens J. Hendriksz, de auteur van *Wat moet mijne dochter worden*, een beroepengids uit 1898, was de vraag naar beroepen voor meisjes intussen ‘meer en meer een “vraag van den dag”’ geworden.²⁵⁸ Hendriksz zelf vond het – zoals al blijkt uit het ‘moet’ in de titel – domweg noodzakelijk dat meisjes een beroepsopleiding volgden. ‘Tal van ouders en voogden,’ schreef hij in het voorwoord van de ‘veel vermeerderde’ tweede druk van zijn gids, ‘zien terecht in, hoe noodzakelijk het is ook hunne dochters en pupillen eene opleiding te geven, die haar zoveel mogelijk een onafhankelijk bestaan verzekert.’²⁵⁹ Zelfs al zouden de meisjes in kwestie trouwen, dan was zo’n opleiding noodzakelijk, want: ‘Hoeveel weduwen zouden zich gelukkig rekenen, in hare jeugd de kennis te hebben opgedaan, noodig om voor het huisgezin het dagelijksche brood te winnen!’²⁶⁰

Ook het beroep van letterkundige komt in zijn vraagbaak aan de orde. Hendriksz waarschuwde echter dat je daar niet de kost mee kon verdienen. ‘Voorals in ons land,’ meende hij, ‘waar de oplagen klein en de honoraria gering moeten zijn, zullen er slechts weinigen gevonden worden, die in de opbrengst hunner werken een voldoende middel van bestaan vinden. Alleen een zeer talentvol schrijfster zal voor hare boeken eene goede som kunnen bedingen.’ Toch eindigde hij gematigd optimistisch. Dat alles sluit niet uit, concludeerde hij, ‘dat meisjes met wezenlijk talent zich gerust op de letteren kunnen toeleegen, – als het voor haar maar niet nodig is, enkel van de opbrengst hunner werken te moeten leven’.²⁶¹ Wie schrijfster wilde worden en niet over een erfenis of geld van ouders of een echtgenoot beschik-

258 Hendriksz 1902: 2.

259 Hendriksz 1902: 2.

260 Hendriksz 1902: 2.

261 Hendriksz 1902: 49.

te, moest er dus voor zorgen naast het schrijven een ander beroep uit te oefenen.

In een serie boekjes onder de noemer *Betrekkingen voor vrouwen*, die vanaf 1899 verscheen, behandelde ten slotte ook de schrijfster Johanna van Woude verschillende beroepen die volgens haar geschikt waren voor vrouwen, waaronder het beroep van journaliste.

De discussie over het wezen van de vrouw en, daarmee verbonden, passende opleidingen en beroepen, bleef tot ver in de twintigste eeuw bestaan. In 1911 verscheen in Londen de studie *Women and Labour* van de Zuid-Afrikaanse feministe Olive Schreiner, die nog in hetzelfde jaar in een vertaling van Aletta Jacobs in Nederland werd uitgegeven.²⁶² In dit boek ging Schreiner uitgebreid in op de geschiedenis van de mensheid en de historische rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Zij kwam tot de conclusie dat er voor vrouwen geen enkele belemmering was om verschillende soorten beroepen uit te oefenen, ook al was sommig werk eerder in de geschiedenis op grond van hun lichaamsbouw of de 'vrouwelijke psyche' als onvrouwelijk beschouwd:

Maar ook zelfs wanneer het door eeuwenlange ondervinding bewezen was, dat het bezit van de uterus gepaard gaat met bijzonderen aanleg voor mathematische studie, meer dan voor natuurkunde, of eene neiging voor staatkunde, meer dan voor mechanische uitvinding; of indien bewezen was dat, in het algemeen gesproken en als een geheel, uit twintig duizend vrouwen die zich aan de geneeskunde wijden, en twintig duizend die de rechten beoefenen, er betrekkelijk meer met succes werkten van haar die de rechten beoefenden, dan zou daarin toch geen gegronde aanleiding mogen worden gezocht om de individuele vrouw te belemmeren, de werkzaamheden uit te oefenen, waarin de gemiddelde vrouw niet scheen uit te munten.²⁶³

²⁶² Zie ook Bosch 2005: 454-463.

²⁶³ Schreiner 1911: 140-141.

Schreiner eindigde haar studie met een oproep: ‘Het is omdat de mogelijkheden der toekomst ons zoo schoon en weldoend lijken, omdat een terugkeer naar het verleden ons zoo onmogelijk schijnt en een lijdelijk berusten in het tegenwoordige zoo doodelijk, dat wij thans overal onzen vreemden, nieuwen kreet luide verheffen: “*Arbeid en de opleiding die ons tot arbeiden bekwaam maakt!*”’²⁶⁴

Hoewel het aantal meisjes op de middelbare scholen aan het begin van de twintigste eeuw toenam,²⁶⁵ was van een algemene gelijkheid in beroepskeuze voor jongens en meisjes, zoals Schreiner die bepleitte, nog geen sprake. Eerst moesten er nog heel wat praktische zaken bevochten worden, zoals de erkenning van het diploma van de middelbare meisjesschool (mms), de subsidiëring van meisjesscholen door de staat en het wettelijk bepaald recht op toegang voor meisjes tot alle beroepsopleidingen.²⁶⁶

Wat in de meeste beroepengidsen bovendien ontbrak, was een verwijzing naar de beperkingen die voor getrouwde vrouwen bestonden. Sinds de invoering van een wet in 1804 golden die nog steeds officieel als handelingsonbekwaam. Daardoor hadden ze voor het uitoefenen van een beroep de toestemming van hun echtgenoot nodig. Vanaf 1934 mochten vrouwen weliswaar ‘zonder zijn bijstand’ een beroep uitoefenen, maar de wet op de handelingsonbekwaamheid van getrouwde vrouwen werd pas in 1956 opgeheven.²⁶⁷

De malle uitvinding van een examen

In bladen als *De Vrouw en Haar Huis* en *De Hollandsche Lelie* verschenen aan het begin van de twintigste eeuw artikelen over wetenschappelijke studies voor

²⁶⁴ Schreiner 1911: 249. Cursief in de originele tekst. Met haar studie gaf Schreiner, net als Charlotte Perkin Gilman dat in 1899 had gedaan in haar boek *Women and Economics* (eveneens door Jacobs vertaald), een rechtvaardiging van de vrouwenbeweging op grond van de negentiende-eeuwse evolutieleer. Zie Bosch 2005: 454-463.

²⁶⁵ Van Essen 1990: 155 vv.

²⁶⁶ Vgl. Van Essen 1990: 119 vv.

²⁶⁷ Zie Van den Bergh 1999. De allerlaatste horde voor een wettelijk vrije keuze voor een beroep voor getrouwde vrouwen verdween echter pas in 2001, toen vrouwen niet langer wettelijk verplicht waren hun echtgenoot naar een andere woonplaats te volgen.

meisjes. Daarin stond niet langer de vraag centraal of meisjes konden studeren, maar wat ze al naar gelang hun persoonlijke, of vermeende typisch vrouwelijke aanleg en voorkeuren het best konden studeren. Zo schreef Johanna Sernée in het hoofdartikel van *De Hollandsche Lelie* van 20 februari 1918 dat bij de keuze van het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs eerst gekeken moest worden of het meisje in kwestie een 'taalmensch' was of een 'wiskundehoofd'.²⁶⁸ Ook in een artikel in *De Vrouw en Haar Huis* uit 1919 van dr. Marie Baale, gaat het alleen nog maar om de vraag welke middelbare scholen meisjes het best kunnen kiezen om zich op een academische opleiding te kunnen voorbereiden.²⁶⁹

Zo geaccepteerd was destijds blijkbaar het idee dat meisjes uit de middenklasse een universitaire opleiding volgden dat ook een flink aantal van de vrouwelijke personages in populaire meisjesboeken uit de tijd rond de eeuwwisseling naar de universiteit gaan. In Naeffs *In den dop* uit 1906 studeert de oudste zus van hoofdpersoon Puck tot vreugde van haar ouders filosofie in Leiden. Toch is ook hier niet alles zo eenduidig als het lijkt. De studerende zus is een typische blauwkous; ze is allesbehalve mooi, en aardig is ze ook al niet. Desondanks kijkt Puck tegen haar op. 'Ik ben er toch heimelijk trotsch op,' zegt ze, 'al doet ze hoog en verachtelijk tegen mij, dat zoo'n genie mijn zuster is.'²⁷⁰

De vrolijke Puck zelf is allesbehalve een studiehooft. Ze rebelleert zelfs tegen het verlangen van haar ouders dat zij naar het gymnasium gaat:

Ik vind 't onverstandig je voor zoo'n malle uitvinding als een examen van streek te maken. Eens van mijn leven heb ik 't ook geprobeerd, voor 't gymnasium, op vereerend verlangen van Pa, die mij, net als Mien, wou laten studeeren. Maar ik heb er mij geen oogenblik over bezwaard en ik kon ook onmogelijk deelen in de algemeene droefheid toen ik gezakt was. Ma hilde of ik minstens een been had gebroken, en Pa vond 't een schande voor de geheele familie.²⁷¹

268 Sernée, 'Studie en studentenleven van meisjes'. In: *De Hollandsche Lelie*, 20 februari 1918, 533.

269 Baale, 'Middelbaar en hooger onderwijs voor meisjes'. In: *De Vrouw en Haar Huis*, augustus 1919: 113.

270 Naeff 1906: 62.

271 Naeff 1906: 53.

Dat wil niet zeggen dat Puck tegen de ontwikkeling van vrouwen is, of tegen werkende vrouwen. Ze heeft domweg andere ambities: ze wil schrijfster worden. Dat lukt haar aan het eind van het verhaal. Na de gebruikelijke afwijzingen van haar eerste schrijfpogingen voert een bekend toneelensemble een van haar toneelstukken op. Daarmee begint Pucks carrière als toneelschrijfster en eindigt de roman. Ongetwijfeld om haar lezers te plezieren laste Naeff nog een korte romantische episode in door Puck en een ex-vriendje weer bij elkaar te brengen. Maar het is duidelijk dat Puck zich daardoor niet van haar loopbaan als toneelschrijfster zal laten afbrengen.

Het gelukkige einde van *In den dop* verschilt hemelsbreed met dat van Naeffs eersteling. Puck is bovendien vele malen actiever, relativerender en zelfverzekerder dan Jet van Marle, de hoofdpersoon uit *School-idyllen*. Voor de anonieme recensent van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 11 juli 1906 was dit allemaal nog wat wennen, net als het open einde. ‘Het boek eindigt wat vreemd-plotseling met dit eerste succès,’ schreef die. ‘We hadden nog wel wat meer willen weten van het meisje, ’twelk zóó volkomen onze genegenheid heeft, dat we met leedgevoel haar zoo plotseling verdwijnen zien, al blijft haar dan ook een plaatsje verzekerd in onze dankbare opgewekte herinnering.’

Naar het leven getekend

Als het aan Setskes ouders had gelegen zou hun dochter dus onderwijzeres of lerares aan een mulo zijn geworden – beroepen die in de verschillende beroepengidsen uit die tijd een belangrijke plaats innamen. Een onderwijsakte sloeg twee vliegen in één klap, want wie een opleiding tot onderwijzeres of lerares volgde, was niet alleen verzekerd van een vaste baan, maar bereidde zich ook voor als opvoedster van haar eigen kinderen, zo ze die zou krijgen.²⁷² Het was dus voor Setskes ouders belangrijk dat de schoolresultaten van hun dochter verbeterden.

Daarom riepen ze de hulp in van Janna Maria Laverman, een onderwijzeres aan een lagere school in Heerenveen, die in het bezit was van aktes Engels en

272 Van Essen 1990: 67.

Frans. Laverman was op 17 april 1871 in Drachten geboren als het eerste kind van Jan Laverman en Sybilla Catharina Posthuma. Het gezin Laverman was in Drachten en omstreken bekend, want het bezat een boekhandel, uitgeverij en drukkerij. Vanaf 1909 gaven ze de *Dragtster Courant* uit. Janna Laverman stond jaren later model voor juffrouw Wijers, de bijlesjuf die Joop ter Heul door het hbs-eindexamen sleept.

Net als Setskes vader hechtte ook Janna Laverman grote waarde aan onderwijs en opleiding.²⁷³ Als we afgaan op Setskes dagboekantekeningen uit 1908, was Janna Laverman geduldig, ondersteunend en ondernemend. Uit Setskes dagboek blijkt ook dat Janna Laverman op een gegeven moment van bijlesjuf huisvriendin werd. Interessant genoeg gebeurt dat juist niet bij haar fictieve evenbeeld juffrouw Wijers, omdat die vanwege het standsverschil tussen haar en het gezin Ter Heul geen huisvriendin kon worden. Als onderwijzeres en zelfstandige vrouw wordt juffrouw Wijers door Joops vader weliswaar bewonderd, maar als onbemiddelde, oudere (ze is tweeënveertig) en ongetrouwde vrouw, die samen met haar zus Greet op schamele huurkamers woont, kan ze onmogelijk in het voorname en welvarende gezin Ter Heul als vriendin worden opgenomen. Aan het einde van het schooljaar worden juffrouw Wijers en haar zus voor één keer op de koffie (dat wil zeggen, voor de lunch) gevraagd. Maar dat is tegen de zin van Joops snobistische moeder en zus Julie:

Ma had Juffrouw Wijers en haar zuster voor de koffie gevraagd, ik geloof, dat Pa daar achterheen heeft gezeten [...]. Ik werkte met Juffrouw Wijers van tien tot half een, toen kwam haar zuster, die heel lief is, en we hadden een genoeglijke koffietafel. [...] Julie deed nogal hoog aan tafel; ze liet haar ringen zoo schitteren, en dan is het altijd mis met haar.²⁷⁴

273 Ze had in april 1890 in Leeuwarden het akte-examen lager onderwijs gehaald en begon in november van datzelfde jaar haar loopbaan als tijdelijke onderwijzeres aan de lagere school van Kortezevaag bij Gorredijk. In 1891 haalde ze de akte nuttige handwerken, en in 1894 de akte Frans. Na een rits tijdelijke aanstellingen als onderwijzeres in Nijenga, Jubega, Heerenveen en Terwispeel kreeg ze per 1 mei 1896 een vaste aanstelling aan de lagere school in Heerenveen. Een jaar later haalde ze het examen voor de akte Engels.

274 Van Marxveldt 1919: 237.

Anders dan Joops moeder en zus is juffrouw Wijers economisch onafhankelijk en politiek geëngageerd. 'Juffrouw Wijers', laat Van Marxveldt Joop in *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* zeggen, 'heeft vanavond een vergadering van vrouwenkiesrecht en ze kon maar tot negen uur blijven.'²⁷⁵ Ook daarin lijkt juffrouw Wijers op Janna Laverman. Twee dagen nadat Aletta Jacobs op 16 januari 1908 een lezing had gehouden voor een openbare vergadering van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht in Harlingen, werd in Heerenveen een nieuwe afdeling van de vereniging opgericht. Janna Laverman werd tijdens die oprichting tot bestuurslid benoemd. Op 21 november van dat jaar meldde de *Leeuwarder Courant* dat de eerste, goed bezochte vergadering van de afdeling Heerenveen had plaatsgevonden. Janna Laverman was bij die gelegenheid tot vicepresidente bevorderd.

De Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht was in 1894 opgericht door onder anderen Wilhelmina Drucker en Aletta Jacobs. Jacobs werd in 1903 presidente van het landelijk bestuur. Het doel van de vereniging werd in 1919 bereikt, toen Nederlandse vrouwen per wet actief kiesrecht kregen. Het passief kiesrecht was al twee jaar eerder ingevoerd. Janna Laverman maakte dit alles niet meer mee. Zij stierf op 13 september 1913 in Drachten, tweeënveertig jaar oud. Ze was onge-trouwd gebleven.

In *Joop ter Heul's problemen* (1921), het tweede deel van de serie, sterft juffrouw Wijers, even oud als Janna Laverman, aan een longontsteking, tot intens verdriet van Joop en haar vriendinnen. In een passage die aan de beroemde sterfscène in Top Naeffs *School-idyllen* doet denken, betuigt Joop haar liefde voor juffrouw Wijers:

Een voor een gingen we mee naar de slaapkamer. Ik het laatst. Ze lag zoo vredig en stil als een klein kindje en voor het allerlaatst streelde ik de smalle, witte hand. Het brok in mijn keel groeide, maar huilen kon ik niet. Toen ik thuiskwam, liep ik direct door naar boven. Daar maakt ik voorzichtig het touwtje los van het pakje dat juffrouw Greet me gegeven had.

Het was haar naaidoosje, dat ik zoo vaak op het werktafeltje had zien staan,

275 Van Marxveldt 1919: 249.

naast de divan. En onderin, naast een antiek-zilveren speldedoosje, dat de club haar eens gegeven had, lag mijn gedichtje: *Le Printemps*.

Toen opeens snikte ik het uit en de tranen stroomden over mijn wangen.²⁷⁶

In 1905, het jaar waarin Setske van school ging, werkte Janna Laverman nog steeds als onderwijzeres in Heerenveen. Setske daarentegen zat drie jaar lang thuis, zonder verdere opleiding en zonder werk.²⁷⁷ Uit haar dagboek uit 1908 blijkt dat ze in die drie jaar niet veel anders deed dan haar moeder een beetje in de huishouding helpen, bij vrienden en vriendinnen op bezoek gaan of die thuis ontvangen, in het dorp rondwandelen en lezen.

Als de heldin uit een conventionele roman lijkt Setske daarmee niets anders gedaan te hebben dan op de 'ware' te wachten. Maar dergelijke plots waren aan het begin van de twintigste eeuw ook in meisjesboeken de norm niet meer. Je kunt je bovendien voorstellen dat Setskes hardwerkende en ambitieuze vader zich aan haar doelloosheid ergerde. Ynze de Haan had wat de emancipatie van vrouwen betreft moderne ideeën. Niet alleen zijn dochter, maar ook zijn vrouwelijke leerlingen raadde hij aan een vak te leren. Een van hen, Geesje Jager, één jaar ouder dan Setske, had op zijn advies de Rijksnormaalschool in Heerenveen doorlopen. Ze werkte als onderwijzeres op de lagere school van Oranjewoud, tot ze in 1916 trouwde.²⁷⁸

Drie jaar later, in 1908, gaf Setske toe aan de wens van haar vader door een baan in Engeland aan te nemen. Wie destijds een mo-examen deed, hoefde geen middelbareschooldiploma's voor te leggen, en een aparte opleiding voor middelbare akten bestond niet. Maar wie het mo-examen Engels wilde afleggen, moest wel een tijd in Engeland hebben doorgebracht.²⁷⁹

276 Van Marxveldt 1921: 173-174.

277 Leerlingenboek Rijks Hogere Burgerschool Heerenveen, lemma 'Setske de Haan', Tresoar, inv.nr. 44-03.

278 Liemburg 2004: 129.

279 Zie Vos en Van der Linden 2004: 9-10.

Hoofdstuk 3

Kindermeisje in Coventry

Van Setskes zevenentwintig klasgenoten op de driejarige hbs in Heerenveen ging een klein aantal door naar de vijfjarige hbs in een andere plaats, zoals Nanne Brandenburg, de zoon van een boer in Oranjewoud. Na zijn eindexamen studeerde hij dierartsenij in Utrecht en werd hij dierenarts in Drenthe.²⁸⁰ Een van Setskes medeleerlingen ging na het eindexamen van de driejarige hbs door naar het gymnasium.²⁸¹

De meesten van Setskes medeleerlingen waren niet alleen ijverig, maar ook reislustig. Een deel van hen ging na de hbs naar het buitenland vanwege een baan of een hogere opleiding. Een aantal jongens vertrok naar Duitsland, om daar machinebouw te studeren. Eén klasseggenoot werkte na zijn eindexamen op een kantoor in Londen. Een andere, die de driejarige hbs net als Setske niet afmaakte, werd tuinier. Hij vond eerst een baan in Parijs en daarna in Zwitserland, en ging vervolgens naar de Verenigde Staten. Weer een andere klasgenoot vertrok naar de Transvaal.²⁸²

Hoewel Setske zich in haar gebrek aan ijver van de meesten van haar klasgenoten onderscheidde, deed ze in reislust niet voor hen onder. Eind juli 1908 reisde ze met haar vader en Janna Laverman van Oranjewoud naar Londen. Waarom Janna Laverman meeging en niet Setskes moeder, is nergens opgetekend. Waarschijnlijk

280 Leerlingenboek Rijks Hogere Burgerschool Heerenveen, lemma 'Nanne Brandenburg'. Tresoar, inv.nr. 44-03.

281 Egbert Land ging, zoals er in het leerlingenboek van de Heerenveense hbs staat, 'onder het genot van een Buma beurs [een beurs van de familie Buma uit Oranjewoud, MS] naar het gymnasium in Leeuwarden, later naar Nijmegen. Studeerde te Amsterdam voor de rechten. In 1917 te Heerenveen gevestigd als advocaat, directeur van een bankierskantoor.'

282 Leerlingenboek Rijks Hogere Burgerschool Heerenveen. Tresoar, inv.nr. 44-03.

fungeerde Janna Laverman als tolk; zij bezat immers een akte Engels. Vanuit Londen ging Setske in haar eentje door naar Coventry. Daar zou ze als gezelschapsdame gaan werken voor Mrs. Ellis, de echtgenote van een arts. Met Mrs. Ellis zou ze volgens afspraak in het Frans converseren en quatre-mains spelen.²⁸³ Het pakte echter allemaal anders uit.

Be strong and be good

De reis van Oranjewoud naar Engeland was geen sinecure. Volgens *Van Santen's Officieele Reisgids voor Nederland* van maart 1908 vertrok er om 3.50 uur 's morgens een trein uit Heerenveen, die om 11.15 uur in Vlissingen aankwam. Tien minuten later voer van daaruit een boot naar Queensborough, en als alles goed ging en je de trein van Queensborough naar Londen had gehaald, kwam je de volgende ochtend om ongeveer 7.50 uur op een station ten zuidoosten van de Londense wijk Bloomsbury aan.²⁸⁴ Meer dan zevenentwintig uur deden Setske, haar vader en Janna Laverman er dus over om van Oranjewoud naar Londen te komen.

Goedkoop was het allemaal ook niet. Een biljet voor de hele tocht kostte 21,10 gulden voor een enkele reis in de tweede klas, en 31,70 gulden voor een retour (omgerekend respectievelijk ongeveer 236 euro en 349 euro). In totaal betaalde Setskes vader waarschijnlijk zo'n 53 gulden (ongeveer 606 euro) voor de reis van Nederland naar Engeland, als hij niet ook de reiskosten van Janna Laverman voor zijn rekening had genomen. Aan hotelkosten zal hij per nacht per persoon ongeveer 5 gulden (56 euro) kwijt zijn geweest. Een Baedeker-reisgids uit 1908 noemt het Bedford Hotel in Bloomsbury (het hotel waarin Van Marxveldt vele jaren later haar alter ego, de hoofdpersoon uit *Puck van Holten* liet logeren) niet duur en aanbevelenswaardig. Voor een nacht betaalde je daar destijds per persoon ongeveer

283 Zoals blijkt uit het dagboek dat ze in Engeland bijhield. Hoe Setske aan haar baan kwam, is niet opgetekend, maar je kunt je voorstellen dat ze op een advertentie in een Nederlandse krant had gereageerd of zelf een advertentie had opgegeven, want in kranten uit die tijd staan heel wat advertenties van vrouwen die zich als gezelschapsdame aanbieden. Zie het krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek.

284 Bibliotheek Spoorwegmuseum: s10.e.

12 gulden (137 euro).²⁸⁵ Het eten en de reiskosten van Londen naar Coventry meegerekend moet Setskes vader voor zichzelf en zijn dochter tussen 150 en 200 gulden hebben uitgegeven, omgerekend zo'n 1690 en 2252 euro.²⁸⁶ Dat was twee tiende van zijn jaarsalaris als hoofdonderwijzer, want in deze tijd verdiende hij 1000 gulden per jaar.

Kort voor de reis, op 23 juli 1908, had Setske van haar vader en Janna Laverman een dagboek gekregen, een gebruikelijk cadeau voor jonge meisjes in die tijd.²⁸⁷ In dit geval ging het om een degelijk kantoorschrift met een dikke kaft van 16,5 bij 21 centimeter. Op een van de eerste bladzijden had Setskes vader een opdracht in het Fries geschreven: 'It ljeafdeljocht yn 't âlders hert; / Dou kinst syn strielen met untrinne, / Forjet dyn aldersljeafde net! / Ta'n herinnering fen je ljeafhebbenden alders, 23 Juli 1908'. Dat betekent: 'Het liefdeslicht in het ouders' hart; / Je kunt zijn stralen niet ontwijken, / Vergeet je allerliefsten niet!'

Op het daaropvolgende blad had hij een vers gekopieerd van de dichter en schrijver Sikke Sibes Koldijk. Koldijk was een van de medewerkers van het in 1887 door Pieter Jelles Troelstra opgerichte tijdschrift *For Hûs en Hiem*, een tijdschrift voor het Friese huisgezin.²⁸⁸ Setskes vader veranderde de oorspronkelijke titel van het gedicht, 'Memme Seine', in 'Bij 't Ofskie' – 'Bij het afscheid'. Ook Janna Laverman schreef een opdracht voor in het schrift: 'Lieve Sets, breng je hart weer mee! Je liefhebbende J.M. Laverman. Oranjewoud, 23 Juli'.

Het moet Setskes ouders zwaar zijn gevallen hun enig kind naar Engeland te laten vertrekken. Voor korte bezoeken aan Coventry hadden ze geen geld en geen tijd. Telefoneren was duur. Gelukkig was er de post, die destijds nog een paar keer per dag werd bezorgd.²⁸⁹ Wat Setske niet in haar brieven kwijt kon, schreef ze in haar dagboek. Ze droeg het op aan haar vader. 'Aan mijn Daddy!' staat er in zwie-

285 *Baedeker's London and its Environments*. Leipzig, Karl Baedeker 1908.

286 Volgens de site van het iisg: <http://www.iisg.nl/hpw/calculate2-nl.php>, geraadpleegd op 16 maart 2016.

287 Vgl. Hämmerle 2006: 28-46, Lejeune 2009.

288 Zie Hagen 2010: 97, 110. Het gedicht werd in 1916 door Troelstra opgenomen in *Nij Frysk lieteboek*.

289 Zie <http://www.postnl.nl/over-postnl/over-ons/geschiedenis/#begin-twintigste-eeuw>, geraadpleegd op 16 maart 2016.

rige letters op de eerste bladzij. Onder de opdracht aan haar vader schreef ze – ook al gebruikelijk – een religieus citaat: *‘And turn ye never thy head from any poor man and never shall the head of the Lord be turned away from thee.’*²⁹⁰

Setskes dagboek diende, zoals de meeste dagboeken, verschillende doelen.²⁹¹ Het was in de eerste plaats bedoeld als reisjournaal, dat Setske aan haar ouders na haar terugkeer in Friesland zou laten lezen. Net als de meeste dagboekschrijvers gebruikte Setske haar dagboek ook om zich rekenschap te geven van haar doen en laten, en om na te gaan of ze haar tijd goed had gebruikt. Het dagboek gaf Setske bovendien de mogelijkheid haar gevoelens te uiten: haar heimwee, haar verlangens en – wat de eerste twee maanden betreft – haar woede.

Setske beloofde haar dagboek dat ze eerlijk zou zijn. ‘Mijn lief dagboek,’ schreef ze op 17 augustus 1908 op gewichtige toon, ‘ge zult mijn trouwe kameraad worden hier in de vreemde. U zal ik alles toevertrouwen, het prettige en het verdrietige zullen uw witte bladen vullen, dat ik nooit iets moet neerschrijven, waarvoor ik me hoeft te schamen, dan zult ge u gewillig leenen voor mijn gepeins, is het niet? Lief dagboek, we zullen vrienden worden, en wanneer ik u over een jaar aan mijn vader kan geven met een gerust hart dan zult gij ook blij zijn, is het niet?’ Zo fungeerde het schrift als een Nederlandse vriend in het buitenland, als uitlaatklep, moreel kompas en biechtvader.

Al met al gaf het dagboek Setske de mogelijkheid vast te stellen wie ze was en wie ze wilde zijn: een oprechte, jonge Friezin, die eerlijk en moedig alle moeilijkheden het hoofd zou bieden; de dochter van de hoofdonderwijzer van het prachtige Oranjewoud, die de wereld zou laten zien wat ze in haar mars had. *‘Be strong, and be good’* zou haar lijfspreuk worden, schreef ze in een van haar eerste aantekeningen.

Die woorden doen denken aan het motto waarmee de adellijke Irene von Meltzow, de hoofdpersoon uit *Omhoog* uit 1894, een uit het Duits vertaalde roman

290 Volgens de Hongaarse historicus Gergely Kunt begonnen veel adolescenten tot ongeveer het midden van de twintigste eeuw, ongeacht hun achtergrond, hun dagboek met het aanroepen van God. Kunt 2015: 37-38.

291 Vgl. Lejeune 2009.

van Ida Boy-Ed, zich moed inspreekt als zij besluit een betrekking aan te nemen als gezelschapsdame bij een omhooggefallen handelsfamilie in Noord-Duitsland. Ze heeft het geld weliswaar niet nodig, maar als ongetrouwde, volwassen vrouw wil ze niet afhankelijk zijn van haar vader en diens tweede vrouw. 'Ik moet, en ik wil!' houdt ze zichzelf voor als haar werkgeefster, die sociaal gezien minstens een klasse lager staat dan Irene, haar als haar mindere bejegent.²⁹² Aan het einde van de roman en na het overwinnen van vele moeilijkheden trouwt Irene met de oudste zoon van haar werkgeefster, een beroemde arts die zich van het handelsmilieu van zijn familie heeft losgemaakt. Zo komt alles weer goed. Irene geeft, in overeenstemming met de conventionele vrouwenplot, haar baan op. Dankzij haar huwelijk keert zij terug naar het milieu waarin ze is opgegroeid.²⁹³

Céline

Het dagboek begint op 17 augustus 1908, maar Setske was al eerder met schrijven begonnen. De eerste bladzij met aantekeningen had ze, zo laat ze haar dagboek en de toekomstige lezers weten, vernietigd. 'Ze sprak van te veel verdriet,' schreef ze, 'van een zoo groot verlangen naar huis, dat ik die woorden niet elke dag onder oogen kan hebben, omdat me dan telkens weer dat verlangen overmeesteren zal.'²⁹⁴ De kennismaking met het gezin Ellis was volkomen anders verlopen dan ze had verwacht, en het gevolg was een bijna ondraaglijke heimwee.

Wat er tussen 23 juli en 17 augustus was gebeurd, valt uit de rest van de dagboekantekeningen op te maken. Kort nadat Setske haar intrek had genomen bij het gezin Ellis hadden haar vader en Janna Laverman haar daar opgezocht. Na een dag of twee waren die weer naar Nederland teruggegaan.²⁹⁵ Begin augustus logeer-

²⁹² Boy-Ed 1894: 7.

²⁹³ Deze roman, die in 1898 in het Nederlands verscheen, was een geschenk aan de abonnees van het tijdschrift *De Vrouwenwereld*, een populair modeblad. Je kunt je voorstellen dat Setske het boek kende. Informatie daarover ontbreekt echter.

²⁹⁴ Het schrift laat zien dat er meer dan één bladzij is verwijderd. Waarschijnlijk had Setske er zes pagina's uit geknipt.

²⁹⁵ Vgl. Setskes dagboekantekeningen van 4 september: 'Nou, toen ik dan met het heele gedoe arriveerde moest ik direct naar den trein met Molly om Miss Ellis te ontmoeten. Wij kwamen juist op tijd, wat een

de Setske samen met haar werkgeefster een aantal dagen in een meisjeskostschool in Bath, die geleid werd Mary Ellis, de zus van haar werkgever.²⁹⁶

Al op de eerste dag in Coventry kreeg Setske een grote teleurstelling te verwerken. Hoewel Mrs. Ellis haar aansprak met 'Céline' (een verfransing van Setske) en 'Mademoiselle', bleek dat er van Franse conversatie en muziek maken geen sprake zou zijn. Setske werd, anders dan ze had gedacht, niet als gezelschapsdame aangesteld, maar als kindermisje van het driejarige dochttertje van Mr. en Mrs. Ellis, dat Mary Alice heette maar Molly werd genoemd. Setske moest daarnaast ook boodschappen doen en als het zo uitkwam in de keuken meehelpen. De teleurstelling sloeg over in een gevoel van vernedering, en uiteindelijk in haat jegens Mrs. Ellis. Ze beschouwde Mrs. Ellis als een bedrieger.

Anders dan Setske in haar dagboek suggereert, was het in die tijd echter niet ongebruikelijk dat gezelschapsdames licht huishoudelijk werk deden en op de kinderen pasten. In Nederlandse kranten uit 1908 staan grote aantallen advertenties van jonge en oudere vrouwen die zich aanbieden als 'kinderjuffrouw of gezelschapsdame', als 'gezelschapsdame of ter best. eener huish. bij deft. fam.', 'tot waarneming van kleine Huish.; ook niet ongenegen als Gezelschapsdame', of tot 'gezelschapsdame, ter verzorging van een kind of iets dergelijks'. Dat ook dames uit de hogere standen dergelijke betrekkingen aannamen, blijkt uit advertentieteksten als: 'Jonge Dame, r.k., uit den deftigen stand, zoekt een haar passende Betrekking als Gezelschapsdame, ook zeer genegen met kinderen om te gaan'.²⁹⁷

Setske had waarschijnlijk volkomen onrealistische verwachtingen van haar aanstelling bij het gezin Ellis gehad. Misschien had ze te veel romans als *Omhoog* gelezen, want haar grootste grief was dat Mrs. Ellis haar niet als gelijke behandelde, precies zoals dat de hoofdpersoon uit de roman van Boy-Ed overkomt.

verschil van gevoelens in mijn hart toen ik ook met Molly aan 't station was om Peep en Juffr. Laverman af te halen.'

296 Zo schrijft Setske op 20 augustus 1908 in haar dagboek: 'We hadden een kat meegenomen uit Bath, die de volgende dag al weg was.' En op 22 augustus: 'Onderwijl was er een heer gekomen, en na een half uur arriveerde de dominé, die tegelijk met ons in Bath was en die hier een paar dagen logeert.'

297 In *De Tijd*, 5 oktober 1908.

Misschien ook had ze zich het hoofd op hol laten brengen door omschrijvingen van het beroep gezelschapsdame, zoals het ietwat sarcastisch geformuleerde lemma ‘Gezelschapsjuffrouw’ in Elise Haightons *Beroepskeuze der vrouw*:

Slechts in de hogere kringen openbaart zich de behoefte aan een gezelschapsjuffrouw. Zij wordt bij voorkeur gezocht onder de fortuinloze deftige burgerij. De ‘dame de compagnie’, zoals veeltijds de titel luidt, dient in hoge mate de eigenschap te bezitten om met een onverstoorbaar goed humeur – dus ook een goede gezondheid – haar werkgeefster behulpzaam te zijn in het dooden van tijd [...]. Behalve goede manieren, wordt het spreken van vreemde talen gemeenlijk verlangd.²⁹⁸

Setske kon zichzelf weliswaar niet als een meisje uit de deftige burgerij beschouwen, maar ze zag zichzelf wel als een dochter uit de gegoede middenklasse, die in het voorname Oranjewoud een navenant leven had geleid. Ze had op de hbs gezeten, ze speelde piano, ze had een adellijke dame voorgelezen (en dus ook al min of meer als gezelschapsjuffrouw gewerkt) en toneelopvoeringen op touw gezet, precies zoals het een meisje uit de hogere klassen betaamde, als je tenminste weer op populaire romans uit die tijd afgaat. In Setskes ogen stonden, zo blijkt uit het dagboek, dergelijke meisjes te hoog om op kinderen te passen en huishoudelijk werk te doen. Als reactie op Mrs. Ellis’ eisen en verlangens beschouwde Setske haar werkgeefster bovenal als een hartvochtige parvenu. Misschien was dat terecht, maar het dagboek is uiteraard vanuit Setskes perspectief en ambities geschreven. En Setske had nu eenmaal geen begrip voor Mrs. Ellis, die zwanger was en zich, zoals wel uit het dagboek blijkt, dikwijls ziek voelde. Bovendien kan Mrs. Ellis zich niet thuis hebben gevoeld in Coventry.

Het gezin Ellis was in 1907 vanuit Bath verhuisd naar het oude stadscentrum van Coventry, dat tot de verwoestende bombardementen in de Tweede Wereldoorlog uit verwaarloosde, middeleeuwse gebouwen en smalle straatjes bestond.

298 Haighton 1895: 70.

Een jaar later betrok het gezin een huis aan Stoney Stanton Road, in een relatief nieuwe wijk buiten het oude centrum. Huize Escrick (genoemd naar een dorpje zo'n zestig kilometer ten zuiden van Mr. Ellis' geboorteplaats Crowle) was hoog en groot. Het had negen kamers en negenendertig traptreden, naar de badkamer zelfs eenenveertig, zoals Setske in haar dagboek verontwaardigd vermeldde, omdat ze die trappen dagelijks vele malen moest op en af lopen.²⁹⁹

Huize Escrick stond in dezelfde straat als de Coventry Dispensary, de polikliniek waar dokter Ellis als keel-, neus- en oorspecialist werkte.³⁰⁰ Coventry Dispensary, opgericht in 1793, gold als een van de eerste ziekenhuizen in Groot-Brittannië die arbeiders de mogelijkheid gaven per week een klein bedrag te betalen, waarmee ze zich verzekerden voor medische behandelingen in de polikliniek. In 1906 beleefde de kliniek een hoogtepunt. In dat jaar beschikten zo'n 20 000 mensen – de helft van de inwoners van Coventry – over een lidmaatschap van de polikliniek. Hoewel die een uitstekende reputatie had en op de volledige medewerking van de autoriteiten van Coventry kon rekenen, begonnen andere artsen in de stad te protesteren. De zeven dokters die in de kliniek werkten, beschikten over voldoende tijd om er privépraktijken op na te houden, waardoor ze een ruim inkomen hadden. De reguliere artsen in Coventry beschuldigden daarom de polikliniek van oneerlijke concurrentie en commercialisering. Daarop besloot de British Medical Association (BMA) in 1907 dat dokter Ellis en zijn collega's hun patiënten niet mochten doorverwijzen naar specialisten in Coventry en omliggende steden als Birmingham en Leicester. Ook mochten ze hun patiënten niet bezoeken als die in een ander ziekenhuis lagen. Zelfs tandartsen kregen van de BMA te horen dat ze niet met de artsen van de polikliniek mochten samenwerken. Het gevolg was dat veel patiënten gedwongen werden het lidmaatschap van de polikliniek op te zeggen. Toen Setske haar intrek nam bij de familie Ellis, leden dokter Ellis en zijn vrouw al een jaar onder de ban die er over hen en de andere artsen van

299 Gegevens bevolkingsregister, Coventry Civil Council.

300 Alfred Pytches Blanchard Ellis werd in 1870 in Crowle in Yorkshire geboren als zoon van een arts, en had volgens de volkstelling van 1891 in Londen medicijnen gestudeerd.

de polikliniek was uitgevaardigd. Alfred Ellis had alleen contact met zijn directe collega's, en mocht geen lid worden van de BMA. De artsen en hun gezinsleden werden in het openbaar door de reguliere artsen genegeerd en geschoffeerd.³⁰¹

Over deze kwestie staat niets in Setskes dagboek, en het is de vraag of Setske ervan op de hoogte was. Als ze het al wist, zal het haar waarschijnlijk niet geïnteresseerd hebben. Achttienjarige Setske, met haar hoofd vol romantische ideeën over Franse en Engelse conversaties, *quatre mains* en *tea parties*, had slechts oog voor het onrecht dat Mrs. Ellis haar aandeed.

Het kleine mormel

In het dagboek fungeerde Mrs. Ellis als negatief voorbeeld voor de manier waarop Setske zich wilde tonen. Zoals Mrs. Ellis zich gedroeg, kleepte en met anderen omging, wilde Setske het niet doen. Ze zette zich in haar dagboek in innerlijke monologen daarom voortdurend af tegen de elegante, 'hautaine' en ziekelijke Mrs. Ellis. Zo bevestigde ze het beeld van zichzelf als een vastberaden, nuchtere en doortastende Friezin, die geen tijd had voor onzinnige zaken als modieuze kleren en verfijnde manieren. Setskes aantekeningen van 17 augustus 1908, gelardeerd met frisismen, geven daar een mooi voorbeeld van.

Die dag begon slecht. Omdat Molly haar 's nachts met haar gehuil had wakker gehouden, was Setske laat opgestaan. Anny, een van de dienstmeisjes, had warm water gebracht en Setske had zich 'als een razende' gewassen. Terwijl 'het kleine mormel' nog sliep, was ze met het stoppen van een van Molly's hansoppen begonnen. Toen ze te weinig wol bleek te hebben, was ze naar beneden gelopen 'om uit Mevrouw's lieflijke rommel wat op te diepen'. In de vestibule had ze post van thuis gevonden: 'Gewapend met deze schatten en de wol vloog ik naar boven, ontmoette de dokter in een ouwe overjas op de trap, keek gelukkig heel zedig voor mij en bereikte achter adem mijn kamer, een vage angst hebbende dat Molly wakker geworden kon zijn, maar nee de kleine Miss lag nog in haar bed gerust te slapen en

301 Vgl. 'The Coventry Case'. In: *Supplement to The British Medical Journal*, 26 oktober 1916: 53-60.

ik liet Molly's combination³⁰² met een zalig gevoel in de werkmand glijden en zette me tot lezen.' Setske las tot Molly wakker werd. Daarna was het tijd voor het ontbijt, dat Setske met Jack – een inwonend neefje van Mr. Ellis – en Molly at, want Mrs. Ellis bleef in bed. Tijdens het ontbijt deed Setske met Jack een wedstrijd in wie het meest kon eten, wat niet bepaald strookte met de etiquette die Mrs. Ellis aan tafel handhaafde. Setske meldde trots dat zij had gewonnen.

Na het ontbijt bracht Setske Molly naar mevrouw Ellis. Vijftien minuten later haalde ze de kleuter weer op, wat niet zonder moeilijkheden ging. Maar hier won Setskes no-nonsenseaanpak het van Molly's aanstellerij: 'Na een kwartier stevende ik weer naar beneden om Molly op te halen wat me na veel geschreeuw, van Molly hoor, gelukte. Toen werd de jonge dame gekleed en ze was zoo mak als een lammetje. Ze is als de dood voor mijn woedende blik, waar ik zo trotsch op ben.' Setske sloot Molly in Molly's eigen kamertje op, om ongestoord een brief aan haar ouders af te kunnen maken. Nadat Molly uit haar kamertje was ontsnapt en naar de kamer van haar moeder was gerend, had Setske haar weer naar boven kunnen krijgen door te beloven dat Toby, de hond, mee naar boven mocht. Vervolgens stopte Setske een stapel kousen, waarna mevrouw haar via Anny liet weten dat ze met Molly moest gaan wandelen. Molly, die weer een ondeugende bui kreeg, werd gelokt met de belofte dat ze voor 2 penny chocoladebiscuits mocht kopen. 'We zetten af, Molly, 3 poppen, een mandje met kousen, de pushcar, Toby en ik! Ik kocht voor 1 penny heel gewone biscuits waar Miss niet over tevreden was, maar toen ik zei "All right, dan eet ik ze op", was ze direct koest.'

Gelukkig was Molly verder 'snoezig' en genoot Setske van een wandeling in 'de velden'. Rond lunchtijd kwamen Setske en Molly thuis. Aan tafel deed Molly weer vervelend en kon zelfs niet door een vermaning van dokter Ellis tot bedaren worden gebracht. Na de lunch moest Setske met Molly boven zitten, omdat mevrouw hoofdpijn had. Om vijf uur dronken ze samen thee, en gaf mevrouw Setske een preek. Setske moest Molly leren dat die niet zonder toestemming in de eetkamer en de spreekkamer mocht komen. De toespraak eindigde met 'het knaleffect dat

302 Met een 'combination' wordt hier een hansop bedoeld.

ik tot kwart voor 7 met Molly uit kon gaan'. Setske volgde het bevel op, maar niet zonder innerlijk protest: 'En inwendig bedacht ik een kranige Engelsche toespraak om Mevrouw eens bij gelegenheid mee te verrassen. Want zie je Madame waar blijven de Engelsche lessen, de Fransche, de muziek? Ik ben niet van plan de heele dag met jouw lieve spruit op te trekken, denk dat niet hoor! Nou zoo liep ik op die wandeling te denken, en ik bedacht kernachtige Engelsche woorden, tot Molly, die intusschen de kant van haar jurk bekauwd had, me tot de werkelijkheid terugbracht.'

Zodra ze van hun wandeling thuis waren gekomen, had Setske Molly zonder omhaal gewassen en naar bed gebracht. Daarna had ze eindelijk weer tijd had om in haar dagboek te schrijven: 'Ik stopte als een razende Molly in haar bad, waschte haar in marschtempo, rolde haar zonder praatjes in bed en viel met een overgelukkig gevoel met mijn dagboek in de nursery neer.' Setske besloot haar verslag van 17 augustus met haar ouders welterusten te wenschen. 'Nacht hoor, lieve Peep en Moekie, tot morgen. Good night.'

Assepoester blijft thuis

De toon en inhoud van de daaropvolgende aantekeningen zijn niet veel anders. Setske was praktisch de hele dag voor Molly verantwoordelijk, en dat was geen kleinigheid, noch voor Setske, noch voor Molly. Het kleine meisje probeerde steeds de aandacht van haar moeder te trekken door vervelend te doen. Bijna elke dag berichtte Setske over Molly's huil- en schreeuwpartijen, die haar woedend maakten. 'O, ik kan het niet uitstaan dat geblèr van haar,' schreef ze op 17 augustus. 'Wanneer het kind nou dikke tranen vergoot, dan zou mijn hart direct verteederd worden, maar ze gilt net als een mager speenvarken, zonder één waterlander. Dat zal ik haar zien af te leeren, het koste wat het wil!' Setske hield Molly in bedwang met haar 'woedende blik'. En soms met verhaaltjes, zoals Setske op 18 augustus schreef:

Toen Molly aan 't gillen van zoo heb je niet en opeens werd ik zoo woest, dat ik haar beetpakte en de 39 treden opdroeg of ze een bakerkindje was.

Intusschen haalde ik mijn woedende blik te voorschijn en Molly gaf zich gewonnen. Op 't laatst was ze heelemaal in verrukking over een plakboek, dat ik van Mevrouw in elkaar moest naaien en waar ik 8 naalden op brak. Intusschen vertelde ik haar in het uitgezochtste Engelsch zelfbedachte histories, waarin altijd de hoofdpersoon een ondeugend meisje is, dat na veel avonturen een engel wordt. Molly is er altijd door geamuseerd. Ze snapt, geloof ik de moraal nog niet. Nou enfin, elke dag zoo'n 10 vertellingen van 'naughty children' en dan zal haar op laatst wel eens een licht opgaan.

Af en toe waren er momenten waarop Setske Molly 'echt lief' of zelfs 'snoezig' vond. Maar de verhouding met Molly bleef over het algemeen moeilijk, zoals Setske op 24 augustus op een ietwat larmoyante manier opmerkte: 'Ze was een engel in haar bad en later ook heel lief. Dan houdt ze van mij, en soms houdt ze compleet niet van mij. Ik weet nou toch absoluut niet hoe haar geheel voor mij te winnen want bederven mag ik haar ook niet. 't Is moeilijk zelf nog een kind te zijn en dan een kind te moeten opvoeden, dat niets om je geeft.'

Tussen Mrs. Ellis en Setske kwam het nooit meer goed. Een paar weken later moest Setske niet alleen voor Molly zorgen en de boodschappen doen, maar ook afstoffen, strijken, de was sorteren, kousen stoppen, in de tuin werken, kleren verstellen, helpen bij de afwas en bij het koken, de papegaaien voeren en hun kooi schoonmaken, rekeningen rondbrengen voor dokter Ellis, logees van de trein halen en vooral veel boodschappen doen.

Voor haar werk kreeg Setske, zoals ze in het dagboek schreef, stank voor dank. Mrs. Ellis bekritiseerde de manier waarop Setske met Molly omging (Setske zou niet lief en niet geduldig genoeg zijn geweest), en had aanmerkingen op Setskes figuur, dat ze te dik vond. Dat alles gaf Setske het gevoel een Assepoester te zijn, zoals ze op 24 augustus op dramatische toon schreef: '[M]orgen gaat de heele familie per automobiel naar Stratford, hoe dolgraag zou ik ook van de partij willen zijn in een automobiel te zitten mijn ideaal, maar nee, Asschepoes blijft thuis – stopt kousen...' Mrs. Ellis kreeg de rol van Assepoesters hysterische stiefmoeder toebedeeld: 'Ze heeft de lelijke gewoonte aldoor te gillen en dan liefst altijd als je op een

onmetelijke afstand bent, zoodat je haar onmogelijk kunt hooren. “Celeene!!!”

Toen Mrs. Ellis Setske ook nog op zondagen liet werken, voelde die zich nog minder dan een dienstmeisje: “t Is toch vreeselijk dat ik zelfs mijn zondagen helemaal voor Molly moet opofferen, geen kwartiertje heb ik voor mezelf gehad, ik ben nog minder dan een meid. Hoe benijd ik Anny en Clara soms, die toch hun uitgaansavonden hebben, ’t is zoo hard de leerschool die ik hier doorloop en ik ben nog zo jong!”³⁰³

Als een dienstmeid

Uit de verdere dagboekantekeningen blijkt dat Setske zich niet alleen als jonge, sterke en nuchtere Friezin tegen Mrs. Ellis afzette, maar ook als vrolijke bakvis. Mrs. Ellis fungeerde daardoor in het dagboek als de antiheldin in een meisjesboek, dat wil zeggen: de tegenpool van het heldhaftige hoofdpersonage. Waar Setske over zichzelf vertelde dat ze blaakt van gezondheid (ook al klaagde ze af en toe over hoofdpijn en duizeligheid) en ervan hield te rennen en te ravotten, schreef ze dat Mrs. Ellis vaak in bed lag of zich graag met haar uiterlijk bezighield. En waar Mrs. Ellis volgens Setske steeds weer op het belang van goede manieren en de juiste kleren hamerde, noemde Setske haar eigen gedrag, precies zoals de kranige en vrolijke Puck uit Naeffs *In den dop* dat doet, als ‘on comme il faut’. Dat wil zeggen, niet zoals het keurige jongedames betaamde, maar wel zoals vrijgevochten bakvissen dat deden.³⁰⁴

Op 27 augustus vertelde Setske in haar dagboek uitgebreid (en met oog voor de vermakelijkheid van de situatie) over de allesbehalve elegante manier waarop ze met Molly door Coventry wandelde:

Direct na breakfast ging ik met Molly te wandelen, omdat Molly anders de dokter hinderde, zei Mevrouw, ik snap nou toch compleet niet hoe ze

303 Dagboekantekening van 30 augustus 1908.

304 Een deftige tante van Puck is gechoqueerd door het gedrag van haar nichtje, dat met een jongen alleen, dus zonder chaperonne, taartjes heeft zitten eten bij de patissier: ‘Tante Louise vond ’t alles behalve comme il faut.’ Naeff 1906: 33.

het gehad hebben, toen ik er nog niet was. – En die uittocht van ons is vermakelijk. Vooreerst Molly natuurlijk en de pushcar, dan een parapluie voor mij en Molly, dus dat is 2 voor mogelijke komende regen, dan Molly's pop, dan een wagen voor de pop, gehaakt over de pushcar en belemmerend het verkeer op het trottoir; dan mijn kousen of course, en gister had ik ook nog een trekpots met melk in de hand, een trekpots, want de flesch was nergens te vinden. Zoo karren we dan door Coventry's straten, ik elk oogenblik met mijn liefste stem zeggend: Mind please. Ik vang nog al eens wat lachende blikken over mijn gevaarte op, maar dat bomt me niks (on comme il faut).

Ook Setskes taalgebruik was niet zoals het een jong meisje van goeden huize betaamde. In haar dagboek gebruikt ze 'kerelachtige' woorden als 'juichen', 'bommen', 'knaeffect', 'kolossaal' en 'als een razende' – woorden die de bakvissen in de boeken van Tine van Berken en Top Naeff ook graag bezigen.³⁰⁵ Het gebruik van die woorden doet vermoeden dat Setske, Van Berkens en Naeffs schrijfstijl imiterend, het dagboek ook gebruikte om haar eigen pen uit te proberen.

Haar gedrag op straat noemde Setske eveneens 'on comme il faut'. Nadat tijdens een wandeling de riem van Toby per ongeluk in de benen van een oudere heer verstrikt was geraakt, maakte ze in haar dagboek een gewaagd grapje dat ze liever een jongen had gevangen. Maar omdat Setske haar dagboek ook voor haar ouders schreef, corrigeerde ze zichzelf meteen, benadrukkend dat het hier echt maar om een grapje ging:

We liepen door Fleet street een verbazend drukke straat en daar opeens had ik een ouwe heer gevangen. Toby die ik aan de pushcar vastgebonden had, was om die ouwe heer die vol aandacht voor een winkel stond, heengedraaid

305 In Tine van Berkens *Het klaverblad van vier* uit 1894 komt minstens vier keer het woord 'kolossaal' voor en Bep, het ik-personage, 'toetert' als ze 'roepen' bedoelt. Puck uit Naeffs *In den dop* 'poetst 'm' als ze bedoelt dat ze wegrent, houdt haar kleren met spelden en broches bij elkaar, 'wurmt' een brief door een brievenbus, en wordt op taartjes 'gefuifd'.

en de Mijnh. zat heelemaal in 't touw vastgerold. Wanneer 't nou eens een jongen geweest was... ik meen er niets van hoor dagboek. O ik had zoo'n lach, en ik kon haast niet eens zeggen 'I am sorry.'³⁰⁶

Met haar nuchtere, onverbloemde en bakvisachtig manier van schrijven onderscheidde Setske zich van contemporaine dagboekschrijvers die zich op de 'hogere' literatuur richtten, zoals Emmy van Lokhorst, een latere collega. Die vulde als zeventienjarige in hetzelfde jaar haar dagboek met introspectieve, gestileerde en lichtelijk erotische passages, zoals deze: 'Soms beschouw ik mezelf, als was ik een ander. Nu bijvoorbeeld voel ik een wrevelige antipathie tegen mijn eigen tegenwoordigheid. Soms ook hou ik intens van mezelf, met een liefdegolf die me blij maakt dat ik besta. Soms zou ik mezelf zacht willen strelen en koesterend troosten. Nu voel ik een lichte lust, om mezelf weg te duwen met een ruwe stomp.'³⁰⁷

Setskes voorkeur voor nuchterheid en no-nonsense kwam ook tot uitdrukking in de manier waarop ze zich kleeedde. Ook wat dat betreft benadrukte ze steeds het verschil tussen haarzelf en Mrs. Ellis. Mrs. Ellis, schreef Setske, vond de kleren van haar au pair te provinciaals. Zo meldde ze op 4 september: '[T]oen Mevrouw thuiskwam en me vroeg: Wat heb je gedaan? en ik heel laconiek antwoordde "ge-naaid" zei ze "'t was beter dat je je gekleed had." "Ik heb me gekleed" zei ik nog deemoedig, hoewel ik kookte. Ik had een andere blouse aangetrokken mijn wol-lene, omdat ik het zo koud had. Nou ze nam me op en draaide zich toen af, ook deze blouse viel niet in de smaak.'

Setske op haar beurt vond de manier waarop Mrs. Ellis zich kleeedde overdreven: 'Mevrouw kwam beneeden te dineeren en was kostelijk vervelend, nou enfin, dat zal ik maar aan haar ziekte toeschrijven. Na dinner ging ze direct naar boven, waar ze me al haar schatten, zooals kousen, ondergoed, blouses enz. toonde. Nou ik toonde me bij alles kolossaal verrukt en 't was ook echt de moeite wel waard. Hoe ze alles uit elkaar houdt weet ik nog nooit. Maar zeven kousen voor morgen,

306 Dagboekantekening van 14 september 1908.

307 Met dank aan Marjo van Soest voor het ter beschikking stellen van dit citaat.

middag en avond ba – ba wat een soesah!’ Dat Mrs. Ellis Setske misschien wilde helpen haar smaak te veranderen, kwam niet bij Setske op.

Op dezelfde dag vertelde Setske hoe Jack tot haar grote vreugde een jurk van zijn tante had aangetrokken.³⁰⁸ Maar Jacks aanbod om de jurk ook aan te trekken, sloeg ze af: ‘t Was moppig, maar toen Jack zei: “Hè toe, trek jij hem aan,” zei ik toch: “Nee dat doe ik niet” hoewel honderden stemmetjes me drongen “Doen, doen, doen.”” Setskes weigering om de jurk van Mrs. Ellis aan te trekken maakt haar meteen iets minder bakvisachtig; Bep uit Van Berkens *Het klaverblad van vier* en Puck uit *In den dop* hadden de jurk onmiddellijk over hun hoofd gegoooid.

Er komen in het dagboek meer passages voor waarin de bakvis strijdt met het oudere meisje. Maar Setskes grootste grief bleef dat Mrs. Ellis haar, de dochter van de hoofdonderwijzer van Oranjewoud, niet als gelijke behandelde. Zoals blijkt uit de volgende aantekening van zondag 6 september: ‘En ’t was zulk lekker weer, alle jonge meisjes van mijn leeftijd wandelden in lieve japonnetjes met vroolijke gezichten door Coventry’s straten en ik zwoegde doodmoe achter Molly’s pushcar, me zoo ongelukkig gevoelend; anders zat ik met zulk mooi weer thuis op de bank te lezen of ik speelde piano en nu loop ik als een dienstmeid achter een wagen te sjouwen.’

De toekomst

In sterk contrast met haar klachten over Mrs. Ellis staan Setskes gedachten aan thuis, vooral aan haar vader. Die werden opgeroepen door mensen op straat, zoals door een oudere meneer, die Setske dagelijks tegenkwam en met wie ze ‘een lachende groet’ uitwisselde. Of door een groep jongens die ze een school zag binnengaan en die haar deden wensen dat de onderwijzer ‘mijn lieven Daddy’ was.³⁰⁹

Met de beide dienstmeisjes voelde Setske zich verbonden door hun gemeen-

308 ‘Molly kregen we met het vooruitzicht van te mogen verven gewillig in de nursery en toen werd van overmaat van geluk het weer ook nog mooi. Ik voelde me zoo lollig en gilde het uit om Jack die in de badkamer een japon van Mevrouw ontdekte en gekleed in zwarte doorschijnende, gedecolleteerde, stukkene robe met wit zijde stukkene parasol, hoog in de nursery troonde, en mijn slaapkamer van tijd tot tijd versierde.’

309 Dagboekantekening van 27 augustus 1908.

schappelijke afkeer van Mrs. Ellis. Zodra hun werkgeefster het huis voor langere tijd verliet, voerden ze samen luid zingend woeste dansen uit. Als mevrouw een van hen berispte, bemoedigden ze elkaar door erop te wijzen dat ze vrij waren om het dienstverband te verbreken. Setske leerde Clara een paar Nederlandse woordjes en liedjes, en ging op visite bij Clara's getrouwde zus. En als Setske al te droevig was, troostte Clara haar. Toch bleef er een afstand bestaan tussen Setske en de beide dienstmeisjes. Op 19 augustus vertelde Setske aan haar dagboek dat ze de hele avond had moeten staan strijken, en dat Anny haar daarom had beklagd: “'t Is schande, dat ze u zo laat nog aan 't strijken zet” zei Anny tegen me, toen ik om een warmen bout beneden kwam, met ze onze Mevrouw bedoelend natuurlijk.’ Hoewel het ‘onze’ een gemeenschappelijke positie suggereert, wordt dat ontkracht door de onderstreping – die maakt duidelijk dat dat ‘onze’ niet vanzelfsprekend was. Bovendien vertaalde Setske het Engels ‘you’ waarmee Anny en Clara haar aanspraken, niet met ‘jij’ of ‘jou’, maar met ‘u’.

Hoewel nergens is opgetekend dat Setske gedoopt was, is het duidelijk dat ze banden met de Hervormde Kerk had.³¹⁰ In haar dagboek verwijst ze naar een lied van de zeventiende-eeuwse predikant Jodocus van Lodenstein dat als gezang 75 in het Liedboek van de Hervormde Kerk was opgenomen: ‘Hoog, omhoog het hart naar boven’.³¹¹ Met dat lied zong ze zichzelf moed in. Soms bad ze om kracht, zoals op 30 augustus: ‘En nu weer een lange week voor mij. Ik wil mijn best doen die met moed in te gaan, ik bid God om kracht, en volharding, want soms denk ik dat ik het niet meer uit zal houden...’ Ze ging ook graag naar de kerk. Op zondag 6 september stuurde Mrs. Ellis haar naar de kerk die aan de voet van Stoney Stanton Road stond, en nog steeds staat. De aardige gestes van gemeenteleden die haar een kerkboek gaven, haar hielpen met het vinden van de liederen en de liederen zelf zetten Setske aan tot ongewoon ernstige beschouwingen over haar toekomst: ‘Het zingen was zoo aardig, een psalm had zoo’n mooie wijs en naast me zat een jongen

310 In een interview uit 1937 heeft Van Marxveldt het over een dominee die haar en haar vriendinnen catechisatie gaf.

311 Jodocus van Lodenstein: ‘Hoog, omhoog het hart naar boven, hier beneden is het niet’. Dagboekaantekening van 18 augustus 1908.

die 2de stem zong en bepaald een prachtige stem had. En ik moest toch aldoor aan mijn toekomst denken, wat zal ik de volgende zondag misschien in dezelfde kerk voor gedachten hebben? O duistere toekomstluier, waarom kunnen wij menschen niet een tipje van je oplichten om eventjes maar te zien wat ons beschoren ligt. – Ik kwam toch prettiger uit de kerk dan toen ik er heenging.’

Het was niet alleen kommer en kwel in Coventry. Af en toe genoot Setske ook van een uitstapje of een komische opera, waartoe Mrs. Ellis haar en de dienstmeisjes uitnodigde. Opmerkingen over traktaties van Mrs. Ellis maakte Setske in haar dagboek slechts terloops, alsof ze zich daarmee niet van haar woede op Mrs. Ellis af wilde laten brengen. Ze wandelde ook graag in de velden rond Coventry, alleen met Molly of samen met Jack, en soms zelfs met Mrs. Ellis. Op een dag maakt het hele gezin met Setske een reis naar Brandon, een dorp ten oosten van Coventry; eerst met de tram, toen te voet, en vervolgens met paard-en-wagen. Onderweg dronken ze thee in een hotel, wat Setske geweldig vond: ‘Eenig was dat, een overvloedige tafel die we alle eer aandeden, een leuke, landelijke kamer vol bloemen, een mooi uitzicht, ik voelde me echt vroolijk!’³¹² Helaas moest ze al gauw alleen met Molly per trein terug naar Coventry.

In een ontroerende passages vertelt Setske hoe zij en Molly tijdens een wandeling buiten de stad door een regenbui werden overvallen. Bij een groot huis vroeg Setske de tuinman of ze onder een boom konden schuilen. Die gaf toestemming, liep weg en kwam even later terug met de mededeling dat de beide meisjes binnen mochten komen. Daar werden ze ontvangen door de bewoonster van de villa en haar dochter, die hen met koekjes, melk en limonade verwendeten. Het fijnste was dat de twee dames echte belangstelling toonden voor Setske. Ze troostten haar zo lief dat Setske ervan moest huilen:

Ze vroegen mij of ik een Française was en toen vertelde ik hun alles van mijn thuis en van mijn vaderland. O, ’t was zoo leuk, ik had er wel de heele middag willen blijven, maar ik durfde op ’t laatst niet langer, omdat ik bang

312 Dagboekantekening van 18 augustus 1908.

was dat Mevrouw ongerust mocht worden. En toen werd Molly in een groote cape gewikkeld en ik kreeg een parapluie en we namen afscheid. En toen gaf de oude dame me een zoen en zei: 'A kiss from your mother' – ik werd opeens zo naar, dat ik begon te schreien. 'A kiss from your mother' – hoe miste ik opeens Moe en hoe verlangde ik er opeens naar Peep en Moes, al was 't maar even, weer te zien.

'A kiss from your mother' die woorden bleven me de heele middag bij en de heele verdere dag ben ik triestig gebleven.³¹³

Het einde van het eerste toneel

Alle leuke uitstapjes en nieuwe ontmoetingen ten spijt stelde Setske op vrijdag 3 september vast dat ze genoeg had geleden onder Mrs. Ellis' behandeling. Ze had, ondanks haar voornemen in haar brieven naar huis niet te klagen, haar ouders laten weten dat ze ongelukkig was in Coventry. Het antwoord van haar vader was onverwacht verlossend: 'Peep heeft gelijk, het is niet flink hier zoo te blijven, maar eerder verachtelijk. Ja, er moet verandering komen, anders ga ik weg.' Haar beslissing eindigde met een hartenkreet. Onduidelijk is aan wie Setske die richtte, aan haar vader of aan God. Misschien associeerde ze de een met de ander: 'Dagboek, lieve beste vriend, wat moeten wij samen ondervinden. En o, ik heb vannacht zoo'n pijn in mijn zij gekregen en ik moet aldoor hoesten, o mijn lieve Vader, laat me toch niet ziek worden!'

De volgende dag stelde Setske vast dat het geen zin meer had om op veranderingen te wachten. Ze besloot haar baan op te zeggen, ook al viel het haar zwaar haar gelofte te verbreken om 'good' en 'strong' te blijven. Mrs. Ellis' voornemen om na de bevalling Setske ook voor de nieuwe baby te laten zorgen trok Setske over de streep: 'Nu net vandaag ben ik hier 1½ mnd geweest hoe kort nog maar. O ik vind het afschuwelijk om nou al weg te gaan. Maar ik voel dat ik moet, wanneer Mevrouw niet verandert. En ze zal niet veranderen omdat ze tegen Clara gezegd had, dat ik, wanneer de nieuwe baby komt, haar de nurse uitsparen zal. Maar dat

313 Dagboekantekening van 16 september 1908.

zal je wat afvallen Madame, ik wacht eerst nog een brief van huis af en dan gaat de kogel door de kerk!’

Toen Janna Laverman had laten weten dat ook zij vond dat er naar een oplossing gezocht moest worden, besloot Setske definitief bij het gezin Ellis weg te gaan. De vraag was nu alleen nog wat ze zou gaan doen: meteen naar huis gaan of toch nog in Engeland blijven. Misschien maakten de toegeeflijkheid en het begrip van haar ouders en Janna Laverman dat Setske besloot niet meteen terug te gaan naar Oranjewoud, maar nog een tijdje in Engeland te blijven. De mensen voor wie ze respect had en van wie ze hield begrepen dat niet zij schuld had aan het mislukken van haar baan in Coventry, maar dat dat enkel en alleen te wijten was aan het gedrag van Mrs. Ellis. ‘t Meest lokt me aan, om hier eerst nog een tijdje te blijven,’ schreef ze op 6 september 1908, ‘en dan voor een paar maanden op een kostschool te gaan, om vandaar uit naar een andere betrekking uit te zien.’

Twee dagen later vatte Setske moed en liet ze Mrs. Ellis ‘kalm maar flink’ weten dat ze niet langer wilde blijven. Tot haar grote verbazing en vreugde toonde Mrs. Ellis begrip voor haar beslissing. Zo heel onredelijk als Setske Mrs. Ellis in haar dagboek afschilderde, was Mrs. Ellis dus niet. Ze stelde zelfs voor dat Setske een paar maanden naar de kostschool van haar schoonzuster in Bath zou gaan. Van daaruit kon ze dan een baan als hulponderwijzeres zoeken:

Ik heb ’t gezegd, o hoe blij ben ik! Ik zag er wel wat tegen op, maar toen ik voor Mevrouw stond, voelde ik me kranig en ferm. En ik zei ’t haar kalm maar flink waar ’t op stond. Eerst had ze nog wat tegen te zeggen o.a. dat ik maar om mijn vrije uren had moeten vragen, maar toen ik zei, dat ik wanneer ze me schreef dat ze me mijn vrije middag zou geven, het van haar verwachtte ook en dat ik dan te trotsch was om er om te vragen. Toen had ze niks meer te zeggen, ze keek wel benepen hoor! ik had er een beetje inwendige pret over. En toen opeens zei ze: ‘Je kunt niet studeeren hè? wanneer je Baby ’s middags meeneemt in de velden.’ Ik zei: ‘Nee dat kan ik niet.’ ‘Nou Celine,’ kwam er toen opeens, ‘weet je wat dan het beste voor je is, dat je op de kostschool in Bath komt voor een paar maanden, want ik weet het wel, dat je hier niet studeeren kan.’

De volgende dag werd er uitgebreid gepraat over het tijdstip waarop Setske naar Bath zou gaan. Na overleg met haar echtgenoot besloot Mrs. Ellis dat ze al de week daarop naar de kostschool zou vertrekken. Ze kon dan meereizen met Miss Ellis, die op dat moment bij haar broer en schoonzus in Coventry logeerde. Setske reageerde extatisch. Zelfs het eeuwige boodschappen doen, Molly's kuren en het slechte weer konden haar opgetogenheid over de uitkomst van het gesprek met Mrs. Ellis niet temperen.

In de daaropvolgende aantekeningen liet Setske van louter geestdrift de woorden over elkaar heen buitelen. Op 10 september nam Mrs. Ellis haar Nederlandse hulp mee naar Leamington Spa, een kuuroord ten zuiden van Coventry. Mrs. Ellis probeerde het haar opstandige au pair zo aangenaam mogelijk te maken. Ze luisterden in het park naar een concert van een Hongaarse kapel, dronken thee in een deftige damessalon en maakten een wandeling door de stad. 'O, ik voelde me zo prettig,' schreef Setske enthousiast. 'En toen die muziek: Maqnifique, eenig, goddelijk! Ik werd er koud van, zoo mooi! [...] Het was een dolleuke middag geweest, waar ik o zo dankbaar voor was en ben.' Opeens stond alles in een ander licht, en veranderde zelfs de dagelijkse gang naar de winkels van sleur in een feest. Op 11 september ging Setske met Molly theedrinken bij 'een paar doddige oude dames'. De dag daarna liet ze haar haar wassen en deed ze boodschappen, 'wat ik verrukkelijk vind'.

Het enige probleem was dat Ynze de Haans toestemming voor Setskes inschrijving bij de kostschool op zich liet wachten. Daardoor leek het er even op dat het plan niet door zou gaan. Ook daarop reageerde Setske heftig. Meteen was Molly weer een vervelend kind en werden de dagelijkse klussen ondraaglijk. Op 19 september voelde Setske zich zo akelig dat dokter Ellis haar onderzocht en medicijnen gaf. Maar deze crisis verhoogde slechts het geluksgevoel dat de oplossing van het probleem opriep. Op 20 september vermeldde Setske dat haar vader Miss Ellis had geschreven dat hij het goedvond dat Setske naar de kostschool in Bath ging: 'Hoera, Hoera, Hoera!!! Vanmorgen toen ik beneden kwam, zei Clara tegen me: "Er is een briefkaart van Miss Ellis gekomen, ik heb hem gelezen en u mag gaan hoor! Ze heeft een brief van uw vader gekregen." "Hoepla Keesje" gilde ik als gewoonlijk en ik walste zoo on comme il faut mogelijk door de eetkamer. – En een

ansicht van Grootmoe en vandaag verwacht ik een brief van huis, 't is nu opeens allemaal zonneshijn voor me en – ik voel me veel beter!!'

Setskes ouders zullen opgelucht zijn geweest dat Setske weer naar school ging en misschien een diploma zou halen. Wat ook een rol zal hebben gespeeld bij de beslissing Setske naar Bath te laten gaan, was dat het inkomen van haar vader sinds zijn aanstelling in Oranjewoud in 1887 weer omhoog was gegaan. In 1908 verdiende hij 1100 gulden per jaar, 100 gulden meer dan het jaar daarvoor. Afgezien daarvan gaf hij nog steeds les aan de avondnormaalschool in Heerenveen. Hoeveel een plaats aan de kostschool in Bath kostte, is niet meer na te gaan, maar goedkoop zal het niet zijn geweest.

Setske maakte zich over het geld geen zorgen. Op zondag 22 september 1908 vertelde ze haar 'kameraad' dat ze haar spullen had ingepakt. Heimwee, goede voornemens en veel gevoel voor dramatiek bepalen haar laatste aantekeningen in Coventry:

Ik voelde me een beetje triestig toen ik al mijn dierbare spulletjes in mijn koffer stopte, ik moest aldoor denken aan die laatste dagen thuis, toen we ook pakten maar waar een lieve Moes was, die alles beredderde. Nou had ik zelf om alles te denken, maar 't is toch goed voor elkaar gekomen dank zij ook al de vriendelijke hulp van Clara. Vanavond heeft dokter mij onderzocht, mijn keel en longen en borst. Mijn keel is, wonderlijk genoeg, niet heelemaal in orde, maar mijn longen zijn uitstekend. Hoe blij en dankbaar ben ik daarvoor. Dokter zegt, dat ik een lichte bloedarmoede heb en niet te hard studeeren mag in Bath. Nou, alles zal wel rechkom. Met mijn lievelingsleus: Be good and be strong ga ik mijn nieuwe leven in Bath tegemoet en (hiermee sluit ik het eerste tooneel) nu laat ik het gordijn vallen. Het eerste tafereel van mijn leven in den vreemde is afgespeeld.

Moedig en vol vertrouwen in zichzelf en de toekomst bereidde Setske zich voor op het kostschoolleven. Ze was trots op haar goede kennis van het Engels en de invloed die ze toch nog op Molly had gehad. Clara en Anny hadden verklaard dat

ze niet konden begrijpen dat Molly in zo'n korte tijd dankzij Setske zo was veranderd. Eigenlijk was Molly toch een lief kind, schreef Setske, zolang ze maar buiten het bereik van haar moeder bleef.

Setske verheugde zich op het lezen en leren, en op de vrolijke omgang met andere meisjes. Het dagboek, haar trouwe vriend, waaraan ze alles kwijt kon, ging mee. Het leven was weer in orde. 'Ik denk,' schreef ze op die allerlaatste dag in Coventry, 'dat het wel goed komt met mij.' Daaronder tekende ze een vlaggetje.³¹⁴

314 Wat Van Marxveldt nooit heeft geweten, is dat Molly onder het pseudoniem Diana Napier – Napier was de achternaam van haar moeder – in de jaren dertig een bekende Britse filmster werd. Nadat het gezin Ellis een aantal jaren in Zuid-Afrika had gewoond, volgde Molly in Parijs een korte opleiding tot actrice en trad ze in verschillende films op. Ze trouwde in 1936 in Londen met de destijds beroemde Oostenrijkse zanger Richard Tauber en schreef na zijn dood in 1948 een biografie van hem. In 1959 publiceerde ze haar autobiografie, die ze *My Heart and I* noemde. Daarin staat geen woord over haar Nederlandse kindermisje, maar wel over haar tante uit Bath, die ze 'aunt Charlotte' noemt en als saai en streng karakteriseert. Ze stierf op 12 maart 1982 in Windlesham, een dorpje ten zuiden van Londen. Een interview met Diane Tauber uit 1971 is te beluisteren op <https://www.youtube.com/watch?v=fVGa5tuQ-Ng>.

Hoofdstuk 4

Op kostschool

‘U zal ik alles toevertrouwen, het prettige en het verdrietige zullen uw witte bladen vullen,’ had Setske op de eerste bladzij van haar dagboek uit 1908 geschreven. Na twee maanden, waarin ze vooral over haar heimwee en haar woede op Mrs. Ellis had bericht, stond eindelijk het prettige op de voorgrond. In Bath vond ze een nieuwe identiteit. Hier voelde ze zich niet langer het provinciale kindermisje dat niet bij de dienstmeisjes, maar ook niet bij het doktersgezin hoorde. Ze hoefde ook niet langer de rol te spelen van de stoere, nuchtere Friezin die tegenover de nuffige en frivole Mrs. Ellis moest standhouden.

In Bath veranderde Setske in een leergierige, vrolijke Nederlandse, die zich met de andere leerlingen en met de jonge leraressen vereenzelvigde. ‘Daar zit ik nou weer in Bath, in dezelfde schoolkamer waar we zoo dikwijls ons dinner en supper gebruikt hebben 1 1/5 maand zoowat geleden,’ schreef ze op zondag 27 september, een week nadat ze haar intrek in de Oldfield Lodge School for Girls had genomen. ‘Maar hoe verschillend voel ik me nu; daar is geen schelle papagaaiensstem, die elk kwartier gilt: Céline; geen blèrig Mollygeluid, daar is nu alleen vroolijk gesnap, Engelsche bedrijvigheid, hartelijk gelach!’ Setske voelde zich voor het eerst in maanden weer gelukkig. Ze verheugde zich op de lessen: ‘Ik ben gelukkig, ik voel me ofschoon dikwijls hoofdpijn hebbend, vroolijk, en ik verheug me al weer op de volgende week dat we weer kunnen studeeren. Want ik houd nu van werken, misschien heb ik er nooit van gehouden, maar nu doe ik het!’

De Oldfield Lodge School for Girls (niet te verwarren met de Oldfield School in Bath, een openbare school uit dezelfde tijd die nog steeds bestaat) was in 1892 opgericht door de toen 37-jarige Mary Ellis, als een van minstens drie meisjesinternaten

in Bath.³¹⁵ In Groot-Brittannië waren sinds omstreeks 1830 meisjeskostscholen in zwang gekomen die zich op de intellectuele ontwikkeling van hun pupillen richtten.³¹⁶ Sommige scholen – de duurdere – waren bedoeld als *finishing schools*, scholen die meisjes tot dames maakten. Andere leidden meisjes uit de onbemiddelde middenklasse, zoals de Brontë-zusters, tot gouvernantes op. Vanaf het midden van de negentiende eeuw leidde de strijd voor gelijke rechten van mannen en vrouwen tot een toename van meisjeskostscholen en de verhoging van het niveau daarvan. Vanaf de jaren zestig van de negentiende eeuw bereidde een deel van de meisjeskostscholen hun leerlingen voor op de zogeheten Local Examinations, toelatingsexamens voor de verschillende vrouwencolleges, die eveneens in deze tijd ontstonden.³¹⁷

De voorbereiding op een baan of een studie was ook het hoofddoel van de Oldfield School for Girls in Bath. In advertenties stond steeds nadrukkelijk aangegeven dat de school meisjes voorbereidde voor de Local Examinations en voor verschillende muziekexamens.³¹⁸ Maar het opleiden van meisjes gebeurde aan de Oldfield School, net als aan de meeste meisjeskostscholen destijds, nog steeds met een dubbel doel. Meisjes werden niet alleen gestimuleerd zich op intellectueel en cultureel gebied te ontwikkelen, maar zich ook voor te bereiden op hun taak als echtgenote en moeder. Daarbij paste betamelijk, ‘vrouwelijk’ gedrag, zoals uit het vervolg van Setskes dagboek blijkt.

315 Volgens de gegevens van het adressenboek van het postkantoor van Bath uit 1909, Bath Record Office.

316 Kostscholen voor meisjes bestonden in Groot-Brittannië al sinds de achttiende eeuw, maar in de meeste leerden meisje vooral een huishouding te bestieren en gasten te onderhouden. Er bestonden toen echter ook al uitzonderingen. Vgl. Gathorne-Hardy 1977: 230-234.

317 Zie Gathorne-Hardy 1977: 235-241; Purvis 1991: 64-92. Purvis noemt Dorothea Beale, directrice van het Cheltenham Lady's College van 1858 tot 1906, een van de eerste, zo niet de eerste directrice die voor haar vrouwelijke leerlingen een curriculum invoerde dat gelijk was aan dat van de jongenskostscholen en die hun leerlingen op een toelatingsexamen aan de universiteit voorbereidden. In 1863 slaagde zij erin examinatoren van de Universiteit van Oxford naar Cheltenham te halen om het werk van haar leerlingen te beoordelen. Vanaf dat moment konden meisjes deelnemen aan de Local Oxford en Cambridge Exams, toelatingsexamens voor de universiteit. Zie Purvis 1991: 84-85.

318 Miss Ellis plaatste regelmatig advertenties voor de school in *The Bath Chronicle*, een lokale krant. In het adresboek van Bath adverteerde ze als volgt: ‘Boarding and Day School for Girls. A highly qualified Staff of Residential and Visiting Teachers. Pupils prepared for University Local and Musical Examinations.’ Daaronder stond, in kleinere letters: ‘Preparatory and Kindergarten Classes for Little Boys and Girls.’

Wraak

Dankzij de volkstelling van 1901 weten we dat Mary Ellis in haar taken werd bijgestaan door haar moeder, de weduwe Mary B. Ellis, haar zus Louisa en haar nicht Gladys. Volgens Setskes dagboek zaten er op de kostschool in 1908 tussen de tien en twintig leerlingen, van wie één uit de Verenigde Staten en dus één uit Nederland. De school was gehuisvest in een voormalig landhuis aan Wells Road (tegenwoordig Oldfield Road), in de heuvels ten zuidwesten van het oude stadscentrum. Daar stond het gebouw tussen verschillende kleinere, maar respectabele en niet onaanzienlijke victoriaanse villa's, opgetrokken uit zandsteen en voorzien van namen als 'Sunnyside', 'The Ferns', 'The Cottage' en 'Ilex Villa'. Het grootste deel van de villa's werd bewoond door mensen uit de hogere middenklasse. In 'Dirleton' bijvoorbeeld resideerde in 1908 de weleerwaarde heer T. Wade-Smith en zijn gezin. In het huis op nummer 29 woonde eveneens een predikant, terwijl verderop in de straat een arts en zijn gezin een kleine villa hadden betrokken. In de huizen direct naast de Oldfield Lodge School woonden twee tuinmannen, die ongetwijfeld de tuinen van de verschillende villa's en die van de Oldfield Lodge School op orde hielden.³¹⁹

Eind september 1908 had Setske met Mrs. Ellis afgesproken dat ze drie maanden als leerlinge in de kostschool zou worden opgenomen. In de kerstvakantie zou ze voor vier weken teruggaan naar Coventry om Mrs. Ellis met de nieuwe baby te helpen. Daarna zou ze op aanbeveling van Miss Ellis als hulponderwijzeres op een andere school worden geplaatst. Maar Setske liet al op 27 september haar 'Dagboek, ouwe jongen' weten dat ze, ondanks haar voornemen sterk en goed te zijn, er verschrikkelijk tegen opzag om terug te gaan naar Coventry. Haar verblijf daar had ze te akelig gevonden om onbezorgd over de terugkeer naar het gezin Ellis te denken, al zou dat maar voor een maand zijn. Alleen al de gedachte om vier weken lang opnieuw voor de lastige Molly te moeten zorgen en de nukken van Mrs. Ellis te moeten verdragen vergde meer moed dan Setske kon opbrengen:

319 Volgens de gegevens van het adressenboek van het postkantoor van Bath uit 1908, Bath Record Office.

Daar is een schaduw en dat is: de kerstvakantie. De meisjes hier spreken er onder elkaar over met lachende, gelukkige oogen, maar ik voel me koud worden en hetzelfde nare gevoel dat ik altijd in Coventry had bekruipt me weer. Terug te gaan naar Coventry voor 4 lange, lange weken. O ik kan het niet!! [Er] is altijd iets minder plezierigs en 't is maar goed ook anders zou ik te gelukkig wezen denk ik; maar ik doe mijn best toch om niet den tijd vooruit te loopen en niet te veel meer aan die 2 maanden die achter me liggen, te denken aan die 2 ellendige, vreeselijke maanden!!!!

Setske liet haar dagboek (en daarmee haar ouders) weten dat ze niet altijd open en oprecht was geweest over haar nare ervaringen. Zelfs voor haar kameraad had ze 'altijd het beste van de dag opgezocht'. Maar nu alles voorbij was, wilde ze vertellen dat de twee maanden in Coventry de afschuwelijkste tijd van haar leven waren geweest. Terugblikkend kwamen alle beledigingen van Mrs. Ellis in volle kracht naar boven. De Oldfield Lodge School, de vriendelijke leraressen en de ijverige en lieve leerlingen (die Setske bij haar aankomst met bloemen hadden verwelkomd) scherpten de al dan niet vermeende onhebbelijkheden van Mrs. Ellis nog extra aan. Setske besloot dat ze nooit meer tot de klasse van ondergeschikten wilde horen, maar evenmin tot de mondaine wereld van Mrs. Ellis. Haar plek, stelde ze vast, lag in de kringen van goedgeschoolden en belezenen. Dat was een wereld die, hoewel ze dat zelf zo niet zei, stevig in de middenklasse lag verankerd.

Die wereld bood de Oldfield Lodge School for Girls. Een aanbod van Mademoiselle, de lerares Frans, om samen met Setske in Londen een cursus Engels te volgen, stond lijnrecht tegenover Mrs. Ellis' pogingen om Setske salonfähig te maken, zoals Setske op 27 september 1908 in haar dagboek schreef:

Soms voel ik nog dat ik haar [Mrs. Ellis, MS] haat, zooals ik haar soms haatte in Coventry. Leelijk woord haten, maar Sets is nog niet lief en vergevingsgezind, nog lang niet. En als ik dan bedenk wat Mevrouw al niet voor me gekocht heeft, dingen waar ik heelemaal geen behoefte aan heb, en niet uit vriendelijkheid maar alleen uit koopzucht – Ik voelde me net weer

warm worden van kwaadheid, toen Mlle mij vroeg of ik volgend jaar van Juli-Aug. een cursus met haar wil volgen in London waar je een certificaat of zoo iets kunt krijgen, waarop je Engelsch kunt onderwijzen in Holland.

In de daaropvolgende dagboekantekeningen wisselt Setske haar woede op Mrs. Ellis af met enthousiaste verhalen over zwempartijen en concerten in de Pump Room van de Romeinse baden in het centrum van Bath, over een toneeluitvoering van Shakespeares *Henry V* en over bazaars en schoolopvoeringen van zangspelen als *Assepoester* en *Repelsteeltje*. Setske genoot van de stimulerende gesprekken en wandelingen met haar medeleerlingen en leraressen, zoals de vriendelijke en behulpzame Miss Beardsmore en de Franse lerares, met wie ze haar heimwee kon delen. Miss Ellis, de directrice, was weliswaar geen favoriet, maar volgens Setske in elk geval beter te verdragen dan Mrs. Ellis.

Setske berichtte ook enthousiast over zanglessen en schoolexcursies, zoals een educatief uitstapje naar de 'stopverffabriek in Bathampton van Mr Harbud'. Met dat laatste bedoelde ze de plasticinefabriek en de Art School van de voormalige directeur van de Bath School of Art and Design William Harbutt en diens vrouw Elizabeth Harbutt, een bekende portretschilderes.³²⁰ Ook aan de ontwikkeling van het charitatieve besef van de meisjes werd op de Oldfield Lodge School gewerkt. Midden november meldde Setske dat de leerlingen die week twee keer waren uit geweest: '[E]erst naar de uitreiking van prijzen voor de Oxfordexamens en Vrijdagavond naar een lezing over arme onverzorgde kinderen.' Net als in Coventry ging Setske ook in Bath graag naar de kerk, vooral vanwege het zingen, dat haar opnieuw ontroerde en aan thuis deed denken. '[I]k schrei steevast een deuntje in de kerk,' schreef ze op 27 september 1908. Op 15 november berichtte ze over plannen om naar een uitvoering te gaan van Händels *Messiah*, 'die magnifique moet wezen'.

320 Rond 1897 vond Harbutt plasticine uit als een niet-opdrogende klei voor zijn studenten; in 1899 werd het een trademark en in 1900 richtte hij een fabriek op. Hij reisde door de hele wereld om het gebruik van plasticine te propageren: hij was een groot voorstander van de stimulering van vrije expressie van kinderen. Zie http://sculpture.gla.ac.uk/view/person.php?id=ann_1462017319, geraadpleegd op 1 augustus 2016.

Dat laatste inspireerde haar tot een overpeinzing over een zangspel in Oranjewoud, die weer tot een opmerking over haar vroegere onbezonnenheid en haar nieuw gevonden studeerlust leidde:

Verleden jaar waren Hepkema en Vrouw Hepkema te theedrinken en vloog ik 's middags op de fiets naar Janke Hospes met de roode jasjes voor de dienaren van de koning en zong ik 's avonds uit volle borst: Zeg kwezelken wildet ge dansen? En toen was ik al leven en beweging en vroolijkheid en deed 100 x per dag Dad zijn hoog voorhoofd fronsen door mijn overdrevenheid, en nou zit ik met twee vingers in elk oor 's avonds te leren, ken mijn natuurkundige aardrijkskunde, die we te repeteren hadden voor een examination.

De 'onstudieuze' Setske was sinds de zomer van 1908 serieus en ijverig geworden, stelde ze vast. Met een van de andere leerlingen wedijverde ze om de positie van eerste van de klas, en het maakte haar niet uit als de andere meisjes haar uitlachten als ze liever haar huiswerk maakte dan ging wandelen. Maar helemaal overtuigd van haar nieuwe identiteit als leergierige jonge vrouw was Setske nog niet. Ze beschouwde het leren en studeren en het kennismaken met de klassieke literatuur en muziek niet alleen als een inhaalslag en een antidotum tegen de mondaine Mrs. Ellis, maar vooral ook als het waarmaken van haar belofte aan haar vader. Wat en wie ze zelf wilde zijn stond haar nog niet duidelijk voor ogen, maar in geen geval zo iemand als Mrs. Ellis.

In Setskes dagboek uit deze tijd vlamt af en toe heimwee op, tussen alle serieuze gedachten over haar intellectuele ontwikkeling en de vrolijke verslagen van schoolprestaties, uitstapjes en concerten door. De aantekeningen over heimwee gaan bijna altijd gepaard met woede over de slechte behandeling in Coventry. Zoals in haar aantekeningen van 25 oktober, waarin Setske zich weer als ongekunsteld, eerlijk en flink 'buitenmeisje' afzet tegen de stadse en snobistische Mrs. Ellis:

Dagboek, ouwe jongen, ik heb heimwee en toch zou ik me liever de tong afbijten dan het aan huis te schrijven – En altijd Zondags verlang ik het

meest naar huis is dat niet vreemd en altijd Zondags denk ik het meest aan die onzalige tijd in Conventry. O Mevrouw Ellis, hoe heb je me vaak gekwetst en beleedigd en onrechtvaardig behandeld. Denk je dat ik het vergeet? Nooit!!! Denk je dat ik niet meer weet, hoe eens aan 't dinner Molly ontegenzeggelijk naar was en hoe ik haar met alles helpen moest en zelf niets kon eten. En hoe ik toen ik haar net weer een portie in de mond gegeven had en zelf ook een koude aardappel in de mond stak, hoe jij toen met je schelle stem zei: 'Kijk toch naar Molly Mademoiselle. Je bekommert je alleen maar om je eigen dinner en doet net of het kind niet bestaat.' Weet je Mevrouw Blanchard Ellis, wat aandrang ik toen kreeg? Om je mijn bord met zijn koude aardappelen en koude groente naar het hoofd te smijten en je alles, alles te verwijten, wat je mij hebt doen lijden. Ik was geen Mademoiselle Mevrouw Ellis, ik was een jong buitenmeisje en je wilde me vervormen tot een stijf nest je wilde met me pronken en je kon niet. Dat is geen vleitaal voor mij Mevrouw Ellis, en je zult het wel vreemd vinden, dat ik er daarom trotsch op ben dat je niet met me pronken kon! Liever een dikke middel te hebben zooals je wel zoo vriendelijk was om me te vertellen, dan je in te binden, liever een groote lompe voet dan te kleine schoenen. En zal ik je eens zeggen, wat je van je Molly maakt? Een naar, zelfzuchtig pronksch schepsel, dat zich even onbemind zal maken, zoals jij je onbemind gemaakt hebt. Ziezoo Mevrouw Ellis, dit moest nog even van mijn hart.

Maar de ultieme wraak moest nog komen. 'Ik hoop,' voegde Setske aan deze passage toe, 'nog eens een boek te schrijven, en misschien naar waarheid mijn leven te vertellen, mijn leven van twee maanden met jou en je lieve spruit en 't zal een heel boek vullen en je zult er niet zoo'n heele mooie rol in spelen, Mevrouw Ellis.'

Schrijfster

Op zondag 11 oktober had Setske groot nieuws voor haar dagboek. Haar vader had haar laten weten dat ze in de kerstvakantie niet naar Coventry hoefde te gaan, maar naar huis mocht komen. Hij had haar ook geschreven dat ze na de kerstva-

kantie naar de Oldfield Lodge School mocht terugkeren. Ze hoefde dus niet op een andere school als hulponderwijzeres te gaan werken. Van vreugde wist Setske nauwelijks hoe ze zich moet uitdrukken: 'Ja ouwe jongen, ik zou kunnen dansen en zingen en springen, al mijn levenslust die twee maanden opgesloten geweest is, komt nu in eens weer boven en ik voel me als een koe – lach niet please ik meen als een koe die een hele winter opgesloten geweest is in de muffe stal en die wanneer ze in 't voorjaar in de malsche groenen wei komt haar geluk niet op kan. Zoo voel ik me!'

Het belangrijkste was dat ze nu eindelijk het gevoel had zichzelf te kunnen zijn. 'Céline' was weer volledig Setske geworden, schreef ze: een ongekleunsteld, levenslustig, oprecht en leergierig meisje dat met iedereen goed kon opschieten.³²¹ In haar vreugde liet ze in haar dagboek de woorden weer over elkaar buitelen: 'En ik word sterker en gezonder elke dag en ik houd dol van iedereen maar 't meest van Miss Beardsmore en ik mag hier misschien twee kwartalen blijven schreef die engel van een Daddy en dan komt de tijd van terug te keeren naar Friesland met zevenmijlsaarden nader en ik weet dat er op 't oogenblik een gelukkig jong meisje in de strenge schoolkamer van een Engelsche kostschool zit te schrijven, en dat haar naam Sets en niet Céline is.'

Meteen daarna vertelde ze over een concert in de Pump Room en hoe ze haar medeleerlingen een Nederlands liedje had leren zingen. Dat laatste had haar aan Oranjewoud doen denken. Ze had zelfs gedacht aan het gezang van de man die in het dorp de wc-emma's kwam legen (de 'eau de cologne kar'), waarbij ze ook hier weer de nadruk legde op de ongekleunsteldheid van alles wat ze mooi en prettig vond:

En toen het concert! Dear me hoe prachtig! En de dame die zong hoe beautiful! Zoo eenvoudig stond ze daar die aardige lieve liedjes te zingen. Zoo ongekleunsteld en toch met zooveel gevoel! We hebben genoten en Miss Beardsmore die snoes en ik herinnerden vanmorgen heele brokstukken

321 Ook al werd ze in Bath nog steeds Céline genoemd, zoals ook uit het dagboek blijkt.

en genoten het nog eens weer over. En verleden Dinsdag hebben we een verrukkelijke schoolwandeling gehad Gwen Moore, Hanna Balck en my dear Emma en ik hebben dol gezellig gearmd gewandeld en ik heb hun Blue bell in 't Hollandsch geleerd. En nou word ik elke morgen begroet met de galm: 'Blondje het tijdstip nadert' en het doet mijn hart goed – het toovert me mijn oud & lief Oranjewoud voor oogen en speciaal Liefde zittend op de eau de cologne kar en zingend met zijn hooge tenor zijn lievelingsliedjes verkwikkend Mammy's en mijn hart. Gelukkige dagen! Maar ook hier is het leuk en met frissche moed ga ik de nieuwe week weer tegemoet. Adieu!

Op zondag 22 november 1908, zes dagen voor haar verjaardag, vertelde Setske haar dagboek op extatische toon dat ze zwaar verkouden was en daarom niet naar de kerk kon, maar dat ze zich toch een van de gelukkigste mensen op de wereld voelde. In haar opwindning liet ze stijl en grammatica varen, en kregen haar ouders en Janna Maria Laverman Engelse namen: 'Ik zit met 3 zakdoeken in de hand, een prikkelende neus en waterige oogen in de schoolkamer en toch, en toch geloof ik dat er geen gelukkiger is. Want Vrijdag over 3 weken gaan we naar huis, lieve beste Daddy en Mammy en Mary Jane dat ik jullie al zoo gauw weer mag zien. Is het niet haast te heerlijk om te gelooven? En toch is het waar...' Waar was ook, vervolgde ze, dat ze haar positie als 'topgirl' had moeten afgeven aan haar rivaal, en dat Miss Ellis in Coventry bij haar broer en schoonzus logeerde, maar die dag terug in Bath werd verwacht; dat Miss Beardsmore 'een snoes der snoesjes' was en dat zijzelf over twee dagen negentien werd.

Dat was weer een mooie gelegenheid om over haar toekomst na te denken. Het was nog steeds haar grootste wens een boek te schrijven, maar nu niet alleen als wraak op Mrs. Ellis: 'En nou dinsdag word ik al 19 en elke dag wordt mijn wensch vuriger en inniger, dat ik toch eens een boek mag schrijven. O een boek schrijven – ik kan er me in verdiepen en me indenken, hoe heerlijk het wezen moet een boek te kunnen schrijven en ik voel, dat ik het misschien eens kan.'

Dat laatste is niet verwonderlijk. Setske schreef graag en de stijl van haar dagboekantekeningen doet niet alleen aan die van de boeken van Tine van Berken

en Top Naeff denken, maar ook aan die van de Britse Angela Brazil, die zich voor een groot deel op kostscholen afspelen. Brazils eerste twee romans, *A Terrible Tomboy* en *The Fortunes of Philippa*, verschenen in respectievelijk 1904 en 1906, werden ongetwijfeld ook door de leerlingen van de Oldfield Lodge School gelezen. Verschillende aspecten van Setskes dagboek aantekeningen vanaf september 1908 doen vooral aan *A Terrible Tomboy* denken. Ook Peggy, de jonge hoofdperson, heeft een hekel aan alles wat damesachtig en gekunsteld is, wat voor haar op hetzelfde neer komt. Ze wil vooral eerlijk zijn, tegenover zichzelf en tegenover anderen. Peggy is, zoals op een van de laatste bladzijden van de roman staat, ‘*no heroine, but [a girl] who tried her honest best, like many others, to fear God, to tell the truth, and love her neighbour as herself*’.³²² Ze doet alles wat haar broertje en zijn vrienden ook doen, en blijft ook als ze ouder is een kwajongen die graag in bomen klimt en andere jongensachtige dingen doet.³²³ Setskes uitgelatenheid deed voor die van Peggy niet onder. ‘Hoepla Keesje,’ riep Setske als ze opgewonden was. En ‘Hoop-la!’ roept Peggy in een allesbehalve ‘*quiet and young-lady-like tone of voice*’ als ze zich vermaakt.³²⁴ *A Terrible Tomboy* was Setske op het lijf geschreven.³²⁵

Op 15 november had Setske weer iets serieus te bespreken. Na enthousiaste verhalen over een opvoering van de *Messiah* (‘grootsch, indrukwekkend, plechtig, onvergetelijk’) en een bazaar (‘leuk, vroolijk, opgewekt, prettig!’) vertelde ze haar dagboek dat ze geld had gekregen van haar ouders. Ze voelde zich overweldigd door hun grote liefde voor haar, en vroeg zich af hoe ze haar ouders dat duidelijk

322 Brazil 1925: 282.

323 Brazil 1925: 284.

324 Brazil 1925: 142.

325 Vgl. Aukje Holtrop in *De hele Biblebontse berg*: ‘[I]n Engeland schreef Angela Brazil kostschoolverhalen: boeken waarin levensechte meisjes voorkwamen, die ondeugende streken uithaalden op school. [...] Daar kwam nog bij dat deze verhalen heel leesbaar waren, en spannend en vrolijk: en ook dat was iets nieuws. Doordat de boeken ook in het Nederlands vertaald werden, hebben veel Nederlandse meisjes ze kunnen lezen: tot diep in de twintigste eeuw verschenen er herdrukken van deze klassieken.’ (Bekkering e.a. 1989: 412.) ‘In Engeland gold Angela Brazil als belangrijkste representant van het genre [van boeken over kostschoolmeisjes, MS],’ schrijven ook Bea Ros en Sofie de Jonckheere in *Een land van waan en wijs*. ‘Haar kostschoolromans inspireerden Cissy van Marxveldt (1889-1948), die zelf een jaar op een Britse kostschool had gezeten, tot haar *Joop ter Heul*-serie.’ (Ghesquière e.a. 2014: 255-256.)

kon maken: ‘Toen ben ik op mijn ledikant gaan zitten [...] en heb mezelf afgevraagd: “Hoe kan ik het hen vergelden. Hoe kan ik toonen, dat ik toch die liefde waard ben?” En als zoovaak nu al in Engeland kwam het fluisterstemmetje in me: “Doe je vaders zin. Studeer voor Acte Engelsch...”’

Deze serieuze bui duurde echter niet lang. Kort daarop vertelde ze op opgewonden toon hoe ze met Miss Beardsmore en Mademoiselle het geld van haar ouders was gaan ophalen en dat ze het postkantoor niet konden vinden. Gedrieën waren ze – geheel ‘on comme il faut’ – door Bath gerend om ook nog op het station hun treinreizen naar huis te regelen en toch op tijd weer op school te zijn. Zonder dat ze het wisten waren ze daarbij door Miss Ellis betrappt: ‘En daar gisteravond aan supper verkondigde Miss Ellis, dat ze ons door de stad had zien wandelen, of eigenlijk wandelen is het woord niet, beweerde ze heel ernstig en Miss B. en ik keken mekaar eens aan en na supper zei Miss B. radeloos: “Waar kan ze ons gezien hebben? O dear, o dear, en dan te moeten denken dat we de boardingschool van Miss M.E. Ellis vertegenwoordigd hebben.”’ Deze passage had rechtstreeks uit Brazils *The Fortunes of Philippa* uit 1907 kunnen komen. Wanneer Philippa tijdens een schooluitje in het water valt, is ze als de dood dat Mrs. Marshall, de directrice, haar in haar natte kleren zal zien: “‘You’re terribly wet, Phil; your boots are simply squelching with water. I don’t know what Mrs. Marshall will say!’ said Cathy, as she hurried me back to the farm as fast as possible, to be dried. Somewhat to my relief, neither Mrs. Marshall nor any of the teachers was there.”³²⁶

Beide citaten laten zien dat Setske zich in haar dagboek in vorm en inhoud naar meisjesboeken uit deze tijd richtte. Bovendien maken ze het dubbele doel van kostscholen als de Oldfield Lodge School for Girls duidelijk. Meisjes werden er net zo goed opgeleid als jongens, maar niet net als jongens, ook al vertoonden de meeste meisjes het liefst jongensachtig gedrag.³²⁷

326 Brazil 1907: 173.

327 Het cliché van de strenge, autoritaire kostschooldirectrice, zoals Brazil én Setske dat gebruikten, ontstond volgens Carol Dyhouse tegelijk met de meisjeskostscholen in de negentiende eeuw als gevolg van de polarisatie tussen ‘het mannelijke’ en ‘het vrouwelijke’. ‘The existence of the twin polarities “masculine” and “feminine”’, schrijft Dyhouse, ‘means that if not the one, then the other. Or if in between, then nearer the one

Alle machtig gewichtig

En zo werd het vrijdag 16 december, de dag van afscheid en de reis naar huis. In twintig bladzijden, die ze waarschijnlijk kort na aankomst in Oranjewoud schreef, vertelt Setske hoe die reis verliep en welke rollen ze op reis aannam. Ze begon met een levendige, Brazil-achtige beschrijving van de laatste ochtend op school:

Aan het diner vertoonden we weer dezelfde eetlust, en na dinner zag je niets in Oldfield Lodge School dan dravende meisjes met vergeten kleeën in de hand die nog in vliegende vaart in de koffers gestopt werden, en om twee uur kwamen de cabs al aanraken voor de bagage, en ik geloof, dat wanneer Miss Ellis op dat oogenblik disorder marks had willen geven, dan hadden we er allemaal nog wel een paar mee naar huis gekregen, want we verbraken allemaal de strengste regel van onze school door op de trap te praten en te lachen, alsof, ja alsof we al thuis waren... Om kwart over twee zaten Christabel Wait, een Amerikaansche en ik boven op mijn koffer, die toen opeens heel goedmoedig dichtging, waarna ik uit dankbaarheid hem Christabel naar beneden liet dragen. En om half drie stond ik afscheid te nemen, de zak uitpuilend van gekregen appels en oranjeappels, en in de hand een groote trommel met vleeschpasteitjes en koekjes en biscuits. We gingen in de tram naar het station, en met een breede glimlach op mijn gezicht keek ik mijn klasgenooten aan; ik denk dat ze allemaal wel aan mijn gezicht konden zien, dat ik naar huis ging. Mijn trein ging om 5 minuten over drie, en de laatste 5 minuten kreeg ik van onze directrice nog allemaal goede raadgevingen, waar ik echter in mijn overgroote blijdschap geen een van onthield. En toen kwam de trein aanstoomen en ik stapte met al mijn bagage en mijn vleeschpasteitjes en mijn grinnikend gezicht in een damescoupé, wuifde onze directrice toe zolang ik haar kon zien, en viel toen met een onuitsprekelijk gelukkig gevoel tusschen twee dikke dames neer.

than the other. So if women were strong, dominant, ambitious or determined than they were categorized as unfeminine, and therefore masculine women. [...] Even today we can find historians and popular writers eager to caricature women as masculine.' (Hunt 1987: 24.)

Het vervolg van het verhaal over de reis naar huis wijkt wat vorm en stijl betreft af van de rest van het dagboek. Hier gaat het niet om spontane en woedende aantekeningen over het leed dat Setske was aangedaan. Het gaat hier ook niet meer over heimwee, de liefde voor haar ouders, onzekerheid over de toekomst, 'on comme il faut'-gedrag of een spontane lofzang. Het chronologische verslag van de thuisreis is een zorgvuldig gecomponeerd en onderhoudend reisverhaal met een duidelijk begin, midden en eind. Daarbij krijgen we en passant allerlei wetenswaardigheden te horen over Londen en de manier waarop je in 1908 als jong meisje alleen veilig een lange reis kon maken. Setskes plezier over haar nieuw verworven kennis, haar ervaringen in Bath en haar nieuwe zelfstandigheid komen tot uitdrukking in details, waarbij ze haar reacties op alle nieuwe ervaringen relativeert, of zelfs ironiseert.

Setske is hier duidelijk de heldin van het verhaal. Zo vertelt ze vol zelfvertrouwen hoe ze tijdens de drie uur lange treinreis van Bath naar Londen een klein meisje onder haar hoede had genomen: 'Doodsche stilte heerschte in de coupé; alle dames zaten te lezen, maar ik kon mijn koffer niet open doen uit vrees dat hij niet weer dicht wou en kon er dus geen lectuur uitkrijgen. Ik las toen maar heel ongegeneerd zoo'n beetje met de dame die naast me zat, mee, at onder de bedrijven met mijn kleine beschermeling een paar appels op en loodste in Swindon het meisje gewapend met een van mijn oranjeappels uit de coupé in de armen van haar vader, die me heel dankbaar aankeek.' Om wat leven in de brouwerij te brengen had Setske haar medepassagiers gevraagd hoe laat de trein in Londen aan zou komen en of ze nog moest overstappen – 'beide dingen, die ik heel wel wist.' De truc had gewerkt. De dames hadden hun boeken weggelegd en gewacht op wat de vrolijke, gezellige Setske te vertellen had. Die had hen vermaakt met grappen over de kostschool, 'die nog al erg in de smaak' vielen.

Om tien over zes kwam de trein op het Londense station Paddington aan. Daar zou Setske worden opgewacht door een dame, een lid van de Britse variant van de Nederlandsche Vereeniging ter Behartiging van de Belangen der Jonge Meisjes, die zich tussen 1893 en 1957 onder andere tot taak stelde alleenreizende

jonge meisjes op te vangen.³²⁸ Om zich herkenbaar te maken, had Setske haar naam op een stuk papier moeten schrijven, wat ze nogal gênant vond: ‘Daar zou een dame wezen om me af te halen, een dame van de “bond ter bescherming van jonge meisjes”, terwijl ik als herkenningsteeken een papier in de lucht moest wuiven.’ Meteen daarna nam ze zichzelf op de korrel: ‘Met de gedachte, hoe de meisjes zouden lachen, als ze me daar als een standbeeld zouden zien met het wapperend papier in de hoogte, stond ik op het perron van groot Paddington Station, zei tegen alle porters die op me aan kwamen stormen voor mijn bagage: Nee dank u, en voelde mezelf allemachtig gewichtig.’

Gelukkig kwam al gauw een ‘lieve, oude dame’ op haar toe, die haar in het Frans aansprak. Daarop liet Setske meteen weten dat ze ‘wel Engelsch [kon] hoor!’. Met de dame, die een Française van geboorte was, maar al veertig jaar in Engeland woonde, reisde Setske van Paddington naar Liverpoolstation. Vandaar zou Setske met de trein naar Harwich verder reizen. De dame liet Setske kiezen hoe ze naar Liverpoolstation gingen: per bus of met de ondergrondse. Setske koos voor de bus, omdat ze Londen ‘nog wel eens bij avond wilde zien’. Dat doet vermoeden dat ze op haar reis van Oranjewoud naar Bath in juli van dat jaar minstens één avond met haar vader en Janna Laverman in Londen had doorgebracht.

Setske vermaakte zich tijdens de busreis ‘kostelijk’, zoals ze schrijft. Ze maakte mee hoe de befaamde Londense mist van het ene op het andere moment kwam opzetten: ‘Intusschen was het weer wel tamelijk goed gebleven, alleen toen ik voor de honderdste keer uitzag naar het leuke gewoel van Londen met zijn cabs en omnibussen en motorbussen en automobielen, nou toen zag ik een kerktoeren, en een oogenblikje later was de toren heelemaal verdwenen. Toen ik dat heel verwonderd tegen mijn dame zei, merkte een mijnheer heel trotsch op “Ja, er komt een Londensche mist opzetten.”’

Toen ze na anderhalf uur bij Liverpoolstation aankwamen, keek Setske haar ogen uit: ‘Een lawaai en een ontzettende drukte dat daar heerscht, onbeschrijfelijk

³²⁸ Zie <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/Armenzorgverenigingen/gids/vereniging/2712077230>, geraadpleegd op 1 november 2016.

gewoon. Op de trappen moet je allemaal rechts houden, en dat is wat een goede instelling want anders zou je wel platgedrukt kunnen worden in het gewoel.’ Omdat ze nog anderhalf uur hadden voordat de trein naar Harwich vertrok, dronken Setske en haar begeleidster een kop chocola, terwijl ze over de verschillen tussen Engeland en Frankrijk praatten. Om kwart over acht liepen ze naar het perron waar de trein naar Harwich klaarstond, ‘en daar zag ik het al staan met groote letters: Harwich – Hook of Holland, en o, het deed me zoo goed dat te lezen.’ Setske nam afscheid van de ‘oude dame’, die beloofde dat ze Setske opnieuw zou begeleiden wanneer die vier weken later weer naar Engeland zou komen. Setske maakte het zich gemakkelijk in de trein en probeerde wat te slapen, maar daar kwam niets van terecht: ‘[I]k was net zoo klaar wakker alsof het 4 in plaats van 9 uur was; wie kan er nu ook slapen met het idee de volgende morgen je eigen lief land na een afwezigheid van een half jaar bijna terug te zien.’

Al donker leek de zee

In Londen begon het tweede deel van de reis: de overtocht naar Nederland per boot. In de trein van Londen naar Harwich zat Setske samen met een Duitse heer en dame in een coupé. Ze had wat met de meneer gepraat, en die had haar gevraagd of ze een hut had gereserveerd op de boot naar Hoek van Holland. Setske had dat ontkend: dat was haar te duur, en van slapen zou, dacht ze, toch niets terechtkomen. Liever wilde ze de nacht in de damessalon doorbrengen. Met veel aandacht voor detail schetst Setske een levendig beeld van de drukte op het schip, terwijl ze zelf de positie van ironische toeschouwer inneemt: ‘En wat een drukte daar op die boot, passagiers met reisdekens en reissluiers, de dames natuurlijk, porters die zware koffers neergooiden, heeren die daar in de gauwigheid woest over uitvoeren, dames, die met verdacht uitziende fleschjes in de hand tegen de zeeziekte natuurlijk, verdwenen, en daar tusschen in de kreet: supper ladies and gentlemen?’

Het werd allemaal minder interessant toen Setske ontdekte dat het schip geen damessalon had. Die ontdekking leidt tot een dramatisch moment in het reisverhaal, met een goede afloop:

[I]k stevende met al mijn bagage naar beneden op zoek naar de damessalon. Ik vond echter niets wat op een damessalon leek en toen ik opeens de stewardess tegen 't lijf liep, vroeg ik wanhopig: Waar is de damessalon? 'Is er niet' zei de stewardess laconiek. 'Wat?' vroeg ik zoo verstomd mogelijk. 'Nee' zei de stewardess. En daar kwamen ze op haar aanstormen, dames en heeren. 'Is mijn hut klaar. Wil u me mijn hut wijzen?' en de stewardess verdween en ik stond alleen in de lange, lange gangen, en was net besloten in de eetkamer te gaan en een broodje te koopen, om daar desnoods de heele nacht over te doen, toen er een jongen op me aankomt: 'Please Miss, een Duitsche dame vraagt naar U.' Ik wist niet wie dat wezen kon, en een beetje wantrouwend volgde ik het jongmensch door een doolhof van gangen, in een hut, waar dezelfde Duitsche dame stond, die met me naar Harwich gereisd had. – Ik keek haar vragend aan, en toen zegt ze: Ik hoorde dat u de Mijnheer in de trein vertelde, dat u geen hut had, en nou vond ik het zoo'n naar idee, dat zoo'n jong meisje alleen in deze groote boot moet zitten, en daarom heb ik toch nog een hut voor u gekregen. En u hoeft er niets voor te betalen, want deze boot is heelemaal ingericht voor nachtboot.

Setske liet zich door de stewardess naar een hut brengen, waar ze het bovenste bed van een stapelbed toegewezen kreeg. Net nadat ze zich had uitgetkleed en 'gewapend met mijn taschje met geld, medaillon en horloge' onder de dekens was gekropen, werd ze wakker door het geschreeuw van een dame die dacht dat ze een hut voor zich alleen had geboekt, maar moest vaststellen dat ze een kamergenoot had.

De nacht op zee was lang en rumoerig. Setske werd een paar keer wakker door het geluid van de misthoorn. De wind gierde; er liepen matrozen over het dek en er werden bevelen geschreeuwd. De zee klotste tegen het raam van de hut, wat Setske tot een poëtische vingeroefening verleidde: '[T]egen mijn raampje braken de golven en rolden weer terug en kwamen weer... Ik zag er eens uit – al donker leek de zee en spookachtig deed het witte schuim op die onafzienbare, donkere bruisende massa.'

Plezier en ironie nemen weer de overhand als Setske vertelt hoe ze om ongeveer

halfvijf door een bel werd gewekt en even dacht dat ze in de kostschool in Bath was. Ze kleepte zich snel aan, terwijl ze door haar vreemd uitgedoste hutgenote chagrijnig werd toegesproken:

Ik sprong heel handig, zonder de oude dame op het hoofd te stappen, uit mijn bed en begon me in vliegende vaart te wasschen om toch maar heel gauw voor de oude dame klaar te wezen. [...] En daar net doe ik mijn schoenen vast, komt mijn slaapgenootte haar bed uit. Ik zie op, met een goedemorgen al op de lippen, maar daar ontdek ik dat ze een reddingsgordel omheeft, en o dat leek zoo bespottelijk, dat ik het uitproestte. Later ontdekte ik, dat het zoo gek niet was, want in onze hutten stond aangeplakt, dat alle reizigers verzocht werden redding Gordels om te doen voor alle mogelijke gevaar. Onder onze bedden kon je stapels zien liggen. Nou toen ik uitgelachen was vroeg ik heel zedig: 'Hebt u goed geslapen?' 'Ja,' zei ze woest, 'maar u mag wel wat aanmaken. U krijgt nooit de trein, je wordt altijd te laat gewekt.' 'Good gracious,' zei ik in het Engelsch. 'Wat trein moet u hebben?' vroeg ze toen heel snugger. 'Amsterdam,' zei ik. 'O, die is vast weg,' troostte ze mij. In Engelsch tempo maakte ik mijn haar op, deed mijn mantel om en jachtte weg van die snoezige oude dame. In de haast vroeg ik de stewardess: Zou ik de trein naar Amsterdam nog kunnen krijgen? 'O ja,' zegt de stewardess kalm, 'dan hebt u nog wel een half uur den tijd.'

En toen was alles goed

Nadat Setske van boord was gegaan en het douanekantoor had gevonden, hoorde ze voor het eerst sinds een halfjaar weer Nederlands spreken. In een opwelling besloot ze zich als Engelse voor te doen. Dat leidde tot een aantal komische scènes waarin Setske zich de meerdere toonde van de Nederlanders die geen Engels konden spreken. Ook die scènes maken duidelijk dat Setske een talent voor schrijven had, en dat ze dat besepte en het gebruikte. Haar relativiseringsvermogen en haar oog voor drama en het absurde – alles wat haar latere romans kenmerkt – komen in het verhaal over haar reis naar huis tot uitdrukking.

Ook in dit verhaal gaat het bovendien weer over het creëren van een bepaalde identiteit. Dit keer nam Setske de rol aan van een zelfverzekerde en ervaren reiziger, die zich gemakkelijk voor een Britse kon uitgeven. Ze genoot van het spel dat ze met de Nederlandse ambtenaren speelde:

Ik zette mijn koffer op de tafel en als een slang op zijn prooi, zoo schoot een douane er op af. Nou hij rommelde wat in mijn [...] box om, vond niets verdachts, en met vereende krachten kregen we het ding weer vast. En toen vroeg ik: 'At what o'clock does the train to Amsterdam start please.' De man keek me wanhopig aan, keek hulpeloos naar boven en zei toen: 'Half past four.' Nou het was toen al 5 uur zoodat dat wel een beetje onmogelijk was. 'Half past fourrr??' zei ik met een uithaal. 'Nee,' zegt hij, 'nee half past five.' 'Oh yes, I see, thanks very much', en ik stevende weg: maar daar word ik opeens bevrijd van mijn bagage, door een beambte van de trein die tegen de douane zegt: 'Engelsche, zal ik wel even terechbrengen', en mij dan vraagt: 'Which train?' 'Amsterdam,' zeg ik glimmend. En dan brengt de vriendelijke man me in mijn trein en ik bedank hem met mijn mooiste Engelsche bedankjes.

In Amsterdam kreeg ze even genoeg van het spelletje, maar niet voor lang:

In Amsterdam kwam mijn vriendelijke treinbeambte weer bij mij, sprak Engelsch natuurlijk en toen zei ik opeens: 'But I am not English. I am Dutch. I think I can speak Dutch.' En mijn eerste Hollandsch dat ik zei, toen ik de man bedankte omdat hij mijn Engelsch geld wisselde was: 'Dank u vreeselijk', en toen begon de man te lachen en zei: 'Dat zeggen we hier niet in Holland. Wij zeggen: Dank u wel hóór!' – Om 8 uur was ik in Amsterdam aan het centraal station, waar ik mijn rol als Engelsche ook met succes speelde. Ik werd door een Mijnheer het station uitgebracht en gewezen, waar ik de tram naar Rustenburgerstraat krijgen kon. – Daar had ik nog een leuk intermezzo. Bij het trambuisje stond een oude man in een blauw

boezeroen. Ik hem aangesproken in 't Engelsch: 'Can I take the tram here to Rustenburgerstreet?' 'Yes, yes,' zei de man verheerlijkt. 'Yes, yes, line... line... fire.' Ik keek hem even vragend aan en zei dan begrijpend: 'Yes, I see, tram four.' De man dolgelukkig, dat ik hem begrijp, schreeuwt tegen een andere man, die een eindje verder staat: 'Engelsche. Ik praat maar met d'r', en dan herhaalt hij tegen mij: 'Yes, yes tram line fire – line fire. Ik wil help you.' En wanneer de bewuste tram fire er aankomt, dan loodst hij mij naar binnen, zegt nog even tegen de conducteur: 'Engelsche. Ik heb maar met haar gesproken jong.' En dan gaan we weg. – Ik kwam in zoo'n jolige bui en besloot ook maar tegen de conducteur mijn Engelsche rol te spelen.

De ochtend in Amsterdam bracht Setske door met haar oom Kornelis de Groot, een broer van haar moeder, die met zijn vrouw Marie en hun vijf kinderen in de Rustenburgerstraat woonde. Setske en haar oom gingen op visite bij een andere tante, en bij een vriendin, waar ze in het dagboek verder niets over vertelt.

Om kwart voor een vertrok ze met haar oom naar het Weesperpoortstation. Daar stapte ze vanwege een fout in het spoorboekje in de verkeerde trein. Zo dreigde het op het nippertje nog mis te gaan, precies zoals het in een conventioneel opgebouwd verhaal hoort. Struikelend over haar woorden – ze was bijna thuis en daarmee bijna aan het einde van haar verhaal – gaf Setske ook dit laatste incident gedetailleerd en met verschillende anglicismen weer:

Voordat het portier gesloten werd vroeg ik nog even voor de securiteit aan de man die mijn kaartje knipte: 'Heb ik voor Friesland in Meppel of Zwolle over te stappen?' 'O,' zegt de man grappig, 'daar zal u met deze trein wel niet komen, want deze gaat door naar Vlissingen.' Ik val op de bank neer. Naar Vlissingen ging ik. Er zitten een Mijnh. en een dame bij me in en de Mijnh. vraagt: 'U moet in Utrecht drie uur wachten voor de trein naar Friesland en dan hebt u nog aldoor bommel. U had die van 12.45 moeten hebben.' En net dat we over dit nare geval praten, komt er uit een andere coupé ('t was een doorl. corridor) een Mijnh., die zegt: 'Ik hoor, dat u in de verkeerde

trein zit. Ik ben in 't zelfde geval. In Amsterdam zie ik de trein van 12.45 gaan, mijn spoorboekje vertelt me, dat ik 12.57 moet hebben. Ik wacht dus op deze trein en nou vraag ik warempel de conducteur hoe laat ik in Zwolle ben, en dan zegt hij, "ja daar zal u met deze trein wel niet komen, want die gaat naar Vlissingen. Maar wanneer deze trein nu wat vroeg is, en die andere wat laat, dan kan 't nog wezen dat die van 12.46 in Utrecht staat wanneer deze aankomt. 't Is echter 1 kans van de 100." Maar nu heeft de conducteur me beloofd, wanneer hij er nog staat, dan zal hij een portier voor me open houden, maar ik heb te hollen...' En dan zeg ik opeens vastbesloten: 'Mag ik wel met u meehollen?' 'Jawel,' zegt hij. En wanneer we Utrecht naderen, dan zitten we al op de sprong en wanneer de trein stilstaat dan openen we het portier in vliegende haast. De mijnheer krijgt mijn bagage, we hollen de trappen op, naar het andere perron, de trein staat er nog, – we zien de conducteur aan een geopend portier, vliegen er op af, gooien mijn bagage naar binnen, ik word half in de coupé getild, 't portier gaat dicht, 't fluitje klinkt en weg stoomt de trein – En dat was mijn gelukkigste oogenblikje in Holland toen ik wist, dat ik meeging en op tijd in Heerenveen wezen zou.

Na een overstap in Meppel kwam Setske om vijf uur eindelijk in Heerenveen aan. 'En toen,' zo eindigt haar reisverslag, 'was alles goed.'

Met het verslag van Setskes reis van Bath naar Heerenveen eindigt ook het dagboek. In haar autobiografische schets uit 1930 vertelde Van Marxveldt waarom ze in 1909 geen aantekeningen meer maakte:

Als ik er nu nog wel eens in blader, grinnik ik om de opgeschroefde vermetele zinnen en om de dartele taalfouten, die overal binnengeslopen zijn. Toen ik evenwel het heimwee na een paar weken overmeesterd had, werden de bijdragen in het dagboek hoe langer hoe bescheidener. Soms had ik me in één regel uitgeschreven: 'Gister een fijne dag gehad. Plumpie voor supper.' Wanneer je reeds zoo ver gevallen bent, dat de supper-geneugten het summum van je belangstelling vormen, dan is het vrij triest met je 'dicht-

en schrijfader' gesteld. En toen... kwam er dan ook een heele tijd niets. Ik zwelgde in genoegens, in schoolvriendschappen, in stille vereering voor onderwijzeressen, in botsingen met de directrice en achter in mijn dagboek kladde ik een lijstje voor de wasch.³²⁹

De verwijzingen naar de plumpudding en het waslijstje zijn dichtertlijke vrijheden, want die komen in het dagboek niet voor, net zomin als de dartele taalfouten. Als het dagboek één ding duidelijk maakt, dan is het dat Setske zich tussen juli 1908 en januari 1909 in allerlei opzichten had ontwikkeld en dat ze – getuige het uitgebreide verhaal over haar reis van Bath naar Heerenveen – plezier had in het schrijven en zich daarin oefende. Een dagboek uit de eerste helft van 1909, die ze weer in Bath doorbracht, is, als het bestaan heeft, niet bewaard gebleven.³³⁰

Van Marxveldts commentaar uit 1930 was dan ook bedoeld om duidelijk te maken dat zij Joop ter Heul naar haar jongere zelf had gemodelleerd: de vrolijke bakvis die zich met haar vriendinnen tegen de strenge directrice afzet, niets liever doet dan plezier maken en taartjes eten, maling heeft aan school en geen enkele ambitie bezit. Heel anders dus dan de Setske die zich in de zomer van 1908 door Mrs. Ellis vernederd had gevoeld, die onder heimwee had geleden en bijna de moed had verloren. Heel anders bovendien dan de studieuze en ambitieuze Setske die er als bijna negentienjarige naar streefde de hoogste cijfers van haar klas te halen, ernaar verlangde schrijfster te worden en zich in het schrijven oefende, en voor even overwoog een akte Engels te halen.

329 Van Marxveldt 1930: 21-22.

330 Mondelinge mededeling door Leo Beek jr., 25 juli 2013.

Hoofdstuk 5

De correspondentie

In de zomer van 1909 keerde Setske voorgoed naar Nederland terug. In het interview met Van Meekren uit 1927 vertelde ze, als Cissy van Marxveldt, dat ze ook in de tweede helft van haar verblijf aan de Oldfield Lodge School goede cijfers had gehaald – zo goed dat ze toelatingsexamen had gedaan voor Cambridge University, en slaagde, ‘met vlag en wimpel’.³³¹ Toch ging ze daar niet studeren, zei ze, vanwege de hoge kosten van de studie. Bovendien wilde ze niet voor altijd in Engeland blijven, en dat zou de studie zinloos hebben gemaakt.

Die opmerking over het toelatingsexamen is raadselachtig. In haar dagboek uit Bath schreef Setske dat ze een uitreiking van prijzen voor Oxford-examens had bijgewoond. Daarmee bedoelde ze waarschijnlijk de uitreiking van prijzen voor leerlingen die in Bath geslaagd waren voor de Oxford Local Examinations. De Oldfield Lodge School for Girls bereidde haar leerlingen immers op dergelijke examens voor. Dat betekende niet dat meisjes en vrouwen, als ze het toelatingsexamen hadden gehaald, tot de universiteiten van Oxford en Cambridge werden toegelaten, maar wel tot een van de vrouwencolleges die sinds 1870 waren opgericht, zoals Lady Margaret Hall en Somerville College in Oxford, en Girton College en Newnham College in Cambridge. Daar volgden ze colleges en werkgroepen, en daar deden ze hun tentamens. Ze mochten wel colleges lopen aan de Universiteit van Oxford en de Universiteit van Cambridge, maar alleen als de betreffende docent daartoe toestemming gaf. Aan de universiteit mochten ze ook examens afleggen, maar een officieel universiteitsdiploma en een officiële graad kregen ze niet. Die kreeg je als vrouw in Oxford pas vanaf 1921. In Cambridge werd het inschrijven van meisjes en vrouwen aan de universiteit vanaf 1922 toegelaten,

³³¹ Van Meekren 1927: 5.

maar als vrouw kon je daar pas in 1947 volledig lid van de universiteit worden en een officiële graad halen. Overigens was Somerville in 1908 een van de eerste vrouwencolleges die ook een eigen toelatingsexamen invoerden.³³²

Misschien verwees Van Marxveldt in het interview met Van Meekren naar het Higher Local Examination. Haar naam komt echter niet voor op de betreffende examenlijsten die in het archief van de Universiteit van Cambridge zijn bewaard,³³³ noch op de vele lijsten van geslaagde leerlingen die de *Bath Chronicle* in 1908 en 1909 publiceerde. Daarin staan wel de namen van andere leerlingen van de school van Miss Ellis. Misschien had Setske toelatingsexamen gedaan voor een cursus Engels aan de Universiteit van Cambridge, of voor de cursus waaraan ze op 27 september 1908 in haar dagboek refereerde, 'waar je een certificaat of zoo iets kunt krijgen, waarop je Engelsch kunt onderwijzen in Holland', maar bewijzen daarvoor zijn er niet.

Na haar terugkeer naar Nederland in 1909 woonde Setske eerst weer bij haar ouders in Oranjewoud. Terwijl ze in Engeland honderden nieuwe indrukken en gevoelens te verwerken had gekregen, was het leven in het dorp zijn gebruikelijke gang gegaan. Veel bijzonders was er niet gebeurd. Er waren een paar nieuwe villa's bij gekomen en de graaf Van Limburg Stirum had een paar boerderijen laten bouwen.³³⁴ Op 30 april 1909 hadden de schoolkinderen van Oranjewoud een eik geplant ter gelegenheid van de geboortedag van prinses Juliana,³³⁵ ongetwijfeld onder leiding van hoofdonderwijzer De Haan. Maar Setske was in dat ene jaar van een plattelandsmeisje zonder middelbareschooldiploma veranderd in een jonge vrouw. Ze was een jaar lang in de Engelse cultuur ondergedompeld geweest en had in twee redelijk grote steden gewoond. Ze sprak inmiddels vloeiend Engels.

Nu was het tijd om een beroep te kiezen. In november 1909 werd Setske twintig. Het lag voor de hand dat ze bij het zoeken naar een opleiding of een baan haar ervaringen en haar kennis van de Engelse taal liet meespelen, al was het maar om

332 Zie Shils en Blacker 1996.

333 Informatie Cambridge University per e-mail, 22 november 2011.

334 Radetzky en De Vries 1999: 72, 265 vv.

335 Radetzky en De Vries 1999: 116.

tegemoet te komen aan het verlangen van haar ouders. Maar haar kostschoolervaringen en haar vloeiende Engels maakten haar eerder ongeschikt dan geschikt om een akte Engels te halen, zoals ze in 1928 in het interview met Strengtholt uitlegde: ‘Sentimenteel besloot ik vaders lievelingswens, M.O. te gaan studeeren, te vervullen. Reisde daarvoor tweemaal per week naar Leeuwarden, sprak het Engelsch heel anders uit dan mijn daar benoemde leerares, verfoeide de woestijn-dorre grammatiek en had er na twee maanden schoon genoeg van.’³³⁶ Daarna zat Setske weer zonder concrete toekomstplannen thuis in Oranjewoud. De stilte daar en alle vertrouwde gezichten hadden hun charme, maar werkten beslist ook beklemmend. In 1910 kreeg Setske de mogelijkheid zich bij de *Dragster Courant* tot journalist te laten opleiden. Dat gebeurde waarschijnlijk op voorspraak van Janna Laverman, wier broer Jacob hoofdredacteur van de krant was.

Vrouwen werden inmiddels, zoals Elise Haighton in haar *Beroepskeuze der vrouw* uit 1895 had geschreven, niet meer van de journalistiek uitgesloten, ook niet als ze niet gestudeerd hadden. Toch moedigde Haighton alle vrouwen die journaliste wilden worden aan te studeren, want ‘hoeveel te beter positie zullen zij krijgen, wanneer zij doctor in de letteren of rechten zijn!’³³⁷ Johanna van Woude, in haar serie *Betrekkingen voor vrouwen* uit 1899, was iets minder ambitieus. Ook zij vond journalist een respectabel en geschikt beroep voor vrouwen, maar vond een academische studie niet nodig. Van Woude merkte wel op dat het geen gemakkelijk beroep was, omdat het niet alleen een aanleg tot schrijven vereiste, maar ook kennis, originaliteit, standvastigheid en vooral uithoudingsvermogen.³³⁸

336 Strengtholt 1928: 1318.

337 Haighton 1895: 43.

338 Van Woude verbond aan haar oordeel een pleidooi voor de oprichting van een krant die geheel door vrouwen werd gemaakt met kritiek op de verdeeldheid binnen de Nederlandse feministische bewegingen: ‘Thans kan er werkelijk geen twijfel meer bestaan aan de geschiktheid der vrouw, om zich met succes aan de journalistieke werkzaamheden te wijden en deze tot haar beroep te kiezen, sinds wij in het buitenland de vrouw op dit gebied wel het hoogste hebben zien bereiken, wat bereikt kan worden: een dagblad, uitsluitend door vrouwen bestuurd, beheerd, geredigeerd, gezet, gedrukt, iets wat hier ten lande dan alleen wellicht voor een deel mogelijk zou kunnen worden, indien men, met terzijdestelling van alle bijzondere overwegingen er toe zou kunnen besluiten om alle nuanceringen der vrouwenbeweging te doen samenkomen in één orgaan. Maar zoo lang als de Nederlandsche vrouwen er niet in zullen zijn geslaagd zich een “eigen” dagblad te verzekeren, zullen

Setske hoefde zich niet meteen te bewijzen, want bij de *Dragster Courant* begon iedere aspirant-journalist onderop. In het voorjaar van 1910 kreeg ze eerst een aanstelling als administratieve kracht in de drukkerij, die zich in hetzelfde pand bevond als waar de redactie zetelde.³³⁹ Ze trok als kostgangster in bij het gezin Wibbelink in Drachten; Rinze Wibbelink, de vader, had het daar van timmerman tot stadsarchitect gebracht.³⁴⁰

Plicht gaat voor

Schrijven deed Setske voorlopig nog alleen voor zichzelf en voor haar ouders. Achter in haar dagboek uit 1908 staat een ietwat geëxalteerd, maar komisch bedoeld verhaal over een 'slaappartij'. In dat verhaal vraagt Miekie, een medekostgangster,³⁴¹ Setske bij haar in bed te kruipen, omdat ze in de put zit. Na een hoop gegiechel – onder andere over de overigens onschuldige geluiden die een man (waarschijnlijk een andere kostganger) in een kamer ernaast maakt – besluit Setske aan het einde van het verhaal toch maar weer naar haar eigen bed te gaan: 'Ik stond alweer op de koude mat, schommelde in het donker mijn bezittingen weer bij elkaar, stopte bij vergissing mijn zeep in mijn mond en daar stevende ik als een slaapwandelaarster weer naar boven.'³⁴²

Net als in Engeland hield Setske haar ouders met brieven op de hoogte van wat ze deed en dacht. Kort na de dood van haar grootmoeder van moederskant, op 20 april 1910, schreef Setske vanuit Drachten een brief naar haar vader. Die bevond zich op dat moment in Leeuwarden, waar hij als deskundige zitting had in een examencommissie. In die brief vertelt Setske dat ze naar hem en haar moeder ver-

zij goed doen van verre de ontwikkeling te volgen van het Parijsche vrouwenblad: la Fronde, als een schitterend voorbeeld van wat vrouwelijke energie vermag.' (1899:8.)

339 Zo blijkt uit een brief die ze aan haar vader in april 1910 schreef.

340 Zie ook de *Leeuwarder Courant* van 13 september 1980, 'Sneon & Snein', p. 13. Het gezin Wibbelink bestond uit Rinze Wibbelink en Antje Poppinga, en hun kinderen Jan en Sjoukje, die acht jaar jonger was dan Setske. Rinze Wibbelink was stadsarchitect van Drachten.

341 Zoals ook blijkt uit de brief van Setske aan haar vader van april 1910.

342 Dit ongedateerde verhaal werd onder de titel 'De slaappartij' opgenomen in de verhalenbundel *Mijn dorp in Friesland*.

langt, en dat ze aan onverklaarbare angsten lijdt nu ze voor het eerst met de dood van een naaste was geconfronteerd: 'Ik denk dat het zenuwen zijn, maar voortdurend heb ik in me een angst, een vreemde vrees voor iets vreeslijks dat gebeuren gaat. Ik schrik, vooral 's avonds, van de schel, denk, dat het de telegrambesteller is, ril, wanneer ik een brief krijg, terugschrikkend om hem open te maken, bang dat er iets in zal staan...' ³⁴³ Miekie was terug naar haar ouders gegaan, ging Setske verder, maar iedereen in huize Wibbelink was erg aardig tegen haar. Toch was ze het liefst alleen: 'Want soms is het me toch te machtig dat voortdurend forceeren, dat voortdurend dwingen tot vroolijkheid en belangstelling.' Na die opmerking sloot ze de brief af met de mededeling dat ze weer opslag had gekregen: 'Zoo prettig.'

Bij de brief voegde Setske een verslag van de dag waarop ze hoorde dat haar grootmoeder was overleden. Hoewel ze haar vader liet weten dat ze dat verslag niet had geschreven met het voornemen er een 'mooi' verhaal van te maken, begon ze haar exposé met een sfeertekening: 'Buiten ratelt een kar over de straat, en in de verte zingen jongens woest en vroolijk en het geschreeuw van de schippers voor de bruggen dringt schel tot hier door, en alles is net als gisteravond en andere avonden, en toch is het verschillend, want Grootmoe is dood...' Ze bouwde haar verhaal bovendien met een zekere spanning op: 'Toen ik vanmorgen Moe's briefkaart kreeg, dacht ik nog het ergste niet, vreesde even, maar hoopte toch al gauw weer, hoopte, omdat ik jong en gezond was en omdat de zon scheen en de lucht blauw zich welfde, hoopte dus... [...] Ik keek voorbijgangers aan, of ze me ook moederlijk aanzagen, want plotseling bekreep me een vreemde vrees. Maar alles was gewoon, heel gewoon, en ik verzette me tegen mijn angstgevoel.'

Ook de rest van de brief is met aandacht voor literaire stijlmiddelen en dramatische effecten geschreven. Toen Setske bij het huis van haar grootouders was gekomen, had ze gezien dat de jaloezieën dicht waren en dat de kuiperij van haar grootvader gesloten was. Boven aan de trap had oom Kornelis uit Amsterdam gestaan, die geprobeerd had haar iets te zeggen. Toen had Setske meteen begrepen wat er aan de hand was: 'Maar toen wist ik het al, en ik voelde het verdriet over me

343 Brief van Setske de Haan aan haar vader, 20 april 1920. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

komen met al z'n zwaarte, het zwarte, grijnzende spooksel verdriet. O die omval van al mijn dromen, van al mijn hoop, dat wreede, plotselinge einde.'

Ze had stil bij het lichaam van haar grootmoeder gezeten. Haar oom was begonnen met het opschrijven van de namen van de mensen die een rouwkaart moesten krijgen. Dat deed Setske aan haar werk bij de drukkerij denken: 'Ik dacht aan de koelheid waarmee ik al zoo vele rouwbrieven geadresseerd heb, en hoe ik dan zoo'n rouwbrief opende en naar binnen gluurde om te kijken wie er toch weer overleden kon zijn, en hoe nietszeggend ik dan zoo'n naam vond.' Het was een onwezenlijke sfeer geweest, daar in het bovenhuis van haar grootouders:

Soms opeens schrok ik op, meende Popke [de knecht van Setskes grootvader] slaan te horen beneden in de winkel, dacht alles gedroomd, onwaar, maar zag dan de gezichten van Grootva en moe. Buiten wapperde een laken zielig, half sleepte het op de grond, en opeens waren al mijn gedachten bij dat laken, waarom dat toch zoo slordig hing, tot ze alweer terugkwamen op hetzelfde: Grootmoe was immers dood, die zou het nooit meer recht hangen. Moe troostte: 'Kind, ze was krankzinnig geworden wanneer ze in leven gebleven was, zei dokter,' en toen kwam een hevige woede in me op tegen die dokter, die aldoor gepraat had met beloften op beterschap, en die haar toch niet beter gemaakt had, en nou dit maar zei...

Ook tijdens Setskes reis terug naar Drachten had alles in het teken van haar grootmoeders dood gestaan. 'Ik hoorde het in het gestamp van de machine in het ratelen van de wielen over de rails, ik hoorde het suizen in mijn hoofd: Grootmoe is dood, Grootmoe is dood... En alles ontwaakte tot nieuw leven in de natuur. De katjes aan de boomen, en het ontlukende groen, alles vertelde van een ontwaken uit de lange slaap, en Grootmoe zal nooit de lente weer zien, zal nooit meer bij ons in 't Woud komen, zal nooit meer bij me zitten te praten, want Grootmoe is dood...' Setske had gedacht aan de laatste woorden van haar grootmoeder, een korte week daarvoor. 'En toen ik zei: Nou dag, Grootmoe, ik moet weg, toen fluisterde die eens zoo heldere stem: "Nou, as se moat, dan moet se. Plicht giet

voor!” ‘En u,’ zegt ze dan in haar brief tegen haar overleden grootmoeder, ‘hebt er altijd naar geleefd, en ik zal, ik zal er om denken dat het de laatste woorden waren, die u zei tegen mij.’³⁴⁴

Maar ook de opleiding tot journaliste mislukte. Op 15 september 1910 werd Setske weer bij haar ouders in Oranjewoud ingeschreven. Meer dan twintig jaar later weet Van Marxveldt dat aan een gebrek aan talent voor het vak. ‘Na een gecompliceerd complot,’ zei ze in 1928 tegen Strengholt, ‘werd Vader’s toestemming afgeperst om de studie m.o. Engelsch te beëindigen... (Wat heb ik met intens genot de boeken in een hoek getrapt) en ik ging in de leer bij een broer van juffrouw Wyers [sic], redacteur van een plaatselijke courant. Die ontdekte aldra, dat 'k van alle journalistieke gaven totaal ontbloot was, doch niettemin ben ik toch een half jaar bij hem gebleven. Ik hoop dat het de krant niet te veel abonnee’s gekost heeft...’³⁴⁵

Misschien stond de journalistiek Setske inderdaad niet aan, misschien ook had ze genoeg van het werk in de drukkerij, of allebei. Afgezien daarvan was Drachten niet bepaald een wereldstad, vooral niet in vergelijking met Coventry en Bath. Maar dat Setske talent voor schrijven had, en dat ze dat destijds ook zelf vond, is duidelijk.

Het moderne leven

Vijf maanden later vertrok Setske opnieuw uit Oranjewoud, nu naar Amsterdam. Eind januari 1911 nam ze haar intrek bij Pieter Smidt en Ytje Smidt-de Groot, een achternicht van Setskes moeder uit Gorredijk, die aan het Singel woonden. Pieter Smidt was amanuensis van de bibliotheek van de Gemeente Universiteit, die op hetzelfde adres was gevestigd. Vanuit het rustige, landelijke Oranjewoud kwam Setske midden in de grote stad terecht, in een huis met een aantal andere jonge mensen. Het echtpaar Smidt-De Groot had een zoon, een dochter, drie pleegdochters en twee pleegzonen. Twee kinderen woonden nog thuis. Ook een ander

344 Ongedateerde brief van Setske aan Ynze de Haan. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

345 Strengholt 1928: 1318-1319.

nichtje en een 51-jarige broer van Pieter, een boekhandelaar, hadden onderdak in hun huis gevonden.³⁴⁶

Op de gezinskaart van de familie Smidt in het stadsarchief van Amsterdam staat Setskes beroep als ‘kantoorbediende’ vermeld. In 1913 werkte ze, zoals uit haar brieven aan haar ouders blijkt, als correspondentie bij de Maatschappij voor Commissiehandel van de Duitse zakenman Franz Wolff, die gevestigd was aan de Amstel. Wat ze tussen 1911 en 1913 deed, weten we niet, maar het ligt voor de hand dat ze in die tijd een opleiding volgde als typiste en correspondentie. Wie correspondentie wilde worden, kon cursussen volgen en examens afleggen in moderne talen bij de Vereeniging van Leraaren in het Boekhouden of bij de Nationale Bond van Handels- en Kantoorbedienden in Amsterdam. De vereiste om tot de cursussen toegelaten te worden was voldoende talenkennis of een diploma van de drie- of vijfjarige hbs.³⁴⁷ Rond de eeuwwisseling werden verschillende handelsscholen voor meisjes opgericht. Ook schrijfmachinemakers als de firma’s Remington en Hammond boden cursussen voor toekomstige secretaresses en handelscorrespondentes aan. In de jaren twintig en dertig vertelde Van Marxveldt dat ze een cursus typen en stenograferen aan de Remingtonschool had gevolgd.³⁴⁸ Die heette officieel de Remingtonschool voor Machineschrijven en Stenografie, en bevond zich aan de Reguliersbreestraat, vlak bij het Singel.³⁴⁹

Van typistes en handelscorrespondentes werd een behoorlijke kennis en vaardigheid verwacht, zoals uit *Wat moet mijne dochter worden* blijkt. ‘Een goede typiste,’ schreef J. Hendriksz in de uitgave van zijn vraagbaak uit 1902, ‘moet natuurlijk zeer vlug met de machine kunnen omgaan, – maar dit is niet voldoende. De kantoren eischen meest, dat zij ook de stenographie grondig verstaat, terwijl kennis van het boekhouden zeer gewenscht is. Natuurlijk moet de typiste eene

346 Gegevens Stadsarchief Amsterdam, burgerlijke stand.

347 Hendriksz 1902: 36-39.

348 In het interview met Strengholt uit 1928; in een interview met Emmy Belinfante-Belinfante voor *Contact* in 1934, en in Van Marxveldts autobiografisch essay uit 1930.

349 Volgens gegevens in een prospectus van de Remingtonschool voor Machineschrijven en Stenografie, 1907. Bijzondere Collecties neha, iisg, Amsterdam.

flinke algemeene ontwikkeling bezitten; zoo is het, met het oog op citaten en copiëerwerk noodig, niet alleen dat zij het Nederlandsch goed machtig is, maar dat zij ook eenige kennis van de moderne talen bezit.³⁵⁰ Toch weigerden sommige handelsscholen nog tot 1917 meisjes als leerlingen op te nemen.³⁵¹

Voor Setske betekende een baan als typiste in Amsterdam een opstap naar het moderne, stadse leven.³⁵² Daaraan ging ze nog meer deelnemen toen ze in de herfst van 1913 van het Singel verhuisde naar de Grensstraat, in het zuidoosten van Amsterdam. Daar huurde ze een kamer bij Hermine de Munck, een 65-jarige weduwe van een rijksambtenaar, moeder van vier zonen en een dochter.³⁵³ Op het Singel had Setske het niet prettig gehad, zo blijkt uit haar brieven naar huis uit deze tijd. Het eten was slecht geweest, ze had voortdurend kou geleden en iedereen hield er bekrompen opvattingen over het leven op na. Het gezin De Munck was gelukkig in alles tegengesteld aan de familie Smidt. Iedereen was er vrolijk, er werd geplaagd, er werden grappen gemaakt en feestjes georganiseerd. Het eten smaakte heerlijk en mevrouw De Munck toonde zich moederlijk, modern en ruimhartig.

De overgang van het Singel naar de Grensstraat moet voor Setske vergelijkbaar zijn geweest met de overgang van Coventry naar Bath. Vanuit de benepen sfeer die er bij haar Friese familieleden blijkbaar hing, kwam ze, inmiddels drieëntwintig jaar oud, terecht in een gezin waar een soort burgerlijk-bohemienne stijl werd gehandhaafd. Die bohemienne levenswijze zonk weliswaar in het niet bij de levensstijl van hun bijna-buren, de schrijvers en schilders rond Willem Witsen die in deze tijd een atelier aan het Oosterpark had, maar vergeleken met wat Setske haar ouders over het gezin Smidt vertelde, ging het er bij de Muncks losjes aan toe. Het belangrijkste was echter dat de sociale status van het gezin De Munck

350 Hendriksz 1902: 36.

351 De Haan 1992: 64.

352 Vgl. Francisca de Haan in *Sekse en kantoor*: 'Voor vrouwen [...] kon werken in een kantoor voor 1940 de betekenis hebben van het uitoefenen van een modern en zelfs "glamorous" beroep, symbool tot het toetreden tot het moderne sociale leven en tot de wereld van de grote stad.' (De Haan 1992: 164.)

353 Waarschijnlijk had ze de kamer via een advertentie in een krant gevonden. De kranten uit die tijd staan vol met advertenties van verhuurders, bijna altijd zonder naam en adres. Zie het krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek.

overeenkwam met die van het gezin De Haan, of in elk geval met de aspiraties van Setske en haar ouders.

Hermine de Munck (door Setske in haar brieven aan haar ouders steevast ‘Mevrouw’ genoemd) nam Setske als een dochter in haar huis op. Ze at met het gezin en bracht haar avonden in mevrouws huiskamer door. Ze had wel een eigen slaapkamer. Het dubbele benedenhuis had bovendien een tuin aan de voor- en achterkant, waar Setske soms voor de lol ‘kiezelsteentjes schoot’, zoals ze haar ouders schreef. De Grensstraat markeerde tot 1896 de grens tussen Amsterdam en de gemeente Nieuwer-Amstel, die in dat jaar voor een groot deel door Amsterdam werd geannexeerd. In 1913 was je vanuit de Grensstraat, die aan de westelijke kant door de Weesperzijde van de Amstel was gescheiden, binnen een paar minuten buiten de stad, maar evenzogoed binnen korte tijd in het centrum. Aan de oostelijke kant van de straat liep een spoorbaan, die naar het oude station Muiderpoort leidde.

Setske veranderde haar naam nu in het modieuzere ‘Jet’. Ze raakte meteen bevriend met Emma – ook wel Emmy of Ems genoemd –, de twintigjarige dochter van mevrouw, die op de Industrieschool zat.³⁵⁴ Eduard, de oudste zoon, die ingenieur was, woonde met zijn vrouw en kind in Den Haag. De iets jongere Adriaan, toneelspeler van beroep (‘héél knap, niet erg groot, middelmatig, heel kalm, en bedaard en niks toneelspelerachtig, bijzonder lief voor Mevrouw’³⁵⁵), leefde afwisselend in Gent en Brussel. In 1912 was hij met het toneelgezelschap van Louis Bouwmeester op tournee in Nederlands-Oost-Indië geweest.³⁵⁶

Herman, twee jaar ouder dan Setske en net als zijn oudste broer ingenieur, en de 24-jarige Victor, die in Utrecht tandheelkunde studeerde, woonden nog thuis. Vooral zij zorgden voor veel plezier en opwindning. Ook een vriend van Victor, de twintigjarige Leon Beek, die zichzelf Leo noemde, huurde een kamer bij mevrouw

³⁵⁴ Vermoedelijk de Industrieschool voor Meisjes aan de Weteringschans 31, waarin tegenwoordig het Barlaeus Gymnasium is gehuisvest.

³⁵⁵ Nagenoeg alle brieven die Setske in deze tijd schreef, zijn ongedateerd.

³⁵⁶ Bron: *De Sumatrapost*, 28 september 1912. Begin februari 1913 moest Adriaan de Munck volgens het *Nieuws van den Dag* van Nederlands-Indië van 28 februari van dat jaar om gezondheidsredenen terug naar Nederland.

De Munck. Hij had een baan als landmeter en was sinds juni 1913 reservevaandrig in het 18de Regiment Infanterie.³⁵⁷ Hij had plannen om in het voorjaar van 1914, zodra hij meerderjarig was geworden, naar Canada te emigreren. Zijn aanwezigheid maakte het leven aan de Grensstraat nog interessanter, hoewel – en waarschijnlijk omdat – Leo afstandelijk was en stil. ‘Mr Beek’ noemde Setske hem in haar brieven naar huis.

’t Was Kostelijk

Setske zag de vrolijkheid in het gezin De Munck, de gemakkelijke omgang met ‘Mevrouw’ en het geplaag van Herman en Victor met ver- en bewondering aan. Ze schreef er uitgebreid over in haar brieven aan haar ouders, die ze op zaterdagochtenden op het kantoor typte.³⁵⁸ Deze brieven waren net als haar dagboek in Coventry en Bath bedoeld om haar ouders van haar nieuwe leven in de grote stad op de hoogte te houden en om verantwoording af te leggen over wat ze met haar tijd en geld had gedaan. Ze lijken minder als schrijfoefening te hebben gefungeerd, want daarvoor zijn ze te opsommerig en te feitelijk. In bijna elke brief naar huis vertelde Setske nauwkeurig wat ze de afgelopen week per dag had gedaan. Ze maakte bovendien steeds duidelijk dat haar verhuizing naar de Grensstraat haar leven in Amsterdam volledig ten goede had veranderd. Anders dan bij de familieleden op het Singel werd er bij het gezin De Munck, zo liet ze niet na te benadrukken, goed gewaakt over haar gezondheid, haar sociale leven en haar intellectuele ontwikkeling. Setske hield ook haar grootmoeder De Haan op de hoogte van haar wel en wee. Grootmoeder De Haan was inmiddels zevenenzeventig, maar bekommerde zich samen met haar schoondochter om de garderobe van haar kleindochter. Setske op haar beurt informeerde haar ouders over het gezin van oom Kornelis, die begin 1913 was overleden. Zo werd het netwerk tussen Oranjewoud en Amsterdam in stand gehouden.

³⁵⁷ Gegevens Nationaal Archief, 2.13.04: Stamboek Officieren Landmacht en KNIL, 521/6.

³⁵⁸ De vrije zaterdag is in Nederland pas sinds 1960 geen verplichte werkdag meer. Vgl. <http://www.vakbondshistorie.nl/dossiers/article/de-invoering-van-de-vrije-zaterdag.html>, geraadpleegd op 5 mei 2016.

De eerste bewaard gebleven brief uit deze periode schreef Setske ongeveer drie weken na haar verhuizing van het Singel naar de Grensstraat. 'Het is zaterdagmiddag,' begon ze haar ongedateerde maar vermoedelijk in september of oktober 1913 geschreven brief, die ze getikt had op het postpapier van de Maatschappij voor Commissiehandel. 'Ik heb mijn werk afgejakkerd, Juffr. Van Buuren [een collega, MS] is er niet, dus ik heb het ryk alleen, en nu ik heelemaal klaar ben, voel ik, dat ik niets beters kan doen, dan maar aan U te schrijven, dan ben ik tenminste morgen een stukje op weg. Uw brief heb ik Dinsdagavond oudergewoonte al weer gekregen, die kan me in de Grensstraat net zoo goed vinden als op het Singel. Ik was er natuurlyk weer erg verrukt mee, en gewoon stom verwonderd van de Pipa zoo'n lang epistel te krygen.'

Uitgebreid vertelde Setske haar ouders dat ze op zondagmiddag een wandeling had gemaakt met de zussen Nel en Greet, die ook in Amsterdam op kamers woonden – Greet had ook een kantoorbaan en Nel werkte als lerares op de Remingtonschool; misschien kenden ze elkaar daarvan. Om halfzes was Setske weer in de Grensstraat teruggekeerd, waar ze om zes uur met het gezin De Munck aan tafel schoof. Ook Bertha, de verloofde van Herman de Munck, was blijven eten. Zij was onderwijzeres in Zandvoort en bleek tot Setskes verrassing Nanne Brandenburg te kennen, Setskes klasgenoot van de Heerenveense hbs.

Het was allemaal reuzegezellig en leuk geweest, vooral toen om acht uur ook nog Emma's vriendin Jo Hissink, een apothekersassistente, en Leo Beek waren komen opdagen. Er werd muziek gemaakt, Setske had pianogespeeld en ze hadden gezongen:

Werkelijk iedereen is zoo verbazend geestig, Emma zegt, dat is ter eere van my, nou ik weet wel, dat myn vernunft er gewoon weg by in het niet zinkt. En om 8 uur was Jo, de vriendin van Emma er al, toen kwam nog Mr. Beek, een vriend van de tandarts, en toen waren we allemaal gezellige jonge lui onder elkaar. De ingenieur is toch ook zoo typisch-leuk. Eerst hebben wy muziek gemaakt en gezongen, Victor heeft o.a. een Friesch liedje te beste gegeven uit het Lieteboek, maar waar dat op leek, weet ik niet. 't Was Kostelyk met een hoofdletter.

Na het musiceren hadden ze een ingewikkeld, maar in vergelijking met eenen-twintigste-eeuwse vrijetijdsbestedingen tamelijk kinderlijk spel met kaarten gespeeld. Setske legde het uitgebreid aan haar ouders uit, opdat die mee konden genieten. Het was allemaal zo leuk geweest dat ze allemaal ‘compleet niet meer’ konden van het lachen. Meteen daarop verwees Setske naar Janna Laverman, die in september van dat jaar was gestorven: ‘Weet U wel, dat Juffr. Laverman altyd haar kaken vasthield van het lachen? Nou zoo zaten wy op het laatst allemaal.’

Nadat Setske in dezelfde brief had verteld dat ze maandagavond samen met Jo bij de familie De Munck had gemusiceerd, op dinsdagavond vroeg was gaan slapen, op woensdagavond met mevrouw en Emma naar het Concertgebouw was geweest en donderdagavond bij Nel en Gré Engelse liedjes had gezongen, kwam ze nog een keer terug op haar tijd op het Singel. Daar had ze die huiselijke beschutting en intellectuele stimulans juist zo vreselijk gemist. In deze brief staat ook een verwijzing naar een uit de hand gelopen vriendschap. ‘Gisteravond,’ vertelde Setske,

heb ik rustig bij Mevrouw thuisgezeten, Emma was naar gym, en wy hebben samen gezellig gepraat, ze kan zoo echt leuk vertellen. En ik kan me gewoon niet voorstellen, dat ik daar 3 jaar op het Singel gewoon verknoeid heb. Ik denk er nog wel aan ziet U, daar is het te lang voor geweest, om dat maar zoo voetstoot te vergeten, maar ik ben zoo verbazend dankbaar, nee, dat kan ik U niet half zeggen. En véél geleerd heb ik zeker, U hoeft nu niet te denken, dat ik ooit weer met iemand op zoo’n vriendschappelijke voet ga verkeerren hoor! Vast niet! Maar die 3 jaar vind ik zoo zonde, daar heb ik nu net niets voor gehad, niet eens gezelligheid. Ik kan dat huis ook niet meer aanzien, tenminste nu nog niet. Dat zal later wel veranderen denk ik.

Deze brief gaat op zondag in handschrift verder, met een opmerking over mevrouw, die, net als Setskes grootmoeder – mevrouw kon je volgens Setske dus met betrouwbare familieleden vergelijken – bezorgd was over Setskes gezondheid. Mevrouw vond bovendien dat Setske zich veel te licht kleepte, zonder borstrok-

ken en wollen lijfjes. Setske bedankte haar moeder voor de schone was die haar vanuit Oranjewoud was toegestuurd ('de blouse is prachtig gestreken'), samen met een doosje rumbonen. Setske stuurde nog een briefje voor haar grootmoeder De Haan mee en vertelde hoe iedereen haar 'champagneblouse' had bewonderd, en dat ze haar nieuwe mantelpak nog niet naar kantoor had aangehad. Wat haar op het volgende onderwerp bracht: de vrouw van Franz Wolff, haar werkgever, was op kantoor geweest, en had Setske tot haar grote verbazing gevraagd of die zin had één keer per week bij haar te komen om samen Engelse boeken te lezen en te handwerken. 'Ik stond gewoon paf! Nou ik heb het natuurlijk aangenomen en nu ga ik er in het vervolg Maandagavond heen. 't Uitvoerig relaas zult u dan wel van me krijgen. Vanavond zei ze tegen me, dat ze me wel Duitse boeken wou leenen, als ik daar idee in had. Hermann [een Duitse collega, MS] zou zeggen, als hij dat wist: "Ze leeft U!" Nou maar hoe vindt u het?'

De brief eindigt met een verwijzing naar een zekere Fie Broer, een vriendin van Setske, met wie het contact was verbroken. Een andere vriendin had een week bij Fie gelogeed, en Setske vertelde vol bewondering wat die over het leven van Fie had gezegd: 'Ze is heel veel veranderd (Fie n.l.) echt Engelsch en chique. En ze woont prachtig, heel rijk, heeft een schat van een kind en is héél gelukkig.' Dat laatste, schreef Setske er braaf achteraan, 'is het voornaamste'.

Elke dag zijn komische kant

In een van haar verslagen vertelde Setske met gepaste distantie en gevoel voor komisch drama een anekdote over Victor, waarin ze de studentikoze kanten van het leven bij het gezin De Munck benadrukte. In dit verhaal speelt voor het eerst ook Leo Beek een grotere rol:

Gisteravond trok Mynheer de tandarts naar een studentenfuif in Utrecht. Vanochtend vroeg Mevrouw ons of wy ook wisten of hy gisteravond nog thuis gekomen was. Ik had niets gehoord en Mr. Beek, de vriend van Victor had al heel solide om 10 uur in bed gelegen, dus die wist ook niets. Toen de kapstok geïnspecteerd, en ja de jas hing er, dus hy was boven water. Echt

genre Nonne vind U niet? ‘Nou’ zei Mevrouw ‘Het valt me gerust mee, want anders blyft hy altyd na een fuif bij een vriend op de canape slapen.’ Als de tandarts wist, dat wy zoo over hem in actie waren, zou hy zich nog eens zoo erg aan gaan stellen zeker.³⁵⁹

Setske eindigde deze brief met een grap over Franz Wolff, waarin ze zijn accent lichtelijk belachelijk maakte: ‘De baas, by wien ik tegenwoordig reusachtig in de gunst sta, en ik hadden gister een gesprek over gecondenseerde melk. Ik vroeg de baas of er, omdat er naar China zooveel melk wordt uitgevoerd, in China geen koeien zyn. “Nee” zei Fransje, “in heel midden en Zuid-China draift geen een koei rond.”’

Op een keer viel er een porseleinen vaasje van een kast op de hoed van mevrouw De Munck, zonder dat die dat merkte – hoeden konden in deze tijd nog uit flink wat stof en ornamenten bestaan. Met het vaasje op haar hoed was ze samen met Setske en Emma de stad in gegaan. Daar werd ze, zoals Setske aan haar ouders schreef, door een ‘type jordaansche schoonmaakster’ op het vaasje op haar hoed gewezen. Setske gaf het dialect van de Amsterdamse in fonetische spelling weer: ‘Joa, ziet U juffrau, daar ligt ies op Uw hoedje dat er zeiker niet op hoart. Ik zeg zoa teuge m’n nicht, gut, wat heb die juffrau toch voor vreemdigheid op d’r hoedje legge.’

Hoewel Setske in deze tijd gezien de frisismen in haar brieven zelf nog een Fries accent had, maakte ze zich graag vrolijk over plat pratende Amsterdammers. Daarmee liet ze zien dat ze tot een hogere stand hoorde en dat ook de Muncks een keurig gezin waren.³⁶⁰ Om dat extra duidelijk te maken, vertelde Setske in dezelfde brief over een visite van de oudste zoon van mevrouw De Munck, de ingenieur die met zijn vrouw en kind in Den Haag woonde. Hij was, schreef ze, ‘een echte gentleman, heel knap en flink, en ook geestig’.

359 Ongedateerde brief van Setske aan haar ouders. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

360 Vgl Montijn 2003: 34: ‘Plat praten was de grootste van alle stigma’s. Een beetje een Oost-Nederlandse tongval was - bijvoorbeeld voor een landjonker - zeker geen schande, maar stadsplat was dodelijk.’

Op actuele, openbare zaken ging Setske in haar brieven naar huis nauwelijks in. Zo staat er in haar brieven niets over het Eeuwfeest van het Koninkrijk Nederland, dat in de week van 11 september 1913 werd gevierd. Het kan zijn dat brieven uit die week niet bewaard zijn gebleven, maar waarschijnlijker is dat Setskes moeder in de nazomer van dat jaar in Amsterdam logeerde. Uit Setskes brieven blijkt dat haar moeder juist in die tijd met mevrouw De Munck had kennism gemaakt. Misschien was Setske met haar moeder de stad in gegaan, waar op zaterdagochtend 13 september op de Dam zestig verenigingen als de Amsterdamsche Postharmonie, de buurtvereniging 'Frederik Hendrik' en oud-militairen een hulde brachten aan de koninklijke familie. Het eeuwfeest was in elk geval onmogelijk over het hoofd te zien. In heel Nederland vonden tentoonstellingen, aubades, concerten en historische optochten plaats. In Amsterdam werden vliegdemostraties gegeven, gingen luchtballonnen de lucht in, werd vuurwerk afgestoken en was een groot lunapark opgezet. De kranten hadden maandenlang vol gestaan met programma's en advertenties voor kalenders, gedenkboeken en andere memorabilia.

We weten ook niet of Setske en haar vriendinnen de tentoonstelling *De Vrouw 1813-1913* bezochten. Die was van mei tot september ter gelegenheid van het eeuwfeest ingericht op een terrein aan de Amstel, niet ver van de Grensstraat. De initiatiefneemsters van de tentoonstelling waren Mia Boissevain en Rosa Manus, beiden lid van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, waarvoor ook Janna Laverman zich had ingezet. Het oorspronkelijke doel van de tentoonstelling was het propageren van de invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen, en de gelijkstelling van de maatschappelijke positie van vrouwen aan die van mannen. De nadruk van de tentoonstelling zelf lag op een 'cultuurbeeld' van allerlei activiteiten van vrouwen gedurende de afgelopen honderd jaar, inclusief sport en betaald werk.³⁶¹

Hoewel er uit Setskes brieven niets blijkt van enige interesse in politiek en emancipatie, was het voor haar en haar vriendinnen vanzelfsprekend dat ze betaald werk deden. Niet in de fabriek of als dienstmeisje, maar, zoals Setske, als

361 De Haan 1992: 62 vv.

correspondente op een kantoor, of als onderwijzeres of apothekersassistente. Dat was voor de meeste jonge vrouwen bovendien noodzakelijk als ze niet thuis bij hun ouders wilden wonen. Toen Nel haar baan als lerares bij de Remingtonschool verloor, omdat ze het niet eens was met een reorganisatie, zocht ze nog dezelfde dag een nieuwe baan. Die vond ze, als particulier secretaresse bij de Nederlandse IJzerhandel. ‘Wel niet zo’n goed salaris,’ schreef Setske aan haar ouders, ‘maar toch beter dan niets.’

In oktober 1913 vertelde Setske haar ouders twee bladzijden lang gedetailleerd over een feest bij het gezin De Munck. Dat was een min of meer officiële aangelegenheid geweest, waarbij de dames samen met een heer aan tafel gingen: ‘Het was een echte fuif ziet U, want we hadden tafelheeren.’ Setske was Victors tafeldame, Jo die van Mr. Beek. Tijdens de thee die aan het diner voorafging, had Victor nog voor hilariteit gezorgd door een schaal met bonbons te verduisteren. ‘Geef jy hem maar een draai om z’n ooren Jet,’ had mevrouw daarna tegen Setske gezegd. Maar die vond dat te ver gaan, ‘en toen heeft Jo het zaakje maar opgeknapt’.

Na tafel hadden Setske en Mr. Beek Duitse liedjes gezongen. Daarna had het gezelschap weer de hilarische kaartspelletjes gespeeld, wat ook nu weer tot veel malligheid en lachbuien had gevoerd. ‘Hè,’ besloot Setske het verhaal over de fuif, ‘ik wou, dat U zoo iets ook eens meemaakte. Ik heb ook vroeger nog nooit zoo iets bygewoond, en misschien daarom geniet ik er zoo in. [...] Mevrouw zei later zoo tragisch: “Nu hebben wy niet eens de tyd gehad om de stoelendans te doen.” Alles kan daar maar hè? Dat zou ook een leuke pan geweest zyn. Mevrouw heeft fier gezegd, dan maar een volgende keer.’

Opdat al die vrolijkheden haar ouders ook weer niet ongerust zouden maken, schreef Setske een paar weken later dat ze in de Grensstraat ook ernstig en kalm waren, ‘en heel bezadigd zitten te redeneeren. Maar juist, doordat ik van het Singel haast nooit iets leuks te vertellen had, komt het U misschien voor, dat ik het nu opeens te leuk opvat. Maar dat is niet zoo; wel lachen we veel, maar dat doet je goed, en zoo vreeselyk veel heb ik op het Singel niet gelachen, dan dat ik nu niet eens echt vroolyk mag zyn.’

Van de ‘Singellui’ was ze gelukkig nog niemand tegengekomen, liet ze haar

ouders weten. En wat haar andere familieleden betrof: tante Hielkje – een zus van tante Ytje Smidt-de Groot, die ook naar Amsterdam was verhuisd – deed nu de was voor Setske. Blijkbaar voelde tante Hielkje zich daarvoor niet te min. Tante Marie de Groot, die immers kort daarvoor weduwe was geworden, had moeite haar dochters onder de duim te houden. Een van Setskes nichtjes werkte als dienstmeisje, maar slaagde er maar niet in haar ‘dienstjes’ te houden. Een andere, een vroegrijpe flirt, zoals Setske met veel dedain schreef, had zogenaamd haar zakdoek laten vallen tijdens een museumbezoek en had inmiddels ‘sterke verkering’ met de man die de zakdoek had opgeraapt.

Verder gaat het in de brieven dan weer over lange wandelingen langs de Amstel en een dagje roeien met haar vriendinnen Nel en Gré, over gezellige muziekavondjes met Emma en Victor in de Grensstraat, dansavondjes, winkelen met Emma op zaterdagavond en visites van Jo, Emma’s vriendin, die nu ook Setskes vriendin was geworden. Met Jo liet Setske een paar weken later een foto maken van hen beiden in hun mantelpakken (en Setske met een nieuwe hoed met veertjes), die ze naar haar ouders stuurde. Met Emma ging ze naar concerten in Artis, waarvan mevrouw De Munck lid was.³⁶²

En dan waren er nog de avonden die Setske samen met haar collega Elza van Buuren bij Rosa Wolff doorbracht. De eerste keer was meteen al erg gezellig geweest, na een hilarische lachbui voor de deur van de Wolffs:

’s Avonds om kwart over 8 lag van Buuren by my voor de deur, en gezamenlyk scharrelden wy naar Roza in. Natuurlijk oudergewoonte kregen wy net voor de deur om niks zoo’n stikbui, dat wy gewoon weer rechtsomkeert moesten maken. Dubbel van de lach wandelden wy de Weesperzy weer af, en toen wy weer tot ons zelf waren gekomen, stevenden we weer naar Franz in. Van Buuren belde kerelachtig, en Roza dee open. [...]

362 Zo blijkt uit een advertentie in het *Algemeen Handelsblad* van 13 juli 1912, waarin mevrouw De Munck als lid van een comité het bestuur van Artis oproept ‘de Wintermatinee’s voor het a.s. seizoen weder op te dragen aan het Amsterdamsch Orkest onder leiding van den heer FRANS V. DIEPENBEEK, daar dit orkest volgens hunne meening gedurende de twee laatste winterperiodes hoogelijk voldaan heeft.’

In de kamer zag het er heel gezellig uit, een schaalpje met fruit, een schaalpje met bonbons, en gebakjes en koekjes. [...] Enfin, Roza had een heel aardig Engelsch boek, en ik heb aldoor voorgelezen, en zeer veel complimenten daarover gehad. Het was zoo verbazend gezellig, werkelyk het was laat voor je het wist.

Welk Engels boek Setske las, vertelde ze niet. Meteen na het verslag van de eerste avond bij Rosa Wolff volgt een al even vrolijk verhaal over Jo, die Engelse les ging nemen en Setske en Emma vroeg haar naar de Engelse leraar te begeleiden. Ook dat ging met stik- en lachbuien gepaard, wat Setske weer tot een vergelijking met de tijd bij haar oom en tante aan het Singel bracht: 'En zoo brengt elke dag zijn komische kant. Zoveel humoristisch als deze 4 weken hier heb ik in al dien tijd in Amsterdam nog niet meegemaakt.'³⁶³

De firma Ploertica

Op maandag 24 november 1913 werd Setske vierentwintig. Haar verjaardag werd op zondag de 23ste in stijl gevierd. Ze vond dat ze al tamelijk oud werd en had daarom over haar leeftijd gelogen, zoals ze aan haar ouders schreef: 'O ja, laatst hadden ze het over leeftijden, en toen werd er zoo gezegd, dat 24 al oud begon te worden eigenlijk en 23 feitelijk nog jong was. En toen ze mij later vroegen hoe oud ik was, zei ik brutaal: "Ik word 23." Ik houd anders niet van jokken, maar als je 30 bent zeg je ook altijd 29. Dus ik dee nu wat mevrouw noemt: "faire bonne mine à mauvais jeu" want om voor oud versleten te worden, daar voel ik me nog te jong voor, en daar wil ik niet voor doorgaan.' 't Is ook niet erg he,' voegde ze aan deze biecht toe, alsof ze toch nog van haar ouders om clementie vroeg voor dit leugentje om bestwil. 'Niemand denkt er nu natuurlijk meer aan en dus word ik dit jaar 24 Nov. nog eens 23 jaar.'

Setskes moeder had niet naar de verjaardag van haar dochter kunnen komen, en ook daarom stuurde Setske een uitgebreid verslag van het verjaardagsfeest.

³⁶³ Ongedateerde brief van Setske aan haar ouders. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

's Morgens vroeg had mevrouw De Munck bloemen in Setskes kamer laten zetten. Nel en Greet hadden haar een gedichtenbundel gegeven van Carel Adama van Scheltema, een tijdgenoot. 's Avonds was er een groot feest georganiseerd, met diner, muziek – Setske en Victor zongen – en de gebruikelijke kaartspelletjes en pand verbeuren. Maar ook een nieuw spel, waarbij iemand een blinddoek omgebonden kreeg en met lepels moest voelen wie hij of zij voor zich had. Setske had Leo – die ze inmiddels tutoyeerde – ‘afgetast’, en hij daarna haar. ‘U kunt U voorstellen hoe leuk het was,’ schreef ze de volgende dag aan haar ouders. ‘Leo [...] kreeg mij direct te pakken, en zonder even natedenken, zei hy “Dat is Jet.” Later vertelde hij stiekum, dat hy even met zyn handen meegevoeld had, en ik had zulke dikke wangen, dus ik moet het zyn. Gemeenert hè?’ Het was al met al een geweldige verjaardag geweest. Ook Adriaan, de toneelspeler, was aan komen lopen.

Inmiddels was het december geworden. Op de woensdagavond voor 5 december gingen Emmy, Jo en Setske de stad in om cadeaus te kopen. Ook dat werd een memorabele avond. Eerst deden ze de Fransche Bazar aan, een groot warenhuis aan de Reguliersbreestraat. Hoewel het er erg druk was (zo druk dat je in de winkel alleen maar rechtdoor kon lopen, vertelde Setske) lukte het een bootje te kopen als surprise voor Leo Beek, want ‘Leo gaat n.l. volgend jaar naar Canada, en zit daar veel over te boomen, en nu vonden wy dat schip al heel geschikt voor hem’. Voor Leo kochten ze ook nog een poppetje, want ‘Leo had n.l. eens gezegd, als hy dan in Canada was, zou hy zien te trouwen met de dochter van een millio-nair, en dus dachten wy dat het poppetje dan wel een goeie vrouw voor hem zou zyn. Ik heb by het schip en het poppetje een leuk gedicht gemaakt, dat ik met Kerstmis mee [naar huis] zal brengen.’ Leo kreeg ook nog een chocoladegitaar, omdat hij gitaarles had.

In Setskes relaas vallen vooral de vele lachbuien om een soldaat met een spraakprobleem op. Een lichamelijke handicap was blijkbaar reden voor spot:

Op 't laatst verzeilden we in een chocolawinkel, waar een soldaat mee hielp bedienen, die Jo direct aansprak met ‘Juffrouw’ tot groote hilariteit van de andere koopers. Die soldaat stotterde, sprak door zyn neus, en lispelde. Eerst

merkten wy het nog zoo niet, maar toen wy begonnen de pryzen te vragen van alle dingen, trof het ons opeens, hoe gek hy praatte. Jo en Em gingen direct af in lachbuien, en my lieten ze maar met de soldaat opscheppen. En dan verstond ik hem niet, en moest hy het weer herhalen, en als je hem dan aanzag, kon hy heelemaal geen woord uitbrengen. Gisteravond, toen wy het er nog eens over hadden, hebben wy ons weer tranen gelachen.

De avond zelf was ook een succes geweest – een ‘bende’, zoals Setske het noemt. Pas om halftwee waren ze naar bed gegaan. Dat kwam ook doordat Leo, zoals hij vertelde, eerst sinterklaas bij een andere familie had gevierd en daarom pas om twaalf uur zijn cadeaus en surprises kon uitpakken. Setske had veel lof gekregen vanwege haar gedichten en was daar zelf ook trots op. Er was weer erg veel geplaagd en gelachen, en Setske had schitterende cadeaus gekregen.

Aan het einde van haar brief voegde Setske een bittere noot toe over de familie De Lang, vrienden van Setskes ouders en uitbaters van een hotel in Oranjewoud, dat eigendom was van de gravin Van Limburg Stirum. De familie De Lang had moeilijkheden met de gravin en haar man gehad, waarna meneer De Lang was ontslagen. Blijkbaar hadden de graaf en gravin daarna over de familie De Lang geroddeld: ‘Wat is het wat met de Lang, dat heeft natuurlijk ook de firma Ploertica overgebracht.’ Dan volgt een waarschuwing: ‘Je moet je voor die lui beslist in acht nemen. Ik hoop toch dat ik met Kerstmis niet veel over hen hoor, want dat zou ik toch niet leuk vinden.’

Kerst en oud en nieuw bracht Setske bij haar ouders in Oranjewoud door. Vanaf zaterdag 14 januari stuurde ze weer regelmatig weekverslagen vanuit Amsterdam naar haar ouders. Die avond ging ze, zo schreef ze, met mevrouw De Munck, Emma en Jo naar de Plantage Schouwburg aan de Franschelaan (de latere Henri Polaklaan), waar Adriaan de Munck in een toneelstuk speelde over Mendel Beilis, een Joodse Rus die in 1911 ten onrechte was beschuldigd van de moord op een dertienjarige jongen. Na een antisemitische campagne in de Russische pers die stelde dat Beilis zich schuldig had gemaakt aan een rituele moord, werd hij in 1913 vrijgesproken. Buiten Rusland werden verschillende toneelstukken over

de aanklacht en het proces opgevoerd, drie verschillende in New York, en twee in Amsterdam, waarvan er een – *Mendel Beilis, de Joodsche martelaar* – door Adriaan de Munck was geschreven.³⁶⁴

Ook Oranjewoud was in het nieuws geweest. Op 12 januari was er brand uitgebroken in het slot van de graaf en gravin Van Limburg Stirum, die op dat moment in het buitenland vertoefden. De inboedel had men kunnen redden, maar de oostelijke vleugel van het slot was verloren gegaan. Berichten over de brand hadden in bijna alle Nederlandse dagbladen gestaan, inclusief het *Nieuws van de Dag voor Nederlandsch-Indië*.³⁶⁵ Setskes ouders hadden hun dochter gevraagd of ze al op de hoogte van het nieuws was, waarop Setske antwoordde dat ze alles al lang en breed in de krant had gelezen. Bovendien had iedereen haar erover aangesproken, voegde ze daar een beetje kribbig aan toe: ‘Victor heeft het me voorgelezen, Mevrouw heeft het hardop gelezen, van Buuren heeft het me verteld, Rosa heeft het me verteld. En toen kwam Uw brief nog, dus óf ik het weet!’ ‘Enfin,’ eindigde ze, ‘t is wel eens goed voor die lammeling. Zoo ziet U het kwaad blijft nooit ongestraft. Doet U mijn groeten aan de heele familie de Lang, aan alle AARDIGE kennissen, vooral aan de fam. Brouwer, en met heel veel hart. gr. voor U, als ever, Setske.’³⁶⁶

Hoewel Setske zich inmiddels een volwaardig lid van de Amsterdamse middenklasse voelde, lieten de adellijke families in Oranjewoud haar niet onberoerd. Integendeel, dat was nu een van de twee werelden waartegen ze zich afzette: niet de adel op zich, maar de adellijken die hun macht misbruikten, of haar minderwaardig lieten voelen. De andere wereld was die van de dienstmeisjes en de arbeiders, zoals haar Amsterdamse nichtjes en de Jordanesen die ze in de stad tegenkwam.

364 Het andere toneelstuk, dat in Frascati aan de Plantage Middenlaan werd opgevoerd, heette *Beilis, de Martelaar van het Ritueele Moordproces*, en was geschreven door Willem Lageman. Het stuk van Adriaan de Munck was volgens het *Nieuws van den Dag* van 21 januari 1914 filosofischer dan dat van Lageman, dat zich meer op actie richtte.

365 Bron: Delpher.

366 Hoofdletters in origineel.

De nieuwe vrouw

Setske had zich in Amsterdam in een paar jaar tot een stadse, werkende en semi-onafhankelijke jonge vrouw gevormd. Ze was zo op het eerste gezicht het Nederlandse equivalent geworden van de 'New Woman', met haar praktische en degelijke kleren, haar moderne beroep, haar financiële onafhankelijkheid, haar uitjes en haar vele vrienden en vriendinnen die er een vergelijkbaar leven op na hielden.

De term 'New Woman' werd volgens sommige auteurs voor het eerst geïntroduceerd door de Britse schrijfster Ouida (pseudoniem van Maria Louise Ramé) in een recensie van een artikel van haar collega Sarah Grand uit 1894. Daarin hield Grand een pleidooi voor de algemene onafhankelijkheid van vrouwen. Volgens anderen ontstond het begrip echter in het Angelsaksische debat over jonge, goedopgeleide vrouwen uit de middenklasse, die een hang naar een zelfstandig leven ontwikkelden en volgens de critici het huwelijksleven in gevaar brachten.³⁶⁷

In Nederland verscheen de term voor het eerst in kranten uit 1895, in die tijd steeds met verwijzingen naar het laakbare vrijgevochten gedrag dat Noord-Amerikaanse en Britse vrouwen vertoonden.³⁶⁸ Correspondenten uit Londen en New York schreven met verbazing en heel soms bewondering, maar meestal met afschuw en spot over het nieuwe fenomeen, dat ze stevast met de vrouwenemancipatie verbonden. Toen in december 1894 het toneelstuk *The New Woman* van de Britse schrijver Sydney Grundy in Londen in première ging, besteedden de Nederlandstalige kranten daar veel aandacht aan. Heel Londen had het over 'de moderne vrouw', berichtte bijvoorbeeld de anonieme correspondent van het *Bataviaasch Handelsblad* van 19 december 1894: 'Het is een leuze geworden, een scheldnaam, een begrip.' Volgens de correspondent was het begrip 'New Woman' al ouder. Hij of zij was een paar jaar eerder uitgenodigd een tentoonstelling over vrouwenkleding bij te wonen, en had daar 'curieuze combinaties' gezien: 'ondingen' tussen een rok en een broek. De vrouwen die de kleren droegen, waren nog merkwaardiger. Ze waren mager, hadden mannelijke gelaatstrekken, droegen hemden met

³⁶⁷ Vgl. Sutherland 2015: 1.

³⁶⁸ Bron: Delpher.

stijve boorden en stropdassen, hadden hun haar kortgeknipt en rookten. Ze wilden er, kort gezegd, als mannen uitzien. Ronduit verwerpelijk vond de journalist dat sommigen van deze nieuwe vrouwen tegen het conventionele huwelijk waren, omdat zij niet 'wilden gehoorzamen, zij wilden 's mans gelijke zijn en naast hem het huis besturen, maar niet door hem geleid worden. Het moest haar vrij gelaten worden haar leven in te richten zoals zij dat wilden, zij moesten onafhankelijk zijn [...]'. En dat, meende de correspondent, terwijl vooral de Engelse vrouwen niets te klagen hadden! Zij konden als ongehuwde vrouwen allerlei publieke betrekkingen waarnemen, ze konden bij de Post- en Telegraafdienst werken en bij de spoorwegmaatschappijen. Maar nu wilde de nieuwe vrouwen ook nog het recht krijgen te kiezen en lid van het parlement te worden. Dat ging de schrijver te ver. Iedereen wist wat er ging gebeuren als je mannen en vrouwen op één plek samen liet zijn. Goddank, zo eindigde hij het artikel, was Grundy's New Woman fictief. Bovendien ging het om een minderheid die ook nog eens alleen in Engeland en Amerika te vinden was: '[O]f die minderheid ooit meerderheid zal worden is twijfelachtig en ondanks al het geschetter der moderne vrouw zullen onze landgenoten, geloof ik, het niet beleven. Wij kunnen derhalve de new woman slechts als een merkwaardig verschijnsel beschouwen en haar in gemoede aanbevelen aan de goede zorg van het nageslacht met de verlichtende verzuchting: après nous le déluge.'

Maar de nieuwe vrouw ging niet weg, en het onderwerp bleef de Nederlandse gemoederen bezighouden, ook in positieve zin. Zo schreef een anonieme verslaggever van het *Nieuws van de Dag* op 27 maart 1895 vanuit Londen dat 'de beweging zeer veel van zich [heeft] doen spreken, maar bij het ernstige gedeelte des volks weinig steun [vindt], ofschoon zij ontegenzeggelijk haar oorsprong te danken heeft aan bestaande wanverhoudingen en onvermijdelijk tot veranderde denkbeelden omtrent de positie der vrouw moet leiden'. Met nieuwigheden als vrouwenvoetbal had deze correspondent echter niets op: echt serieus kon je dergelijke verschijnselen niet nemen. 'De rokken waren voor deze gelegenheid afgelegd,' berichtte hij of zij, 'en de dames droegen flanellen hemden en korte wijde pantalons. [...] Nu en dan overtraden de dames de regelen van het spel [...] en over het geheel genomen bewezen de speelsters, dat ze wel haar gewoon kostuum,

maar niet hare zachtheid had afgeschud. Booze tongen spreken van een vermoeden, dat een der zoogenaamde dames maar een knaap was, en dat de referee een man was, wordt niet ontkend.'

Een verslag van de Londense correspondent van het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 19 februari 1895 had een erotische ondertoon. Daarmee bedoelde de journalist uiteraard niet zichzelf als onfatsoenlijk te diskwalificeren, maar de New Woman: 'Zoo zag ik er de in Engeland tegenwoordig zoo druk besproken, door de eenen verafschuwde, door anderen in de wolken verheven *new woman*, de nieuwerwetsche vrouw, in korte jacquet met hooge boorden, kniebroek en zonder rokken, met een sigarette in den mond op een rijwiel, of te voet met een karwats in de hand, uitdagend van houding.' Een recensent van het tijdschrift *Wetenschappelijke Bladen* wist in hetzelfde jaar te vertellen dat 'de New Woman in Engeland haar stempel op de romanlitteratuur [begint] te drukken' en dat men die daar de '*roman sexualiste*' noemde.³⁶⁹

Het klopt dat de New Woman een onderwerp voor romans werd. Tussen 1883 en 1900 verschenen er in Groot-Brittannië ongeveer honderd romans over de New Woman.³⁷⁰ Een deel van deze romans werd, ondanks alle negatieve berichten over het onderwerp, ook in het Nederlands gepubliceerd, zoals *Elizabeth* van Sarah Grand uit 1899. *The Girl Behind the Keys* van Tom Gallon uit 1903 verscheen in 1910 in het Nederlands onder de titel *Een Oom gevraagd!*, en *Patricia Brent, Spinster* van Herbert Jenkins uit 1918, kwam in vertaling als *Patricia Brent* uit bij de Amsterdamse uitgeverij De Lange. *Een Oom gevraagd!* verscheen in 1907 zelfs als feuilleton in het *Bataviaasch Nieuwsblad*. Sommige New Woman-romans hadden nog een romantische plot, maar een groot aantal niet, zoals Grant Allens *The Woman Who Did*, een roman uit 1895 over een vrouw die een kind van haar minnaar krijgt en dat in haar eentje opvoedt, en *The Type-writer Girl* (1897). De protagonisten uit deze romans zijn eigenzinnig, onafhankelijk, praktisch, slim, inventief en no-nonsense.

369 In: *Wetenschappelijke Bladen* 4 (1895) 1, 296.

370 Ardis 1990: 4.

Nederlandse New Woman-romans lijken nauwelijks gepubliceerd te zijn.³⁷¹ In *Hilda van Suylenburg* van Cécile de Jong van Beek en Donk, een beroemde emancipatieroman uit 1897, komt de Engelse term één keer expliciet voor. Dat is wanneer Gladys, een van oorsprong Amerikaanse vrouw, droomt over de toekomst van haar dochter als nieuwe vrouw – een vrouw met stemrecht, en onafhankelijker dan haar moeder, maar ook een vrouwelijke vrouw.³⁷² Alleen het hoofdpersonage Hilda van Suylenburg lukt het echter na enige strijd met de mensen in haar omgeving daadwerkelijk een nieuwe vrouw te worden. Zij is van goede afkomst, nobel en idealistisch, en dankzij haar liberaal denkende vader breed ontwikkeld. Geïnspireerd door de arts Corona van Oven gaat ze rechten studeren en wordt ze advocaat. Toch blijft ze bekoorlijk, trouwt ze (met een progressief denkende man) en krijgt ze een dochttertje. Dat voedt zij, als nieuwe vrouw, anders op dan de dames uit haar stand hun dochters hebben grootgebracht, dus niet als een meisje wier enige plicht het is een rijke man te strikken.³⁷³ Maar ‘anders’ betekent ook hier zelfstandig, geëmancipeerd en toch ook ‘vrouwelijk’.

Dat laatste wordt ook gepropageerd in het toneelspel *Twee Dochters* van Truida Kok dat in 1904 verscheen als nummer 5 in de tweede serie van *Toneelstukjes voor Dames*. Dit stuk gaat over twee zussen, Reina en Doo. Reina, de oudste, wordt nadrukkelijk een New Woman genoemd. Als het spel begint, is ze net teruggekeerd uit Parijs, waar ze twee jaar op kamers heeft gewoond. Haar geld heeft ze daar verdiend door Duitse en Engelse les te geven en wekelijkse columns te schrijven voor Nederlandse kranten. Reina kleedt zich vrouwelijk, en is lief – ook zij heeft haar zachtheid niet afgeschud. Reina, zegt Doo, is ‘een new woman bij uitnemend-

371 Ik kon via de zoekmachines van de Koninklijke Bibliotheek geen verwijzingen naar Nederlandse romans over de New Woman vinden in overzichten van de Nederlandse literatuur.

372 ‘Mary, will be a new woman,’ zegt Gladys’ zus Maude, die in Amerika de directrice is van een ziekenhuis. Onder aan de bladzij staat een vertaling: ‘Marie zal een nieuwe vrouw worden.’ (De Jong van Beek en Donk 1902: 247.)

373 De Jong van Beek en Donk 1902: 294: ‘Vergeef het haar,’ zegt Hilda over haar tante die een van haar dochters tot waanzin heeft gedreven, omdat die geen man kan vinden. ‘Zij wist niet wat ze deed, toen zij haar dochters opvoedde! Maar de nieuwe vrouw zal anders over hare kinderen weten te waken!’

heid, *élégante Parisienne*’.³⁷⁴ Doo zelf is slechts qua uiterlijk een New Woman. Ze draagt weliswaar korte, degelijke rokken, verplaatst zich per fiets en volgt de ene cursus na de andere, maar wil eigenlijk niets liever dan thuisblijven en de planten en kippen verzorgen. De boodschap is duidelijk: de nieuwe vrouwen hoefden hun vrouwelijkheid niet op te offeren, en mannenkleren dragen en mannelijk gedrag stonden niet garant voor geëmancipeerdheid – integendeel.

De Jong van Beek en Donk en Kok maakten geen onderscheid tussen een New Woman en iemand die zich voor de emancipatie van vrouwen inzette. Anna de Savornin Lohman maakte dat verschil wel. In een bespreking van *Aus guter Familie. Leidensgeschichte eines Mädchen*, een destijds beroemde roman van de Duitse Gabriele Reuter, loofde De Savornin Lohman in 1904 auteurs als Charlotte Leffner en Henrik Ibsen omdat die ‘in de bres [...] zijn gesprongen voor een nieuwe levensbeschouwing, waarin de vrouw eene plaats zal innemen niet beneden, maar naast de man’. Ze veroordeelde daarentegen het werk van Sarah Grand, dat ze gevaarlijk en onnozel noemde. Grand was volgens De Savornin Lohman een mannenhaatster en gaf ‘een eenzijdige voorstelling van het huwelijk’ – hoe die voorstelling eruitzag, zei ze er helaas niet bij. De Savornin Lohman waarschuwde daarom haar lezers dergelijke ‘prulboeken’ niet met een schouderophalen af te doen, omdat Grands New Woman ‘het type [dreigde] te worden van een nieuw-opkomend geslacht’.³⁷⁵ De Savornin Lohman zette zich met deze bespreking echter vooral af tegen het emancipatie-ideaal van De Jong van Beek en Donk, zoals die dat in *Hilda van Suylenburg* had verwoord.³⁷⁶

Al met al werd de tijd vanaf ongeveer 1860 tot 1918 gekenmerkt door verschillende complexe emancipatieprocessen, ook in Nederland. Dankzij de socia-

374 Kok 1904: 31. In 1924 verscheen *De hooge golven*, een roman van Herman Robbers, waarin een jonge vrouw met een Engelse New Woman wordt vergeleken, omdat ze ‘vrijgevochten is’. Tegelijkertijd ‘is haar liefdeslust heel ouderwetsch en scheen [ze] er nog twee romantische liefdesillussies op na te houden.’ (Robbers 1924: 17.)

375 Zie De Savornin Lohman 1904: 198.

376 Vgl. <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/savorninlohman>, geraadpleegd op 8 augustus 2016, en Leijne 2015: 240-242.

listische bewegingen kregen jonge mannen uit de arbeidersklasse meer kansen om zich op intellectueel en sociaaleconomisch gebied te ontwikkelen, zoals Setskes vader. Setske zelf behoorde tot de jonge vrouwen die dankzij het opkomend socialisme en feminisme een goede school- en vakopleiding konden volgen en daardoor hun eigen geld konden verdienen. Vanwege al deze verschillende emancipatieprocessen en de toenemende industrialisatie ontwikkelde zich een middenklasse, die er grotendeels conventionele ideeën over 'het wezen' van 'de vrouw' op na hield. Soms was er sprake van een overlap van de verschillende ideeën over de emancipatie van vrouwen en hun 'vrouwelijk wezen' als verzorgend en passief, zowel bij individuen als binnen organisaties. Die overlap kon tot spanningen leiden.

Dat laatste kun je ook in de brieven van Setske aan haar ouders zien. Hoewel Setske zich wat haar kantoorbaan, haar onafhankelijkheid en haar makkelijke omgang met mannen als een New Woman presenteerde, hoedde ze zich ervoor de grenzen van het burgerlijk fatsoen te overtreden. Keer op keer maakte ze haar ouders duidelijk dat ze ondanks haar moderne beroep en haar zelfstandigheid een keurige jonge vrouw was gebleven, die zich aan de conventionele normen hield. In die zin presenteerde ze zich als een nieuwe vrouw, zoals Kok die in haar toneelstuk had voorgesteld.

Hoofdstuk 6

Veelbewogen tijden

Langzamerhand kwam Leo Beek vaker voor in Setskes brieven naar huis. Zo vertelde ze midden januari 1914 uitgebreid aan haar ouders dat Leo op een zondag in Arnhem scheidsrechter was geweest bij een korfbalwedstrijd. Daarna was hij met zijn vrienden in Nijmegen uitgegaan en had hij de laatste trein naar Amsterdam gemist. Hij had daarom niet op maandag-, maar pas op dinsdagochtend op zijn werk kunnen verschijnen. Tegen zijn chef had hij gezegd dat zijn meisje ernstig ziek was geworden – een meisje dat hij helemaal niet had.

Ze hadden er allemaal erg om gelachen bij de De Muncks, vertelde Setske. Vooral omdat Leo zijn gedrag noodgedwongen aan zijn leugen moest aanpassen: ‘Nu loopt Leo rond met een gelegenhedsgezicht, dat begrypt U, af en toe overweldigen zyn gedachten hem, en dan kan hy niet werken, maar blyft een hele tyd zitten staren. ’t Is wel moeilyk vol te houden, zegt hy, maar het moet!’ Omdat Setske wist dat haar ouders, of in elk geval haar vader, dergelijke leugens minder geestig zouden vinden, voegde ze er meteen een excuus aan toe: ‘U zult hierover wel Uw eerwaardig hoofd schudden, vermoed ik, maar ik vond het zoo leuk, en zoo echt kwajongensachtig, dat ik het U wou vertellen, Misschien ook dat U er zoo om lacht, als wy by de Munck er om gegierd hebben.’

Rond deze tijd werden Setske en Leo verliefd op elkaar en verloofden ze zich.³⁷⁷ Als geliefden was het niet betamelijk dat ze samen onder één dak woonden – niet voor hen, maar al helemaal niet voor hun verhuurster, want zo bohemien was die nu ook weer niet. Leo liet zich daarom op 21 maart 1914 inschrijven op een adres in de Van Woustraat, in de wijk de Pijp. De Pijp, ooit bedoeld als nieuwe villa-wijk, was vanaf de jaren zeventig voor arbeiders gebouwd. De buurt was berucht

³⁷⁷ Zo valt uit de brieven aan haar ouders op te maken. Van een verlovingsdatum is echter niets bekend.

vanwege de vele prostituees, maar ook vanwege het kritische en rauwe cabaret van Eduard Jacobs, dat zich in de Quellijnstraat bevond.³⁷⁸ Niet echt een buurt voor iemand die sociaal ambitieus was, zoals Leo Beek. Algauw verhuisde hij dan ook weer, dit keer naar de Sarphatistraat, een brede, negentiende-eeuwse straat met hoge, statige huizen, niet ver van de Grensstraat vandaan. De straat was genoemd naar de negentiende-eeuwse Amsterdamse arts Samuel Sarphati, medeoprichter van het Paleis voor Volksvlijt en stichter van de Amstelhotelmaatschappij die het Amstel Hotel exploiteerde.

Setske huurde een maand later een kamer bij een zekere juffrouw Van Tholen in de Tweede Jan van der Heydenstraat, ook in de Pijp, maar in een groot huis op de hoek van de Amstelkade, hemelsbreed gezien ook niet zo ver van de Grensstraat.³⁷⁹ Misschien had de verhouding tussen Setske en Leo intussen zelfs tot spanningen met mevrouw De Munck geleid. Zij komt in elk geval in Setskes brieven na de verhuizing niet meer voor. Wat er precies was gebeurd, hoe Setske haar ouders over de wederzijdse verliefdheid inlichtte en hoe haar ouders daarop reageerden, is niet overgeleverd.

De toon van Setskes brieven aan haar ouders werd wat kalmer, minder uitbundig en minder vrolijk. Maar ze ging nog steeds uitgebreid in op alles wat ze dagelijks deed. Ze vertelde dat ze het naar haar zin had op haar nieuwe adres, en dat haar vriendinnen haar zo veel mogelijk opzochten, opdat ze zich niet eenzaam voelde. Dat laatste had niets te maken met haar nieuwe woonomgeving, maar met Leo's afwezigheid, want hij had zijn plan om naar Canada te gaan niet opgegeven.

Emigratie

Leo Beek vertrok begin mei 1914 met 25 dollar op zak per schip naar Liverpool. Daar liet hij zich op 8 mei op een passagiersboot naar Québec inschepen.³⁸⁰ Twee

³⁷⁸ Zie <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/jacobs>, geraadpleegd op 2 augustus 2016.

³⁷⁹ Gegevens burgerlijke stand, Stadsarchief Amsterdam.

³⁸⁰ Volgens gegevens verstrekt door Brian Sutherland, Directorate of History and Heritage, Canada, in een mail aan Paul Beek van 28 juni 2011. Met dank aan Paul Beek voor inzage in deze mail.

maanden eerder was hij eenentwintig geworden, en daarmee meerderjarig.³⁸¹ Volgens de passagierslijst van de ss Calgarian, de boot die hem vanuit Londen naar Canada bracht, was hij van plan na aankomst in Québec door te reizen naar de Verenigde Staten. Als zijn beroep in Nederland had hij op die lijst *civil servant* (ambtenaar) aangegeven, en als het beroep dat hij in Amerika wilde uitoefenen: *farmer*.³⁸² Uit Setskes brieven blijkt echter dat Leo niet naar de Verenigde Staten was doorgereisd, maar in Canada bleef. Daar werd hij opgevangen door zijn vriend Henri van Poppelen, die net als Leo in 1912 in het 7de Regiment Infanterie in Arnhem ingelijfd was geweest. Harry – zoals Henri werd genoemd – was in 1913 naar Canada geëmigreerd en verdiende daar zijn geld als seizoenarbeider.³⁸³

Leo hield Setske op de hoogte van zijn ervaringen. In mei 1914 liet Setske haar ouders weten dat ze de allereerste brief – ‘een heele lange’ – van Leo had ontvangen: ‘M’n jongen is nu op de plaats van zyn bestemming aangekomen, en druk solliciteerende, hy hoopt nu geplaatst te worden als assistent bij een landmeter van het gouvernement. Als het hem lukt, is hy meteen prachtig klaar, dan blyft hy in zyn vak, en gaat, wat dat betreft, direct geen ongewoonte aan. Als U hier komt, zal ik U wel gedeelten uit de brief voorlezen, die werkelyk ontroerend mooi zyn.’ Een schrijven van Leo vanuit Canada met ‘een ingesloten epistel van zijn vriend’, waren echter niet aangekomen. Een schandaal, vond Setske, en ze zou meteen naar het postkantoor gaan om te klagen.³⁸⁴

Dat er nog wel enig contact bestond met het gezin De Munck blijkt uit een onaangekondigd bezoek van Emma op een van deze dagen, net toen Setske beslo-

381 Tot 1901 waren Nederlanders op hun 23ste meerderjarig, daarna tot 1988 op hun 21ste (kamerstuknummer 15417 ondernummer 55; <http://wetten.overheid.nl/BWBR0002656/Boek1/Titel13/Afdeling1/Artikel233/informatie>, geraadpleegd op 3 januari 2014).

382 Zie de gegevens op de passagierslijst van de Calgarian: www.collectionscanada.gc.ca/databases/passenger/index-e.html, dossier nr. Q8-20248, geraadpleegd op 3 januari 2014.

383 Schriftelijke informatie van Roeland van Poppelen (februari 2014). Henri George van Poppelen was in 1893 in Enschede geboren en stierf in 1961 in Den Haag. Zie ook http://www.neomagus.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=159:xi6-maria-angelina-isabella-poppelen-neomagus&catid=35:protestant-brabant&Itemid=56, geraadpleegd op 2 augustus 2016.

384 Setske gaf niet aan wanneer precies Leo zijn brief had geschreven. Ongedateerde brief van Setske aan haar ouders. Privéverzameling Carolyne Kuntkes-Beek.

ten had vroeg naar bed te gaan. Op ietwat zelfgenoegzame wijze vertelde ze haar ouders in een ongedateerde brief hoe keurig Emma haar in bed had aangetroffen: ‘Ze keek verwonderd om zich heen, want alles zag er zo keurig uit, de spreid lag half over my heen, myn nieuwe nachtopon, U weet wel met de kimonomouwen liet ik in al zyn glorie zien, en alles was zoo in-netjes en zindelyk.’³⁸⁵

Emma was een uur gebleven en had Setske gevraagd of die toch niet terug wilde komen naar de Grensstraat. Fatsoenshalve kon dat weer, nu Leo in Canada zat. Maar Setske vond het veel te prettig om zelfstandig te wonen, schreef ze. ‘Ze vroeg of ik eens gauw weer kwam, en of ik nog by hen terug wou komen. Nu voor geen geld hoor! Ik heb nog steeds klimmend plezier in myn huishoudinkje, en U weet Moe, hoe alles blinkt als je thuiskomt. Dat vermaakt me nog aldoor.’³⁸⁶

Nadat Setske dat voorjaar een fiets – het vervoersmiddel van de jonge, onafhankelijke nieuwe vrouw³⁸⁷ – had gekocht, trok ze er geregeld op uit met Emma, Jo, Elza van Buuren en Elza’s broer André. Soms kwamen ze allemaal tegelijk om Setske af te halen. ‘Dus óf ze ook aan me denken!’ schreef Setske geruststellend aan haar ouders. Dan fietsten ze naar restaurant Het Kalfje aan de Amsteldijk of keken naar roeiwedstrijden op de Amstel. Setske ging ook op visite bij Leo’s hospita in de Sarphatistraat, die volgens Setske gecharmeerd was van Leo. Zij nam Setske mee naar een toneelstuk met Willem Royaards, die in het Paleis voor de Volkslijt speelde, “want”, had de hospita gezegd, “nu mynheer (dat is Leo) weg is, moet u afleiding hebben. Daar zat mynh. ook altyd zoo over in, dat U het zoo stil en zielig vinden zou als hy weg was.” Toch aardig van Tilly he? Ze schijnt reusachtig veel met de Jongen op te hebben [...].’³⁸⁸

De zon leek permanent te schijnen dat voorjaar, letterlijk en figuurlijk. Met Jo ging Setske roeien op het meer bij Abcoude: ‘We hadden boterhammen, boeken, kersen enz. meegenomen, en toen we een poosje op het Abcouder meer gedobberd

385 Ongedateerde brief van Setske aan haar ouders. Privéverzameling Carolyne Kuntkes-Beek.

386 Ongedateerde brief van Setske aan haar ouders. Privéverzameling Carolyne Kuntkes-Beek.

387 Vgl. Sutherland 2015: 3.

388 Ongedateerde brief van Setske aan haar ouders. Privéverzameling Carolyne Kuntkes-Beek.

hadden, zijn we in het riet gaan liggen, waar we fijn uren gelegen hebben. 't Is zulk goddelijk weer, en 's avonds zoo prachtig, vooral nu ik hier zoo buiten woon ben je direct uit de stad, het gaat zelfs best zonder hoed.'³⁸⁹ Die laatste opmerking maakt duidelijk dat de Pijp in 1914 nog aan de rand van de stad lag, en dat Setske wist hoe het hoorde. Zonder hoed op en handschoenen aan ging een welopgevoede vrouw destijds niet de stad in; die gewoonte verdween pas na de Tweede Wereldoorlog.³⁹⁰

In het appartement onder haar waren een ritmeester en zijn vrouw getrokken.³⁹¹ 'Dus we hebben de militaire macht in huis,' schreef Setske aan haar ouders. 'Iets voor Leo!'³⁹² Ook over de perikelen met de dienstmeisjes van de hospita schreef Setske uitvoerig aan haar ouders, ook nu weer voor de komische noot. Toen Annie, een van de twee oorspronkelijk Friese zusjes die als dienstmeisjes voor juffrouw Van Tholen werkten, op een dag naar huis was gegaan en niet meer was teruggekomen, schreef Setske aan haar ouders: 'Haar moeder heeft een briefkaart geschreven dat ze blijft. Maar zoo'n rare briefkaart dat je omrolde van de lach. De Juffr. heeft hem mij voor de curiositeit laten lezen. Er boven stond: "Mijn geliefde Dochter Marregie en Juffr. van Thollen." Daar heb ik om gestikt. Dus Annie af!'. De hospita maakte zich zorgen over de bediende van de ritmeester. Die zou tegenover Margje, Annies zus die in dienst van de hospita was gebleven, vast en zeker avances gaan maken, of omgekeerd: 'Maar die ritmeester neemt een oppasser [een militaire bediende, MS] mee en nu zei de Juffr. al: "Als dat maar niet wat voor Margje wordt! Zoo'n Friesche meid is echt iets voor een oppasser." Ik lach al bij voorbaat.'³⁹³

Uit de brieven aan haar ouders blijkt dat Setske van plan was Leo naar Canada te volgen. Het is de vraag wat ze zich daarbij voorstelde. Verheugde ze zich erop naar een Engelstalig land te verhuizen? Zag ze een toekomst voor zich als vrouw van een landmeter in Canada? En hoe vond ze het haar zelfstandig en onafhan-

389 Ongedateerde brief van Setske aan haar ouders. Privéverzameling Carolyne Kuntkes-Beek.

390 Vgl. Pauw van Wieldrecht 2003: 258-264.

391 Vgl. Van Dale: 'Een officier van het wapen van de cavalerie in rang gelijk met kapitein.'

392 Ongedateerde brief van Setske aan haar ouders. Privéverzameling Carolyne Kuntkes-Beek.

393 Ongedateerde brief van Setske aan haar ouders. Privéverzameling Carolyne Kuntkes-Beek.

kelijk bestaan als 'nieuwe vrouw' in te ruilen voor een leven als echtgenote en huisvrouw? Of was ze ook van plan een baan te zoeken in Canada?

Over dergelijke gedachten liet Setske zich in haar brieven aan haar ouders niet uit. Daarin ging het nog steeds vooral om praktische zaken. 'Ik wijd direct maar mijn nieuwe postpapier in, dat was een goede uitvinding,' schreef ze nadat ze een mand vol kleren, schoenen en postpapier van haar moeder had ontvangen. 'Of liever, Moe zit steeds vol goede uitvindingen, dat zou ik wel erg missen als ik eens in Canada zat.' Haar moeder stuurde haar kort daarop weer een enorm pakket, dit keer met snoep en kleren, waaronder drie rokken gemaakt door Setskes grootmoeder. Setske was met hulp van haar vriendinnen ook zelf aan het naaien geslagen en had een blouse voor zichzelf gemaakt: 'Als Moe om een hoekje had kunnen zien, zou ze de handen in elkaar geslagen hebben. [...] Wat zult U trotsch zijn op mijn beste product.' Zo begon Setske langzamerhand een 'welvoorziene linnenkast' te krijgen, zoals betamelijk was voor een aanstaande bruid en emigrante.³⁹⁴

Op zaterdag 16 mei 1914 besloot Setske een van de 'ernstigste en zeker een der moeilijkste brieven' aan haar ouders te schrijven. Misschien had ze de brief daarom ook per uitzondering gedateerd. Nu ze verloofd was en op het punt stond te emigreren, wilde ze bepaalde zaken uit het verleden rechtzetten. In dit geval ging het om een affaire met een zekere meneer Vos, in de tijd waarin Setske nog op het Singel woonde. Destijds had ze haar ouders verteld dat meneer Vos op haar verliefd was, en had ze hem 'afgekamd', zoals ze het noemde. Maar niet meneer Vos was op haar verliefd geweest. Het was andersom gegaan: zij was verliefd op hem geworden. Ze had dus ten onrechte kwaad van hem gesproken, en wilde nu niets liever dan de zaak tegenover haar ouders ophelderen en de naam van meneer Vos zuiveren. Daarbij gaf ze en passant een schets van haar eigen karakter en van haar opvatting over wat typisch was voor meisjes:

U weet wel dat ik heusch niet kletserig aangelegd ben en U kent me toch te goed, dan dat U niet weet hoe ik nooit van kwaadspreken enz. gehouden,

394 Ongedateerde brief van Setske aan haar ouders. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

en dit altyd veroordeeld heb. En ofschoon ik heel lang met dit plan heb omgeloopen Mr. V. in deze zaak te rechtvaardigen, heb ik dit eerst niet willen doen uit misplaatste trots, later omdat het voor my moeilyker werd (een bekentenis is altyd zwaar). Omdat ik nu in dit opzicht evenwel zuiver tegenover U wil staan, zeg ik U, dat ik, nu ik tegenover Mr. Vos sta als tegenover een gewone kennis, b.v. Mr. Westra, ik openhartig kan verklaren, dat deze me veel verdriet gedaan heeft, maar buiten zyn schuld, daar ik me dit verdriet zelf op de hals gehaald heb. Ik heb uit alle attenties en me bewezen vriendelykheden direct heel veel gedacht (wy zyn zoo gauw geneigd iets te denken, ik niet alleen, maar de meeste meisjes), en daardoor kwam de groote teleurstelling door myn eigen dwaze schuld. Ik kan U eerlyk verklaren, dat myn gevoel voor Mr. Vos geheel verdwenen is, misschien zegt U, dat ik dan wel heel oppervlakkig ben, maar dan is die oppervlakkigheid me toch zeker ten zegen geweest, want, nadat ik van het Singel weg ben, heb ik een heerlyke, gelukkige tyd gehad!

En juist, omdat dit gevoel totaal weg is, en ik Mr. Vos nu als een gewone kennis beschouwen kan, kan ik ook openhartig verklaren, dat hy zich tegenover my niets te verwyten heeft, en als iemand schuld heeft, ik dit geweest ben. Als moeder hier komt, zal ik er met haar nog eens ernstig over praten, en ook de Pipa wil ik dit nog wel eens graag verklaren. Maar, wat ik nu geschreven heb, moest me van myn hart, daar ik daarmede Mr. Vos zyn naam gezuiverd heb, en dus een goed werk heb gedaan!³⁹⁵

De uitzet was klaar, en Setske had haar geweten gezuiverd. Niets stond deze au fond eerlijke, moedige, actieve en allermintst bescheiden, vierentwintigjarige vrouw meer in de weg om de stap te zetten van een onafhankelijke correspondentente op een handelskantoor naar een echtgenote van een ambtenaar, of misschien een boer, ergens in Canada.

395 Brief van Setske aan haar ouders, gedateerd 16 mei 1914. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

Revanche

Het liep allemaal anders. Ondanks alle pogingen van haar vriendinnen om haar op te vrolijken, raakte Setske langzaamaan neerslachtig. In juli 1914 was in Europa oorlog uitgebroken. Setske had al wekenlang niet meer van Leo gehoord, wat ze – waarschijnlijk terecht – aan het uitbreken van de oorlog toeschreef. Daarom luchtte ze op 17 augustus 1914 haar hart door in een schrift een brief aan Leo te schrijven, ter latere lezing.

‘My dearest Boy,’ begon ze, ‘t is al onmetelijk veel weken geleden sedert ik het laatst van je gehoord heb, en ofschoon ik de oorzaak van die lamme stilzwijgendheid natuurlijk aan de oorlog toe kan schrijven, toch vind ik het naar en angstwekkend. Je kunt ziek zijn. Je kunt ongelukkig zijn en je kunt zelfs op de terugweg naar Holland zijn. Want ik heb gehoord, dat alle soldaten op moeten komen en dus jij ook. Maar de vraag is natuurlijk of je het doet.’ Zozeer verlangde ze naar Leo’s terugkomst dat ze zelfs de theeblaadjes in haar theekopje raadpleegde: ‘Ik heb wel voortdurend reuzestokken in mijn thee, maar dat is natuurlijk een illusie.’³⁹⁶

Op 31 juli 1914 waren alle Nederlandse militairen gemobiliseerd. De oorlogsdreiging zorgde voor spanning en leidde tot antioorlogsbijeenkomsten. Juist in deze tijd logeerden Setskes ouders in Amsterdam. Op de avond van de 31ste was Setske met haar vader naar een door de SDAP georganiseerde bijeenkomst op het IJscubterrein achter het Rijksmuseum gegaan, ‘waar duizenden en duizenden mensen waren’.³⁹⁷ ‘Jij in Canada zult je nooit voor kunnen stellen wat een veelbewogen tijd we hier achter de rug hadden,’ schreef Setske in haar nooit verzonden brief aan Leo. Vervolgens vertelde ze in detail wat er sinds eind juli allemaal was gebeurd en hoe de stemming in Amsterdam was:

De dag van de mobilisatie 31 Juli was een onvergetelijke dag. Vader en Moeder, die bij mij gelogeed waren, en een paar dagen naar de Bildt geweest

³⁹⁶ Wat die ‘reuzestokken’ vertelden is niet meer na te gaan, maar blijkbaar betekende dat goed nieuws. Het schrift bevindt zich in de privéverzameling van Setske Jansen-Beek.

³⁹⁷ Uit de brief blijkt niet of ze alleen waren gaan kijken of mee hadden gedaan aan de demonstratie.

waren [...] kwamen net terug. Ik was aan het station om ze te halen, maar daar zag je tooneelen. Vrouwen die haar mannen naar de trein brachten enz. Een algemeen gehuil en geweeklaag, en in plaats van opgewondenheid zooals b.v. in Duitschland heerschte toen de mobilisatie afgekondigd werd, was het hier een algemeene gedruktheid. Er lag werkelijk over de geheele stad een waas van droefheid. Alle cafés waren leeg en overal groepjes bedrukt uitzierende menschen. [...] 't Was en is natuurlijk nog niets dan oorlog wat je hoort. Vader en moeder zijn verleden maandag weer naar Friesland gegaan met de boot, omdat er geen treinen reden. Ik zal ook wel met de boot gaan denk ik - op 't oogenblik is de toestand erg gespannen, je krijgt niets dan vage, verontrustende berichten.³⁹⁸

Hermann, Setskes Duitse collega, die Leo's kamer aan de Sarphatistraat had overgenomen, was door het Duitse leger opgeroepen. Hij bevond zich al een paar weken ergens aan de Russische grens. Overal in Nederland, ook in het Amsterdamse Vondelpark, hielden soldaten oefeningen. Dat deed Setske extra aan Leo denken: 'En als ik dan een reserveofficier in het Vondelpark zie excerseeren met een aantal soldaten, denk ik natuurlijk aldoor aan jou. 't Zou toch wel héél erg fijn zijn als ik jou hier tegenkwam aan het hoofd van een troep. Maar áls je hier was, zou je natuurlijk toch wel naar de grenzen gezonden worden zeker. Al mijn militaire kennis die ik door jou heb opgedaan, komt me nu goed van pas.'³⁹⁹

Hoewel de Nederlandse regering aan haar neutraliteitspolitiek vasthield, waren de regering en de bevolking voortdurend bang dat Duitsland of Engeland die neutraliteit zou schenden. Verschillende rampenplannen lagen klaar.⁴⁰⁰

Voor Leo zou een oorlogsverklaring aan Nederland toch ook bepaalde voordelen kunnen opleveren, zoals Setske in haar brief aan hem schreef. Als Nederland

398 Niet-verstuurde brief van Setske aan Leo Beek, gedateerd 17 augustus 1914. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

399 Niet-verstuurde brief van Setske aan Leo Beek, gedateerd 17 augustus 1914. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

400 Zie Tames 2006.

in de oorlog betrokken zou worden, zou dat Leo de mogelijkheid geven zich te re-
vancheren voor een misstap die hij blijkbaar aan het begin van dat jaar had begaan:

Weet je waar ik nog veel aan denk? Aan het gesprek dat we eens gehad hebben toen je pas uit Nijmegen terug was, naar aanleiding van het verkopen van je uniform. Toen zei jij: ‘Als ik nu maar eens iets kon doen, waardoor ik weer in eere hersteld kon worden.’ En herinner je je nog wel dat ik toen zei: Ja dan moet er oorlog komen natuurlijk anders zie ik geen kans. En nu is er oorlog de wereldoorlog nog wel en nu denk ik er maar aan of Bobby Boy [een koosnaam voor Leo, MS] op de terugweg is om mee te strijden als het er op aankomt.⁴⁰¹

Het gesprek waarnaar Setske verwijst, moet tussen de herfst van 1913 en Leo's vertrek naar Canada in mei 1914 hebben plaatsgevonden, omdat ze elkaar in die tijd leerden kennen. Misschien was Leo in januari 1914, toen hij een trein gemist had en de volgende dag niet op tijd op zijn werk kon komen, helemaal niet na een korfbalwedstrijd uitgegaan, maar had hij vanwege het verkopen van zijn uniform (uit geldgebrek?) een dag lang vastgezet.⁴⁰² Maar dat is giswerk, want in officiële en persoonlijke documenten is over Leo's misstap niets te vinden.

Zeker is dat Leo grote waarde hechtte aan zijn status als militair. Tot 1938 bestond in Nederland nog geen algemene dienstplicht en werden jonge mannen ingeloot in het jaar waarin ze negentien jaar werden.⁴⁰³ Ze konden proberen vrijstelling te krijgen vanwege lichamelijke gebreken – zoals Setskes vader tevergeefs had geprobeerd – of vanwege hun werk. Tot 1898 konden ze ook, zoals Klaas Harts had gedaan, een vervanger zoeken. Maar Leo had de loting van zijn jaargroep niet eens

401 Niet-verstuurde brief van Setske aan Leo Beek, gedateerd 17 augustus 1914. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

402 In het Stamboek van Officieren Landmacht en KNIL, waarin de staat van dienst van alle Nederlandse officieren werd opgetekend, is helaas geen enkele verwijzing te vinden naar welk incident dan ook.

403 Zie http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/geschiedenis_van_de_dienstplicht/, geraadpleegd op 2 augustus 2016.

afgewacht. Hij had zich kort na zijn negentiende verjaardag, op 20 maart 1912, vrijwillig laten opnemen in het 7de Regiment Infanterie in Arnhem als aspirant-vaandrig, de laagste officiersrang in de landmacht, bedoeld voor officieren in opleiding.

Een paar maanden later, op 1 oktober 1912, ging hij ‘in werkelijken dienst’. Zijn training kreeg hij in een schoolcompagnie in Nijmegen, waarna hij op 18 januari 1913 werd overgeplaatst naar het 18de Regiment Infanterie in Amersfoort. Drie maanden later ging hij met groot verlof. Na een aantal nieuwe bevorderingen, nieuwe oproepen en verloven werd hij op 1 december 1913 benoemd tot reserveluitenant bij het Korps, waarna hij weer met onbepaald verlof was gegaan.⁴⁰⁴

Antisemitisme

Leo was vastbesloten zich los te maken van zijn achtergrond. Hij was op 7 maart 1893 als Leon Beek geboren in de Lepelstraat in Amsterdam, een smalle straat achter de Weesperstraat, waar veel Joodse Amsterdammers woonden.⁴⁰⁵ Ook het gezin Beek was Joods. Leo's vader, Isaac Leon Beek, was volgens de gezinskaart van de Amsterdamse burgerlijke stand ‘slagter’, wat ook slager kon betekenen.⁴⁰⁶ Zijn moeder, Matje Mok, had tot haar huwelijk als dienstmeisje bij een gezin op de Keizersgracht gewerkt.⁴⁰⁷

Leo, het derde kind van de zeven die zijn ouders kregen, werd op 3 september 1906 als leerling ingeschreven bij de Vierde Driejarige hbs voor jongens en meisjes, waar hij in juli 1909 eindexamen deed.⁴⁰⁸ De goed aangeschreven school stond aan de Weteringschans, had een groot aantal Joodse leerlingen en nam jaarlijks flink wat leerlingen gratis op.⁴⁰⁹

404 Gegevens Nationaal Archief, 2.13.04: Stamboek Officieren Landmacht en KNIL, 521/6.

405 Dat hij Setske verteld had dat zijn ouders in Den Helder woonden, blijkt uit een van haar brieven aan haar ouders. Over de Joodse bewoners in de Lepelstraat, zie <http://www.joodsmonument.nl>, geraadpleegd op 3 augustus 2016.

406 Vgl. P. Weiland, *Beknopt Nederduitsch Woordenboek*, deel iv, lemma ‘Slager’. Dordrecht, Blussé en Van Braam 1829.

407 Gegevens burgerlijke stand, Stadsarchief Amsterdam.

408 Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 1298, toegangsnr. 37.

409 De school was in 1892 opgericht als hbs voor jongens en stond eerst aan de Mauritskade. Omdat er

Isaac Beek en Matje Mok lieten zich scheiden in juni 1911, toen Leo net achttien was geworden.⁴¹⁰ Kort na de scheiding van zijn ouders kwam hij als minderjarige onder de hoede van het Zedelijk Lichaam Charitas, een Amsterdamse weldadigheidsinstelling ‘zonder uitsluiting en zonder bevoorrechtiging van de belijders van eenige erkende godsdienst’.⁴¹¹ In januari 1914 had hij met zeven andere ‘pupillen’ van het bestuur van Caritas een loffelijk getuigenschrift en een spaarbankboekje gekregen ter gelegenheid van zijn eenentwintigste verjaardag.⁴¹² Ongetwijfeld hielp dat hem zijn reis naar Amerika te bekostigen.

Op de passagierslijst van de Calgary had Leo zijn persoonlijke gegevens niet helemaal naar waarheid opgegeven. In de kolom ‘*religion*’ staat achter zijn naam ‘*Lutheran*’ in plaats van ‘*Hebrew*’, dat wel achter de namen van een aantal van zijn reisgenoten stond.⁴¹³ Leo deed zijn leven lang zijn best om zijn Joodse afkomst te verhullen, niet alleen uit angst voor vooroordelen en uitsluiting, maar ook uit afkeer van het getto, die hij met vele anderen deelde.⁴¹⁴ Want hoewel er in Amsterdam, zoals Joosje Lakmaker in de biografie van haar Joodse grootvader schrijft, ‘een echt, ommuurd, wettelijk getto’ nooit heeft bestaan, had ‘het begrip “getto” [...] nog steeds een beladen betekenis. Het stond voor uitzichtloze armoede, voor vuil en voor besmettelijke ziekten. Wie over het getto sprak, had het over kleingeestigheid, bijgeloof, kortom in ieder opzicht gebrek aan ontwik-

zoveel Joodse leerlingen op de school zaten, werd er op deze school niet lesgegeven op zaterdag, wat op de andere scholen wel gebeurde. Zie <http://020apps.nl/1850-1940/Mauritskade/23>, geraadpleegd op 2 augustus 2016. Of Leo Beek gratis naar de school ging, is onbekend.

410 Bron: ‘Kosteloze plaatsing van onvermogen’. In: *Algemeen Handelsblad*, 14 november 1911: ‘Bij vonnis der Arrondissements-Rechtbank te Amsterdam, Tweede Kamer, d.d. 23 Juni 1911, is het huwelijk van Matje Mok en Izaak Leon Beek, beiden wonende te Amsterdam, door echtscheiding ontbonden verklaard met alle gevolgen daaraan door de wet gehecht. De procureur der eischeresse Mr. J.E. Hillesum (87629).’

411 Zie <http://resources.huygens.knaw.nl/armenzorg/gids/vereniging/2271166914>, geraadpleegd op 3 augustus 2016.

412 Mededeling in *De Tijd*, 23 januari 1911.

413 Bron: De passagierslijst van de ss Calgarian: www.collectionscanada.gc.ca/databases/passenger/index-e.html, dossier nr. Q8-20248.

414 Mondelinge mededeling Leo Beek jr., 8 februari 2006.

keling, en iemand met een gettogeest was bang.⁴¹⁵

Door op kamers te gaan bij het niet-Joodse gezin De Munck⁴¹⁶ in de Grensstraat had Leo een eerste stap gezet om zich van het getto los te maken. Toen hij Setske nog maar net had ontmoet, had hij haar verteld dat zijn vader en moeder in Den Helder woonden. Ook dat wijst erop dat hij niet met de Lepelstraat geassocieerd wilde worden, en dat hij niet wilde laten weten dat zijn ouders gescheiden waren.⁴¹⁷ De geschreven en ongeschreven wetten van standsbepalingen en antisemitisme kon hij natuurlijk nog beter ontwijken door als lutheraan naar het verre buitenland te emigreren.

Dat Leo's vrees voor antisemitisme niet onterecht was, blijkt onder andere uit een veelbesproken kwestie uit 1912, een jaar voordat Leo en Setske elkaar bij het gezin De Munck leerden kennen. Op 25 november van dat jaar verscheen in het *Algemeen Handelsblad* een ingezonden brief van Israël Jacobs, een Joodse Amsterdammer. Jacobs vertelde dat hij in het café-restaurant Trianon, dat zich sinds 18 november 1912 in het gebouw van modezaak Hirsch op het Leidseplein bevond en eigendom was van de niet-Joodse wijnhandel Ferwerda en Tieman, dubbel zoveel voor een kop koffie en een glas bier had moeten betalen dan een andere gast.

Toen Jacobs de kelner hierop had aangesproken, had die geantwoord: 'Om u de waarheid te zeggen, moeten Israëlieten hier het dubbele betalen. Anders zouden zij hier de overhand krijgen en dat moet geweerd worden.' En toen Jacobs van die opmerking schrok, had de man gezegd: 'Kijkt u mij er maar niet op aan. 't Is de instructie van de directie die dat voorschrijft. Wij gaan op de gezichten af. Een Christen, die er Joodsch uitziet, kan er evengoed de dupe van worden.' Jacobs was hierop naar de chef van het café gestapt om te vragen of de kelner de waarheid

415 Lakmaker 2008: 73. Dat de emancipatie van Joodse Amsterdammers zich in deze jaren flink doorzette, blijkt ook uit een tentoonstelling over het Joodse leven in Amsterdam die in het voorjaar van 1916 in het Stedelijk Museum aldaar plaatsvond en *Het verdwijnend Ghetto* in beeld heette. In hetzelfde jaar werd begonnen met de sloop van oude woningen in Uilenburg, een van de oudste delen van de Amsterdamse Jodenbuurt.

416 Gegevens burgerlijke stand, Stadsarchief Amsterdam.

417 Vgl. een ongedateerde brief van Setske aan haar ouders. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

had gesproken. De chef had eerst niet willen antwoorden, maar had uiteindelijk beweerd dat er op zaterdag- en zondagavond hogere prijzen werden gehanteerd. Dat dat niet klopte, had Jacobs later gehoord van een kennis, 'die er zeker naar het oordeel van den kelner als niet-jood uitzag' en die minder had betaald voor een glas bier dan Jacobs.⁴¹⁸ Op 26 november verscheen Jacobs' brief ook in het *Nieuws van de Dag* en in *De Telegraaf*.

Onder Jacobs brief was in alle drie de kranten een verweer van de heren Ferwerda en Tieman geplaatst, waarin zij stelden dat hun actie niet speciaal tegen 'Israëlieten' was gericht, maar tegen iedereen die 'feitelijk niet in het luxueuze milieu van "Trianon"' thuishoorde en urenlang stoelen bezet hield 'zonder dat de baten van hun bezoek opwegen tegen hetgeen Trianon hen biedt'. Op 26 november plaatste de directie van Trianon uit voorzorg meteen ook een advertentie in het *Algemeen Handelsblad* waarin ze meedeelde dat voortaan de prijzen van consumpties op zaterdag- en zondagavond verdubbeld werden. Het mocht niet baten. De kwestie werd opgepikt door andere kranten. Het *Algemeen Handelsblad* zelf, het *Nieuw Israëlitisch Weekblad*, *Het Volk*, en zelfs de *Leeuwarder Courant* besteedden uitgebreid aandacht aan de kwestie, waarbij sommige de kant van Ferwerda en Tieman kozen.⁴¹⁹

Op 30 november organiseerde de Nederlandse Zionistenbond in Bellevue in Amsterdam een speciale vergadering over de kwestie, met als onderwerp 'Wat leert ons Trianon?'. Tijdens de drukbezochte bijeenkomst ontspon zich een heftige discussie over de vraag of het hier om een racistische maatregel ging, om een klas-senprobleem of om een combinatie daarvan: weerde het Trianon Joden, arbeiders, of speciaal Joodse arbeiders als de Amsterdamse diamantbewerker?

418 De kelner had vervolgens naar een andere man gewezen: 'Toen deze heer straks binnenkwam, zei de chef: Denk er om, die heer lijkt op een Jood. Hij is er echter geen. Laat hem dus niet dubbel betalen.' 'Het is zeker diep treurig,' eindigde Jacobs zijn brief, 'dat in de hoofdstad van ons vrije Nederland, in een café, gevestigd in een gebouw, dat door Joodsche energie is tot stand gebracht, zulk anti-semitisme mogelijk is.'

419 *Nieuw Israëlitisch Dagblad*, 29 november 1912; *Nieuws van den Dag*, 29 november 1912; *Het Volk*, 2 december 1912; *Leeuwarder Courant*, 2 december 1912.

B.A. Kahn, bestuurslid van de afdeling Amsterdam van de Nederlandse Zionistenbond, wilde weten of de 'domheid' van de eigenaren van Trianon zoveel commotie waard was. Hij vroeg zich bovendien af of de ophef niet alleen te maken had met antisemitisme onder niet-Joden, maar vooral ook onder Joden zelf. De Joden die zich vanuit het getto omhoog hadden gewerkt, betoogde hij, keken neer op degenen die dat niet hadden gedaan, en precies daar lag de zere plek: 'Bijna iedere Jood, die zich gisteren door zijn intelligentie aan het ghetto heeft ontrukkt, voelt zich morgen reeds gerechtigd vanuit een ontzettende hoogte neer te zien op zijn broers en zusters. Zijn taal is nog niet eens gezuiverd van Breestraatherinneringen, hij woont nog niet eens achter 't Museum, maar eerst in de Sarphatistraat, maar hij voelt zich al een volkomen anderschgeaard mensch, trekt een vette lijn tussen zich zelve en het Amsterdamsch Jodendom en mijdt de cafés waar zaterdag veel Joden komen.'⁴²⁰

Deze krasse en gechargeerde uitspraak was bedoeld als opmaat voor Kahns betoog voor meer solidariteit en zelfrespect onder de Joodse bevolking. Maar zijn woorden geven toevallig ook de sociale opgang weer van Leo, die immers voor zijn vertrek naar Canada via de Grensstraat van de Lepelstraat naar de Sarphatistraat was verhuisd.

Mobilisatie

Setskes wens werd ingewilligd. Leo kwam terug, als militair én in een bijzondere hoedanigheid die hem van alle blaam zuiverde. Hoewel alle Nederlandse soldaten op moesten komen, mobiliseerde de Nederlandse regering geen dienstplichtigen en reservisten vanuit het buitenland.⁴²¹ Daarop had Leo het heft in eigen handen genomen. Begin augustus had hij in Canada een groep van achttien Nederlandse

⁴²⁰ 'Men voelt zich niet als Joden beleedigd (maken ze zichzelf wijs); in werkelijkheid zijn ze zo beleedigd dat ze als Joden, net als Joden behandeld zijn.' (Lakmaker 2008: 70-71.)

⁴²¹ Daarover bestaan in elk geval geen literatuur en geen andere bronnen. Pas in 1941 ging de regering over tot mobilisatie van Nederlanders die in het buitenland verbleven, wat doet vermoeden dat dat eerder niet het geval was. Schriftelijke mededeling van A.P. van Vliet, Nederlands Instituut voor Militaire Historie, 22 januari 2014.

dienstplichtigen en reservisten verzameld. De groep reisde op 19 augustus 1914 via het Nederlandse consulaat in Calgary en onder Leo's commando naar Nederland.

Op een document van het Nederlandse consulaat in Calgary uit 1914 staan de namen van negentien mannen, met vermelding van hun militaire rangen en voormalige legerplaatsen. Leo's vriend Harry staat boven aan de lijst, en Leo's naam wordt zowel in de lijst als in de titel van het document vermeld: 'Lyst van reservisten, vertrekkende op woensdag 19 Augustus van Calgary, Alberta, onder commando van den Reserve 2de Luitenant L. Beek, 18de Reg. Infanterie, 3de bat. 1ste Comp. te Naarden.'⁴²²

Een maand na zijn vertrek uit Canada, op 18 september, meldde Leo zich bij het 18de Regiment Infanterie. Begin augustus had de Nederlandse regering een deel van het land in staat van oorlog verklaard en sindsdien verkeerden verschillende plaatsen aan de grens in staat van beleg. Leo werd, zoals Setske had verwacht, een van de soldaten die de grenzen moesten bewaken tegen mogelijke aanvallen van de Duitsers, of van de geallieerden.⁴²³

Setske moest het in de zomer van 1914 zonder werk stellen. 'De baas heeft het heele personeel op de boekhouder na, ontslagen,' schreef ze in haar brief aan Leo van 17 augustus. 'Vanaf de 10de loop ik en met mij m'n collega's natuurlijk, werkeloos door Amsterdam's straten. Natuurlijk is ons de toezegging gedaan dat we allemaal ná de oorlog weer aangenomen worden, maar wanneer dat zal zijn, is nog een puzzle.' Ze nam zich voor in augustus in Amsterdam te blijven en een nieuwe baan te zoeken. Als dat niet zou lukken – en dat lag voor de hand, omdat 'massa's kantoren [...] reeds stop gezet [hebben] -' dan 'adieu Amsterdam, en trek ik naar Friesland om daar de verdere loop der gebeurtenissen af te wachten'.⁴²⁴

Zover kwam het niet. Setske bracht slechts een deel van de zomer bij haar ouders in Oranjewoud door. Eind september 1914 kwam ook Leo daar logeren. Op

422 Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

423 Gegevens Nationaal Archief 2.13.04: Stamboek Officieren Landmacht en KNIL, 521/6.

424 Brief van Setske aan Leo Beek, gedateerd 17 augustus 1914. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

23 september schreef hij een brief aan Setske in het schrift waarin ze een maand eerder haar brief aan hem had geschreven. 'Aan haar die naast mij zit,' luidt het opschrift van Leo's bericht aan Setske, waarin hij ingaat op het incident met het uniform (helaas zonder verdere uitleg), en haar op vaderlijke toon stimuleert door te gaan met het schrijven in het schrift als een gezamenlijk dagboek:

Zoo hebben de theevlokken waarheid gesproken en is tevens een van je vurigste wenschen vervuld geworden.

Fancy! Met jou in Oranjewoud en dan de gelegenheid te hebben de bewuste onverkwikkelijkheid met mijn officiers weer te nihiliseren! Na regen komt zonneschijn! 't Dagboekidee vind ik excellent. Gaat er mee voort, hoewel de gewone correspondentie er niet onder hoeft te lijden. Dan vind ik het ook interessant er zoo nu en dan wat bij te voegen.

Met de hoop nog vele glorieuze dagen tegemoet te gaan, zonder aan een eventuele duistere toekomst te denken.

Yours Bobs⁴²⁵

Leo voelde zich tijdens de mobilisatie in zijn element. Op foto's uit de mobilisatietijd poseert hij als luitenant in vol ornaat tussen zijn collega's en hoger geplaatste militairen, of in zijn eentje, duidelijk trots op zijn positie en uniform. Hij was knap, vol zelfvertrouwen en succesvol. Op 1 december 1917 werd hij benoemd tot reserve-eerste luitenant.⁴²⁶

Tijdens de mobilisatie zagen Leo en Setske elkaar zo vaak mogelijk. Af en toe bezocht Setske Leo in een legerplaats, soms logeerden ze samen bij haar ouders en dan weer ging Leo naar Setske in Amsterdam. Ze was toch weer aan het werk gegaan; misschien was ze weer in dienst gekomen van Franz Wolff, want die was in Nederland gebleven.⁴²⁷

425 Geciteerd uit het schrift van Setske de Haan. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

426 Gegevens Nationaal Archief 2.13.04: Stamboek Officieren Landmacht en KNIL, 521/6.

427 Gegevens burgerlijke stand, Stadsarchief Amsterdam.

Het mensch

Eind 1914 ging het minder florissant met Setske. De verhouding met juffrouw Van Tholen, haar hospita in de Tweede Jan van der Heydenstraat, die in het begin van het jaar zo goed was geweest, raakte verstoord. Leo had kritiek op de hospita gehad, schreef Setske op 3 januari 1915 aan haar moeder. Daarop was er een ordinaire ruzie ontstaan:

Leo heeft herrie met haar gehad, omdat ze ons op een verschrikkelijke manier afzette, en slechte en schandelijke kost gaf, nog veel erger dan toen deze zomer u bij me was. En toen heeft ze natuurlijk niet tegen Leo opgekund en gekrijscht, dat ik dan ook maar weg moest. En omdat ik toen al lang van plan was weg te gaan, omdat het me daar de keel uithing, zei ik in plaats van zoete broodjes te bakken: 'Graag, dan ga ik,' en was dolblij om op zoo'n manier zoo gauw weg te kunnen gaan.

Setske had daarna duidelijk gemaakt dat ook met haar niet te spotten viel, maar dat had vervelende gevolgen gehad. 'De laatste avond,' vervolgde ze, 'heb ik haar eens flink gezegd waar het op stond, en toen was ze met vurige voornemens om zich te wreken beziel. En die heeft ze uitgevoerd.' Ze vroeg haar moeder haar vader niets over de ruzie met de hospita te vertellen, 'want u weet hoe vader is'. Later zou ze alles met haar moeder verder bespreken – 'maar,' voegde ze eraan toe, 'weest u ervan overtuigd, dat ik niets gedaan heb, wat ik niet met mijn geweten overeen kan brengen, en waar u om behoeft te huilen.'

Wat juffrouw Tholen precies had gedaan, is onduidelijk. Een brief daarover is niet bewaard gebleven. In elk geval reageerde Setske woedend en weigerde ze verder te praten met de 'onbeschaafde' juffrouw Tholen, die ze zelf aan het begin van haar brief weinig voornaam als 'wijf' en 'ondier' betitelde. 'Denkt u dat dat mensch me de moeite waard is om nog met haar te gaan spreken!,' schreef ze. 'Ik wil haar getier niet aanhooren! Zoo'n onbeschaafd, vloekend mensch is me te min om mee te gaan redeneeren. Misschien voelt u er iets voor, als u hier komt, om er heen te gaan, en Leo durf ik niet eens alles te schrijven, anders vermoordt die

haar geloof ik.⁴²⁸ Eind december 1914 was ze naar een nieuw adres in de Nieuwe Tolstraat 49 verhuisd, midden in de Pijp.⁴²⁹ Aan haar nieuwe verhuurders had ze ‘heerlijke steun’. Ook zij vonden dat juffrouw Van Tholen te min was om mee te praten en tegen Setske hadden ze gezegd: ‘Het zijn de slechtste vruchten niet, waaraan de wespen knagen. Knoop dat in je oor.’

Cissy van Marxveldt

Na alle bezorgdheid om Leo’s welzijn, het gedoe met hospita’s en het verlies van haar baan, en ondanks de onrust en angst die de mobilisatie met zich meebracht, brak er in 1915 een iets rustiger tijd voor Setske aan. Leo had zich gerevanceerd en de emigratieplannen waren van de baan. Setskes relatie met Leo voerde haar in een andere wereld – een wereld van militair prestige, verliefdheid, romantiek en nu ook weer van literaire aspiraties. In hetzelfde schrift waarin Setske in augustus 1914 haar brief aan Leo had geschreven, schreef ze een maand later verschillende gedichten.

Het eerste gedicht in het schrift, dat ze in het Engels schreef, is gedateerd 15 september 1914, en heeft de titel ‘To my Boy’. De eerste strofe gaat over de eerste ontmoeting tussen Setske en Leo in de herfst van 1913:

It was in autumn we met each other,
A very short meeting indeed,
And who could have thought at that autumn morning
To which that meeting would lead!

De volgende, vierregelige strofen gaan over de jaargetijden uit 1914, het jaar waarin Setske en Leo verliefd op elkaar raakten, zich verloofden, door Leo’s vertrek werden gescheiden en weer bij elkaar kwamen: ‘*In winter we grew to like each other*’, ‘*In Spring we understood each other*’, ‘*You left me alone all during Summer*’ en

428 Onderstrepingen in origineel.

429 Gegevens burgerlijke stand, Stadsarchief Amsterdam.

‘And when Autumn again was coming / And you returned, oh glee’. Het gedicht eindigt met de bevestiging *‘Well then I knew my finest fellow, / You were all in all to me!’*

Ook de volgende acht gedichten zijn in het Engels geschreven en eveneens in strofen van vier regels. Ze hebben allemaal dezelfde romantische toon en inhoud: ze gaan over liefde en verlangen, eenzaamheid en de strijd om geluk. Ze doen wat onderwerp en stijl betreft denken aan de gedichten van W.B. Yeats, of, meer nog, aan die van de Britse dichteres Frances Darwin Cornford, en vooral aan Cornfords *‘Autumn Morning at Cambridge’* uit 1902:

I ran out in the morning, when the air was clear and new
And all the grass was glittering and grey with autumn dew,
I ran out to an apple-tree and pulled an apple down,
And all the bells were ringing in the old grey town.⁴³⁰

Op 6 januari 1915 schreef Setske haar eerste gedicht in het Nederlands, met de titel *‘Fantasie’*. Anders dan *‘To my Boy’* is dit een weinig optimistisch gedicht. Het begint hoopvol:

Op een zoelen zonnigen Zomermorgen
Liep ik alleen in het Woud⁴³¹
Liep ik alleen met m’n blijden gedachten
Liep ik alleen op ’t geluk te wachten
Op het groote geluk.

In de twee volgende strofen wordt de hoopvolle stemming steeds groter, maar in de laatste strofe spat die als een zeepbel uit elkaar:

⁴³⁰ Frances Darwin Cornford, 1948. Cornford, een kleindochter van Charles Darwin, publiceerde haar eerste gedichtenbundel in 1910. Het is niet ondenkbaar dat Setske Cornfords gedichten tijdens haar kostschooltijd had gelezen. Vgl. <https://www.britannica.com/biography/Frances-Cornford>, geraadpleegd op 5 november 2016.

⁴³¹ Met *‘het Woud’* wordt waarschijnlijk het bosrijke gebied rond Oranjewoud bedoeld.

Als een fata morgana was het verschenen
Als een fata morgana was het verdwenen
M'n mooie geluk.

Of het hier om een persoonlijke ervaring gaat is onduidelijk, en het gedicht op zich is wat onderwerp en stijl niet echt bijzonder. Maar wat het opmerkelijk en uitzonderlijk maakt, is dat het, anders dan de andere gedichten, ondertekend is. Niet met Setske de Haan, maar met Cissy van Marxveldt.⁴³² Minder dan een jaar later stond onder dit pseudoniem haar eerste gepubliceerde verhaal in *Het Leven*, een populair tijdschrift dat bijna alleen uit korte verhalen, foto's en reclames bestond. In 1917 verscheen haar eerste roman, *Game – and Set!*, en in 1918 haar tweede, *Het hoogfatsoen van Herr Feuer*.

⁴³² Geciteerd uit het schrift in de privéverzameling van Setske Jansen-Beek.

Hoofdstuk 7

De eerste romans

Als Setske de Haan naar de keuze van haar pseudoniem Cissy van Marxveldt werd gevraagd, vertelde ze meestal dat ze eerder al twee andere pseudoniemen had gebruikt en dat het derde haar door haar man was aangereikt. Dat eerste was niet helemaal waar, en het tweede maakt deel uit van de conventionele vrouwenplot, de manier waarop de meeste vrouwen in het openbaar over hun leven en werk vertelden.

Wat die eerdere pseudoniemen betreft: in haar autobiografische schets in *Confetti* uit 1930 vertelt Van Marxveldt dat ze *Het hoogfatsoen van Herr Feuer. Herinneringen aan mijn Duitschen kantoortijd* onder het pseudoniem Betty Bierema had geschreven.⁴³³ Dat klopt, want de eerste twee oplagen van deze roman verschenen onder deze naam bij uitgeverij A.W. Sijthoff in Leiden.⁴³⁴

Het hoogfatsoen van Herr Feuer is gebaseerd op Van Marxveldts ervaringen als correspondentie op het handelskantoor van Franz Wolff. In 1927 zei Van Marxveldt tegen Hélène van Meekren dat ze in haar jeugd als ‘Kitty van ’t Woud’ een novelle aan de hoofdredacteur van het *Nieuwsblad van Friesland* had aangeboden. Maar noch die naam, noch het verhaal is in die krant terug te vinden.⁴³⁵

Een jaar later vertelde Van Marxveldt aan Emmy Belinfante-Belinfante dat haar eerste verhaal, - ‘het heette “Toen hij weg was”’ - in het weekblad *Panorama* was geplaatst onder het pseudoniem Annie Rutgers.⁴³⁶ Die naam had haar en Leo Beek niet bevalen: ‘Leo – mijn man – zou een ander verzinnen. “Cissy is zoo’n

433 Van Marxveldt 1930: 23.

434 Gegevens Brinkmans alfabetische lijst van boeken, 1881-1929.

435 Van Meekren 1927: 5.

436 In *Panorama* staan wel verhalen van Elise Rutgers, maar die leefde van 1877 tot 1931. In 1918 publiceerde ze de roman *Berusting*.

aardige naam” – mijn werkelijke voornaam – vond hij, “waarom zou je die niet houden?” En plotseling – na een reeks achternamen, die er niet bij pasten – schudde hij “Van Marxveldt” uit z’n mouw. En zoo is het gebleven.’ Cissy was uiteraard niet Van Marxveldts echte voornaam, en toen ze haar pseudoniem begon te gebruiken was ze nog niet getrouwd. Ook het pseudoniem ‘Annie Rutgers’ is niet terug te vinden, maar ‘Toen hij weg was’ wel. Dat verhaal, over een vrouw die in het handelskantoor van haar man gaat werken als die voor zaken naar Nederlands Oost-Indië is vertrokken, verscheen echter onder de naam Cissy Marxveldt [sic] in *Panorama* van 18 oktober 1915. Onder de titel van haar tweede verhaal voor *Panorama* stond keurig Cissy van Marxveldt.⁴³⁷

In 1937, in een interview in *Doe Mee. Weekblad voor de Jeugd*, ging Van Marxveldt iets dieper in op de vraag naar haar pseudoniem. ‘Toen er voor het eerst iets van me gedrukt zou worden,’ zegt ze daar bescheiden,

kreeg ik ineens de angst, dat, al hadden ze ’t aangenomen, ’t toch raar en slecht was. Ik dacht: Dat kan ik mijn vader en moeder niet aandoen, zo’n vernedering. Ik noem mijn echte naam alleen als ’t meevalt. Mijn verloofde zou me helpen met ’t verzinnen van een pseudoniem. Hij stortte een ware lawine van schuilnamen over mijn hoofd uit, en toen de naam ‘Van Marxveldt’ omlaag gleed, riep ik ‘Ho!’ en de lawine kwam tot stilstand. ‘Dat vind ik mooi,’ zei ik, ‘Van Marxveldt, hè ja, dat neem ik!’ En Cissy, ja, het spijt me, maar Cissy heet ik heus. ‘Cissy van Marxveldt’ werd het en ‘Cissy van Marxveldt’ blééf het, ook toen bleek, dat de mensen mijn schrijverij niet zo erg raar en slecht vonden.⁴³⁸

⁴³⁷ Dat verhaal heet ‘Eenzaam’ en gaat over een onaantrekkelijke, eenzame typiste, die net niet zelfmoord pleegt. Het verscheen in *Panorama* van 24 januari 1916. Overigens is het nog lang niet zeker of dit echt Van Marxveldts eerste twee verhalen voor *Panorama* waren. Het blad publiceerde een groot aantal verhalen zonder schrijversnaam, of alleen met een hoofdletter in plaats van een naam.

⁴³⁸ Jagtenberg 1937: 3.

In dit interview wordt Leo tenminste nog Van Marxveldts verloofde genoemd, maar ook hier wil Van Marxveldt haar lezers doen geloven dat ze werkelijk Cissy heette. Was het echt uit angst voor een mislukking dat ze een pseudoniem aan- nam? En waarom juist dit?

Het pseudoniem

Schrijverspseudoniemen maken duidelijk hoe auteurs zich binnen het literaire veld plaatsen. Genderaspecten spelen daarbij een grote rol.⁴³⁹ Zo kozen de meeste vrouwelijke auteurs in de negentiende eeuw voornamen of initialen als pseudo- niem, in de meeste gevallen omdat dat als bescheiden werd beschouwd en daarom passend bij het ideaal van de ingetogen, bescheiden, huiselijke vrouw. Wie alleen een voornaam of initialen koos, liet zien dat het niet nodig was dat de lezers wis- ten wie de auteur van deze helemaal niet belangrijke boeken was. Zij liet zich niet voorstaan op haar schrijverschap dat, zoals ze de wereld lieten weten, natuurlijk helemaal geen schrijverschap was.⁴⁴⁰ Bijbelse en klassiek klinkende voornamen als ‘Lydia’, ‘Conradine’, ‘Vesalia’ en ‘Zionis’ waren in deze tijd populair.⁴⁴¹

Wie niet als ‘vrouwelijke auteur’, maar simpelweg als auteur beoordeeld wilde worden, bedacht een mannelijk of mannelijk klinkend pseudoniem, zoals George Sand, George Eliot of Currer Bell.⁴⁴² Andere vrouwen kozen juist niet voor een ps-

439 Zie Van Boven 1998: 310.

440 ‘Degenen die kiezen voor melodieuze vrouwennamen of bescheiden initialen,’ schrijft Van Boven, ‘laten daarmee zien niet buiten de grenzen van het hun toegemeten letterkundig terrein te willen treden en liever vrouwelijk gevonden te worden dan letterkundige pretenties te tonen. Hun neiging tot gelijkkluidende pseudoniemen zonder individuele uitstraling bevestigt nog eens extra hun gebrek aan persoonlijke literaire ambitie. Eigenlijk begeven zij zich zo min mogelijk “buitenshuis”, op het “verboden” openbare terrein.’ (Van Boven 1998: 320-321.)

441 Van Boven 1998: 309-313. Van Boven geeft een lijst van meer dan zeventig van dergelijke namen. Ook mannen gebruikten in de negentiende eeuw pseudoniemen, maar die verwezen naar de manier waarop ze zichzelf op al dan niet ironische wijze karakteriseerden, zoals ‘Multatuli’, ‘Klikspaan’, ‘De Schoolmeester’ en ‘Opmerker’. Mannen die een voornaam als schuilnaam gebruikten, waren in de minderheid. Zie Van Boven 1998: 316.

442 De pseudoniemen van respectievelijk Amandine Lucile Aurore Dudevant, Mary Ann Evans en Charlotte Brontë.

eudoniem, maar voor hun degelijke, ‘getrouwde’ naam en initialen, zoals A.L.G. Bosboom-Toussaint.⁴⁴³ Ook deze schrijfsters presenteerden zich zo als keurige dames, van wie niemand hoefde te vrezen dat zij zich de gelijken van mannelijke auteurs voelden.⁴⁴⁴ Uitzonderingen waren schrijfsters als Mina Kruseman, Cornélie Huygens, Cécile de Jong van Beek en Donk en Cornélie Noordwal, die onder hun eigen naam publiceerden. Maar de meesten van hen streefden dan ook een onafhankelijk leven na en zetten zich in voor het recht van vrouwen op zelfbestemming.

Eind negentiende, begin twintigste eeuw kozen sommige vrouwen, vooral schrijfsters van jeugdboeken, voor een eenvoudige, onopvallende voor- en achternaam als pseudoniem. Anna Christina Berkhout noemde zich Tine van Berken, Johanna van Woude heette eigenlijk Sofie van Wermeskerken-Junius, en Nienke van Hichtum was het pseudoniem van Sjoukje Troelstra-Bokma de Boer. Anderen hielden, net als veel van hun voorgangsters, hun ‘getrouwde’ naam, zoals T. Jager-Meursing en Anna van Gogh-Kaulbach, hoewel die laatste ook onder het pseudoniem Wilhelmina Reynbach publiceerde. Maar in deze tijd gebruikten ook veel getrouwde schrijfsters hun eigen achternaam, vooral als die kort en onpretentius was. Zo werd mevrouw G.H. Wilbrink Hoitsema-Kok, de schrijfster van populaire romans als *Loula Almerus* (1897) en *De kleindochters van mevrouw Westlandt* (1900) (en de auteur van het toneelstuk *Twee dochters*), beroemd onder haar eigen naam, Truida Kok. Diet Kramer, die getrouwd was met Willem Muller, publiceerde eveneens onder haar eigen naam, net als Top Naeff, die in 1904 met een meneer Van Rhijn was getrouwd.

Er waren ook mannen die onder vrouwelijk pseudoniem voor meisjes en jonge vrouwen schreven, omdat hun boeken op die manier beter verkochten. Ook zij gebruikten bescheiden klinkende namen. Ze noemden zich Mies Loman, Madelon van Ingen, Nonnie Welden of Nelly Wesseling (pseudoniemen van Hans de

⁴⁴³ Van Boven 1998: 323-324.

⁴⁴⁴ Vgl. Van Boven 1998: 324-325: ‘[De schrijfsters] presenteren zich als keurig getrouwde mevrouwen die er niet op uit zijn de traditionele taak en bestemming van vrouwen aan te vechten; ook hun werk draagt van deze houding de sporen.’

la Rive Box); Gonnie van Dieren, Gerda Franck of Jeanne van Woerkom (pseudoniemen van Ivo Groot Hedde).⁴⁴⁵

Wat Setske Beek-de Haan vertelde over het gebruik van haar pseudoniem klinkt op het eerste gezicht al even bescheiden: Cissy was haar echte voornaam, en haar man verzon er een leuke achternaam bij, niet zij zelf. Dat laatste hoeft niet onwaar te zijn. Maar Cissy was niet haar echte voornaam en 'Cissy van Marxveldt' is in vergelijking met de namen van andere contemporaine schrijfsters allesbehalve eenvoudig. Op zich paste 'Setske de Haan' keurig in het rijtje onopvallende namen, zoals 'Nienke van Hichtum' en 'Tine van Berken'. Ook de naam 'Annie Rutgers', die ze zogenaamd voor haar eerste gepubliceerde verhalen had gebruikt, was in die zin een passend alternatief geweest.

Setske koos echter al minstens vanaf 1908 voornamen die vlotter en voorname waren dan de Friese naam die ze van haar ouders had gekregen. In 1908 noemde Mrs. Ellis haar Céline, en zo liet Setske zich ook in Bath noemen, ook al voelde ze zich daar geen Céline meer. Later, toen ze bij het gezin De Munck woonde, nam ze, zoals gezegd, de naam 'Jet' aan. Dat klonk vlotter, eigentijdser en minder provinciaals dan Setske. Bovendien was 'Jet' een afkorting van de voornaam Henriette, die populair was bij gegoede families. Jet van Marle bijvoorbeeld, de heldin van Top Naeffs *School-idyllen* (1900) die voluit Henriette heet, komt als wees weliswaar terecht bij benepen, zuinige familieleden, maar heeft van zichzelf 'fortuin'.⁴⁴⁶ Op Setskes trouwkaart staat Sets, misschien omdat die verkorting minder Fries en daarom minder provinciaals of volwassener aandeed. Leo Beek gaf haar de koosnaam Kees en haar kinderen en hun vrienden noemden haar Maatje. Maar waarom Cissy?

Cissy kan verwijzen naar Sisi, de bijnaam van de Oostenrijkse keizerin die Elisabeth heette. Haar vele reizen, maar vooral haar gewelddadige dood op 10 sep-

⁴⁴⁵ Zie gegevens Koninklijke Bibliotheek en <http://home.planet.nl/~conter/>. In de eenentwintigste eeuw kiezen sommige mannelijke detectiveschrijvers om dezelfde reden voor vrouwennamen als pseudoniem. Die namen lijken op die van succesvolle thrillerschrijfsters als Esther Verhoef, Marion Pauw en Saskia Noort. Zo gebruikte Paul Goekens de schuilnaam Susanne Vermeers, en koos Gert Jan de Vries het pseudoniem Tess Franke.

⁴⁴⁶ Naeff 1900: 23.

tember 1898 kwamen uitgebreid aan de orde in de Nederlandse kranten. Belangrijker is echter dat Cissy even vlot klinkt als Jet, en net zo buitenlands als Céline, maar dan Engels in plaats van Frans. Dat laatste maakte ‘Cissy’ nog moderner en aantrekkelijker. Aan het begin van de twintigste eeuw deed een smaakverandering, zoals Ileen Montijn schrijft, ‘de Nederlandse elite langzaam maar zeker het gezicht van Nederland naar Engeland wenden’.⁴⁴⁷ Setske deed daaraan mee.

En dan de keuze voor ‘Van Marxveldt’. ‘De Haan’ was niet bepaald een opvallende naam, dus die was op zich ideaal voor een zich bescheiden tonende schrijfster. Maar hier speelden Setskes sociale ambities een grotere rol dan vrouwelijke bescheidenheid. ‘De Haan’ paste niet bij een hogere sociale status, maar ‘Bierema’ en ‘Van Marxveldt’ wel, want beide namen zijn lichte aanpassingen van de achternamen van Nederlandse grootgrondbezitters. ‘Bierema’ klinkt als ‘Bieruma’, de naam van een rijke familie in Oranjewoud, die daar in de negentiende eeuw de naam Oosting achter had geplakt. De rijke Bieruma Oostings – Johan Bieruma Oosting liet na zijn dood in 1902 3,2 miljoen gulden na – bezaten het huis Oranjestein, dat vlak bij de lagere school en het schoolhuis stond.

Maar de familie Sloet van Marxveld was net iets aanzienlijker dan de familie Bieruma Oosting. Zij waren van adel en bezaten al eeuwenlang het huis Marxveld in de Overijsselse plaats Vollenhove. Elisabeth baronesse Sloet van Marxveld was tot haar huwelijk in 1904 een van de favoriete hofdames van koningin Wilhelmina geweest. Haar zuster Isabella volgde haar in 1906 op en bleef tot 1927 aan het hof.⁴⁴⁸ Beide zussen waren regelmatig in het nieuws als ze koningin Wilhelmina op bezoeken in het binnen- en buitenland vergezelden. Ook de naam van hun vader, Gerard baron Sloet van Marxveld, een liberale politicus, kwam vaak in de landelijke kranten voor. Het lijkt een kleine stap om de naam ‘Elisabeth van Marxveld’ in ‘Cissy van Marxveldt’ te veranderen, waarmee het pseudoniem zowel een moderne (vanwege het Engelse Cissy) als voorname (ook vanwege de dt) connotatie kreeg.

⁴⁴⁷ Montijn 2003: 84.

⁴⁴⁸ Zie Fasseur 2001: 1936.

De naam Van Marxveld diende al eerder een schrijfster ter inspiratie. Flora van Marcksveld (met cks en zonder t) is de hoofdpersoon van de gelijknamige roman van Truida Kok uit 1898.⁴⁴⁹ Flora, een wees, groeit samen met haar broer op bij haar grootvader – een arts in ruste – in een groot buitenhuis in het Gooi. Omdat ze te eigenzinnig dreigt te worden, komt ze in de kost bij een gezin in Utrecht. Daar gaat ze ook naar de hbs. Na haar eindexamen brengt ze voor de finishing touch een aantal maanden op een kostschool in België door. Als Flora weer bij haar grootvader terug is, probeert ze zich eerst te bekwamen in het schilderen – haar ideaal is een schilderes te worden als de Franse Rosa Bonheur, die uitblonk in het schilderen van dieren. Als ze daar niet genoeg talent voor blijkt te hebben, legt ze zich toe op het schrijven van verhalen voor kinderen. Aan het eind van de roman trouwt ze weliswaar, maar niets wijst erop dat ze na haar huwelijk met schrijven ophoudt.⁴⁵⁰

Setske gebruikte nog één ander pseudoniem. Van Annie Rutgers is in *Panorama* geen spoor te vinden, maar daarin komt wel de schrijfster ‘Marijke’ voor, die vanaf 27 april 1918 in de serie *Over-Tjongersche verhalen* in een voor niet-noordelijke lezers aangepast soort Fries over de komische wederwaardigheden van eenvoudige Friese boertjes schreef. Ook ‘Marijke’ heeft een adellijke connotatie. Die naam verwijst naar Maria Louise, landgravin van Hessen-Kassel, de overgrootmoeder van koning Willem I en vrouw en moeder van de stadhouders van Friesland, die in Friesland de koosnaam ‘Marijke Meu’ (tante Marijke) kreeg.⁴⁵¹ Zo verbond Setske ook deze schuilnaam met Oranjewoud.

449 Met dank aan Laurina van den Nieuwendijk die mij hierop wees.

450 Er is geen bewijs dat Van Marxveldt de roman van Ada Kok kende. Maar Kok was, afgaande op de vele advertenties die haar uitgever plaatste als er weer een nieuw boek van haar uit was gekomen – ze publiceerde er ongeveer veertig – en de milde reacties op haar meisjesboeken in kranten als het *Algemeen Handelsblad* en *Nieuws van den Dag* (waarvoor ze korte verhalen schreef) een bekende schrijfster. Onmogelijk is de aanname daarom niet.

451 De grootmoeder van haar echtgenoot, Johan Willem Friso van Nassau-Dietz, was Albertina Agnes van Oranje-Nassau, die het landgoed Oranjewoud liet bouwen. Dat Marijke het pseudoniem was van Setske de Haan, weten we dankzij haar zoon Leo Beek, die de verhalen in 1993 in *Om en om* bundelde.

Dat alles maakt de pseudoniemen van Setske de Haan opvallend en ambivalent. Als pseudoniemen voldeden ze aan de conventie dat een schrijvende vrouw zich uit bescheidenheid en vanwege de regels van fatsoen achter haar schrijversnaam verschool. Maar de pseudoniemen zelf zijn allesbehalve bescheiden, omdat ze naar de hogere standen verwijzen, hogere dan die waarin Setske de Haan was opgegroeid.

De eerste publicaties

In december 1915 liet Setske zich officieel uit Amsterdam uitschrijven. Zes dagen later werd ze ingeschreven op het nieuwe adres van haar ouders in Heerenveen. Daar had haar vader in augustus van dat jaar een baan aangenomen als hoofd van de Tweede Lagere School.⁴⁵² In oktober en november 1915 was er een verhaal verschenen onder het pseudoniem Cissy van Marxveldt in respectievelijk het geïllustreerde weekblad *Panorama* en in *Het Leven*. Daarna leverde Setske als Cissy van Marxveldt tot in de jaren twintig bijna wekelijks een kort verhaal aan *Panorama*.

Panorama was in 1913 opgericht, een jubeljaar, zoals de redactie in het allereerste nummer schreef, 'waarin het Nederlandsche volk zich beijvert om aan de wereld te tonen hoezeer een eeuw van onafhankelijk volksbestaan van invloed is geweest op de ontwikkeling van kunst, wetenschap, handel, nijverheid, scheepvaart, landbouw en andere werken van volkswelvaart, welke hoogte van cultuur het vrije volk heeft bereikt'. Het blad beoogde een huisvriend te zijn van alle Nederlanders, hun broeders en zusters in Vlaanderen, in de koloniën en in Zuid-Afrika. Een breed opgezet familieblad moest het worden. Er zou bovendien gebruik worden gemaakt van de modernste technieken op het gebied van fotografie en drukkunst. In artikelen en opstellen zouden alle mogelijke onderwerpen aan de orde komen. *Panorama* bevestigde de Nederlandse identiteit graag door het plaatsen van foto's van buitenissige, of in elk geval andersoortige buitenlanders en buitenlandse fenomenen, zoals Britse vrouwen die, in broek gekleed, tijdens de oorlog als vuilnisop-

⁴⁵² Gemeentearchief Heerenveen, archiefstuk nr. 2800: Register van dienstbetrekkingen van onderwijzend personeel over ca. 1900 tot ca. 1920.

halers werkten, soldaten uit Afrika, of de 'uitwassen' van de Parijse mode. Verder toonde het blad inderdaad voor elk wat wils. Zo verschenen er een afbeelding van Karl Marx ter gelegenheid van diens honderdste geboortedag in 1918, en foto's van Nederlandse en buitenlandse politici, vorsten en toneelspelers. Maar ook van wetenschappers, zoals Johanna Westerdijk, ter gelegenheid van haar oratie als eerste vrouwelijke hoogleraar in Nederland op 10 februari 1917, en van echtparen die hun 50- of 60-jarig huwelijksfeest vierden. Nuttige tips betreffende etiquette, zoals het dekken van een tafel, het gebruik van aanspreektitels en het knopen van een smokingdas, maken duidelijk dat het blad vooral voor de nieuwe middenklasse was bedoeld.

Van Marxveldts verhalen voor *Panorama* waren meestal vier bladzijden lang. Ze missen de humor en de ironie die haar dagboekantekeningen en haar brieven karakteriseren. Wat de stijl en inhoud betreft onderscheiden ze zich daarom nauwelijks van die van andere *Panorama*-auteurs als Julia Frank, Dicky Wafelbakker en Joh.W. Broedelet. De verhalen in het blad gingen meestal over de 'strijd tussen de geslachten', waarbij 'de vrouw' meestal als spilziek en onredelijk werd voorgesteld en 'de man' als hardwerkend en ambitieus, soms als vrolijke schuinsmarcheerder en soms als sukkel die zich door zijn echtgenote laat commanderen.

Op actuele gebeurtenissen gingen de verhalen meestal niet in. Slechts in één van Van Marxveldts verhalen komt de oorlog voor, in een vertelling over een Engels meisje wier verloofde zich als een van de eersten aanmeldt 'om zijn vaderland te dienen in den strijd'. Zij houdt hem niet tegen, maar 'als een echte soldatenvrouw' zegt ze tegen hem: 'Ik zal wachten tot je terugkomt.'⁴⁵³ De verloofde sneuvelt, en niet lang daarna sterft ook het meisje. Het is een sentimenteel en moralistisch verhaal, zoals veel verhalen van Van Marxveldt in deze jaargang. En als ze niet sentimenteel en moralistisch zijn, gaan ze over domme dienstdieneren met 'knollengezichten',⁴⁵⁴ over moedige, arme mensen die in hun lot berusten,

453 *Panorama*, 15 mei 1916: 8.

454 Zoals in 'De grammofoon' van 9 september 1916: 5-10.

ook al gaat het nog zo slecht met hen,⁴⁵⁵ jonggehuwden met al dan niet ernstige meningsverschillen, onsympathieke, ‘blufferige’ parvenu’s, zoals een echtpaar in het verhaal ‘Haar comédie’, dat prat gaat op hun vele geld en hun mooie huis.⁴⁵⁶ Haar meeste personages bewegen zich sociaal gezien in een tussenzone. Ze zijn niet arm, niet rijk, geen arbeiders en geen hogere ambtenaren. Meestal werken ze op kantoor, vaak met uitzicht op promotie, als keurige representanten van de Nederlandse middenklasse.

Zo waren Van Marxveldts verhalen, net als die van haar collega’s en de verschillende rapportages, toegankelijk voor een zo groot mogelijk publiek. Ze voldeden aan een gemiddelde, of ‘gewone’ smaak. Dat blijkt ook uit de verwijzingen in haar verhalen naar literatuur, kleding en meubels. Het ik-personage in ‘Kaartavond’ leest voor de vierde keer *Jeruzalem* van de Zweedse schrijfster Selma Lagerlöf, een populair familiedrama in twee delen uit 1901-1902.⁴⁵⁷ Goedgeklede vrouwen zijn een ‘Engelsch plaatje’, en interieurs bestaan opvallend vaak uit eikenhouten meubels, favoriet in deze tijd.⁴⁵⁸

Soms verwerkte Van Marxveldt haar eigen ervaringen in haar korte verhalen. Het verhaal ‘Kamers’, bijvoorbeeld, gepubliceerd in *Panorama* van 23 oktober 1916, gaat over een jong echtpaar dat – net als Setske en Leo in 1914 – ruzie heeft met hun hospita, omdat ze te veel visite krijgen en te veel pianospelen. De man van het echtpaar zal ooit de fabriek van zijn vader overnemen, maar moet van zijn vader eerst alle kneepjes van het vak leren. Dat verklaart waarom het echtpaar nog niet genoeg geld heeft voor een eigen huis of etage. De jonge vrouw die het verhaal vertelt, haat de hospita, ‘en als ik niet vastbesloten geweest was, steeds tegenover “het mensch” de lady te blijven, dan had ik vaak aan den impuls om haar eens ongezouten de waarheid te zeggen, toegegeven. Maar als ik me dan weer voorstelde hoe als repliek uit haar grooten mond een zondvloed van woorden rollen zou, nee,

⁴⁵⁵ *Panorama*, ‘Rijke armoe’, 11 oktober 1916: 6-12.

⁴⁵⁶ *Panorama*, 24 mei 1916: 10.

⁴⁵⁷ *Panorama*, 30 maart 1916: 14.

⁴⁵⁸ Zoals was te zien op de tentoonstelling *Wonen in de Amsterdamse School* in het Stedelijk Museum Amsterdam, van 9 april tot 28 augustus 2016. Vgl. Ingeborg de Roode, *Wonen in de Amsterdamse School*. Tentoonstellingscatalogus, Bussum, Thor 2016.

dan wist ik dat ik met stomheid geslagen zou zijn. Wat haatte ik “het mensch”!’⁴⁵⁹

Een enkele keer is er in Van Marxveldts verhalen sprake van een verhuld zelfportret, zoals in ‘No. 66’ uit december 1916. Dit verhaal gaat over een chagrijnige, ongetrouwde dame, die vanachter haar raam een pasgetrouwd stel in de gaten houdt en moppert dat ‘t modern [schijnt] te zijn er maar op los te trouwen, zonder geld, desnoods zonder positie. Als de liefde er maar is... Daar schijnt alles op gebaseerd te zijn.’ Dit stel vertoont kenmerken van Setske en Leo. Die waren op 3 februari 1916 in Amsterdam getrouwd, zonder ‘ontvangstdag’, zoals er op hun trouwkaart stond, en zonder de aanwezigheid van Leo’s ouders, die schriftelijk hun toestemming voor het huwelijk hadden gegeven. Kort na de huwelijksvoltrekking keerde Leo terug naar zijn regiment en trok Setske weer bij haar ouders in Heerenveen in.

In november 1917 werd ook Leo officieel op het adres van Setskes ouders ingeschreven. Geld voor de huur van een eigen huis hadden Setske en Leo nog niet. Volgens het *Cahier van den Hoofdelijke Omslag der gemeente Schoterland* van 1918 bedroeg Leo’s belastbaar inkomen in dat jaar 350 gulden, wat neerkwam op ongeveer 7 gulden per week, de gebruikelijke soldij voor een eerste luitenant destijds.⁴⁶⁰ Voor een eigen, zelfstandig huishouden was dat te weinig. Volgens een artikel in het tijdschrift *De Vrouw en Haar Huis* uit 1908 had een pasgetrouwd stel minstens 2000 gulden per jaar nodig om rond te komen, maar daarmee werd een stel bedoeld dat op stand wilde wonen.⁴⁶¹ Setskes inkomen wordt in het *Cahier* niet genoemd, maar zij was als getrouwde vrouw dan ook handelingsonbekwaam. Alles wat zij verdiende was automatisch het eigendom van haar echtgenoot. Afgaande op Leo’s belastbaar inkomen gaf hij Setskes verdiensten niet aan de belasting op. Meer dan zo’n 16 gulden per maand (omgerekend ongeveer 135 euro) zal ze echter niet hebben verdiend, want in deze tijd kregen beginnende auteurs niet meer dan 1 gulden per pagina.⁴⁶² Op stand wonen was voor Setske en Leo financieel gezien daarom nog niet aan de orde.

459 *Panorama*, 23 oktober 1916: 5.

460 Mondelinge mededeling W. Klinkert, 26 november 2014.

461 Zie Montijn 2003: 65-66.

462 Vgl. Rutten 2013: 6.

Op 15 december 1916 werd hun eerste kind geboren, een jongetje. Ze noemden hem Ynze Jacob, naar Setskes vader en haar grootvader van moederskant. Hij kwam in Amsterdam ter wereld, maar bracht zijn eerste jaren in Heerenveen door.⁴⁶³ Net als het stel in 'Kamers' hadden zijn ouders nog geen vast inkomen, en geen positie.

De makkelijke manieren van mevrouw Van Deyl

Begin november 1917 verscheen in het *Nieuwsblad van den Boekhandel* een advertentie van uitgeverij Sijthoff waarin een nieuwe roman werd aangeprezen: *Game – and Set!*, geschreven door Cissy van Marxveldt. Het was geïllustreerd door de impressionistische schilder François Hogerwaard, die ook tekeningen voor *Panorama* leverde.⁴⁶⁴ Dit boek was volgens de uitgever geschikt als 'lectuur voor oudere meisjes, en ook de jonge vrouw zal ervan genieten'. Het kostte ingenaaid 2,40 en gebonden in prachtband 2,90 gulden (respectievelijk ongeveer 15 euro en 16 euro). Voor meisjes en jonge vrouwen uit de arbeidersklasse was het dus onbetaalbaar. Maar voor hen was dit boek ook niet bedoeld – tenminste, niet in de eerste plaats. Dit was Van Marxveldts eerste gepubliceerde roman, en die was duidelijk op elementen uit haar eigen leven en op haar idealen gebaseerd. In een exemplaar van het boek dat Van Marxveldt op 5 december 1917 aan haar vriendin Jo Woutman-Hissink gaf, schreef ze een opdracht: 'Aan Joop, die voor mij geweest is wat Lies voor Henny was.'

Henny – kort voor Henriëtte – is het achttienjarige ik-personage van de roman. Samen met haar vriendin Lies van Deyl is ze vanuit de provincie naar Amsterdam verhuisd, waar ze allebei op een kantoor werken. Niet omdat ze het geld nodig hebben, zoals Henny aan een collega uitlegt, maar omdat er thuis, in de provincie, zo weinig te doen valt. 't Is zo saai op het dorp,' zegt Henny, nadat ze eerst heeft verteld dat de vader van Lies veearts is en de hare een houthandel heeft, en dat hun vaders genoeg verdienen om een gezin te onderhouden. 'Ik vooral had zoo weinig te doen thuis, ik verveelde me dood. En nu hebben we ons werk. 't Is

⁴⁶³ Volgens de gegevens van de burgerlijke stand in het Standsarchief in Amsterdam.

⁴⁶⁴ Zie http://www.corkint.info/html/anderen_hogerwaard.htm., geraadpleegd op 6 mei 2016.

wel niet altijd even prettig, maar het geeft toch meer voldoening dan zoo thuis te blijven hangen, en echt op den man te wachten.' Wat dat betreft zijn Henny en Lies tot op zekere hoogte 'nieuwe vrouwen': ze willen werken omdat ze zich anders vervelen, maar echt noodzakelijk vinden ze het niet.

Game – and Set! bestaat uit verschillende verhaallijnen. De eerste is de zoektocht van de vriendinnen naar een ideaal kosthuis. De tweede is een onverkwikkelijke leugenpartij, waarbij Henny een frivole en – zoals aan het einde van het verhaal blijkt – ordinaire en leugenachtige collega wijsmaakt dat zij verloofd is met de broer van Lies. Dat leidt tot verschillende complicaties die het verhaal een moralistische ondertoon geven. De derde verhaallijn gaat over een verliefdheid tussen Henny en een jonge student, die vooral op het tennisveld wordt uitgeleefd. Nadat Henny's frivole collega een breuk heeft veroorzaakt tussen Henny en haar geliefde, keert Henny terug naar haar ouderlijk huis om daar haar vader met de boekhouding te helpen. Het verhaal eindigt met een verzoening tussen Henny en haar vriend, die haar daarna ten huwelijk vraagt.

De eerste verhaallijn verbindt de andere twee, en is biografisch gezien het interessantst. Na twee akelige ervaringen met volkse 'juffrouwen' (de ene is vies en kan niet koken, de andere heeft een zoon die drinkt) vinden Henny en Lies met hulp van Lies' moeder een ideaal kosthuis. Hun nieuwe verhuurster, mevrouw (dus niet juffrouw) Nietveld is de weduwe van een officier. Zij lijkt opvallend veel op mevrouw De Munck, die eveneens weduwe was, weliswaar niet van een officier, maar van een ambtenaar. Net als mevrouw De Munck heeft mevrouw Nietveld een dochter en een studerende zoon, die in de roman respectievelijk Gesina en Bob heten – Bob is de student met wie Henny zich aan het eind van de roman verlooft. Mevrouw Nietveld is net als Hermine de Munck moederlijk en gastvrij. Van Marxveldt gebruikte verschillende ervaringen uit de Grensstraat in het verhaal, zoals het incident van het vaasje dat op de hoed van mevrouw De Munck terecht kwam.⁴⁶⁵

⁴⁶⁵ Zie hoofdstuk 5.

Dat Van Marxveldt haar ervaringen in de roman verwerkte is op zich natuurlijk niet opmerkelijk, maar de manier waarop ze dat doet is dat wel. Alles in de roman is net een tikje mooier en grootser dan in Van Marxveldts eigen leven, zoals de sociale en financiële positie van de ouders van Lies en Henny. Ook de vrijetijdsbesteding van de hoofdpersonages – tennis – is net iets ‘hoger’ dan Van Marxveldts eigen vrijetijdsbesteding toen ze nog als correspondentente werkte. In die tijd ging ze op haar vrije dagen met haar vriendinnen wandelen, fietsen of roeien, maar van tennissen rept ze niet in haar brieven naar huis. Verder maken verwijzingen naar Franse, Engelse en Duitse gedichten en Shakespeares drama’s duidelijk dat de hoofdpersonages een klassieke opleiding hebben genoten.⁴⁶⁶ Ook op muzikaal gebied kennen ze hun klassieken, zoals blijkt uit een passage waarin Henny *Lieder ohne Worte* van Mendelssohn speelt.⁴⁶⁷

Net als Emma en Victor de Munck deden, ruziën ook Bob en Gesina voortdurend met elkaar, maar Gesina is wel erg zeurderig, meer dan Emma was. Tenminste, als je weer op Setskes brieven aan haar ouders afgaat, waarin Emma overigens ook niet altijd even gunstig wordt afgeschilderd. Gesina heeft een lijzige stem en is ‘saai en zwaar op de hand’,⁴⁶⁸ ze is mager en ziet er ‘reform-achtig’ uit.⁴⁶⁹ Als Bob een keer in navolging van Shakespeares Hamlet ‘*Falsity, thy name is woman*’ uitroept, voegt hij daaraan toe: ‘Nee Gesina, dat hoeft jij je niet aan te trekken, want jij bent geen woman.’⁴⁷⁰ Gesina is sociaaleconomisch gezien gelijk aan Henny, maar wat haar karakter en uiterlijk betreft een antiheldin, die Henny’s goede kwaliteiten beter doen uitkomen.

Ook een bezoek van Lies’ moeder aan Henny en Lies werpt licht op de sociale positie van de beide hoofdpersonen. Mevrouw Van Deyl is een ‘smaakvolle, statige’ verschijning, en zo deftig dat ze de juffrouw van het tweede kosthuis zenuwachtig maakt: ‘Toen [de juffrouw] een scheurtje in het witte tafelkleed ontdekte,

466 Van Marxveldt 1917: 107. ‘And Brutus is an honourable man,’ zegt de hoofdpersoon op p. 153

467 *Panorama*, 1 mei 1916: 107.

468 Van Marxveldt 1917: 99.

469 Van Marxveldt 1917: 109.

470 Van Marxveldt 1917: 117.

schoof ze er gauw een schaal op, en ook zette ze een vaas met bloemen op tafel alsof ze dat altijd gewend was te doen.⁴⁷¹

Als mevrouw Van Deyl Lies en Henny meeneemt naar een restaurant, wordt de volle portee van haar status duidelijk. Het restaurant is, om te beginnen, van het betere soort. ‘Om ons heen,’ vertelt Henny, ‘hoorden we het gezellig geklik-klak van vorken en messen, een zacht geroezemoes van stemmen. Ook uit de nevenzaaltjes kwam gedempt praten en lachen tot ons. Op ons tafeltje stonden in een klein, slank vaasje een paar anjers, en een electrisch lampje goot door een zacht-roze ballonnetje een feeëriek licht over het witte tafellaken, de wijnglazen, vonkte speelsch in den diamanten ring van mevrouw Van Deyl.’⁴⁷² De hele ambiance, het menu inclus, laat de elegantie en de sociale positie van Lies’ moeder, die gekleed is in een eenvoudige maar indrukwekkende zwartfluwelen japon, tot haar recht komen. Van Marxveldt laat Henny uitgebreid vertellen wat ze aan kostelikheden eten en hoe voornaam mevrouw Van Deyl zich in deze omgeving toont:

Wat was het heerlijk weer eens glanzend-gedekte tafels te zien, met bloemen, en wijn te zien parelen in de kristal-heldere glazen met hun groenen en rooden weerschijn. - Mevrouw Van Deyl zocht langzaam, met veel zorg, de grootste lekkernijen uit.

‘Houd-je van tong, Henny? Lies is er dol op, dat weet ik.’

‘O ja, mevrouw.’

‘Mooi zoo - dan ben ik er nu bijna, geloof ik. Kijk eens,’ ze wees met haar vinger bij, ‘eerst een hors d’oeuvre, dan, ja wat voor soep, kerry, schildpad...’

‘Hè nee, moeder, veel te scherp.’

‘Nu, zeg ’t dan maar.’

‘Goed, laat eens kijken... Pouletsoep, daar houdt Henny ook van. Vindt u dat goed?’

‘Prachtig. Dan eerst een croquetje, en dan tong nietwaar, verder aardappelen

471 Van Marxveldt 1917: 82.

472 Van Marxveldt 1917: 85.

met kalfsbiefstuk en andijvie. Ja Henny, 'k heb goed onthouden, dat je daar zoo veel van houdt. Dan kip of eend, wat hebben jullie liever? 't Kan mij niet schelen. Goed - kip, met compôte, gemengde compôte maar, hè? Veel ananas, Henny? Goed kind, 'k zal het zeggen. IJs? Een plombière? Jij mocca Lies? Uitstekend. En voor toe-tje, slagroom met confituren dunkt me.' - Ze wenkte een kellner, bestelde. Wat een gemakkelijke manieren had ze.⁴⁷³

De opsomming van het menu, de beschrijving van het restaurant en de kleren en sieraden van mevrouw Van Deyl illustreren tot in detail de karakteristieken en idealen van de hogere middenklasse zoals die in de tweede helft van de negentiende eeuw was ontstaan. Status en klasse worden niet alleen gedefinieerd door afkomst, opleiding en inkomen, maar ook door materiële zaken als de grootte en de ligging van huizen, de inrichting, kleren en voedsel.⁴⁷⁴ Daarnaast zijn in de roman ook minder concrete zaken als taal, houding - zoals de 'gemakkelijke manieren' van mevrouw Van Deyl - een graadmeter voor klasse en status, net als haar flair om met verschillende mensen op verschillende wijzen om te kunnen gaan.⁴⁷⁵

In *Game - and Set!* nemen de vaders van Henny en Lies een ondergeschikte positie in.⁴⁷⁶ We krijgen te horen dat ze solide banen hebben, maar dat is het dan wel zo ongeveer. Over het leven van mevrouw Van Deyl lezen we des te meer. Meer dan zes bladzijden lang laat Van Marxveldt haar personage herinneringen ophalen aan haar kostschooltijd in Engeland, waarbij ze uitvoerig ingaat op het kattenkwaad dat zij en de andere leerlingen uithaalden. Maar als Henny uitroept hoe enig haar zo'n kostschooltijd lijkt, reageert mevrouw Van Deyl gereserveerd.

⁴⁷³ Van Marxveldt 1917: 86.

⁴⁷⁴ Vgl. Chamberlain: 'An understanding of the semiotic of class will include [...] material indicators as well: the location, size, type, and cost of housing; clothing; the type and number of such goods as household appliances, furnishings and "luxuries"; the type of food eaten, and so on'. (1997: 38.) Vgl. ook Montijn 2003: 43.

⁴⁷⁵ Vgl. Montijn 2003: 14-39.

⁴⁷⁶ Volgens Chamberlain heeft dit te maken met het ideaal van huiselijkheid van de middenklasse; het huis was het domein van de vrouw, die daardoor het ideaal van de middenklasse belichaamde. Zie Chamberlain 1977: 39.

‘Ja, betrèkkelijk,’ zegt ze. ‘k Vond het destijds heel aardig. Maar nu zou ik toch Lies of Zus niet naar kostschool willen hebben. ’k Weet niet, de meisjes worden er zoo helemaal niet geschikt gemaakt voor het werkelijke leven. ’t Is alles zoo luchtig en vluchtig. Och, ik was eenig kindje, woonde in een stad, ging, toen ik van kostschool kwam, veel uit. Dat paste aan bij mijn kostschoolleventje. Maar neem nu jullie eens. Je zou terug komen in ons dorp, dat heel gezellig is.’ Die laatste opmerking is ironisch bedoeld, en doet Henny rillen. ‘Zie je wel?’ reageert mevrouw Van Deyl, ‘Je zou je er absoluut niet meer op je plaats voelen, ontevreden worden, heel ontevreden zelfs. En dan zou ook een werkkring, zooals je dien nu hebt, tegenstaan: ’t Zou een te groote tegenstelling zijn met het luxe-tijdje op kostschool.’⁴⁷⁷

Je kunt je afvragen wie hier spreekt. Van Marxveldt gebruikte duidelijk haar ervaringen in Bath, maar mevrouw Van Deyl spreekt een stuk negatiever over haar kostschooltijd dan Van Marxveldt zelf ooit deed, door op de ‘onwerkelijkheid’ van het kostschoolleven te wijzen. Is mevrouw Van Deyl de oudere dame die Van Marxveldt wilde worden, elegant, rijk, stads en met genoeg levenservaring om het vrolijke leven in een Engelse kostschool te kunnen relativieren? Of gaat het hier ook over Van Marxveldt zelf, die het na haar tijd in Bath moeilijk vond om zich aan het leven in Friesland aan te passen, en die inmiddels misschien neerkeek op haar werk als correspondentente? In elk geval speelt stand een grote, zo niet de grootste rol in *Game – and Set*. Stand wordt in de roman bepaald in relatie tot mensen die duidelijk niet ‘op stand’ zijn, zoals de volkse hospita’s en Henny’s ordinaire, leugenachtige collega, en tot op zekere hoogte ook door het verschil tussen stad en provincie. Echt op stand is in deze roman alleen mevrouw Van Deyl, die in de stad geboren is, in Engeland op kostschool heeft gezeten, en precies weet wat hoort en wat niet, of het nu over eten gaat, conversatie, kosthuizen, meubels, kleren of de omgang met lagere standen. Daarmee weerspiegelt ze in elk geval de sociale aspiraties van Setske en Leo.

⁴⁷⁷ Van Marxveldt 1917: 93.

Het hoogfatsoen van Herr Feuer

Game – and Set! kreeg bij verschijning bijna geen recensies.⁴⁷⁸ *De Hollandsche Lelie* plaatste in haar uitgave van september 1918 een negatief stuk van H.M. Die vond de roman 'van beminlijke onbenulligheid', een 'niemendalletje' waarover 'de heele bakvisschen-vocabulaire [is] uitgestrooid'. 'De schrijfster,' merkte H.M. op, 'schijnt er niet aan gedacht te hebben, dat in een meisje van tegen de twintig ook diepere dingen wakker kunnen worden.' Misschien, opperde zij of hij, had Van Marxveldt expres een zoet verhaaltje willen schrijven. Maar voor wie was dit dan bestemd? De recensent gaf meteen zelf antwoord: voor oppervlakkige oudere meisjes, of voor veertienjarigen die nieuwsgierig waren naar het leven van 'grote meisjes'. Het was duidelijk dat Van Marxveldt met haar eersteling geen goede indruk had gemaakt. Sterker nog: de hatelijkheden die Bob rondstrooit gaven volgens H.M. de roman een 'onfijn element'.⁴⁷⁹ Pas toen het boek in 1923 onder de titel 'Vriendinnen' werd heruitgegeven verschenen er meer recensies, maar ook toen ging niemand echt op de inhoud in.

Iets meer aandacht kreeg *Het hoogfatsoen van Herr Feuer. Herinneringen aan mijn Duitschen kantoortijd*, dat vier maanden voor het einde van de Eerste Wereldoorlog onder het pseudoniem Betty Bierema verscheen. Anders dan *Game – and Set!* is dit een humoristisch verhaal met een serieuze ondertoon. 'De humor van dit zeer vermakelijk boek is onweerstaanbaar,' schreef de uitgever in een advertentie in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van 14 juni 1918, 'wellicht is er in tijden geen Nederlandsch werk verschenen waarin geest en spot zoo lustig gehanteerd worden.' Dat werd door het godsdienstig-staatkundig dagblad *De Tijd* niet helemaal onderstreept. 'Voor volwassenen uitsluitend,' oordeelde de anonieme recensent van het blad op 8 maart 1919. 'Herr Feuer is nu juist geen modelmensch, alles behalve. Een wel aardige o.w.-roman, of liever o.w.-herinneringen. Betty, die ze schrijft, blijkt heel nijdig op haar patroon, die haar miskende.'

⁴⁷⁸ Althans niet in de kranten en tijdschriften die zich in het archief van de Koninklijke Bibliotheek bevinden.

⁴⁷⁹ H.M. in *De Hollandsche Lelie*, 18 september 1918: 183.

Met 'ow' wordt 'oorlogswinst' bedoeld, de bijzondere winst die sommige mensen als gevolg van de oorlog maakten. De meeste oorlogswinstmakers verkochten levensmiddelen als boter en koffie vanuit Nederland voor hoge prijzen aan België, waardoor aan die producten in Nederland extra schaarste ontstond. Tijdens de oorlog verschenen spotprenten van ow'ers die van de ellende van de oorlog profiteren. Ze zijn daarin meestal afgebeeld als dikke mannen en vrouwen met jassen met bontkragen, grote ringen aan hun worstvingers en hoge hoeden op hun hoofd.⁴⁸⁰ Zo tekende François Hogerwaard ook Herr Feuer voor het omslag van de eerste druk van de roman: dik en patserig.

Herr Feuer handelt in minder levensbelangrijke zaken, zoals parfums, dasspelden en uit China geïmporteerde speelgoedmuizen, rammelaars, aluminium en speeldozen, maar ook in varkenskoppen. Dat hij een ow'er is, wordt vooral duidelijk aan het einde van de roman, als hij bijna het voltallig personeel ontslaat, zogenaamd omdat hij zich bij het Duitse leger gaat melden. Drie maanden later vraagt hij Betty om terug te komen. Dan blijkt dat hij nooit van plan is geweest om soldaat te worden, en dat hij gewoon door is gegaan met handelen. Dat hij daarmee nog steeds goed boert, laat de laatste alinea van de roman zien. Een jaar later ziet Betty, die inmiddels een beter betaalde baan heeft gevonden, Herr en Frau Feuer in een nog grotere auto en in nog meer bont gehuld voorbijrijden:

Er ging meer dan een jaar voorbij, voor ik Herr Feuer weerzag. Toen reed hij me voorbij in een auto, die hij zelf chauffeerde. Boven zijn zware jas uit kwam zijn gezicht; nog wat dikker. De es-ist-erreicht was bijgeknipt, in american fashion.⁴⁸¹

En naast hem zat Frau Augusta, in heel veel bont.

Ik draaide me om en keek de auto na. [...]

Toen ging ik naar huis, en diezelfde avond begon ik aan mijn Herinneringen.⁴⁸²

480 Vgl. de spotprenten van L.J. Jordaen in *De Notenkraker* van 8 juli 1916.

481 De snor van de laatste Duitse keizer werd Es ist erreicht genoemd, naar de gelijknamige snorlotion van de kapper van de keizer. Vgl. Otto May, *Kaiser Wilhelm II. in der Postkarten-Karikatur "Herrliche Zeiten"* Hildesheim, Franzbecker 2013: 20 vv.

482 Van Marxveldt 1928: 114.

Ook voor deze roman, die ze nog tijdens de Eerste Wereldoorlog schreef, putte Van Marxveldt uit haar ervaringen als correspondentente. Betty, het ik-personage en – zo wordt de lezer geacht te geloven – de schrijfster van dit boek, kijkt terug op haar baan als correspondentente voor Herr Feuer. Ze grijpt terug op allerlei komische situaties, die vooral ontstonden door het koeterwaals van haar Duitse chef. Omdat hij en zijn vrouw prototypes zijn van opportunistische parvenu's, kan het ik-personage (en de schrijfster zelf als *social climber*) zich gemakkelijk tegen hen afzetten. Tussen de taferelen door vertelt ze dat ze tijdens haar kantoor tijd bij Herr Feuer verliefd werd en zich verloofde, en dat ze aan het begin van de oorlog werd ontslagen.

Een directe weergave van Van Marxveldts vroegere werkgever en diens kantoor is het verhaal niet. Herr Feuer en zijn vrouw Gusta vertonen, afgezien van hun Duitse afkomst, geen enkele overeenkomst met Franz en Rosa Wolff. Het echtpaar Feuer draagt opzichtige kleren en diamanten ringen en is hypocriet, onbetrouwbaar, bekrompen, onontwikkeld en bovenal pro-Duits. Het 'hoogfatsoen' uit de titel verwijst naar Herr Feuers huwelijksvrouw, die een kleine rol speelt in de roman. Gusta Feuer denkt dat Betty een verhouding heeft met Herr Feuer, en doet daarom niets liever dan haar te kleineren. Als Gusta Feuer een keer met haar vriendinnen op het kantoor verschijnt en hoort dat Betty haar blouses bij de Bonneterie (een dure kledingzaak) koopt, leidt dat tot hatelijke uitspraken. 'Solch ein Comp-tormädel,' zegt Gusta, 'kauft bei der Bonneterie. [...] Eine Unverschämtheit.'⁴⁸³ Dat alles staat haaks op wat Setske over Rosa Wolff aan haar ouders schreef; dat ze samen met Rosa Engelse romans las en dat het bij het gezin Wolff 'verbazingwekkend gezellig' was. Het lijkt er daarom op dat Van Marxveldt met *Het hoogfatsoen van Herr Feuer* niet alleen een onderhoudende roman wilde publiceren, maar ook stelling wilde nemen tegen oorlogswinstmakers, en tegen Duitsland. '[M]ijn kantoor tijd vind jullie beschreven in "Het hoogfatsoen van Herr Feuer" schreef ze jaren later in haar autobiografisch essay, 'waarbij ik me, omdat het zo bar-actueel

483 Van Marxveldt 1928: 49.

was, eerst achter het pseudoniem Betty Bierema heb verstopt.⁴⁸⁴ Daarmee bedoelde ze niet dat ze haar werkgever niet voor het hoofd wilde stoten. Wie destijds een duidelijke positie voor of tegen Duitsland of Groot-Brittannië innam, liep het gevaar ervan beschuldigd te worden de neutraliteit die de Nederlandse regering destijds handhaafde te minachten of zelfs in gevaar te brengen. Tijdschriften, zoals *Panorama*, stelden zich daarom uitdrukkelijk neutraal op door foto's van zowel Britse als Duitse politici en soldaten te plaatsen. De schending van de neutraliteit werd zo zwaar opgevat dat de hoofdredacteur van *De Telegraaf* in december 1915 werd vervolgd vanwege zijn anti-Duitse gezindheid en anti-Duitse propaganda. Hij werd pas in 1917 vrijgesproken.

Toch was de stemming al eerder omgeslagen, toen de Duitsers op 7 mei 1915 in de Noordzee een duikbootoorlog begonnen en niet alleen het Britse passagierschip *Lusitania*, maar ook twee Nederlandse schepen tot zinken hadden gebracht. Daarop ontstonden duidelijke pro-Duitse en anti-Duitse kampen, waarbij het anti-Duitse kamp meer aanhangers leek te hebben dan het pro-Duitse. Nadat bekend geworden was dat het tijdschrift *De Toekomst* met Duits geld propaganda maakte voor Duitsland, veroorzaakte dat een schandaal, waarbij de redacteur van het blad van ow-activiteiten werd beschuldigd.⁴⁸⁵ Van Marxveldts anti-Duitse sympathieën veroorzaakten bij de publicatie van *Het hoogfatsoen van Herr Feuer* in het voorjaar van 1918 waarschijnlijk geen opzien meer, maar ze moest toch voorzichtig zijn. Voor een echtgenote van een officier in het neutrale Nederlandse leger was het niet gepast partij te kiezen. Vandaar dat ze haar roman onder een nieuw pseudoniem publiceerde.

In de zomer van 1919 verscheen een tweede druk van *Het hoogfatsoen van Herr Feuer*. Een derde druk werd in de herfst van 1928 gepubliceerd, maar nu onder het pseudoniem Cissy van Marxveldt. Naar aanleiding van die derde druk schreef het *Soerabaijasch Handelsblad* dat het verhaal 'zum totlachen' was en 'doorspekt van een soort Uiltjes-Duits [van Herr Feuer, MS], dat allervermakelijkst

484 Van Marxveldt 1930: 23.

485 Vgl. Tames 2006: 58-86.

aandoet'.⁴⁸⁶ Na een vijfde druk in 1935 verscheen er een negatieve bespreking van *Het hoogfatsoen van Herr Feuer*. Maar die was ongetwijfeld ingegeven door de anti-Duitse inslag van de roman, want de recensie stond in 1936 in *Nederland*, een rechts-nationalistisch, antiparlementair tijdschrift. 'Cissy van Marxveldt heeft wel heel wat betere boeken geschreven dan dit,' oordeelde redacteur J. Mullemeister. 'Hoe kan iemand, die in heel wat van haar werk een fijne smaak demonstreerde, een zoo dik en smakeloos gechargeerd geval aanbieden, zou men vragen. Maar 't beleefde een 5de druk. Dat is eigenlijk van dit boek het ergste. De auteur, die afdaalt, wordt meer dan vroeger gelezen. Ik acht het boekje voor de jeugd ongeschikt. Een volgende keer zal de schrijfster zich wel rehabiliteeren.'⁴⁸⁷

Boomtoppen, die schudden

In 1918, toen de Eerste Wereldoorlog met een wapenstilstand op 11 november ten einde liep,⁴⁸⁸ had Setske Beek-de Haan als Cissy van Marxveldt naast haar twee romans een flink aantal verhalen gepubliceerd, niet alleen in *Het Leven* en *Panorama*, maar ook in *Morks Magazijn*: 'Het winkelraam', een 'krabbel' door 'Lissy van Marxveldt', zoals in een tijdschriftenoverzicht in *De Hollandsche Revue* van 23 maart 1917 stond.⁴⁸⁹ Eind januari 1918 verhuisde ze samen met Leo en Ynze naar een nieuwe villawijk in Hilversum, waar ze een twee-onder-een-kaphuis van drie verdiepingen aan de Prinses Julianalaan betrokken. Haar ouders bleven in Heerenveen, waar haar vader het druk had met lesgeven, verbeteringen van het schoolgebouw en het tijdelijk huisvesten van oorlogsvluchtelingen in de school. Later in dat jaar werd het onderwijs lamgelegd door de Spaanse griep, waaraan wereldwijd miljoenen mensen stierven. 'De Spaansche Griep en de vluchtelingen hebben in het laatste kwartaal van 1918 storend op het onderwijs gewerkt, en van het onderwijs [...] kwam zoo goed als niets,' stelde de plaatselijke commissie van

⁴⁸⁶ *Soerabaijisch Handelsblad*, 10 juli 1931.

⁴⁸⁷ *Nederland*, 88 (1936), 182.

⁴⁸⁸ Het officiële einde werd pas op 28 juni 1919 bezegeld met de ondertekening van de Vrede van Versailles.

⁴⁸⁹ *De Hollandsche Revue* 22 (1917) 3, 159.

toezicht op het lager onderwijs in de gemeente Schoterland in 1919 vast.⁴⁹⁰

Leo was met ingang van 1 december 1917 benoemd tot reserve-eerste luitenant en werd in december 1919 gedemobiliseerd.⁴⁹¹ Begin 1918 liet hij zich in het bevolkingsregister van Hilversum als ‘koopman’ inschrijven.⁴⁹² Hoe succesvol Leo als zakenman was, weten we niet. Maar zakendoen was in deze tijd een hachelijke onderneming, als je tenminste geen ow’er wilde zijn. De onzekere afloop van de oorlog, de revoluties in Rusland en Duitsland in 1917 en 1918 en het faillissement van een aantal grote Amsterdamse commissionairsfirma’s hadden de handel totaal ontwricht en tot ‘een depreciatie van alle waarden’ geleid, zoals in het jaarverslag van de Hilversumse Kamer van Koophandel van 1918 staat.⁴⁹³

Van Marxveldt daarentegen was sinds haar debuut in 1915 steeds meer gaan verdienen, en het is aannemelijk dat zij, anders dan de meeste vrouwen in haar vertellingen, een hoger inkomen had dan haar man. Rond 1920 kregen schrijvers die regelmatig stukken leverden rond de 20 gulden per verhaal, vergelijkbaar met ongeveer 110 euro.⁴⁹⁴ Dat Van Marxveldt inmiddels tot de vaste kern van mede-

490 Notulen van de plaatselijke commissie van toezicht op het lager onderwijs in de gemeente Schoterland, 1919.

491 Vgl. Tames 2006: 88: ‘Al vanaf december 1914 werd er gesproken over de mogelijkheden van (gedeeltelijke) mobilisatie van het leger. Volgens de voorstanders hiervan, zoals W.H. de Beaufort, was de acute oorlogsdreiging voorbij en kon er bovendien bij gevaar snel genoeg gemobiliseerd worden. De opperbevelhebber van de Generale Staf, C.J. Snijders, die het al moeilijk genoeg had om naar twee fronten de Nederlandse paraatheid te demonstreren, was het hiermee totaal oneens. Ook de Nederlandse regering wilde de mobilisatie voortzetten. Zij gebruikte de herhaaldelijke incidenten met duikboten en andere schendingen van de neutrale rechten als argument om de militaire paraatheid in stand te houden. Tot en met 1916 zou het thema echter telkens weer opduiken en onder meer leiden tot eigenaardige concessies: als compromis werd er soepel omgegaan met het verlenen van verlof en wel zo soepel dat uiteindelijk één op de drie gemobiliseerde soldaten niet op zijn plaats zat.’

492 Noord-Hollands Archief, toelatingsnr. 448, dossier nr. 7004

493 *Jaarverslag van de Hilversumse Kamer van Koophandel 1918*, 15-18.

494 Vgl. Rutten 2012: 230, noot 118: ‘Als honorarium ontvingen schrijvers in de jaren twintig vaak ongeveer f 1,- per pagina bij *Morks Magazijn*. Vgl. gad 150, inv.nr. 2139. Blijkbaar kreeg [Agnes] Maas-Van der Moer telkens iets meer betaald omdat zij regelmatig werk opstuurde. Wanneer schrijvers vaste werkrachten werden en/of een standaardrubriek innamen kon het honorarium oplopen, zo ook bij Famke [Alida Christina Veen-Brons], die elke maand een “Brief van een huisvrouw” instuurde naar “Zij”. *Maandblad voor de vrouw*. Eerst kreeg zij nog ongeveer f 1,- per pagina, later werd dit bedrag f 20,- per brief (haar brieven waren

werkers van *Panorama* hoorde, blijkt uit de uitgave van het blad van 8 mei 1918. In dat nummer is ze samen met een aantal collega's onderwerp van een prijsvraag. Lezers konden door de juiste namen bij de juiste foto's van *Panorama*-auteurs te plaatsen 10 gulden winnen. De eerste foto in het rijtje is een portret van Van Marxveldt.⁴⁹⁵ Erg flatterend is dat niet, en ze gebruikte het later dan ook niet voor publicatiedoeleinden. Staand achter een stoel in Louis Seize-stijl, gekleed in een donkere jurk met een grote, witte kraag en met een wat treurige uitdrukking op haar gezicht, vormt ze een groot contrast met de schrijfster Dicky Wafelbakker, die in een moderne fluwelen jurk en bijbehorende jas met bontkraag staat afgebeeld en koket de lens in kijkt.

In hetzelfde jaar werkte Van Marxveldt aan een derde roman. Die was, zo vertelt ze in haar autobiografisch essay in *Confetti*, ontstaan uit een verhaal dat ze voor een nieuw op te richten tijdschrift voor jongens en meisjes schreef. De opdrachtgever was speciaal naar Hilversum gekomen om de opdracht met haar te bespreken. Ze ging grif in op het verzoek, 'zoo grif, dat Vader, die bij ons logeerde, en die, in de serre zittend, iets van ons gesprek gevolgd had, later zei: "Maar kind, je belooft nu wel om elke week een bijdrage te leveren, maar zou je daartoe wel in staat zijn?"' Ik wierp hierop mijn armen in de lucht en zei fatalistisch: "Och, waarom niet?"⁴⁹⁶

Het verhaal moest op 1 juni af zijn, maar op 29 mei had ze nog geen letter op papier gezet. Haar man drong erop aan dat ze haar opdrachtgever liet weten dat ze het niet op de bewuste datum zou kunnen inleveren. En dan neemt het verhaal een drastische wending. Van Marxveldt leidt het in met een verwijzing naar het weer: 'Het was een stormachtige dag, ik weet nog dat de regen bij stroomen in de laan viel. Ik zat in de erkerbank en schommelde met mijn beenen. Onze eerste

ongeveer drie tot vijf pagina's lang). Vgl. een brief van Veen-Brons aan L.J. Veen Uitgeverij, 19 juni 1931. Noord-Hollands Archief 149, inv.nr. 116: "[...] de luttel vergoeding die ik de eerste jaren voor die brieven kreeg – van f.3 tot f.5,- per brief soms – mogen geen aanspraak hebben op den naam honorarium! Eerst later, toen *Morks Magazijn* niet meer buiten mij kon, kreeg ik f20,- per brief [...]."

⁴⁹⁵ *Panorama*, 8 mei 1918: 13 en 12 juni 1918: 14.

⁴⁹⁶ Van Marxveldt 1930: 25.

baby sliep.⁴⁹⁷ Ze vroeg een potlood aan haar man, ging naar de kamer ‘die we toen al weidsch de werkkamer gedoopt hadden’⁴⁹⁸ en kroop in een stoel voor het raam. En toen gebeurde het:

Boomtoppen, die schudden, de regen, die in stralen tegen de ramen spoot, en mijn potloodpunt, die loodrecht op het papier stond. Ik groef mijn linkerhand in mijn haar... daar zat ik en wachtte op de inspiratie. Eerst maar een titel dacht ik, dan had je tenminste het veilige gevoel, dat je daarover later weer niet uren te piekeren had. En daar kwam opeens de ingeving. ‘Brieven van een H.B.S.-meisje aan haar vriendin.’ Ik schreef het zóó vlug neer alsof ik nog bang was, dat deze, in mijn idee zoo welgeslaagde titel me zou ontglippen. En, alsof mijn hersenen slechts op de titel gewacht hadden, zóó vlug zetten ze zich hierop in werking: ‘Lieve Netty, Julie zegt, dat je nooit een brief met “ik” mag beginnen’, enz. ... enz. ...

Het meisje, dat thee kwam boven brengen, woei ik weg. En mijn man, die me kwam halen om te eten, keek ik zóó verdwaasd aan, alsof ik hem voor het eerst zag.

‘En?’ zei hij. Ik liet het schrift zakken. Ik liet de bladeren wapperen.

‘Alsjeblieft,’ zei ik.

Joop ter Heul was geboren.⁴⁹⁹

Het weerbericht uit Den Bilt voor 29 mei 1918 meldt dat het die dag lichtbewolkt was, met ‘vrij goed weder’ en weinig verandering in temperatuur.⁵⁰⁰ Geen storm en stromende regen dus die dag in Hilversum, maar je kunt je natuurlijk afvragen of dit alles zich inderdaad op 29 mei 1918 afspeelde. Aannemelijker is dat het hier om een dichterlijke vrijheid gaat. Want dit is een gepubliceerd verhaal over een spectaculaire wending in het schrijverschap van Cissy van Marxveldt – een

497 Van Marxveldt 1930: 25.

498 Van Marxveldt 1930: 25.

499 Van Marxveldt 1930: 25.

500 Vgl ‘Weerbericht’ in *Algemeen Handelsblad*, filiaalinstichting Amsterdam, 29 mei 1918.

wending die haar, op het moment waarop ze haar autobiografische schets schreef, tot een van de populairste schrijfsters van het interbellum had gemaakt. In de klassieke westerse verhalen over de ontwikkeling van een auteur komen bijna altijd drastische wendingen voor, en daarbij horen bijna altijd storm en regen.⁵⁰¹ Maar waar in veel keerpuntverhalen sprake is van een goddelijke aanwijzing die de auteur helpt nieuwe wegen in te slaan, daar geeft Van Marxveldt die rol niet aan God, maar aan twee sterfelijke mannen: een vader, die de schrijfster aan haar plichten jegens haar opdrachtgever herinnert, en een echtgenoot, die haar aanzet tot het schrijven van haar eerste succesroman, een meisjesboek over Joop ter Heul, een vrolijke en rebelse hbs'er.

Van een actief volgen van een goddelijke aanwijzing is hier dus geen sprake, wel van een braaf gehoor geven aan de aansporingen van twee mannen. Hoewel Van Marxveldt een belangrijk element uit de klassieke, mannelijke schrijversbiografie gebruikte, ontkrachtte ze het in haar openbare uitspraken onmiddellijk door het van zijn goddelijke status te ontdoen en haar eigen rol te bagatelliseren. Zo bekrachtigde ze haar status als conventionele, passieve vrouw, en maakte ze tegelijkertijd duidelijk dat ze de regels van het dominante literaire spel kende. Met haar ambivalente inzet van deze klassieke literaire gemeenplaats, die Maaïke Meijer in navolging van de Amerikaanse schrijfster Joanna Russ '*polution of agency*' noemt,⁵⁰² leidde Van Marxveldt het verhaal over de oorsprong van deze meisjesroman, die ook in de jaren dertig al als een klassieke roman werd beschouwd, in algemeen geaccepteerde banen. Zelf presenteerde ze zich als een goed opgeleide schrijfster van goeden huize, die als dochter en echtgenote haar plaats wist. In werkelijkheid was ze, geheel tegen de regels van de conventie in, echtgenote, moeder én kostwinster.

501 Vgl. Fontijn 2001: 97-106.

502 Meijer 1988:109. In haar verhandeling over de 'sexual politics' van Neeltje Maria Min laat Meijer zien hoe er 'zo vaak wordt gezocht naar een man als helper, inspirator, verbeteraar of "eigenlijke" auteur van het werk van een vrouw'.

Hoofdstuk 8

De geboorte van Joop ter Heul

Het verhaal gaat dat *Game – and Set!* en *Het hoogfatsoen van Herr Feuer* zo slecht verkochten dat uitgeverij A.W. Sijthoff geen vertrouwen had in Van Marxveldts nieuwe manuscript, het verhaal over de belevenissen van een hbs-meisje en haar vriendinnen. Sijthoff zou haar daarom de wacht hebben aangezegd. Hij zou dat later hebben betreurd, want de schrijver Johan Tersteeg, die destijds als lector voor Sijthoff werkte, zou Van Marxveldt hebben aangeraden haar nieuwe manuscript aan uitgeverij Valkhoff & Co. in Amersfoort aan te bieden. Die wilde het niet alleen publiceren, maar beloofde haar ook een contract voor het leven. Voor elk boek dat ze bij hem publiceerde, bood hij haar een honorarium van 1500 gulden en 15 cent extra voor elk verkocht exemplaar. Het boek werd een kassucces en de schrijfster een van de eerste bestsellerauteurs van Nederland.

Zo staat het tenminste in *De zoon van Joop ter Heul*, een biografische schets van Van Marxveldt door haar tweede zoon, Leo Beek jr., die het boek in 1991 onder het pseudoniem Jan van Marxveldt publiceerde:

Als Setske met een derde boek naar zijn kantoor komt, is Sijthoff niet geïnteresseerd. De eerste twee zijn allesbehalve een succes geworden en hoewel ‘de oude heer Sijthoff’ een zeer aimabel man is, hij is geen filantroop. Hij vindt haar een lieve meid, zegt hij als schrale troost, maar hij wil nog slechts één ding: verschoond blijven van nieuwe manuscripten. Korte verhalen mag, maar alsjeblieft geen boeken meer. Hij zal het derde boek ook niet lezen. Misschien had hij dit beter wél kunnen doen, want terwijl Setske betrand afscheid neemt van Sijthoff en wat doelloos bij de ingang blijft rondhangen – ook als schrijfster mislukt – wordt ze benaderd door ‘de oude heer Tersteeg’ [...] die haar vertelt dat hij als lector voor Sijthoff haar nieuwe

manuscript heeft gelezen. Hij vindt het bijzonder aardig en weet misschien wel een andere uitgever voor haar, nu Sijthoff geen belangstelling heeft.⁵⁰³

Ook deze vertelling volgt het patroon van een traditioneel verhaal over een schrijversleven, waarin de schrijver wordt miskend eer hij of zij (maar meestal hij) erkenning vindt. De beginnende auteur publiceert een paar boeken die niet of nauwelijks verkopen, verliest het vertrouwen van de uitgever, wil het schrijven al bijna opgeven, maar wordt nog net op tijd door een andere uitgever ontdekt. Daarna wordt het boek een groot succes en heeft de eerste uitgever het nakijken.

In dit geval ging het anders. *Game – and Set!* was inderdaad geen groot succes geweest, maar *Het hoogfatsoen van Herr Feuer* beleefde al in het jaar van publicatie een tweede druk. Bovendien hoorde Van Marxveldt tot de vaste schrijvers van *Panorama*, dat door Sijthoff werd uitgegeven.⁵⁰⁴ Met het publiceren van korte verhalen voor een algemeen publiekstijdschrift had ze een naam als schrijfster opgebouwd, en daardoor was het voor de uitgever van dat tijdschrift lucratief ook een roman van haar te publiceren.

Dat ‘de oude heer’ Tersteeg, die destijds ongeveer vijfenveertig jaar was, Van Marxveldt bij de overstap naar een andere uitgever zou hebben geholpen, is ook al niet logisch, omdat hij in 1916 mededirecteur van Sijthoff was geworden. Hij las dus niet slechts als lector manuscripten voor de uitgeverij als hij dat als directeur al deed.⁵⁰⁵ Je kunt je daarom voorstellen dat Valkhoff Van Marxveldt juist vanwege haar succes wegkaapte bij Sijthoff. Het manuscript van *De H.B.S.-tijd van Joop ter*

503 Jan van Marxveldt 1991: 21.

504 Toen *Game – and Set!* pas was verschenen, stond er in *Panorama* van 6 maart 1918 een illustratie uit de roman, met daaronder een wervende advertentie: ‘Onze medewerkster Cissy van Marxveldt, onzen lezeressen en lezers reeds genoegzaam bekend door haar bijdragen in ons blad, heeft zoo pas bij A.W. Sijthoff’s Uitg. Mij., een nieuw meisjesboek uitgegeven, getiteld “*Game and Set*”, dat alom gunstig is beoordeeld. Wij zouden dit leuke boek, dat zich uitnemend leent om als geschenk te dienen voor oudere meisjes of jonge vrouwen, graag in breeden kring verspreid zien, omdat de boeiende inhoud, vol humor en afwisseling, den geest op gansch onschuldige wijze aangenaam onderhoudt en verfrist. De prijs kan voor niemand een beletsel zijn: keurig door Frans Hogerwaard geïllustreerd kost het slechts f 2,40 ingenaaid en f 2,90 in fraaien band.’

505 Zie Smit 1926; Colmjon 1958: 88.

Heul kan een extra reden zijn geweest, want kinder- en jeugdboeken maakten bij Valkhoff – net als bij Sijthoff – al sinds de jaren tachtig van de negentiende eeuw een belangrijk deel uit van het fonds.⁵⁰⁶

De bakvis

Jeugdboeken verkochten goed in deze tijd. Sinds de achttiende eeuw waren er in Nederland, net als in andere Europese landen, steeds meer kinder- en jeugdboeken verschenen, waarin onder invloed van de zogeheten filantropijnen – Duitse verlichtingspedagogen uit de achttiende eeuw – de morele en verstandelijke vorming van kinderen een grote rol speelde. Dat gold voor jongens en voor meisjes, die tegelijkertijd op hun verschillende rollen en taken als volwassenen werden voorbereid: de meisjes op hun toekomst als echtgenote en moeder, de jongens op een leven als kostwinner.

Aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw was het ideaal van het opvoedende kinderboek nog springlevend.⁵⁰⁷ Zo betoogde de Amsterdamse onderwijzer Jacob Stamperius dat kinderboeken best onderhoudend mochten zijn, maar dat ze hun jonge lezers vooral ook de juiste omgangsvormen moesten bijbrengen. Tegelijkertijd moesten ze inzicht geven in biologie, aardrijkskunde en geschiedenis. Toen Stamperius rond 1887 door uitgever W. van Nooten uit Schoonhoven werd gevraagd jaarlijks een serie samen te stellen van ‘goede, boeiende lectuur’ voor jongens en meisjes tussen elf en vijftien jaar, gaf hij vier eisen op waaraan de boeken in deze serie moesten voldoen. De verhalen moesten boeiend zijn; ze moesten ‘voedsel bieden voor hoofd én hart’; het kind mocht ‘nooit in verzoeking gebracht worden, het kwaad toe te juichen, omdat het in behaaglijke vorm is voorgesteld’ en ‘ieders godsdienstige begrippen’ moesten geëerbiedigd worden.⁵⁰⁸

In deze tijd verschenen echter ook vrolijke kinderboeken over ondeugende kinderen, waarin de moraal op het eerste gezicht ver te zoeken was, zoals *Uit het*

506 Vgl. Van der Lee 2010: 32-33.

507 Vgl. Ghesquière e.a. 2014: 31.

508 Van Welij 2003: 49.

leven van Dik Trom van C.Joh. Kievit (1891). Dit boek beleefde na 1899 een groot aantal herdrukken.⁵⁰⁹ Ook *De Katjangs* (1912) van J.B. Schuil – een verhaal over twee ‘Indische’ jongens die naar twee bedaaide tantes in Nederland worden gestuurd om daar te leren ‘het pad der deugd’ te bewandelen, maar voortdurend de boel op stelten zetten – ging bepaald niet over gehoorzame kinderen, en dreef zelfs de spot met braveriken, klein en groot. Toch waren dergelijke ondeugende kinderen nooit echt slecht, want als het erop aankwam, hadden ze het hart op de juiste plek.⁵¹⁰ Zo noemde een anonieme recensent van het *Nieuws van de Dag* van 17 september 1912 *De Katjangs* een ‘zeer onderhoudend verhaal’, dat vol zat met ‘guitenstreken en deugnietereien’. Hij of zij voegde er meteen aan toe dat de Katjangs in de grond goedgehartige en eerlijke jongens waren: ‘Ze zijn dol op een pretje, altijd haantje de voorste als er iets gevaarlijks is uit te halen, maar ze hebben het hart op de rechte plaats en met slinksche streken houden ze zich niet op. Ze kunnen de menschen ergeren en boos maken, maar men moet toch van hen houden.’

De ‘bakvisroman’, de roman voor meisjes, ontstond rond 1870.⁵¹¹ Zowel het ontstaan als de verdere ontwikkeling van het genre hebben te maken met de speciale periode die er in die tijd ontstond tussen het kind- en het volwassenzijn: de adolescentie. Volgens sommige auteurs, zoals John Neubauer en Pamela Pattynama, bestaan er geen fysiologische voorwaarden voor een dergelijke aparte periode in de menselijke ontwikkeling en is het begrip ‘adolescent’ een mythe die met de ontwikkeling van de middenklasse in het leven werd geroepen. In deze mythe, die als een rite de passage kan worden gezien, staat alles nog open, en mag de adolescent met verschillende rollen experimenteren. In werkelijkheid echter lagen de rollen allang vast, want de mythe van de adolescent bestond in de negentiende eeuw voornamelijk uit conventionele ideeën en fantasieën over vooral mannelijke identiteit. In die zin was de mythe van de adolescent aanvankelijk een ‘manne-

509 De laatste, ongeveer tachtigste herdruk verscheen, volgens aangaven in de catalogus van de Koninklijke Bibliotheek, in 2011.

510 Vgl. Bekkering e.a. 1989: 229 vv.; Ghesquière 2014: 11-56.

511 Vgl. Bekkering e.a. 1989: 229 vv.; Ghesquière e.a. 2014: 248-249.

lijk-burgerlijke-vrijheidsdroom', zoals Pattynama het uitdrukt.⁵¹²

Vanwege de voortschrijdende industrialisatie, verstedelijking en kolonisatie kwam er steeds meer behoefte aan scholing. Daardoor werden de middelbare scholen steeds belangrijker, ook voor meisjes. Zo ontstond er toch een soort tussenperiode tussen het kind- en het volwassenzijn in de tijd van de middelbare scholier: de periode van de adolescent, de puber en de bakvis.⁵¹³

De middelbare scholieren zelf gingen zich als puber en bakvis voelen en gedragen. Ze identificeerden zich met het begrip, ook al had dat geen fysiologisch fundament. Dat is normaal – mythes en verhalen bepalen ons gedrag, zoals Pattynama schrijft,⁵¹⁴ en daarmee voor een belangrijk deel onze identiteit. De verhalen die we over onszelf leren te vertellen, worden werkelijk deel van onszelf. We vormen ons impliciet en expliciet naar de verhalen, die daarom dan in zekere zin geen mythe meer zijn.⁵¹⁵

De meisjes uit de middenklasse werden in hun identificatie met de bakvis geholpen door de bakvisroman. Als prototype van de literaire bakvis wordt meestal Jo March uit *Little Women* van de Noord-Amerikaanse Louisa May Alcott uit 1873 beschouwd.⁵¹⁶ De Nederlandse vertaling van de roman, *Onder moeders vleugels*, verscheen in 1876. Bakvissen bevolken ook de romans van Angela Brazil, die voor een deel vanaf 1912 in het Nederlands werden vertaald, en die van de Duitse auteur Emmy van Rhoden, van wie in 1885 de roman *Der Trotzkopf* verscheen. Dat boek werd rond 1890 onder de titel *Stijfkopje* in het Nederlands gepubliceerd. Rond die tijd verschenen ook de eerste Nederlandse bakvisromans,⁵¹⁷ die zich vaker wel dan niet op de hbs afspelen.

Het hoofddoel van de meeste bakvisromans was de meisjes voor te bereiden op

512 Pattynama 1996: 25.

513 Neubauer 1991: 6.

514 Pattynama 1996: 25.

515 Vgl. Pattynama: 'Pubermeisjes worden thuis net zolang strakgehouden, totdat ze "van nature" zogenaamd "uit zichzelf" weten welke performance bij volwassen vrouwen hoort.' Pattynama 1996: 31. Cursivering in origineel.

516 Vgl. Van Lierop-Debrauwer 1996.

517 Vgl. Ghesquière e.a., 2014: 254.

hun taak als echtgenote en moeder.⁵¹⁸ Volgens deze boeken mag het meisje zich als bakvis uitleven en allerlei dingen doen die meisjes eerder niet geacht werden te doen. Aan het einde van die periode moet de bakvis echter met hulp van een lerares of een zorgzame moeder getemd worden en zich tot een lieve, geduldige, bescheiden en vooral zorgzame jonge vrouw ontwikkelen. Zodra ze dat heeft gedaan vindt het meisje haar bestemming in het huwelijk en huishouden – eind goed, al goed.⁵¹⁹

Het jongensmeisje

Gezien de functie van de bakvisroman is het niet verwonderlijk dat die uit bepaalde soorten personages en vaste patronen bestaat. De gemiddelde Nederlandse fictieve bakvis zit op de hbs,⁵²⁰ haalt thuis en op school voortdurend kattenkwaad uit, heeft een hekel aan ‘nuffen’, aanstelsters, leugenaars en klikspanen, en is in principe aimabel. Ze is een personage ‘met een hart van goud’, schrijven Van Lierop-Debrauwer en Schmitz. ‘Zij is eerlijk, rechtvaardig en solidair met degenen van wie zij houdt. Ze is sportief, dapper en heeft een hekel aan aanstellerij. Ze gedraagt zich jongensachtig en rebels.’⁵²¹ Ze houdt, zoals de hbs’er Bep uit Van Berkens *Een klaverblad van vier* (1894) het uitdrukt, ‘van krijgertje spelen en tolleren, van roeien, van fietsen (o, dat vind ik dol heerlijk), van slordige jongens met stukkende kleeven en verwarde haren of nog liever zonder haren en kaal geknipt tot den wortel, van schoenen met zoolbeslag en stiftjes, [...] van zwemmen, van een wijde slordige jurk, waar het nieuw al lang af is, van uitgaan in den regen, of ’s

518 Vgl. Ghesquière e.a., 2014: 27.

519 ‘Uiteindelijk,’ stelt Van Lierop-Debrauwer in navolging van de Duitse socioloog Malte Dahrendorf (1928-2008), ‘leert de bakvis zich met behulp van een aardige lerares, een liefhebbende vader of een begrijpende gouvernante aanpassen en aanvaardt ze de door de volwassenen noodzakelijk geachte rol. Ze is “getemd”. Na een tijdelijke periode van onaangepastheid is de bakvis lief, geduldig, bescheiden en zorgzaam.’ (Van Lierop-Debrauwer 2005: 39.)

520 Een enkeling zit op het gymnasium, zoals Tommie in Tine van Berkens *De dochters van den generaal* uit 1897.

521 Lierop-Debrauwer en Schmitz 2002: 64.

winters bij fellen wind, van schaatsenrijden, maar ook van sprookjes en boeken'.⁵²² Tommy, uit Van Berken *De dochters van den generaal* uit 1897, gaat liever met jongens om dan met meisjes, 'maar het liefst met honden'.⁵²³

De gemiddelde bakvis is dan ook een jongensmeisje: geen jongen, en nog geen vrouw. Gabriel Bos identificeerde in 1991 zo'n honderdtien Nederlandse en in het Nederlands vertaalde romans over verschillende soorten jongensachtige meisjes in meisjesromans uit de periode 1870 tot 1940, al dan niet voorzien van tekeningen van meisjes met korte haren, slordige kleren, of zelfs in broek en jasje.⁵²⁴

Naast het jongensmeisje figureert in de bakvisroman in principe altijd ook een meisje dat als nuffige antiheldin het hoofd vol heeft van mooie jurken en bals, en daardoor de 'kerelachtigheid' van het jongensmeisje bevestigt.⁵²⁵ In *School-idyllen* (1900) fungeert de snobistische Jeanne als tegenspeelster van de baldadige maar oprechte Jet, en in *In den dop* (1906) contrasteert Naeff een kwijnende dichteres met de vrolijke en energieke hoofdpersoon Puck. In *Weet hij al dat je apathisch bent* legt Thesi Schmitz een verband tussen de bakvisroman en het negentiende-eeuwse naturalisme, waarbij de bakvis het nieuwe, moderne en quasizelfstandige meisje typeert en haar tegenstandster – de kwijnende, nutteloze en aanstellerige zus, moeder of klasgenote – een ouderwets, naturalistisch vrouwentype.⁵²⁶

Meestal heeft de fictieve bakvis naast het nuffige zusje een aardige, oudere zus die studeert of een baan heeft als onderwijzeres, en verder een paar broers, van wie de oudste naar het gymnasium of naar de hbs gaat, of medicijnen, bouwkunde of rechten studeert. Vaak heeft de bakvis een goede relatie met haar jongere broer, juist omdat ze een jongensmeisje is. Puck uit *In den dop* houdt regelmatig worstelwedstrijden met haar broer en heeft met hem een bondgenootschap gesloten: ze dekken elkaar als ze dingen doen die door hun ouders zijn verboden. Hetzelfde

522 Van Berken 1894: 9.

523 Van Berken 1897: 140.

524 Vgl. Bos 1995: 53-73.

525 Vgl. Van Lierop-Debrauwer en Bastiaansen-Harks 2005: 41; Van Lierop-Debrauwer 2007.

526 Zie Schmitz 1999. Vgl. ook Humble 2007: 5.

geldt voor Jetty uit *Wilde Jetty* van 'Nanda' uit 1918.⁵²⁷ Het gezin van de bakvis bestaat meestal ook nog uit een of meer kleuters, die de lievelingen zijn van de familie. Soms krijgen die een ernstige ziekte of sterven zelfs. Dat laatste zet de hoofdpersoon ertoe aan een beter leven te gaan leiden, een leven zoals haar ouders dat van haar vragen.⁵²⁸

De ouders van de bakvis zijn over het algemeen verstandige mensen. Ze zijn niet per se rijk, en sommigen, zoals een aantal vaders en moeders in de romans van Tine van Berken, kun je zelfs arm noemen. Toch zijn die anders arm dan mensen uit de lagere klassen, omdat ze bij de intelligentsia horen. Een groot aantal vaders – en een enkele moeder⁵²⁹ – van de verschillende bakvissen oefent een vrij beroep uit, zoals dat van predikant, huisarts,⁵³⁰ journalist, wetenschapper, schilder of musicus. Vaker nog zijn de vaders eigenaar van een bedrijf als een bouwfirmas of een houthandel, zoals de vader van de hoofdpersoon van Anna Kuipers *Een Hollandsch meisje op een Engelsche kostschool* uit 1900. Als de hoofdpersoon in een dorp woont, gaat ze in een grote stad naar de middelbare school en woont ze zolang bij familie of kennissen (zoals Flora van Marcksveld), of gaat ze naar een kostschool in binnen- of buitenland. Dat laatste gebeurt vooral wanneer de bakvis in kwestie al te wild gedrag vertoont, zoals Jo in *Wilde Jo* van Cornelia van Osenbrugge (1915) en Jetty in *Wilde Jetty*.

Om de middenklassenstatus van de gemiddelde bakvis te bevestigen, komen in de bakvisromans bijna altijd ook onsympathieke meisjes of jongens uit de rijke upper-classfamilies voor, en zielige kinderen uit de arbeidersklasse.⁵³¹ Middenklas-

527 De hieronder aangegeven boeken zijn een selectie van de romans die Bos in haar studie noemt.

528 Een typisch voorbeeld daarvan is *De ongeluksvogel* van Mies Loman uit 1924.

529 Zoals de moeder uit Willy Pétillons *Ina en haar moeder* (1923), die journaliste is.

530 De vaders van de hoofdpersonages van *In pastorie en doktershuis* door E.J. de Moulin-van Harlingen uit 1917 zijn respectievelijk predikant en huisarts.

531 Leerlingen uit hogere milieus of kinderen van echt rijke ouders worden sowieso dikwijls als egoïstisch, nuffig, verwaand of leeghoofdig geportretteerd, zoals de geniepige adellijke Hélène in Stella Mares *Schoolvriendinnen* uit 1908 en de verwende Griekse Iona in *Een Hollandsch meisje op een Engelsche kostschool*. Beide meisjes proberen voortdurend de respectievelijke hoofdpersonen in een kwaad daglicht te stellen en worden aan het eind van het verhaal vanwege hun gemene streken van school gestuurd.

senmeisjes die op mensen uit een lager milieu neerkijken, zoals de nuffige Jeanne uit Naeffs *School-idyllen* uit 1900, leren dat dat onedel gedrag is.

Heel soms – maar dat is tot ongeveer 1930 een uitzondering – komt een van de hoofdpersonen zelf uit een arbeidersmilieu. In *De orchidee van 5a* van de historica Sini Greup-Roldanus (1924) is Lotte, het ik-personage en dochter van een arts, bevriend met de zoon van een weduwe die een winkeltje drijft. Hij wordt bespot door een jongen van rijke komaf, maar Lotte beschermt hem. Zij regelt ook financiële ondersteuning, zodat hij kan studeren. De jongen zelf, zo wordt benadrukt, trekt zich van zijn lage sociale status niets aan. Hij wordt door zijn klasgenoten en hun ouders zelfs bewonderd omdat hij zijn moeder zo flink helpt.

Ook de twaalfjarige Jo uit *Wilde Jo* is van lagere komaf. Haar vader werkt op een kantoor en het gezin woont in een krap, Amsterdams bovenhuis, terwijl Jo's klasgenoten in vrijstaande huizen opgroeien. Daarom hoort ze officieel niet bij 'de club' van gefortuneerde meisjes, maar omdat ze zo leuk en zo wild is en zo goed kan zingen, hebben die haar als erelid in hun club opgenomen. Gelukkig heeft Jo een welvarende oom, die haar in staat stelt na de hbs naar het conservatorium te gaan. Dergelijke verhalen maken de uitzonderingspositie van de kinderen uit een lagere sociale klasse natuurlijk alleen maar duidelijker. Aan het eind van het boek blijkt bovendien dat Jo zich als kunstenaar boven de maatschappelijke status van haar ouders zal verheffen.

Jongensmeisjes komen ook veelvuldig voor in J.H. Brinkgreves jeugdromans uit een latere periode, de jaren dertig. In *Jet en Wiep naar Schiphol* figureert een tweeling, van wie het meisje, Jet, het liefst een jongen wil zijn. Ze doet niets liever dan gymnastieken en wilde spelletjes spelen. Bij verschillende ren- en worstelwedstrijden wint ze het van jongens, tot hun onbehagen. Interessant genoeg is Jets broer Wiep een meisjesjongen, een zeldzaamheid in de meisjesboeken uit het interbellum. Wiep helpt zijn moeder graag in het huishouden en zit liever thuis te lezen en te knutselen dan dat hij buiten speelt. Beide kinderen gaan zelfs in travestie de straat op. Jet, die haar haar in een jongenskapsel heeft laten knippen, wordt als 'Jep' aanvoerder van een grote groep jongens, en Wiep verkleedt zich als een meisje om zijn zus bij een visite te vervangen. Pas als een huisarts Jet vertelt

dat sommige jongensspelletjes slecht zijn voor het meisjeslichaam maakt Jet zich tegenover haar vrienden als meisje bekend.

Onverteerbare brokken

Niet iedereen accepteerde de bakvisformule. Al kort na de verschijning van de eerste Nederlandse bakvisromans ontstond er kritiek op, vooral uit socialistische hoek. In 1899 publiceerde de socialistische feministe, pedagoge en schrijfster Nelli van Kol in *De Gids* het artikel ‘Wat zullen de kinderen lezen?’ Daarin stelt ze vast dat er te veel boeken verschenen, en vooral te veel slecht geschreven meisjesboeken, zoals het werk van ‘de nieuwe ster’ Truida Kok, die volgens haar alleen uit commerciële belangen werden geschreven en gepubliceerd:

Menschen die bij hun geschrijf aan alles denken behalve aan het kind, schrijven er maar op los; uitgevers die alles beschouwen uit een finantieel en commercieel oogpunt, geven maar uit, zonder eenige overweging van opvoedkundigen of letterkundigen aard; boekhandelaars voor wie een boek gelijk staat aan een Edammerkaas of dergelijk handelsartikel, verkoopen bij voorkeur wat op een gegeven oogenblik het meest in zwang is; en ouders, voogden en kindervrienden, goed van vertrouwen – of groot van gemakzucht? – koopen juist wat de handelsmannen willen dat zij koopen zullen. En de kinderen, niet van jongs af ‘getraind’ in het op prijs stellen en genieten van goede lectuur die voedt en vermaakt tevens, verslinden bij groote happen en onverteerbare brokken zoowat alles wat men hun geeft.⁵³²

Wat Van Kol onder ‘goede’ literatuur verstond, gaf ook zij in vier punten aan. Goede kinderboeken moesten in beginsel religieus zijn, naar de strekking evolutionair (gericht op de ontwikkeling), naar de inhoud universeel, en wat de vorm betreft helder.⁵³³ Verder had een goed kinderboek ook met een bepaald gevoel te

⁵³² Van Kol 1899: 291.

⁵³³ Van Kol 1899: 313.

maken: 'Ik *voel* aan sommige boeken dat ze geschreven werden omdat de auteur platzak was, of verwaand, of over 't paard getild; tusschen de regels door ziet men de onloutere of de ontroerde ziel, die zich niet vrijwillig geeft maar zich haars ondanks verraadt.'⁵³⁴

Ook Jan Gerhard, onderwijzer en schrijver, had grote bezwaren tegen typische meisjesboeken. In een artikel uit 1905 leverde hij kritiek op de wijze waarop de hoofdpersonen in de speciaal voor meisjes geschreven boeken werden weergegeven als '[n]uffen, modepoppen, bakvischjes, wier geestelijk leven beheerscht wordt door kransjes, bals en verlovingsen, afgewisseld door partijtjes, uitstapjes en flauwe kostschoolgrappen'.⁵³⁵ In negentiende-eeuwse meisjesboeken, schreef hij, overheerste een 'meisjes-moraal' die predikte dat het 't ideaal van het meisje was een brave, liefhebbende moeder en huisvrouw te zijn'.⁵³⁶ In de modernere, Nederlandse meisjesboeken trof hij die moraal weliswaar niet aan, maar die schitterden dan weer door 'onbeduidzaamheid'.⁵³⁷ In zijn artikel noemde hij een paar boeken die er volgens hem wel mee door konden, zoals *Flora van Marcksveld* van Truida Kok. De boeken van Tine van Berken, en vooral *Een klaverblad van vier*, vond hij te banaal. Hetzelfde oordeel velde hij over Naeffs *School-idyllen*, dat hij bovendien te bombastisch vond.⁵³⁸ Gerhard stoorde zich vooral aan het milieu waarin de verschillende meisjesboeken uit zijn tijd zich afspelen. Ook hekelde hij de karikaturale weergave van leraren en leraressen en de eeuwige romantische eindes.

Een jaar later, in 1906, stelde de feministe en sociaal-democrate Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom vast dat het in meisjesboeken altijd om de onderwerping aan een man ging, zelfs als de vrouwelijke hoofdpersoon haar eigen geld verdient. Wibaut-Berdenis van Berlekom vond dat meisjesboeken hun lezeressen moesten leren dat het goed was een beroep te leren, opdat de meisjes later een zelfstandig en onafhankelijk bestaan konden opbouwen. In plaats daarvan, schreef

534 Van Kol 1899: 301-302. Cursief in origineel.

535 Gerhard 1905: 405.

536 Gerhard 1905: 402.

537 Gerhard 1905: 402.

538 Gerhard 1905: 409.

ze, bleven dergelijke boeken meisjes 'de zelfvernedering als hoogste deugd voor- spiegelen ook als zij haar eigen brood verdient. [...] Bescheidenheid, nederigheid, onderdanigheid, dat zijn de deugden, die de meisjes tot vervelens worden opgedrongen in de vele boeken die voor echte meisjes-boeken doorgaan. O, dat oppervlakkige in die lectuur, wat een kwaad doet het aan de meisjes.' Wat meisjes echt nodig hadden, was '[k]racht en flinkheid om zich in het moeilijke leven staande te houden, dat hebben onze meisjes nu toch wel in de eerste plaats nodig. Zij mogen nu het versterkende en opwekkende gevoel van eigenwaarde en een heerlijk zelfvertrouwen hooger leren stellen dan de nederigheid en onderdanigheid die in vroeger tijd de kroon van meisjesdeugd vormden.'⁵³⁹

Niet alleen socialistische schrijvers bekritiseerden de bakvisformule. Ook Johanna van Woude, die niet bepaald bekendstond om haar radicale ideeën over de bestemming en taak van meisjes en jonge vrouwen,⁵⁴⁰ hekelde het gemiddelde meisjesboek eveneens vanwege de oppervlakkigheid van de heldinnen en hun bestaan in ledigheid: '[D]ikwijls zijn er in meisjesboeken armzalige heldinnen; zij zijn altijd mooi, altijd aanvallig, verknoeien haar tijd op de oppervlakkigste wijze, zijn desniettemin staande de bedorven lievelingen van hare omgeving, tot zij een gelukkig huwelijk denken te sluiten en haar bloemenleven zoo voort te zetten. Van den ernst des levens weten deze boekenheldinnen niets af, en wanneer eindelijk een schaduw op haar levenspad komt, zoo dient die alleen maar als middel, om den zonneschijn nog stralender te maken.'⁵⁴¹

Het moderne meisje

Het genre van de meisjes- en de bakvisroman uit de late negentiende en vroege twintigste eeuw kende echter, anders dan de kritiek van mensen als Wibaut-Ber-

⁵³⁹ Wibaut-Berdenis van Berlekom 1980:37-38. Het essay werd in 1906 voor het eerst gepubliceerd en in 1980 herdrukt. In de Koninklijke Bibliotheek en op de site van dbnl is alleen de herdruk uit 1980 in te zien.

⁵⁴⁰ In *De schoonste gaven der vrouw* (1889) noemt zij vijf plichten van de vrouw: '1. Hare medemenschen te behagen. 2. Hun voedsel aangenaam toe te bereiden. 3. Hen goed te kleeden. 4. Orde en reinheid te doen heerschen. 5. Hen te onderrichten.' Van Woude 1915: 1.

⁵⁴¹ Van Woude 1902: 772.

denis van Berlekom en Van Woude doet vermoeden, verschillende soorten. In een flink aantal meisjesboeken uit die tijd komen heldinnen voor die ook na hun huwelijk een allesbehalve onderdanig en nederig leven leiden. Dat is minder verwonderlijk dan je op het eerste gezicht zou denken want de ontwikkeling van de bakvis en de bakvisroman had ook te maken met de verworvenheden van het feminisme uit de negentiende eeuw. De nieuwe middenklasse bevestigde niet alleen ideeën over vrouwelijkheid en vrouwenrechten, maar bekritiseerde en veranderde die ook, net zoals de New Woman dat deed.⁵⁴²

Toen Nederlandse meisjes rond 1870 toestemming kregen om onderwijs te volgen aan openbare middelbare scholen, betraden ze bovendien een terrein dat nog steeds als mannelijk werd beschouwd en gedefinieerd, zoals Marie Baale en de onderwijzeres Ietje Kooistra aan het eind van de negentiende eeuw vaststelden.⁵⁴³ In de bakvisromans lossen veel meisjes dat probleem op door zich met jongens en typisch jongensachtige zaken te identificeren. Schmitz noemt daarom de bakvis een product van de Britse, edwardiaanse literatuur over 'the modern girl', die zich afzet tegen dominante victoriaanse idealen: 'Het moderne meisje beantwoordde aan de behoefte van het lezende meisje om onderwijs te volgen en deel te nemen aan, het door mannen bepaalde, maatschappelijke leven. Om zich hierin een plek te veroveren, volgden de meisjes de mannelijke gedragscode: de mores van de "public schools" voor jongens, de daar gevormde teamspirit. De wens om in ieder geval in de fantasie deel te nemen aan dit opwindende leven, deed een nieuw genre in de meisjesliteratuur ontstaan: het schoolverhaal.'⁵⁴⁴

Dat alles gold ook voor de meisjes in Nederland. Ook zij moesten zich aanpassen aan voor jongens en mannen ingerichte middelbare scholen. Dat raakte de kern van het al eerdergenoemde debat over mannelijkheid en vrouwelijkheid: bestond er zoiets als mannelijkheid en vrouwelijkheid? Moesten meisjes, ook tijdens

542 Pattynama verwijst in dit respect naar de opkomst van de nieuwe vrouwenbewegingen in de Verenigde Staten sinds 1848 en het ontstaan van de New Woman. Die inspireerden vrouwen in andere landen om scholing en kiesrecht te eisen. Zie Pattynama 1996:40 vv. Vgl. ook Humble 2007.

543 Vgl. Van Essen 1990: 87 vv.

544 Schmitz 2001: 49-50.

hun opleiding, ‘het vrouwelijke’, dat wil zeggen het ‘moederlijke’ en het ‘verzorgende’, omarmen? En was het in dat laatste geval belangrijk dat er aparte scholen voor jongens en meisjes bestonden?⁵⁴⁵ Of waren man en vrouw in alle opzichten gelijk en konden ze zelf kiezen hoe ze zich gedroegen, welke opleiding ze volgden en welk werk ze deden? Konden meisjes zich in dat laatste geval net als jongens gedragen en hetzelfde werk doen als mannen, zonder zich tot mannen te transformeren?

Die discussie is ook terug te vinden in de verschillende boeken voor meisjes uit de middenklasse. Brazils *A Terrible Tomboy* is daarvan een mooi voorbeeld. Peggy, de hoofdpersoon, vindt dat meisjes het recht hebben dezelfde dingen te doen als jongens, zonder hun identiteit als meisje op te geven. Daarom heeft ze een hekel aan het woord ‘tomboy’. Een tomboy, zegt ze, is een ‘akelig, ruw soort schepsel, dat het waard is noch meisje, noch jongen te zijn’. Dat vrouwen hetzelfde kunnen doen als mannen, leert de geschiedenis. ‘Jeanne d’Arc en Grace Darling⁵⁴⁶ werden toch ook geen tomboy genoemd, hoewel ze meer deden dan thuis blijven en sokken stoppen?’⁵⁴⁷

Ook als de bakvisroman een conventionele romantische plot heeft, hoeft dat niet per se te betekenen dat de hoofdpersoon een conventioneel huwelijk aangaat, waarin ze ondergeschikt is aan haar man en zich alleen met de kinderen en het huishouden bezighoudt. Neem *Little Women* van Louise Alcott. Jo, de hoofdper-

545 Zie hoofdstuk 2.

546 Grace Darling was de dochter van een vuurtorenwachter uit de negentiende eeuw, die in haar eentje tijdens een hevige storm een aantal schipbreukelingen redde. Zie <http://rnli.org/aboutus/historyandheritage/museums/Pages/Grace-Darling-Museum.aspx>, geraadpleegd op 11 mei 2016.

547 ‘Though she would not have minded being a genuine boy, Peggy had the greatest objection to be called a tomboy – a term of reproach that had been hurled at her head from her earliest infancy by indiscriminating friends. “If they meant anything nice by it, I shouldn’t care,” she complained. “But they don’t, for a tomboy is a horrid, rough sort of creature who isn’t fit to be either a boy or a girl. It’s too bad that I can’t even do useful things without people howling at me. Mrs. Davenport looked perfectly shocked when I harnessed the pony, though I told her Joe was milking, and there was no one else to come and do it; and when old Mr. Cooper saw me help father to drive cows down the pasture, he popped out with ‘Miss Tomboy’ at once, though he did say afterwards I was the right sort of girl. People didn’t call Joan of Arc and Grace Darling tomboys, though they did other things besides stay at home and darn stockings. Why can’t I climb trees and jump fences, and enjoy myself like boys do, and yet be a thorough girl all the same?’” (Brazil 1915: 14-15.)

soon, is een typisch jongensmeisje. Ze is onstuimig en rebels en zou het liefst mee willen vechten in de Amerikaanse Burgeroorlog, zoals haar vader doet. Die noemt haar zijn 'zoon Jo', terwijl Jo's jeugdvriend Laurie haar aanspreekt met '*my dear fellow*'. Jo droomt ervan romanschrijfster te worden, maar neemt om financiële redenen een baan aan als gouvernante in New York. In haar vrije tijd schrijft ze artikelen voor het weekblad *The Weekly Vulcano*. Als ze het gevoel krijgt dat ze in haar artikelen haar principes geweld moet aandoen, keert ze terug naar haar ouders en haar drie zussen. Anders dan je op grond van de bakvisformule kunt verwachten, is dat niet het einde van Jo's carrière als auteur. Ze trouwt weliswaar, maar dat is, althans volgens uitspraken van Alcott zelf, omdat de uitgever dat van Alcott eiste.⁵⁴⁸ Alcott laat Jo echter niet trouwen met Laurie, de charmante, rijke en conservatieve vriend uit haar kindertijd, wat Jo tot een min of meer passief bestaan als echtgenote en moeder had veroordeeld. Jo kiest voor Mr. Bhaer, een veertien jaar oudere, wereldvreemde Duitse geleerde, voor wie de spontane, daadkrachtige en energieke Jo een godsgeschenk is. Samen richten ze een kostschool voor jongens op, die door Jo wordt bestierd.⁵⁴⁹

Ook de plot van de Nederlandse bakvisromans is, zoals gezegd, niet altijd eenduidig conventioneel. Als dat wel het geval is, treedt er dikwijls een vriendin van de hoofdpersoon op die meer aan haar opleiding of onafhankelijkheid hecht dan aan een huwelijk. Een voorbeeld van die laatste categorie is *Thommy. Een meisjesleven* van Leida de Jongh uit 1914. Hoofdpersoon Thommy – ook Thom genoemd

548 'Publishers are very perverse and won't let authors have their way so my little women must grow up and be married off in a very stupid way.' (Alcott 1983: 463.)

549 Een ander negentiende-eeuws voorbeeld van een roman over jongensmeisjes is *We Two* van de Britse Edna Lyall (pseudoniem van Ana Ellen Bayley, 1857-1903) uit 1889, dat in 1906 onder de titel *Wij beiden*. Een verhaal uit den hedendaagschen tijd in Nederland verscheen. Daarin wordt Erica, het hoofdpersonage, door haar vrijdenkende vader Eric genoemd, of 'little son', niet alleen omdat hij het liefst een zoon had gehad, maar ook omdat Erica hem bij zijn werk als schrijver en spreker helpt en zelf ook artikelen publiceert. In 1874 verscheen in Nederland Bosboom-Toussaints *Major Frans*, een vrouwelijke emancipatieroman, zoals de schrijfster het boek zelf noemde. Een van de hoofdpersonages, Francis, is door haar vader als een jongen opgevoed en voelt er niets voor te trouwen en zich aan een man te onderwerpen. Uiteindelijk doet ze dat toch, maar niet dan nadat er een aantal misverstanden uit de weg is geruimd, en Francis er zeker van is dat haar verloofde slechts uit liefde met haar in het huwelijk treedt en niet om financiële redenen.

– heet eigenlijk Thomasina. Haar moeder en tante (haar vader, een kunstschilder, verblijft vanwege zijn zwakke gezondheid een tijd in het buitenland) zorgen ervoor dat ze een opleiding als onderwijzeres krijgt. Na haar eindexamen werkt Thommy korte tijd als plaatsvervangend onderwijzeres op een meisjesschool, ‘waar ze mettertijd voor goed in functie hoopt te treden’.⁵⁵⁰ In het laatste hoofdstuk trouwt ze, net als Jo, met een oudere docent, in dit geval een leraar van haar vroegere kweekschool, die weduwnaar is en een kind heeft. Ook hij waardeert de spontaniteit van zijn aanstaande vrouw, die door haar ouders en oudere zussen (die beiden lesgeven) nog steeds als robbedoes wordt beschouwd.

Hoewel Thommy niet direct getemd wordt, geeft ze – anders dan Jo March – haar baan als onderwijzeres op. Dat het ook anders kan, laat haar hartsvriendin Duijfe zien. Die zoekt als onderwijzeres op een drukke jongensschool in haar vrije tijd verpozing in de stadsbibliotheek, waar ook zij een oudere heer ontmoet. Die wil niet met Duijfe trouwen, maar vraagt haar of zij samen met zijn dochter letteren wil studeren in Leiden. Daarmee wordt een oude droom van Duijfe werkelijkheid. ‘En nu,’ zegt ze aan het einde van de roman tegen Thom, ‘zie je me hier voor je staan als toekomstige doctor in de letteren, ik moet natuurlijk eerst nog wat Grieksch en Latijn leeren, maar dat moet voor die andere jonge juffrouw ook nog en al moest ik er ’s nachts voor op blijven, komen zal ik er.’⁵⁵¹

In de periode 1880-1930 verschenen bovendien nogal wat meisjesboeken waarin van verloving en huwelijk helemaal geen sprake is, zoals Naeffs *In den dop*.⁵⁵² Lotte, de hoofdpersoon van *De orchidee van 5a*, doet het zo goed op de hbs dat haar vader haar aanmoedigt het gymnasiumdiploma te halen en naar de universiteit te gaan. Als hij overlijdt en het gezin met financiële problemen te kampen krijgt, zorgt een vermogende tante ervoor dat Lotte haar vaders droom kan verwezenlijken.

550 De Jongh 1914: 168.

551 De Jongh 1914: 173.

552 Zie hoofdstuk 2.

Een heerlijke tijd

Opvallend vaak zijn het in de verschillende meisjesboeken de volwassenen die, net als de schrijvers van de verschillende beroepengidsen uit die tijd, de meisjes aanmoedigen een beroep te leren of te studeren, zoals de vader van Vick (afkorting van Virginie), de hoofdpersoon uit *O, die lastige Juff* van Cornélie Noordwal uit 1906. Ook de vader van Bep, het hoofdpersonage uit *Een klaverblad van vier*, wil niets liever dan dat zijn dochter naar de kweekschool gaat, wat ze dan ook doet. Waar in de bakvisromans een vader ontbreekt, zorgt een geëmancipeerde, kapitaal- en daadkrachtige, meest ongetrouwde tante ervoor dat het hbs-meisje verder kan leren of naar de universiteit kan gaan. En anders is er wel een moeder die van wanten weet, zoals de moeder in het vrolijke en opwekkende *Vier maanden niet naar school* van M.J. Molanus-Stamperius uit 1923. Die verpleegt haar zieke man en regelt een verhuizing naar Noord-Italië en vandaar naar het Gooi. Zij besluit haar dochtertje naar een jongens-hbs te sturen, omdat die zich volgens haar daar beter kan ontwikkelen dan op een meisjes-hbs.

Dat sommige romans over jongensmeisjes emancipatoire aspecten hadden of zelfs emancipatoire idealen uitdroegen, blijkt ook uit *Nannie Waller* van Augusta van Slooten (1911). Als een oudere dame de muzikale Nannie klavecimbel hoort spelen, vraagt ze het meisje of ze van plan is een muziekopleiding te volgen. Nannie antwoordt dat ze dan naar school moet en allerlei ‘systematische’ kennis moet verwerven, waar ze nu juist zo’n hekel aan heeft. Daarop zegt de dame: ‘t Zou juist uitsteekend voor je weezen, je hebt zooveel aanleg... Je leeft in zoo’n heerlijke tijd, Nannie, dat ook een meisje iets worden kan... Ja, al zie ik er uit als een oude vrouw, ik heb jonge ideeën en jong kunstgevoel.’⁵⁵³

Wie vond dat meisjes weliswaar op intellectueel gebied dezelfde kansen moesten hebben als jongens, maar dat dit niet ten koste mocht gaan van haar ‘vrouwelijkheid’, plaatste tegenover het jongensmeisje een flinke en sterke moeder of een vriendin die toch ook zacht en ‘echt vrouwelijk’ is. Als de vader van Nannie Waller hertrouwt, leert Nannie – moederloos opgevoed in een gezin dat uit een

553 Van Slooten 1911: 233.

grootvader, vader, twee broers en een dragonderachtige dienstbode bestaat – dat je ook vrouwelijk kunt zijn zonder in onafhankelijkheid en passiviteit te vervallen.

Aan verschil in opvatting over de ‘natuur’ en de ideale toekomst van meisjes was dus geen gebrek in de bakvisroman rond 1900. Al deze romans laten echter zien dat meisjes eigen interesses en belangen hadden, hoe ambivalent daar in het verhaal ook mee wordt omgegaan.⁵⁵⁴ Ook dat rechtvaardigde het genre van de bakvisroman.

Op dat laatste kwam ook weer kritiek uit socialistische hoek. ‘Wie heeft er ooit gehoord van tweërlei kunst: een mannelijke en een vrouwelijke,’ schreef Gerhard in 1905. ‘Is ’t niet een even groote dwaasheid de letterkunde te verdeelen in één voor mannen en één voor vrouwen? Zoo ja – en geen denkend mensch zal dit doen – dan is ’t even onlogisch de lectuur voor de jeugd te splitsen. [...] Een auteur, die zich neerzet om ’n speciaal *meisjes*boek of jongensboek te schrijven, *moet* een prulding leveren, want wat hij wil is onwaar en onschoon.’⁵⁵⁵

Wibaut-Berdenis van Berlekom was het met Gerhard eens. ‘Het onderscheid dat nog steeds gemaakt wordt tussen “jongens”- en “meisjes”-boeken steunt op het denkbeeld, dat alles wat ruw en woest is, vooral geschikt is voor jongens; wat flauw en kinderachtig is, passend voor meisjes,’ stelt ze in haar verhandeling uit 1906. ‘Het is een dwaze onderscheiding, die veel kwaad sticht. Als een boek mooi is, dan is het goed voor onze jongens, zoowel als voor onze meisjes. Daarentegen zijn ruwe of flauwe boeken evenmin goed voor een jongen als voor een meisje.’⁵⁵⁶

In dat licht gezien waren de meeste jongensmeisjesboeken nu juist een verademing. Want flauw en kinderachtig kun je Nannie, Jetty, Ru, Bets en de vele verschillende Josephines – verkort tot Jo, Joost of Joop – bepaald niet noemen.

Joop

Dat ook Van Marxveldt na haar verhalen voor volwassenen een boek over een opstandige Josephine schreef, is niet verwonderlijk. Haar relativerende schrijfstijl en haar

⁵⁵⁴ Vgl. Cadogan en Craig 1985.

⁵⁵⁵ Gerhard 1905: 402.

⁵⁵⁶ Wibaut-Berdenis van Berlekom 1980:3 6.

gevoel voor ironie leenden zich uitstekend voor bakvisromans. Naeff en Van Berken, die rond de eeuwwisseling tot de populairste schrijfsters behoorden, hanteerden dezelfde stijl.⁵⁵⁷ Ook in financieel opzicht was het een goede beslissing om een boek over een hbs-meisje te schrijven, gezien de toenmalige populariteit van het genre.

Inhoudelijk gezien onderscheidt *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* zich niet van de meeste andere romans over bakvissen. Ook de vijftienjarige Joop is een rebels schoolmeisje. Samen met haar vriendinnen richt ze de Jopopinoloukicoclub op. De naam is samengesteld uit de eerste lettergreep van de voornamen van de leden, die niets liever doen dan kattenkwaad uithalen en taartjes eten, net als Jet en haar vriendinnen in *School-idyllen*. Tussen de bedrijven door roken de vriendinnen in het fietsenhok, maken ze een clublied en verzetten ze zich tegen autoritaire leraars, aanstellerige nuffen en gemene klasgenoten. De directrice is volgens het bakviscliché streng en onrechtvaardig. Joops vader is eveneens streng, maar wel rechtvaardig. Toch werd *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* door sommige recensenten destijds als uitzonderlijk beschouwd. En dat is het ook, in verschillende opzichten.

De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul, met illustraties van Isidoor van Mens, zag in november 1919 bijna onopgemerkt het daglicht. Tenminste, als je op de kranten uit dat jaar afgaat. Van de roman verschenen alleen recensies in *De Telegraaf* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, maar in laatstgenoemde wel meteen twee.⁵⁵⁸ De anonieme recensent van *De Telegraaf* ging bijna alleen op de inhoud van het boek in en vond die niet echt anders dan alle andere hbs-romans. 'Iedere hbs'er', schreef hij of zij op 19 november 1919,

heeft dezelfde moeilijkheden. Bijna altijd zijn er strenge pa's en ma's die willen, dat er geleerd wordt en bijna altijd is hun kroost in de contramine.

⁵⁵⁷ 'Tine van Berken,' stelde een anonieme recensent van het *Algemeen Handelsblad* op 25 oktober 1894, 'schrijft eenvoudige, prettige taal.' Een maand later, op 28 november, werd Van Berken in dezelfde krant 'de bekende schrijfster' genoemd, terwijl ze net haar eerste roman had gepubliceerd. Op 29 november 1995 preeks dezelfde krant haar boek *De familie Berenwoud*. De anonieme recensent vond het 'goed, boeiend en gemakkelijk geschreven', en niet te belerend.

⁵⁵⁸ Dit zijn de enige twee recensies die in het archief van de Koninklijke Bibliotheek te vinden waren.

Ze fuiven liever, eten taartjes, zijn in het geheim lid van onschadelijke genootschappen met eenvoudige namen als Jopopinoloukiclub [sic], vermaken zich op school met en zonder de leeraren. Ze hebben zusters met lange rokken, die zich verloven met gezegde leeraren, ze hebben pretjes en verdriet, maar ze gaan toch allemaal over en veroveren de strenge pa's. Joop ter Heul bevestigt den regel, jolig en druk als de populairste bakvisch.

In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 14 november 1919 werd alleen de inhoud van het boek weergegeven. Op 3 december – nog net op tijd voor Sinterklaas – verscheen in dezelfde krant een bespreking die dieper op de inhoud en de stijl van de roman ingaat. Ook de anonieme auteur van dit stuk wijst erop dat het verhaal van een opstandig schoolmeisje niet nieuw was. Toch, stelde zij of hij vast, was *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* indrukwekkender en eigentijdser dan de meeste andere bakvisromans:

Modern... zelfs in het schrijven van een vrijwel naturalistisch [bedoeld wordt hier 'naturel', MS]-jonge-meisjes-achtig Hollandsch, is de zeer levendige en dieper dan vele meisjesboeken tot de werkelijkheid en gewaarwordingen en gevoelens doordringende voorstelling van De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul door Cissy van Marxveldt, schrijfster van *Game – and Set*. De vertelmotieven zijn de voor de hand liggende en honderdmaal gebruikte; doch de schrijfster weet op het afgemaaid terrein nog wat goeds te vinden, doordat ze beter keek of zuiverder voelde – eerlijker zijn dorst dan velen wien het meer om een verhaal dan om het leven te doen is.

Die laatste opmerking moeten we met een korrel zout nemen. Ook Van Marxveldt gebruikte immers typische meisjesboekrediënten, zoals antiheldinnen die de kerelachtigheid, de oprechtheid en *fairness* van de hoofdpersoon beter doen uitkomen, een vriendinnenclub, strenge leraressen, een oudere broer als plaaggeest en bondgenoot, taartjes eten en kattenkwaad uithalen als tijdverdrijf, plat praten, komische of vervelende en simpel denkende dienstmeisjes, en beschaafde en

verstandige volwassenen die het jongensmeisje geduld bijbrengen (in Joops geval haar vader en juffrouw Wijers, die Joop met haar huiswerk helpt). Wat de roman anders maakt dan de meeste andere meisjesboeken uit die tijd is het sociaaleconomisch milieu waarin het verhaal zich afspeelt. Dat is ‘hoger’ dan de milieus waarin de meeste bakvisromans zich afspelen, want Joop is de dochter van een succesvolle en rijke zakenman. Het gezin Ter Heul woont in een groot huis in de Amsterdamse Vondelparkbuurt waar, zowel toen als nu, alleen kapitaalkrachtigen zich huizen konden en kunnen veroorloven. Een ander verschil tussen de *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* en de meeste andere bakvisromans is de rol die Joops moeder speelt. Die is allesbehalve verstandig, begrijpend, opofferend en liefdevol, zoals de meeste fictieve bakvismoeders dat wel zijn. Joops moeder is slechts geïnteresseerd in de juiste omgangsvormen, een esthetische huisinrichting en modieuze kleren. Daarmee onttrekt zij zich aan het script waarmee de ideale middenklassenmoeder zichzelf en haar cultuur definieerde, en plaatst zij zich daarboven.

Ook de opzet van de roman is bijzonder. *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* is in de vorm van een dagboek geschreven. Hoewel dat niet origineel was – Berkens *Het klaverblad van vier* en *De jongste thuis* van Albertina Schlüter uit 1912 hebben eveneens de vorm van een dagboek –, was dit een gouden greep. Omdat het verhaal zich dankzij de dagboekvorm in een echte, meetbare tijd lijkt af te spelen – Joop begint elke nieuwe notitie keurig met een datum – krijg je als lezer het gevoel dat het boek over een werkelijk geleefd leven gaat. Bovendien hoeft Joop in haar dagboek, dat ze in een afsluitbare kast bewaart, geen blad voor de mond te nemen. Zo kan ze woorden gebruiken die in de meeste bakvisromans – behalve dan in die van Van Berken en van Naeff – niet voorkomen, ook al laat Joop de platste kwajongensuitdrukkingen door haar broer Kees zeggen, zoals ‘Val dood’.⁵⁵⁹ Dergelijke ‘on comme il faut’-woorden en uitdrukkingen moeten de serie voor de toenmalige bakvislezeressen extra spannend hebben gemaakt.

⁵⁵⁹ Van Marxveldt 1919: 36. Volgens Jolande Withuis gebruikte prinses Juliana in de jaren twintig typische Joop ter Heul-woorden en liet ze zich ook verder door de serie inspireren. Zie Withuis 2016: 79-81.

Belangrijker nog is dat Joop in haar eigen woorden zo ‘eerlijk’ mogelijk vertelt wat ze heeft meegemaakt. Joop als ik-personage is niet alleen een ‘vertellend ik’ dat commentaar geeft en als alwetende verteller optreedt, maar ook een ‘ervarend ik’, degene die alles heeft beleefd. Daarbij maakt Van Marxveldt handig gebruik van het contrast tussen verschillende tijden. In zinnen als ‘En toen ben ik – o, daar is Mina met een kop chocolade voor me. Ik schei er meteen mee uit, want er is niets nieuws meer’⁵⁶⁰ gaat Joop direct over van de voltooide tijd naar de tegenwoordige tijd en van verteller tot belever. Dat geeft je de illusie dat je onmiddellijk toegang hebt tot Joops ‘echte’ leven, en ook dat maakt dat je de dagboeknotities als authentiek ervaart. De auteur (de ‘ik’ die in de titel op het omslag wordt genoemd), wordt zo geïdentificeerd met de verteller (de ‘ik’ die vertelt) en de hoofdpersoon (de ‘ik’ waarover wordt verteld).⁵⁶¹ Bovendien is het verhaal op zich betrekkelijk ongecompliceerd. Het heeft minder verschillende verhaallijnen dan bijvoorbeeld *In den dop*, en ook dat maakt de identificatie van de lezer met Joop makkelijker.

De illusie van authenticiteit wordt ook gewekt door de vele toevalligheden en onzekerheden in Joops vertelling, die overeenkomen met de dagelijkse ervaring. Wat dat betreft doet de roman denken aan het werk van de Britse modernistische schrijvers uit die tijd, zoals Virginia Woolf, Katherine Mansfield en Dorothy Richardson, die in hun romans de contingentie van het dagelijkse leven tot uitdrukking brengen.⁵⁶² Maar daarmee houdt deze vergelijking ook meteen op. *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* heeft een traditionele vorm, met een duidelijk en logisch begin, een dieptepunt in het midden en een einde waarin alle problemen zijn opgelost. Je kunt zelfs stellen dat elk apart deel van de serie – en de serie in haar geheel – een traditionele ontwikkelingsroman is, in vrouwelijke vorm. Net als in de traditionele, mannelijke ontwikkelingsromans leert Joop in elk deel haar ‘verkeerde’ ideeën op te geven en zich aan de heersende sociale structuren aan te passen.⁵⁶³ Als Joops vader erachter komt dat zijn dochter zich meer om haar

⁵⁶⁰ Van Marxveldt 1919: 82.

⁵⁶¹ Philippe Lejeune noemt dit het autobiografisch pact. Zie Lejeune 1975.

⁵⁶² Vgl. Randall 2007: 1-29.

⁵⁶³ Vgl. Smith en Watson 2010: 10, 91.

vriendinnenclub bekommert dan om haar huiswerk, moet ze bijles nemen bij juffrouw Wijers. Eerst zet Joop haar vriendinnen van de Jopopinoloukicoclub tegen juffrouw Wijers op, die vanwege haar inkomen en leefstijl sociaalmaatschappelijk gezien een tree lager staat dan de meisjes. Algauw moet ze haar mening herzien, want juffrouw Wijers is geduldig, lief, verstandig en kalm. Ze is het prototype van de ideale conventionele vrouw. Bovendien kan ze het niet helpen dat ze onbemiddeld is. Zij en haar zus komen uit een verarmde, maar keurige familie. Juffrouw Wijers is, door omstandigheden gedwongen, een Nederlandse New Woman, net zoals Reina uit Koks *Twee dochters*. Als ook de vriendinnen dat inzien, wordt juffrouw Wijers hun heldin. Aan het eind van het verhaal maken juffrouw Wijers en haar zus met Joop en haar vriendinnen drie weken lang een bootreis. De boot en de reis zijn een cadeau van Joops vermogende vader, de beloning voor het halen van haar hbs-diploma.

Precies als in veel andere bakvisromans zijn het ook in dit boek de volwassenen die de meisjes aansporen een einddiploma te halen en een vak te leren. Het verhaal heeft bovendien een open einde, zonder verloving of huwelijk. Toch is het emancipatoir gehalte van *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* laag, ook in vergelijking met eerder verschenen bakvisromans. De emancipatie van vrouwen komt weliswaar ter sprake omdat twee personages lid zijn van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht,⁵⁶⁴ maar ook hierbij kun je een kanttekening plaatsen. Het ene personage is juffrouw Wijers. Haar lidmaatschap van de Vereeniging zou je als een eerbetoon aan de in 1914 gestorven Janna Laverman kunnen zien, ware het niet dat het andere personage de moeder is van Mies, de valse klasgenoot die er de oorzaak van is dat Joop bijna voorgoed van school word gestuurd. Bovendien is juffrouw Wijers ongetrouwd, wat het gebruikelijke vooroordeel tegen geëmancipeerde vrouwen en feministes bevestigt.

⁵⁶⁴ In het vierde deel van de serie blijkt ook Connie's bazige moeder betrokken te zijn bij een vereniging voor vrouwenkiesrecht. Als Joop Connie vraagt of er nog nieuws is, antwoordt Connie: 'Niets. Ik typ voor Ma een brochure over vrouwenkiesrecht over.' (Van Marxveldt 1925: 123) In 1925, het jaar waarin dit deel verscheen, hadden de Nederlandse vrouwen al zes jaar passief en actief kiesrecht.

Voetballende vrouwen

In maart 1919 verhuisde het gezin Beek-de Haan vanuit Hilversum naar een woning aan de Amsterdamse Maarten Harmenzoon Trompstraat. Die lag toen nog officieel in Sloten, want pas vanaf 1 januari 1921 behoorde Sloten tot de gemeente Amsterdam. Een paar maanden eerder, op 1 januari 1919, had Leo's oudste broer Jesaia, die zich Jacques liet noemen, samen met een compagnon de firma Beek & Cohen opgericht, die zich bezighield met de grossierderij en fabricatie van tafelkleden. Leo werd in hetzelfde jaar procuratiehouder van de firma, die aan de Blauwburgwal in Amsterdam was gevestigd.⁵⁶⁵ Of de firma succesvol was, is niet overgeleverd. Tafelkleden waren in deze tijd geen noodzakelijk gebruiksvoorwerp, ook al had elk zich respecterend huisgezin er minstens een paar. In de woning in de Trompstraat werd op 27 juni 1920 een tweede zoon geboren: Leo Beek jr.

Van Marxveldt werkte na de publicatie van *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* gestaag verder aan korte verhalen en nieuwe romans. Begin jaren twintig was ze als schrijfster bekend, zo niet beroemd. Haar verhalen verschenen nu niet alleen in *Panorama*, maar ook in *Elsevier's Geïllustreerde Maandschrift*, *De Prins*, *Morks Magazijn*, *De Wereldkroniek*, *Nieuws van de Dag voor Nederlandsch-Indië* en *De Sumatra Post*. Maar terwijl Joop ter Heul zich voorlopig nog even bleef afzetten tegen alles wat naar nuffigheid en het 'typisch vrouwelijke' zweemde, paste Van Marxveldt zelf zich in het openbaar aan het ideaal van de 'ware vrouwelijkheid' aan. Toen het weekblad *De Groene* in het voorjaar van 1921 een enquête hield onder bekende Nederlandse vrouwen over hun opvattingen over voetbalclubs voor vrouwen, zoals die in het buitenland bestonden maar nog niet in Nederland, vroeg men ook Van Marxveldt om haar mening. Op de vraag 'Acht u het voetbalspel geacht voor de vrouw?' hadden twee vrouwen 'ja' gezegd: de schrijfsters Willy Pé-tillon en Miek Jansen. Van Marxveldt had laten weten dat ze niets zag in voetbal voor vrouwen, ook al had ze als jong meisje zo graag achter een bal aan gerend. 'Het spel acht ik te zwaar, zeer zeker voor de jonggehuwde vrouw,' had ze volgens

⁵⁶⁵ Gegevens Noord-Hollands Archief, Haarlem, archiefnr. 448, Handelsregister van de Kamer van Koophandel te Amsterdam, dossier nr. 7004.

de krant geantwoord. ‘Waar bijna alle sporten door de vrouwen beoefend kunnen worden, en bij voetbal m.i. veel krachtinspanningen vereischt wordt, waardoor de eigenlijke voetbaltechniek niet voldoende tot zijn recht zal komen, moet ik – mede door den minder aesthetischen aanblik der voetballenden vrouw – deze vraag ontkennend beantwoorden.’

Van Marxveldt bevond zich in goed gezelschap. Ook de arts dr. Marie Fiedeldij Dop-des Bouvrie, de componiste en zangpedagoge Catharina van Rennes, de arts dr. Catharine van Tussenbroek, de schilderes Lizzy Ansingh en de journaliste Emmy J. Belinfante spraken zich tegen voetballende vrouwen uit, omdat ze die sport te onvrouwelijk vonden.⁵⁶⁶ Hoewel al deze vrouwen zich wat hun opleiding en beroep als geëmancipeerd hadden bewezen, toonden ze zich in het openbaar als verdedigers van het ‘typisch vrouwelijke’, het passieve, het zorgzame en het zwakke. Zo ook Van Marxveldt.

566 Een verslag van de omvraag werd gepubliceerd in het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 28 mei 1921.

Hoofdstuk 9

Lof en kritiek

Het zou interessant – en handig voor een biograaf – zijn geweest als er aan het begin van de jaren twintig meer openbare uitspraken van Van Marxveldt waren verschenen, en als zij en haar kinderen meer persoonlijke documenten hadden bewaard. Het eerste openbare interview met Van Marxveldt verscheen waarschijnlijk pas in 1927⁵⁶⁷ en niemand – ook zijzelf niet – vond het belangrijk haar persoonlijke documenten te bewaren en te archiveren, ook al was ze een bekende en beroemde schrijfster.

Over Van Marxveldts leven tussen 1915 en 1927 is niet veel meer bekend dan dat ze verschillende keren verhuisde, en dat ze in die tijd acht boeken en ongeveer zeventig korte verhalen publiceerde. Het schrijven op zich nam ze dus wel degelijk serieus. Dat blijkt ook uit vellen vol recensies van Van Marxveldts boeken, door haarzelf met de hand of op de schrijfmachine overgenomen, die wel bewaard zijn gebleven.⁵⁶⁸ Ook een prentbriefkaart, die ze op 23 mei 1921 vanuit Wijk aan Zee naar haar man stuurde, maakt dat duidelijk, want daaruit blijkt dat ze zich had afgezonderd om te kunnen schrijven.

Naast die kaart bestaan er gelukkig nog een paar briefjes die Van Marxveldt aan de toneelspeelster Julia de Gruyter schreef. De Gruyter bewaarde haar correspondentie wel. Na haar dood werd voor haar een aparte collectie in het archief van het Theatermuseum in Amsterdam ingericht.⁵⁶⁹ In deze brieven toont Van Marxveldt

⁵⁶⁷ Op zich is het niet verwonderlijk dat Van Marxveldt pas tien jaar na het verschijnen van *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* werd geïnterviewd. Volgens Van Boven raakten schrijversinterviews in Nederland pas begin jaren dertig in de mode. Zie Van Boven 2015: 84.

⁵⁶⁸ Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

⁵⁶⁹ Nadat het Theatermuseum was opgeheven, verhuisde het archief naar de Bijzondere Collecties van de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.

zich weer opvallend bescheiden. Dat geldt ook voor een paar briefjes aan een van haar nichten, die in Den Haag woonde en die het blijkbaar wel belangrijk genoeg vond die documenten te bewaren.⁵⁷⁰

In het archief van De Gruyter bevinden zich ook nog een paar brieven van fans van Van Marxveldt uit 1925. Die hadden zich zo in de wereld van Joop ter Heul ingeleefd dat ze de namen van de leden van de Jopopinoloukicoclub hadden aangenomen. In de interviews die na 1927 verschenen, identificeerden de verschillende journalisten Van Marxveldt graag met Joop. Van Marxveldt paste zich daaraan aan, en omgekeerd.

Een onvergetelijk type

In november 1921, twee jaar na de publicatie van De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul, verscheen het vervolg: Joop ter Heul's problemen. Ook deze roman was geïllustreerd door Isidoor van Mens. Dit deel kreeg niet meer aandacht in de pers dan het eerste. Hoewel de meeste kranten in hun rubrieken over nieuw verschenen boeken Joop ter Heul's problemen noemden, plaatste alleen Het Vaderland een bespreking van de roman. Op 1 december 1921 stond in de rubriek 'Kinderboeken' een lovende recensie van de journaliste Kate de Ridder.⁵⁷¹ 'Cissy van Marxveldt kent het hoor, het schrijven van meisjesboeken!' schreef die. 'Alle ingrediënten om het boeiend te maken zijn bijeen en de vermenging er van tot een heerlijke spijs voor de jolige bakvischjes is volmaakt.' In literair opzicht muntte Joop ter Heul's problemen volgens De Ridder niet uit, maar dat vond ze ook niet nodig. Want ook dit boek, meende ze, gaf de leefwereld van een hbs-meisje perfect weer:

570 De lijsten, de kaart en de briefjes bevinden zich in de privécollectie van Setske Jansen-Beek.

571 Anna Catharina de Ridder (1890-?) schreef voor diverse kranten en weekbladen, waaronder *Het Vaderland*, *De Telegraaf*, *De Groene Amsterdammer*, *De vrouw en Haar Huis*, *Ons Nederland*, *Buiten*, *Rijden en Jagen* en het *Maandblad van de Vereniging van Huisvrouwen*. Zij recenseerde bijna alle romans van Van Marxveldt. Haar recensies voor *Het Vaderland* ondertekende ze met K.d.R. Vgl. De Kempnaer 1970: 274.

[E]r wordt wel degelijk talent vereischt om de ‘problemen’ van een meisje van de h.b.s., dat niet op haar mondje is gevallen en zoo langzamerhand het leven zelf leert kennen, op zóó vlotte, amuseante en gezellige wijze te behandelen. [...] Ik herinner me niet in den laatsten tijd een zóó aardig boek voor jonge meisjes te hebben gelezen. Geen preeken of wijze paedagogische wenken zijn hierin te vinden. Alleen de problemen van een 17-jarige, die alles wat het leven haar brengt, natuurlijk, gezond en met belangstelling opneemt; problemen voor ouderen niet zóó interessant, maar voor een jong meisje de spil van haar bestaan. Zóó als deze problemen in Joop’s brein opkomen, schreef Cissy van Marxveldt ze neer, met al de zelfbewuste opmerkingen en de bekoorlijke logica aan dien leeftijd eigen. Het is bewonderenswaardig zoo goed als de schrijfster er in slaagde die heerlijke onbezonnenheid op te teekenen, zonder ergens een te veel te geven, wat in dit geval licht gebeuren kan.

Twee jaar later verscheen er nog een recensie, uit onverwachte hoek. Een zekere pater F. Hendrichs s.J., recensent van het rooms-katholieke blad *De Tijd*, reageerde eveneens enthousiast op *Joop ter Heul’s problemen*. ‘Een van de gutigste boeken die ik ooit las,’ schreef hij. ‘Wat een vlugge en geestige pen heeft die Cissy. De eene rake zet na de andere, ze struikelt bijna over haar oorspronkelijke grappen en ze gooit een boek in elkaar zonder dat je het haast merkt! – Heel bijzonder deze Joop, een onvergetelijk type!’⁵⁷² De boeken van Van Marxveldt konden blijkbaar door iedereen – onkerkelijken, joden, rooms-katholieken en protestanten – gelezen worden. In principe kon ook iedereen zich met haar personages identificeren, tenminste, als je geen dienstmeisje of arbeider was.

De toon van het tweede deel van de *Joop ter Heul*-serie is iets serieuzer dan die van het eerste. Dat heeft vooral te maken met de problemen waarnaar de titel verwijst. Joop is inmiddels zeventien en zit in de laatste klas van de vijfjarige hbs. Haar moeder is overspannen geraakt – waardoor is niet duidelijk – en is met Joops

572 *De Tijd*, 23 februari 1923: 7.

vader voor een rustkuur naar Noordwijk vertrokken. Joop trekt daarom bij haar zus Julie in, die intussen is getrouwd met Jog, Joops scheikundeleraar. Joop krijgt de verantwoordelijkheid voor het huishouden, omdat zij als enige om kan gaan met Hillegonda, het brutale en weerbarstige dienstmeisje. Ook Julie heeft last van het 'dienstbodenvraagstuk', een probleem dat al sinds de jaren zeventig van de negentiende eeuw in kranten en tijdschriften werd besproken. Deze kwestie had te maken met een tekort aan dienstbodes. Dat tekort was deels veroorzaakt door de opkomst van de middenklasse, voor wie het aanstellen van huispersoneel een uitdrukking van status en welzijn was.⁵⁷³ Het grootste probleem was echter het gebrek aan gezeglijk dienstpersoneel, dat zonder tegenstribbelen en zonder protest voor een habbekrats het vervelendste werk deed. Volgens de journaliste Henriëtte van der Mey lag het probleem daarom in eerste instantie bij de werkgeefsters, die hun dienstmeisjes 'als een wezen van lagere orde, als een slaaf' behandelden.⁵⁷⁴ Veel mevrouwen uit de nieuwe middenklasse keken neer op hun dienstmeisjes, die, zo nam men aan, uit de achterbuurten kwamen. Hun klachten over het lage loon en de slechte werkomstandigheden beschouwden de werkgeefsters dan ook niet als gegrond, maar als onderdeel van de 'sociale kwestie'. De dienstmeisjes waren volgens deze mevrouwen simpelweg door de socialisten opgehitst. In sommige tijdschriftartikelen werd de werkgeefsters aangeraden hun dienstpersoneel te behandelen 'met een mengeling van toegevendheid en strengheid, goedheid en ernst', zoals de historica Jannie Poelstra schrijft.⁵⁷⁵ Etiquetteboeken adviseerden hetzelfde, meestal met de waarschuwing dat de werkgeefster die dacht dat ze haar dienstboden als slaven kon behandelen, liet zien dat zij 'eerst sedert korte tijd onderhoorigen kon betalen'.⁵⁷⁶ Ook het 'sociale' probleem was dus het probleem

573 Zie Henkes en Oosterhof 1985: 16.

574 In een artikel in het tijdschrift *Belang en Recht* uit 1900. Geciteerd in *De Hollandsche Revue* 5 (25 juni 1900) 7, 54.

575 Poelstra 1996: 137-151.

576 Poelstra verwijst naar *Vormen. Handboek voor de samenleving in en buitenshuis* van Louise Stratenus uit 1887. In *Hoe hoort het eigenlijk* uit 1939 raadt Amy Groskamp-ten Have haar lezeressen aan hun dienstbodes vriendelijk en rechtvaardig maar met afstand te behandelen, opdat alle partijen weten wie er de baas is. Zie http://www.dbnl.org/tekst/gros006hoeh01_01/gros006hoeh01_01_0040.php#44, geraadpleegd op 10

van de meeste werkgeefsters, die zichzelf nog maar net tot de middenklasse konden rekenen. Geen wonder dus dat veel meisjes liever in een fabriek gingen werken dan als dienstbode bij een mevrouw die haar personeel geen vaste werktijden, niet genoeg vrije tijd, een laag loon en geen zelfstandigheid gaf.⁵⁷⁷

Hillegonda voldoet aan het cliché van de ‘asociale’, recalcitrante dienstbode. Bij het minste of geringste zegt ze haar baan op, en wil dan alleen terugkomen als ze een extra vrije avond krijgt, of geen zwaar of saai werk meer hoeft te doen. In het verhaal is ze een antiheldin, want met haar onredelijkheid, onbetrouwbaarheid, onhandigheid, slordig voorkomen en haar Amsterdamse accent is ze de perfecte tegenspeelster van de redelijke, betrouwbare en eerlijke Joop. Bovendien bevestigt Joop met haar gemakkelijke omgang met Hillegonda haar eigen afkomst uit de hogere middenklasse. Hillegonda, de kenau, wordt uiteindelijk op hardhandige wijze door haar echtgenoot getemd. Dat laatste geldt trouwens ook voor Joop, zij het op een andere manier.

Maar zover is het nog niet. In *Joop ter Heul's problemen* gaat het om de toekomst van Joop en haar vriendinnen na hun eindexamen. Kit heeft zich al verzekerd van een baan op een effectenbureau. Pien gaat naar de tekenacademie en Loutje is van plan eerst een paar jaar naar Engeland te gaan, daarna haar akte mo-Engels te halen en lerares te worden op het onderwijsinstituut van haar vader. Connie wordt tegen haar zin geacht advocate te worden. Ze weert zich daartegen met man en macht: ‘Connie zei: “Moeder wil dat ik advocaat word, stel je voor, ik trouw nog liever morgen aan de dag met onze tuinman.”’⁵⁷⁸ De snobistische Noortje heeft zich officieus verloofd met een luitenant, en bereidt zich voor op een bestaan als huisvrouw. Pop ‘gaat’ met Kees, Joops broer. Die vindt dat ‘meisjes niet moeten studeeren. Ik zeg ook tegen Pop, wanneer je de vijfde door bent, dan ga je naar de kookschool. Ik heb liever een vrouw die goed kan koken, dan die alle Grieksche heeren van buiten kent.’⁵⁷⁹ Joops vader ten slotte wil, net als Van Marxveldts vader

augustus 2016.

⁵⁷⁷ Zie Henkes en Oosterhof 1985: 16.

⁵⁷⁸ Van Marxveldt 1921: 35.

⁵⁷⁹ Van Marxveldt 1921: 38.

zo'n vijftien jaar eerder, dat zijn dochter voor een akte middelbaar onderwijs doorleert en lerares wordt, zonder erbij stil te staan of zij talent heeft voor dat beroep.

Met deze simpele opsomming van de plannen van de leden van de Jopopinoloukicoclub vallen we meteen weer, bedoeld of onbedoeld, in de discussie over 'het wezen van de vrouw'. In het geval van Joop heeft die discussie ook nog sociaalmaatschappelijke aspecten. In een artikel dat in 1925 in *De Hollandsche Lelie* verscheen, schreef Anna Polak, van 1908 tot 1936 directeur van het Nationaal Bureau voor Vrouwenarbeid, dat het beroep van onderwijzeres of lerares een typisch beroep was voor meisjes uit de hogere kringen. Een paar maanden eerder had ze zich in een artikel in hetzelfde blad iets preciezer uitgedrukt: 'Een 40, 50 jaar geleden werd in de hogere kringen onzer samenleving nagenoeg ieder meisje, dat gemakkelijk leerde, wanneer althans financiële omstandigheden tot het verrichten van bezoldigden arbeid dwongen – was dat *niet* het geval, dan bleef zij immers thuis, en wachtte, en wachtte... –, als vanzelfsprekend opgeleid tot onderwijzeres.' Omdat het beroep van onderwijzeres volgens Polak nog steeds ten onrechte als iets typisch vrouwelijks en daarom sociaal acceptabel werd gezien, snakten vele vrouwen, 'die zich niet tegen haar werk voelen opgewassen [...] om van haar arbeid met levend materiaal te worden verlost [...]'.⁵⁸⁰

De beroepskeuzes van Kit, Pien en Connies moeder klinken een stuk moderner, democratischer en geëmancipeerder dan die van Joops vader. Toch waren beroepen als advocate, makelaar in effecten en tekenares voor jonge vrouwen nog steeds niet vanzelfsprekend. Of beter: ze waren *weer* niet vanzelfsprekend. De nieuwe mogelijkheden die vrouwen op het gebied van scholing en arbeidsmarkt hadden, dreigden in de jaren twintig weer op gespannen voet te raken met het idee van de 'verzorgende natuur' van de vrouw. Net als dat eerder het geval was bij de discussies over de scholing van meisjes, botste het vertoog van degenen die absolute gelijkstelling eisten tussen mannen en vrouwen met dat van hen die meenden dat 'mannelijk' werk vrouwen van hun 'wezen' vervreemden.

Volgens sommige auteurs was de emancipatie van vrouwen op maatschappe-

580 Polak, 3 juni 1925: 757.

lijk gebied inmiddels voltooid. Nu was het tijd de gevolgen ervan onder ogen te zien. Zo meende de schrijfster en filosofe Carry van Bruggen in het letterkundig tijdschrift *Groot-Nederland* uit 1915 dat ‘de vrouwenbeweging in een nieuw stadium is gekomen, een stadium [...] waarin de maatschappelijke strijd van vrouwen heeft plaatsgemaakt voor psychische conflicten, voor tweestrijd in vrouwen die met name op het gebied van de liefde zijn tol eist’.⁵⁸¹ Vrouwen die studeerden, zouden voortdurend voor de keuze staan of hun zinnelijk, vrouwelijk instinct te volgen, of dat ondergeschikt te maken aan hun ‘mannelijk’, rationeel intellect. De roman *De drie levens van Nina Vesper* van Jet Luber (1927) biedt een mooi voorbeeld van dit vermeende dilemma. De intelligente Nina, die geneeskunde studeert maar het liefst romans schrijft, worstelt met het gevoel dat ze uit drie persoonlijkheden bestaat: een vrouw, een wetenschapster en een schrijfster. Als vrouw voelt ze compassie voor de patiënten die ze moet onderzoeken. Als wetenschapster beschouwt ze haar patiënten als objecten, en als schrijfster ziet ze hen als onderwerpen voor mogelijke romans. Die drie houdingen botsen met elkaar en zorgen voor psychologische problemen. Aan het slot van de roman kiest Nina voor de vrouw in haar, en trouwt ze met een beroemde arts. Het einde van de roman geeft nog enige hoop dat ze wel doorgaat met schrijven – tenminste, zolang er nog geen kinderen zijn.

Ook in algemene vrouwentijdschriften uit deze tijd kwam de doorlopende discussie over ‘het vrouwelijke’ aan de orde. In *De Hollandsche Lelie* en *De Vrouw en Haar Huis* verschenen artikelen waarin het als volkomen onproblematisch werd beschouwd dat meisjes naar de universiteit gingen. Maar deze bladen publiceerden ook stukken waarin een pleidooi werd gehouden om bij de school- en beroepskeuze voor meisjes rekening te houden met hun ‘natuurlijke’ aanleg tot verzorging. In *De Vrouw en haar Huis* van augustus 1914, bijvoorbeeld, verscheen het artikel ‘Waarheen met onze dochters?’ van een zekere E. Kerdijk-Stroink, die ervoor pleitte de nieuwe generatie meisjes volgens ‘oude’ waarden op te voeden.

⁵⁸¹ In: *Carry van Bruggen. Een documentatie*. Samengesteld en ingeleid door Jan Fontijn en Diny Schouten. 's-Gravenhage 1985: 184-202. Geciteerd in Van Boven 1995: 100. Vgl. ook Van Boven 2015: 70-71.

‘De algemeene neiging om onze meisjes te laten studeeren is in de laatste jaren wat geluwd,’ meende ze. ‘Menig ouderpaar komt er van terug en zoekt voor hun dochter weer iets, wat meer in de vrouwelijke lijn ligt, en tracht van het jonge meisje, dat toch al door de coëductie, de sport en de genoegens van dezen tijd een heel ander type werd dan het meisje van twintig jaar geleden, weer een degelijke, goede huisvrouw te maken. De huishoudscholen in de groote steden worden weer druk bezocht [...].’ Waarna ze een pleidooi hield voor een landelijk huishoudinternaat in Overijssel, waar meisjes tot ‘gezonde en praktische’ mensenkinderen werden ontwikkeld.⁵⁸²

De vraag of Joop na haar eindexamen voor een mo-akte gaat werken wordt aan het eind van het tweede deel van de serie simpelweg beslist door een tweede man: de bankierszoon Leo van Dil. In een beroemd geworden scène, die zich afspeelt tijdens een zeiltocht met Leo’s boot, bekent Joop aan Leo dat ze dacht dat hij verliefd was op de aanstellerige Milly Santwyck, die volgens Julie van oude adel is, maar volgens Joop koeienogen heeft – een toespeling op Mietje met de kalfsogen uit Nicolaas Beets *Camera obscura*? Leo veegt de tranen van Joops wangen en vraagt of ze van hem houdt, meer dan van de koeien in een naburige wei, waar Joop zogenaamd toevallig naar staat te kijken. ‘Ik houd van jou wel een beetje meer,’ antwoordt Joop, waarna de volgende conversatie ontstaat:

‘Een beetje? Komaan, daarmee zal ik het dan voorlopig maar doen. En wat krijg ik nu?’

‘Een kersenbonbon.’

‘Ondeugd, geef maar op.’

‘En je houdt er niet van.’

‘Van deze wel. En als ik die op heb, wat krijg ik dan?’

‘Nog een kersenbonbon. Of een marron glacé,’ veronderstelde ik.

Leo schroefde mijn beide handen in de zijne.

‘Plaag me nu niet. Wat krijg ik dan?’

582 *De Vrouw en Haar Huis*, augustus 1924: 147.

‘Ik heb nog nooit een man gezoend,’ en ik bloosde wanhopig. ‘Behalve dan de Piepert. En Jog een keer op zijn neus.’

‘O, het hindert heelemaal niet, al ben je onhandig. Kom hier Joop, en wees lief.’

En ik legde mijn hoofd op zijn gestreepte jasje en wás lief.⁵⁸³

Eind goed, al goed: na verschillende schermutselingen en misverstanden verlooft Joop zich aan het eind van het verhaal met Leo, hoewel nog niet officieel. Joop wil een jaar voor haar moeder zorgen eer de verloving publiek wordt. Daarmee doet ze precies wat volgens Polak de meisjes uit de welgestelde hogere kringen veertig jaar eerder deden: wachten tot ze gaan trouwen. Van een opleiding tot lerares is geen sprake meer. Joop gaat een toekomst als echtgenote en moeder tegemoet.

In *Joop ter Heul's problemen* lijkt de conventionele opvatting over ‘de vrouw’ als verzorgend wezen het dus te winnen van het idee dat vrouwen hetzelfde werk kunnen en moeten doen als mannen. Maar zo eenvoudig liggen de zaken niet in de *Joop ter Heul*-serie.

De eeuwige adolescente

In het tweede deel van de serie liet Van Marxveldt de dagboekvorm los en maakte van *Joop ter Heul's problemen* een conventionele ik-vertelling. Daardoor kon ze minder met de verschillende tijden spelen dan ze in het eerste deel had gedaan, wat het tweede deel een zekere afstandelijkheid geeft. Toch blijft de toon van het boek kwajongensachtig. Juist dat maakt scènes als die met de kersenbonbon minder eenduidig en minder conventioneel romantisch dan ze op het eerste gezicht lijken te zijn. Of, zoals Pamela Pattynama het verwoordt:

Door het typische woordgebruik blijven de romans verre van de zwijmelende stijl die andere meisjesboeken uit die tijd en de zogenaamde kasteelromans vaak ongenietbaar maken. Integendeel, de vertelstijl lijkt deze clichématige

583 Van Marxveldt 1921: 214-215.

stijl te ironiseren. Opmerkelijk is bovendien dat juist die zaken in al hun betrekkelijkheid, dat wil zeggen, ‘als een giller’ zijn beschreven, die volgens de strenge regels van het romantische genre gewichtig zijn. Zo zijn voor het romantisch genre de eerste ontmoeting tussen de geliefden en de eerste zoen essentiële gebeurtenissen. In Joop ter Heul wordt ook naar die gebeurtenissen toegewerkt met voorzetjes en vooraankondigingen. De romantiek van zowel de ontmoeting als de zoen wordt echter behoorlijk doorkruist, doordat Joop er op het moment suprême iets ongepasts – een drukkertje, een zakdoek – bij sleept. Dat gaat zo: ‘Hij boog meters diep voor me en een drukkertje op mijn rug knapte... Het enige wat aan mijn zaligheid – stepzaligheid altijd – ontbrak was het drukkertje op mijn rug.’ [...] En wanneer Leo als voorbode van de zoen ‘poëtisch’ gaat worden laat Joop weten: ‘Mijn zakdoek die ik in mijn truitje had verstopt, was verschoven en zat op mijn rug...’⁵⁸⁴

Er zijn meer voorbeelden, vervolgt Pattynama, ‘die de primaire, zwaarwichtige boodschap ondermijnen, dat meisjes hun levensvervulling in het heteroseksuele huwelijk, in huiselijke zorg en moederschap dienen te zoeken’.⁵⁸⁵ Dergelijke ‘storingen’ komen in de serie zo vaak voor dat ze als het ware een tweede verhaal vormen: een verhaal van rebellie en verzet tegen de ondergeschikte positie van vrouwen, zoals die in de serie door mannen als Leo worden geëist. Dat maakt de serie zo aantrekkelijk en zo tijdloos, en dat maakt ook dat Joop in het geheugen van de lezers is ingegaan als opstandige jonge vrouw. ‘Joop ter Heul,’ zegt Pattynama, ‘[zit] in het nationale culturele geheugen opgeborgen, niet in haar uiteindelijke rol van keurige huisvrouw en moeder, niet als volwassen vrouw die zich gewonnen heeft moeten geven, maar als de eeuwige adolescente en vrouwelijke rebel’.⁵⁸⁶

Joop heeft de eigenschappen die Van Marxveldt zelf als adolescente nastreefde: ze is eerlijk, doortastend, standvastig, loyaal, geestig en onafhankelijk. Joop bezit

584 Pattynama 1996: 39.

585 Pattynama 1996: 39.

586 Pattynama 1996: 36.

bovendien wat Van Marxveldt en haar man ambieerden en waar veel van haar lezeressen van droomden: een hoge sociale status, en geld. Wat dat betreft kun je de serie ook als een vorm van autobiograficte beschouwen: de uitdrukking of verwerkelijking van de ambities en aspiraties van de auteur in haar of zijn werk.

De Kingfordschool

De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul en *Joop ter Heul's problemen* verkochten meteen bij verschijning goed. In het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van 7 maart 1922 berichtte uitgeverij Valkhoff & Co. dat de tweede druk van *Joop ter Heul's problemen* en de derde druk van *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* ter perse waren gegaan.⁵⁸⁷

Het succes van deze twee boeken leek garant te staan voor het volgende boek van Van Marxveldt: *De Kingfordschool*, dat ook weer door Isidoor van Mens was geïllustreerd. In een advertentie in het *Nieuwsblad voor den boekhandel* meldde de uitgever dat *De Kingfordschool* bij de aanbidding aan de boekhandels in november 1922 al direct was uitverkocht en dat de tweede druk reeds bij de drukker lag.⁵⁸⁸

Carrie, de hoofdpersoon van *De Kingfordschool*, werkt als correspondentie op een schrijfmachineschool in Amsterdam. Ze wordt verliefd op Mr. Cardigan, de nieuwe directeur van de school, een afstandelijke en strenge, maar rechtvaardige Engelsman (qua karakter vergelijkbaar met Leo van Dil), met wie ze zich aan het eind van het verhaal verlooft. Carries jaloerse collega Détje speelt de rol van antiheldin. De loopjongen en een meisje dat als manusje-van-alles werkt, vertegenwoordigen de arbeidersklasse die Carries positie binnen de hogere middenklasse bevestigt.

De opbouw van deze roman is klassiek, met een duidelijk begin, een probleem in het midden en een romantisch einde waarin alle problemen worden opgelost. Van Marxveldt grijpt voortdurend terug op de weersomstandigheden om bepaalde stemmingen aan te geven – een beproefde methode. Een typewedstrijd, die grote gevolgen heeft voor de toekomst van Carrie en Détje, wordt ingeleid met

⁵⁸⁷ *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 89 (7 maart 1922) 19, 198.

⁵⁸⁸ *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 89 (7 maart 1922) 19, 917.

een zomerse onweersbui, en in het laatste hoofdstuk, waarin de hoofdpersoon onzeker is over haar toekomst en haar gevoelens voor de directeur, hangt er een dichte mist in de stad.

Net als Joop komt ook Carrie uit een zakenmilieu, maar Carries vader is, heel anders dan vader Ter Heul, een egocentrische bullebak. Nieuw in dit verhaal, althans nieuw voor het werk van Van Marxveldt tot dan toe, is een zeker paternalistisch mededogen met de arbeidersklasse. Als Dirk, de loopjongen, ziek wordt, gaat Carrie bij hem op bezoek. Zo komt ze erachter dat Dirk uit een groot gezin uit de Jordaan komt, waar nauwelijks geld is voor eten en kleren. Kort daarop hoort ze dat Mr. Cardigan geld en levensmiddelen bij het gezin heeft laten bezorgen, wat hem in Carries ogen nog bewonderenswaardiger maakt dan hij al was. Van socialistische ideeën is in deze roman echter geen sprake – het gaat hier louter en alleen om liefdadigheid, die vooral de gevers in een goed daglicht stelt. Dirks moeder wordt dan ook niet als een moedige en betreurenswaardige arbeidster geportretteerd, maar als een inhalige, stugge en domme volkswrouw.

Wat de roman aan humor ontbeert, wordt goed gemaakt door de herkenbaarheid van Carries situatie voor jonge lezeressen die net als Carrie op kantoor werkten. Over die baan heeft Carrie ruzie met haar vader, niet omdat hij niet wil dat zijn dochter op kantoor werkt, maar omdat hij wil dat zij hem op zijn kantoor komt helpen. Werken op kantoor, zoals Van Marxveldt dat tot 1915 zelf had gedaan, was aan het begin van de jaren twintig volkomen acceptabel geworden. In een artikel in *De Amsterdamsche Dameskroniek* van 19 november 1921 werd gesteld dat het aantal meisjes dat naar een kantoorbaan solliciteerde sinds dertig jaar steeds groter was geworden. Dat had zelfs tot een ‘metamorfose in het vrouwenleven’ geleid: ‘Steeds grooter werd het aantal meisjes, dat mededong naar een vacature op kantoor, dat zich voor rijks- of gemeentebetrekkingen aanbood, dat trachtte zich een zelfstandige positie in de maatschappij te veroveren.’⁵⁸⁹

Toen er weer een reactie tegen vrouwenarbeid ontstond besloten de Nederlandse Spoorwegen in 1920 geen vrouwelijk personeel meer aan te nemen en ver-

589 Geciteerd in De Haan 1992: 209.

minderde de PTT het aantal vrouwelijke werknemers.⁵⁹⁰ Dat gebeurde vooral om financiële redenen, maar het argument dat gebruikt werd was weer het vermeende ‘natuurlijke wezen’ van ‘de vrouw’ als verzorgend. Nadat in de tijd voor de Eerste Wereldoorlog met succes was gestreden voor gelijke lonen voor mannen en vrouwen, besloten ook andere bedrijven in de economisch moeilijk periode tijdens en na de oorlog de salarissen van de vrouwelijke werknemers te verlagen. Soms besloten ze net als de Nederlandse Spoorwegen alle vrouwen te ontslaan, opdat de lonen van de mannen – die automatisch als kostwinners werden beschouwd – gelijk konden blijven. Er werden in deze tijd zelfs discussies gevoerd over de geschiktheid van kantoorwerk voor vrouwen, dat volgens sommigen lichamelijk en geestelijk te zwaar was voor het ‘zwakke geslacht’. In diezelfde tijd ontstond ook het cliché van het ‘ijdele kantoormeisje’ dat alleen over films, dansen en tennissen kon praten en slechts was gaan werken om een man aan de haak te slaan. Omdat dat laatste nu juist op het werk onmogelijk was, zou ze gefrustreerd en ‘overprikeld’ raken en zich uiteindelijk ziek melden.⁵⁹¹

Ook in *De Kingfordschool* gaat het om de spanning tussen bakvisachtig gedrag enerzijds en een volwassen houding ten opzichte van het werk anderzijds. Totdat Mr. Cardigan bij de Kingfordschool aantreedt, verlummelen Carrie en Détje hun tijd met geklets en kinderachtige streken. Pas als Mr. Cardigan de school reorganiseert en van de jonge vrouwen eist dat ze aan een typewedstrijd tussen employees van verschillende typescholen deelnemen, doen ze wat er van hen wordt verwacht. Hun beloning is erkenning, een groter zelfvertrouwen en – voor Carrie – een huwelijk.

De kritiek herkende de actualiteit van het verhaal. De schrijfster Minca Verster-Bosch Reitz feliciteerde Van Marxveldt in *De Amsterdammer* van 3 februari 1923, omdat die ‘een van de eersten, zoo niet *de* eerste’ was, ‘die het ‘up-to-date’ onderwerp: meisjes kantoorleven heeft durven aanpakken’. Van Marxveldt gaf, aldus Verster, het leven van de moderne kantoormeisjes en het kantoorleven, ‘waar-

590 De Haan 1992: 184.

591 De Haan 1992: 187.

in wij tegenwoordig bijna allemaal een dochter, of een zusje, of een bloedverwante hebben', uitstekend weer. Verster greep meteen de kans aan om de ongeschiktheid van het kantoorwerk voor de meeste meisjes aan de kaak te stellen:

En nu blijft 't in dit mooie boek van Cissy v. Marxveldt niet alleen bij de oppervlakkige kantoor-relletjes, zooals zooveel meisjesboeken, al jaren en jaren, schamel gevuld worden met school-relletjes, maar 't geeft ook een soberen en daarom juist zoo'n aandoenlijken kijk op 't 'business' leven van onze tegenwoordige meisjes. Met haar maken wij 't gejaagde, 't ontzenuwende van 't kantoorleven mee: we voelen ons meegesleurd in de onmeedoogend rondwentelende machine van plichtseisen en plichtvervulling, we struikelen mee met haar, die zenuwachtig, toch vol goeden wil maar nog niet genoeg getraind, struikelen door gebrek aan nauwgezetheid, gebrek aan ijver, gebrek aan ernst, gebrek aan vlug kunnen denken, vlug kunnen handelen; met haar trachten we weer overeind te komen, voelen de oververmoeidheid ten gevolge van 't willen en niet kunnen, en de ontspanning na de beter geëquilibreerde eischen en prestaties.

Ook Kate de Ridder prees het grote werkelijkheidsgehalte van *De Kingfordschool*. 'Dat Cissy van Marxveldt den slag beet heeft om aardige meisjesboeken te schrijven, was na haar serie van Joop ter Heul al voldoende bekend,' schreef ze in *Het Vaderland* van 2 december 1922. En passant vergeleek ze daarbij Van Marxveldt met Top Naeff: 'Gaf zij in haar vorige werk het meisje van de H.B.S., in dit laatste typeerde zij uitmuntend de typiste en het kantoorpersoneel. Raak is het, levendig en echt! Als we een jaar of twintig verder zijn, zal dit boek altijd nog waarde hebben, omdat het zoo'n voortreffelijk spiegelbeeld geeft van hét kantoorleven uit 1920, zooals we uit School-Idyllen de bakvisch leerden kennen.'⁵⁹²

Aan de anonieme recensent van *Panorama* waren de actuele aspecten van de ro-

592 Een lovende recensie verscheen ook in het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 9 december 1922.

man echter voorbijgaan. Die prees vooral de ‘humor en onschuldige dwaasheid en [...] een karakter-teekening, die menig romanschrijver benijden mag’. ‘Een boek om te smullen voor jong en oud,’ noemde hij of zij *De Kingfordschool*, ‘niet alleen voor vrouwelijke lezers, maar ook voor branieachtige broers en deftige vaders.’⁵⁹³ Dat laatste was een opmerkelijk standpunt. De meeste recensenten beschouwden de roman als een typisch boek voor jonge vrouwen over hun typische jongevrouwenproblemen, hoewel ook *De Tijd* van 19 oktober 1926 het een ‘prettige vertelling over jonge mensen voor ouderen’ noemde.

Werk vóór vriendschap

In maart 1922 verhuisde het gezin Beek-de Haan van het westelijk deel van Amsterdam naar een bovenhuis in de Pieter de Hoochstraat in Amsterdam-Zuid, achter het Rijksmuseum. Zo maakte Leo Beek de sarcastische profetie van B.A. Kahn waar: als ‘geassimileerde’ Jood had hij er tien jaar over gedaan om vanuit het getto via de Sarphatistraat een adres ‘achter het Museum’ te bereiken.

De huizen in de Pieter de Hoochstraat waren kort voor 1922 afgeleverd, en stonden in een buurt die voor de gegoede burgerij was bedoeld. Dit was net niet het gedeelte waar de *Joop ter Heul*-serie zich afspeelt. Maar toch: er was een groot standsverschil tussen de M.H. Trompstraat en de Pieter de Hoochstraat. In de ene straat woonden gezinnen uit de lagere middenklasse, zoals winkeliers, ambtenaren en onderwijzers. In de Pieter de Hoochstraat woonden succesvolle zakenmensen en andere kapitaalkrachten.⁵⁹⁴ En vanaf november 1922 dus ook een bekende schrijfster. Zij en haar man ontvingen er, zoals hun zoon Leo later berichtte, graag en vaak hun vrienden en vriendinnen, zoals Jo Hissink, die inmiddels ook was getrouwd en met haar man in de Valeriusstraat woonde, ook in Amsterdam-Zuid en niet ver van de Pieter de Hoochstraat.⁵⁹⁵

⁵⁹³ Althans volgens een advertentie in het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 18 november 1922.

⁵⁹⁴ Zoals op te maken valt uit de stratenkaarten en telefoonboeken in de collectie van het Stadsarchief Amsterdam.

⁵⁹⁵ Mondelinge mededeling Leo Beek jr., 4 december 2009.

Toch ging werk vóór vriendschap, zoals de prentbriefkaart uit Wijk aan Zee van 23 mei 1921 duidelijk maakt. Van Marxveldt stuurde de kaart naar Leo Beeks kantoor op de Blauwburgwal. ‘D.B.’ begint die kaart, wat voor ‘Dear Boy’ staat. De boodschap was echter allesbehalve lief. In het Engels liet Van Marxveldt haar man weten dat ze woedend was, omdat hij niet had doorgegeven dat Jo Woutman-Hissink – zoals Jo na haar huwelijk heette – en haar zus van plan waren naar Wijk aan Zee te komen. *‘I don’t understand at all,’* schreef ze, *‘that I get no scrap of news from you. I am simply furious. Yest[erday] a p.c. [postcard, MS] from Jo Woutman that she and her sister are coming on Friday. Now I shall have to work on Sunday, because I cannot miss my schedule for my book. I am getting on lovely.’* In de kantlijn had ze nog een keer geschreven dat ze *‘simply furious’* was. In tegenstelling tot wat ze in latere interviews over haar schrijverschap zei, nam ze haar werk serieus en hield ze zich aan een strak werkschema.

Dat laatste blijkt ook uit de snelle opeenvolging van nieuwe romans. In 1922 verscheen naast *De Kingfordschool Caprices*, een bundeling van verhalen voor volwassenen, die deels eerder in verschillende tijdschriften hadden gestaan. Die verhalen gaan over aantrekkelijke, maar onbetrouwbare mannen, flirtende vrouwen en vreemdgaande echtgenoten. Een enkel verhaal lijkt wat het onderwerp betreft op de naturalistische verhalen van schrijvers als Frans Coenen, zoals ‘Brieven van een student aan zijn zuster’. In dit verhaal redt de student uit de titel een meisje dat zichzelf wil verdrinken, omdat haar vriend, voor wie ze ‘twee jaar lang [...] meer is geweest dan moeder en vrouw samen’, haar heeft laten zitten.⁵⁹⁶ Het meisje krijgt een baantje in het kosthuis van de student, maar begaat al gauw dezelfde fout: ze loopt weg met de vriend van de student. Zo is het leven, constateert de brieveschrijver. Mannen kijken om als ze leuke meisjes zien en zeggen heel veel mooie dingen tegen hen – ‘dat doen wij allemaal’.⁵⁹⁷ En sommige meisjes zijn nu eenmaal gedoemd om zich telkens weer aan mannen te onderwerpen.

Van Marxveldts uitgever prees *Caprices* aan als ‘een bundel mondaine vertellin-

⁵⁹⁶ Van Marxveldt 1922: 126.

⁵⁹⁷ Van Marxveldt 1922: 126.

gen van liefde en flirt; huwelijk en overspel'. De anonieme recensent van de *Middelburgsche Courant* was ervan overtuigd dat het boek op basis van de ervaringen van de schrijfster zelf tot stand was gekomen. Niet dat dat tot aanbeveling strekte: 'Korte schetsen uit een sfeer van flirt. Geschreven met kennis van zaken en daardoor vaak goed typeerend het luchtige, zeer oppervlakkige. Maar wat een akelige sfeer is dat, wat een weezinwekkend spel met ernstige dingen vertelt de schrijfster hier van jonge vrouwen, getrouwde en ongetrouwde, soms in aardige beschrijving, maar vaker nog hinderend door de vanzelfsprekendheid, alsof er geen kwaad in stak, waartegenover slechts enkele gevallen staan, waarin ze de wrangheid van de situatie even laat voelen.'⁵⁹⁸

De meeste critici lazen de verhalen als een kritiek op de moderne, al te geëmancipeerde vrouw, die meende dat zij zich alles kon veroorloven, een buitenechtelijke verhouding net zo goed als woeste motorritten. 'Wij allen kennen het min of meer woeste type vrouwtje, dat naar tennisbanen vliegt, tea-rooms platloopt, graag achterop een motor klautert en 's zomers de Pier van Scheveningen onveilig maakt,' schreef de eveneens anonieme recensent van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 4 november 1922. 'Voor wie hard werken moeten, in zorgen zitten, of uitrusten willen van over-vermoeienis zijn die juffers eenigszins irriterend door haar egoïstische wereldschheid.'

Van Marxveldt spaarde ze niet, die types, meldde de recensent, en gaf hen in haar verhalen 'onmeedoogend zuiver' weer. Maar de recensent had ook kritiek op de schrijfster zelf: 'Luchtige, wel eens wat te luchtige en vlotte lectuur is het geworden, met heel veel "slang" eigen aan kringen, die ook de Mode braaf nadraven.' Het was duidelijk: *Caprices* was modieus en hoorde daarom niet tot de 'echte' literatuur, die tijdloos werd geacht.

Te lichtig of niet, de boeken van Van Marxveldt werden inmiddels in de meeste landelijke en provinciale kranten en tijdschriften besproken en verkochten goed. Nadat van *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* in 1922 een tweede uitgave was verschenen, liet Valkhoff al in 1923 een zevende editie drukken. In 1923 publi-

⁵⁹⁸ *Middelburgsche Courant*, 3 augustus 1922.

ceerde Valkhoff ook de tweede druk van *De Kingfordschool* en van *Game – and Set!* – de laatste onder de nieuwe titel *Vriendinnen*.

Vrouwelijke deugden

In 1923 verscheen ook *Joop van Dil-ter Heul*, het derde deel van de *Joop ter Heul*-serie. Ook dit was geïllustreerd door Van Mens, die voor het omslag een indrukwekkende tekening maakte Joop aan het stuur van een snel rijdende auto.

In dit deel is Joop twintig en getrouwd, en transformeert ze zich tegen wil en dank tot huisvrouw. Ze woont met Leo in het Gooi, in een huis waarvoor Leo zelf het bestek heeft getekend. Joop heeft het, geheel naar de toenmalige voorkeur voor Engelse namen en gebruiken,⁵⁹⁹ ‘Sweet and Merry’ gedoopt. Het huis is groot en voornaam, maar in Joops ogen vooral onpraktisch en ongezellig:

Aan de eene kant van de hall is de eetkamer plus keuken, en aan de andere kant strekt zich een zitkamer uit met erker. De kamers torsen eiken-balken zolderingen, en hebben dito lambrizeering met leer behangsel. Het is allemaal heel plechtig en ’t maakt een deftige indruk. [...] Boven zijn de slaapkamers, een zalige rookkamer van Leo, een badkamer, die verleden winter zoo koud was, dat je er haast niet in durfde kruipen, en er staan in het heele huis twee haarden en vijf kachels, die eens kans hebben gezien alle zeven tegelijk uit te gaan.⁶⁰⁰

Joop moet vooral aan haar status van getrouwde vrouw wennen. Hoewel ze zich in het tweede deel van de serie aan het conventionele ideaal van ‘de vrouw’ probeert aan te passen, lijkt ze aan het begin van het derde deel eerder op de vrouwen uit *Caprices*, de jonge vrouwen aan wie de recensent van de *Middelburgsche Courant* zo’n hekel had, omdat ze niets anders deden dan door de stad zwalken, zich in tearooms ophouden en woeste ritten achter op motorfietsen maken.

⁵⁹⁹ Vgl. Montijn 2003: 84.

⁶⁰⁰ Van Marxveldt 1924: 11.

Joops overwicht op het huispersoneel, dat in het tweede deel van de serie zo'n grote rol speelt, is in het derde deel verdwenen. Joop laat zich door haar twee dienstbodes koeioneren en bestelen, en ontvlucht tegen Leo's wil geregeld haar huis en huishouden om in de stad taartjes te eten en te tennissen. Ze stelt met enig sarcasme vast dat ze geen enkele vrouwelijke deugd bezit:

Want verleden Zondag stond er een prachtig artikel in de krant over de Vrouw, en de deugden die een vrouw moet bezitten, wil ze een góde Vrouw zijn. Het waren er acht geloof ik. Ik heb de krant verbrand, omdat ik het artikel voor Leo zoo teleurstellend vond. Bovenaan stond Netheid, dan kwam Gelijkmaticheid, Zachtmoedigheid, Geduld, Opofferingsgezindheid, Tevredenheid, dat zijn er al zes, de andere twee weet ik niet meer, maar ik moest dadelijk met een schok constateeren, dat ik geen van al die acht Deugden – ik voel dat dit alles met een hoofdletter moet – bezat.⁶⁰¹

Lastiger nog is dat Joop zich verveelt, en zich daarom, zoals haar vader haar voorhoudt, als een bakvis gedraagt. Dat leidt tot spanningen tussen Joop en Leo, en tot een machtsstrijd tussen hen beiden. Na een zoveelste ruzie loopt Joop weg en duikt bij Pop onder. Ze laat haar haar afknippen en flirt op de tennisclub met een jongeman. Maar als ze van de oude meneer Van Dil hoort dat Leo ziek is, neemt ze een radicaal besluit: ze gaat voor haar schoonvader en haar man als secretaresse werken. Dan leent ze de auto van Pops vader en rijdt in vliegende vaart naar huis.

Ook dit verhaal heeft een conventionele romantische plot. Nadat Joop en Leo hun ruzie hebben bijgelegd, vraagt Joop aan Leo waar hij aan denkt. Die legt zijn handen om haar hoofd en zegt: '[I]k denk er aan, dat het misschien wel goed voor je zal zijn, om eens een tijdje intensief bij mij op de Bank bezig te zijn. Dat zal je blik verruimen en je zult geen plaats meer hebben voor kleine, dwaze begrippen.' Daarop reageert Joop teleurgesteld: 'Een tijdje maar? Heel lang, hoop ik.' Waarop

601 Van Marxveldt 1924: 14.

Leo antwoordt: ‘Zo lang, tot [...] er een klein menschje komt, dat je hier de heele dag noodig zal hebben.’

Toch is ook *Joop van Dil-ter Heul* niet per se een anti-emancipatoire roman. Integendeel, de roman staat vol verwijzingen naar vrouwen die geld verdienen en er een eigen mening op na houden, ook op politiek gebied. Kit vindt haar weg op het effectenkantoor en kiest voor het socialisme. Ze ‘sjouwt vergaderingen af en debatteert hevig met Noortje, wanneer ze samen zijn. Want Noortje heeft een gruwel aan moderne begrippen.’⁶⁰² Pien volgt een opleiding aan de tekenacademie en als ze Joop vertelt dat ze zich gaat verloven, vraagt die of haar verloofde het goed zal vinden dat ze zal blijven tekenen. ‘Kind, daar heb ik nog niet eens aan gedacht,’ antwoordt Pien. ‘Maar hij lijkt me wel verlicht [...]’.⁶⁰³ Loutje gaat naar Engeland om zich voor te bereiden op een studie Engels, en ontmoet daarna in de Amsterdamse universiteitsbibliotheek haar toekomstige verloofde, die al even modern lijkt als Piens aanstaande man.

Connie, Pop en Noor en Joop zelf zijn de uitzonderingen. Connie reist door de wereld met haar ouders en hoopt de donkere man te ontmoeten die haar door een waarzegster is voorspeld. Pop lijkt zich vooral bezig te houden met het dressereren van Kees, en Noor is na de verbreking van haar inofficiële verloving op zoek naar een huwbare, adellijke man. Maar alle vriendinnen houden er moderne gewoontes op na, zoals roken (Joop rookt sigaretten van het merk Simon Arzt, een duur merk dat uit Egypte werd geïmporteerd⁶⁰⁴) en autorijden. Als tante Suzanna – een nicht van vader Van Dil, die voor hem de huishouding bestiert – over de werkzaamheden van Joops vriendinnen hoort, reageert ze afkeurend: ‘In mijn tijd,’ ‘decreteert’ ze, ‘interesseerden meisjes zich niet voor dergelijke dingen. [...] Toen werden de

602 Van Marxveldt 1924: 46.

603 Van Marxveldt 1924: 216.

604 Van Marxveldt 1924: 121. De populaire Egyptische sigaretten (die in Egypte geproduceerd werden; de tabak kwam uit Turkije) kostten in 1920 tussen de 2,50 en 3,50 gulden, vergelijkbaar met ongeveer 11 en 17 euro in 2015. Het roken van Egyptische sigaretten was dus voorbehouden aan mensen met hoge inkomens. Simon Arzt was overigens niet het enige merk Egyptische sigaretten. Met dank voor deze informatie aan Louis F.J.R. Bracco Gartner, eigenaar Tabakshistorisch Museum Delft.

meisjes opgevoed om later goede huisvrouwen te worden.⁶⁰⁵ Maar niemand in het gezelschap neemt tante Suzanna serieus; ze wordt zelfs uitgelachen. Dat Noor en Joop zelf, die geen werk hebben en in bijna niets zijn geïnteresseerd, in jaloerse gedachten en sombere buien vervallen, spreekt eveneens voor een emancipatoir karakter van *Joop van Dil-ter Heul*, want de leden van de Jopopinoloukicoclub die een betaalde baan hebben, leiden interessantere en gelukkigere levens dan de vriendinnen die geen betaald werk doen.

Dat het einde van het verhaal dan toch weer in het teken van de vervulling van het 'waarlijk vrouwelijke' staat, kan te maken hebben met een concessie aan Valkhoff, die net als Alcotts uitgever natuurlijk een zo groot mogelijk leespubliek wilde bereiken. Het interbellum was de begintijd van de Nederlandse bestseller, dankzij het steeds grotere wordende leespubliek. Uitgevers gingen bovendien steeds commerciëler denken.⁶⁰⁶

Maar ook als Van Marxveldt uit zichzelf voor een conventioneel einde koos, biedt dit deel van de *Joop ter Heul*-serie genoeg mogelijkheden tot 'tegenlezen', zoals Pamela Pattynama betoogt. Dat wil zeggen dat het verhaal de mogelijkheid biedt het op een andere wijze te duiden dan je in eerste instantie geneigd zou zijn.⁶⁰⁷ Anders dan in de romans van Van Bruggen, Zernike of Luber, waarin de hoofdpersonages met hun 'vrouw-zijn' worstelen, gaat het in dit derde deel van de *Joop ter Heul*-serie niet om een botsing tussen 'mannelijk' verstand en 'vrouwelijk' gevoel, maar om Joops weigering zich aan te passen aan het ideaal van een verstandige, geduldige huisvrouw, zoals dat Leo én haar vader voor ogen staat. Joop blijft haar eigenstandige gedrag trouw, ook als ze moeder wordt. Wat dat betreft lijkt ze op Van Marxveldt zelf. Ook die bleef in het dagelijkse leven trouw aan haar eigen verlangens en ambities, ondanks haar moederschap, haar sociale verplichtingen en het ideaal van 'de vrouw' als passief, zoals dat werd uitgedragen door de hogere middenstand waartoe ze wilde behoren. In de *Joop ter Heul*-serie liet ze

605 Van Marxveldt 1924: 188.

606 Vgl. Van Boven 2015: 81 vv.

607 Vgl. Fetterley 1978, Pattynama 1995.

zien hoe je als getrouwde vrouw je eigen gang kon gaan zonder de verschillende conventionele klassen- en gendergrenzen te overschrijden, precies zoals zij dat als schrijfster deed.

Helaas zijn er uit deze tijd geen belastinggegevens van het gezin Beek-de Haan bewaard gebleven. Maar gezien de vele drukken die er van haar boeken verschenen en de vele verhalen die ze in tijdschriften en kranten publiceerde, lijkt het aannemelijk dat Van Marxveldt nog steeds in belangrijke, zo niet in belangrijkste mate bijdroeg aan het gezinsinkomen. Leo Beek zal als medevenoot van de handelszaak in tafelkleden niet zoveel hebben verdiend dat hij in zijn eentje een gezin met twee kinderen kon onderhouden, vooral niet in Amsterdam-Zuid.

De Top Naeff van de meisjesboeken

Rond 1921 was het gezamenlijke inkomen van Van Marxveldt en Beek blijkbaar al zo hoog dat ze zich de huur van een houten strandhuis in Wijk aan Zee konden veroorloven. Niet lang daarna huurden ze in dezelfde plaats de Villa Santiago, die in 1907 was gebouwd als vakantiehuis voor de rijke Amsterdamse familie Waterschoot van der Gracht.⁶⁰⁸ Daar nam Van Marxveldt weer haar toevlucht om in rust te kunnen werken en bracht het gezin de vakanties door met Van Marxveldts ouders en met hun vele vrienden.

Op foto's die tussen 1921 en ongeveer 1925 in Wijk aan Zee zijn genomen, maakt Van Marxveldt een vrolijke indruk. Ze ziet er slank en modern uit, met korte haren en korte rokken. Leo kijkt op alle foto's met zijn knappe gezicht streng voor zich uit, en Van Marxveldts ouders staan meestal met hun kleinkinderen afgebeeld – haar vader in driedelig pak en een kort dasje, en haar moeder in blouse en lange rok en het haar nog steeds in een knotje.

In 1923 werd Leo Beek van vennoot de enige eigenaar van de handelszaak, die voortaan de firma L. Beek heette.⁶⁰⁹ Een jaar later vond weer een verhuizing plaats,

⁶⁰⁸ Jan van Marxveldt 1991: 33-35.

⁶⁰⁹ Handelsregister van de Kamer van Koophandel en fabrieken te Amsterdam, dossier nr. 7004, akteletter d.

of beter gezegd, vonden er drie verhuizingen plaats. Nadat Van Marxveldts vader in juni 1924 met pensioen was gegaan, verhuisden haar ouders nog in diezelfde maand naar een flat aan de Hoofdweg in Amsterdam. Drie maanden later, in september 1924, trokken de gezinnen Beek-de Haan en De Haan-de Jong net als Joop en Leo naar buiten, naar Hilversum. Daar huurden ze de Villa Zonneheuvel, die op een heuvel aan de Bremlaan lag. De firma L. Beek, die meeverhuisde, werd officieel omgezet van een grossierderij in een handelszaak. Maar of er aan de Bremlaan veel gehandeld werd, is de vraag.⁶¹⁰

Villa Zonneheuvel was gebouwd in een strakke, modernistische stijl, met witgeverfde buitenmuren. Het huis had een ruime hal, negen kamers en een badkamer. Het was voorzien van gas, elektrisch licht en waterleiding, 'terrassen, balcon met fraaie vergezichten enz.', zoals het in de aankondiging van een publieke veiling van het huis in maart 1924 stond.⁶¹¹ De ruime indeling stelde de twee gezinnen in staat 'vrij van elkaar' te wonen en toch, als dat nodig was, 'over mekaar te beschikken', zoals Van Marxveldt in een brief van 19 januari 1925 aan haar nicht Alie van Wijk schreef. In dezelfde brief vertelde ze dat Leo jr. het meest bij zijn grootouders rondzwierf, terwijl 'Biebs, de oudste, zich meer in mijn afdeling ophoudt'.⁶¹² Met haar intrek in de Gooise villa imiteerde Van Marxveldt haar beroemde personage en niet andersom, want *Joop van Dil-ter Heul* was een jaar eerder uitgekomen.

In de zomer van 1924 had Van Marxveldt twee nieuwe boeken gepubliceerd, die beide nog in hetzelfde jaar een herdruk kregen: *Het nieuwe begin* en *Rekel*. Ook deze romans kregen positieve recensies, al had De Ridder, Van Marxveldts trouwste bewonderaarster, bezwaren tegen *Het nieuwe begin* omdat zij dat een moderne zedenroman vond, en geen meisjesboek.⁶¹³ Daarmee had ze geen ongelijk, want *Het nieuwe begin* is allesbehalve een vrolijke roman voor middelbareschoolmeisjes.

610 Handelsregister van de Kamer van Koophandel en fabrieken te Amsterdam, dossier nr. 7004, akteletter d.

611 Volgens een advertentie in *De Gooi- en Eemlander*, 29 maart 1924.

612 Brief van Setske Beek-de Haan aan Alie van Wijk, gedateerd 19 januari 1925. Privéverzameling Carolyn Kuntkes.

613 Kate de Ridder, recensie in *Het Vaderland* van 28 oktober 1924.

Lous, de hoofdpersoon van *Het nieuwe begin*, is een zelfstandige en moderne jonge vrouw. Ze verdient haar geld met vertalingen uit het Engels en parttime kantoorwerk, en woont op kamers in de Amsterdamse Vondelparkbuurt. Ze is verliefd op Lex, een rijke, jonge man met een fatterig uiterlijk en heerszuchtige allures, die het huwelijk als een burgerlijke aangelegenheid beschouwt. Lous verbeeldt zich dat ook zij er de levensopvattingen van een bohemien op na houdt en past zich zo veel mogelijk aan Lex' levensstijl aan. Ze eet met Lex in het restaurant Trianon (dat in 1912 zo in opspraak was gekomen) en ontvangt hem wanneer hij dat wil, al is het 's avonds laat. Haar omgang met Lex leidt echter tot botsingen met haar degelijke zus en zwager, en met Lous' eigen verlangens. Uiteindelijk moet ze vaststellen dat Lex geen geschikte vriend voor haar is, en dat er geen 'belangeloze' vriendschap tussen man en vrouw kan bestaan. Daarmee bedoelt ze dat ze eigenlijk alleen in conventionele, huwelijkse banden tussen mannen en vrouwen gelooft. Ze verbreekt daarop haar zogenaamde vrije relatie met Lex. Aan het einde van de roman wordt gesuggereerd dat ze zich met de eveneens rijke maar degelijke student Jaap gaat verloven. Ook hier dus weer een romantische plot, zij het van een halfslachtig soort.

Als je *Het nieuwe begin* als een zedenroman las, was het een uitstekend boek, vond De Ridder. Van Marxveldts nieuwste werk was volgens haar beter dan dat van Top Naeff, omdat het zoveel moderner was, en daarom 'echter'. Van Marxveldts nieuwe boek noemde ze een baken voor onzekere jonge meisjes in de zo woelige jaren twintig: 'Het is enorm veel waard, dat onze jonge meisjes in deze verwarde, nerveuze, wankelende tijden boeken van zóó'n schrijfster kunnen lezen. Zij zullen er steun en goede, gezonde gedachten in vinden. Geen wonder, dat er reeds zoo spoedig een tweede druk van verscheen.'⁶¹⁴

Ook de anonieme recensent van het *Algemeen Handelsblad* prees *Het nieuwe begin* vanwege Van Marxveldts gave om moderne meisjes aan te spreken, maar zag dat, anders dan De Ridder, vooral vanuit 'modieus' emancipatoir oogpunt: 'Cissy van Marxveldt, die haar heldinnen de collegezaal instuurt of ze laat plaats nemen

⁶¹⁴ *Het Vaderland*, 28 oktober 1924.

op een kantoorkruk, is “getapt” bij de moderne bakvisch, met het gevolg, dat haar boeken, en het zijn er in den loop der jaren heel wat geworden, grif van de hand gaan.⁶¹⁵

De hoofdpersoon van *Rekel* heeft met collegebanken en kantoorkrukken echter niets te maken. Betty, een zeventienjarige wees, woont met een rijke oom in een groot buitenhuis in het Gooi. Vanwege haar onstuimige gedrag en een ongelukkige verliefdheid op een rijke en aristocratische vliegenier die zich met een nuffige, rijke jonge vrouw verlooft, vertrekt ze halverwege het verhaal naar de Oldfield Lodge-kostschool in Bath. Anders dan Van Marxveldt heeft Betty een grote hekel aan haar medeleerlingen, die ze onuitstaanbaar snobistisch vindt. Ook de lerarissen mag ze niet, met uitzondering van Mademoiselle, de lerares Frans, die net als zichzelf heimwee heeft. Als de vliegenier een ongeluk krijgt en door zijn verloofde in de steek wordt gelaten, komt alles toch nog goed. Betty en de vliegenier verlopen zich en vestigen zich na hun huwelijk op het landgoed van de vliegenier.

De Ridder besprak *Rekel* uitgesproken negatief. De vele grappen in *Rekel* waren haar te veel van het goede. Ze vroeg zich af wat een ‘flapper’ – een term die gebruikt werd voor de moderne meisjes in deze tijd⁶¹⁶ – van het boek zou vinden:

615 *Algemeen Handelsblad*, 15 oktober 1924.

616 Het woord kwam oorspronkelijk uit de Verenigde Staten, waar het volgens het Merriam Webster woordenboek betrekking had op ‘a young woman of the period of World War I and the following decade who showed freedom from conventions (as in conduct)’. Zie: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/flapper>, geraadpleegd op 15 april 2016. De flapper lijkt de opvolger van de New Woman te zijn, maar was dat niet helemaal, want flappers waren meer geïnteresseerd in dure kleren, seks en drank dan in banen en een zelfstandig bestaan – tenminste, als je afgaat op krantenberichten. Zo heeft Henri van Wermeskerken, correspondent van *De Telegraaf* in Londen, het in een artikel van 20 juni 1920 over ‘de Londense office-flapper, die tusschen 12 en 2 de grauwe business-stad opvrolijkt, met haar gedrentel langs de winkels... met haar lachje, en Boilcau-kopje! Onschuldooogen, die veel “w e t e n” verbergen, onschuldclachjes, die verleidelijker zijn dan de lonk van een zuidelijker schoone, kinderlijfjes, waarvan al de charme schuil gaat, beter gezegd extra spreekt, in een heel nauw rokje, een erg doorzichtige lage blouse en zijden kousen.’ Als zelfstandige vrouw werd ze echter net als de New Woman verantwoordelijk gehouden voor het ‘zedelijk bederf’. In *Onze toekomst* (een Nederlandstalige krant die in Chicago werd uitgegeven) van 31 mei 1922 staat de volgende definitie: “Flapper!” vindt men ‘niet in het woordenboek, maar wel vindt ge ze bij duizenden; op straat en enkelen in de kerken. Een “flapper” is een meisje of jonge vrouw met veel te veel schaamteloosheid en veel te weinig kleedij; met veel te veel verf op het gelaat én veel te weinig haar op het hoofd; [...] veel te veel losbandigheid en veel

‘Zou zij ook voelen, dat het wat te geanimeerd, te uitbundig is? Dat er een te veel is van grappige vertalingen van verstoethaspeld Hollandsch, Engelsch en Duitsch? Voor een paar keer is zóó iets geestig; op den duur echter irriteert zulk gedoe.’ Ook aan het gebruik van een ik-personage ergerde De Ridder zich nu, omdat de hoofdpersoon wel erg loffelijk over zichzelf vertelt. En dan irriteerden haar nog de vele schrijf- en tikfouten, maar die hadden er waarschijnlijk mee te maken dat het manuscript veel te vlug naar de drukker was gegaan: ‘Die kleine foutjes (een verdraaide zin, een verkeerde werkwoordsvorm, een poëtische ontboezeming over “blauwe luchten, die langzaam over Boeckstate zweven!”) worden er bij een herdruk echter wel weer uitgehaald.’ Echt onaangenaam en zelfs in een enkel geval ‘afschuwelijk’ vond ze nu de tekeningen van Isidoor van Mens.⁶¹⁷

De naamloze recensent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 4 oktober 1924 daarentegen prees de roman, omdat Van Marxveldt erin geslaagd was een oud recept (‘het allerliefste, ondeugende meisje’) op een nieuwe en frisse manier te gebruiken. De taal van het boek vond de recensent ‘kostelijk’ en vanwege het taalgebruik noemde zij of hij Van Marxveldt ‘de Top Naeff van de meisjesboeken’. Dat was een anachronistische opmerking. Want Naeff presenteerde zich immers al minstens tien jaar als romanière en toneelcritica die haar meisjesboeken was ontgroeid.⁶¹⁸

Het laatste deel

Het vierde en voorlopig laatste deel van de *Joop ter Heul*-serie, *Joop en haar jongen*, verscheen eind juni 1925, toen Van Marxveldt met haar gezin nog in de villa in Hilversum woonde. In dit vierde deel zijn Joop en Leo de ouders geworden van Hans Willem. Leo is in dit verhaal grotendeels afwezig, omdat hij in het filiaal van de fa-

te weinig verstandigheid; met veel te veel vrijheid, veel te weinig opvoeding; met veel te veel opzicht en veel te weinig toezicht; een wees of dochter van krankzinnige ouders; een gevaar voor de maatschappij; toppunt van lichtzinnigheid.’ Zie ook Zeitz 2006. Als je afgaat op de recensies van de boeken van Van Marxveldt was de Nederlandse flapper een verwaterde versie van de Britse en Amerikaanse – meer een nieuwe vorm van de bakvis, gekleed in korte rokken en met kort haar.

617 *Het Vaderland*, 14 november 1924.

618 Vgl. een essay over Naeff door Ro van Oven in *De Hollandsche Lelie* van 1919, en een interview met Naeff door Roeland van Ruyven uit 1920 in hetzelfde tijdschrift.

miliebank in Nederlands Oost-Indië orde op zaken moet stellen. Joop logeert zolang bij haar schoonvader en tante Suzanna, waar ze oog krijgt voor sociale misstanden en een echtscheiding tussen Julie en Jog helpt te voorkomen. Ze helpt ook Connie aan een bestaan als oude vrijster te ontsnappen, want Connie woont nog thuis en moet voor haar bazige moeder brochures over het vrouwenkiesrecht overtuigen, ook al was in 1919 in Nederland het actief kiesrecht voor vrouwen ingevoerd.

Ook dit deel bevat weer verschillende tegenstellingen en conflicten, 'tussen buitenorderlijke adolescentie en verantwoordelijke volwassenheid, het conflict tussen vrouwelijkheid en mannelijkheid, het conflict tussen heersende klasse en lagere klasse', zoals Pattynama het verwoordt.⁶¹⁹ Een deel van deze conflicten biedt weer mogelijkheden tot tegenlezing, vooral omdat Joop haar conventionele schoonvader en tante Suzanna volledig naar haar hand zet.

Ook nu weer regende het positieve recensies, zelfs uit gereformeerde hoek. De anonieme recensent van *Oude Paden*, het 'orgaan voor de verbreiding der Gereformeerde beginselen ten dienste van Kerk en Volk', gaf een overzicht van Van Marxveldts werk, dat hij of zij abusievelijk in 1914 liet beginnen. Haar boeken behoorden weliswaar niet tot 'de allerfijnste, allerkunstzinnigste literatuur', vond de recensent, maar waren wel 'ongedwongen en natuurlijk' en gaven zo niet blijk van christelijk geloof, dan wel van geloof in het leven:

Uit ieder boek, ieder hoofdstuk, uit iedere uitdrukking spreekt steeds diezelfde onweerstaanbaar opgewekte geestige persoon spreekt, die zelf tintelt van humor, wier gebaar een glinstering is van geest, wier h.b.s.-lotgevallen en wier jonge-moeder beide aanvaard worden als 's levens glanzende avonturen van blijde verrassende vreugde. [...] Moet nu nog iemand vragen waarom deze boeken in de jaren 1914-1927 worden gedrukt en gelezen, herlezen en herdrukt? Omdat hier, zonder al de geweldigheden dezer jaren te noemen, een spontaan Levensgeloof, een sterkte vitaliteit zich uit.⁶²⁰

619 Pattynama 1996: 42.

620 *Kerk en Boek*, 22 januari 1927. Vitaliteit mag hier niet verward worden met vitalisme, een literaire

Zelfs het damesblad *De vrouw en Haar Huis*, dat gewoonlijk niet meer dan simpele aankondigingen plaatste van de nieuwe boeken van Van Marxveldt, schreef lovend over het vierde deel van de *Joop ter Heul*-serie. ‘Wie, die Joop ter Heul kent, zou nu niet van Joop als nieuwe moeder willen lezen,’ stond er in de rubriek ‘De leestafel’. ‘Er is een frischheid in dit boek die verkwikkend aandoet en waarvan zeker niet alleen de bakvischjes zullen genieten.’⁶²¹

De roman bevatte niet alleen een foto van Van Marxveldt met modern, kortgeknipt haar, maar ook een slotwoord. Dit was het allerlaatste deel van de *Joop ter Heul*-serie, liet Van Marxveldt haar lezers weten. Met ‘Lieve Hollandsche en Overzeesche Vriendinnen’ begon ze haar uitleg:

Op veler verzoek ben ik er dan toch eindelijk toe overgegaan om nog iets uit het leven van Joop ter Heul te vertellen. Maar ik zeg er meteen bij, dat dit nu wel het allerlaatste zal zijn, wat jullie van je vriendin Joop horen zult. Want – waar ze in het derde boek nog is als een jonge veulen, dat soms van louter baldadigheid op hol slaat, – het leven zelf heeft haar rustiger, gelijkmatiger, hoewel niet minder levensblij gemaakt. Natuurlijk – over Joop blijft nog altijd veel te vertellen, want het opgroeien van Hans gaat ook met vele avonturen gepaard, wat niet wegneemt, dat ik onder Joop’s lotgevallen een dikke streep zet, en haar verdere leven samenvat in de eenvoudige woorden, waarmee alle sprookjes (hoewel dit geen sprookje is) steeds eindigen: En ze leefden verder tevreden en heel, heel gelukkig.⁶²²

Van Marxveldt benadrukte in het openbaar liever de conventionele aspecten van de *Joop ter Heul*-serie.

stroming uit het interbellum die volgens het *Algemeen Letterkundig Lexicon* wordt gekenmerkt door ‘een sterk anti-intellectualisme en een beschavings- en cultuurkritiek’. In: G.J. van Bork e.a., Koninklijke Bibliotheek, Den Haag 2014. Digitaal geraadpleegd op 12 augustus 2016.

621 *De Vrouw en Haar Huis*, 10 (april 1926), 441.

622 Van Marxveldt 1925: 243.

De Stormers

Van Marxveldt ondertekende het slotwoord in *Joop en haar jongen* met haar naam en de plaats en datum waar ze dit slotwoord geschreven zou hebben: 'Bergen, Juli 1924'. Het ligt meer voor de hand dat Van Marxveldt haar slotwoord in Wijk aan Zee had geschreven. Misschien wilde ze een verbinding leggen tussen zichzelf en de gefortuneerde familie Ter Heul die zich graag in Bergen terugtrekt om van alle stadse beslommingen bij te komen. Misschien ook wilde ze zo anoniem mogelijk blijven en voorkomen dat haar fans haar in Villa Santiago zouden opzoeken. Van Marxveldt had inmiddels een 'gevestigde reputatie', haar boeken werden 'verslonden', ontbraken 'in geen enkele jonge meisjes-bibliotheek' en 'zelfs flappers [imiteerden] haar collega's zoals Cissy die ziet', zoals De Ridder vaststelde in een recensie van Van Marxveldts roman *De Stormers*. Die roman was in juni 1925 verschenen.⁶²³

De Stormers is een verhaal in ik-vorm over Judith Storm, de helft van een tweeling. Haar vader is burgemeester van een provinciaal stadje; haar moeder is een frivole Amsterdamse.⁶²⁴ Ook Judith is een hbs'er, en minstens zo baldadig als de jonge Joop ter Heul. Net als Joop heeft Judith een slechte relatie met haar moeder, die het liefst in moderne gewaden op de divan ligt te lezen met een schaalje bonbons onder handbereik. Af en toe, als ze het in de provincie niet langer uithoudt, ontsnapt ze naar Amsterdam, waar ze modeshows bijwoont en het nachtleven in duikt.

Toch is *De Stormers* lang niet zo geestig als de *Joop ter Heul*-serie. Dat heeft voor een groot deel te maken met de ernst van het onderwerp, dat, min of meer verstoep onder het verhaal over Juut, huwelijkse ontrouw is. Als Judiths moeder haar gezin uitgerekend op 5 december in de steek laat, loopt ook Judith van huis weg, haar moeder achterna. In Amsterdam wordt ze opgevangen door haar rijke grootmoeder, die haar in de daaropvolgende maanden voor de vijfjarige hbs laat klaarstomen. Aan het eind van het verhaal komt het hele gezin op een zonnige dag

623 Recensie van Kate de Ridder in *Het Vaderland*, 31 augustus 1925.

624 Het boek verscheen na de Tweede Wereldoorlog onder de titel *Burgemeester's tweeling*.

bijeen in een grote, witte villa in Hilversum, die grootmoeder als verrassing voor Judith heeft gekocht. Vader en moeder hebben zich intussen met elkaar verzoend en besluiten dat Judith in Amsterdam naar de vierde klas van de hbs zal gaan. Ook haar vriendje van haar oude school mag daar op kosten van Judiths familie de hbs afmaken.

De illustraties in deze roman waren niet langer van Isidoor van Mens, maar van Henri Pieck (1895-1972), de broer van Anton. De Ridder vond dat geen vooruitgang: 'Ik kan zijn tekeningen niet bewonderen tot mijn spijt; als hij weer eens een jongemeisjesboek illustreert, moet hij er aan denken, dat alle flappers tegenwoordig gebobd en geshingled⁶²⁵ zijn en dat niet alle leeraren een wit vest dragen!'

Over het boek zelf was De Ridder ook al niet te spreken. Van Marxveldts goede naam legde verplichtingen op, stelde ze in een artikel in *Het Vaderland* van 31 oktober 1925, en aan die verplichtingen voldeed de auteur niet met *Rekel* en *De Stormers*. In beide boeken bestond een teveel van alles: 'De schoolgrapjes lijden aan dat teveel en zijn bovendien zelden zóó grappig, dat er een "lach-razernij om ontketend" kan worden. Te dikwijls staan ook "uitbundig", "geanimeerd", "plezierig" in een ander zinsverband, dan zij gewoonlijk worden gebruikt, dat is een défaut van een qualité, want Cissy van Marxveldt verstaat het als geen ander om de gedachtegang van een flapper te verwoorden.'

De Stormers werd ook besproken door de destijds bekende dichteres en schrijfster Marie Schmitz, die zelf haar korte verhalen en gedichten in cultureel-literaire bladen als *De Gids*, *Onze Eeuw* en *Den Gulden Winckel* publiceerde. Zij noemde het boek in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 10 oktober 1925 'heerlijk frisch en sprankelend' en 'met virtuositeit' geschreven. Ze was in haar oordeel ook een stuk positiever over Van Marxveldts humor dan De Ridder: 'Nergens zijn de grap-pen grof of bedacht-onwaarschijnlijk en zelfs het kinderachtigste is zoo spontaan en met zulk een slagvaardigheid verteld dat het iets kostelijks-van-humor wordt.'

De lezers trokken zich van De Ridders kritiek niets aan. Binnen een jaar na

625 Op één lengte kortgeknipt haar, met het haar in de nek in een v-vorm geknipt of geschoren.

verschijning publiceerde Valkhoff de tweede druk van *De Stormers*. *Rekel* werd in 1929 voor de vierde keer gedrukt.

Bloeien in het verborgene

Wie in de eerste helft van de jaren twintig de schrijfster van de *Joop ter Heul*-serie, *De Kingfordschool*, *Rekel* en *De Stormers* in het echt wilde zien, moest naar de schouwburg. Zoals sinds het begin van de twintigste eeuw vaak gebeurde met goed verkopende jeugdboeken, werden ook de meisjesboeken van Van Marxveldt omgewerkt voor toneel.⁶²⁶ Wie geluk had, kon tijdens een opvoering de schrijfster in de zaal of in een loge zien zitten. In een enkel geval vertoonde ze zich aan het eind van de voorstelling op het toneel.

De allereerste officiële uitvoering van een toneelstuk naar een van haar boeken maakte Van Marxveldt niet zelf mee, want die vond plaats in de zomer van 1924 in Nederlands Oost-Indië. Daar had de actrice Roosje Vis-Bouwmeester, een dochter van de beroemde toneelspeler Louis Bouwmeester, een toneelstuk geschreven op basis van de eerste twee delen van de *Joop ter Heul*-serie. Van Marxveldt had, althans volgens een advertentie in het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 26 juli 1924, het opvoeringsrecht van *Joop ter Heul* speciaal afgestaan aan Vis-Bouwmeester, die merkwaardig genoeg met haar negenenveertig jaar ook de hoofdrol speelde. Blijkbaar was de rol van Joop te eervol, of te leuk om die aan een jongere actrice te geven.

Het toneelstuk ging op 9 augustus 1924 in de Stadsschouwburg van Batavia in première en was volgens het *Bataviaasch Nieuwsblad* een groot succes. De zaal was uitverkocht, en het publiek 'leefde geheel mee met hetgeen op het tooneel vertoond werd, lachte herhaaldelijk uitbundig om de snedige antwoorden van Joop, welke rol op uiterst verdienstelijke wijze vertolkt werd door mevrouw Vis-Bouwmeester, ergerde zich om de bitsheid en de overdreven deftigheid van Julie [...]

⁶²⁶ Ook *De Katjangs*, *Pietje Bell* en *Boefje*, een populaire roman van M.J. Brusse die in 1903 voor het eerst verscheen, werden in 1926 tot toneelstukken voor kinderen omgewerkt. Populair waren ook toneelstukken naar *Little Lord Fauntleroy* van Frances Hodgson Burnett en *Daddy Long Legs* van Jean Webster. Zie ook Panken 1998: 72 vv.

en vond Pa ter Heul [...] een leuken “Piepert” – zooals Joop haar vader noemt’.⁶²⁷ De recensent zat er niet mee dat mevrouw Vis-Bouwmeester meer dan dertig jaar ouder was dan het personage dat ze uitbeeldde.

Op 21 december van hetzelfde jaar ging in de Koninklijke Schouwburg in Den Haag *Joop ter Heul* in een bewerking van toneelschrijver en acteur Dom de Gruyter in première. Volgens de brief aan haar nicht Alie had Van Marxveldt de première in Den Haag willen bijwonen, maar ‘jammergenoeg kon Leo op het laatste moment moeilijk weg uit zijn zaak, en verviel ons aardig plannetje’.⁶²⁸ Door de verwijzing naar Leo’s zaak, die in deze tijd waarschijnlijk niet meer was dan een postadres, lijkt dit eerder een voorwendsel dan een echt excuus.

De leden van het Vereenigd Toneel, dat onder de directie stond van Eduard Verkade en Dirk Verbeek, voerden het stuk in drie bedrijven op. Julia de Gruyter-Mast, net als haar echtgenoot Dom de Gruyter Vlaams van geboorte, speelde Joop. Ze was jonger dan Vis-Bouwmeester, maar niet veel: ze was in december 1924 zevenendertig en niet bepaald slank. Haar man, tweeënveertig jaar oud, trad als Joops zwager Jog op. De 33-jarige Vlaming Constant van Kerckhoven jr. speelde Leo. Johan Kaart jr. was Kees en Mien van Kerckhoven-Kling speelde Julie, ook al was ze vijftien jaar ouder dan de Julie uit het boek.

Slechts een enkele recensent ergerde zich aan het Vlaamse accent van Joop en de gevorderde leeftijd van de toneelbakvissen. Maar het jonge publiek leek dat niet te deren, net zomin als toneelcriticus ‘U.’ van het *Algemeen Handelsblad*. Die noemde de voorstelling een ‘blijde en zonnige kindermatinée’. Julia de Gruyter had volgens U. ‘haar Joop’ ‘met temperament en kinderlijke schalkschheid’ gespeeld, en ‘Mien van Kerckhoven gaf zóó suggestief het pretentieuze karakter van de ingebeeelde zuster weer, dat zij in het laatste bedrijf door het jeugdige publiek van het tooneel werd gehoord, een triomf waarover zij voldaan kan zijn’. Misschien hoopte men met de volwassen spelers ook een ouder publiek te trekken. In een aankondiging van het toneelstuk in de *Nederlandsche Dameskroniek* van

⁶²⁷ *Bataviaasch Nieuwsblad*, 11 augustus 1924.

⁶²⁸ Ongedateerde brief van Setske Beek-de Haan aan Alie van Wijk. Privéverzameling Carolyn Kuntkes.

januari 1927 vertelde de anonieme schrijfster van het artikel dat ze verwachtte dat niet alleen meisjes, maar ook volwassen vrouwen van het stuk zouden genieten. Niet zelden, zei ze, was het haar gebeurd dat ‘een vrouw, boven de vijf-en-twintig (en op dien leeftijd zijn we ongetwijfeld over de bakvischjaren heen) mij vertelde, dat zij een meisjesboek verkiest boven een roman, ter afleiding, ontspanning en als herinneringen aan haar eigen schooljaren.’

Ook recensent L.v.d. B. reageerde enthousiast. In *De Tijd* van 22 december 1924 noemde zij of hij het toneelstuk een ‘kostelijke’ en ‘prachtige, charmante, alleraardigste vertooning’. Van Marxveldts collega J.B. Schuil, wiens *De Katjangs* eind 1925 in een toneelbewerking van Dom de Gruyter werd opgevoerd, schreef eveneens een enthousiast stuk over de toneelvoorstelling die hij eind december in de Stadsschouwburg in Amsterdam had gezien. In het *Haarlem's Dagblad* van 30 december 1924 vertelde hij dat hij niet alleen jonge meisjes, maar ook dames en heren had gezien die allemaal evenveel plezier aan de voorstelling hadden beleefd. Dat was geen wonder, vond hij: ‘Zijn wij niet allen eens lid geweest van een Jopopinoloukicoclub? Hebben wij niet allen onze prettigste herinneringen van dien onbezorgden tijd, toen wij nog jong, heerlijk jong waren? Een vrolijke bakvisch op het tooneel kan altijd zeker zijn van haar succes!’ Des te meer als het om goed toneel ging, en dat was deze uitvoering in elk geval, volgens Schuil. ‘Wat ik tot nu toe gezien had van toneelbewerkingen van onze jongens- en meisjesboeken was niet geschikt om mij veel vertrouwen in de zoogenaamde “jeugd-voorstellingen” te schenken,’ schreef hij. ‘De opvoeringen van Dik Trom en Pietje Bell waren zoo beneden alle kritiek, dat je je telkens vol verbazing afvroeg, hoe men zooiets smakeloos-grofs en burgerlijks de jeugd voor durfde te zetten. Joop ter Heul is echter een proeve van bewerking, die als voorbeeld mag dienen.’⁶²⁹

Bij de première in de Stadsschouwburg in Amsterdam op 27 december 1924 was Van Marxveldt wel aanwezig, samen met haar uitgever. Ze hadden zich onderweg zorgen gemaakt over de opvoering, schreef Van Marxveldt op 19 januari 1925 aan haar nicht: ‘Je moet weten dat Valkhoff, mijn uitgever, en ik, er zoo heelemaal

629 Visser 1926: 115.

geen idee in hadden. En in de trein op weg naar de Amsterdamsche première waren we zoo vertoornd, alsof we aan de vooravond stonden van de moord op ons liefste kind.⁶³⁰

Heel enthousiast liet ze zich niet uit over het resultaat. ‘Het is natuurlijk best meegevallen,’ schreef ze bescheiden aan haar nicht. Onmiddellijk daarna wijdde ze anderhalve bladzijde aan een huiselijke anekdote over Ynze die ze om acht uur naar school had gebracht (‘de scholen beginnen hier heel misdadig al om half negen’), maar die kort daarna het huis met een bloot been binnen was gestormd, omdat het knoopje van zijn jarretel, dat aan zijn lijfje vastzat, was gesprongen. Dat zijn uiteraard zaken die je aan je nicht schrijft, maar Van Marxveldt en haar nicht hadden, zo blijkt uit de brief, elkaar een tijd uit het oog verloren. Alie van Wijk had als eerste weer contact opgenomen, nadat ze in Den Haag de première van *Joop ter Heul* had bijgewoond.⁶³¹ In het licht daarvan is de aandacht die Van Marxveldt aan de huiselijke anekdote besteedt onevenredig groot. Ze toonde zich daarmee eerder een huisvrouw en een moeder dan een schrijfster, alsof ze haar nicht ervan wilde overtuigen dat ze als beroemde auteur niet naast haar schoenen was gaan lopen. Ze ondertekende de brief al even bescheiden met ‘je nichtje Sets’.

Is het geen Engelsche?

Ook Henri Borel, de kunstredacteur van *Het Vaderland*, besprak het toneelstuk *Joop ter Heul*. Als kunstredacteur hield hij zich in het algemeen niet bezig met jeugdliteratuur, en al helemaal niet met meisjesboeken. Maar blijkbaar had hij niet om het succes van de serie en het toneelstuk heen gekund. Als excuus voor dit uitstapje voerde hij aan dat zijn dochttertje zo graag met hem naar de opvoering in de Koninklijke Schouwburg in Den Haag wilde gaan, en dat hij dat haar niet had kunnen weigeren. In zijn bespreking in *Het Vaderland* van 14 januari 1925 nam

630 Brief van Setske Beek-de Haan aan Alie van Wijk, gedateerd 19 januari 1925. Privéverzameling Carolyn Kuntkes.

631 Het begin van Van Marxveldts brief luidt: ‘Lieve Aly, wat deed me dat een groot plezier een brief van jou te ontvangen. Ik haast me dan ook om je te antwoorden.’ Verderop schrijft Van Marxveldt: ‘Vader en Moeder waren ook zoo in hun schik met jouw brief.’

hij als kunstredacteur, anders dan de reguliere recensenten van jeugdboeken en de journalisten van publiekstijdschriften, het toneelstuk en tegelijk ook de jeugdcultuur uit die tijd stevig op de korrel.

Borel had gezeten in 'een stampvolle zaal, voor de helft uit bakvisschen bestaande, die gesmuld hadden van de Joop ter Heul-boeken, en wier ouders ze natuurlijk óók gelezen hebben, omdat Loes of Suusje of Wiesje of Toetie ze zoo mooi vonden, een plezier en pret van belang, donderende bijval, jubelende instemming telkens, als de dialoog van 't stuk nu en dan precies met dien in de boeken overeenkwam; een echte feeststemming van prettig "uit" zijn, en gloeiende sympathie, door alle rangen, hooge en lage, heen trillend voor die schat, die dot, die robbedoes van een opstandige engel van een Joop, wie elke bakvisch aan het slot haar schatrijken, lieven Leo met zijn auto en zeiljacht en zijn bank-pipa gunt...'

Een echte recensie schrijven weigerde hij, zei hij, omdat die zo negatief zou zijn geweest dat hijzelf voor een 'Nurks', een vervelende oude zeur, zou worden aangezien: 'Alzoo: een gejuich en geklap en gejubel ohne Ende. Dit alleen zij geconstateerd. En wel te verstaan: Vrij blijvend.' Hij had zich dus ingehouden, liet hij weten. Een oordeel had hij niet gegeven; hij had alleen maar verteld wat hij had gezien. Of beter: een echte recensie van dit stuk *mocht* men van hem niet verwachten. Maar als hij die had geschreven, was die vernietigend geweest.

Ook de redactie van *De Telegraaf* vond het stuk blijkbaar zo belangrijk dat ze eveneens de kunstredacteur, de dichter en schrijver J.W.F. Werumeus Buning, een recensie liet schrijven. Hoewel Werumeus Buning het stuk 'aardig' noemde, en de middag 'goed en gezellig', dreef ook hij met de gebruikelijke clichés de spot met het stuk en het publiek, dat vooral uit meisjes bestond. Daarmee degradeerde hij, net als Borel, de jeugdliteratuur en de daarmee verbonden cultuuruitingen als toneelstukken tot luchtige ontspanning van twijfelachtige kwaliteit en bevestigde hij de lage status van meisjesboeken.

Dat niet iedereen het eens was met de hiërarchische indeling van jeugdliteratuur aan de hand van gender, blijkt uit een artikel van de schrijver en toneelcriticus Edmond Visser in *Ons Eigen Tijdschrift* van 1926. Visser laakte de indeling van jeugdliteratuur in meisjes- en jongensboeken en stelde een asymmetrie vast.

Jongensboeken, constateerde hij, hadden blijkbaar een hogere status dan meisjesboeken, want ‘bij de vertooning van “De Katjangs” waren veel jongens, maar ook meisjes. Meisjes zien en lezen liever jongensromans dan andersom. Veel jongens hebben valsche schaamte en lezen niet of alleen in stilte, wat zij opscheppend, “meidenboeken” (meid beduidt hier meisje) plegen te noemen. Zoo waren er bij “Joop ter Heul” weinig jongens [...]’⁶³²

Werumeus Buning daarentegen zag alleen maar aanstellerige meisjesfans, die hij clichématig met kwetterende vogels vergeleek. ‘De zaal was zoo druk en kleurig als een volière,’ schreef hij in *De Telegraaf* van 22 december 1924, ‘vol spanning hoe Joop ter Heul, die het er in de boeken van Cissy van Marxveldt zoo kranig en zoo zalig afbrengt, echt verloofd na echte vlegeljaren er op het tooneel uit zou zien. De leden van de Jopopinoloukicoclub zaten bij rissen zich zelf te bekijken, vonden het dolletjes als het dol was en slaakten hier en daar een klein gilletje als er dingen gebeurden waarom men kleine gilletjes slaken mag, en ze vonden Joop ter Heul, de ondeugende rakker met haar frischheid en voortvarendheid en haar eerlijke gevoel onder alle rarigheden, een schat van een meisje.’

Met de leden van de Jopopinoloukicoclub die naar zichzelf zaten te kijken, bedoelde Werumeus Buning de fans van de *Joop ter Heul*-serie die zich met de romanpersonages identificeerden. Sommigen van hen identificeerden zich ook met de toneelpersonages en daarmee ook met de toneelspelers, wat tot ingewikkelde constructies leidde, zoals in het geval van de Haagse hbs-leerlinge Lenie Straatman en haar vriendinnen. Die waren zo onder de indruk van de romans en het toneelstuk dat ook zij, als *fan fiction* avant la lettre, een Jopopinoloukicoclub hadden opgericht.⁶³³ Op 26 januari 1925 had de club Lenie – die ‘Joop’ speelde – een brief laten schrijven aan Julia de Gruyter. Na een korte inleiding, waarin Lenie/

632 Visser 1926: 113. *Ons Eigen Tijdschrift* werd tussen 1922 en 1933 als maandblad uitgegeven door chocoladefabrikant C.J. van Houten & Zoon. Zie <https://www.kb.nl/organisatie/onderzoek-expertise/digitaliseringsprojecten-in-de-kb/digitalisering-tijdschriften/tijdschriften-uitgelicht/ons-eigen-tijdschrift>, geraadpleegd op 24 september 2016.

633 De term ‘fan fictie’ heeft betrekking op verhalen die mensen als vervolg op hun lievelingsromans of -films schrijven. Dit gebeurt meestal op het internet. Vgl. Baetens en De Geest 2007): 167.

Joop aan Julia/Joop vraagt of die het niet absurd vindt dat ze haar een brief stuurt, legt Lenie in een overdreven en onhandige pastiche van de *Joop ter Heul*-serie uit dat ze schrijft 'om je persoonlijk onze lof te bezingen. Je hebt gewoonweg éénig gespeeld en je zag er zoo leuk uit, om te gappen, veel leuker nog dan in 't boek met die zwarte krullen. Morgen komen we weer met de heele club. Je moet namelijk weten, dat we een club hebben opgericht en nu zijn we op 't idee gekomen jullie namen te nemen.'⁶³⁴

Op 30 januari 1925 schreef Lenie als 'Joop' een tweede brief aan Julia als Joop. Uit die brief is af te leiden dat De Gruyter op Lenies eerste brief had gereageerd. Ze had aan Lenie geschreven dat ze bij Cissy van Marxveldt op visite zou gaan. Ze had ook verteld dat ze Lenie en haar vriendinnen in de zaal van de schouwburg had zien zitten, toen die de voorstelling voor de tweede keer bijwoonden. Dat laatste hadden ze bij Lenie thuis niet willen geloven: 'Stel je voor zeg, ik kom thuis en vertelt [sic] 't in kleuren en geuren en toen zeiden ze doodnuchter: "Schaap, dat heb je je verbeeld." Ik was toen natuurlijk gloeiend verontwaardigd en nu heb ik ze lekker 't bewijs kunnen leveren.'

Tot Lenies woede mocht ze van haar ouders niet voor de derde keer naar de opvoering van *Joop ter Heul* die op 9 februari zou plaatsvinden. Dat was extra 'lam', omdat Cissy van Marxveldt waarschijnlijk bij die voorstelling aanwezig zou zijn. Alsof ze zelf een toneelstuk schreef, vertelde Lenie wat ze thuis over haar plannen hadden gezegd:

Moes zei dat ik dol ben van opwinding. Mijn ene zus vond dat ik te hartstochtelijk was. De ander, dat ik niet genoeg sliep en wit werd en spuit 3 beweerde dat ik geen steek van m'n werk terecht bracht. Is 't niet om uit je vel te springen? Waarachtig op Zondagmiddag 't beste uur van je leven dat je kan. Ik had ze alle drie kunnen fillen [sic]. Te hartstochtelijk, ik heb me een stuip gelachen. 'k Ben de koelheid in persoon.

⁶³⁴ Brief van Lenie Straatman aan Julia de Gruyter, gedateerd 26 januari 1925. Archief Julia de Gruyter, Bijzondere Collecties ub UvA.

Na nog wat verwijzingen naar coupes Jacques (Joop ter Heuls favoriete ijscoupe) en de beroemde kersenbonbonscène uit het derde deel van de serie, vroeg Lenie Julia nog een keer terug te schrijven en dan over het bezoek van Van Marxveldt te vertellen: ‘Joop, schrijf je nog eens terug? Ik vind ’t zoo leuk, en vertel dan eens van C. v. Marxveldt. Kan zij Hollandsch spreken? Zij is toch een Engelsche? Doe de groeten aan haar zeg!’⁶³⁵

Ook Riek Vrouwenvelder – ‘Julie’ in de club (ook al maakt Joops zus in de serie geen deel uit van de Jopopinoloukicoclub) – mocht dit keer een duit in het zakje doen. Zij was al even nieuwsgierig naar Van Marxveldt als Lenie. ‘Ik wist niet dat Cissy van Marxveldt nog zoo jong is,’ liet ze Julia de Gruyter weten. ‘Is het geen Engelsche?’⁶³⁶

Waarom Lenie en Riek dachten dat Van Marxveldt een Engelsche was, vertellen ze er niet bij. Misschien had dat te maken met Rekels en Julies Engelse kostschoolverleden, de Engelse woorden die Julie zo graag gebruikt als ze ontstemd is, en met ‘Sweet and Merry’, de naam van de villa van Joop en Leo in het Gooi. Hoewel *Joop van Dil-ter Heul* niet in het toneelstuk was opgenomen, hadden de meisjes dit deel ongetwijfeld gelezen. Misschien ook deed de naam Cissy vermoeden dat de schrijfster van Engelse afkomst was.

Hoe dan ook, als Van Marxveldt van Lenies en Rieks vermoeden had gehoord, moet dat haar deugd hebben gedaan. ‘Hollandsch’ was in deze tijd voor critici als Menno ter Braak en E. du Perron geen aanbeveling. Voor hen stond het gelijk aan burgerlijk en bekrompen, wat ze als kenmerken van populaire romans voor de lagere middenklasse beschouwden.⁶³⁷ Misschien komen er ook daarom zoveel verwijzingen naar buitenlandse literatuur en zoveel Engelse, Duitse en Franse woorden voor in Van Marxveldts romans, want als zij één ding niet wilde zijn, dan was dat burgerlijk.

⁶³⁵ Brief van Lenie Straatman aan Julia de Gruyter, gedateerd 30 januari 1925. Archief Julia de Gruyter, Bijzondere Collecties UB UvA.

⁶³⁶ Brief van Riek Vrouwenvelder aan Julia de Gruyter, gedateerd 31 januari 1925. Archief Julia de Gruyter, Bijzondere Collecties UB UvA.

⁶³⁷ Zie Van Boven 2013: 149.

Lenie en haar vriendinnen waren trouwens niet de enigen die de *Joop ter Heul*-serie nadeden. Jaren later, in 2003, vertelde Jacqueline van Maarsen hoe ze samen met haar vriendin Anne Frank aan het begin van de oorlog de beroemde kersenbonbonscène uit het tweede deel naspeelden: ‘Bij het huwelijksaanzoek uit deel II, *Joop ter Heul's problemen*, verzonnen we een rollenspel. We waren om de beurt Joop en Leo van Dil. Steeds weer moesten we lachen als Leo verwoede pogingen deed om een zoen te krijgen en Joop hem probeerde af te schepen met een kersenbonbon of een marron glacé.’ Ook de pingpongclub die de beide vriendinnen oprichtten was, zoals Van Maarsen vertelt, ‘helemaal geënt op de Jopopinoloukicocclub uit de *Joop ter Heul*-reeks. [...] Fanatiek waren we niet, er werd meer gepraat dan gepingpong.’⁶³⁸

In een hoekje verstoep

De antwoorden van Julia de Gruyter aan Lenie en Riek zijn niet bewaard gebleven. Maar dat de briefwisseling tussen Julia de Gruyter en de Haagse pseudo-Jopopinoloukicocclub werd voortgezet, blijkt uit een interview met Julia de Gruyter door Emmy Belinfante-Belinfante. In dit interview, gepubliceerd in *Het Meisjesjaarboek* van 1926, vertelt De Gruyter hoe ze na de verschillende voorstellingen bloemen en bonbons kreeg van haar vereersters en hoe vreemd sommigen van hen het vonden dat De Gruyters man haar (dat wil zeggen, Joops) broer speelde. En dan komt ook de Haagse club aan de orde. Die had, zo vertelde De Gruyter, de dag na de eerste voorstelling van *Joop ter Heul* een opvoering van het stuk op school gegeven. En ‘Joop’ (dat wil zeggen, Lenie) was vlak voor het eindexamen de klas uit gestuurd, tot grote ergernis van haar moeder en vader. De Gruyter had daarop de Haagse Jopopinoloukicocclub laten weten dat de kwajongensstreken van Joop leuk waren in het boek en op het toneel, maar niet op het school, en dat Lenie haar best moest doen om goede eindcijfers te halen. Enkele weken later had De Gruyter een jubelende brief gekregen, waarin stond dat alle leden van de club voor het eindexamen van de hbs waren geslaagd. Als beloning voor hun harde werken

638 Van Maarsen 2003: 104.

vroegen ze De Gruyter of die niet eens met hen wilde wandelen als ze weer eens in Den Haag was. De Gruyter had toegestemd:

Nu, mevrouw kwám in Den Haag, het was een regenachtige dag, en toen ze in haar regenjas-en-klepje den trein uit kwam stappen en zes paar armen vochten om het voorrecht aan háár arm te mogen bengelen; toen leek het wel of de Jopopinoloukicoclub met één vermeerderd was en 't was ook heelemaal Joop, zooals ze daar met hen mee over plassen stapte, regelrecht op het doel af, een tearoom, waar de Club door haar "gefuifd" werd op thee en taartjes.⁶³⁹

Volgens De Gruyter hadden sommige schoolmeisjes het stuk wel zes keer gezien en kenden ze het inmiddels uit hun hoofd. 'Ik kan u zeggen,' vertelde ze aan Belinfante-Belinfante, 'het is een van mijn liefste rollen en ik vind het heerlijk voor zoo'n volle zaal met allemaal glunderende meisjes te spelen.'⁶⁴⁰

In het archief van Julia de Gruyter bevindt zich nog een andere brief van Van Marxveldt, gedateerd op 17 december 1924. Daarin laat Van Marxveldt weten dat ze liever niet gehuldigd wilde worden tijdens de première:

Even nog een woordje voor de première. Wat zul je reusachtig actief zijn. Duizelt het je niet? Van Bob [Leo Beek, MS] hoorde ik dat alles vlot verloopt, en dat je Joop slaapt en eet. Ik kan het me best voorstellen, want ze bezoekt zelfs mij al in mijn dromen. Eén vraag zeg Juul: zou die huldiging (wellicht is dit een te weids woord) niet gecoupeerd kunnen worden? Ik ben zoo heelemaal niet een publiek persoon. Ik bloei graag in het verborgene. Daarbij lijd ik de laatste dagen weer erg aan maagpijn en weet ik van de dokter, dat alle opwinding me kwaad doet. Ik vind het van jullie natuurlijk zeer sympathiek om me in het succes (wat we allemaal vurig wenschen) te laten deelen, en ik stel het vanzelfsprekend buitengewoon op prijs, maar

639 Belinfante-Belinfante 1926: 113.

640 Belinfante-Belinfante 1926: 113.

oneindig veel meer plezier doen jullie mij, wanneer ik niet naar voren word gehaald bij deze gelegenheid. Bovendien komt ook alleen Dom de eer van de bewerking toe, en niet mij. Toen Bob me weken terug hierover sprak, woei ik alle bezwaren die ik tegen een echte huldiging had, met een handwuiw weg, maar, nu het moment nadert, begin ik er tegen op te zien, en zeg het je dan ook maar ruiterlijk. Schrijf me nog even, al is het maar een kaartje, terug, of ik in een hoekje verstopt kan blijven. Dan kom ik dolgraag. En ik eindig met mijn allerbeste wenschen voor jouw overweldigende succes.⁶⁴¹

Aan Van Marxveldts wens werd gehoor gegeven. Volgens de recensent van het *Algemeen Handelsblad* van 22 december 1924 bracht een meisje na de première in Amsterdam een bos bloemen op het toneel, 'uit naam van de vele vriendinnetjes der geestige schrijfster, die evenwel al te bescheiden in haar loge verborgen bleef'.

Je kunt je voorstellen dat Van Marxveldts 'bescheidenheid', waarvan ze al eerder in haar brief aan Alie van Wijk blijk had gegeven, te maken had met de denigrerende kritiek van kunstredacteuren als Borel en Werumeus Buning. Misschien wilde ze zich daarom in het openbaar van het toneelstuk distantiëren. Maar waarschijnlijker is dat ze zich als vrouw bescheiden opstelde, zoals dat weer, of nog steeds door velen als ideaal werd beschouwd. Dat gold vooral voor vrouwen uit de hogere middenklasse.⁶⁴² Precies zo presenteerde Van Marxveldt zich ook in de interviews die er een paar jaar later in kranten en tijdschriften verschenen. Dit ideaal, of 'script', van de ingetogen vrouw, wier plaats allereerst die van echtgenote en moeder was, stond in schrille tegenstelling tot haar werklust, ambities, talent en succes.

⁶⁴¹ Brief van Van Marxvelt aan Julia de Gruyter, gedateerd 17 december 1924. Archief Julia de Gruyter, Bijzondere Collecties UB UvA.

⁶⁴² Vgl. Chamberlain 1997.

Hoofdstuk 10

Goede slechte lectuur

In november 1925 vond in Den Haag de eerste opvoering plaats van de operette *De Kingfordschool*. Deze operette was gecomponeerd door zangpedagoge en componiste mevrouw N.C. Hopman-Kwast, de ook de uitvoering door een amateur-toneelgezelschap leidde. Mevrouw Hopman-Kwast was vooral bekend vanwege haar bewerkingen van bekende sprookjes, ‘echter zonder traditioneele booze heksen of stiefmoeders, die steeds de heldinnen zijn uit de Duitsche sprookjes en h.i. een ongunstigen indruk op het ontvankelijk kinderlijk gemoed maken’, zoals het *Algemeen Handelsblad* vijfentwintig jaar eerder berichtte.⁶⁴³ Op 31 januari 1901 had ze tijdens een feest voor ‘weesen aller gezindten’ ter gelegenheid van het huwelijk van koningin Wilhelmina, haar ‘lieve kinderoperette “Zonnestraaltje”’ mogen opvoeren.⁶⁴⁴ Hopman-Kwast lijkt niet bepaald de juiste persoon te zijn geweest om *De Kingfordschool* voor toneel te bewerken, want de roman is allesbehalve een lief kinderboek. Waarschijnlijk speelden commerciële belangen een rol, zoals een anonieme recensent van *Het Vaderland* van 11 november 1925 suggereerde: ‘Na het succes, dat Joop ter Heul van dezelfde schrijver als tooneelspel heeft gehad, was het niet te verwonderen, dat er belangstelling was bij de jeugd voor de dramatisering met zang en dans van de Kingford-school. [...] Waar de jongens en de meisjes, voor wie de voorstelling voornamelijk bestemd was, pret hebben gehad [...] daar past het ouderen te zwijgen met critische opmerkingen.’

De operette werd na de première in Den Haag door amateurgezelschappen in het hele land opgevoerd, ook in Bussum. De recensent van *De Gooi- en Eemlander* liet weten dat hij of zij amateurvoorstellingen in principe niet kritisch besprak, maar het niet kon laten te melden dat ‘de Kingford-dames [...] zich, na een suc-

⁶⁴³ Anonieme recensent, *Algemeen Handelsblad*, 22 december 1900.

⁶⁴⁴ *De Telegraaf*, 29 januari 1901.

cesje behaald voor pa's en ma's en vriendjes te Amsterdam, echte actrices wanen, die de provincie kunnen gaan bereizen. Dit geeft echter van een zoo groote vrijmoedigheid blijk, dat we kans hebben de dames nog eens terug te zien. Voor dat geval zouden we haar ernstig in overweging willen geven Nederlandsch te willen spreken en indien dat haar onmogelijk is – kieschheidshalve – ten minste Bussumsch.⁶⁴⁵

Dergelijke uitvoeringen en recensies deden de reputatie van Van Marxveldt natuurlijk geen goed. Wie alleen toneeluitvoeringen als die van *De Kingfordschool* zag, associeerde haar werk al gauw met zichzelf overschattende dochters van rijke ouders en naïeve kinderen. Dat wil zeggen, de meeste recensenten. De doelgroep – meisjes en jonge vrouwen – liet zich door dergelijke oordelen niet beïnvloeden. Het lezen van Van Marxveldts romans en het naspelen ervan (zoals Lenie en haar vriendinnen en Anne Frank en Jacqueline van Maarsen dat deden), hielp hen een eigen, moderne wereld te creëren – een wereld van opstandige schoolmeisjes en werkende, zelfstandige jonge vrouwen. Zij bleven Van Marxveldts boeken kopen. In 1925, het jaar waarin *De Stormers* en *Joop en haar jongen* verschenen, kreeg *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* een zevende druk, en *Joop van Dil-ter Heul* een derde.

In dit jaar kwamen Van Marxveldt en uitgeverij Valkhoff & Co. overeen dat de uitgeverij voortaan voor al haar Nederlandstalig werk – dat wat al was verschenen en dat wat nog geschreven en gepubliceerd zou worden – ‘een recht van voorkeur’ kreeg. Dat wil zeggen dat Van Marxveldt haar werk voortaan allereerst aan Valkhoff & Co. zou aanbieden. Van Marxveldt zelf behield volgens het in maart 1925 opgemaakte contract het recht om haar boeken tot toneelstukken te laten omwerken en haar artikelen in tijdschriften te laten opnemen. Voor elk na 1 januari 1925 verkocht exemplaar van haar werk zou ze voortaan 15 cent ontvangen. Voor haar boeken die voor 1925 waren verschenen – *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul*, *Joop ter Heul's Problemen*, *Joop van Dil-ter Heul*, *De Kingfordschool*, *Vriendinnen* en *Rekel* – ontving ze 1500 gulden. Daardoor kreeg Valkhoff ‘alle rechten [...] krachtens de Auteurswet 1912’. Dat was niet zo'n heel gunstige clausule voor

⁶⁴⁵ *De Gooi en Eemlander*, 4 januari 1926.

Van Marxveldt, als je bedenkt dat de meeste van deze titels nog tijdens haar leven gemiddeld tien herdrukken kregen.⁶⁴⁶ Maar dat werd ruimschoots goedge maakt door een andere clausule, waardoor Van Marxveldt 'voor ieder na drie jaar na de verschijning' van deze titels ook nog eens 15 cent per verkocht exemplaar zou ontvangen. Voor goedkopere uitgaven van deze romans, die vanaf ongeveer 1925 regelmatig verschenen, kreeg ze 10 cent, en voor elk verkocht ingenaaid exemplaar 5 cent. Van Marxveldt tekende het contract met 'C. Beek-de Haan' (dus niet met S. Beek-de Haan, zoals ze officieel heette). Ook Leo Beek ondertekende de overeenkomst als echtgenoot, zoals tot 1957 nog wettelijk verplicht was. Zonder zijn handtekening zou het contract niet rechtsgeldig zijn geweest.

Hoeveel Van Marxveldt precies met haar boeken verdiende, weten we niet. Ook het archief van Valkhoff & Co. is verdwenen, en het is onmogelijk na te gaan hoeveel exemplaren van Van Marxveldts boeken tijdens haar leven werden verkocht. Volgens haar zoon Ynze bedroeg Van Marxveldts inkomen tussen 1920 en 1941 gemiddeld 50 000 gulden per jaar,⁶⁴⁷ het equivalent van 375.000 euro aan het begin van de eenentwintigste eeuw.⁶⁴⁸ Als dat klopt, verdiende Van Marxveldt een vermogen. Ter vergelijking: de schrijver Louis Couperus wist rond 1905 na veel aandringen 4500 gulden van zijn uitgever los te peuten voor zijn roman *De Berg van licht*. Voor de openbare lezingen die hij vanaf 1915 gaf, vroeg hij 100 gulden per keer. Dat laatste was destijds al een behoorlijk hoog bedrag; vergelijkbaar met 900 euro in 2016.⁶⁴⁹ Top Naeff verkocht in 1926 de rechten van haar succesvolle meisjesboeken *School-idyllen*, *De tweelingen* en *'t Veulen* aan haar uitgever voor 9000 gulden, vergelijkbaar met 68 000 euro.⁶⁵⁰ En dan behoorden Couperus

⁶⁴⁶ *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* beleefde bij Valkhoff in 1938 een elfde druk, *Joop ter Heul's Problemen* in hetzelfde jaar een zesde, *Joop van Dil-Ter Heul* in 1946 een elfde. *De Kingfordschool* kreeg eind jaren dertig een zevende en *Vriendinnen* in 1926 een derde druk. Na 1946 verschenen de boeken van Van Marxveldt niet langer bij Valkhoff, omdat Johan Valkhoff, de zoon van de oprichter Jan Valkhoff, zich tijdens de bezetting bij de Kultuurkamer had aangesloten en lid van de nsb was geworden (zie hoofdstuk 15).

⁶⁴⁷ Zie Dresselhuys 1980: 7.

⁶⁴⁸ Volgens de omrekening van het iisg, <http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>.

⁶⁴⁹ Vgl. Kemperink 2013: 385.

⁶⁵⁰ Vgl. Vaartjes 2010: 278.

en Naeff nog tot de goed verkopende schrijvers in die tijd.⁶⁵¹

Waarschijnlijk is die 50 000 gulden die Van Marxveldt verdiend zou hebben dan ook een overdrijving van Ynze Beek om aan te geven dat zijn moeder met haar werk een meer dan gemiddeld inkomen verdiende. In 1927, het jaar waarin *Een Zomerzothed* uitkwam, woonden er 7,5 miljoen mensen in Nederland, van wie slechts een klein deel in staat was die roman te kopen, want van die 7,5 miljoen mensen had slechts 1,6 miljoen een betaalde baan. Het gemiddelde belastbaar inkomen was in deze tijd 1000 gulden per werknemer per jaar. Een exemplaar van *Een Zomerzothed* kostte 2,90 en gebonden 3,90 gulden (respectievelijk vergelijkbaar met 25 en 30 euro) en was daarom zeker voor arbeiders te duur.⁶⁵² Bovendien werd *Een Zomerzothed* als typisch meisjesboek beschouwd, en ook daarom werd het waarschijnlijk slechts door een beperkte groep lezers gekocht. Stel dat 10 000 mensen het boek aanschafte, dan verdiende Van Marxveldt daaraan 1500 gulden, vergelijkbaar met ongeveer 11 500 euro. In 1927 verscheen echter ook de zesde herdruk van *Joop ter Heul's problemen* en was nog een groot deel van haar eerder verschenen werk in de handel.⁶⁵³ Al met al verdiende Van Marxveldt, als je op deze schatting afgaat, eind jaren twintig hoogstens rond de 4500 gulden bruto per jaar (omgerekend zo'n 76 500 euro). Ook als ze slechts 25 000 exemplaren van een roman verkocht, verdiende ze daarmee nog steeds bruto 3750 gulden, de inkomsten van eerder gepubliceerde romans en van de publicatie van korte verhalen niet meegerekend. Dat was een stuk minder dan de 50 000 gulden die Van Marxveldt volgens haar zoon per jaar zou hebben verdiend. Toch waren haar inkomsten vermoedelijk minstens vier keer zo hoog als die van de gemiddelde Nederlander.

Terug naar Amsterdam

In een brief van 4 november 1925 dankte Van Marxveldt haar nicht Alie van Wijk

⁶⁵¹ Van Boven schat dat een verkoop van 5000 exemplaren van een boek rond 1900 al behoorlijk veel was. Misschien was dat in de jaren twintig iets normaler geworden. Zie Van Boven 2015:34.

⁶⁵² Gegevens verstrekt door het Centraal Bureau van de Statistiek, 15 juni 2016. Met dank aan R.C. Kroes.

⁶⁵³ Vgl. jaargang 94 en 95 van *Nieuwsblad voor den Boekhandel*. Bron: Delpher.

voor een aanbod om samen in Den Haag een opvoering van *De Kingfordschool* te gaan zien. Ze kon helaas ook deze uitnodiging niet aannemen, schreef ze, dit keer omdat ze de opvoering al had gezien. Bovendien ging het niet goed met haar moeder. Dat had consequenties voor het hele gezin:

[We] zouden [...] natuurlijk toch heel gaarne van jullie uitnodiging gebruik hebben gemaakt, wanneer ik niet heel slecht van huis kan, omdat moeder reeds sedert eenige weken ziek is (een hart – nier – en lever kwestie) en ik in ons gemêleerde gezin nu een zeer verzorgende plaats inneem.

Het spijt mijn echtgenoot ook zeer, dat we niet kunnen gaan, maar we geven de moed niet op en komen vast naar Den Haag gesneld, zoodra de situatie gunstiger is. Ons heele toekomst zal trouwens in andere banen worden geleid, want moeder, die al geruime tijd sukkelend is, dan dit en dan dat mankeert, mag niet blijven wonen, waar we nu zitten, omdat het daar, volgens dokter, veel te eenzaam is, en dit op haar zenuwen een zeer nadeelige invloed heeft. Vader bloeit daar wel buitengewoon, maar de oudelui moeten natuurlijk beide gezond zijn. Met dien gevolge dat we ons huis te koop en te huur hebben opgegeven, en, wanneer er een gegadigde komt, weer uit Hilversum verdwijnen. Wij gaan dan met gezwinde spoed naar Amsterdam terug, en hebben vader en moeder voor hun residentie nog geen vaste plannen gemaakt. Zoo zie je, het leven verandert elk jaar!

Aan het einde van de brief noemt Van Marxveldt nog even de uitvoering van *De Kingfordschool* in Den Haag. Daarover was ze, net als de recensenten, bepaald niet te spreken. Voor alle zekerheid waarschuwde ze Alie maar vast: ‘Nog even tot besluit wil ik jullie op het hart drukken vooral geen hoge verwachtingen te hebben van de Kingford. Het is een operette die als los zand aan mekaar hangt, door mevrouw Hopman-Kwast bewerkt en met haar dilettantenclub gespeeld. De mannenrollen worden ook door meisjes gespeeld, die hun mannelijke kracht schijnen te zoeken in sidderende beenen en een zeer geaffecteerde spraak. Leo zegt dat ik veel te critisch ben, wat natuurlijk best mogelijk is, maar ik had er zoo veel

op aantemerkten, dat ze me allemaal overdreven vonden.’ Ook hier weer toonde ze zich bescheiden, maar vooral ook strategisch door zich bij voorbaat tegen mogelijke kritiek in te dekken.

In een rs legde Van Marxveldt nog even uit dat Villa Zonneheuvel niet hun eigendom was: ‘Ik vestig hiermede geloof ik de grootsche indruk dat het huis van ons is,’ schreef ze bescheiden. ‘Nee hoor, was ’t maar zoo!!!’⁶⁵⁴ Alie mocht dus ook niet denken dat Van Marxveldt rijk was geworden met haar boeken.

In januari 1926 was het zover: de twee gezinnen keerden naar Amsterdam terug. Slechts anderhalf jaar hadden ze in de luxevilla in Hilversum gewoond. Samen trokken ze nu eerst in een bovenhuis aan de Hoofdweg, waar Van Marxveldts ouders eerder hadden gewoond.⁶⁵⁵ Dat alles doet vermoeden dat ze niet alleen vanwege de gezondheid van Van Marxveldts moeder naar Amsterdam vertrokken, maar ook vanwege de financiën. Hoeveel Van Marxveldt ook verdiende, zij en Leo Beek hadden altijd te weinig geld voor hun manier van leven, zoals ook uit latere brieven blijkt.

Acht maanden later verhuisden Van Marxveldt, haar man en haar kinderen naar een etage boven een kantoorboekhandel aan de Willemsparkweg. Ook een stuk kleiner dan Zonneheuvel, en vast een stuk goedkoper, maar wel weer in de buurt ‘achter het Museum’.⁶⁵⁶

Kort daarna, op 9 november 1926, overleed Van Marxveldts vader. Hij was zesen zestig jaar oud geworden. Waarschijnlijk stierf hij aan een hartaanval, want hij kampte met hartproblemen.⁶⁵⁷ Hij werd begraven op Zorgvlied, een begraafplaats aan de Amstel, die rond 1870 door de Amsterdamse architect Jan David Zocher in Engelse landschapsstijl was ontworpen. Hier begroeven families ‘op stand’ en de culturele elite van Amsterdam hun doden.⁶⁵⁸ Froukje de Haan-de

⁶⁵⁴ Brief van Van Marxveldt aan Alie en Jo Van Wijk, gedateerd op 4 november 1925. Privéverzameling Carolyne Kuntkes-Beek.

⁶⁵⁵ Gegevens burgerlijke stand, Stadsarchief Amsterdam.

⁶⁵⁶ Gegevens burgerlijke stand, Stadsarchief Amsterdam.

⁶⁵⁷ Volgens Liemburg 2009: 129.

⁶⁵⁸ Vgl. Bergen en Clement 2010: 6 vv.

Groot zegde de huur van haar woning op de Hoofdweg op, en trok bij haar dochter en haar gezin in.⁶⁵⁹

Een ambivalent slot

Nu Van Marxveldt een bekende schrijfster was kwam ze steeds meer onder druk te staan om zich in de openbaarheid te tonen. Bij de eerste opvoeringen van *Joop ter Heul* had ze nog kunnen voorkomen dat ze op het toneel werd gehuldigd. Toen het toneelstuk *Rekel* op tweede kerstdag 1926 in première ging, had ze of haar schroom overwonnen, of onder druk toegegeven. Volgens de schrijver en tekenaar Cornelis Veth, die het toneelstuk tamelijk badinerend besprak in *De Telegraaf* van 27 december 1926, hield het publiek niet op met klappen eer de bewerkster van het stuk, Ina van Eibergen Santhagens, én Van Marxveldt – ‘die ik niet uit elkaar ken’, zoals Veth er chagrijnig aan toevoegde – op het toneel kwamen om zich te laten huldigen.⁶⁶⁰ Borel, die ook dit toneelstuk voor *Het Vaderland* besprak, distantieerde zich opnieuw van het stuk en van het publiek, en nu ook van de schrijfster. ‘Ik heb den roman niet gelezen,’ liet hij zijn lezers op 27 december 1926 op cynische toon weten,

en kan dus niet oordelen, in hoever het stuk daar een getrouw beeld van geeft, al is er voortdurend aan te bemerken, dat het geen oorspronkelijk tooneelproduct is. Het vertoonde romannetje op het tooneel is zóó beminnelijk onschuldig en lief en aardig en snoezig en schattig, dat ik er niet als serieus criticus tegenover kan gaan staan, maar mij er beter toe bepaal te constateren, dat het veel succes had bij het publiek, waar heel veel jonge meisjes onder waren, die vermoedelijk allen den roman van Cissy van Marxveldt hadden gelezen, en het nu ‘dól’ vonden, de helden daaruit in levenden lijve, en dat was hier de blanke, blonde figuur van Rie Gilhuys, op

659 Gegevens burgerlijke stand, Stadsarchief Amsterdam.

660 Volgens de *Nieuwe Rotterdamse Courant* had Ina van Eibergen Santhagens het toneelstuk geschreven toen ze zestien jaar was. Het stuk werd opgevoerd door het Vereenigd Rotterdamsch-Hofstad Tooneel, onder leiding van Cor van der Lugt Melsert.

het tooneel te zien. Daar zij er, door den roman, véél meer van wisten dan de criticus, die hem niet gelezen heeft, konden zij alle leemten aanvullen en zich er alles bijdenken, wat niet op de planken was gebracht. Dat het stuk en de vertolking in den smaak vielen, bewees het applaus na elke acte, dat vele malen deed ‘halen’, en na het slot het geroep om de schrijfster van den roman, die na herhaald aandringen met een andere dame (ik vermoed de schrijfster van 't tooneelstuk) op het tooneel de hulde in ontvangst kwam nemen.

‘Toen ik na afloop op straat stond,’ eindigde Borel op lichtelijk verzoenende toon, ‘had ik een gevoel of ik op een feestdag van een groote griesmeel- of maïzena-pudding had moeten meë-eten, met een heeleboel zoete abrikozensaus er overheen, en omdat ze het allemaal zoo dól delicioes vonden smaakte het mij voor één keer ook wel.’

Zo ging het nu steeds vaker. De meisjes die Van Marxveldts boeken lazen, bleven enthousiast, maar de critici, en dan vooral degenen die doorgaans geen jeugdboeken recenseerden, werden steeds venijniger. Dat hield Van Marxveldt echter niet van het schrijven af. In november 1926, de maand waarin haar vader stierf, verscheen haar nieuwste boek, *Kwikzilver*, geïllustreerd door Henri Pieck. Geen meisjesboek dit keer, maar een tragikomische roman voor volwassenen over verlies, zelfinzicht, vrouwenemancipatie en het heruitvinden van identiteit. Ook dit verhaal heeft een ambivalent en open einde in plaats van een conventioneel romantisch slot. Ook dat draagt bij aan het emancipatoire karakter van het verhaal.⁶⁶¹

De hoofdpersoon van *Kwikzilver* is de 25-jarige Babs. Zij is de dochter van een kolonel b.d. en getrouwd met Harry van Reede, een in Nederlands-Oost-Indië

661 Rachel Blau DuPlessis noemt, zoals Aagje Swinnen schrijft, ‘[d]e narratieve strategieën van twintigste-eeuwse vrouwelijke auteurs om de romance en aanverwante dominante, narratieve structuren of oude verhalen te ondermijnen [...] “writing beyond the ending”. [...] Het begrip “writing beyond the ending” illustreert bij uitstek hoe vrouwelijke auteurs zich van traditionele narratieve structuren bedienen en ze weten om te buigen; of hoe schrijfsters en hun werk zowel binnen als buiten het heersende discours staan.’ (Swinnen 2006: 21-22.)

geboren zakenman die in koloniale goederen handelt. Samen met hun vierjarig zoontje Bobby wonen Babs en Harry in een groot, vrijstaand huis aan de Amsterdamse Willemsparkweg, dus niet op een etage boven een winkel, zoals Van Marxveldt zelf. Aan het begin van het verhaal is Babs

het type ‘woest vrouwtje’ of flapper, zoals dat in *Caprices* voorkomt. Ze heeft kortgeknipt haar, draagt rokken die ver boven haar knie ophouden, interesseert zich niet voor de zaken van haar man, laat de opvoeding van haar zoontje aan een kinderjuffrouw over, strooit kwistig met geld en doet niets liever dan feesten en uitgaan.

Als de zaken van haar man slecht gaan vanwege een economische crisis,⁶⁶² verandert Babs noodgedwongen haar levensstijl. Ze ontslaat de kinderjuffrouw, wat overigens niet tot een betere verhouding tussen haar en haar zoontje leidt, want die blijft het hele verhaal door meer gehecht aan een ietwat stijve, kinderloze vriendin van Babs dan aan zijn moeder. Haar dure, goed opgeleide, maar kille dienstmeisje verruilt Babs voor een goedkoper meisje-in-opleiding. Vervolgens verhuurt ze twee kamers aan een oudere dame, wier man een maandenlange zakenreis maakt. De volgende stap zet ze in het geheim: ze neemt stenolessen bij Bert de Jong, een jonge man met socialistische sympathieën. Als Harry ernstig ziek wordt en alsnog failliet gaat, besluit Babs een kantoorbaan te zoeken. Hoewel ze zelf een werkende, getrouwde vrouw als een ‘teeken des tijds’ beschouwt, vermoedt ze dat de meeste werkgevers niet geneigd zijn getrouwde vrouwen in dienst te nemen. Daarom noemt ze zich juffrouw Overdijk, haar meisjesnaam.

Met hulp van Bert de Jong krijgt Babs een aanstelling als directiesecretaresse bij een handelsmaatschappij aan een van de Amsterdamse grachten. Omdat Babs onervaren is, gaat er natuurlijk van alles mis. De directeur – type ruwe bolster, blanke pit – verwondert zich nog het meest over Babs houding, die zo heel anders is dan die van zijn eerdere secretaresses. Als hij Babs een keer boos terechtwijst omdat ze een brief heeft verprutst, antwoordt ze kalm dat ze het helemaal met

662 De Nederlandse kranten van 1924 en 1925 bevatten talloze artikelen over de internationale economische crises in deze tijd.

hem eens is. Dat brengt de directeur in verwarring: ‘Hij zette driftig zijn lorgnet weer op. Hij had geen vat op haar. Die vorige juffrouw, hoe heette ze ook weer, stond te beven op haar beenen, als hij haar maar aankeek. Dat was een gezegende toestand. Deze hier...’⁶⁶³

Babs’ schermutselingen met haar baas leveren humoristische dialogen op. Maar de relativerende zelfspot die de *Joop ter Heul*-boeken zo vrolijk maakt, ontbreekt in *Kwiksilver*. Zelfs voor de slungelige Fred, een goede vriend die aan het begin van het verhaal vanwege zijn verstrooidheid voor een paar komische scènes zorgt, is een serieuze rol weggelegd. Hij is degene die het faillissement van Harry’s zaak regelt. Fred is advocaat, maar heeft zo’n hekel aan zijn werk én aan de drukke stad dat hij een aanstelling op een rubberplantage in Nederlands-Oost-Indië aanneemt. Eenmaal daar vindt hij ook een baan voor Harry. Die ervaart dit als een godsgeschenk. Maar voor de vrolijke en getapte Babs, die intussen op goede voet staat met haar baas (die ze ‘de Reus’ noemt) en plezier in haar werk heeft, is het idee van een leven op een plantage een nachtmerrie. Met hulp van haar huurster probeert ze wanhopig een baan voor Harry in Amsterdam te vinden. Als dat mislukt, zit er niets anders op dan haar baan op te zeggen, het huis aan de Willemsparkweg op te geven, de meubels te verkopen en zich op een nieuw bestaan in Indonesië voor te bereiden.

De laatste paragraaf van het boek gaat over het afscheid van Babs, Harry en hun zoontje. Dat speelt zich af op de ss Johan de Witt,⁶⁶⁴ in de haven van Amsterdam. Daar hebben alle vrienden en familieleden zich verzameld om het gezin uit te wuiven, ook Babs’ baas en Bert de Jong, die in het geheim verliefd is op Babs. Net als alle andere uitwuiers hebben ook de Reus en Bart bloemen voor Babs meegebracht. Als de laatste vrienden van boord zijn gegaan, de bruggen zijn ingehaald en de touwen losgemaakt, en de boot in beweging komt, omklemt Babs de reling, vechtend tegen haar tranen: ‘Ze hield de bloemen tegen haar gezicht, de

⁶⁶³ Van Marxveldt 1926: 153.

⁶⁶⁴ Een schip van de Stoomvaart Maatschappij Nederland, dat tot 1940 passagiers naar Nederlands-Oost-Indië vervoerde.

bloemen van de Reus... Dán zag ze, apart van de anderen, op de steiger nog Bert de Jong staan, die melancholiek zwaaide met een groote zakdoek. En – met zijn eigen rozen, wuifde ze hem een laatste groet...⁶⁶⁵

Of Babs gelukkig zal worden, valt te betwijfelen. Dat ze bij het afscheid juist de bloemen van haar baas en haar stenoleraar in haar hand houdt is veelbetekend. Babs volgt haar man weliswaar, maar dat was in deze tijd nog verplicht. Pas in 2001 verdween de wet die bepaalde dat echtgenotes hun echtgenoten moesten volgen als die wilden verhuizen. Babs gaat niet uit vrije wil met Harry mee. Voor haar betekent het vertrek uit Amsterdam niet alleen een afscheid van haar vrienden en familieleden, maar vooral ook van haar werk en haar onafhankelijkheid. Het treurige slot laat echter ruimte voor de gedachte dat Babs uiteindelijk voor zichzelf zal kiezen. Daarvoor is hier niet eens een tegenlezing nodig.

De weinige recensenten die *Kwiksilver* eind 1926 en begin 1927 bespraken, gingen op het ambivalente einde van de roman niet in. D.L. Daalder, redacteur van *Het Kind*, een veertiendaags verschijnend blad voor ouders en opvoeders, bespeurde weliswaar een zekere ambivalentie in de roman, maar die had volgens hem te maken met de weergave van Babs als oppervlakkige ‘moderne’ vrouw:

Als je zoo'n luchtig, lenig verhaal van Cissy van Marxveldt begint te lezen, is je eerste gedachte: m'n hemel, wat een oppervlakkig, frivool gedaas in de ruimte. Je fronst je gerimpelde paedagogenvoorhoofd en je ouderlijk hart is niet gerust. 't Is alles zoo los en zoo heel modern, zoo geschreven uit een geest, die zwaartillende menschen als de redacteur en de lezers van een ernstig opvoedkundig tijdschrift nu eenmaal behooren te zijn, schuwen als het ergste, dat zij op hun weg kunnen ontmoeten. En die gedachte blijft je bij terwijl je, geamuseerd en meegenomen door de intrique, aan één stuk dit boek uitleest: wat een hol gebabbel en wat een zouteloos gedoe. [...] De tweede indruk is: knap geschreven. Telkens weer word je getroffen door de rake typeering der personen, de charme van de vlotte dialogen, het esprit,

665 Van Marxveldt 1926: 221.

zoo zeldzaam te vinden onder onze degelijke Hollandsche auteurs, dat dit heele boek doortrekt, het pétillante, dat u bekoort, al ontroert het maar zelden. [...] En de slagvaardige schrijfster ziet al te scherp door de lagen rouge en poudre de riz van de geblankette mondaine society heen, om ooit dupe te kunnen worden van haar vervlakkenden invloed en anderen daarvan slachtoffer te maken.⁶⁶⁶

Ook de recensent van de Nieuwe Rotterdamsche Courant herkende de ‘beelden des tijds’ in de gebruiken, kleding en ‘eigenaardigheid in de omgang’, en benadrukte verder slechts Babs’ vrolijke karakter en haar behoefte aan gezelligheid.⁶⁶⁷ De Ridder prees in haar bespreking in Het Vaderland van 24 november 1926 de ‘hedendaagsheid’ van de roman, maar relateerde die aan het populaire beeld van de jonge vrouw als vrolijk en onbekommerd. Babs verdriet over het verlies van haar baan en het open einde waren ook aan haar voorbijgegaan. ‘Cissy van Marxveldt,’ schreef ze, ‘slaagde er in ons te doen voelen, dat Babs, ondanks de veranderende levensomstandigheden, toch het zelfde voor humor vatbare, lieve, trouwe vrouwtje blijft, dat alles over heeft voor het geluk en succes van haar man.’ Jaren later, ‘als onze ontwrichte tijden reeds lang tot het duister verleden behoorren,’ vervolgde ze, ‘zal men aan de hand van Cissy van Marxveldts boeken een zeer juist en zuiver beeld krijgen van de opvattingen, levenswijze, conversaties en gebaren der hedendaagsche jonge menschen. De vroolijke, energieke, wat luidruchtige en altijd goedlachsche jonge vrouw is haar lievelingstype.’ Inadequater had ze de roman niet kunnen samenvatten.

Bitiatina

Afgaande op de oordelen van de critici werd Van Marxveldts werk haars ondanks gerekend tot de boeken die geschreven waren voor het ‘grote’ publiek dat niet tot de intellectuele bovenlaag behoorde, maar ook niet tot de onontwikkelde onder-

666 Recensie van D.L. Daalder in *Het Kind*, 1 januari 1927: 396-397.

667 ‘A.v.H.’ in een artikel verschenen op 27 november 1926.

laag. In Groot-Brittannië ontstond in deze tijd het woord *middlebrow* als vervanging van het woord *mediocre* (middelmatig), dat als karakteristiek voor de nieuwe middenklasse werd beschouwd.⁶⁶⁸ Het woord had een pejoratieve betekenis, ook binnen de literatuur. Middlebrowliteratuur behoorde niet tot de intellectuele inspanningsliteratuur, maar ook niet tot de ergste pulp. Middlebrowromans waren in het beste geval geschikte ontspanningslectuur, maar dat was nu juist het probleem. Als dit soort boeken algemeen geaccepteerd zou worden, zou de middenmoot mogelijkwijze de smaak van de ‘highbrow’, dat wil zeggen de intellectuele lezer, ter discussie gaan stellen. Dat zou ongetwijfeld tot de ondergang van de elite als hoeders van de beschaving leiden.⁶⁶⁹

In Nederland was een van die hoeders Gerard van Eckeren (pseudoniem van Maurits Esser). Hij was samen met de journalist en schrijver Jan Greshoff lid van de redactie van het onafhankelijke literaire tijdschrift *Den Gulden Winckel. Maandschrift voor de Boekenvrienden in Groot-Nederland*.⁶⁷⁰ Voor dit blad schreef een groot aantal verschillende auteurs, ook Ter Braak, een van de grootste critici van de populaire roman in het algemeen, en die van vrouwen in het bijzonder. In

668 Vgl. West 2013: 13: ‘As the nineteenth century turned into the twentieth, it became associated with the new mediums emerging from technological advances – wireless, records, cheap novels and moving pictures – and the new audiences that appeared with them: typists, commuters and the “tired business man”. This was the “age of mediocre”; a time in which the “great supply of mediocre brains exceed[ed] the demand. “Society was sinking ‘under the nemesis of universal mediocrity’”; indeed, according to critics and commentators, “never in history were novels as atrociously mediocre as they are today”.’

669 West 2013: 17. Zie ook Van Boven 2009: 285. De kritiek op de publieksromans hing ook samen met de opkomst van de modernistische roman in het interbellum, ook in Nederland. ‘De verdedigers van dit nieuwe proza voelden de noodzaak een scherpe scheiding aan te brengen met de doorgaande stroom van veelgelezen romans uit de realistische traditie,’ schrijft Van Boven. ‘Bovendien waren die publieksromans in aantal, oplagen en succes fors toegenomen sinds recent opgekomen middenklasse-groepen een belangrijke lezerscategorie waren gaan vormen. Tegen de achtergrond van deze ontwikkeling valt te begrijpen waarom de kritiek rond 1930 meer dan voorheen worstelde met de positionering en de benaming van publieksgerichte romans.’ Bovendien verkochten publieksboeken veel beter dan het werk van highbrow auteurs. Van Du Perrons *Uren met Dirk Coster* uit 1933 werden 122 exemplaren verkocht, en van Ter Braaks *Politicus zonder partij* uit 1934 397 exemplaren. Van bestsellers werden in deze tijd tussen de 30 000 en 50 000 exemplaren verkocht. Zie Van Boven 2015: 81 vv.

670 Het blad was iets minder hoog literair dan *De Gids*.

1926 publiceerde hij in *Den Gulden Winckel* het artikel ‘Opmerkingen over het hedendaagsch essay’, waarin hij kritiek uitte op het middlebrowleespubliek dat hij simpelweg ‘het publiek’ noemde: ‘Het publiek leest nauwelijks essays. Het leest boekbesprekingen om de Sint-Nicolaas-keuze te vergemakkelijken.’⁶⁷¹

In hetzelfde jaar verscheen in *Den Gulden Winckel* een artikel van Van Eckeren over het werk van Van Marxveldt. Daarin ging hij omslachtig te werk. Om duidelijk te maken dat hij weliswaar een boek van Van Marxveldt gelezen had, maar daarom nog niet tot ‘het publiek’ hoorde, begon hij zijn artikel met de weergave van een droom. In die droom is hij herstellende van een zware, levensbedreigende ziekte. Als hij zich langzamerhand weer ‘mensch op aarde’ voelt, krijgt hij de behoefte iets te lezen. Maar wat? Aan zijn vrouw vraagt hij wat er aan recensie-exemplaren op zijn bureau is beland. Dat gaf Van Eckeren meteen mooi de kans een korte samenvatting en beoordeling van nieuw verschenen Nederlandse romans te geven:

Er werd gestommeld en geschoven. Dan een slag, blijkbaar een boek dat van den stapel op den grond viel.

‘Wat viel daar?’

‘Een boek van Hugo Penning: “Zwervers”...’

Ik zocht in mijn herinnering. Hugo Penning... Ik had van dien man eens iets gelezen: een donker verhaal, ergens aan een rivier, van een fabriek. Wel goed, maar...

‘En wat heb je verder?’

Mijn vrouw las op: ‘Het Onmisbare, van Anna v. Gogh, De Weg naar Lethe van L. van Lange, De Schalmeyende Dood van Theo Bogaerts (met 'n eng plaatje er op; dat krijg je alvast niet!), Van Leven en Dood, door Henri Borel... Ajakkies, 't is allemaal zoo...’

Er was even stilte, en ik dacht... vaag nog mijn vrouws stem in de ooren. De weg naar Lethe... was ik gegaan. Wat kon die schrijver... Van het leven naar

671 Ter Braak 1926: 55.

den dood... dood... dood. Maar het leven was er immers weer; ik wilde het léven.

‘Is er’, riep ik, ‘niets anders?’

‘Schoolland. De Roman van een Klas. Door Thijsse...’

Thijsse, Theo Thijsse; aardige vent... Barend Wels...

‘Nu?’ vroeg mijn vrouw.

‘Als je’, plaagde ik, ‘n goede redacteursvrouw was en Den Gulden Winckel las, dan zou je weten, dat ik dat boek al gelezen en gerecenseerd heb. Verder!’

‘De Wereldbouw, van Dr. Schoenmaekers.’

Toen riep ik opeens: ‘Geef me Cissy van Marxveldt!’

Mijn vrouw kwam in de deur staan. ‘Wat zeg je nou?’

‘Geef me Cissy van Marxveldt’.

‘Bén je...’⁶⁷²

De volgende dag steekt het verlangen naar een boek van Van Marxveldt weer de kop op. Om nog eens duidelijk te maken dat dit een anomalie is, iets wat hem als man van letteren gewoonlijk niet gebeurt, refereert Van Eckeren hier aan Couperus: ‘Maar den volgenden morgen – 'k was ontwaakt nu – bleef gedurende het aankleeden de naam Cissy door mijn hoofd malen, als eens Couperus het vreemde woord “Bitiatina”.’⁶⁷³ Dat is een directe verwijzing naar Couperus’ verhaal ‘Kleine raadsels’, waarin de hoofdpersoon dit woord eveneens in een droom hoort. Het verhaal was in 1891 in *De Gids* verschenen, waarmee Van Eckeren zijn lezers, voor zover nodig, weer duidelijk maakte wat hij gewoonlijk las.

Maar waarom toch Van Marxveldt, vraagt Van Eckeren zich af, nu hij erop gewezen heeft dat Van Marxveldts werk voor hem als letterkundige even exotisch is als ‘Bitiatina’ voor de hoofdpersoon van Couperus’ verhaal. Waarom moet juist hij aan Van Marxveldt denken? Kwam dat doordat hij eigenlijk nog sliep?

672 Van Eckeren 1926: 228.

673 Van Eckeren 1926: 228.

Hoe was ik op Cissy van Marxveldt gekomen? Kon het zijn dat mijn geest, nog los van het leven en toevend in een soort van tusschensfeer, die niet aardsch nog en niet meer hemelsch was, er op 't beslissende moment instinctief voor terughuiverde, zich opnieuw te laten inschakelen in het spinsel van onnatuur en onwaarachtigheid dat het intellectueel en denkend menschdom over deze oude wereld heeft gegeven? Wilde ik mij hoeden tegen 'booze geesten in de lucht' – snakte mijn pas ontwaakte ziel naar een gebied van blijheid en van zorgeloosheid, zonder gewichtigdoenerij en zonder normen: dat der eenvoudigen van geest, der kinderen? – Ik zal het nooit weten. Maar de waarheid is, dat mijn gril mij, twee dagen later, een groot pak bezorgde van de uitgevers Valkhoff te Amersfoort, en dat ik nu voor een eerbiedwekkenden stapel Cissy's zit en er in d.g.w. iets over moet schrijven.⁶⁷⁴

Na anderhalve bladzij verklaring en apologie komt Van Eckeren eindelijk bij het werk zelf aan. 'Cissy van Marxveldt,' begint hij zijn uiteenzetting daarover, 'heeft veel van Top Naeff geleerd.'⁶⁷⁵ Net als Naeff had Van Marxveldt volgens Van Eckeren gevoel voor de humor van schoolkinderen. Uiteraard niet de 'humor in hoogere zin, want '[e]erst voor hem wien de tegenstellingen des levens in de diepte der ziel zelve worden geopenbaard wordt dat leven, dat zijn éénheid telkens in de veelheid, als in een begoochelend spel der zinnen, ziet opgaan, een onuitputtelijke bron van humor'.⁶⁷⁶ Soms was Van Marxveldt té geestig, vond Van Eckeren, want '[i]mmer geestig zijn op iedere bladzij gaat ook den geestigsten niet wel af; als volwassene althans voelt men de opzettelijkheid te zeer en raakt uit zijn humeur'.⁶⁷⁷ Bovendien kwamen in al haar romans steeds dezelfde typetjes voor: 'Het meisje Betty b.v. is... Joop Ter Heul. Zij praat, schertst, zucht, "hopst" door de kamer pre-

⁶⁷⁴ Van Eckeren 1926: 228.

⁶⁷⁵ Van Eckeren 1926: 228.

⁶⁷⁶ Van Eckeren 1926: 228.

⁶⁷⁷ Van Eckeren 1926: 229.

cies als Joop; Judith, alweer, is een zusje van Joop.⁶⁷⁸ Tegen al deze ‘pret en jool’⁶⁷⁹ had Van Eckeren niet alleen stilistische bezwaren, maar ook ethische. Alle grappen en grollen gaven de jonge lezers het idee dat het leven uit louter vrolijkheid bestaat.

Toch had Van Eckeren ook lof voor de romans van Van Marxveldt. De manier waarop zij juffrouw Wijers (‘een zedelijk hoogstaande vrouw’⁶⁸⁰) en Joops vader portretteerde, zo zonder enig cliché, maakte haar personages tot levende mensen: ‘[D]e langzaam ontstaande vertrouwelijke verhouding tusschen den heer Ter Heul en zijn jongste dochter behoort tot het beste door Cissy v. Marxveldt ons voelbaar gemaakt.’⁶⁸¹

Veel meer viel er volgens Van Eckeren niet over Van Marxveldts romans te zeggen, behalve dat het hem raadzaam leek dat Van Marxveldt voor volwassenen ging schrijven, het liefst zoals Top Naeff dat deed. Mocht het zover niet komen, dan hoopte Van Eckeren dat Van Marxveldt ‘het genre meisjesboeken op den duur [zou] gaan verfijnen tot de soort waarin wij van Mevr. v. Hille-Gaerthé reeds zulke uitnemende stalen bezitten’. Dan volgt de laatste, suggestieve zin: ‘Het “succes” is echter een gevaarlijke verleider. En wij vreezen...’

Vrouwelijk voelend

Het advies dat Van Eckeren Van Marxveldt gaf, is niet mis te verstaan. De vergelijking tussen Van Marxveldt en Naeff – waarmee hij niet de eerste was – moeten we in het licht zien van Naeffs ontwikkeling als schrijfster én van de vooroordelen ten opzichte van vrouwelijke auteurs.

Naeff had na *In den dop*, dat in 1906 was verschenen, geen meisjesboeken meer gepubliceerd. In een interview met Judith Cohensius dat in *De Telegraaf* van 6 juni 1906 was verschenen, vertelde ze waarom:

678 Van Eckeren 1926: 229.

679 Van Eckeren 1926: 229.

680 Van Eckeren 1926: 229.

681 Van Eckeren 1926: 229.

Kijk, [...], ik voel me eigenlijk 'n beetje boven deze boeken uitgegroeid. Toen 'k, piepjong, "School-idyllen" geschreven had, vond 'k dat m'n eerste serieuze werk. 'k Heb nu den vierden druk klaargemaakt, maar 'k had 't heele boek wel willen overschrijven. [...] Na "School-idyllen" zijn "De Tweelingen" gekomen en "t Veulen", nu dit – 'k heb zoowat alle meisjestypen gehad en wil liever niet in herhalingen vervallen. En 'k geef ook liever m'n tijd aan werk voor groote mensen.

Naeff vertelde nog dat ze als meisje een typische bakvis was geweest, en daarna had ze samen met de interviewster hartelijk gelachen om zogenoemde *Frauenrechtler*, mannenhatende dames die niets liever deden dan 'vergaderinkje spelen'. Cohensius sloot het interview af met de mededeling dat het een genoegen was geweest

onder de werkelijk beduidende vrouwen van Holland eens eene te vinden, die, niettegenstaande 't productief maken van haar frisch talent haar noodzaakt aan den publieken weg te timmeren, zoo geheel vrouw is, eenvoudig en gewoon. Die zich graag goed kleedt en liever gracieus is, dan hoekig en onbevallig. Die van geen vrouwenvereniging⁶⁸² lid is, en zich liefst niet bemoeit met dingen, die haar niet aangaan, zijnde de verbetering van de maatschappelijke verhoudingen harer zusteren of derzelve levensgedrag en zedelijkheid...

Vanaf 1907 schreef Naeff romans voor volwassenen, waaronder een biografie van Charlotte von Stein, een van de muzes van Goethe. Dat was niet voor niets een boek waarin een klassieke auteur en algemeen erkend genie een belangrijke rol speelt. Met deze biografie liet Naeff weten dat ze wist wat 'echte' literatuur was en wat niet.

Zeven jaar later, in 1914, kreeg Naeff een aanstelling als redactrice en toneelcritica bij *De Groene Amsterdammer*. Haar ontwikkeling van schrijfster van meisjesboeken naar auteur van serieuze romans en artikelen voor volwassenen werd in

682 Met 'vrouwenvereniging' wordt hier een feministische vereniging bedoeld.

de pers als een natuurlijk proces omschreven. Daarbij werd Naeff vooral geprezen omdat ze een vrouwelijke bescheidenheid en terughoudendheid had weten te bewaren. Zo verscheen in januari 1919 in *De Hollandsche Lelie* een artikel over Naeff en haar werk door de journaliste en schrijfster Ro van Oven (1885-1969). Kort na elkaar, zegt Van Oven daarin, 'schreef Naeff haar meisjesboeken, boeken, zooals ze nu met den besten wil van de wereld, niet meer zou kúnnen schrijven. [...] En ze lacht eens even, als een of anderen bewonderaarster dringend vraagt: "Schrijft u nog eens een meisjesboek!" Ze is zich helder bewust, dat ze daaraan ontgroeid is, juist zoo, als een jong meisje haar kinderkleeren ontgroeit.'⁶⁸³ Waarna Van Oven haar lezers laat weten dat schrijven voor de echt vrouwelijk Naeff iets is wat haar overkomt, iets waar ze niet echt over nadenkt: 'Trouwens, het is haar zelf een raadsel, hoe het heele scheppingsproces zich in haar ontwikkelt. Nooit componeert ze vooraf een verhaal, een roman, ze weet nooit van te voren, als ze begint, of dat, wat langzamerhand zal groeien, een novelle of een roman wordt.'⁶⁸⁴

In 1915 verscheen in hetzelfde blad een artikel over Naeff van de letterkundige Roeland van Ruyven. Die noemt daarin Naeff een geleerde vrouw en romanière, die leeft voor haar kunst en die toch bescheiden en echt vrouwelijk is gebleven. Uit de 'schalksche jongemeisjesschrijfster van [...] 't door ieder bakvischje stukgelezen *School-idyllen*', merkt hij op, 'is geestelijk geleidelijk de rijpere vrouw opgebloeid en met dien opbloei kwam de fierheid van de diep-invoelende psyche der vrouw naar buiten; in haar latere werk, eerst nog wat in overgang, toch reeds zich opheffend boven die jeugdperiode, vinden wij de volwassen vrouw in *De Dochter* terug.'⁶⁸⁵ Haar romans voor volwassenen noemt Van Ruyven hier 'diep' en 'ingetogen – juist in het zinnelijke element'.

Naeffs boeken voor volwassenen werden over het algemeen positief besproken. Maar juist omdat ze steeds haar vrouwelijke bescheidenheid en 'zinnelijkheid' benadrukte, bracht Naeff het in de ogen van de critici nooit tot auteur van 'echte' li-

683 Van Oven 1919: 419.

684 Van Oven 1919: 419-420.

685 Ruyven 1920: 419.

teratuur. Die was, zoals schrijvers als Ter Braak en Van Eckeren vaststelden, alleen mannen voorbehouden.

Van Eckerens verwijzing naar To van Hille-Gaerthé moet in hetzelfde licht gezien worden als zijn verwijzing naar Naeff. Van Hille-Gaerthé schreef romans voor kinderen en volwassen vanuit een vrijzinnig-christelijke overtuiging. Die hadden, aldus een lemma in het *Lexicon Jeugdliteratuur* uit 1986, als wekerend thema 'de eenzaamheid, die verzacht kan worden door de vreugde in de kleine dingen'.⁶⁸⁶ Van Hille was op en top vrouw gebleven, bescheiden en zich richtend op de kleine zaken van het dagelijkse leven, niet op 'echte' en algemene prangende levensvragen, zoals de mannelijke, intellectuele auteurs dat deden.

Van Eckerens boodschap was duidelijk: Van Marxveldt schreef leuke boeken voor bakvissen, maar ze deed er beter aan volwassen te worden en romans voor volwassenen te schrijven. Maar dan wel zoals Naeff dat deed: vrouwelijk voelend, ingetogen en zedelijk, beseffend dat ze als vrouwelijke auteur nooit echte literatuur zou kunnen produceren. Zou ze daartoe niet genegen zijn, dan kon ze zich net als Van Hille beter toelagen op het schrijven van ethisch verantwoorde meisjesboeken waarin het gaat om de mooie, kleine dingen in het leven. Deed ze dat niet, dan zou het financiële succes van haar leuke, soms al te leuke meisjesboeken haar naar het hoofd stijgen. Daardoor zou ze zich wellicht op een nog groter publiek gaan richten door meer en oppervlakkigere romans te schrijven die niet over de kleine dingen in het leven gaan.

Het was Van Eckeren blijkbaar ontgaan dat Van Marxveldt sinds 1914 tientallen verhalen en minstens twee romans voor volwassenen had geschreven. Dat hij zelf, als volwassen man, haar boeken had gelezen was een raadsel dat hij liever onopgelost liet. Maar dat nam niet weg dat hij ze met plezier had gelezen. Goede

686 Zie Bijlsma 1986. In 1923 werd Van Hille hoofdredacteur van het 'cultureel-ethisch' meisjesmaandblad *Droom en Daad*. Dit blad verscheen bij de Wereldbibliotheek, maar werd in 1930 vanwege een gebrek aan abonnees opgeheven. De schrijfster Annie Salomons omschreef Van Hilles boeken in 1964 in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* als 'fris' en 'ongerept', en noemde Van Hille zelf bescheiden, zwak van gezondheid, huiselijk en niet bijzonder ambitieus. Van Hille, schrijft Salomon, 'had geen lyrische natuur: ze zag zich zelf niet als het centrum van de wereld.'

slechte romans – dat waren de boeken van Van Marxveldt voor hem, die je las als je even geen zin had of te moe was om je hersens te belasten. Dat was op zich geen probleem, zolang je maar beseftte dat je lectuur las in plaats van echte literatuur en dat je dat vooral niet te vaak moest doen.

In 1927 verscheen alweer een goede slechte roman van Van Marxveldt. Maar deze zit vol klassieke elementen en is allesbehalve ingetogen.

Blauw bloed

Vanaf het begin was 1927 in verschillende opzichten een enerverend jaar voor Van Marxveldt en haar man. De overgang van Hilversum naar de Amsterdamse Hoofdweg had de sociaal opwaartse gang van het gezin kort onderbroken, maar die hadden ze met de verhuizing naar de Willemsparkweg weer voortgezet. In januari 1927 ging die verder omhoog, toen ze naar een woning met twee etages in de Lomanstraat verhuisde, eveneens in de Concertgebouwboulevard, maar nu in een stillere woonwijk, zonder winkels. Van Marxveldts moeder verhuisde mee.

In juni 1927 werd Leo's handelszaak officieel opgeheven.⁶⁸⁷ Kort daarop kreeg hij een aanstelling als personeelschef bij de Bijenkorf in Amsterdam, en daarmee een bepaalde status en een regelmatig inkomen.⁶⁸⁸ Uit een brief die Van Marxveldt in juli van dat jaar aan hem schreef,⁶⁸⁹ blijkt dat Beek een deel van de zomer van 1927 doorbracht bij het warenhuis Tietz in Keulen, waar hij tot personeelschef werd opgeleid. De Bijenkorf en Kaufhaus Tietz, beide opgericht door Joodse kooplieden, onderhielden nauwe banden met elkaar. Leo Meyer, een medewerker van Tietz, werd in 1914 mededirecteur van nv Magazijn de Bijenkorf,⁶⁹⁰ en Alfred Leonhard Tietz, de zoon van de oprichter van warenhuis Tietz, trad in 1926 toe tot de raad van bestuur van het Amsterdamse winkelbedrijf.⁶⁹¹ Anders dan

687 Handelsregister van de Kamer van Koophandel en fabrieken in Amsterdam, dossier nr. 7004, akteletter h.

688 Stadsarchief Amsterdam, archief Koninklijke Bijenkorf Beheer b.v. archiefnr. 929: 897.

689 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan Leo Beek. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

690 Vgl. Montijn 1995: 157.

691 Vgl. Inleiding bij het archief Koninklijke Bijenkorf Beheer b.v., Stadsarchief Amsterdam, archiefnr.

de Bijenkorf had Tietz al voor de jaren twintig verschillende beroepsopleidingen ingevoerd. Daarom volgde een deel van het personeel van de Bijenkorf een stage of een opleiding bij Tietz in Keulen.⁶⁹²

Uit Van Marxveldts brief aan Leo blijkt dat diens broer Jacques, die al langer bij de Bijenkorf werkte,⁶⁹³ op visite was geweest. Hij had kort daarvoor gesproken met Alfred Goudsmit, de zoon van de oprichter van het warenhuis en sinds 1926 een van de directeurs van het filiaal in Den Haag. Jacques en meneer Goudsmit hadden het over Leo gehad, 'en mr Goudsmit zei dat jij hem voor jouw positie heel geschikt vond'. 'Dit vind ik een zeer opwekkend oordeel,' voegde Van Marxveldt eraan toe, 'en jij?'⁶⁹⁴

Met de jongens ging het goed, liet Van Marxveldt verder weten. Van Ynze, die in december 1927 elf jaar zou worden, had ze een brief aan zijn vader bijgesloten, gedateerd op 14 juli 1927.⁶⁹⁵ Hij ging over naar de zesde klas, vertelde hij zijn vader trots. Met Van Marxveldt zelf ging het minder florissant. 'De toestand hier is nog hetzelfde,' schreef ze. 'Ik ben zoo-zoo-là-là. 't Is ook zoo hopeloos triest; elke dag in huis te zitten. Geen animo om even uit [te gaan]. [...] Vanmorgen was ik vrij goed, na het werk alleen allerellendigst.' Er waren een paar vrienden op visite geweest, en het echtpaar Belinfante-Belinfante had haar uitgenodigd op visite te

929. De Bijenkorf maakte net als Tietz deel uit van de International Association of Department Stores, die in 1928 was opgericht. Ook de hema, opgericht in 1925 (en geopend op 9 april 1926) ontstond uit een samenwerkingsverband tussen Tietz en de Bijenkorf.

692 Direct bewijs over een opleiding van Leo Beek in Keulen is niet meer te vinden. Het bedrijfsarchief werd tijdens de Tweede Wereldoorlog uit angst voor bombardementen naar Siegen gebracht, waar het alsnog door bommen werd vernietigd. In het archief van de Bijenkorf in het Stadsarchief Amsterdam bevinden zich echter brieven die erop wijzen dat sommige personeelsleden van de Bijenkorf bij Tietz in Keulen werden opgeleid. Tietz was een van de eerste warenhuizen die een interne opleiding voor het eigen personeel hadden ingesteld. Het is ook denkbaar dat Beek zelf als eigenaar van een handelszaak eerder contact had gehad met de Bijenkorf. Vgl. Busch-Petersen 2004 en het Archief Magazijn de Bijenkorf, Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929: 1011.

693 Althans volgens zijn kleindochter Eveline Koen (mondelinge mededeling 10 juli 2014). In de incomplete personeelsstukken in het archief van de Bijenkorf komt zijn naam niet voor.

694 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan Leo Beek. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

695 Op de bijgesloten brief van Ynze staat deze datum aangegeven. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

komen. Maar veel zin om uit te gaan had ze niet. Ze voelde alleen maar een grote behoefte aan rust, en had daarom een vriendin gevraagd een advertentie te plaatsen voor een kamer in een pension: 'De kinderen hebben vakantie van 16 juli tot 24 augustus, o gezegende tijd. Dus ik zou zelfs nog langer dan 14 dagen kunnen blijven.' Voor haar moeder zocht ze zolang opvang bij familieleden. 'Ik hoop nu maar dat er van Tante goede berichten komen, anders zal ik andere bronnen aanboren,' schreef ze. 'Oma wil ook wel naar Maarsen. Enfin we zullen zien. In elk geval voel ik absoluut dat ik het broodnodig heb er eens helemaal uit te zijn.'

Bovendien miste Van Marxveldt haar man. 'Dear Boy,' schreef ze, 'ik heb nu een zalige verrukkelijke hoop dat je veel gauwer terugkomt dan we eerst dachten. Zie met hevig verlangen volgende berichten tegemoet. Ben zelf nog rusteloos en heel ongedurig maar dit zal wel beter worden als jij er weer bent. [...] Vele dearest fondest love, Kees.'⁶⁹⁶

Het lijkt er veel op dat Van Marxveldt uitgeput was door haar enorme productie aan romans en korte verhalen, de dood van haar vader en de vele verhuizingen. Een paar maanden eerder, in mei, was haar nieuwste roman verschenen: *Een Zomerzothheid*. Een vrolijk verhaal met een romantisch plot dit keer, dat in stijl maar niet in onderwerp en opzet overeenkomt met de *Joop ter Heul*-serie.

Afkomst en standing

Een Zomerzothheid is het eerste boek van Van Marxveldt dat door Hans Borrebach werd geïllustreerd. De omslagtekening was van de schilder en tekenaar Jaap Lutge. Borrebach gaf bijna alle meisjes een slank, jongensachtig figuur⁶⁹⁷ met een kort kapsel en een korte rok. Ook de compositie van de tekeningen oogt modern, met hoekige vlakverdelingen. Het onderwerp van de roman is echter klassiek. Een jonge vrouw van adellijke afkomst wordt verliefd op een jongeman die zich voor doet als een arbeider, maar in werkelijkheid zelf ook van adel is. Standsverschillen

⁶⁹⁶ Kees was de naam waarmee Leo Van Marxveldt aansprak; zij noemde hem Bob. Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan Leo Beek. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

⁶⁹⁷ Zoals hij tijdens zijn gehele carrière als illustrator zou doen. Zie Boerma e.a. 1995.

vormen het hoofdthema van het verhaal. In deze roman gaat het echter niet alleen om personages uit de middenklasse die zich tegen een lagere en een hogere klasse afzetten, ook al zorgen een chagrijnige tuinman en een dove dienstbode weer voor antihelden en voor een extra komische noot. De vraag die als een rode draad door het verhaal loopt is: kan men de lagere klasse onderscheiden van de hogere, ook als ze zich in elkaars kleren steken? Het antwoord op die vraag is ja. Zo lijkt de roman een conventionele boodschap uit te dragen, zowel op klassen- als op gendergebied. Toch biedt ook deze roman ruimte voor tegenlezing.

De adellijke heldin van *Een Zomerzotheld* heet Erica, maar wordt Pit genoemd, omdat ze spontaan, eerlijk en energiek is. Samen met haar beste vriendin, de kwajongensachtige, ongefortuneerde Dot – haar ‘zwarte korte kroeshaar was van een negerachtige overvloed, en haar breede mond spleet in een grage grinnik haar bruine gezicht bijna in tweeën’⁶⁹⁸ – brengt ze de zomer door in het Veluwse landhuis van een oom en tante. Daar bevinden zich ook Pits nicht Lenie en Lenies vriendinnen Mia en Ella.

Het verhaal begint op een mooie zomerdag. Dot, Lenie en Mia drinken in de tuin van het landhuis van Lenies ouders thee, in afwachting van de komst van Pit en Ella. Door verwijzingen naar verschillende geluiden geeft Van Marxveldt het zomerse landschap weer, en daarmee ook de contrasten tussen de Veluwe en Amsterdam als een verschil tussen een traditionele hiërarchische en een moderne, democratische wereld:

[Dot] hoorde het getinkel van een lepeltje tegen porselein, het geluid van een boerenwagen, die langs den weg reed, en, ergens in het land, – zoo stil was het – het wetten van een seis. Ze dacht: ‘Ik zou wel altijd buiten willen wonen. Ik griezel van de stad.’ Maar ze wist toch ook tegelijkertijd, dat dit niet zoo was. Ze hield van de stad, van de concertavonden met Pit, en de dansavondjes, en eens een enkele keer de schouwburg en de jolige fuiven bij Pit thuis. En het was heerlijk, om, als Pit en zij ’s avonds gewerkt hadden, naar huis te loopen door de lichte stad, langs de stemmige grachten. Neen,

698 Van Marxveldt 1927: 7.

stel je voor, een winter hier, midden op de Veluwe. Om dood te gaan van verveling en eenzaamheid.⁶⁹⁹

Dot voelt zich weinig op haar gemak in het grote huis, waar de familie op haar wenken wordt bediend door verschillende dienstmeisjes en een huisknecht. Als Dot onder een boom ligt te slapen, nemen Lenie en Mia haar onder de loep. Ze veroordelen haar als democratisch denkende Amsterdamse tot een lagere klasse. ‘Eigenlijk valt Dot wel wat uit de toon,’ zegt Mia. ‘Ze is niet heelemaal ons genre.’ ‘Och, je weet dat ik haar zeker niet zou hebben gevraagd, als Pit er niet zoo op had aangedrongen,’ antwoordt Lenie. ‘En tante Alice [Pits moeder, MS] is zelf nog bij moeder geweest om er over te praten.’⁷⁰⁰

Dot bloeit weer op als Pit ’s avond uit Amsterdam aankomt. De volgende dag brengen de twee hartsvriendinnen samen door. Pit vertelt Dot een verhaal over haar broer Guus, dat lijkt op Leo Beeks avontuur uit januari 1914, toen hij in Nijmegen de laatste trein naar Amsterdam miste en de volgende dag zijn chef vertelde dat zijn meisje ziek was. Van Marxveldt maakte dit verhaal in haar roman weer maatschappelijk en intellectueel gezien ‘hoger’ dan het oorspronkelijke:

‘Zeg Dot, je doet me denken aan onze Guus, toen die nog student was. Die was ’es een keer naar Den Haag geweest met een paar lui en bij een vriend blijven slapen. ’s Morgens versliep hij zich natuurlijk en kwam pas ’s middags op ’t lab. De professor zei, voor hij zich kon excuseeren of wat ook: “En waar komt U vandaan meneer Wendelaar?” En Guus zeg, was heelemaal niet voorbereid. [...] Guus zei: “Ik kom uit Den Haag professor.”

“Zoo. En hadt u niet kunnen zorgen op tijd aanwezig te zijn?”

“Ja, dat wel professor – maar ziet U, mijn meisje is gevaarlijk ziek.”

“Ah zoo,” zei de professor, en keek meewarig, “ik wist niet, dat -e- u geëngageerd was meneer Wendelaar.”

699 Van Marxveldt 1927: 10.

700 Van Marxveldt 1927: 12.

“’t Is ook nog niet officiëel,” zuchtte Guus. Nu, dat was waar gelukkig.
 “En wat mankeert Uw meisje?” vroeg de belangstellende prof... Gauw Dot, noem een Gevaarlijke ziekte.’
 ‘Hemel ja, ik weet niet... Kinkhoest,’ zei Dot.
 Pit proestte. ‘Je bent bijna net zo erg als Guus. Die kon heelemaal niets bedenken. Hij snoot zijn neus maar eens, en kroop weg achter zijn zakdoek, alsof hij aangedaan was. Eindelijk zei hij gesmoord: “Blindendarmonsteking professor.” En die prof was zoo’n schat zeg, die bood hem direct aan, of hij den volgenden dag niet weer naar Den Haag wilde...’
 ‘En is die prof er nog achter gekomen?’ vroeg Dot.
 ‘Natuurlijk,’ zei Pit onverschillig. ‘Guus heeft het hem verteld.’
 ‘En wat zei hij toen?’
 ‘Ja, zoover ging het verhaal nooit,’ grinnikte Pit.⁷⁰¹

Intussen is ook Ella gearriveerd. Haar ouders brengen niet toevallig een aantal weken door in het Duitse kuuroord Bad Nauheim, dat beroemd was om zijn kuren voor gefortuneerde zenuwzieken.⁷⁰² Ella is achttien, maar ziet er stukken ouder uit. Ze is ‘groot en grof’⁷⁰³ en loopt met een wandelstokje ‘waarom ze een pastelblauw lint gebonden had in de kleur van haar jurk’.⁷⁰⁴ Borrebach tekende haar als een gezette jonge vrouw met een ouderwets, krullig kapsel, waardoor ze zich duidelijk van de andere meisjes onderscheidt. Pit noemt Ella een hobbelpaard.⁷⁰⁵ Maar Ella’s grootste mankement is dat ze een onverbeterlijke snob is. Op de derde dag van het samenzijn van de meisjes weet ze te vertellen dat Sonnewende, het jachthuis van een rijke bankier die in Parijs woont, verhuurd is aan een jonkheer. ‘Het is een Padt van Heyendaal,’ zegt ze plechtig. Als Dot oppert dat dat wel eens

701 Van Marxveldt 1927: 25-26.

702 De Nederlandse kranten tussen 1900 en 1940 staan vol mededelingen over belangrijke politici en adellijke heren en dames die in Bad Neuheim kuurden. Bron: Krantenarchief Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

703 Van Marxveldt 1927: 16.

704 Van Marxveldt 1927: 16.

705 Van Marxveldt 1927: 28.

een gefingeerde naam kan zijn, antwoordt Ella: ‘Mama kent de Padt van Heyendaals van vroeger. [...] Tenminste een tak ervan.’⁷⁰⁶

Tijdens een picknick op de hei ontspint zich tussen de meisjes een discussie over standsverschillen. ‘Afkomst en standing verloochenen zich nooit,’ beweert Ella. Als Mia opmerkt dat je al aan de handen iemands afkomst kunt aflezen, antwoordt Ella met een waarschijnlijk onopzettelijke verwijzing naar mevrouw Van Deyl uit *Game – and Set!*: ‘Ja, en de nagels. [...] Trouwens de heele gemakelijkheid van bewegen, houding, spraak – ik kan in een gezelschap onmiddellijk de man van standing ontdekken...’ Als Dot daarop in woede wil ontsteken, maar wordt tegengehouden door Pit, die Ella belachelijk wil maken door met haar mee te praten, zegt Ella: ‘t Is heel gek [...], maar ik zou me nooit kunnen encanailleren met iemand beneden mijn stand, waarvan je toch ook zoo vaak leest tegenwoordig. [...] Die jonkheer Padt van Heyendaal zal wel een aristocraat zijn tot in zijn vingertoppen...’⁷⁰⁷

Pygmalion

Wat de meisjes niet weten, is dat de jonkheer in kwestie op dat moment met autopech op dezelfde plek is beland. Vanachter een bosje volgt hij met belangstelling het gesprek van de meisjes. De jonkheer heet Robbert, studeert rechten in Leiden en logeert met zijn studievrienden Reep, Gerrit Jan, Paul en zijn tante Melie op Sonnewende. Ella’s uitspraken stuiten hem zo tegen de borst dat hij ter plekke besluit de meisjes een lesje te leren. Hij komt achter het bosje vandaan en stelt zich voor als Lucas, de chauffeur van jonkheer Padt van Heyendaal. ’s Avonds spreekt hij met zijn vrienden af dat ze de charade samen zullen voortzetten, ondanks protest van tante Melie, die allerlei problemen voorziet. De jongens loten erom wie zich voor Robbert mag uitgeven. Die eer valt toe aan Robberts tegenpool: de magere, onhandige Gerrit Jan, een boerenzoon uit Gelderland. Gerrit Jan speelt zijn rol met verve. Hij gaat zelfs zover dat hij zich hoogstaander begint te voelen

706 Van Marxveldt 1927: 17.

707 Van Marxveldt 1927: 38-39.

dan zijn vrienden, en zich verbeeldt dat hij slimmer, knapper en geliefder is dan de echte Robbert. Gerrit Jan is dan ook net als Ella een onderwerp van spot in dit verhaal, ook al kun je voor de sociale aspiraties van Gerrit Jan, de boerenzoon, meer begrip opbrengen dan voor Ella, de snobistische parvenu.

Als kort daarop de dikke en ironische Jef, diens zwijgzame sidekick Charles, en Hettie, Robberts zus en Pauls verloofde, zich bij het gezelschap op Sonnewende voegen, begint het verhaal pas echt. Nadat de meisjes tijdens een plotseling opkomende onweersbui op Sonnewende hebben geschild, spreken de twee groepen bijna dagelijks met elkaar af. Er ontstaan al meteen verschillende romances. De sarcastische Reep kan het uitstekend vinden met de kattige Dot en ook de stille Mia en de zwijgzame Charles voelen zich tot elkaar aangetrokken. Tot zover geen problemen. Maar als Ella haar oog laat vallen op de zogenaamde jonkheer, die zijn hart verliest aan Pit, die op haar beurt verliefd is op de zogenaamde chauffeur Lucas en vice versa, liggen de ingrediënten voor een klucht vol malle misverstanden klaar.

Pit neemt rijlessen bij Lucas en geeft hem als beloning daarvoor Engelse les. Dit alles tot afgrijzen van Ella, die dreigt Pits ouders van de mesalliance van hun dochter op de hoogte te stellen. Het hoogtepunt van deze zedenkomedie is de verloving van Ella en de pseudo-Robbert, waar zij hem tegen zijn wil in manoeuvreert. De ontknoping van de persoonsverwisseling vindt plaats tijdens een afscheidsfeestje aan het eind van de vakantie. Als Ella begrijpt dat ze in de maling is genomen, reageert ze woedend. Ze toont zich daarbij in volle glorie de snob die ze is:

Ella gooide haar zakdoek op de grond. Ze trapte erop.

‘O wat gemeen! Wat geméén!’ zei ze. ‘En wie ben jij?’ Als een furie keerde ze zich naar Gerrit Jan.

‘Dat heeft Jef toch al gezegd,’ zei G.J. ‘Ik heet Gerrit Jan Loots. Eerzaam boerenzoon uit de Achterhoek.’

Dot proestte opeens. Ze dacht aan Ella’s verheerlijking van de jonkheer. Dat hij zoo nobel was en zoo aristocratisch en zulke aristocratische handen had.

[...]

‘Dus onder valsche voorwendsele heb jij je aan me opgedrongen,’

schreeuwde Ella bijna tegen Gerrit Jan. ‘Báh, verráder!’
 ‘t Gaat goe-oed,’ fluisterde Jef achter Gerrit Jan’s rug.
 ‘Mag ik even opmerken Ella...’ wilde G.J. zich verdedigen.
 ‘Neen. Zwijg!’ kijfde Ella hem terug, en ze rukte haar avondtasche naar zich toe. ‘Je begrijpt natuurlijk wel dat ik onder deze omstandigheden er geen prijs meer op stel om u te kennen meneer – Loots!’
 Jef had bijna hoera geroepen. Hij klapte zijn hand voor zijn mond.
 En dan scheen plotseling de onvergetelijke zothed van de situatie der laatste weken tot haar door te dringen. Ze schopte een voetkussen, dat haar in de weg lag in een hoek.
 ‘O, wat een gemeene streek,’ zei ze. ‘Wat een ingemeene streek!’ Ze liep de hall in. Rukte haar avondmantel naar zich toe. Lenie was al bij haar.
 ‘Ik zal je even thuis brengen Ella. Je wilt toch naar huis is ’t niet?’
 ‘Natuurlijk. Natuurlijk. En nooit zet ik meer een voet in dit huis!’
 ‘Dat is zeer verstandig,’ zei Reep.
 ‘Ze voelt eindelijk, dat ze zich onsterfelijk belachelijk heeft gemaakt,’ zei Robbert zacht.⁷⁰⁸

Als Robbert Pit zijn liefde verklaart, komt Ella’s voorspelling toch nog uit. Instinctief heeft Pit immers de juiste man gekozen, ook al ging jonkheer Padt van Heyendaal gekleed in een overall en deed hij alsof hij geen Engels kende. ‘Hand in hand met de romantische liefde zegeviert het blauwe bloed – maar de overwinning is wel verdiend, doordat de edelman het ook in moreel opzicht wint van de vermeende jonkheer, die pijnlijk door de mand valt,’ schrijft Ileen Montijn, die in Robbert het moderne verschijnsel van ‘een gewetensvolle, sociaal voelende edelman’ herkent.⁷⁰⁹

Toch – en hier komt het tegenlezen in beeld – overschrijdt de roman ook de conventionele sociale en gendergrenzen. Hoewel de adellijke Pit en Robbert de

708 Van Marxveldt 1927: 275-276.

709 Montijn 2012: 47.

hoofdpersonen zijn, biedt het verhaal ruimte genoeg om ook de niet-gefortuneerde en niet-adellijke Dot als hoofdpersoon te beschouwen. Van Marxveldt gaat uitgebreid op haar achtergrond en haar zielenleven in, veel meer dan dat ze dat bij de andere personages doet. Gerrit Jan, de eenvoudige boerenzoon, verlooft zich bovendien aan het eind van het verhaal met de adellijke en gefortuneerde Lenie, zonder dat dat op problemen stuit. Dat laatste is ook uit genderperspectief interessant, want meestal is het in de romantische literatuur andersom, en trouwt een edelman met een meisje van eenvoudige afkomst. Bovendien gaat het initiatief van Lenie uit, niet van Gerrit Jan.

Dat laatste geldt ook voor de verhouding tussen Pit en Robbert. Anders dan in verhalen als Ovidius' *Pygmalion* en het daarop geïnspireerde gelijknamige toneelstuk van George Bernard Shaw uit 1913, is het hier de vrouw die de perfecte man wil scheppen, niet andersom.

Juweeltje

Een Zomerzothheid zit vol klassieke elementen. Het thema van de roman én de titel verwijzen naar *A Midsummer's Night Dream* van Shakespeare, waarin ook sprake is van een gedaanteverwisseling. En als de jongens erom loten wie 'Robbert' mag zijn, citeert Gerrit Jan uit Shakespeares *The Merchant of Venice*: 'Robbert vouwde de papiertjes minutieus dicht. Hij legde ze op een schaal'tje. "Wie wil het eerst trekken?" "Alle drie tegelijk," zei Paul. "Je lijkt Portia wel," zei Gerrit Jan, die een beenige wijsvinger naar de papiertjes uitstreekte. Hij deinsde achteruit. "Nee, ik heb niet de euvele moed." "Kom Shylock, vooruit!" zei Reep. "Een, twee, drie..."⁷¹⁰

Een Zomerzothheid kenmerkt zich verder door vlotte scènewisselingen, humoristische dialogen, een klassieke eenheid van tijd en plaats, en heel veel komische misverstanden, niet alleen tussen Pit en Robbert.⁷¹¹ De roman bevat naast de referenties naar het werk van Shakespeare nogal wat verwijzingen naar de klassieke li-

710 Van Marxveldt 1927: 68-69.

711 Aukje Holtrop noemt de humor in *Een Zomerzothheid* 'een licht onderkoeld type humor dat ook nu nog werkt'. Bekkering, Van Holtrop en Fens 1989: 400.

teratuur. Robbert heeft het tegen Jef over diens Dulcinea, de denkbeeldige geliefde van Don Quichot uit de gelijknamige roman van Miguel de Cervantes, wat mooi bij het thema van *Een Zomerzothed* past. Want niet alleen Gerrit Jan – die zowel uiterlijk als innerlijk iets van de tegen molens strijdende ridder heeft – denkt ten onrechte dat Pit van hem houdt; ook Jef beweert dat Pit een oogje op hem heeft, al doet hij dat vooral om Robbert te plagen.⁷¹² De roman eindigt met Jef die een couplet uit ‘Die Lorelei’ van Heinrich Heine zingt, omdat Lorelei de bijnaam is die de jongens aan Ella hebben gegeven. Ook Heines gedicht ‘Du bist wie eine Blume’ uit zijn *Buch der Lieder* (1827) komt in het verhaal voor. Gerrit Jan citeert het tijdens een romantische nacht.⁷¹³

Van Marxveldt vermengde de verwijzingen naar de klassieke literatuur op een knappe, onnadrukkelijke manier met gegevens uit de historische werkelijkheid, wat de aantrekkelijkheid van het verhaal voor haar lezers waarschijnlijk vergrootte. De personages zingen en dansen op contemporaine populaire Amerikaanse en Engelse liedjes, en hebben het over bekende sporthelden. Gerrit Jans citaat uit de Nederlandse vertaling van *The Merchant of Venice* verwijst ook naar Louis Bouwmeester, die tussen 1880 en 1920 meer dan tweeduizend keer de rol speelde van de hoofdpersoon Shylock, een onderdrukte Joodse koopman die zijn recht probeert te halen.⁷¹⁴ Dit maakt Gerrit Jans gebaar trouwens des te komieker, omdat hij met zijn schutterige voorkomen en blonde peenhaar het tegendeel is van Bouwmeester. Die speelde met een grijze baard, zware wenkbrauwen en dramatische mimiek een ‘wereldvermaarde’, ‘gruwbare’ Shylock, zoals de Nederlandse kranten schreven.⁷¹⁵

Als Gerrit Jan van Robbert wil weten waarover die met Pit tijdens de rijlessen praat, zegt Robbert: ‘Ja, ik praat elke morgen met haar. En dan hebben we het

712 Van Marxveldt 1927: 207: “Ik zou maar voortmaken,” riep Robert. “Straks wacht jouw Dulcinea jou met smart.” “Bedoel je Pit?” vroeg Jef.’

713 Van Marxveldt 1927: 55.

714 Zie <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/bouwmeester>, geraadpleegd op 15 augustus 2016.

715 Zie *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 5 september 1922 en *De Telegraaf*, 1 januari 1920.

over de liefde en het materialisme. Is 't nou goed?'⁷¹⁶ Afgaande op de kranten uit de jaren twintig was het materialisme, in dit geval bedoeld als het sterk hechten aan geld en goederen (zoals Ella dat doet), destijds een populair onderwerp voor spreekbeurten en openbare discussies voor 'de massa'. Reep en Dot ten slotte maken op een avond zo'n ruzie over de destijds beroemde Franse tennisspeelster Suzanne Lenglen dat Dot met hoofdpijn naar huis gaat.⁷¹⁷ Waarover Reep en Dot precies kibbelen, vermeldt het verhaal helaas niet.⁷¹⁸

De krantenrecensies van *Een Zomerzothheid* waren gemengd. De Ridder, wier eigen moeder een jonkvrouwe was,⁷¹⁹ had grote bedenkingen tegen de roman. 'Een echte Zomerzothheid is dit laatste boek van de populaire Cissy – maar ook niets meer,' schreef ze kriegel in *Het Vaderland* van 23 augustus 1927. 'Ik stel haar Joop ter Heul-serie hooger, doch op zich zelf is dit vakantiegrapje ook weer amusant en vlot beschreven. Het gegeven is niet origineel [...].'

De anonieme recensent van het *Algemeen Handelsblad* van 30 november 1927 vond het verhaal af en toe wel erg onwaarschijnlijk, en soms zelfs een beetje 'héél goedkoop'. Daar stond tegenover dat 'de jeugd [...] gelukkig [houdt] van het romantische, zelfs in dezen nuchteren prozaïschen tijd'. Ze zouden er vanzelf wel achter komen dat het leven zelf allesbehalve romantisch was, dus '[w]aarom zouden wij 't onzen meisjes niet gunnen, dat zij zich vereenzelvigen met Lenie of Pit of Erica. Het leven zal velen hunner helaas wel leren, dat een *Zomerzothheid*

716 Van Marxveldt 1927: 208.

717 Lenglen verloor in haar carrière als amateurspeler slechts één wedstrijd en won zes keer op Wimbledon. Nadat ze in 1926 een professionele tennisspeelster was geworden, baande ze de weg voor andere vrouwen op het gebied van professioneel tennis. Veel aandacht ging uit naar haar zelfontworpen tenniskostuum. Als een van de eersten droeg ze in plaats van een lange rok, korset en blouse met lange mouwen een korte, geplisseerde rok zonder onderrok of onderjurk en een eenvoudige, mouwloze blouse. Zie <http://www.independent.co.uk/news/people/suzanne-lenglen-117th-birthday-google-doodle-today-tennis-champion-four-facts-a7044376.html>, geraadpleegd op 15 augustus 2016.

718 Van Marxveldt 1927:226: 'En Dot had op zo'n onmenselijke manier met Reep over Suzanne Lenglen gekibbel, dat ze 's middags met hoofdpijn was thuisgekomen.'

719 De Ridders moeder was Henriëtte Charlotte Catharina van Hanswijk (1867-1927). Zie <https://www.wiewaswie.nl/personen-zoeken/zoeken/document/a2apersonid/384116145/srcid/43503934/oid/40>, geraadpleegd op 25 september 2016.

meestal is uitgespeeld als de bladeren beginnen te vallen.’

Volgens V.L., de recensent van *De Telegraaf*, demonstreerde *Een Zomerzothoid* weer dat Van Marxveldt zich met Top Naeff kon meten. V.L. noemde de humor van de roman ‘Engelsch’ – een groot compliment, want dat maakte het on-Hollands. V.L. stelde ook dat de toon van het boek steeds amusant en beschaafd bleef. Het thema van de verwisseling van rollen vergeleek zij of hij, geïnspireerd misschien door de vele referenties aan klassieke literatuur, met dat van de toneelstukken van de achttiende-eeuwse schrijver Pierre de Marivaux.⁷²⁰ Ook V.L. kende dus zijn of haar klassieken. Het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 8 oktober 1927 noemde *Een Zomerzothoid* ‘een leuk boek’ en het *Nieuwsblad van het Noorden* van dezelfde datum vond het ‘[E]en boek voor de moderne bakvisch, en als zoodanig een juweeltje’.

Dat *Een Zomerzothoid* impliciet conventionele mannen- en vrouwenrollen op hun kop zette viel geen van de critici op. Je kunt natuurlijk ook beargumenteren dat het in deze roman slechts om een zothoid gaat waarin net als tijdens het carnaval voor even alles op z’n kop wordt gezet. Van Marxveldts romans als *Kwiksilver* en de later gepubliceerde *De Louteringkuur* en *Marijke’s bestemming* doen echter anders vermoeden. Anders dan een tijdelijke opheffing van ongelijkheid tussen klassen en tussen mannen en vrouwen lijkt *Een Zomerzothoid* eerder de vervulling van een wensdroom te zijn, maar dan wel een die in de veilige omgeving van een vrolijke roman plaatsvindt.

720 *De Telegraaf*, 3 september 1927.

Hoofdstuk 11

Tegenschrijven

Veel ‘publieks’- of middlebrowauteurs uit het interbellum schreven niet alleen romans voor volwassenen, maar ook voor kinderen en adolescenten. Soms schreven ze daarnaast detectiveboeken, en hun korte verhalen publiceerden ze vaak zowel in literaire bladen als in publiekstijdschriften.⁷²¹ In een studie naar middlebrowliteratuur stelt Erica van Boven dat deze schrijvers vooral onderhoudende romans schreven. Daarin veroordeelden ze dikwijls de ‘lagere cultuurvormen’ en benadrukten ze de waarde van de ‘hogere’ cultuur.⁷²² Op die manier kon een publieksroman bemiddelen tussen de hoge – dat wil zeggen, de moderne – en de lage, oudere cultuur, waardoor het grote publiek vertrouwd kon raken met nieuwe literatuurvormen.⁷²³ Dergelijke romans vertoonden een vermenging van ‘hoog’ en ‘laag’.

Toch toonden niet alle middlebrowauteurs zich kritiekloos over intellectuele of highbrowliteratuur. Sommigen schreven ‘terug’ en bekritiseerden de highbrow-schrijvers, die volgens hen ‘niet [gaven om] waar het echt om gaat, ook in de letterkunde: het leven, de werkelijkheid, de mens’, zoals Van Boven schrijft.⁷²⁴

Van Boven noemt als voorbeeld van Nederlandse terugschrijvende auteurs Willy Corsari, Ina Boudier-Bakker en Emmy van Lokhorst. Je kunt hier ook Cissy van Marxveldt aan toevoegen, tot op zekere hoogte. Van Marxveldt schreef voor bakvissen, jongvolwassenen en volwassenen; ze publiceerde geestige én serieuze romans, en verwees in bijna al haar romans naar de klassieke literatuur. Haar korte verhalen verschenen in publiekstijdschriften en in kranten, maar niet in de ‘hogere’ literaire bladen. Ze bekritiseerde ook niet expliciet de vertegenwoordigers van de hogere literatuur. Maar ze richtte zich in haar romans wel impliciet

⁷²¹ Van Boven 2009: 290.

⁷²² Van Boven 2009: 302.

⁷²³ Van Boven 2009: 289.

⁷²⁴ Van Boven 2009: 304.

tegen de vooroordelen jegens de middenklasse en jegens vrouwen. Sommige van haar romans geven niet alleen de gelegenheid tot tegenlezen, maar zijn ook tegen-geschreven. Deze verhalen hebben geen conventioneel romantisch slot, waarin de vrouw zich aan de man onderwerpt. De vrouwelijke hoofdpersonen van die romans zijn moedig en nemen zelf initiatieven. Sommigen, zoals Babs uit *Kwik-zilver*, vinden voldoening in betaald, praktisch werk in plaats van in het huwelijk en het moederschap.

In haar dagboek had Setske de Haan zich al even moedig, actief en initiatiefrijk getoond als haar verschillende hoofdpersonen. Als Cissy van Marxveldt had ze haar diepste wens ooit te kunnen schrijven dubbel en dwars waargemaakt. Toch krijg je een heel andere indruk van Van Marxveldt als je de gepubliceerde interviews met haar leest. In het openbaar presenteerde ze zich precies zoals de conventie dat van haar verlangde. Net als Top Naeff creëerde ze weliswaar een beeld van zichzelf als goed opgeleid en belezen, maar in vraaggesprekken en in brieven toonde ze zich vooral bescheiden, passief en antifeministisch.

Belinfante-Belinfante

In juni 1927 verscheen in de *Haagsche Dameskroniek* het eerste openbare interview met Cissy van Marxveldt. Hierin vertelt Van Marxveldt aan de journaliste Hélène van Meekren⁷²⁵ dat ze zich als meisje door Naeffs *School-idyllen* had laten inspireren, dat ze onder het pseudoniem Kitty 't Woud een novelle aan een krant had aangeboden, en dat ze toelatingsexamen had gedaan voor de Universiteit van Cambridge.

Een jaar later verscheen in *De Hollandsche Revue* een vier bladzijden tellend vraaggesprek van Emmy Belinfante-Belinfante met Van Marxveldt. Belinfante-Belinfante, geboren in 1875 in Amsterdam, publiceerde sinds 1919 bij uitgeverijen Em. Querido, Jacob van Kampen en Kluitman kinderboeken en romans voor

⁷²⁵ Hélène van Meekren (geboren in 1881 en in 1943 vermoord in Sobibor) was journaliste, maar had zelf ook een meisjesboek geschreven: *De meisjes Harkesteijn*, dat in 1916 bij Querido was verschenen. Zie <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/169476/helene-van-meekren>, geraadpleegd op 16 augustus 2016.

oudere meisjes. Net als Van Marxveldt schreef ze verhalen voor publikstijdschriften als *Astra* en *Het Meisjesjaarboek*. Ze werkte ook als journaliste en recensente. Ze besprak boeken en interviewde bekende auteurs en toneelspelers niet alleen voor *De Hollandsche Revue*, maar ook voor het *Algemeen Handelsblad*, *Contact*, *Nova*⁷²⁶ en het literaire blad *Nederland*. Voor *De Hollandsche Revue* verzorgde ze bovendien de kinder- en vrouwenrubriek.⁷²⁷ Vanaf 1924 stelde ze voor uitgeverij Jacob van Kampen de populaire *Jacob van Campen's kalender voor gezin en jeugd* samen, een geïllustreerde dagkalender met voor elke dag een kort verhaal van twee bladzijden, geschreven door destijds bekende auteurs, zoals Titia van der Tuuk en A. Sutorius.⁷²⁸

Belinfante-Belinfante kwam uit een bekende familie van schrijvers en uitgevers.⁷²⁹ Ze was een nicht van de feministe en journaliste Emmy J. Belinfante, die in hetzelfde jaar was geboren. Op 30 april 1903 trouwde ze met haar neef Raphael Cohen Belinfante, die in januari 1927 zijn loopbaan als hotelier bekroonde met het directeurschap van het Amstel Hotel in Amsterdam.⁷³⁰ Raphael Belinfante, geboren in Amsterdam in 1880, was de zoon van een musicus en een neef van R. Sequeira, die vóór hem directeur van het Amstel Hotel was geweest. Het echtpaar Belinfante-Belinfante woonde met hun twee kinderen naast het Amstel Hotel.

Belinfante-Belinfantes meisjesboeken waren serieuzer dan die van Van Marxveldt, en vaak ook moralistischer. Belinfante-Belinfante was veertien jaar ouder

726 Een tijdschrift waarover geen enkele informatie te vinden is, behalve een mededeling in de avonduitgave van het *Algemeen Handelsblad* van 11 mei 1927, waarin een 'Joodsche vertelling' van Belinfante-Belinfante in *Nova* wordt aangekondigd.

727 Zie *De Hollandsche Revue* 1928: 1099.

728 Zie *De Hollandsche Revue* 1924: 869, *Het Kind* 1924: 38, *Algemeen Handelsblad*, 17 november 1925. Of Van Marxveldt aan de kalender meewerkte, is niet meer na te gaan.

729 Divendal en Lakmaker 2001: 26.

730 Daar logeerden niet alleen beroemdheden uit Hollywood, maar ook al dan niet voormalige staatshoofden, zoals ex-koning Alfons van Spanje. Toen de broer van de Japanse keizer Hirohito in 1937 een officieel bezoek bracht aan Nederland, logeerde hij met zijn vrouw in het Amstel Hotel, waar hij na een rijtoer door Amsterdam door directeur Belinfante werd verwelkomd. Veel Joodse families vierden er hun familiefeesten, omdat het Amstel Hotel over een koosjere keuken beschikte. Informatie Stadsarchief Amsterdam, archiefdrager nr. 1109, Archief van het Amstel Hotel n.v.

dan Van Marxveldt. In een geschreven portret van haar, dat in september 1926 onder de titel ‘Karakterschets’ in *De Hollandsche Revue* verscheen, liet de anonieme auteur van het stuk uitdrukkelijk weten dat Belinfante-Belinfante niet alleen schreef, maar ook graag musiceerde en danste. De lezers mochten niet denken dat Belinfante-Belinfante een oude dame was, met een ‘afgezakke bril op de neus in een gemakkelijke stoel met een zoeten glimlach om de mond’, die zich schrap zette tegen de moderne geest. Integendeel, de schrijfster was jong van geest en ‘nog vaak zóó dartel en uitgelaten dat ouderen, van haar leeftijd, bedenkelijk schuddebollen’.⁷³¹ Belinfante-Belinfante, benadrukte de auteur, wist intuïtief hoe zij de jeugd moest bereiken. Daarin schulde de kracht van haar boeken: ‘Methodes en systemen van Dalton en Montessori bestudeert ze niet en met opvoedkundige problemen, – het woord is al iets verschrikkelijks voor haar –, houdt ze zich niet op. En tóch, neen, juist dáárom hebben haar boeken een grote paedagogische waarde, omdat het allemaal zoo vanzelf komt, omdat ze met een gevoelig hart en ene ruimen blik in het leven rondkijkt en dan maar schrijven gaat, zoo van-zelf weg, iederen morgen, iederen dag, als de huishouding haar even met rust laat, een paar uurtjes.’⁷³²

Belinfante-Belinfante wordt hier, net als Naeff in het interview met Cohensius uit 1906, als een bescheiden schrijfster gepresenteerd – sterker nog, als echtgenote en moeder die alleen in haar vrije tijd schrijft, als het huis aan kant is en dan ook nog spontaan en ongepland, voor de vuist weg. Belinfante-Belinfante, zo suggereert de anonieme auteur, was een vrolijke vrouw die het wel uit haar hoofd liet om wetenschappelijke werken te bestuderen, ook al wist ze drommels goed wie er op pedagogisch gebied op dat moment toonaangevend waren.

In 1926 had Belinfante-Belinfante echter al zeventien boeken voor kinderen en jongvolwassenen en talloze verhalen, artikelen en interviews in een groot aantal verschillende kranten en tijdschriften op haar naam staan. Zo spontaan en ongepland werkte ze dus niet.

731 *De Hollandsche Revue*, september 1926: 658.

732 *De Hollandsche Revue*, september 1926: 661.

Bondgenoten

In het voorjaar van 1928 toog Belinfante-Belinfante naar de Lomanstraat om Van Marxveldt te interviewen voor haar rubriek 'Dames-Kroniek' in *De Hollandsche Revue*. Van Marxveldt beschouwde ze blijkbaar als een werkende vrouw, want in haar inleiding tot het vraaggesprek schreef ze aan haar lezeressen: 'Mijne dames, ik heb in deze kolommen u veel verteld van werkende vrouwen op ieder gebied, ik stel er prijs op, u een kijkje te geven op een vrouw, die gij in haar zonnige boeken kent, maar van wie u toch nog te weinig weet.'⁷³³

Belinfante-Belinfante begon het interview met een vergelijking tussen Van Marxveldt en de destijds populairste Nederlandse zangers, cabaretiërs en toneelspelers: Cor Ruys, Louis Davids, Buziau en Nap de la Mar. Die was ze, schreef ze, altijd heel dankbaar voor alle vrolijke momenten die ze haar bezorgden. Om dezelfde reden had Van Marxveldt een plaats in haar hart 'als maar weinigen'.⁷³⁴ Vervolgens vergeleek ze Van Marxveldt met Joop ter Heul: 'Had ge u Cissy zóó voorgesteld? Ja, in dat gezicht sprankelt de humor wel. Zit in dien lokkigen bol niet Joop Terheul [sic]? Joop, in al haar overmoed, rekelachtigheid en teergevoeligheid.'⁷³⁵

Humoristisch was Van Marxveldt dus, en volgens Belinfante-Belinfante op het hoogste niveau: geestig, met jeugdige overmoed, maar ook serieus en fijnbesnaard. Om Van Marxveldt nog beter te karakteriseren, gaf Belinfante-Belinfante een impressie van Van Marxveldts huis. Aan de hand van het adres en de inrichting ontstaat het portret van een moderne, maar bescheiden vrouw uit de goed verdienende, hogere middenklasse:

Cissy van Marxveldt – mevrouw Beek-de Haan – heeft haar gezellig home in onze hoofdstad, in het Museum-quartier.

Hoekjes en nog eens hoekjes nooden tot zitten. Veel kussens, bergen kussens!

⁷³³ Belinfante-Belinfante 1928: 623.

⁷³⁴ Belinfante-Belinfante 1928: 623.

⁷³⁵ Belinfante-Belinfante 1928: 623.

Schemerlampjes in alle soorten. Doeken aan den wand, Persjes op den grond en bloemen overal, gerangschikt door een hand, die weet hoe iedere bloem het best tot haar recht komt.

‘Ik heb liever niets op m’n boterham, dan geen bloemen in huis,’ zegt ze.

‘Heusch, ik neem vaak eenige dagen geen gegarneerde boterhammen en koop liever een berg bloemen.’

Ze gaat naar de theetafel, schenkt thee, zet veel lekkers binnen m’n bereik, vertelt me tevens, dat ze dol op snoeperijen is, wat ze in den loop van ons gesprek daadwerkelijk bewijst.⁷³⁶

Daarna komt Van Marxveldts levensloop aan de orde. Ze vertelt dat ze geboren is in Oranjewoud, bij Heerenveen. Dat lokt bij Belinfante-Belinfante de constatering uit dat Van Marxveldt ‘au fond’ een ‘stoere, eerlijke, zoo voor indrukken en humor vatbare Friezin is’; ‘au fond’, omdat ze de indruk maakte een geraffineerde vrouw te zijn, aangezien ‘er veel in haar is, dat aangebracht is door society, door stadsleven en kostschooljaren in Engeland. Daardoor wordt men even op een dwaalspoor gebracht, weet men even niet direct of men te doen heeft met een haast geraffineerde vrouw of een werkelijk spontane, eerlijke, die zich durft te geven zooals ze is. [...] Ze is onberekenbaar, dit zonnekind en brengt je telkens verrassingen. Zoo denk je: ze is tóch oppervlakkig, of een heel diep, innig gezegde, laat je lachen om je eigen, fouten kijk.’⁷³⁷

Belinfante-Belinfante gaat daarna kort in op het verdriet dat de dood van Van Marxveldts vader met zich meebracht, en verbindt dat met de ambivalente indruk die Van Marxveldt op haar maakt: ‘Weg is de Kobold, weg het grappig, lichthartig clowntje, als ze spreekt over *dien* vader. Dan ontdek je ook in de tintelende ondeugende oogen een weemoed, zóó groot, als je met geen mogelijkheid in haar had vermoed. En je voelt, deze vrouw kent het verdriet, de zorgen, de teleurstelling, al wat het leven aan droefheid kán brengen, maar ze weet het weg te lachen, haar

736 Belinfante-Belinfante 1928: 623-624.

737 Belinfante-Belinfante 1928: 624.

zonnige vroolijkheid krijgt altijd weer de overhand en is ze eenmaal weer aan het schrijven, dan “berauscht” ze zichzelf in één jool-klatering.⁷³⁸

Daarna komen alle elementen over het voetlicht die ook in het interview met Van Meekren voorkomen: de tijd in Engeland, waar Van Marxveldt naartoe ging omdat ze in het kleine Oranjewoud niet kon aarden; haar succes in Bath en haar heimwee. Ook de vraag hoelang Van Marxveldt over een boek deed komt in het interview aan de orde. In het antwoord daarop speelt Leo Beek weer een belangrijke rol. Dit keer als mentor, die Van Marxveldt voor het schrijven van *De Stormers* en *Joop en haar jongen* (allebei gepubliceerd in 1925) naar Bergen stuurde en haar zo in staat stelde in alle rust haar boek af te maken. Om de ernst uit dit verhaal te halen, en daarmee haar schrijverschap opnieuw te bagatelliseren, vertelt Van Marxveldt er meteen bij hoe weinig tijd het haar kostte om een boek te schrijven, en dat de tijd in Bergen daarom vooral een vakantie voor haar was:

’t Was op mijn vraag, hoe lang ze wel over een boek deedt, dat ze me antwoordde:

‘O, dat is heel verschillend. Zoo had ik b.v. van “De Stormers” twee hoofdstukken klaar, toen het werk verder niet wilde vlotten. Ook “Joop en haar jongen” bleef in den steek. Het was een wanhopige geschiedenis. Tot mijn man op het lumineuze idee kwam, me met den oudsten jongen twee maanden naar Bergen te sturen. Ik toog daar onmiddellijk aan het werk, pende heele dagen en halve nachten door en heb het weten te bestaan om de twee boeken in anderhalve maand klaar te krijgen. Ik had toen nog veertien volle dagen om zalig te luieren en ik heb dit dan ook gedaan.⁷³⁹

Dit verhaal weerspreekt uiteraard de boze prentbriefkaart die Van Marxveldt in mei 1921 vanuit Wijk aan Zee naar Leo Beek stuurde.

Nadat Belinfante-Belinfante heeft onthuld dat Van Marxveldt ook gedichten

⁷³⁸ Belinfante-Belinfante 1928: 624.

⁷³⁹ Belinfante-Belinfante 1928: 625.

schrijft, maar alleen in het Engels en alleen bestemd voor haar man, eindigt het interview met een lange beschrijving van Van Marxveldts kinderen, ‘Bieps’ en Leo – de oudste ernstig en een beetje stuurs, maar dol op zijn ‘kameraad-moeder’, naar wie heel de ziel van ‘dit fijne, innige kereltje’ uitgaat; de jongste een vrolijke kwajongen.⁷⁴⁰

Wat in dit vraagsprek opvalt, is de indruk die Van Marxveldt op Belinfante-Belinfante maakte. ‘Het bezoek aan Cissy van Marxveldt,’ eindigt Belinfante-Belinfante het interview, ‘heeft me doen kennis maken met één van die vrouwen, die naast een schat van liefde een even groote dosis geest en ruimheid van ziel bezitten.’⁷⁴¹ De bewondering bleek wederzijds, net als de herkenning. Beide schrijfsters waren getrouwd met een zakenman, ook al was Raphael Belinfante vele malen succesvoller dan Leo Beek. De mondaine wereld waarin Belinfante-Belinfante en haar man zich bewogen,⁷⁴² was de wereld die Van Marxveldt en haar man ambieerden. Afgezien daarvan hadden Belinfante-Belinfante en Van Marxveldt een indrukwekkend aantal boeken en verhalen op hun naam staan, waarvan een deel voor meisjes en jonge vrouwen was geschreven. Ze presenteerden zich allebei in het openbaar als conventionele vrouwen uit de hogere middenklasse: bescheiden, onderdanig aan hun echtgenoten, aan wie ze, zo suggereerde vooral Van Marxveldt, alles te danken hadden. Hun huwelijk en het moederschap stonden voorop. Schrijven – werken – deden ze, zeiden ze, slechts als tijdverdrijf.

Dit interview markeerde het begin van een vruchtbare vriendschap en samenwerking tussen de twee schrijfsters. Vanaf deze tijd traden ze op als bondgenoten, waarbij Belinfante af en toe ook als zaakwaarneemster voor haar vriendin fungeerde.

De Louteringskuur

Een jaar na het interview, in juli 1929, verscheen Van Marxveldts *De Louteringskuur*, een roman voor volwassenen, waarin de hoofdpersonen, twee met elkaar

⁷⁴⁰ Belinfante-Belinfante 1928: 626.

⁷⁴¹ Belinfante-Belinfante 1928: 626.

⁷⁴² Zie *De Telegraaf*, 2 april 1937, waar in een artikel benadrukt wordt dat in het Amstel Hotel vooral gasten uit de hogere middenklasse logeren, en kapitaalkrachtige buitenlanders, vooral Amerikanen.

bevriende echtparen, zich tussen de midden- en de hogere klasse, middlebrow en highbrow in bewegen. De vier vrienden brengen samen met hun kinderen de kerstvakantie als *paying guests* door in een landhuis in Overijssel. De twee mannen werken in de zakenwereld en hun vrouwen hebben daardoor voldoende geld voor mooie kleren, huishoudelijk personeel, jaarlijkse vakanties en uitstapjes naar het buitenland.

Als de man van het hoofdpersonage Trix, die ook Puck wordt genoemd, een flirt begint met een jonge aantrekkelijke vrouw, doet Trix alsof ze in een andere gast een vroegere vriend herkent. De aantrekkelijke, nog jonge man speelt het spelletje mee, en zo ontstaat een zedenkomedie over huwelijkse trouw en ontrouw.

De man in wie Trix zogenaamd een jeugdvriend herkent, heet Lex Reigersberg. Hij is de zoon van een lid van de Eerste Kamer, en zo sportief en zo gefascineerd door Trix dat hij het spelletje meespeelt. Met zijn sportieve houding verschilt hij hemelsbreed van de aantrekkelijke jonge vrouw en haar rijke ouders. Van Marxveldt maakt ze alle drie belachelijk: de gezette moeder is een pretentieuze, snobistische houwdegen, de magere vader een bangelijk mannetje dat op alles ja en amen zegt, en hun dochter een hersenloze, egocentrische ijdeltuit. Deze mensen mogen dan geld hebben, van cultuur en literatuur hebben ze geen kaas gegeten. Trix en haar vrienden daarentegen geven voortdurend blijk van hun kennis van de literaire canon. Net als in *Een Zomerzothed* staan ook in *De Louteringkuur* weer heel wat verwijzingen naar klassieke literatuur. Trix heet voluit Beatrice, net als het personage in Dantes *Goddelijke Komedie*. Trix' oudste zoon, de negenjarige Kees, leest voor zijn plezier 'Dantes Hel', het eerste deel uit *De Goddelijke Komedie*, want 'Dante was Kees en Jan – door de weidsche naam van hun moeder – vertrouwd als een liefhebbend oom. Alleen zei Jan oneerbiedig Tante.'⁷⁴³ Anders dan het rijke gezin heeft Trix bovendien de 'makkelijke manieren' van mevrouw Van Deyl, waardoor ze zich van de loyaliteit van hun gastvrouw en de dienstmeisjes verzekert.

Veel erkenning gaat in dit verhaal uit naar een zekere meneer Van Rees, een mysterieuze gast, die de gerespecteerde en erudiete uitgever blijkt te zijn van de

⁷⁴³ *De Louteringkuur* 1928: 24.

New York Standard, een niet nader toegelicht blad. Aan het eind van het verhaal vertelt hij hoe hij zich als Nederlander in de Verenigde Staten heeft omhooggevoerd met moed, durf en doorzettingsvermogen. Hij is een selfmade man die trots is op wat hij heeft bereikt en eerder gelouterd dan gefrustreerd is door alle tegenstand die hij heeft doorstaan. Van Rees is duidelijk gemodelleerd naar de destijds wereldberoemde Edward W. Bok, die als kind met zijn ouders in 1850 van Den Helder naar de Verenigde Staten emigreerde en het daar als hoofdredacteur van het op de middenklasse gerichte *Ladies' Home Journal* tot miljonair bracht.⁷⁴⁴ Meneer Van Rees is een voorbeeld voor Trix en haar vrienden. Als hij door Trix getekende karikaturen onder ogen krijgt, biedt hij haar onmiddellijk een baan bij zijn blad aan. Daarmee geeft hij Trix in potentie ook toegang tot de Amerikaanse upper class waartoe hijzelf behoort.

Al met al is *De Louteringkuur* het werk van een terugschrijvende middlebro-wauteur, die de waarde van de hoge cultuur benadrukt maar die tegelijkertijd ook bekritiseert. In deze roman laat Van Marxveldt weer duidelijk weten dat ze de canonieke literatuur kent, terwijl ze een al te ernstige, intellectuele omgang ridiculiseert door Trix' zoontje 'Dante' tot 'tante' te laten verbasteren. De grootste held in het verhaal is meneer Van Rees, die ondanks zijn positie en zijn omgang met wereldberoemde schrijvers met beide benen stevig op de grond is blijven staan.

De Louteringkuur is ook een vorm van autobiografictie. Net als in *Game – and Set!* en *Een Zomerzothed* verwerkte Van Marxveldt in deze roman een aantal gebeurtenissen uit haar eigen leven, met kleine en grote verfraaiingen. Frank, de man van Trix, heeft een heel jaar in Canada doorgebracht, en Trix zelf heeft een jaar op een voorname kostschool in Frankrijk gezeten. De kinderen lezen *Astra*, het publieksblad waarin Van Marxveldt publiceerde, en Trix verklaart op een ze-

⁷⁴⁴ In 1921 publiceerde Bok in de Verenigde Staten *The Autobiography of a Dutch Boy Fifty Years After*, dat in dat jaar in een beperkte oplage van 175 exemplaren bij Martinus Nijhoff verscheen. Twee jaar later publiceerde de Wereldbibliotheek een ingekorte versie van het boek onder de titel *Leven-Worstelen Zegepraal* in Nederlandse vertaling. Toen Bok in 1921 een bezoek aan Nederland bracht, verscheen een groot aantal lovende artikelen over hem in de Nederlandse pers. Zie Krabbendam 1995: 167-171.

ker moment: 'Ik bloei in 't verborgene',⁷⁴⁵ precies zoals Van Marxveldt dat op 17 december 1924 in haar brief aan de actrice Julia de Gruyter had geschreven. Maar belangrijker hier is dat Trix een baan bij een beroemd Amerikaans blad krijgt aangeboden, door een man die ze vereert. Zo brengt ze het verder dan haar schepster, die slechts nationale roem had vergaard.

Verpozingsliteratuur

De Louteringkuur werd over het algemeen gunstig ontvangen. Kate de Ridder vond het verhaal allercharmantst en roemde Van Marxveldt om haar 'benijdenswaardige fantasie, een vlotte pen, een opgewekten en beschaafden stijl, een groote dosis humor en, wat vooral in deze tijd zoo prettig aandoet: het noodige fijn gevoel.'⁷⁴⁶ Ro van Oven prees de roman vanwege alle 'kostelijke invallen, zooals we van Cissy van Marxveldt gewend zijn'.⁷⁴⁷ De anonieme recensent van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* was vol lof over Van Marxveldts vlotte verhaaltrant en dialogen.⁷⁴⁸

Het enige probleem was dat de recensenten niet wisten hoe ze Van Marxveldts nieuwe boek moesten plaatsen. Voor wie had Van Marxveldt deze roman geschreven? En tot welke categorie schrijvers behoorde ze nu eigenlijk? De Ridder stelde dat ook volwassenen de meeste meisjesboeken van Van Marxveldt met plezier konden lezen. Maar met de nieuwe roman had ze een probleem: voor lezers boven de twintig vond ze het boek te kinderachtig en voor meisjes onder de zestien vanwege het thema niet geschikt. Daarom bleef er niets anders over dan het wat dubbelzinnig als een roman voor 'wat oudere zestien-jarigen tot jonge twee-entwintigen' aan te prijzen, én voor dames van even boven de veertig, maar dan wel zulke dames die die 'op zijn een-entwintigsch kunnen genieten van zo'n bakvischboek'.⁷⁴⁹

Van Oven plaatste *De Louteringkuur* echter stevig in de categorie voor volwassenen. Zij stelde vast dat deze roman een nieuwe ontwikkeling in het werk van

⁷⁴⁵ *De Louteringskuur* 1928: 97.

⁷⁴⁶ *Het Vaderland*, 22 juni 1928.

⁷⁴⁷ In een recensie in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 28 juni 1928.

⁷⁴⁸ Zie het *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 23 oktober 1929.

⁷⁴⁹ De Ridder in haar recensie van *De Louteringkuur* in *Het Vaderland*, 22 juni 1928.

Van Marxveldt liet zien. In *De Louteringkuur* had volgens Van Oven ‘de vroegere onbezonnenheid’ plaatsgemaakt voor een cynisme dat haar aan ‘Sinclair’ deed denken. Wie ze met Sinclair bedoelde zei ze er niet bij, maar waarschijnlijk verwees ze naar de Amerikaanse satirische en maatschappijkritische schrijver Harry Sinclair Lewis, wiens boeken sinds 1914 in Nederlandse vertaling verschenen. In zijn satires maakte hij zowel de lagere klasse als de intelligentsia belachelijk, zoals de Nederlandse terugschrijvende auteurs dat ook deden, maar dan iets minder scherp.⁷⁵⁰ Juist de vergelijking met Sinclair – en ook hierover was Van Oven duidelijk – maakte dat je *De Louteringkuur* niet tot de echte literatuur mocht rekenen. *De Louteringkuur* met zijn flirtende en manipulerende echtgenoten en ‘intrigerende coquettes’⁷⁵¹ behoorde volgens Van Oven tot het genre van de ‘verpoozingslectuur voor volwassenen’, en daarmee, zo kun je concluderen, tot de lectuur van het ‘publiek’, dat Ter Braak zo verafschuwde.

Moest men nu vrezen dat, zoals Van Eckeren deed, Van Marxveldt alle vrouwelijke ingetogenheid had laten varen? Was het succes van haar publieksboeken haar inmiddels naar het hoofd gestegen? Was ze het pad ingeslagen van de oppervlakkige en pikante populaire romans over huwelijkse ontrouw in een mondaine, internationale wereld zoals Sinclair Lewis die schreef?

De enige die daarover uitsluitsel kon geven, was de schrijfster zelf. En dat deed ze, direct en indirect, niet alleen in het interview met Belinfante-Belinfante uit 1928, maar ook in het vraagsprek in hetzelfde jaar met Strenghtolt, de uitgever van *Astra* (en vanaf 1929 van *Den Gulden Winckel*). Daaruit komt echter allerminst een beeld naar voren van een zelfbewuste vrouw die het liefst cynische publieksromans over de mondaine wereld schrijft.

Het dappere huisvrouwkje

Astra was in 1922 als algemeen geïllustreerd maandschrift voor een breed publiek opgericht. Volgens een artikel in het *Algemeen Handelsblad* van 24 december 1923

750 Vgl. <http://www.britannica.com/biography/Sinclair-Lewis>, geraadpleegd op 17 april 2016.

751 Van Oven gebruikt deze term in haar recensie van *De Louteringkuur*.

was het blad een ‘voor Nederland lang niet slecht surrogaat voor Strand, Pearson’s, Windsor en andere ondiepe maar boeiende magazines’. Het tijdschrift verscheen in boekformaat op glanzend papier en in kleur. Het bevatte verhalen van een brede waaier aan binnen- en buitenlandse schrijvers, zoals Dola de Jong, Willy Corsari, Nono (pseudoniem van J.B. Nuges), Emmy van Lokhorst, Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe, Anton Tsjechow, Agatha Christie en Conan Doyle. Foto’s van Amerikaanse filmsterren en mannequins in al dan niet gewaagde badkostuums en poses domineerden het uiterlijk van het tijdschrift. Meestal bevatte een aflevering ook een licht erotische vertelling in de vorm van een sprookje, of verhalen met prikkelende titels als ‘Indische wreedheid’ of ‘Paolina, de Roode Verleidster’.

Dat alles maakt de verwijzing naar *Astra* in *De Louteringkuur* ietwat raadselachtig. Wilde Van Marxveldt daarmee aangeven dat Trix en Frank moderne ouders zijn die hun kinderen vrijlaten in de keuze van wat ze lezen? Of moest het noemen van *Astra* het wat gewaagde onderwerp van huwelijkse ontrouw versterken? Misschien ook distantieerde Van Marxveldt zich in haar roman van het publieksblad door het de kinderen van Trix te laten lezen en niet Trix zelf, of was de verwijzing een privégrap, of zelfs sluikreclame. In het meinumnummer van *Astra* in 1926 had een paginagrote foto van Van Marxveldt gestaan, als eerste in een serie afbeeldingen van *Astra*-medewerkers. Dat ze als *Astra*-medewerker werd voorgesteld was nogal overdreven, omdat ze tot die datum slechts één verhaal voor het blad had geschreven. Dat heette ‘Thé Dansant’ en was een moralistisch verhaal over een verloofd stel van het platteland dat voor het eerst naar een moderne dansgelegenheid gaat. De jonge vrouw wordt jaloers van de aandacht die haar man aan een jong meisje schenkt en wint hem met een list voor zich terug – hetzelfde thema als dat van *De Louteringkuur* dus. Dat *Astra* al na één publicatie een foto van Van Marxveldt opnam, laat zien hoe bekend ze inmiddels was. Dat blijkt ook uit een advertentie die Strengholt in *De Telegraaf* van 3 maart 1926 liet plaatsen. Die bestond uit de simpele mededeling: ‘In ASTRA schrijft Cissy van Marxveldt’, en was boven aan de bladzijde geplaatst, zodat niemand de aankondiging over het hoofd kon zien.

Het interview met Strengholt verscheen in de rubriek ‘Schrijvers en Boeken’ onder de titel ‘Cissy van Marxveldt vertelt’. Strengholt neemt een lange aanloop

eer hij bij het echte vraaggesprek aankomt. Hij begint met te vertellen hoe hij samen met een collega voor zaken naar Brussel was gereisd. Omdat de vergadering langer had geduurd dan verwacht, hadden ze de laatste trein naar Amsterdam gemist. Daarop hadden ze samen met nog een andere vriend de bloemetjes buitengezet, en waren ze pas om vijf uur 's ochtends hun hotelbedden in gerold. Een uur later moesten ze alweer opstaan, omdat de trein naar Amsterdam om zeven uur vertrok. Zo kwam Strengholt doodop en vooral chagrijnig in zijn treincoupé terecht. Nadat hij tevergeefs had geprobeerd in slaap te vallen, zocht hij in zijn koffer naar zijn sigarettenetui. En wat vond hij daar? '[E]n kleurig boek, dat vredig, en van mijn boosaardig humeur volslagen onwetend, in den reiskoffer lag.'⁷⁵² Alsof hij het er niet zelf had in gestopt, ontdekte hij tot zijn grote verbazing *Een Zomerzothed* in zijn bagage. En omdat hij toch niets beters te doen had en zich nog steeds niet helemaal lekker voelde, ging hij het onmiddellijk lezen.

Binnen een uur had hij de roman uit – meer had men niet nodig voor de boeken van Van Marxveldt, laat hij daarmee weten. Maar binnen een kwartier had hij zijn overbuurman wakker gemaakt met zijn gelach. Na het lezen van de roman was hij weer helemaal opgekikkerd, precies zoals het Van Eckeren overkwam na lezing van de boeken van Van Marxveldt:

Ik heb in één uur het boek uitgelezen en toen mezelf aanstonds opgelegd in Astra iets te vertellen over de talentvolle schrijfster. Want 't is mij gebleken, dat het bovenbeschreven minder hartverheffende voorbeeld van merkwaardige humeurverbetering door duizenden soortgelijken ervaringen vooraf gegaan en gevolgd is. Er zijn onvriendelijke, vinnige bakvisschen geweest, die na lezing van Cissy van Marxveldt's boeken plotseling beminnelijk en opgewekt werden; er zijn patiënten geweest, wien de tijd, die restte vóór 't operatiemes in het zieke lichaam zou kerven, onwezenlijk kort gevallen is – dank zij Cissy van Marxveldt's boeken; er zijn jongere en oudere huisvaders die smalend over deze 'meisjesboeken' spraken... tot zij, o

752 Strengholt 1928: 1314.

heel toevallig, er eens een paar bladzijden van lezen en toen aanstonds gingen vragen... of er nóg meer van die boeken bestonden.'

Dat alles had Strengholt doen besluiten een aantal bladzijden te wijden aan 'deze jonge schrijfster – wier boeken in zóó groot aantal gedrukt, gekocht en gelezen worden als door geen half dozijn andere Nederlandsche schrijfsters bereikt wordt'.⁷⁵³ Het werden, afgezien van de tweeënhalf bladzijden tellende inleiding, in totaal zes pagina's, inclusief een paginagrote foto van Van Marxveldt en haar zoontjes. Zeven tekeningen van Hans Borrebach uit *De Louteringkuur* werden gebruikt om episodes uit Van Marxveldts leven te illustreren, wat de illusie wekt dat haar werk haar leven weerspiegelt. Dat is dan ook voor een groot deel de strekking van het interview.

Het gesprek begint met de mededeling dat Van Marxveldts man bij het gesprek aanwezig was, dat Van Marxveldt – 'o, lofwaardige uitzondering' – zich als een 'werkelijk bescheiden vrouw' ontpopte, en dat Cissy van Marxveldt een pseudoniem was.⁷⁵⁴ Achter deze 'gelukkig gekozen nom de plume'⁷⁵⁵ verschool zich volgens Strengholt een heel gewone vrouw uit de betere Amsterdamse stand. In het dagelijkse leven, verzekerde hij zijn lezers, 'is zij het dappere huisvrouwje van een Amsterdamsch zakenman, die in het zgn. Concertgebouwkwartier woont en die dagelijks flaneert langs den Museumboekhandel, waar vaak haar boeken de etalages sieren'.⁷⁵⁶

Nadat Strengholt heeft onthuld dat Van Marxveldt, die ten tijde van het interview bijna negenendertig was, 'een Friezinnetje' was, 'met al de deugden en event. ondeugden van dit kloeke ras',⁷⁵⁷ laat hij de schrijfster zelf aan het woord. Wat volgt, is een interessante mengeling van sociale en intellectuele opwaardering enerzijds en professionele degradatie anderzijds, waarin Van Marxveldt haar achtergrond weer mooier en 'hoger' maakt dan die was en haar werk naar beneden

⁷⁵³ Strengholt 1928: 1314.

⁷⁵⁴ Strengholt 1928: 1316.

⁷⁵⁵ Strengholt 1928: 1316

⁷⁵⁶ Strengholt 1928: 1316.

⁷⁵⁷ Strengholt 1928: 1316.

haalt, veel meer nog dan ze in de interviews met Van Meekren en Belinfante-Belinfante had gedaan.

Een gelukkige moeder

Strengholt laat Van Marxveldts levensverhaal bij haar jeugd in Friesland beginnen. Ze was tot haar verdriet enig kind, vertelt ze ook hier weer, en als jong meisje ‘een bandiet, dol op jongensspelen, voetbal vooral’. Dan komt Van Marxveldts hbs-tijd aan de orde. Ze was elf jaar, zegt ze, toen ze naar de middelbare school ging, waar ze ‘tamelijk den beest schopte, hoogst middelmatig leerde en elk kwartaal rapport-drama’s beleefde, waar ik nog van ril...’⁷⁵⁸ Dat laatste klopt, maar het eerste niet: Van Marxveldt was op twee maanden na dertien toen ze naar de eerste klas van de hbs in Heerenveen ging. Maar hier gaat het dan ook weer meer om een vergelijking met Joop ter Heul dan om de historische werkelijkheid. Want als Strengholt Van Marxveldt vraagt of de natuurgetrouwe ‘schilderingen’ van de schooltijd van Joop ter Heul op Van Marxveldts eigen ervaringen berusten, zegt ze: ‘Ik heb bijna alles, wat ik in mijn dozijn boeken beschreef, voor een deel werkelijk beleefd.’⁷⁵⁹ Over haar eindexamen vertelt ze opnieuw dat ze een blindedarmonsteking simuleerde en dat ze het voor elkaar kreeg dat ze een aantal maanden rust kreeg voorgeschreven, waardoor ze geen eindexamen kon doen. Hierin berustte haar vader, ‘die ten slotte ook de schattige vader van “Joop ter Heul” was!’⁷⁶⁰

In het verdere verhaal over haar middelbareschooltijd vertelt, wekt Van Marxveldt de indruk dat ze een brede en gedegen opleiding had gekregen. Als middelbare scholiere werd ze, zo vertelt ze, niet alleen bijgestaan door een lerares Engels die model had gestaan voor Joops juffrouw Wijers, maar ook, zegt ze, door een ‘dollende, rasechte Zwitserse, die hoopvol trachtte mij van Fransche conversatie

758 Strengholt 1928: 1316.

759 Strengholt 1928: 1317. Tot de uitgave van *De Louteringkuur* had Van Marxveldt dertien romans gepubliceerd, wat erop wijzen kan dat het interview met Strengholt voor de publicatie van dat boek in juni 1928 plaatsvond.

760 Strengholt 1928: 1317.

te doordringen'.⁷⁶¹ Van deze Zwitserse is in Van Marxveldts dagboek uit 1908 en in andere persoonlijke en officiële documenten geen spoor te bekennen. Maar of Van Marxveldt hier de waarheid spreekt of niet doet er niet toe. Waar het in dit interview om gaat, is dat het idee gewekt wordt dat Van Marxveldt haar leven in haar boeken had vastgelegd en dat je haar leven dus uit haar boeken kon aflezen. In werkelijkheid vertelde ze een verhaal over haar leven dat overeenkomt met de levens van haar personages. Hier imiteerde de kunst niet het leven, maar het leven weer de kunst. Dat geldt ook voor de rest van haar levensverhaal.

Nadat Strengholt Van Marxveldt heeft laten vertellen dat ze in Bath op een kostschool zat die haar was aanbevolen door 'juffrouw Wijers, die er een meisje kende',⁷⁶² gaat ze kort in op de cursus ter voorbereiding van het examen mo-Engels die ze in Leeuwarden volgde. Dan komen haar tijd als leerling-journaliste bij de krant en haar eerste jaren in Amsterdam aan de orde, waarbij Van Marxveldt naar haar eerste en tweede roman verwijst: 'In Amsterdam op kamers... en daarna op 't kantoor [in een noot wordt hier verwezen naar *Het hoogfatsoen van Herr Feuer*] 't beviel me zalig. Ook het pension was buitensporig naar mijn zin: als je tijd hebt, lees dan maar eens "Vriendinnen", waarin ik al mijn pensionbelevissen heb geschreven.'⁷⁶³ Als Van Marxveldt vervolgens over haar schrijverscarrière vertelt, legt ze het initiatief weer bij twee mannen, maar nu niet bij haar vader en haar man, maar bij de directeur van Sijthoff en haar man:

En toen... op een mooien Augustusavond, na een middag van regen, kwam opeens de gedachte bij me op eens wat te gaan schrijven! Ik had inmiddels in het pension Bob, mijn heer en gebieder, al ontmoet... [...] Hij is trouwens mijn stimulant geweest, die mij tot mijn werk 'geïnspireerd' heeft. Ik wierp mij op een heftig dramatisch onderwerp 'Toen hij weg was...'
Deze eersteling aanvaardde 'Panorama' met de verzekering, dat men gaarne

761 Strengholt 1928: 1317.

762 Strengholt 1928: 1318.

763 Strengholt 1928: 1319.

meer werk wilde hebben. Het honorarium fuifden Bob en ik bij voorbaat ‘driedubbel’ op.

Well, en daarmee begon mijn lijdensweg. De toenmalige directeur van Sythoff, de heer Tersteeg (‘J. Eilkema de Roo’) ging zich voor mijn werk interesseren, stond me met vriendschappelijken raad bij en gaf ook mijn eerste boek ‘Game – and Set!’ uit, dat later bij Valkhoff en Co. onder den titel ‘Vriendinnen’ herdrukt is. Van toen af volgden de boeken geregeld op elkaar.⁷⁶⁴

Vervolgens vertelt Van Marxveldt dat door al haar boeken ‘de figuur van Leo, mijn man, Bob in mijn boeken’ zweeft. Zichzelf beschrijft ze als ‘getrouwd, gelukkige moeder van de twee bandieten, die u ook kent, de Tok en Noek uit “*Rekel*”’. En op de laatste vraag, of ze ernaar verlangde ‘om nog eens een heuschen “roman” te schrijven, of een drama’, antwoordt ze: ‘Neen, eerlijk niet: ik verlang alleen naar een groote autotocht met een eigen auto door het Zuiden van Frankrijk, of door de Sahara voor mijn part.’ Waarna ze het gesprek afsluit met de uitroep: ‘En nu heb ik er genoeg van: ik ga met je dochter spelen, dat is wel zoo interessant!’⁷⁶⁵ Dat alles klinkt allemaal heel bescheiden – bescheidener zelfs dan in het interview met Belinfante-Belinfante. Van Marxveldt, zo s de strekking ook van dit interview, schreef weliswaar succesvolle romans, maar was gelukkig op en top vrouwelijk gebleven. Ze was een liefvallig, opgewekt en dienstbaar huisvrouwetje en moedertje.

Het ideaal van werkende vrouwen die toch op en top vrouwelijk en bescheiden waren gebleven, droeg *Astra* ook in andere artikelen uit. Zo wordt een kort interview uit 1928 met Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck, journaliste, feministe en een van de oprichters van de Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht,⁷⁶⁶ als volgt ingeleid: ‘Mevrouw W. Wijnaendts Francken-Dyserinck, een

⁷⁶⁴ Strengholt 1928: 1319.

⁷⁶⁵ Strengholt 1928: 1320.

⁷⁶⁶ De Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht had zich in 1906 afgesplitst van de Nederlandsche Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, onder andere omdat de Vereeniging geen mannen toeliet. Zie http://www.atria.nl/atria/content/262343/esther_welmoet_wijnaendts_francken-dyserinck, geraadpleegd op 12 mei 2016.

der voortvarendste strijdsters der vrouwenbeweging, die toch altijd “Vrouw” bleef [...].⁷⁶⁷ Wijnaendts Francken-Dyserinck zelf haastte zich in een interview met Amy Vorstman-ten Have⁷⁶⁸ in *Astra* uit 1927 haar lezers ervan te overtuigen dat deze journaliste en schrijfster weliswaar als een ‘werkmachine’⁷⁶⁹ acht uur per dag werkte om de kost voor haar gezin te verdienen, maar toch een ‘elegante verschijning’ en ‘uitstekende moeder’ was gebleven. Vorstman, onder andere redactrice van *Het Rijk der Vrouw*⁷⁷⁰ en van *Panorama*, was volgens Wijnaendts Franken-Dyserinck een ‘nieuwe vrouw’ en een ‘tijdverschijnsel’:

Nieuwe vrouw noemde ik Amy Vorstman-ten Have.

Ongetwijfeld.

Kostwinster voor haar gezin, stoere werkster met de pen, een tikje ruw soms even, (reactie op het vroegere ingesnoerde bestaan) elegante verschijning en uitstekende huisvrouw en moeder. Wat een gesoigneerde lunch en wat een hartelijke intelligente kinderoogen, die even bij moeder om het hoekje komen kijken. Altijd weet ze nog tijd te vinden om zelf de lessen te overhooren!

Ze is te benijden, omdat ze past in den tegenwoordigen tijd in z'n goede verschijning. [...] Tijdverschijnsel.⁷⁷¹

Dit had ook een beschrijving van Van Marxveldt kunnen zijn. Tot Leo Beek een vaste baan kreeg bij de Bijenkorf, was ook zij immers kostwinster geweest, en na zijn aanstelling zorgde zij nog steeds voor het leeuwendeel van hun inkomen. Ze schreef in deze tijd bijna één goed verkopend boek per jaar. Ze had dus het volste recht om met trots over haar artistiek talent te praten, zoals ze dat Trix in *De Lou-*

⁷⁶⁷ *Astra* 1928: 629.

⁷⁶⁸ Na haar tweede huwelijk in 1932 noemde de schrijfster zich Amy Groskamp-ten Have.

⁷⁶⁹ Wijnaendts Francken-Dyserinck 1927: 1091.

⁷⁷⁰ *Het Rijk der Vrouw* werd in 1924 als weekblad over mode en huishouding opgericht en uitgegeven door Sijthoff. In 1949 ging het op in het tijdschrift *Eva*.

⁷⁷¹ Wijnaendts Francken-Dyserinck 1927: 1092.

teringkuur laat doen. En als ze dat te moeilijk vond, had ze zich als werkende moeder kunnen presenteren, zoals ze dat tegenover Belinfante-Belinfante had gedaan en zoals Wijnaendts Francken-Dyserinck Amy Vorstman-ten Have presenteerde: een vrouw van haar tijd, zoals ook Babs uit *Kwiksilver* zichzelf ziet. In het interview met Strengholt ging Van Marxveldt in haar bescheiden zelfpresentatie nog een grote stap verder. Hierin ontkende ze zelfs dat ze ‘echte’ romans kon schrijven en beweerde ze dat ze het veel prettiger vond om andere dingen te doen, zoals met het dochtertje van Strengholt spelen.

Hakende schrijfters

Waarom haalde Van Marxveldt in openbare interviews haar werk, haar talent en haar toewijding zo naar beneden? Een antwoord op die vraag is te vinden in Strengholts lange inleiding. Daarin rechtvaardigt hij waarom juist hij, nota bene de uitgever van *Astra*, niet alleen met plezier een vrolijk en onderhoudend boek van een populaire schrijfster had gelezen, maar haar ook had geïnterviewd. Aan het eind van het vraaggesprek maakt hij nog eens duidelijk dat hij weet wat voor vlees hij in de kuip had, voor het geval dat dat de lezer was ontgaan. Eerst legt hij voor een tweede keer uit waarom hij Van Marxveldt had geïnterviewd: ‘Lezers en lezeressen willen – zoo is ’t altijd geweest – graag bijzonderheden kennen over de persoon van hem of haar, wier boeken zij lezen. De vele ‘Astra’-abonné’s, die Cissy van Marxveldt’s werk waardeeren, hebben nu, dunkt mij, een vluchtigen kijk gekregen op de persoonlijkheid van het vrouwtje, wier boeken zij geregeld met zooveel vreugde verslinden.’⁷⁷² Hij had dus alleen met Van Marxveldt gesproken om zijn lezers een genoegen te doen. Vervolgens legt hij zijn literaire credo vast:

‘Met zooveel vreugde’.

Laat ik, tot slot, het daar nog even over hebben. Eerlijk gezegd: Wat Cissy van Marxveldt schrijft, heeft met literatuur maar heel weinig te maken, het heeft trouwens geen enkele pretentie in die richting! Maar de waarde

⁷⁷² Wijnaendts Francken-Dyserinck 1927: 1320.

van haar werk mag dan in andere richting te vinden zijn – haar kwaliteiten zijn er zeker niet minder om. Want elk boek van Cissy van Marxveldt – en in 't bijzonder haar nieuwste werk 'De Louteringkuur' – ademt zonnige levensblijheid, het maakt een Nurks tot een blijmoedig mensch, het doet je gelooven aan het leven, en het maakt je sterk als de dreiging van melancholie een aanslag doet op aangeboren opgewektheid.

Elk boek van Cissy van Marxveldt is een bron van optimisme, van vast vertrouwen in het goede van den loop der dingen!⁷⁷³

Met andere woorden, het werk van Van Marxveldt was geen literatuur, maar lectuur die je als een aspirientje innam als je moe, chagrijnig, melancholiek of ziek was. Bovendien ging het hier om het boek van een vrouw. Volgens de schrijver Anthonie Donker waren schrijvende vrouwen destijds een geheel nieuw fenomeen, dat niets aan de kwaliteit van de Nederlandse literatuur toevoegde. Integendeel. 'Ons land,' schreef hij in 1930 in een artikel in het letterkundig tijdschrift *Critisch Bulletin*, '[telt] circa honderd dames die met een breipen romans haken.'⁷⁷⁴

In haar onderzoek naar 'vrouwenromans' en de literaire kritiek tussen 1898 en 1930 laat Erica van Boven zien dat hoewel de meeste schrijfsters uit die tijd geen groepen of bewegingen vormden, ze toch vaak worden gezien als een aparte klasse, die een minderwaardig soort boeken produceerde: de damesroman.⁷⁷⁵ Die term sloeg niet op het soort boeken dat vrouwen produceerden, maar ook niet op een sociale klasse. Het begrip 'damesroman' verwees naar de vermeende psychologische en fysiologische kenmerken van vrouwen, die maakten dat vrouwen geen echte Literatuur konden produceren.⁷⁷⁶ Mannelijke critici als Ter Braak en

773 Wijnaendts Francken-Dyserinck 1927: 1320.

774 'Romancières', in *Critisch Bulletin* 1 (1930), 65-67.

775 Van Boven 1992. Zie ook Van Boven 2000 en 2001.

776 Vgl. Van Boven 1992: 154-155: "Damesroman" fungeert in de praktijk als een literaire diskwalificatie of literair-historische plaatsbepaling, en heeft daarnaast een psychologische dimensie. Dit maakt het tot een uiterst onhelder begrip. Het vertrekpunt lijkt "sociologisch" te zijn, maar de invulling is literair-historisch (meer expliciet) en psychologisch (meer impliciet). In het gebruik lopen deze twee betekenisvelden op een verwarrende manier door elkaar.'

Du Perron refereerden met die term aan praktisch alle schrijvende vrouwen. Bovendien verwees het woord vaak op denigrerende wijze naar de ‘kleinburgerlijke’ achtergrond van een schrijfster, of ze die nu werkelijk had of niet.⁷⁷⁷

Dat veel schrijfsters succes hadden met hun werk sprak helemaal tegen hen. Zo sprak Ter Braak in 1928, drie jaar nadat Jo van Ammers-Küller met veel succes haar roman *De opstandigen* had gepubliceerd, twee jaar na de verschijning van Top Naeff *Letje* en in het jaar waarin *De Louteringkuur* uitkwam, ‘van “onze vrouwelijke best-sellers” die ‘er dan waarachtig in geslaagd [zijn] de belangstelling van een volk, wat zeg ik, een natie, tot kopens toe te stimuleren!’⁷⁷⁸ Dat laatste was niet als een compliment bedoeld, maar als kritiek en waarschuwing. Populaire schrijfsters waren broodschrijfsters zonder talent en zonder roeping. Zij bedierven met hun verpozingsliteratuur de markt voor echte, dat wil zeggen mannelijke, auteurs, die een belangrijke boodschap wilden uitdragen en niet om het geld schreven. ‘Ter Braak maakte zich zorgen over een kwalificatie als “een goede Van Ammers”,’ schrijft Van Boven. ‘Zou het publiek wel weten dat die van een totaal andere orde was dan “een goede Bordewijk”, die immers met heel andere maatstaven was gemeten?’⁷⁷⁹

De dichter Jan Engelman onderschreef Ter Braaks angsten en vooroordelen, en voegde daaraan toe dat echte kunst een mannelijke aangelegenheid was.⁷⁸⁰ Th. de Jager stelde in 1931 in het jongerentijdschrift *Roeping* dat ‘de moderne literatuur bij uitstek viriel, zelfs hyperviriel is’. Vrouwen, meende hij, konden geen moderne

777 In haar autobiografie levert Romein-Verschoor kritiek op het gebruik van het woord ‘damesroman’ en kritiek op het genre als ‘burgerlijk’. Daarbij versterkt ze bedoeld of onbedoeld de pejoratieve connotatie van het woord: [G]ecomplceerder werd de zaak, toen nieuwe literaire stromingen als die van *Het Getij* en *de Vrije Bladen* zich gingen distantiëren van de “burgerlijkheid” van een bepaald soort proza, met name de damesromans. Ik werd er niet door gegrepen [...]. Dat distantiëren van “het burgerlijke” was te veel een afstand scheppen dan ervaren dat die er was, de vernieuwing om de vernieuwing [...]. En al de hoon, door de jonge literaten over de damesroman uitgestort, veranderde er niets aan, dat ik in romans als *De Dood van Angèle Degroux* [van Hendrik Marsman] of *Dr. Dumay* [van Menno ter Braak] op zinnetje stuitte die me aan Top Naeff herinnerden.’ (Romein-Verschoor 1970: 235.) Van Dale (1999) geeft als definitie van het woord damesroman ‘zeer romantisch boek, vooral voor vrouwen geschreven’.

778 Geciteerd in Van Boven 2000: 692.

779 Van Boven 2000: 692.

780 Van Boven 2000: 690.

literatuur produceren omdat ‘de vrouw’ in wezen ‘receptief’ was, terwijl de moderne literatuur juist ‘heftig, actief, creatief en inventief’ was – eigenschappen die alleen mannen van nature bezaten.⁷⁸¹ Ook wie literatuur niet uitsluitend als een mannenaangelegenheid zag – zoals Van Eckeren – neeg ertoe het werk van schrijvers te beoordelen aan de hand van definities van vrouwelijkheid als bescheiden en passief.

Geen wonder dat Van Marxveldt in het interview met Strengholt haar talenten ontkende. Dat paste bij haar sociale ambities, want dames uit de hogere kringen werkten niet, en al helemaal niet om de kost voor het gezin te verdienen. Door te benadrukken dat ze geen echte literatuur schreef, kon ze bovendien de kritiek weer voor zijn. Want wie wilde er nu als pretentieuze schrijfster beschouwd worden, die zelf niet doorhad hoe gevaarlijk haar broddelwerkjes waren? En dan mogelijkerwijze door Ter Braak of Engelman neergesabeld worden?

Waterverf

Van Marxveldt presenteerde zich tegenover Strengholt en de lezers van *Astra* zoals vrouwen dat eeuwenlang hebben gedaan. We leren allemaal al op jonge leeftijd over onszelf te vertellen op een manier die is aangepast aan cultureel-maatschappelijk geaccepteerde opvattingen over gender en klasse. Of we het beseffen of niet, onze cultuur geeft ons een innerlijk script. Aan de hand daarvan richten wij ons leven in.⁷⁸²

Mannen, zo stelt de Australische schrijfster Jill Ker Conway, hadden – en hebben – meer en vooral positieve verhalen tot hun beschikking. In de geschiedenis van de westerse autobiografie konden ze kiezen uit verschillende actieve heldenplots, zoals die van de christelijke held, die na een leven in zonde en een daaropvolgende innerlijke zoektocht zich tot God bekent. Een romantische variant hierop is de man die aan het einde van de queeste zijn leven in dienst stelt van het volk of van

781 Van Boven 2001: 129.

782 Conway 1999:6: ‘Whether we are aware of it or not, our culture gives us an inner script by which we live our lives.’ Vgl. ook John Paul Eakin 2008.

een ideaal. Een modernere versie van de heldenplot is de selfmade man, die zich, zoals Edward Bok, uit een armoedig bestaan schijnbaar door eigen kracht omhoog weet te werken en miljonair wordt, of de modernistische schrijver, die in zijn werk op zoek gaat naar de zin van het bestaan, zoals James Joyce en Marcel Proust.

Vrouwen konden slechts een keuze maken uit twee varianten van een passieve plot. De eerste was de christelijke variant, die bestond uit de totale overgave aan God, zoals nonnen en heiligen in spe die nastreven. De tweede was een seculiere variant van de eerste, waarin de vrouw zich door een man laat meevoeren en zich aan hem onderwerpt.⁷⁸³ De laatste vorm ontstond volgens Conway in de negentiende eeuw met de opkomst van de middenklasse en haar obsessie met romantische liefde, het huwelijk, het gezin, geld en maatschappelijke opgang.⁷⁸⁴

Belangrijk is dat het hier om een ideaal ging. Wie zich tegen dat ideaal keerde, moest echter rekenen met onbegrip of hoon. Toen de achttiende-eeuwse schrijfster Belle van Zuylen haar roman *Caliste* (1787) niet in een huwelijk liet eindigen, vroeg haar Franse vak- en tijdgenote Madame de Staël zich af waarom Van Zuylen haar romans niet afmaakte.⁷⁸⁵ Bij Van Marxveldt werd het open einde van *Kwiksilver* door de pers domweg genegeerd.

Hoewel er dus al minstens sinds de achttiende eeuw Nederland vrouwen waren die zich in het openbaar op assertieve en daarmee mannelijke wijze over hun leven en werk uitlieten, zoals ook Mina Kruseman, confirmeerden in het interbellum veel Nederlandse schrijfsters zich in openbare uitspraken over hun leven en werk

783 Een mooi voorbeeld hiervan is te vinden in een beschrijving van Vincent van Goghs moeder over de ontwikkeling van een van haar dochters in een brief uit 1875: '[Anna] is zo geheel veranderd bij wat zij vroeger was en wel veranderd ten goede. Ieder die haar ontmoette, merkt dit op en wij het best en het meest van nabij. Ze heeft zo in groot en klein geleerd zichzelf te verloochenen en is zo kalm en tevreden geworden en hare vormen zo wellevend.' Geciteerd in Willem-Jan Verlinden, *De zussen Van Gogh*. Amsterdam, Ambo|Anthos 2016: 14.

784 Conway 1999: 14. Vgl. ook Gilbert en Gubar 2000: 64: '[...] the literary woman has always faced [...] degrading options when she had to define her public presence in the world. If she did not suppress her work entirely or publish it pseudonymously or anonymously, she could modestly confess her female "limitations" and concentrate on the "lesser" subjects reserved for ladies as becoming to their inferior powers.'

785 Zie Pierre H. Dubois en Simone Dubois, *Zonder vaandel. Belle van Zuylen 1740-1805*. Amsterdam, Van Oorschot 1993: 593-594.

nog steeds aan de dominante vrouwenplot. Ze waren, vertelden ze, ontdekt door een man die hen in hun verdere carrière – als ze dat woord al gebruikten – begeleidde en stimuleerde. Hun succes hadden ze hoe dan ook aan een man te danken. En wat het schrijven zelf betreft: ze deden maar wat. Het gebeurde allemaal zonder erover na te denken en zonder vooropgezet plan.

Een mooi voorbeeld hiervan is de bundel *Onze Mei* uit 1927, waarin twaalf bekende Nederlandse schrijfsters over hun jeugd vertellen. Geen van deze auteurs schrijft ook maar iets over beginnend schrijverschap of de wens later schrijfster te worden, laat staan een bekende schrijfster.⁷⁸⁶ Ze lieten zich zo bescheiden over hun vroege jaren uit dat het zelfs de recensenten opviel. De anonieme recensent van *De Telegraaf* van 5 februari 1928 schreef zelfs dat de bundel onrustbarend was voor beroepskeuzeadviseurs en ouders omdat ‘de literatuur haar toekomstige discipelen [blijkt] te kiezen zonder veel voortekenen, zou men zoo zeggen, naar deze herinneringen te oordelen’.⁷⁸⁷

Toen Annie Romein-Verschoor in de jaren dertig vrouwelijke auteurs ondervroeg over de invloed van de Tachtigers op hun werk, vertelden die haar dat ze hun ontwikkeling als schrijfsters zagen ‘als een ondoorgrondelijk, innerlijk proces, waarop zij alle bewuste invloed van tachtig verwerpen en de onbewuste slechts schoorvoetend ervaren’.⁷⁸⁸ ‘Het is opmerkelijk,’ voegde Romein daaraan toe, ‘dat schrijfsters, die men naar haar literaire ontwikkeling vraagt, zo vaak [...] antwoorden, dat ze “zo maar” zijn gaan schrijven, of er “vanzelf” of omdat ze “het niet konden laten” aan zijn begonnen.’⁷⁸⁹ Sommige schrijfsters gingen nog verder, en beweerden in het openbaar dat ze geen romans konden schrijven, zoals Van Marxveldt deed. Zo kozen ze, in de woorden van Mineke Bosch, ‘een publieke zelfpresentatie die in overeenstemming [was] met [hun] verwachting van de perceptie daarvan bij het publiek in kwestie, en die [zij] met die gekozen zelfpre-

786 Van Lith-van Schreven 1936: 174.

787 Krantenarchief Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

788 Romein-Verschoor 1977: 40. Zie ook Van Boven 1992: 12.

789 Romein-Verschoor 1977: 41.

sentatie ook in zekere zin kon afdwingen'.⁷⁹⁰ Met andere woorden, schrijfsters als Van Marxveldt, Belinfante-Belinfante en Naeff gedroegen zich zoals het van hen werd verwacht. Daarmee bevestigden ze het conventionele beeld van vrouwen als passief, bescheiden en ongevaarlijk, én zorgden ze ervoor dat men hen ook zo zag – een dubbele bevestiging dus.

Bij Van Marxveldt speelden in haar zelfpresentatie als schrijfster zoals gezegd ook sociaaleconomische motieven een rol. In zijn ambitie hoger op de maatschappelijke ladder te komen, presenteerde Leo Beek zich, zoals uit Van Marxveldts brieven aan haar nicht en uit het interview met Strengtholt blijkt, als reserveofficier die in het burgerleven eerst een succesvol handelskantoor bestierde en vervolgens een hoge, verantwoordelijke baan bij een groot, semi-internationaal warenhuis bekleedde. Ook in dat beeld paste geen actieve, schrijvende echtgenote, laat staan een die meer verdiende dan haar man. Ook daarom presenteerde ze zich in het openbaar als de vrolijke moeder van twee bijdehandse jongens en de goedopgeleide echtgenote van een succesvolle zakenman uit de Amsterdamse Concertgebouwbuilt. Als kind, vertelde ze, had ze een buitenlandse gouvernante gehad. Daarna had ze op een buitenlandse kostschool gezeten. Voor de finishing touch, suggereerde ze, zoals het meisjes uit de hogere middenklasse betaamde. Op kostschool had ze haar kennis over klassieke literatuur opgedaan. Haar onderhoudende meisjesboeken schreef ze louter voor haar plezier, zoals andere dames met waterverf stoeiden.

Wat Van Marxveldt in het openbaar niet kon en niet wilde doen, deed ze in haar werk. In haar romans toonde ze haar literaire talent, en gaf ze haar hoofdpersonen in al dan niet bedekte termen haar verlangen naar onafhankelijkheid mee. Joop lijkt zich aan haar man aan te passen, maar dat is schijn. Babs en Trix vinden voldoening in betaald werk, en Pit en Dot zetten mannen naar hun hand. En in minstens één roman laat Van Marxveldt haar vrouwelijke hoofdpersoon impliciet kritiek leveren op het idee dat mannen superieur zouden zijn aan vrouwen. Dat boek is *De Arcadia. Een genoeglijke reis naar Spitsbergen*, dat net als *De Loutering-*

⁷⁹⁰ Bosch 2012: 12. Bosch verwijst hier naar *The Presentation of Self in Everyday Life* van Erving Goffman uit 1959.

kuur in 1928 verscheen. De kritiek is verpakt in de vrolijke observaties van een jong kantoormeisje.

Adam en de rib

Eind jaren twintig rees Van Marxveldts ster als schrijfster van meisjesboeken steeds hoger. In de brochure *Beoordeelde en goedgekeurde boeken 1919-1928*, samengesteld door het Genootschap van Leraren aan Nederlandse Gymnasia, werden tien van haar boeken voor meisjes aanbevolen: de gehele *Joop ter Heul*-serie, *De Kingfordschool*, *Rekel*, *De Stormers*, *Vriendinnen* (de nieuwe titel van *Game – and Set!*), *Kwikzilver* en *Een Zomerzothed*.

In deze tijd werd er echter ook weer kritiek geleverd op de vele hbs-romans voor meisjes, althans volgens een artikel van Jac. Rodenburgh in *De Hollandsche Lelie* van 24 oktober 1928. Op een ‘grote bakvisschenthee’ had Rodenburgh klachten over de voorspelbaarheid van meisjesboeken gehoord:

‘O,’ zei een aardig meisje van de H.B.S., ‘we krijgen boeken in overvloed, maar ’t is zoo gloeiend vervelend, dat ze haast allemaal geschreven zijn naar ’t zelfde recept. Of je nou ’t eene boek leest of ’t andere, ze komen vrijwel allemaal op ’t zelfde neer.’

‘Belhamels op school,’ somde een harer op. ‘Of nare, verwende nesten, die niets anders doen dan luieren. ’t Hangt soms van steppen en trotten aan mekaar,’ riep een tweede. ‘Och jee, dan is ’r nog een ander thema,’ meende een derde, ‘de onbegrepen juffrouw, die overhoop ligt met haar heele familie en zich dood-ongelukkig voelt.’

‘Vergeet de robbedoes niet, de wildzang, die alles verkeerd doet en aan ’t slot een reuze-huwelijk sluit,’ schaterde een vierde.⁷⁹¹

⁷⁹¹ Rodenburgh 1928: 267.

Rodenburgh begreep de klachten. Zij, of hij,⁷⁹² weet die aan een grote groep vrouwen die, geïnspireerd door het succes van Naeffs *School-idyllen* en gespeend van enig talent, hun eigen schoolervaringen te boek stelden. Maar wat de meisjes dan wilden lezen? ‘We zouden eens iets héél anders willen,’ hadden ze volgens Rodenburgh geantwoord, ‘géén flirtboeken, niet altijd van dat gezeur, dat we meest véél beter zélf weten. ’t Begint ons zo te vervelen. We willen eens lezen over dingen, die we niet weten, waar we wat van opstrijken en waar we nog ’s over kunnen nadenken.’⁷⁹³ Rodenburgh besprak twee meisjesboeken die volgens hem of haar precies voldeden aan de wensen van moderne meisjes: *Nora in Amerika* door Jenny IJsselstein (1928) en *Jeugd*, het ‘authentieke’, maar in werkelijkheid bewerkte dagboek van Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe, hoofdredacteur van *De Hollandsche Lelie* (1927).

De keuze voor *Nora in Amerika* is verrassend. Dit boek laat niet alleen zien hoe de schrijfster van het boek over de Verenigde Staten dacht, maar ook over meisjes uit die tijd. Ze verkondigde de gebruikelijke *mixed message* uit de late jaren twintig: meisjes moesten zich ontwikkelen en zich nuttig maken in een baan, maar mochten daarbij hun vrouwelijke deugden niet verliezen. Volgens IJsselstein had de flapper – ‘kort-geknipt, kort-gerokt, een fameuze sigarettenrookster, werkende met poeder en verf [...] een onmogelijk schepsel’⁷⁹⁴ – inmiddels plaatsgemaakt voor Miss 1928: ‘[...] die nog wel rookte, doch met mate en smaak, – het rauwe praten, de brute manieren had zij afgeschaft, – de rokken hingen wat langer, en het gladde jongenskopje werd vervangen door een gezelligen krullebol, – voorbode van weer langer haar! De kleeren werden bescheidener van kleur, en eenvoudiger gewoonten, die een jaar geleden nog ridicuul heetten, kwamen weer in zwang...’⁷⁹⁵

Dat alles is koren op de molen van Nora, de hoofdpersoon. Zij is een wees uit een vermogende familie, maar haar ouders hebben haar geen geld nagelaten. Nora

⁷⁹² Gegevens over Jac. Rodenburgh heb ik niet kunnen vinden, behalve dat hij of zij regelmatig schreef voor *De Hollandsche Lelie*. De naam Rodenburgh komt niet voor op Kempenaers lijst van pseudoniemen.

⁷⁹³ Rodenburgh 1928: 268.

⁷⁹⁴ IJsselstein 1928: 236.

⁷⁹⁵ IJsselstein 1928: 236.

heeft een grote hekel aan ‘het hypermoderne meisje, haar ongekuischte taal, haar onbehouden manieren’,⁷⁹⁶ dat zo weinig vrouw is en zich niet om haar toekomst bekommert. Als ze de kans krijgt om naar de Verenigde Staten te gaan, neemt ze die met beide handen aan, in de hoop daar carrière te maken. Dat laatste is moeilijker dan ze denkt. Het lukt haar slechts na grote inspanningen verschillende baantjes te vinden, alle onder haar niveau: als typiste en serveerster in New York, als gezelschapsdame in Chicago en als figurante in Hollywood. En passant leert de lezer van alles over abominabele Noord-Amerikaanse werkverhoudingen, de fabelachtige rijkdom van de happy few die van gekkigheid niet weten wat ze met hun geld moeten doen en de harde wereld van de film.

Het verhaal heeft een onverwacht en abrupt happy end. Nadat Nora haar baantje als figurante heeft verloren, wordt ze gezocht en gevonden door een jonge, beleefde en rijke zakenman uit New York, die eerder op haar verliefd is geraakt. Ze besluiten te trouwen. Nora, kind van haar tijd – dat wil zeggen, met een voorliefde voor ouderwetse vrouwelijkheid, hoffelijke manieren én de overtuiging van gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen – verbindt daaraan de volgende voorwaarde: ‘Ik zou zoo graag willen, dat *ons* huwelijk niet, zooals de meeste Amerikaansche huwelijken, ’n verbintenis was, waar de vrouw ’t weeldekindje is, en de man alleen werkt. Ik ben gewend aan bezigheid: geef me ’n plaats op je kantoor, Markham, laat ik naast je, en met je samen, werken aan onze toekomst... En laat ons verbond er een zijn als van twee goede kameraden, jij niet boven mij, ik niet boven jou, maar *gelijkwaardig naast elkaar!*...’⁷⁹⁷

Rodenburgh had ook Van Marxveldts *De Arcadia* kunnen noemen, dat net als *Nora in Amerika* in 1928 verscheen en even leerzaam is, maar een stuk vrolijker. Het is bovendien nog verrassender wat genderkwesties betreft. Van Marxveldt had zich voor dit verhaal laten inspireren door een reisbericht van G.G. Zonneville, een wiskundeleraar aan een hts in Amsterdam, die als reserveofficier deel uitmaakte van

796 IJsselstein 1928: 16.

797 IJsselstein 1928: 280. Cursivering in originele tekst.

hetzelfde regiment als Leo Beek.⁷⁹⁸ Het echtpaar Zonneville had in 1927 met de ss Gelria een reis naar Spitsbergen gemaakt. Daar hadden ze, zoals Zonneville in het voorwoord van *De Arcadia* trots vermeldt, Sjef van Dongen ontmoet, een Nederlander die op Spitsbergen werkte en in 1928 beroemd werd toen hij aan een reddingspoging van in nood verkerende Italianen deelnam en zelf gered moest worden.⁷⁹⁹

Het verhaal van *De Arcadia* wordt in dagboekvorm verteld door Fernanda – Nan – van Woudenberg, een achttienjarige typiste, die met haar ouders in Amsterdam-Zuid woont. Een ongetrouwde tante nodigt Nan uit met haar een reis naar Spitsbergen te maken met het passagierschip *De Arcadia*. Tante Fernanda is tweeënveertig, maar zou er volgens Nan tien jaar jonger uitzien ‘als ze heur haren en rokken liet kortwieken en zijden beenen aanschafte’.⁸⁰⁰ Maar verder is ze een voorbeeld voor Nan. Ze doet veel aan sociaal werk, zit in talloze verenigingen en is verstandig en vrolijk. Ongetrouwd, tevreden en drukbezet is ze een ongebruikelijk vrouwelijke personage in een meisjesboek uit deze tijd.

Aan boord van het schip maken Nan en haar tante kennis met onder anderen twee studenten – de een, Dick, knap en studentikoos, de ander, Lodewijk, een magere betweter –, een goed geïnformeerde oudere meneer uit het Gooi (‘Mr. V.’), twee zusjes van Nans leeftijd, een mooi maar nuffig ouder meisje en haar hautaine moeder, en de stille, maar wilskrachtige en mysterieuze meneer Van Hull, directeur van een grote handelsonderneming en type Leo van Dil/Leo Beek. Met deze mensen trekken Nan en haar tante dagelijks op, hoewel Nan vooral door Lodewijk en Mr. V. in beslag wordt genomen. Beiden storten dagelijks bakken encyclopedische informatie over haar uit: over het klimaat, de geografie en de geschiedenis van het hoge Noorden. Nan doet uit beleefdheid alsof ze luistert, maar intussen bedenkt ze welke jurk ze voor het diner zal aantrekken, wie er op wie verliefd is geworden, of hoe saai het zou zijn om Lodewijk als echtgenoot te hebben:

798 Persoonlijke informatie van Setske Jansen-Beek.

799 Zie De Kluyver 2015.

800 Van Marxveldt 1928: 7.

‘Ten Zuiden van het Amsterdam-eiland, gescheiden door het Noordgat, ligt het Denen-Eiland,’ zei Lodewijk. ‘Aangenaam,’ prevelde ik. Met deze weldadige woorden in mijn ooren ging ik naar bed. Ik denk, als Lodewijk later getrouwd is, dan praat hij aan het ontbijt over de plantengroei op de Canarische eilanden, aan de koffietafel over de klimaatwisselingen op Groenland in verband met de warme golfstroom en bij het middageten over de teelt van zijderupsen in China. Terwijl hij de avond gezellig doordaast over de verschillende ministers van Buitenlandsche Zaken in de laatste vijf en twintig jaar. Met zoo’n man zou ik op het dak vluchten.⁸⁰¹

Je kunt Nan oppervlakkig noemen, maar net zo goed, of beter, een rebel. De enige manier om niet volledig door Lodewijk en Mr. V. gedomineerd te worden, is hun doorlopende *mansplaining*⁸⁰² met malligheden te pareren, of domweg met ‘O, leuk’ te antwoorden – Nan weet precies hoe ze de twee pedante heren op de kast kan krijgen. Bovendien interesseert ze zich wel degelijk voor wat ze allemaal ziet, maar weigert ze voor de twee mannen als klankbord te fungeren en als spiegel voor hun mannelijk ego te dienen. Hier staat pre-reflectieve, dagelijkse ervaring in contrast met reflectie en abstractie, of misschien wel literatuur met wetenschap. Anders gezegd: Nan richt zich op het gebied, terwijl de beide mannen zich meer voor de kaart interesseren. Nan doet daardoor meer levenservaring op dan Mr. V. en Lodewijk samen, terwijl zij – en de lezer met haar – intussen toch ook allerlei wetenswaardigheden over Noorwegen opdoet. Van Marxveldt laat Nan zelfs Van Dongen in hoogsteigen persoon ontmoeten, ook al is dat maar even. Als Nan en haar medepassagiers op Spitsbergen het Nederlandse kolenstation Barentszburg bezoeken, leidt Van Dongen hen daar rond. Dat geeft Van Marxveldt meteen de mogelijkheid het een en ander over het station te vertellen, nadat ze eerst Nan haar ironische blik over de excursie heeft laten schijnen. Die stelt en passant weer de

801 Van Marxveldt 1928: 120-121.

802 *Mansplaining*: een begrip samengevoegd uit de woorden man en explaining. Het verwijst naar de neerbuigende wijze waarop sommige mensen, maar vooral mannen tegenover vrouwen, iets uitleggen. Zie <https://en.wikipedia.org/wiki/Mansplaining>, geraadpleegd op 18 augustus 2016.

mannelijke ego's van haar twee vrienden aan de orde en drijft in Bijbelse bewoordingen de spot met Lodewijks gedag:

En ziet, het eerste wat mijn oog trof, toen we aan wal kwamen, was een dooie walvisch, waaroverheen gebukt Lodewijk stond die wanhopige pogingen deed om een rib los te maken uit het onwelriekend restant van het beest. [...] Langs het strand wandelden we naar Barentsburg, Lodewijk en Dick bij de rib achterlatend. Het deed me denken aan het verhaal van Adam en Eva.⁸⁰³

Dat het Lodewijk niet lukt de rib los te maken is veelbetekenend.

Aan het eind van de reis vraagt meneer Van Hull tante Fernanda ten huwelijk. Opmerkelijk genoeg noemt hij zijn onafhankelijke aanstaande 'de eerste echt-vrouwelijke vrouw' die hij in jaren heeft ontmoet.⁸⁰⁴ Ondanks dit romantische intermezzo heeft *De Arcadia* een open einde. Nan negeert een liefdesverklaring van Lodewijk en maakt met Dick een vage afspraak om elkaar een keer in Amsterdam te treffen. Net als in *Kwiksilver* onttrekt Van Marxveldt zich ook hier aan de conventionele, romantische plot.

Plot en inhoud van *De Arcadia* komen tegemoet aan de wensen van de meisjes uit Rodenburghs artikel, en als kritiek op al te rationalistisch denkende mannen is het zeker ook een vorm van tegenschrijven. Aan de critici ging de strekking van het verhaal echter voorbij. 'Wij kunnen er zeker van zijn', schreef Marie Schmitz verontwaardigd in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 28 december 1929, 'dat Cissy van Marxveldt de mentaliteit van deze jonge dame "naar het leven" getroffen heeft en dat er drommetjes rondlopen van dit verfoeilijke soort, dat met de sentimentaliteit ook het gevoel, het enthousiasme en den deemoed overboord gesmeten heeft – maar wie ter wereld haalt 't in zijn hoofd om een dergelijke blaag, die geen hart heeft en geen hersens heeft – alleen een brutale tong – [...] zulk een reis te laten "beschrijven"?'

803 Van Marxveldt 1928: 141.

804 Van Marxveldt 1928: 208.

Sommige recensenten prezen het nieuwe boek, zij het onder voorbehoud. Dit was geen echt reisverhaal, schreven ze, maar een luchtig niemendalletje, zoals Van Marxveldt die nu eenmaal placht te schrijven.⁸⁰⁵ Annie Romein-Verschoor begon haar uitvoerige recensie van *De Arcadia* in het *Algemeen Handelsblad* van 27 april 1929 eveneens met de vaststelling dat Van Marxveldt geen literaire auteur was: '[O] ok hier blijft zij haar vluchtige muze trouw, streeft niet moeizaam naar taalschoonheid en hoog literaire scheppingen, doch naar het vlotte, vermakelijke verhaal, het echte vakantieboek [...].' Als vakantieboek vond Romein-Verschoor *De Arcadia* geslaagd. Maar ze had ook kritiek, juist omdat het verhaal niet met een romance eindigde: '[...] wij zijn er bovendien van overtuigd, dat zonder de onvermijdelijke intimiteit en de vele knusse hoekjes op een volle mailboot het voor de schrijfster kinderspel was geweest haar boek toch ook met anderhalve verloving te laten eindigen.'

De lezers en de uitgever leken zich van alle kritiek zoals altijd niets aan te trekken. In 1928 verschenen naast *De Louteringkuur* en *De Arcadia* ook de derde druk van *Het hoogfatsoen van Herr Feuer* en die van *Het nieuwe begin*. In november van dat jaar verscheen nog een boek van Van Marxveldt: *Herinneringen* – een bundel opstellen over wispelturige vrouwen, die behoefte hebben aan nuttig werk (hoewel die conclusie niet expliciet wordt getrokken), over liefdesverdriet, en over het landleven. Ten minste twee van deze verhalen waren jaren eerder al in tijdschriften verschenen.⁸⁰⁶

Deze bundel werd over het algemeen kort en positief besproken.⁸⁰⁷ Behalve weer door Marie Schmitz, die de verhalen te oppervlakkig en grof vond, zelfs voor iemand als Van Marxveldt: 'Waar zij luchtig blijft, mist zij ook alle bezonkenheid en verinnerlijking, schrijft zij een oppervlakkig en onrijp verhaaltje, waarin zelfs haar gewone geestigheid niet flonkert.'⁸⁰⁸ Ook Annie Romein-Verschoor, die het

805 Zie de recensie in het *Nieuwsblad van het Noorden* van 30 november 1928 en het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 29 december 1928.

806 'Sintene Maarten' verscheen eerder in *Panorama* van 5 november 1919; 'Het padvindertje' in *De Wereldkroniek* van februari 1920.

807 Vgl. een korte recensie in *De Tijd* van 8 oktober 1929.

808 In de *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 30 november 1928.

boek voor het *Algemeen Handelsblad* van 7 april 1929 besprak, vond de verhalen te oppervlakkig. Zij was vooral teleurgesteld door de titel van het boek. Die had haar doen denken dat het hier om de persoonlijke herinneringen van Van Marxveldt ging. En omdat het boek een aantal verhalen over kinderen bevatte, ‘zooals vele ouders zich aan hun eigen kinderen zagen voltrekken’, zou zij dergelijke verhalen ‘graag nog eens als eigen “herinneringen” door mevrouw Van Marxveldt [...] hooren ophalen’.

Romein-Verschoor werd op haar wenken bediend. Eind 1930 verscheen Van Marxveldts biografische schets ‘Wat voorbij ging’. Deze schets maakte deel uit van de verhalenbundel *Confetti*, die Van Marxveldt samen met Emmy Belinfante-Belinfante schreef. Maar voordat het zover was, vond er een drama plaats.

Hoofdstuk 12

Ziekte en herstel

In de jaren twintig paste Van Marxveldt ook haar levensstijl aan het geijkte beeld van de echtgenote van een succesvolle zakenman aan. Zo organiseerde ze gesprekskringen bij haar thuis, waar, al dan niet onder leiding van een predikant, over filosofische en religieuze onderwerpen werd gediscussieerd.⁸⁰⁹ Ze had geld genoeg om op reis te gaan en deed dat graag. In 1928 vloog ze naar Parijs. Op foto's in het familiealbum staat ze trots in de deuropening van een vliegtuig en wandelt ze langs de Eiffeltoren, gekleed in een modieuze, licht gekleurde mantelpak en een pothoed op haar hoofd. Ze hield ervan een auto en chauffeur te huren en tochtjes te maken met haar kinderen, vrienden en vriendinnen, of met Leo en de Belinfantes in het restaurant van het Amstel Hotel te dineren en daar de publicaties van hun nieuwe boeken te vieren.⁸¹⁰ Wie Van Marxveldt in de jaren twintig en dertig meemaakte, schilderde een beeld van een vrolijke, intelligente, hartelijke, zelfbewuste en gastvrije vrouw, die nooit kwaad sprak en handenvol geld uitgaf, niet alleen voor zichzelf, maar vooral ook voor haar vrienden en kennissen.⁸¹¹

Met Leo Beek ging het in deze tijd op het eerste gezicht ook uitstekend, nu hij een vaste baan met een behoorlijk salaris had bij een goedlopend en gerespecteerd bedrijf.⁸¹² In een brief aan Jo van Wijk van 16 augustus 1928 vertelde hij dat hij rijlessen nam en dat hij zich had voorgenomen zich 'de luxe van een

809 Mondelinge mededeling Leo Beek, 8 februari 2006. Wie de predikant was, wist hij niet.

810 Mondelinge mededeling Leo Beek, 8 februari 2006.

811 Louis Tas, Van Marxveldts schoondochter Greetje Ligthart, haar achterneef Herman Keuning en Martha Beek, de dochter van Jacques Beek.

812 In 1928 verdiende hij 450 gulden netto per maand, vergelijkbaar met 3376 euro in 2016. In 1929 werd zijn salaris verhoogd tot 575 gulden, vergelijkbaar met ongeveer 4345 euro.

bescheiden wagentje te veroorloven'.⁸¹³ Hij maakte indruk op zijn collega's en imponeerde vrouwen en mannen met zijn donkere en hautaine verschijning.⁸¹⁴ Een van zijn nichtjes, de dochter van Jacques, zag ooit in een tram hoe alle hoofden zich bewonderend naar de knappe chauffeur van een open sportauto draaiden. Die chauffeur was Leo Beek.⁸¹⁵

Om de twee of drie jaar werd Beek als reservist voor een paar dagen opgeroepen, en zag dan zijn oude collega's en vrienden terug. In november 1928 werd hij bevorderd tot reservekapitein. Een maand later kreeg hij een onderscheiding als langdurig reserveofficier toegekend. Met zijn collega's van het Reservebataljon F vierde hij reünies en herdenkingen, zoals die van de mobilisatie van 1914-1919, die ze op 22 november 1929 met een uitgebreid diner in het American Hotel in Amsterdam afsloten.⁸¹⁶ De kinderen deden het goed op school. Ynze zat inmiddels op het gymnasium.

Naast de verschillende herdrukken van Van Marxveldts boeken verscheen in 1927 weer een nieuw toneelstuk. Op 17 december ging in het Amsterdamse Paleis voor Volkslijt het door Dom de Gruyter geschreven en door Elias van Praag geregisseerde toneelstuk *Joop en haar jongen* in première.⁸¹⁷ Vertrouwende op het succes van het toneelstuk en de daarmee samenhangende hoge verkoopcijfers van Van Marxveldts boeken, liet de Bijenkorf prentbriefkaarten met een foto van Julia de Gruyter en een baby verspreiden. Achterop de kaart stond dat de werken van Van Marxveldt verkrijgbaar waren in Magazijn de Bijenkorf.⁸¹⁸ Het vertrouwen werd niet beschaamd. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en *De Tijd* publiceerden

813 Brief van Leo Beek aan Jo van Wijk, gedateerd 16 augustus 1928. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

814 Volgens een uitspraak van een van zijn collega's, gedaan in 1945. Zie hoofdstuk 15.

815 Mondelinge mededeling van Martha Beek-Koen, 3 februari 2006.

816 Gegevens privéverzameling Setske Jansen-Beek.

817 Het stuk werd door een groot aantal amateurtoneelgezelschappen opgevoerd, zowel in Nederland als in Nederlands-Oost-Indië. Bepaalde aspecten van het stuk vonden sommigen blijkbaar te ver gaan. Tot de opvoering van het stuk door leden van de sociaal-culturele vereniging 'Ons Huis' aan de Rozenstraat in Amsterdam (in 1891 opgericht door de feministe en socialiste Hélène Mercier en de filantroop Christian Janssen, informatie Stadsarchief Amsterdam) op 26 en 27 januari 1929 werden geen kinderen onder de zestien jaar toegelaten.

818 Prentbriefkaart van de Bijenkorf. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

lovene besprekingen van het stuk en de recensent van het *Algemeen Handelsblad* wenste dat iedereen als de oudere Joop was: 'Een waarachtig mensch te midden van veel halfwassen wezens.'⁸¹⁹ In het *Algemeen Handelsblad* van 19 december 1927 verscheen een grote foto van Julia de Gruyter als Joop van Dil-ter Heul, en op dezelfde dag stond er een positieve recensie in *Het Vaderland*. Aan het eind van de lofrede vermeldt recensent E.K. dat de auteur van het boek bij de première aanwezig was: 'In de stalles woonde Cissy van Marxveldt de voorstelling bij en met alle anderen applaudisseerde ze na ieder bedrijf.' In de stalles – dat wil zeggen, op een van de beste plaatsen vooraan in de zaal, en niet langer verborgen op het balkon of achter het gordijn van een loge.⁸²⁰

In september 1928 liet Leo Beek in een brief aan Jo van Wijk echter weten dat 'Cis' veel last had van hoofdpijn en daarom dagenlang niet kon werken. Uit die brief blijkt ook dat Leo Beek nog steeds schulden had, en dat anderen hem geld schuldig waren.⁸²¹ Bij de Bijenkorf nam hij waarschijnlijk daarom elke maand 50 gulden als voorschot op zijn loon op.⁸²²

Ziekte

In juli 1931 verscheen in *De Hollandsche Revue* een lovende bespreking van *Puck van Holten*, een nieuw boek van Van Marxveldt. Dit is een roman over een meisje dat ernaar hunkert het stille Friese dorp te verlaten waar ze sinds haar vaders pensionering als hoofdonderwijzer met haar ouders woont. Tegen de zin van haar vader en moeder neemt ze een baan aan bij een artsengezin in Coventry. Daar maakt ze een ellendige tijd door. Haar werkgeefster kijkt op haar neer en behandelt haar evenredig slecht. Anders dan ze had verwacht, wordt Puck niet als gezelschapsdame aangesteld, maar als kindermisje, en soms moet ze zelfs in het huishouden meehelpen.

819 Alle genoemde recensies verschenen op 20 december 1928.

820 Zie *Indische Courant* van 8 oktober 1934.

821 Brief van Leo Beek aan Jo van Wijk, gedateerd op 16 augustus 1928. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

822 Stadsarchief Amsterdam, Archief de Bijenkorf, archiefdrager nr. 929.

De auteur van de recensie was Emmy Belinfante-Belinfante, die haar artikel met de volgende woorden opende: 'Ieder nieuw uitgekomen boek van deze zoo bekende als geliefde schrijfster, is een gebeurtenis voor bakvisschen, de jonge vrouwen, die haar boeken verslinden, gluren met verheugd gezicht door de ruiten van de boekwinkels, nu de vlot geteekende boekband hen weer uren van onverdeeld genot belooft.'⁸²³ Maar in plaats van meteen op de inhoud van het boek in te gaan, wilde Belinfante-Belinfante eerst iets rechtzetten. Het is 'men' ter ore gekomen, schreef ze, dat Cissy van Marxveldt ernstig ziek was, en niet kon schrijven. Dat klopte, want 'Cis is inderdaad heel ziek geweest, echter nu herstellende en in zooverre in staat tot werken, dat weder eenige schetsen van haar hand verschenen'.⁸²⁴ Nu *Puck van Holten* was uitgekomen, beweerden sommige boekverkopers echter dat Van Marxveldt dat niet geschreven kon hebben, juist omdat ze ziek was geweest. Dat zou je ook aan de stijl van het nieuwe boek kunnen zien, want die was blijkbaar volkomen anders dan die van haar eerdere werk. Belinfante-Belinfante reageerde als loyale vriendin van Van Marxveldt verontwaardigd: 'Klaar! afgehandeld! "Men" kan uitspraken doen, die door niets omver te praten zijn. "Men" zegt, dat het *heusch* waar is en een knappe jongen, die alwetende "men" overtuigt van het tegendeel.' 'Maar *ik zeg* u en ik *kán* het weten,' vervolgt ze op dringende toon, 'want ik heb Cis meegemaakt vóór, tijdens en na haar ziekte, dat door haar ongesteldheid drie boeken werden geschreven, t.w. "Marijke", "Confetti" – van dit laatste schreven we ieder de helft – en "Puck van Holten".'⁸²⁵

Volgens Belinfante-Belinfante had Van Marxveldt *Puck van Holten* al in klad geschreven voordat ze ziek was geworden. Daarvoor was bewijs. Ten eerste 'zouden de Diakonessen van het rusthuis "Elisabeth" te Lochem, waar Cis twee jaar eerder verpleegd werd, kunnen getuigen, hoe Cissy's man, die zijn vakantie bij haar doorbracht, "Puck van Holten", dat toen nog in klad was, overschreef en persklaar maakte'.⁸²⁶ En ten tweede, stelde Belinfante-Belinfante niet geheel over-

823 Belinfante-Belinfante 1931: 576.

824 Belinfante-Belinfante 1931: 576.

825 Belinfante-Belinfante 1931: 576.

826 Belinfante-Belinfante 1931: 576.

tuigend, kon je op foto's zien dat zij een japon droeg 'die inmiddels opgehouden had te bestaan'.⁸²⁷ Degenen die dat allemaal niet overtuigend vonden, moesten het boek maar lezen. Want wie de cadans van Van Marxveldts boeken had gevolgd, verklaarde Belinfante-Belinfante, 'moet er van overtuigd zijn, dat dit laatste boek ook *tot de laatste letter* door haarzelf geschreven is'.⁸²⁸

Om haar lezers er extra van te overtuigen dat *Marijke*, *Confetti* en *Puck van Holten* wel degelijk uit Van Marxveldts pen waren gevloeid, wees Belinfante-Belinfante erop dat Van Marxveldts werk na *Een Zomerzothheid* een serieuzer karakter had gekregen. Het was allang 'niet meer jool van begin tot einde'⁸²⁹: "De Arcadia", hoewel er vele grappen in komen, het doorspekt is van Cissy's aparte en geestige gezegden, heeft een ernstiger tintje. Haar bijdragen in "Confetti" – meer ernst dan luim.⁸³⁰

Ook *Marijke* was volgens Belinfante-Belinfante een stuk ernstiger dan Van Marxveldts vroegere romans, ook al was de hoofdpersoon een 'onweerstaanbare kobold [...], die door het boek heen dartelt en grapjast'.⁸³¹ De drie zussen van Marijke daarentegen waren 'van een diepe ernst en degelijkheid. Haar wezen waarin men al haar hoofdpersonen terug kan vinden, was immers dieper, evenwichtiger geworden. Nog leven Joop, Babs, Trix, Juut, Pit en Marijke in haar, maar Puck van Holten, wier ondergrond ernst is, werd geboren toen Cis het leven in alle fasen had leren kennen. En toen was het, dat haar werk rijper nog werd en ze niet uitsluitend den klaterende jool kón weergeven'.⁸³²

Het is duidelijk dat Belinfante-Belinfante aangeslagen was. Van Marxveldt was dan ook niet zomaar ziek geweest. Er zijn geen documenten over haar ziekte bewaard gebleven, maar waarschijnlijk had ze eind 1929 een hersenbloeding

827 Belinfante-Belinfante 1931: 576.

828 Belinfante-Belinfante 1931: 576. Cursivering in originele tekst.

829 Belinfante-Belinfante 1931: 576.

830 Belinfante-Belinfante 1931: 576.

831 Belinfante-Belinfante 1931: 576.

832 Belinfante-Belinfante 1931: 576.

gehad.⁸³³ Als gevolg hiervan raakte haar rechterarm verlamd, waardoor ze niet langer met haar rechterhand kon schrijven. Maar Van Marxveldt legde zich er niet bij neer. Ze tikte voortaan al haar werk met haar linkervingers en leerde zichzelf met haar linkerhand met pen en potlood schrijven.⁸³⁴ Een groter probleem was dat ze nu een zichtbaar stigma met zich meedroeg. Haar lamme arm degradeerde haar in potentie tot een zielenpoot, of erger nog: tot een voorwerp van spot, zoals zijzelf vijftien jaar eerder een soldaat met een spraakgebrek had geridiculiseerd.⁸³⁵ Voortaan verborg ze daarom haar rechterarm onder capes of jasjes. In haar jurken liet ze een extra diepe zak naaien, waarin ze haar rechterhand kon verbergen.⁸³⁶ Op geen enkele foto die na 1929 van haar werd genomen is haar rechterarm zichtbaar.

Van Marxveldt was aan het begin van de zomer van 1929 in het Wilhelmina-ziekenhuis in Amsterdam opgenomen. Daarna werd ze een maand lang verpleegd in Rusthuis Elisabetha in Lochem, een stichting van de Luthersche Diaconessen-inrichting die gevestigd was aan de Koninginnenweg in Amsterdam-Zuid, vlak bij de Lomanstraat. Dit rusthuis bevond zich volgens een jaarverslag van de inrichting in een van de mooiste delen van het stadje, ‘met tuin en dennebosch, alles bijeen ruim 5. H.A. groot’. Elisabetha was volgens hetzelfde verslag pertinent geen ziekenhuis en, zoals de kosten voor een verblijf duidelijk maken, niet bedoeld voor de massa: ‘Het huis is ingericht voor rustbehoevende en herstellende dames en staat onder leiding der diaconessen uit de ziekeninrichting te Amsterdam. Het is geen *ziekenhuis*, maar uitsluitend voor rustbehoevenden. Vlak achter het huis is een groot dennenbosch, dat prachtige gelegenheid tot wandelen en rusten aanbiedt. De pensionprijs bedraagt f 4,- en f 5,- per dag.’⁸³⁷ Dat was omgerekend ongeveer 70 en 85 euro.

833 Mondelinge mededeling Leo Beek jr., 8 februari 2006.

834 Aan haar opdracht in Jo Woutmans exemplaar van *De toekomst van Marijke* (7 maart 1933. Voor Joop van Cis’) is duidelijk te zien dat ze die met haar linkerhand had geschreven.

835 Vgl. Goffman 1963.

836 Mondelinge mededeling Setske Janssen-Beek, 10 juni 2016.

837 Zie <https://www.ntvg.nl/system/files/publications/1915122190001a.pdf>, geraadpleegd op 12 mei 2014. Cursivering in de originele tekst. Ook van de diaconessen zelf werd verwacht dat ze beschaafd waren. Zie Bakker-Van der Kooij 1981: 195, 210-211, 213. Het rusthuis lag aan wat nu de Barchemseweg heet; het huis staat er nog.

Foto's uit het familiealbum laten Van Marxveldt liggend op een rotan ligbed in de tuin van het rusthuis zien, of te midden van andere herstellende dames en diaconessen. Ook Leo Beek komt op die foto's voor. Blijkbaar logeerde hij een tijd in Villa Elisabetha, want op 8 juli 1929 schreef hij aan Alie en Jo van Wijk dat het verblijf in Lochem ten einde was gekomen. Van Marxveldt, liet hij weten, was echter nog lang niet hersteld: 'Cis is natuurlijk in die tijd wel vooruitgegaan maar die 4 weken is zoo kort op den lange weg van haar herstel, dat ze de rustkuur nog wel geruime tijd zal moeten voortzetten.' Hij ondertekende de kaart met 'L. Beek. Lochem. Rusthuis "Elisabetha"'.⁸³⁸

Marijke

Van Marxveldt zette haar kuur voort in Menton, aan de Côte d'Azur. Het echtpaar Beek-de Haan reisde er via Parijs met auto en chauffeur in grote stijl naartoe. Ze namen Van Marxveldts arts en diens vrouw mee.⁸³⁹ Als je afgaat op de vele foto's die ze in Menton maakten, logeerden ze in Hotel Mont Fleuri, een middelgroot, witgeverfd hotel dat iets kleiner en minder indrukwekkend was dan het nabijgelegen luxehotel Winter Palace, maar dat net als het Winter Palace uitzicht op zee had.⁸⁴⁰

Schrijven lukte Van Marxveldt voorlopig niet meer. Gelukkig konden zij en haar uitgever op een voorraad manuscripten teren. Voordat Van Marxveldt ziek werd, had ze volgens Belinfante-Belinfante drie nieuwe boeken geschreven: *Marijke*, *Confetti* en *Puck van Holten*. Het had de uitgever beter geleken die boeken nog niet te publiceren. Daaruit bleek volgens Belinfante-Belinfante hoe ernstig de situatie was geweest:

838 Brief van Leo Beek aan Jo en Alie van Wijk, 8 juli 1929. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

839 Mondelinge mededeling Leo Beek jr., 8 februari 2006. De namen van de arts en diens vrouw zijn onbekend.

840 Vgl. https://www.google.nl/search?q=Hotel+Mont+Fleuri+Menton&biw=1440&bih=783&source=lnms&ctbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiarralp9zMAhXMORQKHfXGAdAQ_AUIBygC#imgsrc=Cqr_9Byykv-Z6GM%3A, geraadpleegd op 15 mei 2016.

Toen nu bij het begin van deze ernstige ongesteldheid en ook nog wat later, het zich liet aanzien, dat Cissy's pen voor het laatst geschreven had, dat de sproedelende humor, waarvan we in zoo hooge mate genoten, zich niet meer zou doen hooren, Cis voortaan zou leven als een teer plantje, dat behoedzaam verzorgd zou moeten worden, toen dacht haar uitgever, uit zakelijk oogpunt, dat het beter zou zijn wat kalm aan te doen met de manuscripten die hij nog van haar in bezit had, en ze met wat langere tusschenruimten te laten verschijnen.

Dus zag ongeveer een jaar na haar ziekte "Marijke" het licht.⁸⁴¹

Het klopt dat Van Marxveldts werk na *Een Zomerzothed* serieuzer van toon en inhoud was dan haar allereerste boeken. Dat kun je echter ook zeggen van een groot deel van haar eerder verschenen verhalen voor volwassenen en voor de romans *Het nieuwe begin* en *De Louteringkuur*, die over huwelijkse ontrouw gaan. Dat thema komt zijdelings ook aan de orde in Van Marxveldts meisjesboeken, zoals in *Joop ter Heul's problemen* en *De Stormers*.⁸⁴² Ook *Kwiksilver* heeft een ernstige ondertoon.

Dat die serieuze aspecten van Van Marxveldts werk slechts te maken hadden met haar hersenbloeding, zoals Belinfante-Belinfante suggereerde, klopt dan ook niet. Je kunt ze eerder zien als een vast onderdeel van bijna al haar romans. Juist daarom kunnen die bijna altijd tegengelezen worden in de eerder gebruikte zin, want de serieuze elementen in Van Marxveldts werk – in haar meisjesromans en haar boeken voor volwassenen – verwijzen impliciet en expliciet altijd naar discussies over de positie en het vermeende 'wezen' van vrouwen.

Nieuw was dat Van Marxveldts romans die in de jaren dertig verschenen, zoals de *Marijke*-serie, *Pim de Stoetel* en *De enige weg*, minder vaak in een hoger middenklassenmilieu spelen. Daarmee verschillen ze van de *Joop ter Heul*-serie, *Rekel*, *De Stormers*, *Kwiksilver* en *Een Zomerzothed*. Steeds vaker verwerkte Van

⁸⁴¹ Belinfante-Belinfante 1931: 576.

⁸⁴² In het eerste boek heeft Joops zus Julie een ernstige flirt met de broer van een adellijke vriendin, en in het tweede verlaat Juuts moeder haar gezin om in Amsterdam een vrijgevochten leven te leiden.

Marxveldt nu elementen uit haar eigen leven en maakte die dan wel weer aantrekkelijker of hoogstaander dan ze werkelijk waren. Ook deze nieuwe, ‘verstopte’ zelfportretten staan weer in scherp contrast met de wijze waarop Van Marxveldt zich in openbare interviews presenteerde.

Al met al worden de meeste romans van Van Marxveldt, en vooral die uit het eind van het interbellum, bevolkt door common sense heldinnen, die niet veel geld hebben, maar wel goed zijn opgeleid zijn en kennis hebben van de canonieke literatuur. Ze vinden steeds vaker voldoening in hun werk, wat conflicteert met de conventionele romantische vrouwenplot. In enkele gevallen maakt dat conflict deel uit van het verhaal en wordt de romantische plot vervangen door een alternatief open einde. Soms is de oplossing van het conflict niet helemaal bevredigend, niet voor de hoofdpersoon en niet voor de lezer. Dat laatste is het geval in de driedelige *Marijke*-serie.

Ook in deze reeks, die tussen 1929 en 1936 met illustraties van Hans Borrebach verscheen, zijn de genderaspecten weer verweven met sociaaleconomische elementen. Het eerste deel, *Marijke*, verscheen in het voorjaar van 1929, bijna gelijktijdig met de vierde drukken van *Rekel* en *Kwiksilver*. Van Marxveldt schreef de roman in de luchtige stijl van *Joop ter Heul*, maar zonder de relativiserende en licht ironische toon die de *Joop ter Heul*-serie zo geestig maakt. *Marijke* is vooral druk, nieuwsgierig en praatgraag.

In *Marijke* maken we kennis met de vier zussen Bovenkamp, die na de dood van hun ouders in 't Zonnehoekje, het ouderlijk huis in Hilversum, zijn blijven wonen. De oudste zus is de lieve, maar enigszins bangige, 29-jarige Fieke. Zij zorgt voor het huishouden, bijgestaan door het zestienjarige Amsterdamse dienstmeisje Bep, dat net als alle andere ‘hitten’ in Van Marxveldts boeken voor de komische noot zorgt. Gerda, de volgende zus in de rij, is zuinig, bars en gesloten. Zij reist dagelijks op en neer van Hilversum naar Amsterdam, waar ze met grote tegenzin als correspondentie op een handelskantoor werkt. Ze is als de dood dat ze ongetrouwd zal blijven en tot aan haar pensioen hetzelfde werk moet doen: ‘Ze was nu achtentwintig, en ze had opeens een gevoel, alsof ze over acht en twintig jaar hier nog in ditzelfde kamertje zou staan [...]. Nog ál die jaren op kantoor – ’s

morgens naar Amsterdam met de trein van 8.02, 's avonds terug met 5.10. Nog ál die jaren boeken bijhouden op hetzelfde kantoor, en dikker worden en rimpelig en grijs.⁸⁴³ De vrolijke en opgewekte Emmy, de derde zus, is onderwijzeres in Hilversum. Marijke ten slotte, het grillige, ietwat verwende nakomertje, gaat naar de driejarige hbs.

Nieuw in het werk van Van Marxveldt is dat de hoofdpersonen allesbehalve rijk zijn. Ze wonen weliswaar in een eigen huis, maar dat is het enige wat hun ouders hun hebben nagelaten. De zussen leven van de inkomsten van Gerda en Emmy. Hun huis is klein in vergelijking met de andere huizen in de straat, en zoveel verdienen Gerda en Emmy nu ook weer niet. Gelukkig plaatst de intellectuele belangstelling van de zussen hen iets hoger op de maatschappelijke ladder dan hun financiële situatie dat doet.

In deze serie gebruikt Van Marxveldt weer boektitels en andere verwijzingen naar literatuur om de culturele positie van haar personages en daarmee ook van haarzelf aan te geven. Als een nieuwe buurman een paar boeken van de zussen wil lenen, mag hij er twee meenemen: *A Short History of the World* van de Britse schrijver H.G. Wells uit 1922, en *The Three Black Pennies* (1917) van de destijds populaire Amerikaanse auteur Joseph Hergesheimer. Beide boeken waren niet in het Nederlands vertaald, wat duidelijk maakt dat de zussen Bovenkamp – en met hen Van Marxveldt – goed zijn opgeleid.⁸⁴⁴ In het eerste boek wordt de toenmalige wetenschappelijke kennis over de geschiedenis van de aarde uiteengezet. Het tweede is een familiegeschiedenis over drie geslachten, die zich in Pennsylvania afspeelt.

Omdat de zussen geen geld hebben voor een vakantie in een pension, laat staan voor een reisje naar het buitenland, ruilen ze met een gezin in Zandvoort van woning, wat tot vrolijke verwickelingen leidt. Na de zomer vinden alle zussen behalve Marijke hun bestemming in het huwelijk. Fie trouwt met Chiel van Ra-

⁸⁴³ Van Marxveldt 1929: 26.

⁸⁴⁴ Van Marxveldt 1929: 36. Nederlandse vertalingen van Hergesheimer heb ik althans niet kunnen vinden, ook niet in het archief van de Koninklijke Bibliotheek.

vesteyn, de nieuwe buurman, die als bedrijfsleider bij de firma Honig werkt. Vóór zijn huwelijk met Fie woont hij in een huis aan de overkant van 't Zonnehoekje op kamers, waar hij, zoals we uitdrukkelijk verteld krijgen, vaak doperwten uit blik eet – een vroeg geval van sluikreclame.⁸⁴⁵ Emmy treedt in het huwelijk met een planter en vertrekt met hem naar Nederlands-Oost-Indië, en Marijke koppelt Gerda aan Han de Vries, een verlegen makelaar die verderop in de straat woont en net zijn moeder heeft verloren. De strenge Gerda is een passend substituut voor Hans moeder.

Marijke zelf raakt bevriend met Ruut, de kleinzoon van de rijke upper-class-buren. Ruut is vanuit Indië naar Hilversum gekomen om daar het gymnasium af te maken. Het eerste deel van de *Marijke*-serie eindigt met Marijkes vaststelling dat het goed gaat met de vier zussen Bovenkamp. Iedereen is onder de pannen: 'Fieke getrouwd – Gerda en mijnheer de Vries – [...] – Emmertje en de planter uit Indië – [...] en voor haar – Marijke – de Hispano Suiza [de auto van de rijke burens, MS]... en Ruut!' Hans Borrebach, die ook dit boek illustreerde, tekende onder deze laatste zin een hart met daarin de vrolijke gezichten van Marijke en Ruut.⁸⁴⁶ Zo eindigt dit deel op conventioneel romantische wijze.

De roman werd goed ontvangen in de pers, vooral omdat Marijke de recensenten aan Joop ter Heul deed denken. Kate de Ridder stelde vast dat in *Marijke* 'de oude Joop ter Heul-glorie' weer terug te vinden was, inclusief de '16-jarige gediensstige [...], steeds weer anders – altijd leuk!'⁸⁴⁷ De recensent van het *Nieuwsblad van het Noorden* van 28 november 1929 vond ook dat *Marijke* 'de weg der

845 Van Marxveldt 1929: 6. Het vermoeden dringt zich op dat ook in deel 2 van de serie aan sluikreclame wordt gedaan als over een van de personages nadrukkelijk wordt verteld dat hij een helgele Tweka-trui aanheeft. Tweka was een textielfabriek die in 1916 in Geldrop was opgericht. Als een Tweka-trui niet een metafoor was voor een onmodieus of opvallend kledingstuk (de man die de trui draagt is nogal excentriek), was Van Marxveldt niet de enige die dat toepaste. In *De Zeedistels* van Jet Luber (1935) doen de personages zich te goed aan allerhande Verkade-producten. In zijn biografie van zijn vader vertelt Anne de Vries jr. dat die in de jaren veertig probeerde via sluikreclame aan tabak te komen. In een roman, beloofde hij een sigarenfabrikant, zou hij 'terloops reclame kunnen maken voor hun sigarenmerk. Bijvoorbeeld: "Iemand, die zoveel smaak heeft dat hij een Victor Mundi rookt, kan ook wel een tientje voor den dokter betalen."' (De Vries 2010: 196.)

846 Van Marxveldt 1929: 189.

847 *Het Vaderland*, 27 november 1929.

vorigen successen' volgde, en het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 27 september 1930 noemde Marijke een oudere editie van Joop: 'Cissy heeft zich gespecialiseerd op het Joop-type: de aardige maar dikwijls angstige flapuit op wie je toch onmogelijk kwaad worden kunt. Ze zijn er te weinig!'

Aviatrice

Het tweede en derde deel van de *Marijke*-serie schreef Van Marxveldt na haar hersenbloeding. Vanaf dit deel kun je Marijke onmogelijk nog met Joop vergelijken, want zowel zijzelf als het verhaal is een stuk serieuzer dan in het eerste deel. Al meteen aan het begin van het tweede deel, *De toekomst van Marijke* (gepubliceerd in 1932), worden we geconfronteerd met een emancipatoir onderwerp dat ook in het derde deel een belangrijke rol speelt: de kwestie vrouw en werk.

Aan het begin van *De toekomst van Marijke* zijn Marijke en haar vriendin Lous net geslaagd voor het eindexamen van de vijfjarige hbs en liggen ze op de Larense hei te niksen. Marijke klaagt dat Gerda, die op haar achttiende al op kantoor was gegaan en zich in de avonduren op het examen middelbaar boekhouden had voorbereid, meteen na de uitslag van het examen Marijke gevraagd had wat die wilde worden. Ook de ouders van Lous hadden al een lijntje in die richting uitgeworpen:

'Ook bij mij thuis beginnen ze er ook al met zo'n omweg over te meieren.

Gisteravond zei Ma, of ik niets voor een acte Fransch of Duitsch voelde.'

Marijke keek Lous gewoon ontzet aan. 'Stakker, en?'

'En Pa trachtte het opeens erg aanlokkelijk te maken, ik mocht eerst een half jaar naar Heidelberg, of een half jaar naar een kostschool bij Parijs. Wat ik maar het liefste wilde.'⁸⁴⁸

De beide meisjes vinden de voorstellen om voor een opleiding of studie te kiezen voorbarig en belachelijk. Als Gerda haar jongste zus na een paar dagen opnieuw

848 Van Marxveldt 1932: 9.

naar haar toekomstplannen vraagt, antwoordt Marijke: ‘Ik zou graag vliegenier willen worden. Aviatrice, om het beeldig uit te drukken. Het is een toekomst, die toekomst heeft.’⁸⁴⁹

Gerda reageert boos op ‘zoiets gek’,⁸⁵⁰ maar een beroep als vliegenierster leek in die tijd inderdaad toekomst te hebben. De toenmalige discussies over het beroep van vliegenierster werden weer bepaald door de discussies over vrouwelijkheid, waarbij de gesprekspartners van verschillende vermeende aangeboren vrouwelijk disposities uitgingen. Rond 1910, toen vliegmachines dankzij nieuwe technische ontwikkelingen lange afstanden konden afleggen, achtten sommigen – vrouwen en mannen – ‘de vrouw’ niet geschikt als vliegenier, omdat vrouwen te besluiteloos zouden zijn en omdat de kleding voor vliegeniers zo onflatteus en onvrouwelijk was.⁸⁵¹ Anderen, zoals Anna de Savornin Lohman, redactrice van *De Hollandsche Lelie*, vonden dat ‘de vrouw’ beter dan ‘de man’ het hoofd koel kon houden en daardoor in principe geschikter was als vliegenier. De Savornin Lohman meende echter dat de plaats van de vrouw juist vanwege haar koelbloedigheid niet in de lucht, maar in het huisgezin was. Dergelijke vooroordelen weerhielden de Nederlandse Beatrix Rijk er niet van om in 1911 in Parijs haar vliegbrevet te halen. In datzelfde jaar bereidde Lizzy Englekens zich in Soesterberg voor op het halen van haar brevet.

Aan het eind van de jaren twintig veranderde de stemming in Nederland, ook omdat het dankzij de oprichting van allerlei vliegclubs goedkoper werd om te leren vliegen. Maar in 1925 kostte dat nog steeds ongeveer 1000 gulden, (vergelijkbaar met 7500 euro in 2016), wat een goede reden kan zijn voor Gerda’s boze reactie op Marijkes plan. In 1927 werd in Nederland de Nationale Luchtvaartschool opgericht, waar ook vrouwen werden toegelaten, nu omdat vermeende vrouwelijke eigenschappen als voorzichtigheid en nervositeit ervoor zouden zorgen dat de vliegeniersters geen onnodige risico’s namen. In dezelfde tijd werden verschillende vliegeniersters wereldberoemd vanwege hun pionierswerk. In 1928, een jaar nadat

849 Van Marxveldt 1932: 49.

850 Van Marxveldt 1932: 49.

851 Zie Blauwhof 1998: 16 vv. Alle andere gegevens in deze paragraaf over vrouwelijke vliegers zijn aan de eerste twee hoofdstukken uit dit boek ontleend.

Charles Lindbergh een solovlucht over de Atlantische Oceaan had gemaakt, deed de Noord-Amerikaanse vliegenierster Amelia Earhart hetzelfde. De Britse Lady Heath vloog eveneens in 1928 met haar assistente van Kaapstad naar Bristol.

Vliegen kreeg in deze tijd een glamourachtig aspect.⁸⁵² Er verschenen nu ook romans over vrouwen die hun eigen vliegmachine bestuurden, tenminste in de Angelsaksische literatuur, zoals *Sweet Punishment* van Barbara Cartland uit 1931 en *Ballet Shoes* van Noel Streatfeild uit 1935.⁸⁵³ In Nederland verscheen in 1935 de roman *Meisjes die vliegen* van J.H. Brinkgreve-Entrop. Maar dat 'vliegen' moeten we hier overdrachtelijk zien. Het verhaal gaat over drie vriendinnen die een Engelse aviatrice ontmoeten en daarna alle drie willen gaan vliegen. Maar geldgebrek en een zieke moeder doorkruisen hun plannen. Uiteindelijk 'vliegen' ze ieder op hun eigen manier. Het ene meisje 'vliegt' thuis in de huishouding als plaatsvervangster van haar moeder, het tweede doet dat in het pension van haar ouders en het derde als verpleegster.⁸⁵⁴

Veel mensen vonden het in deze tijd nog steeds moeilijk om vliegeniersters serieus te nemen. Dat gold ook voor een journalist die in 1931 Beppie Versluys interviewde, de dochter van een hoogleraar in Delft, die een jaar eerder haar brevet had gehaald. De journalist in kwestie geeft Versluys als een ietwat verwende flapper weer, een meisje dat het leven niet al te serieus neemt en wel wat van Joop ter Heul weg heeft.

852 De mode uit die tijd maakte het vliegen voor vrouwen ook een stuk makkelijker. Jonge vrouwen droegen geen korsetten meer, jurken vielen ruimer, rokken reikten tot de knie, de moderne pothoeden omsloten het hoofd als een vlieghelm en bijna niemand keek meer op van een vrouw in een sportieve broek. Zie Blauwhof 1998:41.

853 De heldin van *Sweet Punishment* is een zekere Lady Diana: 'Diana had her own private airplane; she could pilot it herself, but when she went on long journeys her parents insisted that she took a mechanic with her. It was an open two-seater Moth, painted silver-grey, with a line of deep blue.' (Cartland 1931: 70.) Met dank aan Margreeth Soeting voor deze verwijzing.

854 Als een van de meisjes besluit om in plaats van vliegenierster stewardess te worden, lukt ook dat niet, omdat ze eerst haar gymnasiumdiploma zou moeten halen. Het beroep van stewardess had blijkbaar destijds een hoge status. Meer Nederlandse romans over al dan niet potentiële vliegeniersters heb ik niet kunnen vinden. In Brinkgreve-Entrops roman *Jet en Wiep naar Schiphol* zijn Jet en Wiep, zus en broer, zeer geïnteresseerd in alles wat met vliegen te maken heeft, maar worden zelf geen vliegeniers.

Het vraaggesprek met Versluys begint op vrolijke, maar badinerende toon: 'Wij zijn eens een praatje gaan maken met onze eerste Nederlandsche sportvliegerster. Een dol-gezellig babbeltje met thee, banket, en een quartet sniffelende pekinenzen als stoffeering.' Dan komt Versluys aan het woord, die vertelt dat ze altijd al had willen vliegen en dat de gezelligheid van de Rotterdamse vliegclub haar aansprak. Daarmee wekt ze de indruk dat die vliegclub niet veel anders was dan de gemiddelde tennisclub die in veel meisjesboeken uit het interbellum zo'n grote rol speelt. Op de vraag of ze als meisje wel geaccepteerd werd, antwoordt ze: 'Ja, in 't begin keken al die heeren wel een beetje vreemd, dat er een vrouwelijke eend in de bijt was gekomen, maar ik sleepte Mama's servies naar het clubhuis, maakte me verdienstelijk met thee-zetten, en langzamerhand raakte men aan mij gewend.'⁸⁵⁵

De verwijzingen naar de vier pekinenzen en 'Mama's servies' maken duidelijk dat het hier om een jonge vrouw uit de hogere middenklasse gaat. Dat is waarschijnlijk een tweede reden waarom Gerda Marijkes plan om aviatrice te worden van tafel veegt: het beroep van vliegenierster is voor de degelijke Gerda te glamourus.

Het Friese Arcadia

Als Marijke geen aanstalten maakt om in haar eigen onderhoud te voorzien, beschuldigt Gerda haar van klaploperij. Diep gekwetst gaat Marijke op zoek naar een baan. Lous is aan een opleiding voor apothekersassistente begonnen, maar daar heeft Marijke geen zin in. Zij probeert haar geluk bij meneer Govaerts, een oudere heer die in een grote villa aan de Hilversumse 's-Gravelandseweg woont. Meneer Govaerts kent ze eigenlijk alleen van haar dagelijkse fietstochten naar en van school. Toch heeft hij haar voor haar eindexamen een Afghaanse windhond gegeven, die Aziza heet.⁸⁵⁶ Als Marijke de oude heer aanbiedt om als voorlezer voor hem te gaan werken, laat hij haar als test een stuk over Aristoteles voorlezen

⁸⁵⁵ Interview in *Luchtvaart*, 1 januari 1931: 37, geciteerd in Blauwhof 1998: 40.

⁸⁵⁶ Een familiegrapje, want in het fotoboek van de familie zit een aantal foto's van Van Marxveldt met een hond die volgens het onderschrift net zo heette. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

uit *Leven en Leer der Groote Denkers*, een boek van de destijds populaire Belgisch-Nederlandse filosoof Antoon Vloemans uit 1928 – weer een hint aan de lezers dat Van Marxveldt haar klassieken kende. Helaas begrijpt Marijke niets van het citaat, dat in de roman letterlijk is overgenomen. Dat Marijke het niet begrijpt is overigens geen wonder, want het is volkomen abstract.⁸⁵⁷ Dit doet vermoeden dat het hier ook om een vorm van tegenschrijven gaat, want in dit intellectua-listische citaat gaat het allesbehalve om het leven zelf. Tegelijkertijd etaleert Van Marxveldt hier haar eigen intellectuele bagage.

In elk geval komt er van een voorleesbaan bij meneer Govaerts niets terecht. Meneer Govaerts probeert voor Marijke een aanstelling als huishoudster te regelen bij zijn kennis mevrouw De Bock, die in een groot huis aan de Utrechtseweg woont. Maar die vindt Marijke te jong, te onervaren en niet gecultiveerd genoeg. Op de vraag of ze klassieke muziek kan spelen, moet Marijke ontkennend antwoorden. Zo mislukt ook deze poging om betaald werk te vinden.

De mislukte sollicitaties drukken zwaar op Marijkes gevoel voor eigenwaarde. Als ze naar huis fietst bedenkt ze wat ze allemaal niet kan, en noemt dan net als Joop in *Joop van Dil-ter Heul* een rits ‘vrouwelijke’ vaardigheden op: ‘linnenstoppen, mazen, wekken, klassieke muziek spelen...’⁸⁵⁸ Meer succes heeft ze als ze aan het eind van de zomer bij een rusthuis in Nunspeet solliciteert. Dit rusthuis is duidelijk op Villa Elisabetha geënt, compleet met tuin en dennenbos. Alleen de setting is anders. Hier werken geen diaconessen, en de patiënten bestaan uit dames én heren. Marijke krijgt er voor drie maanden een baan als vrijwillig – dat wil zeggen als onbetaalde leerkracht – met de mogelijkheid om vast aangenomen te worden voor een salaris van 15 gulden per maand (vergelijkbaar met ongeveer 300 euro), onder voorwaarde dat ze hard werkt, zich netter kleedt, niet met de pa-

857 Het citaat luidt: ‘Onder de waarheid van een oordeel verstaat Aristoteles: de overeenstemming van den oordeelsinhoud met de werkelijkheid, of, bij het negatief zich uitsprekend oordeel, een scheiding van den voorstellingsinhoud met een gescheiden zijn in de dingen. De onwaarheid is dan in overeenstemming daarmee, de afwijking in verbinding of scheiding der voorstellingen van den oordeelsinhoud van de objectief-reële feitelijheid.’ (Van Marxveldt 1932: 71)

858 Van Marxveldt 1932: 77.

tiënten babbelt en haar haar laat groeien opdat ze het in een knotje kan opsteken.

Voordat Marijke aan haar baan begint, maakt ze met Fie, Chiel en Aziza een autorit naar Friesland. Wanneer ze vanuit Steenwijk Friesland binnenrijden, laat Van Marxveldt haar personages enthousiast reageren op haar eigen geboortegrond. Marijke steekt de loftrumpet over de 'groene Friesche landen, over heerlijke vergezichten, over schatten van kinderen en gezonde schapen...' ⁸⁵⁹ 'O Chiel, wat is 't hier mooi,' roept ze ontroerd tegen haar zwager, als ze via Heerenveen Oranjewoud naderen 'en een laan, die was als een groene koepel, hen ontving'. ⁸⁶⁰

In Oranjewoud logeert het gezelschap in een hotel. De volgende dag gaat Marijke al vroeg op verkenning. Als ze een 'oude baas' met een hark over zijn schouder en een pijpje in zijn mond tegenkomt, begint ze een praatje. Ze vertelt dat ze uit Hilversum komt, dat ze geen ouders meer heeft en bij haar zus en zwager woont. Als de man haar naam hoort, vraagt hij of ze Friezin is. 'Nee, nee, ik ben een Hollandsche,' antwoordt ze met enige spijt: 'Marijke vond het echt sneu, dat ze geen druppel Friesch bloed kon bekennen.' ⁸⁶¹

Het uitstapje naar Oranjewoud is een klein, voor het verdere verhaal onbelangrijk intermezzo in het verhaal over Marijkes ontwikkeling van hbs'er tot ziekenverzorger. Toch laat dit weer duidelijk zien hoe Van Marxveldt zichzelf in haar boeken presenteerde. Ze benadrukte het speciale karakter van haar geboortedorp als een groene, welvarende en geciviliseerde enclave midden in het arme, achtergestelde Friese boerenland, wat het natuurlijk deels ook was. Maar daarmee verhoogde ze vooral haar achtergrond en voorkwam ze dat ze als provinciaal werd ontmaskerd. We zien Oranjewoud door de ogen van een gesofisticeerde waarnemer – iemand die het speciale karakter van het dorp herkent, juist omdat ze er als stadsmens geen deel van uitmaakt. De mensen in Oranjewoud zijn gezellig en vriendelijk, het is er 'lief en landelijk'. ⁸⁶² Tijdens haar wandeling ziet Marijke

859 Van Marxveldt 1932: 97.

860 Van Marxveldt 1932: 97.

861 Van Marxveldt 1932: 100.

862 Van Marxveldt 1932: 99.

‘[m]ooie, breede lanen, landelijke rust’⁸⁶³ en als ze op een eenzaam plekje gaat zitten, heeft ze uitzicht op de achterkant van een groot landhuis. Oranjewoud, kortom, is hier niet het concrete Friese dorp, maar het imaginaire Arcadia, het utopische, pastorale land van eeuwige zomer, onschuld en vrede: ‘Het water waarbij ze zat, rimpelde nauwelijks. Er was een geur van hooi, en een geur van klaver... Ze dacht: “Hier zou ik wel altijd, altijd willen blijven...”’⁸⁶⁴ Wie zou daar niet in een villa willen wonen?

De drie reizigers gaan echter dezelfde dag nog verder, via Gorredijk en Beetsterzwaag naar Assen, en vandaar terug naar huis, naar het eveneens mooie en welvarende, maar wereldse Hilversum. Kort daarna brengen Chiel en Fie Marijke met een gehuurde auto naar Nunspeet.

Het werk in het rusthuis valt aanvankelijk niet mee. Marijke krijgt nauwelijks tijd voor zichzelf, heeft grote moeite met de strakke regels die er worden gehanteerd en moet in een ijskoud zolderkamertje slapen. Toch zijn er ook pluspunten. Hoewel Marijke in de ogen van het andere personeel slordig, impulsief en onbedachtzaam is, maakt ze grote indruk op de patiënten, die ze met raad en daad bijstaat. Vooral de hooghartige mevrouw Van Altenburg, een oudere, rijke weduwe die aan ischias lijdt, raakt gehecht aan Marijke. Marijke is de enige die haar niet met gemeenplaatsen probeert te troosten. Integendeel, Marijke spreekt mevrouw Van Altenburg moed in met een verwijzing naar de canonieke literatuur. ‘Ik heb eens iets gelezen, wat me erg getroffen heeft,’ zegt ze tegen mevrouw Van Altenburg. ‘Mag ik het u vertellen? Ja? Toen Willem Kloos 70 jaar werd, kwam een journalist hem gelukwensen. Die zei natuurlijk: “Nu mijnheer Kloos, dat zal vandaag wel een feestdag voor U zijn.” En weet U, wat Willem Kloos antwoordde? “Och, waarom vandaag speciaal? Elke dag is voor mij een feestdag!”’⁸⁶⁵ Hoewel

863 Van Marxveldt 1932: 100.

864 Van Marxveldt 1932: 100.

865 Van Marxveldt 1932: 284. De dichter deed de uitspraak ook werkelijk, als we de journalist Johan Luger mogen geloven. Die interviewde Kloos en diens vrouw Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe ter gelegenheid van Kloos’ zestigste verjaardag in 1929 voor *De Telegraaf* van 5 mei 1929. De laatste woorden van dit interview luiden: “Een prettig feest,” wensch ik het echtpaar bij het heengaan. – “Iedere dag is een feestdag voor me,”

het citaat niet meteen indruk maakt op mevrouw Van Altenburg, bevestigt dit het beeld van Marijke als anders – dat wil zeggen, als beter opgeleid en uit een hogere sociale klasse dan het overige personeel.

Ruut, die inmiddels in Leiden studeert en het niet eens is met Marijkes beroepskeuze, doet nieuwe toenaderingspogingen. In het voorjaar van het nieuwe jaar begint hij Marijke geregeld op haar werk te bellen, wat de leiding van het rusthuis niet bepaald graag ziet. Tot Marijkes grote schrik staat hij op een zondag plotseling voor haar neus. Hij is met de auto van Leiden naar Nunspeet gereden. Ruut blijkt veranderd. Hij rijdt veel te snel, probeert Marijke zover te krijgen dat ze haar vrije uren overschrijdt en kijkt neer op het personeel en de patiënten. Hij is een snob geworden.

Als Marijke in juli een zondag naar huis mag, neemt Ruut haar mee uit. Dan valt pas goed op hoe oppervlakkig en hooghartig hij is geworden, vooral wanneer hij met een ander meisje flirt. Bep, het dienstmeisje van Fie en Chiel, en haar vriend Henk behandelt hij als voetvegen.

Het verhaal eindigt met een ode aan Marijkes baan. Die mag dan in Ruuts ogen eenvoudig zijn en ordinair, maar dit is het werk dat Marijke zelf heeft uitgezocht en tot een succes heeft gemaakt. Het werk maakt haar gelukkig: ‘En dan, terwijl ze meneer Niebers onverschillige schoenen in de plaid opvouwde, dacht Marijke: “En zelfs, als het niets wordt met Ruut, als we toch op den duur blijken niet bij elkaar te passen – wat was hij weer akelig trotsch Bep en Henk voorbijge-loopen, en al dat gemeier over het Leven en eerste klas families moest ze ook uit zijn hoofd stampen – zelfs dan zou ze tòch gelukkig zijn. Gelukkig in haar werk, temidden van haar patiënten, gelukkig in het mooie, eenvoudige leven wat ze zich gekozen had!’⁸⁶⁶

zegt de dichter.’

866 Van Marxveldt 1932: 300.

Het Engelsche vrouwtje

Als Van Marxveldt al in de eerste twee delen van de *Marijke*-serie haar eigen ervaringen als zieke en herstellende verwerkte, en zichzelf impliciet als vrouw van de wereld presenteerde, dan deed ze dat des te meer in het derde en laatste deel, *Marijke's bestemming*.

Marijke's bestemming werd gepubliceerd in 1934 en was net als de eerdere delen geïllustreerd door een niet erg geïnspireerde Hans Borrebach. Vooral in het laatste deel zijn de tekeningen houterig en komen ze niet altijd met het verhaal overeen. Het verhaal begint met een zedenschets. Tijdens de zomervakantie nodigt Ruut Marijke uit om een week met hem bij zijn grootouders in Wassenaar door te brengen. Daar ontmoet Marijke zijn studievrienden en -vriendinnen uit Leiden. Die zijn van een ander slag dan de Leidse studenten uit *Een Zomerzotheid*: ze zijn verwaand, ijdel en werelds. Ze zijn meer upper class dan upper middle class, en sommigen van hen zijn van adel. Van Marxveldt maakte hen wrede, hautain, ijdel en belachelijk. Zowel de jongens als de meisjes roken en drinken ongegeneerd veel, rijden paard en hebben de beschikking over snelle auto's. Hun ideale dag bestaat uit een dagje Amsterdam met 's middags een bezoek aan de bioscoop, dan dansen, vervolgens naar de Stadsschouwburg en daarna terug naar Den Haag om daar in een nachtclub tot in de ochtenduren verder te feesten.

De jongens studeren rechten en de meisjes oude talen of rechten. Medicijnen, zo blijkt, wordt voor meisjes onvrouwelijk geacht. Allemaal hebben ze op het gymnasium gezeten en beschouwen de hbs als burgerlijk. Een van Ruuts vrienden – de 'geparfumeerde' René de Bock, een familielid van mevrouw De Bock uit Hilversum en een kennis van meneer Govaerts – probeert Marijke tot haar ongenoegen het hof te maken.⁸⁶⁷ Op de tweede avond van de logeerpartij stelt een van Ruuts aanstellerige vriendinnen voor om in Den Haag te gaan dansen: 'De van Swindersens zijn vanavond in "the Owl" met de Stricks en de Lansweertjes.'⁸⁶⁸ Marijke, die zich ongemakkelijk voelt in het mondaine gezelschap, besluit vroeg

⁸⁶⁷ Van Marxveldt 1934: 43-69.

⁸⁶⁸ Van Marxveldt 1934: 53.

naar bed te gaan met een gedichtenbundel van De Génestet als troost. Dat is tegen het zere been van Ruut. Hij ergert zich aan Marijkes burgerlijk gedrag. Bovendien heeft hij haar dringend verzocht niemand te vertellen dat ze ‘in betrekking’ is, omdat hij zich daarvoor schaamt. Als ze dat toch doet, krijgt Ruut een ‘reuzegezanik’ met zijn grootmoeder.⁸⁶⁹

Marijke besluit daarop naar huis te gaan. Ook dit is tot ongenoegen van Ruut, die Marijke voorhoudt dat ze overeengekomen zijn dat ze zich ooit zullen verloven. Hij stelt zelfs voor dat ze over twee jaar gaan trouwen, als hij zijn kandidaats heeft. Uit alles blijkt dat dat geen goed idee is. Marijke en Ruut hebben verschillende smaken op bijna alle gebieden: vrienden, muziek en boeken. Zelfs over de inrichting van een toekomstig huis kunnen ze het niet eens worden. Ruut houdt van ‘moderne stalen meubels’, terwijl Marijke die als ‘folterstoelen van een tandarts’ afdoet. Ze associeert Bauhaus-meubels, of wat daar voor door moet gaan, met ongezellige, protserige rijkelui. Ruut heeft dergelijke meubels bij een van zijn gefortuneerde vriendinnen gezien, en vond ze ‘charmant’. Dat ontlokt Marijkes ironisch commentaar: ‘Nu ja, tegen de tijd, dat wij trouwen, hebben ze misschien meubels van glas. Daarover zullen wij alvast nu niet kibbelen gaan.’⁸⁷⁰

In het daaropvolgende hoofdstuk is Marijke terug in Nunspeet. Daar wacht haar een grote verrassing. Mevrouw Van Altenburg en haar zoon Jan vragen haar mevrouw Van Altenburg naar Menton te vergezellen. Ze zullen ernaartoe gaan in een auto met chauffeur, en logeren in het pension waar mevrouw Van Altenburg altijd met haar man verbleef: ‘Een witte villa tegen de bergen aangebouwd, met uitzicht op de Middellandsche Zee.’ Het hotel heet Bataille des Fleurs, en zowel de naam als de beschrijving van het hotel doen denken aan Mont Fleuri, waar Van Marxveldt zelf logeerde na haar tijd in het rusthuis in Lochem.

Het verblijf in Menton is aanvankelijk een groot succes. Marijke weet mevrouw Van Altenburg telkens weer uit haar sombere buien te krijgen, en de oude mevrouw prijst Marijke om haar zonnige humeur en haar grote aanpassingsver-

869 Van Marxveldt 1934: 66.

870 Van Marxveldt 1934: 58.

mogen. Tegenover de andere hotelgasten noemt mevrouw Van Altenburg haar verzorgster haar 'petite amie'.⁸⁷¹ Die andere gasten bestaan uit een 'oer-chique' Nederlands gezin met een plat pratend zoontje, een verliefd Frans stelletje, een knappe Italiaanse graaf, een Engelse heer met twee ongenaakbare, stijve dochters, een groepje vrolijke Amerikanen,⁸⁷² en ziedaar: een jong Engels 'vrouwtje' dat aan één kant van haar lichaam verlamd is. Marijke gebruikt de Engelse als voorbeeld om mevrouw Van Altenburg op te beuren: 'Dat jonge Engelsche vrouwtje, dat aan een kant verlamd is, en toch elke morgen lachend het terras wordt opgereden, die heeft moed, vindt U niet?'⁸⁷³ Op de volgende bladzijde komt de Engelse weer voor, nu in een uitgebreidere omschrijving:

Haar [Marijkes] blikken dwaalden weg naar het jonge Engelsche vrouwtje, dat uitstaarde over zee. Haar voeten, die altijd koud waren, waren verborgen in een groote, geruite plaid. De verpleegster, die naast haar zat, had net de onwillige arm, die verlamd was, weer behoedzaam op het kussentje gelegd, dat naast haar lag. Dan draaide het Engelsche vrouwtje zich om. Ze zei zacht iets tegen de verpleegster. Die lachte. Marijke slikte eens. Er kwam een waas voor haar oogen...⁸⁷⁴

Twee bladzijden verder leest Marijke, die een uitstekende Engelse uitspraak heeft,⁸⁷⁵ mevrouw Van Altenburg voor uit het dagboek van de modernistische schrijfster Katherine Mansfield. Daarmee benadrukt en bevestigt Van Marxveldt Marijkes intellectuele status en die van haarzelf, want Mansfields dagboek, dat vier jaar na haar dood in 1923 in Londen werd gepubliceerd, is nooit in een Nederlandse vertaling verschenen. Het werd wel in Nederlandse kranten en tijdschriften besproken, zoals door de journalist Etty Leal in *De Hollandsche Revue* in 1928, die

871 Van Marxveldt 1934: 125.

872 Van Marxveldt 1934: 130.

873 Van Marxveldt 1934: 129.

874 Van Marxveldt 1934: 130.

875 Van Marxveldt 1934: 49.

het tragisch en aangrijpend noemde. ‘Veel schrijvers hebben getracht om haar na te volgen,’ schreef hij, ‘doch niemand is daarin ten volle geslaagd: “Her secret died with her” zegt haar man in de voorrede.’⁸⁷⁶

Menno ter Braak, die zo neerkeek op vrouwelijke auteurs, vooral als ze succes hadden, noemde Mansfield in een artikel in *Het Vaderland* van 10 juni 1934 een van de weinige schrijfsters die zich aan de sfeer van ‘huiskamerproblemen’ hadden weten te onttrekken. In Nederland waren die nauwelijks te vinden. ‘Wij missen,’ schreef hij in het essay ‘Le chemin des dames’,

ten onzent een Virginia Woolf, een Katherine Mansfield, een Annette Kolb, een Veraigner, zelfs een Marie Baskirtsjeff. Een schrijfster van zo bijzondere gaven als Carry van Bruggen is toch in vele opzichten (en zeker als Justine Abbing [pseudoniem van Van Bruggen, MS]) blijven steken in de eeuwige problematiek van het damesgenre; bij een dichteres, waarvoor men als dichteres niet anders dan grote bewondering kan koesteren, Henriette Roland Holst, ontbreekt het al evenmin aan zekere gevoelsvertederings in de richting van Ina Boudier-Bakker.⁸⁷⁷

Ter Braak ging eraan voorbij dat het Britse modernistische auteurs als Woolf en Mansfield om de weergave van de dagelijkse ervaring ging. Daarom richtten ze zich juist op ‘huiskamerproblemen’, dat wil zeggen: de dagelijkse ervaringen. Het leven zelf dus, waarover ook de Nederlandse ‘damesschrijvers’ schreven.⁸⁷⁸

Wie het dagboek van Mansfield had gelezen, kon nog een andere verbinding maken tussen Van Marxveldt en Mansfield. Mansfield, die een jaar ouder was dan Van Marxveldt, verbleef twee jaar voor haar dood in 1923, toen ze al ernstig ziek was, enige tijd in Menton, waar ze het verhaal ‘The Daughters of the Late Colonel’ schreef.⁸⁷⁹

876 Leal: ‘Over Engelsche boeken’. In: *De Hollandsche Revue* 1928: 167-169.

877 Ter Braak 1949: 204.

878 Vgl. Woolfs essay ‘Mr. Bennet and Mrs. Brown’ uit 1927. Vgl. ook Randall 2007.

879 Middleton Murry 1954: 295.

Aardrijkskundeleraar

Marijke's bestemming heeft, net als de andere delen van de *Marijke*-serie, een duidelijk begin, midden en einde. Toch is het boek minder traditioneel dan deze indeling suggereert. Het hoogtepunt van het verhaal ligt in het midden, als Marijke zich als een vis in het water in het Zuid-Franse landschap voelt. Ze geniet van de sympathie van mevrouw Van Altenburg en haar goede relaties met het personeel en de andere gasten. Pas aan het einde van het verhaal gaat het mis. Dan komt ook Jan van Altenburg met zijn vriend Frits naar Menton en compromitteert de vriend Marijke met zijn onophoudelijk geflirt. De aandacht van Frits voor haar vertrouweling ergert mevrouw Van Altenburg zozeer dat ze Marijke tot doodgewoon personeelslid degradeert. Marijke mag 's avonds niet met de jongens in de tuin zitten en niet met hen wandelen. Ze mag ook niet mee als mevrouw Van Altenburg en haar zoon bij vrienden gaan logeren. Als Marijke ondanks het verbod van haar werkgeefster met Frits naar het casino gaat, wordt mevrouw Van Altenburg zo boos dat Jan bij zijn moeder moet bemiddelen. Hij krijgt het voor elkaar dat Marijke weer in genade wordt aangenomen.

In de tussentijd krijgt Marijke drie ongewenste huwelijksaanzoeken: van een oude schoolkameraad, van Johannes Klaassen – een patiënt uit Nunspeet⁸⁸⁰ – en van de onverbeterlijke Frits. Als Ruut schrijft dat hij zijn kandidaatsexamen niet heeft gehaald en daarom niet naar Menton kan komen, is dat een uitstekende aanleiding voor Marijke om hun verbintenis te verbreken. Hoewel Ruut doet alsof hij dat verschrikkelijk vindt, krijgt Marijke kort daarop een verlovingskaart van hem en de adellijke Ada van Polland, een lieveling van Ruuts grootmoeder. Ook de andere aanzoeken wijst Marijke af.

Zo keert Marijke aan het eind van de zomer terug naar het rusthuis in Nunspeet, een groot aantal ervaringen rijker, maar zonder nieuwe toekomstperspectieven. Het werk in het rusthuis valt haar zwaar, vooral wanneer bijna alle patiënten en personeelsleden een zware griep oplopen. Marijke, die als enige van de verzorgsters gezond blijft, moet in haar eentje de boel draaiende houden. Maar dan,

880 De naam – Jan Klaassen – zegt het al: dit is iemand die je niet helemaal serieus kunt nemen.

op het laatste nippertje en letterlijk op de laatste twee bladzijden, net als Marijke heeft bedacht dat ze haar hele leven in het rusthuis zal moeten blijven, blijkt dat zij op Jan verliefd is, en hij op haar. Jan bekent dat hij altijd al van Marijke heeft gehouden, maar dat hij ervan overtuigd was dat ze met Ruut zou trouwen. Dan vraagt hij haar wanneer zij van hem is gaan houden. Waarop Marijke antwoordt: “Ik?” Ze keek even peinzend naar het haar toegebogen gezicht. Toen zei ze lief: “Toen ik ontdekte, dat ik alleen bij jou... bij jou alleen mezelf kon zijn.”⁸⁸¹ Dat moet een late ontdekking zijn geweest, want tot aan deze laatste bladzijden van de roman vindt Marijke Jan vooral ongenaakbaar en stijf. Bovendien is het de vraag of een leven met Jan echt gelukkig zal worden. Als Marijke Jan vraagt of zijn moeder in hun huwelijk zal toestemmen, antwoordt Jan dat die niets liever wil. Die mededeling komt echter met een waarschuwing. Jans moeder zal bij het aanstaande echtpaar in de buurt komen wonen, en ‘ze zal altijd een beetje jaloersch op je blijven’, zoals Jan het uitdrukt.⁸⁸² Ook Jans beroep doet geen ideale toekomst vermoeden. Anders dan Leo van Dil, anders dan de man van Trix uit *De Louterinkuur* en de echtgenoot van Babs uit *Kwiksilver* is Jan geen bankier of zakenman, maar een pas gepromoveerde geograaf, die een baan als aardrijkskundeleraar in een provinciestadje zoekt. Je kunt dit einde niet anders dan een halfslachtig romantisch einde noemen. Dit laatste deel van de serie is wat het onderwerp betreft eerder een anti-huwelijksroman dan een romantische vertelling.

De recensenten viel het ambivalente slot van het laatste deel uit de *Marijke*-serie in elk geval niet op. De recensent van het *Algemeen Handelsblad* van 1 december 1934 had het over een ‘blij einde’. Volgens *De Telegraaf* van 23 november voldeed de roman aan alle verwachtingen, zonder dat erbij verteld werd welke verwachtingen dat waren.⁸⁸³

881 Van Marxveldt 1932: 203.

882 Van Marxveldt 1932: 201-203.

883 Krantenarchief Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

Confetti

Vier jaar eerder, in 1930, was *Confetti* verschenen, de bundel verhalen en autobiografische essays van Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante. Het boek was uitgegeven door Valkhoff & Co. die voortaan ook de boeken van Belinfante-Belinfante uitgaf. Dat *Confetti* al voor Van Marxveldts ziekte was geschreven, of beter: dat de vele foto's in het boek daarvoor waren genomen, blijkt niet uit Belinfante-Belinfantes jurk, maar uit Van Marxveldts gezonde rechterarm. Dat Belinfante-Belinfante deze aanwijzing onvermeld laat, maakt duidelijk hoezeer ze haar vriendin in bescherming nam. Ze vestigde daarin de aandacht op zichzelf, niet op Van Marxveldts handicap.

Als je afgaat op de grote advertenties waarin *Confetti* in bijna alle Nederlandse dagbladen als 'het boek van het seizoen' werd aangekondigd, had de uitgever een flinke som geld in de reclame ervoor gestoken. En terecht, want *Confetti*, dat een flink aantal foto's en tekeningen van Hans Borrebach bevatte, beleefde in de jaren dertig drie drukken. Toch kreeg het weinig aandacht in de pers. De anonieme recensent van *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* van 5 januari 1930 vond het boek moeilijk te rangschikken. Toch beval zij of hij het bij alle jonge lezers aan, 'want het bevat beschaafde en leerzame lectuur voor jonge mensen uit dezen tijd, en het is tekenend, waardoor ouderen een verbeterenden kijk kunnen krijgen op den tijd van heden en, ten slotte, het is opgewekt, fleurig en eenvoudig, dus een aangename verpoosing voor iedereen'. Volgens het *Soerabaijasch Handelsblad* van 10 januari 1931 bevatte het boek niets anders dan 'een reeks gewone causerieën, die men wel voor zijn plezier doorleest'.

In het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 1 december verscheen slechts een cynische bespreking van het boek. De anonieme auteur, die zich als Zwarte Piet voordoet, gaat na een aantal sneren over de romans van Van Marxveldt en van 'een hele hoop andere dames' op badinerende toon op de ontstaansgeschiedenis van het boek in. 'Cissy van Marxveldt en tante Emmy Belinfante-Schoonkind (ik weet wel dat tante's meisjesnaam óók Belinfante is, maar tweemaal dezelfde naam is niet mooi en daarom heb ik den tweeden vertaald),' schrijft 'Piet', 'hebben samen een boek uitgegeven dat ook vol zit van die "reuzige", "oerknallige" meisjeswoorden. Dat boek [...] vertelt hoe de twee schrijfsters ertoe gekomen zijn om samen te schrij-

ven. Ze hadden een dag niets te doen en toen hebben ze elkaar getelefoneerd [...], zoo echt bakvischachtig, en daarna zijn ze naar Zandvoort getramd [...] en toen hebben ze iets geschreven, alles wat ze maar te schrijven hadden om een dik boek vol te krijgen, wat leuk!

Hoewel je bijna zou denken dat het *Rotterdamsch Nieuwsblad* Ter Braak of een van zijn geestverwanten had ingehuurd, moet je 'Zwarte Piet' een beetje gelijk geven: *Confetti* is inderdaad een verzameling teksten die op het oog niets met elkaar te maken hebben. De inhoud bestaat uit twee autobiografische schetsen, verhalen van de beide schrijfsters voor volwassenen (zoals een vertelling over Friese boertjes van Van Marxveldt en een verhaal van Belinfante-Belinfante, dat zich voor een deel op het terras van het beroemde en beruchte Amsterdamse restaurant Trianon afspeelt), een gedicht over 'De Bakvisch voorheen en thans' door Van Marxveldt, en huishoudelijke tips van Belinfante-Belinfante, die verder ook een essay over verlegenheid, jaloezie en vriendschap bijdroeg. In 'Een vliegtuig naar Parijs,' vertelt Van Marxveldt uitgebreid over haar vliegreis naar Parijs in de zomer van 1928. Die hadden zij en haar man aangeboden gekregen van Farman Luchtvaartmaatschappij, 'die een dagelijksche pakket-post- en passagiersdienst Parijs-Amsterdam onderhoudt', wier vliegtuigen er zoveel sierlijker uitzagen dan de Duitse Junkers van Lufthansa, en die er een 'baby-vliegtuigje' op na hield, 'dat als een wonderlijke acrobaat de lichtreclames van Persil en Heinekens bieren volvoert'. Je kunt dit moeilijk nog sluikreclame noemen.⁸⁸⁴

Wat 'Piet' niet zag, was dat Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante met hun bonte aanbod van teksten het model volgden van een jaarboek, zoals *Het Meisjesjaarboek*, dat tussen 1926 en 1930 verscheen. Dit geïllustreerde en gebonden boek bevatte, net als *Het Jongensjaarboek* (1924-1929), artikelen over kunst, handarbeid, reisverhalen, puzzels en raadsels, toneelstukken, muziekstukken, tekentips, een schrijfwedstrijd en biografische schetsen van beroemde mensen als Mozart. Er stonden ook veel verhalen in, vertaald en origineel, van bekende auteurs als Willy Pétilion, Tine Brinkgreve-Wicherink, Diet Kramer, Sini Greup-Roldanus, Willy

884 Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante 1930: 81, 83.

Corsari, Jac. P. Thijssse en ook van Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante.⁸⁸⁵

Confetti begint met een gedicht van Van Marxveldt. Daarin verklaart ze in vier coupletten de titel van het boek:

Op dansfestijnen, carnavals,
Partijen, fuiven, festivals,
Daar gooit men met een dolle hand
Van d'eene naar de and're kant
Confetti. [...]
Zoó zijn verzameld in deez' band
De snippers van ons beider hand
Wat ernst hier, wat luimigs daar
Een fleurig allegaar,
Confetti.⁸⁸⁶

In het eerste hoofdstuk vertelt Van Marxveldt hoe het allemaal was begonnen. Op een regenachtige ochtend, die volgens Vami, Van Marxveldts melkboer,⁸⁸⁷ zou overgaan in een zonnige middag, hadden de schrijfsters besloten met de trein naar Zandvoort te gaan. Onderweg stelde Belinfante-Belinfante haar vriendin voor een boek te schrijven om 'ál de vragen van ál de meisjes, die we zoo voor en na op onze schrijftafel hebben vergaard, in één slag te beantwoorden'. Maar het boek moest over meer gaan. 'Kind,' had Belinfante-Belinfante volgens Van Marxveldt gezegd,

885 Beide jaarboeken werden door uitgeverij Leopold in Den Haag gepubliceerd; wie ze samenstelde wordt niet vermeld. De Bijenkorf publiceerde in 1913 een *Damesjaarboek*, maar daarin werden alleen nuttige raadgevingen voor het huishouden gegeven, met voorbeelden van contracten voor personeel en een kasboek. (Bron: Delpher) Tussen 1933 en 1939 verscheen bij Valkhoff de serie *Meisjesleven*, samengesteld door Willy Pétillon, waarvoor Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante eveneens verhalen leverden.

886 Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante 1930: 7.

887 Met Vami wordt bedoeld de nv Vereenigde Amsterdamsche Melkinrichtingen, die in 1878 was opgericht en tot 1948 bleef bestaan. De Vami stond bekend om het ijs dat met karretjes werd verkocht, en om de lunchroom die van 1922 tot 1932 in de Kalverstraat was gevestigd. Zie <http://zoeken.nai.nl/CIS/project/24771>, geraadpleegd op 20 oktober 2015. Misschien gaat het ook hier weer om slukreclame.

‘ik zit plotseling vol copie! We zullen schrijven over onze kinderen, over onze huisdieren, over onze werkkamer en...’ ‘Onze dienstboden,’ had Van Marxveldt aangevuld, maar dat had Belinfante-Belinfante afgewezen, omdat zij al drieëntwintig jaar dezelfde juffrouw had. Heel anders dan Van Marxveldt, die er, zoals ze zegt, op z’n Joop ter Heuls in twaalf jaar al enige had versleten.⁸⁸⁸

Nadat de schrijfsters in Zandvoort waren aangekomen, hadden ze kort in zee gezwommen en met een paar kinderen op het strand gepraat. Daarna hadden ze in het beroemde Zandvoortse Hotel d’Orange geluncht en op het succes van hun voorgenomen werk gedronken. ‘Dat onze vele vriendinnen het met vreugde mogen ontvangen,’ had Belinfante-Belinfante gezegd, en Van Marxveldt had zich daarbij aangesloten. Van alle onderdelen van deze dag werden foto’s genomen. Dat doet vermoeden dat de hele onderneming minder spontaan was dan Van Marxveldt suggereert.⁸⁸⁹

Na de inleiding volgt ‘Wat voorbijging’, Van Marxveldts autobiografische schets die uit drieëntwintig bladzijden bestaat. Die begint met een excuus aan al haar fans die haar hadden geschreven, maar nooit antwoord hadden gekregen. ‘Soms, in een optimistische bui,’ vertelt Van Marxveldt, ‘spreid ik de brieven voor me uit. Dan denk ik: “Ja, ik moet Jeanne terugschrijven, en Rie en Elly en Lous en Tiny, en al de meisjes uit Indië, en Hans uit Zuid-Afrika...” en dat neem ik me voor: “Ik zal toch morgen heusch...”⁸⁹⁰ Daar komt dan toch niets van terecht, omdat de uitgever ‘al drie keer heeft gehuild, en een vertoornde mannenstem [...] juist door de telefoon gedreigd en gesmeekt en ten slotte vriendelijk doch dringend verzocht [heeft] om de beloofde copie, die een week geleden klaar had moeten zijn...’⁸⁹¹

Heel kort zegt Van Marxveldt daarna iets over de schoonheid van haar geboorteplaats Oranjewoud. Daarna vertelt ze tien bladzijden lang over haar ontwikkeling als schrijfster, volgens het bekende model. Als kind schreef ze verhalen die haar wijze vader vernietigde; later zette ‘Leo van Dil’ haar aan tot het schrijven

888 Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante 1930: 11-13.

889 In het boek staat niet vermeld wie de foto’s nam.

890 Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante 1930: 11-13.

891 Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante 1930: 17.

van een verhaal over een bakvis, dat de basis vormde voor de *Joop ter Heul*-serie.

In deze autobiografische schets vertelt Van Marxveldt hoe ze het eerste deel van de *Joop ter Heul*-serie schreef. De scène waarin Julie zich met Jog verlooft, zegt ze, ontstond terwijl het onweerde. Zo krijgt ook die scène, net als de weergave van het verhaal dat aan de serie ten grondslag lag, het karakter van een conventioneel mannelijk epifaniescript. Daarin krijgt de schrijver, als de Bijbelse Saulus, letterlijk met een bliksemslag een openbaring die zijn leven en werk voorgoed verandert. Ook hier wordt het moment van epifanie echter onmiddellijk ontkracht, omdat Van Marxveldt het met haar moederschap verbindt. Niet als metafoor, maar als een verwijzing naar haar dagelijkse werkelijkheid. Daardoor blijft het verhaal van het ontstaan van de serie vrouwelijk-bescheiden. Van Marxveldt laat in deze openbare zelfpresentatie opnieuw zien dat ze weliswaar haar klassieken kent, maar haar plaats weet. Terloops verwijst ze hier ook weer naar de overeenkomsten tussen haar leven en dat van Joop:

Ik beschreef de verloving van Jog en Julie, en was er, wat je noemt, heelemaal in. Zóó volslagen, dat ik heelemaal niet merkte, dat de wolken zich boven de spitse dennen dreigend samenpakten. Ik dacht alleen: ‘Wat is het een trieste middag.’ Tot een onheilspellende windvlaag de boomen deed schudden, en ik, opkijkend, zag, dat de donkere lucht door een felle lichtstraal vaneen gespleten werd. En direct daarop ratelde de donder. Nu had ik natuurlijk het best op dat overdekte terrasje kunnen blijven zitten, maar dat bedacht ik veel te laat. Ik haakte mijn vouwstoel aan de kinderwagen, waarin de boy onbewust van alles te slapen lag, stopte Joop ter Heul onder het zeiltje, zette de kap op, en draafde door het bosch naar de groote weg. Toen ik sliknat thuiskwam, zei mijn meisje – de Aatje uit Joop van Dil ter Heul – ‘t Is Zonde.’ Zij vond, dat je het onweer al een uur te voren had kunnen zien aankomen. Gelijk had ze. Maar zij wist immers niets van het bestaan van Joop ter Heul af!⁸⁹²

892 Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante 1930: 26-27.

Vervolgens vertelt Van Marxveldt hoe ze zich liet vermurwen tot het schrijven van boeken over Joop als getrouwde vrouw en als moeder, en dat ze beslist nooit een boek over Joop als grootmoeder zou schrijven: 'Ik grinnik nu als ik brieven krijg met het optimistische verzoek om alsjeblieft, Joop als Grootmoeder. Ja, dan lach ik, en stop de brieven in de la der schande! Maar dit wil ik jullie wel hierbij zeggen: "Dát nooit!" Of – ik moet in de verre toekomst zélf Grootmoeder zijn! En dán misschien nog niet!'⁸⁹³

Nadat Van Marxveldt haar lezers heeft laten weten wie in haar boeken het evenbeeld van haarzelf en haar familieleden zijn, vertelt ze dat Joop ter Heul en Babs uit *Kwiksilver* haar 'van alle boekenkinderen' het liefst zijn. Ten slotte gunt ze haar lezers een blik op de wijze waarop ze deze autobiografische schets heeft geschreven: naast de haard, waar de schoenen van haar zoontjes staan, compleet met wortels en verlanglijsten. Dat vormt een mooie overgang naar een twee bladzijden lange anekdote over haar jongste zoon, die zich tijdens een groot sinterklaasfeest misdroeg. De schets eindigt met een boodschap aan de lezers: 'Mijn la der schande maak ik leeg. De brieven gaan in een map. En een nieuwe la der Schande zal zich misschien weer vullen gaan. Maar dan zal ik opnieuw in één lange brief jullie allen antwoorden, zooals ik nu heb gedaan. En dan zullen jullie allen, die vergeefs gewacht hebben, me weer opnieuw vergeven.'⁸⁹⁴

Het leven is goed

Belinfante-Belinfante pakte het in haar vijftwintigenhalve bladzijden tellende autobiografische essay 'Instantaneetjes' iets anders aan. Ook zij begint met een verslag van het begin van haar schrijverscarrière, die ze net als Van Marxveldt tijdens haar middelbareschooltijd laat beginnen. Maar anders dan Van Marxveldt vertelt Belinfante-Belinfante dat haar allereerste schrijfpoging meteen succes had en bekroond werd met een publicatie in een krant. Ze schrijft ook dat ze daarbij door haar familie werd gesteund. Dan vertelt ze over haar eerste gepubliceerde

893 Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante 1930: 27.

894 Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante 1930: 29-30.

boek, een boek voor jongens. Daaraan is een grappig voorval verbonden, zegt ze, dat echter in het licht van de geschiedenis van vrouwelijke auteurs helemaal niet zo grappig is: ‘De uitgever had me n.l. verzocht dit te onderteekenen met E. Belinfante, omdat het den verkoop van het boek zou schaden, als het publiek zag, dat het door een vrouw geschreven was. Zoo werd dus in de verschillende kritieken gesproken over “het jongensboek van den heer Belinfante” en menigmaal werd me gevraagd of de schrijver van “Het Hol van Kaan” een broer van me was.’⁸⁹⁵

Daarna gaat ook Belinfante-Belinfante in op de mensen die model stonden voor haar personages en de ervaringen die ze in haar boeken verwerkte. De hoofdpersoon van *Mies Demming* (1925), laat ze weten, is gebaseerd op ‘een vriendin-nicht, een geestige vrolijke Frans, die werkelijk op een uitgeverskantoor was’ – dat doet aan haar nicht Emmy J. Belinfante denken.⁸⁹⁶ Dan vertelt ze verschillende anekdotes over de bewoners uit Wijk aan Zee, waar haar kinderen werden geboren; ze vertelt over haar kinderen en over de mobilisatie tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen haar man onder de wapenen werd geroepen en zij in Wijk aan Zee inkwartiering kreeg van Nederlandse soldaten. Ook op een amateurtooneeluitvoering waarin zij de hoofdrol speelde, gaat ze uitvoerig in. Daarbij heeft ze het vooral over de mallotige tekortkomingen van de spelers gemunt, inclusief die van haarzelf.

Vier bladzijden wijdt ze ten slotte aan haar huis in Amsterdam en daarbij vooral aan haar werkkamer. Maar met geen woord gaat ze in op de positie van haar man. Uit Belinfante-Belinfantes zelfportret lijkt daarom in eerste instantie een beeld van een professionele vrouw te ontstaan. Anders dan Van Marxveldt lijkt Belinfante-Belinfante zich niet in de eerste plaats als echtgenote en moeder te presenteren, maar als zelfstandige kunstenaar. Dat beeld lijkt versterkt te worden door de beschrijving van haar huis en vooral haar werkkamer:

895 Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante 1930: 35.

896 Zie Divendal en Lakmaker 2001.

Ons huis is zoo typisch gebouwd. Het staat op een hoek, zodat je aan één kant het drukke Tulppelein bewoond [sic], aan den andere kant de rustige Huddekade.

Aan één kant als overbuurman het statige Amstel Hotel, waar schitterende auto's aanzoemen, interessante vreemdelingen, als donkere Maharadja's, met bekoorlijke, gesluierde, vrouwtjes naar binnen schrijden, aan den anderen kant voor de huisdeur schepen in het water, waar in de zon het kleurig waschgoed wappert, hel-blonde kinderen de loopplank op- en afwippen, dé hond, de schippershond, de spitse oortjes omhoog, het schip bewaakt. [...] M'n werkkamer, daar wil je misschien ook wel iets van weten. Ik moest eigenlijk op de deur ervan laten schilderen: Door liefde bijeen gebracht! Want heusch, in dit gezellig vertrek hebben alleen die me lief zijn hun goede gaven gebracht. De boeken in de kast en op de planken boven m'n schrijftafel, bijna alle zijn ze me ten geschenke gegeven. De sarongs langs deuren en schoorsteen, van de lieve Indische vrienden en hiervan ook de beeldige bibelots. De lampekap, zoo mooi beschilderd, van een bekenden en bevriende kunstnijveraarster. Het kleine lees-lampje, het gebatikt kleedje, alles zelf gemaakt door m'n dochter. [...] Aan de wanden vele schilderijen, etsen, teekeningen van de schilders-vrienden. Groote stoelen, kleine tafeltjes, waarop aschbakjes in soorten, voor de rookende menschheid. Ik heb geen tentoonstelling aan m'n muren van portretten van de bevriende artiesten. Die heb ik in een grote lade van m'n bureau en ik kijk er af en toe met groot genoegen naar.⁸⁹⁷

Toch presenteert ook Belinfante-Belinfante zich hier als een typisch 'vrouwelijke' auteur. Want in 'Instantaneetjes' gaat ze niet in op de vele artikelen die ze schreef en vertelt ze niet over haar functie als redacteur van *De Hollandsche Revue*. Met de aandacht die ze aan haar huis en haar kinderen besteedt laat ze weten dat ook voor haar het schrijven een hobby was en geen werk. De beschrijving van haar werkka-

897 Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante 1930: 53-55.

mer draagt daartoe bij. Een ‘gezellig vertrek’ noemt ze het, niet een inspirerende studeerkamer, of een rustige werkplek.⁸⁹⁸ De boeken in haar kast heeft ze allemaal cadeau gekregen, dus niet zelf uitgezocht. Dat geldt ook voor de ornamenten in de kamer. Bovendien heeft ze de portretten van bevriende beroemdheden keurig weggestopt in een la, opdat niemand haar van opschepperij kan betichten.

Belinfante-Belinfante eindigt haar biografische schets met een verhaal over haar huisdieren, en ten slotte met een aangename ‘eind-conclusie’: ‘Het leven is goed – voor wie het mooie kan zien, humor waardeert en werken een lust is.’⁸⁹⁹

Het leven *was* goed voor beide schrijfsters. Ze hadden succes met hun werk, genoten een prettig inkomen, woonden in aangename huizen op mooie plekken in Amsterdam, waardeerden elkaars gezelschap hogelijk en hielden van hun mannen en kinderen, die allemaal gezond waren. De enige zorg was Van Marxveldts verlamde arm. Die zorgde niet alleen voor schaamte en lichamelijk ongemak, maar al gauw ook voor problemen in haar huwelijk.

898 Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante 1930: 54.

899 Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante 1930:57.

Hoofdstuk 13

Crisistijd

De twee maanden die Van Marxveldt in 1908 in Coventry had doorgebracht werden in haar herinnering steeds langer en dramatischer. Ze had zich destijds zo genegeerd, beledigd en eenzaam gevoeld dat ze die twee maanden tot een heel jaar oprekte toen ze haar ervaringen in de roman *Puck van Holten* verwerkte. Natuurlijk dramatiseerde Van Marxveldt haar verleden ook om het verhaal meer kracht te geven.

Volgens Belinfante-Belinfante gaf deze roman, die al in 1928 was voltooid, maar pas in 1931 verscheen, ‘den moeilijken tijd weer, dien [Van Marxveldt] zelf doormaakte, toen ze als verwend, eenig dochttertje, zoo uit een kleine plaats naar Engeland toog om terecht te komen in een gezin met een schromelijk verwende en fel egoïstische vrouw des huizes’.⁹⁰⁰ Dat komt overeen met wat Van Marxveldt in 1908 in haar dagboek schreef. Maar dat Mrs. Ellis Van Marxveldts leven tot een hel had gemaakt, zoals Belinfante-Belinfante beweert, is een overdrijving – tenminste, als je de roman met de dagboek aantekeningen vergelijkt.

Puck van Holten is een van de meest serieuze romans die Van Marxveldt schreef. Van vlotte dialogen, vrolijke gebeurtenissen en ironie is hier geen sprake. De meeste recensenten viel dat echter niet op. Dit was een nieuw boek van Van Marxveldt, en dat kon niet anders dan een vrolijke meisjesroman zijn. ‘Voor bakvisschen een boek, om van te smullen,’ schreef de anonieme recensent van de *Haagsche Courant* van 21 juli 1931. En ‘hoeveel jonge lezeressen zullen er van genieten?!’ vroeg de eveneens anonieme recensent van het *Nieuwsblad van het Noorden* van 6 augustus 1931 zich af. Zij of hij gaf meteen ook het antwoord op die vraag: ‘Hun aantal zal niet gering zijn!’ De bespreking van het nieuwe boek in het *Soerabaijasch Handels-*

900 Belinfante-Belinfante 1928: 576-577.

blad van 10 juli 1931 begon met: ‘Een nieuw boek van Cissy! Het zal weer even gretig worden verslonden als al haar vorige boeken.’⁹⁰¹ Belinfante-Belinfante hield op 4 augustus 1931 voor de AVRO-radio een lezing over Van Marxveldts nieuwe boek, dat vast niet kritisch was.⁹⁰²

Alleen Kate de Ridder had een paar bezwaren. ‘De figuur van Alice Cunningham [het alter ego van Mrs. Ellis, MS] met haar eeuwige gegil om “Mademoiselle” en haar kinderachtige gevit’ vond ze te gechargeerd. Ook in andere aspecten – welke, zei ze er niet bij – vond ze Van Marxveldt overdreven. Dat Puck geen vrolijke Joop ter Heul was vond ze geen probleem. ‘Verre van dien,’ schreef ze. ‘Joop, de vlotte flapper, de rakker, die zich aan niets en niemand stoort, als dat zoo in haar bol te pas komt, is een unicum en moet dat blijven.’⁹⁰³

Gladys

Puck van Holten begint in een klein en stil Fries dorpje. Daar woont Gerry van Holten (die Puck wordt genoemd) met haar ouders. Ze is geboren in een niet nader genoemde stad in het westen van het land, waar haar vader hoofdonderwijzer was. Na zijn pensioen is hij met vrouw en dochter – Puck is enig kind – naar zijn geboortedorp teruggekeerd. Daar leiden ze een rustig leven – te rustig in Pucks ogen. Ze doet dagelijks niet veel meer dan haar moeder in het huishouden helpen, op visite gaan bij de boerengezinnen in het dorp en wandelen met haar vader, van wie ze zielsveel houdt. Op aanraden van een frivole vriendin uit de stad schrijft ze op een advertentie waarin een gezelschapsdame voor een Brits gezin wordt gezocht: ‘Gevraagd in groote stad in Engeland in beschaafde familie jong meisje voor gezelschap. Kennis van muziek. Opgewekt humeur. Eng. Conversatie in ruil voor Frans en Duitsch. In het Eng. geschr. br. Lett. L.T. 384 bur. dit blad.’⁹⁰⁴ Puck wordt

901 Het boek werd verder positief besproken in de *Bredase Courant* van 27 augustus 1931 en de *Arnhemse Courant* van 24 juli 1931.

902 Een opname is niet bewaard gebleven. De aankondiging van het radioprogramma stond in de radiogidsen die in bijna alle Nederlandse kranten waren opgenomen. Bron: Delpher.

903 K.d.R. in *Het Vaderland*, 9 augustus 1931.

904 Van Marxveldt 1931: 25.

aangenomen. Haar werkgeefster, Alice E. Cunningham uit Coventry, laat haar per brief weten dat ze zich verheugt op conversaties over Franse, Duitse en Engelse literatuur. Ze hoopt ook samen met Puck quatre-mains te kunnen spelen. Nadat Pucks vader bij de Nederlandse consul in Coventry inlichtingen heeft ingewonnen over het gezin Cunningham, krijgt Puck van haar ouders toestemming om naar Engeland te gaan. Haar vader en een oom brengen haar naar Londen.⁹⁰⁵

In Londen logeren Puck en haar begeleiders in een groot hotel. Puck beleeft daar een paar malle avonturen en geniet van het drukke stadsleven. Maar zodra ze naar Coventry reist, is het uit met de pret. Het begint er al mee dat Mr. Cunningham, anders dan beloofd, niet op het station in Londen is om samen met haar naar Coventry te reizen. Puck moet dat in haar eentje doen.

Op het station van Coventry wordt ze door een zwijgzame chauffeur opgewacht en naar het huis van de Cunninghams gereden. Haar entree in huize Cunningham is desastreus. Ze wordt door een dienstmeisje in een grote hal achtergelaten. Daar moet ze op Mrs. Cunningham wachten, die kort daarop tot Pucks grote verbazing met een klein meisje aan haar hand een brede trap af komt lopen:

Als Alice van plan was geweest om indruk te maken, dan had ze het niet mooier kunnen verzinnen. Want langs de breede, vorstelijke trap met de warme Perzische looper daalde langzaam een slanke, heele slanke vrouw in een zachtgrijze korte jurk met twee slippen afhangend langs de heupen, grijs zijden kousen in dezelfde tint en smalle, hooggehakte grijze schoentjes. Aan haar hand huppelde een klein meisje van een jaar of vier in een shantung jurkje tot boven de knie en met lichtblond haar, dat als van een page geknipt was. Zeker een logéetje, dacht Puck. Want Alice had nooit over een kind geschreven.⁹⁰⁶

905 De oom neemt hier de plaats in van Janna Laverman. Als Van Marxveldt Pucks vader een vrouwelijke reisgenoot had gegeven, zou dat waarschijnlijk iets te gewaagd zijn geweest.

906 Van Marxveldt 1931: 78.

Algauw blijkt dat Puck onder valse voorwendselen naar Coventry is gehaald. Puck moet voor de kleine Millicent Cunningham zorgen en in het huishouden helpen. Voor lezen, studeren of uitgaan heeft ze geen tijd en Mrs. Cunningham wil niet dat Puck haar in het Frans voorleest, zogenaamd omdat ze geen mooie uitspraak heeft.

In een lang, ellendig jaar werkt Van Marxveldts alter ego voor de egocentrische, snobistische, jaloerse en wrede Mrs. Cunningham. De monotonie van Pucks verblijf in Coventry komt tot uitdrukking in de opbouw van het verhaal. Diepte- en hoogtepunten komen er nauwelijks in voor. Van een duidelijk begin en midden is geen sprake, en van een happy end al helemaal niet. In het laatste hoofdstuk wordt Puck door Mrs. Cunningham uitgescholden, omdat Puck buiten haar schuld te laat is thuisgekomen. Als Puck zich verdedigt, ontslaat Mrs. Cunningham haar op staande voet. Diepgekwetst vindt Puck onderdak bij Mona, een rijke, maar nobele vriendin. Als dokter Cunningham Puck opzoekt en haar vertelt dat de kleine Millicent diepbedroefd is omdat ze Puck mist, keert Puck naar het gezin Cunningham terug.

In deze roman draait alles om standsverschillen. Dat wil zeggen, tussen de hogere klassen, vertegenwoordigd door de snobistische Mrs. Cunningham – en de middenklasse, waartoe Puck zichzelf rekent. Om dat verschil aan te scherpen maakte Van Marxveldt de achtergrond van haar hoofdpersoon dit keer eenvoudiger dan die van haar andere protagonisten. Pucks ouders zijn degelijk en provinciaals, en houden er anders dan de Cunninghams duidelijke en fatsoenlijke principes op na. Het gezin Cunningham kreeg van Van Marxveldt een veel hogere sociaaleconomische positie dan het gezin Ellis had. Naast de chauffeur houden de Cunninghams er een huisknecht, twee dienstmeisjes en een kokkin op na.

Mrs. Cunningham laat Puck voortdurend voelen dat die ‘slechts’ de dochter van een onderwijzer is. Ze bekritiseert Pucks kleren en manieren, vernedert haar in het bijzijn van anderen en laat haar op allerlei manieren voelen dat ze niet weet hoe het hoort. Ook de naam die Mrs. Cunningham haar au pair geeft – Gladys – spreekt boekdelen. Gladys verschilt nogal van het Franse Céline, zoals Mrs. Ellis Setske noemde, want in Groot-Brittannië had de naam Gladys banale, lower-clas-

sconnotaties.⁹⁰⁷ ‘Afgelopen,’ zegt Puck dan ook als ze hoort dat ze voortaan Gladys heet. ‘Een nieuw land. Een nieuwe naam. Gladys, dat paste in de koele mond. Mlle. Gladys. Ze had eens [...] in grinnikende bewondering gestaan voor het levensgroot portret van een Fransche danseres met geel haar, die optrad onder de naam van Mlle. Gladys. En nu, nog geen jaar later was ze zelf tot deze zonderlinge, Fransch-Engelsche combinatie gepromoveerd.’⁹⁰⁸

Een aantal bladzijden verder noemt Mrs. Cunningham Puck ‘een heel eenvoudig meisje, ik bedoel, ze komt uit een zéér eenvoudig, burgerlijk milieu’. Op grond daarvan verbiedt ze Puck om te gaan met de meisjes op de kostschool van Mr. Cunninghams zus, die in de fictieve stad Eale is gesitueerd.⁹⁰⁹ Als Puck op een dag samen met Millicent theedrinkt met de werkster, wordt Mrs. Cunningham woedend. Omgang met arbeiders, zegt ze, heeft een verderfelijke invloed op Millicent. Dat Puck zelf vanwege haar eenvoudige komaf vriendschap met de werkster sluit, vindt Mrs. Cunningham normaal. Daarom kan ze, zegt ze, niet van Puck eisen ‘dat [die] dat verschil niet voelt. Uw opvoeding...’ Puck antwoordt woedend dat haar ouders haar tenminste hebben geleerd ‘om op niemand, op niemand neer te kijken’.⁹¹⁰

In de roman maakt Van Marxveldt haar vroegere werkgeefster vele malen monsterlijker dan ze in haar dagboek uit 1908 naar voren komt. Zichzelf maakte ze met terugwerkende kracht liefdevoller en geduldiger. Puck voelt echte genegenheid voor het kleine meisje dat ze moet verzorgen. En anders dan de kleine Molly Ellis houdt Millicent uiteindelijk meer van de au pair dan van haar moeder. Als Puck na de ruzie met haar werkgeefster terugkomt, vraagt Millicent haar nooit

907 *In Forever England. Femininity, Literature and Conservatism* (Londen, Routledge 1991) schrijft Alison Light in een hoofdstuk over de roman *Mrs Miniver* uit 1942: ‘When Clem [Mr. Miniver] is being clever about the servant problem and about parlourmaids who keep moving on, he jests that it may be due to the “incurably trochaic” nature of their names (“Norah”, “Jessie”, “Gladys”, “Ellen”): “next time, go for a dactyl.” [...] It is not the working classes who will appreciate the joke.’ (1991: 26, noot 52.) Met dank aan Margreeth Soeting voor deze verwijzing.

908 Van Marxveldt 1931: 84.

909 Van Marxveldt 1931: 183.

910 Van Marxveldt 1931: 208-209.

meer weg te gaan. En als Puck het kleine meisje vraagt of die van haar houdt, zegt Millicent: ‘O, zoo’n heeleboele veel.’ Terwijl Puck ‘haar kin drukte op het blonde pagekopje, zei ze – haar stem trilde –: “Och, mijn eigen, lieve, kleine poeleke...”⁹¹¹ Met dit zoete beeld eindigt de roman.

Literaire rectificatie

Puck van Holten is meer dan een gedramatiseerde en geromantiseerde weergave van Van Marxveldts ervaringen in Coventry. Het verhaal is ook meer dan een literaire inlossing van haar belofte uit 1908 ooit een boek over Mrs. Ellis te schrijven. De roman is vooral een literaire rectificatie van het verleden. Van Marxveldt laat Puck zeggen wat ze in 1908 alleen durfde te denken. Anders dan tussen Setske en Mrs. Ellis vindt in *Puck van Holten* een openlijke confrontatie plaats tussen Puck en Mrs. Cunningham. ‘Geplaagd hebt u me,’ werpt Puck haar werkgeefster voor de voeten. ‘Getreiterd! Nooit één goed woord hebt u me gegeven! U hebt me slechter behandeld dan u uw dienstboden doet. Niets, níets hebt u me gegund! [...] O, idioot dat ik was, dat ik me zoolang, door u... [...] door u heb laten tiranniseren!’⁹¹²

Er bestaan echter ook veel overeenkomsten tussen de dagboek aantekeningen en de roman. Net als Puck dacht Setske dat ze als gezelschapsdame in Coventry zou werken, en moest ze tot haar verbazing en verdriet vaststellen dat ze als kindermisje en als hulp in de huishouding was aangesteld. Ook Pucks voortdurende inspanningen om iets goeds van het verblijf in Engeland te maken en haar ouders niet teleur te stellen, komen overeen met die van Setske. *Be strong, be good*, hield ze zichzelf in 1908 voor. In de roman zegt Pucks moeder hetzelfde met een kleine aanpassing: ‘Blijf goed en waar!’⁹¹³ Puck houdt stand door zich aan dat motto te houden.

Sommige passages uit *Puck van Holten* komen zelfs bijna letterlijk overeen met die uit het dagboek. Zoals een aangrijpende scène waarin Puck de kleine Millicent

911 Van Marxveldt 1931: 280.

912 Van Marxveldt 1931: 274-275.

913 Van Marxveldt 1931: 48.

moet voeren en Mrs. Cunningham Puck volkomen onterecht uitfoetert als die tussen het voeren door probeert een hap van haar eigen eten te nemen. De scène in de roman is zelfs een dubbele herinnering, want Setske schreef er pas over op 25 oktober 1908, toen ze al meer dan een maand op de kostschool in Bath zat. In haar dagboek gaf ze haar herinnering aan deze akelige ervaring een sleutelfunctie in een fantasie over haar toekomst. 'Ik hoop nog eens een boek te schrijven,' besloot ze haar herinnering aan de scène met Mrs. Ellis, 'en misschien naar waarheid mijn leven te vertellen, mijn leven van twee maanden met jou en je lieve spruit en 't zal een heel boek vullen en je zult er niet zoo'n heele mooie rol in spelen, Mevrouw Ellis.'

Van Marxveldt gebruikte vaker elementen van haar verblijf in Engeland in haar verhalen en romans, zoals in *Game – and Set!*, *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* en *Rekel*. Haar tijd in Engeland was bovendien een van de vaste onderdelen van het levensverhaal zoals ze dat in haar autobiografische schets en in interviews vertelde. Maar daarin liet ze de twee maanden als kindermisje en hulp in de huidhouding in Coventry meestal buiten beschouwing.

Met *Puck van Holten* wilde Van Marxveldt aanvankelijk ook laten zien waarom en wanneer ze was gaan schrijven. Van het manuscript van *Puck van Holten* zijn twee versies bewaard gebleven, een in potlood en een in inkt. De titel van het in potlood geschreven manuscript luidt 'Aan het keerpunt'. Boven aan de in inkt geschreven versie staat 'Het Keerpunt', maar dat is doorgestreept. Met potlood werd boven de oude titel 'Puck van Holten' gezet.⁹¹⁴ *Puck van Holten* zou dus aanvankelijk *Aan het keerpunt* gaan heten. Daarmee zou Van Marxveldt het verhaal een 'mannelijker' karakter hebben gegeven, omdat een keerpunt naar een actieve beslissing in een conventionele, 'actieve' mannelijke ontwikkelingsroman verwijst.⁹¹⁵ Ze koos echter voor een andere titel, en daarmee weer voor een vrouwelijk script. Zo werd *Puck van Holten* niet veel meer dan een persoonlijke afrekening van de

914 Op deze versie staat bovenaan 'bob' – de naam waarmee Van Marxveldt haar man aansprak. Dat duidt erop dat Leo Beek inderdaad een nette versie had gemaakt van de eerste versie in potlood.

915 Vgl. Conway 1998: 19-60.

auteur die na al die jaren vooral de sociale vernedering door Mrs. Ellis niet had vergeten. Wat Van Marxveldt in deze roman met haar herinneringen doet, komt overeen met wat in de meeste autobiografieën gebeurt: ze maakt een vastomlijnde geschiedenis van haar herinneringen en corrigeert en verfraait die. In *Puck van Holten* zet ze zich af tegen de mening die anderen zich over haar vormden en rekent ze af met het al dan niet vermeende onrecht dat haar is aangedaan. Tegelijkertijd geeft ze zichzelf de moed en het geduld die ze in 1908 niet had.⁹¹⁶ In het vervolg op *Puck van Holten*, dat in 1935 onder de titel *De eenige weg* verscheen, gaf ze Puck en zichzelf een toekomst die in een bepaald opzicht aantrekkelijker was dan haar eigen leven na Engeland.

Pennevruchten

Ondanks haar slechte gezondheid publiceerde Van Marxveldt in de jaren dertig naast verschillende romans een aantal korte verhalen. Ook schreef ze recensies van nieuwe boeken van Belinfante-Belinfante voor het in 1933 opgerichte maandblad *Meisjesleven*. Dit blad stond in de jaren dertig onder redactie van Willy Pétillon en werd uitgegeven door Valkhoff & Co.⁹¹⁷

Ook de inhoud van *Meisjesleven* bestond uit verhalen, informatieve artikelen over zaken als het ex libris, het verzorgen van kamerplanten, reisbeschrijvingen (in het tweede nummer van 1933 vertelde Pétillon over een verblijf in het schilderachtige Menton, dat ze minder snobistisch en mondain vond dan Nice⁹¹⁸) en de natuur, en bovendien uit gedichten, citaten van klassieke schrijvers en dichters en prijsvragen.

916 Vgl. Smith en Watson 2010: 13: ‘When life narrators write to chronicle an event, to explore a certain time period [...], they are making “history” in a sense. But they are also performing several rhetorical acts: justifying their own perceptions, upholding their reputations, disputing the accounts of others, settling scores, conveying cultural information, and inventing desirable futures amongst others.’

917 Niet te verwarren met *Meisjesleven*, *Tijdschrift voor Onze Vrouwelijke Jeugd* dat tussen 1918 en 1923 werd uitgegeven door E.J. Bosch Jbn. in Baarn en waaraan W.G. van de Hulst en de dochters van Abraham Kuyper meewerkten. Zie http://www.hdc.vu.nl/nl/Images/Meisjesleven_tcm215-132831.pdf.

918 *Meisjesleven*, 1 februari 1933, 57.

Bekende schrijvers als Emmy Belinfante-Belinfante, Willy Corsari, Emmy van Lokhorst, Jet Lubber, Marie Schmitz en Marie van Zeggelen behoorden tot de vaste medewerkers. Het eerste nummer van *Meisjesleven* opende met 'Joop's Correspondentie', een verhaal van Van Marxveldt in briefvorm. In deze brief, geadresseerd aan Julie en gedateerd op 24 december 1932, vertelt Joop dat haar huis in het Gooi door haar schoonvader is gemoderniseerd. Leo en Joop zijn nu de ouders van twee levendige 'rakkers', Hans en Rolf. In deze brief stelt Joop het onuitstaanbare gedrag van Mol, Julies dochttertje, aan de kaak. Mol is lief tegenover anderen, maar snauwt en grauwet tegen haar vader en moeder. Bovendien heeft ze zich tot een regelrechte snob ontwikkeld.⁹¹⁹ Van Marxveldt publiceerde nog vijf brieven van Joop in het blad. Daarna stopte de serie, die niet de indruk maakt dat Van Marxveldt ze met plezier had geschreven. Ze laat Joop voornamelijk herinneringen ophalen aan voorvallen die niet in de serie voorkomen en allesbehalve geestig zijn. De meeste aandacht gaat uit naar de moderne snufjes in Joops huis, autotochtjes en de opvoeding van Mol. Ook de relativiserende toon uit de serie ontbreekt hier.⁹²⁰

In november 1933 zag *Contact* het licht, een maandblad voor 'de rijpere jeugd'. Emmy Belinfante-Belinfante werd een van de vaste medewerkers. Voor de aflevering van juni 1934 interviewde ze opnieuw Van Marxveldt, maar nu in de hoedanigheid van vriendin en bondgenoot. Dit tweede interview, dat geïllustreerd werd met een ongesigneerde portrettekening van Van Marxveldt 'van zeer recente datum' begint met een terugblik op het gesprek uit 1928. 'Ik betrapte m'n hart op vreemde buitelingen toen ik aan Cissy's huis in de Lomanstraat aanbelde,' vertelt Belinfante-Belinfante over die eerste kennismaking. 'Hoe zou ze zijn? Aanstellerig, stroef, gewichtig?'⁹²¹ Het was allemaal meegevallen. Hoewel Van Marxveldt de indruk had gemaakt een wereldse en geraffineerde vrouw te zijn, had ze Belinfante-Belinfante gecharmeerd met haar eerlijkheid en spontaniteit. Bovendien

919 *Meisjesleven*, 1 januari 1933, 7.

920 Het laatste deel van de serie Joops correspondentie verscheen in de aflevering van *Meisjesleven* van juni 1933. In *Meisjesleven* van 1936 publiceerde Van Marxveldt drie afleveringen van 'Episodes uit het leven van Joop ter Heul'.

921 Belinfante-Belinfante 1934: 253.

bleek niet alleen de interviewster met haar zenuwen te hebben geworsteld, ook de geïnterviewde had zich druk gemaakt over het gesprek:

Samen lachen we nog vaak om dat eerste interview en we weten nu, dat we er allebei even hard tegen opgezien hebben. Toen ik die middag bij haar weg ging – ik was onbehoorlijk lang gebleven, circa 2 1/5 uur! – zei Cis – en haar geestige oogen twinkelden van pret: ‘Ik heb er zó tegen op gezien om geïnterviewd te worden en wat is ’t me meegefallen. Weet u, dat ik de hele week al interviewtje gespeeld heb met al m’n vrienden? Die waren dan mevrouw Belinfante, stelden me de gekste vragen en ik trachtte er naar behoren op te antwoorden. Komt u me gauw weer eens interviewen, ik ben er nu zo lekker aan gewend.’⁹²²

Dat klinkt allemaal erg openhartig, maar het klopt niet helemaal. Van Marxveldt had zich in 1928 zeker al één keer eerder laten interviewen, en Belinfante-Belinfante was niet alleen dertien jaar ouder dan Van Marxveldt, maar minstens even ervaren – zo niet ervarener – en bekend. Dit tweede interview vertoont dan ook weer een interessante mengeling van vrouwelijke bescheidenheid en huiselijkheid enerzijds, en mannelijke professionaliteit anderzijds. Na de herinnering aan de eerste kennismaking in 1928 volgt een sfeertekening, waarin de gezelligheid voorop staat. Het gesprek vindt plaats in Van Marxveldts werkkamer. Maar als om de ‘mannelijkheid’ van deze ruimte te ontcrachten, benadrukt Belinfante-Belinfante dat het er van ‘een niet te zeggen genoeglijkheid’ is.⁹²³ De gezellige toon wordt meteen doorgezet in een lofzang op Van Marxveldts moeder, die zo goed voor de planten en bloemen in huis zorgt, op Van Marxveldts ‘engel van een uitgever’, die ‘rekening houdt met al m’n grilligheden’ en op poes Miempie.

Daarna komen Van Marxveldts jeugd en haar eerste schrijfpogingen aan de orde. Eerst vertelt Van Marxveldt dat ze met elf jaar naar de hbs is gegaan. Dan

922 Belinfante-Belinfante 1934: 253

923 Belinfante-Belinfante 1934: 254.

zeft ze dat ze in die tijd zo geïnspireerd raakte door Top Naeffs *School-idyllen* dat ze in haar meetskundeschrift aan een roman over een zekere Lydia begon, maar niet wist hoe ze die moest afmaken. Dat rondt ze af met een vraag die haar mislukte schrijfpoging in een conventioneel, actief-mannelijke *per aspera ad astra*-plot plaatst: ‘Welk grote man heeft ook weer gezegd, dat de grootste schrijvers klungels van opstellen maakten?’⁹²⁴

Die plot wordt in het interview deels aangehouden. Als Belinfante-Belinfante opmerkt dat ze haar artikel kort moet houden, geeft Van Marxveldt ‘een opsomming van feiten, zonder jus’.⁹²⁵ Ze vertelt dat ze een jaar lang op een kostschool in Engeland heeft gezeten, dat haar vader wilde dat ze doorging voor een akte Middelbaar Engels, maar dat ze dat slechts twee maanden had volgehouden. Daarna had ze ‘van alles en nog wat gedaan, zonder een vaste lijn te volgen’.⁹²⁶ Ze was een ‘weinig roemrijk verslaggeefster’ geworden bij ‘een plaatselijk orgaan’, had toneelbevliegingen gehad en een opleiding aan de Remingtonschool gevolgd. Daarna was ze ‘kantoorplurk’ geworden. Ze eindigt de korte opsomming met de gebruikelijke verwijzing naar het verband tussen haar leven en werk. ‘Alles uit mijn leven is, zoals je weet,’ zegt ze, ‘in pennevruchten omgezet.’⁹²⁷

Het interview eindigt huiselijk. Zo wordt de mannelijke plot weer door de vrouwelijke overgenomen. Belinfante-Belinfante vraagt Van Marxveldt naar haar kinderen en Van Marxveldt biedt haar vriendin een kopje thee aan. Dat slaat Belinfante-Belinfante af, omdat ze Van Marxveldt niet van het schrijven van het derde deel van de *Marijke*-serie wil afhouden. Tot slot noemt Belinfante-Belinfante Van Marxveldt iemand van uitersten. ‘Ze wuift me na als ik langs haar ramen stap en voor de zoveelste maal treft ’t me, dat in Cissy’s ogen evenveel humor, als diepe melancholie ligt. Les extrêmes...’⁹²⁸

924 Belinfante-Belinfante 1934: 254. *Per aspera ad astra*: Door moeilijkheden naar de sterren.

925 Belinfante-Belinfante 1934: 255.

926 Belinfante-Belinfante 1934: 255.

927 Belinfante-Belinfante 1934: 255.

928 Belinfante-Belinfante 1934: 255.

De uitersten: in dit geval vrouwelijke lichtzinnigheid en huiselijkheid, gecombineerd met mannelijke ernst, ambitie en werklust. Dat is een opmerkelijk verschil met Belinfante-Belinfantes interview met Van Marxveldt uit 1928, waarin ‘het vrouwelijke’ domineert. Misschien voelden Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante zich inmiddels dankzij hun successen zekerder van hun commerciële en literaire talenten dan in de jaren twintig. Van Marxveldts zelfpresentatie was geëvolueerd van echtgenote van een succesvolle zakenman die geen romans kon schrijven tot een schrijfster met een eigen studeerkamer. Die kamer werd wel weer voorgesteld als een typisch vrouwelijk vertrek.

Praten en breien

Midden jaren dertig greep Van Marxveldt opnieuw terug op de *Joop ter Heul*-serie. Tussen 1934 en 1936 verbond ze haar en Joops naam aan het blad *Praten en Breien*, het ‘officieel orgaan van de Everlasting breiclub’, waarvan men tegen het inleveren van dertig wolwikkels lid kon worden.⁹²⁹ Zo wierf ze klanten voor de Everlasting-wol van de firma Van Engelen en Evers in Heeze.⁹³⁰

In het eerste nummer van *Praten en Breien*, dat in november 1934 verscheen, staat Joop ter Heul als redacteur van het blad vermeld. Onder een foto van haarzelf uit 1932 – met haar rechterarm verstoppt onder een cape – leidde Van Marxveldt het blad met een woord van welkom in. Trouw aan de betekenis van het spreekwoord ‘Praten en breien doen de meisjes in Leien’ (vrouwen moeten al pratende door kunnen werken, dus twee dingen tegelijk kunnen doen),⁹³¹ legt ze daarin de nadruk op het drukke leven van moderne, werkende vrouwen en van meisjes. Daarbij verliest ze de vermeende vrouwelijke eigenschappen en plichten én de commercie niet uit het oog:

929 Niet-leden betaalden 2,50 gulden voor twaalf nummers; losse nummers kostten 25 cent per stuk.

930 De fabriek bestaat nog steeds, maar het archief is helaas door een brand vernietigd.

931 Volgens Van Dale 1999, lemma ‘praten’.

Er zijn tegenwoordig zooveel vrouwen en meisjes, die in allerlei beroepen en betrekkingen haar brood verdienen, of zich aan sociale belangen wijden, dat slechts weinigen zich den tijd gunnen om nu en dan eens een uurtje rustig te breien, te haken of te handwerken. Toch is dit niet alleen een aangenaam tijdverdrijf, maar voor de dikwijls al te zeer gespannen zenuwen een noodzakelijke afleiding, die juist genoeg concentratie vereischt om de gedachten bezig te houden zonder ze te vermoeien. Bovendien, handarbeid geeft gezelligheid in de huiskamer en is een voorbeeld ter navolging voor kinderen en huisgenooten. Tal van moderne, en zelfs vooraanstaande, vrouwen hebben haar brei- en haakwerk weer opgevat, trotsch op de resultaten van haar geduld en volharding. Daarom zie ik de toekomst van dit maandblad 'Praten en Breien' uitermate hoopvol tegemoet. Aan zulk een blad bestaat behoefte in ons land. De prachtig-gekleurde illustraties en duidelijke beschrijvingen zullen ongetwijfeld duizenden Nederlandsche dames er toe opwekken zich te abonneren en... te gaan handwerken met Everlasting!⁹³²

Onder het welkomstwoord staat een afdruk van Van Marxveldts handtekening zoals die er voor haar ziekte uitzag. Daaronder begint de column van 'Joop' onder de kop 'E.B.-Clubnieuws'. In deze column vertelt Joop aan haar zus Julie dat ze redacteur van *Praten en Breien* is geworden en aan het hoofd staat van de nieuwe Everlasting-handwerkclub. De verbinding van deze club met de Jopopoloukico-club was natuurlijk snel gemaakt.

Julie reageert op karakteristieke, nuffige wijze op dit nieuws gereageerd door breien en het idee van een handwerkclub beneden haar stand te vinden. Dat maakte het voor de lezers van het Everlasting-clubblad natuurlijk gemakkelijk zich met Joop te identificeren, ook al geeft die zelf niet echt blijk van een groot enthousiasme voor handwerken. Wel maakt Joop het handwerken attractief door het als een vrouwelijke deugd te presenteren. Haar uitspraken hierover pepert ze echter met ironie. 'Over het algemeen hebben mannen liever een breiende dan een vliegende

932 *Praten en Breien*, november 1934, 3.

vrouw,' zegt ze tegen Julie. 'Daar zit aan breien zoo iets huiselijks vast, zie je.'⁹³³

In haar Everlasting-columns, die onder de kop 'Joop aan 't woord...' maandelijks tussen november 1934 en oktober 1936 verschenen, laat Van Marxveldt Joop vertellen dat haar schoonvader met pensioen gaat en dat Leo, haar man, de leiding over de bank – het familiebedrijf – overneemt. Vader Van Dil en tante Suzanna gaan in het huis van Joop en Leo in Laren wonen, terwijl het jonge gezin Van Dil zijn intrek neemt in een groot, vrijstaand huis aan het Vondelpark.

In Amsterdam bezoekt Joop haar vriendinnen van de Jopopinoloukicoclub en maakt hen lid van de Everlasting-club. Ze vertelt hoe ze haar auto door Amsterdam en het Gooi chauffeurt, en dat verschillende clubleden met haar hulp naar de Minervalaan in Amsterdam-Zuid zijn verhuisd. De Minervalaan maakte deel uit van een omvangrijk nieuw stadsdeel uit de jaren twintig en dertig en dat Plan Zuid werd genoemd.⁹³⁴ Volgens een personage uit een roman van Belinfante-Belinfante was dit het gebied '[w]aar mensen met een bescheiden inkomen en die toch hun stand willen ophouden, gemeenlijk wonen'.⁹³⁵ Middenklasse dus. Clublid Noortje is, afgezien van Joop zelf, de enige van de vriendinnen die niet in Amsterdam-Zuid gaat wonen. Maar Noortje trouwt dan ook met een adellijke man. Haar levensstijl is, zoals Joop in het Everlasting-clubblad van september 1936 bericht, te upper class voor de Minervalaan.⁹³⁶

Het verhaal over Noortjes trouwerij was de laatste 'Joop aan 't woord...' die in *Praten en Breien* verscheen. Het clubblad van oktober 1936 – nummer 24 – opent met een artikel over de geschiedenis van de aardappel. Waarom Van Marxveldts verhalen over Joop na september 1936 niet meer in het Everlasting-clubblad verschenen, wordt nergens uitgelegd. Misschien had de serie minder succes dan de fabrikant van de Everlasting-wol had gehoopt. Joop geeft weinig blijk van haar liefde voor breien. Bovendien konden de meeste lezeressen zich waarschijnlijk toch moeilijk identificeren met de fortuinlijke Joop. De doelgroep van het blad

933 *Praten en Breien*, december 1934, 15.

934 Vgl. Van Kolschooten 2015.

935 Belinfante-Belinfante 1939: 203.

936 *Praten en Breien*, september 1936, 267.

was, als je afgaat op de patronen en de modellen, lower tot lower middle class. In de verschillende nummers staan kleurenfoto's afgebeeld van allesbehalve glammoureuze mannen, vrouwen en kinderen in degelijke kleren: gebreide jumpers, slipovers, jurken, mantelpakken, onderbroeken, hemden en badpakken. Een van de nummers van het clubblad laat foto's van een zelfgehaakte beha en jarretelgordel zien, en in elke aflevering zijn patronen voor theemutsen, divanpoppen, vloerkleedjes, spreien en schoorsteenlopers te vinden – niet bepaald spullen die de mondaine Julie zou aanschaffen, maar Joop evenmin. Het enige personage dat in Joops column breit, is de oudere, degelijke en saaie tante Suzanna.

Misschien ook was Joop met haar kapitale huis en haar drie dienstbodes (ook Hillegonda werkt in Amsterdam weer voor Joop) een anachronisme geworden. In het eerste nummer van *Praten en Breien* verscheen een artikel over dinertjes 'zonder dienstbodes', met recepten. De anonieme auteur leidde dit artikel in met de opmerking dat 'het tegenwoordig steeds meer voor[komt], dat de huisvrouw geen vaste hulp heeft. Is het huishouden te klein of bewoont het gezin een moderne flat, dan is een "volle" dienstbode ook niet nodig, mits men organisatie-talent bezit.'⁹³⁷ Joops huishouden steekt daar behoorlijk tegenaf.

Een ouderwetse vrouw

Joops brieven in *Praten en Breien* en *Meisjesleven* stonden wat haar levensstijl betreft ook in contrast met de personages uit Van Marxveldts romans uit de jaren dertig. Vanaf de *Marijke*-serie speelt in haar werk de tegenstelling tussen rijke, verwende en snobistische meisjes en vrouwen (die steeds als 'modern' worden gepresenteerd) en eenvoudige, niet-vermogende, hardwerkende jonge vrouwen een steeds grotere rol. Van Marxveldts relatief nieuwe voorkeur voor onmodieuze, 'normale' personages kwam ook tot uitdrukking in haar lovende recensies van het werk van Belinfante-Belinfante, in *Meisjesleven*. Zo vond ze de hoofdpersoon van Belinfante-Belinfantes *Mieke van 'De klaproos'* (1934) '[n]u eens geen akelig modern type, noch een meisje dat alleen denkt aan pleziermaken en uitgaan, maar een

⁹³⁷ *Praten en Breien*, november 1934, 9.

gezond-denkend, levendig persoontje, dat, ik zou haast willen zeggen, zoo heerlijk normaal is'.⁹³⁸ De centrale vraag in deze roman is of vrouwen aan een roeping als kunstnares of enig ander beroep mogen toegeven, of dat ze zich in hoofdzaak op huishoudelijke taken moeten richten. Het antwoord op die vraag is ambivalent, precies zoals Belinfante-Belinfante en Van Marxveldt zich in het openbaar over de verhouding tussen hun werk en hun positie als echtgenote en moeder uitten. De strekking van *Mieke van 'De klaproos'* is dat getrouwde vrouwen geestelijk niet in mogen dutten en zo nodig hun steentje moeten bijdragen aan de inkomsten van het gezin. Hun voornaamste plicht is echter het huishouden en de ondersteuning van hun echtgenoot. Wie zich volledig wil inzetten voor een beroep, zoals een kundige verpleegster die een bijrol speelt in het verhaal, kan beter ongetrouwd blijven. Miekas moeder, een kunstnares, weeft weliswaar artistieke wandkleden, maar doet dat vooral om haar man, een kunstschilder, financieel te steunen. Als Mieke haar moeder vraagt of die niet liever een loopbaan voor zichzelf had willen hebben, antwoordt moeder ontkennend. 'Er is *niets* in de wereld,' zegt ze, 'dat gaat boven huiselijkheid en de intimiteit van het gezinsleven.' Daarop stelt Mieke vast dat zij dat ook zo voelt. Juist doordat zoveel vrouwen de zorg voor huis en haard en man veronachtzamen, ziet ze 'zooveel verbrokkeld gezinsleven' om zich heen, zegt ze.⁹³⁹ Mieke wijst daarom een huwelijksaanzoek af van een getalenteerde maar frivole violist die in het extravagante Berlijn van de jaren dertig furore maakt. Ze verkiest een leven naast een serieuze maar allesbehalve aantrekkelijke schoolvriend die haar steun nodig heeft.

Voor Belinfante-Belinfante was deze plot niet nieuw, want haar roman *Lilian* uit 1924 heeft een vergelijkbare inhoud. Lilian, de hoofdpersoon, is een getalenteerde violiste. Haar conservatoriumopleiding sluit ze af met de Prix d'excellence. Van een loopbaan als violiste komt echter niets terecht, omdat ze zich met haar jeugdvriend Carlo verlooft, een arts in opleiding. 'Een doktersvrouw,' zegt ze tegen haar ouders, 'heeft, als ze tenminste met haar man wil meeleven, nog zooveel

938 Van Marxveldt 1934: 383.

939 Belinfante-Belinfante 1933: 143.

buiten haar eigen huishoudentje te doen, dat er van concerteeren wel geen sprake zal zijn.’ Ze verwacht wel dat ze af en toe tijdens een liefdadigheidsconcert zal optreden.⁹⁴⁰

De levens van Lilian en Mieke stonden in tegenspraak met de levens van Van Marxveldt en Belinfante-Belinfante zelf. Beide schrijfsters publiceerden nog steeds volop romans, korte verhalen en artikelen. De enige overeenkomst tussen Belinfante-Belinfantes conventionele hoofdpersonages en henzelf is dan ook hun in het openbaar beleden bescheidenheid. Een mooi voorbeeld daarvan is te vinden in een interview van de journaliste I.F. van Gelderen-de Witte met Van Marxveldt. Dat verscheen op 6 november 1935 in de *Haagsche Courant* en besloeg bijna een halve krantenbladzij. Dit vraaggesprek begint met een overzicht van Van Marxveldts leven en werk dat bijna letterlijk uit de biografische schets uit *Confetti* is overgenomen. Daarna komt Van Marxveldt zelf aan het woord. In dit gesprek geeft ze Leo Beek een hogere status en nog meer zeggenschap over haar schrijverschap dan in de eerdere interviews. Zo lezen we dat hij in 1914 ‘voor zaken’ naar Canada moest en dat in hun briefwisseling uit die tijd Van Marxveldts schrijftalent ontloek. In 1918, na de oorlog, had Van Marxveldt haar eerste verhaal ‘ter keuring’ voorgelezen aan haar verloofde, die ‘natuurlijk een oppermachtige stem had’. Dit verhaal, dat ‘Toen hij weg was’ heette, ‘droeg [...] zijn goedkeuring volkomen weg, en op zijn raad ging het naar “Panorama”, dat het dadelijk opnam, en o vreugde om meer vroeg’. In werkelijkheid werd het verhaal al in oktober 1915 geplaatst. Bovendien was Van Marxveldt al in 1916 getrouwd.

Interessant in dit interview is Van Marxveldts opmerking dat ze *Een Zomerzomtheid* schreef toen haar vader ernstig ziek was. Ze had zich, zegt ze, vastgeklampt aan de gedachte dat zij het boek aan hem zou voorlezen als hij weer beter was, en dat ze er samen om zouden lachen. Dergelijke intieme details komen in de eerdere interviews niet aan de orde. Nieuw ook – althans nieuw in een interview met Van Marxveldt – is de mededeling dat de toneelbewerking van het boek door Dom de Gruyter buiten haar om was gegaan, maar dat ze bij de toneelbewerking van

940 Belinfante-Belinfante 1924: 155.

De Kingfordschool door een zekere dr. P. Schreuder inspraak had gehad. Met de illustraties voor haar boeken, zegt ze hier, was ze zich pas op een laat tijdstip gaan bemoeien.

Al even nieuw in dit interview is de vraag waarom de personages uit Van Marxveldts boeken zo vaak uit de hogere klasse komen, en of dat niet ontevreden lezersjes zou kweken of 'andere jeugdige hoofdjes op hol zou brengen'. Die vraag was terecht, en actueel. De economische crisis die in oktober 1929 in de Verenigde Staten was uitgebroken, had grote gevolgen voor de gehele wereldeconomie, dus ook voor Nederland. Uit een onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek uit 1937 bleek dat 60 procent van de Nederlandse mannen in dat jaar minstens twaalf maanden werkloos was geweest en dat een kwart al meer dan vier jaar zonder werk zat. Als je nagaat dat niet alleen deze mannen, maar ook hun gezinnen daardoor getroffen werden, kun je ervan uitgaan dat zo'n 2 van de 8 miljoen Nederlanders van heel weinig geld moesten zien rond te komen.⁹⁴¹

Hoewel de crisistijd in veel jeugdboeken aan de orde komt, noemde Van Marxveldt die in haar werk niet expliciet.⁹⁴² Aan de andere kant had ze met de *Marijke*-serie en *Puck van Holten* al sinds 1928 over minder vermogende meisjes

941 De Rooij 1981.

942 In *Els neemt de leiding* van Ada van Oordt (1938) redt Els haar ouders en zus na het ontslag van haar vader van de financiële ondergang door een pensioen op te zetten en te leiden. In *Moed* van Anna van Gogh-Kaulbach (1935) verliest de vader van de achttienjarige Rosalind zijn baan als bibliothecaris en moet het gezin drastisch gaan bezuinigen. De oudste zoon mag zijn studie aan de universiteit voortzetten en de jongste dochter kan dankzij de hulp van een oom haar muziekoopleiding afmaken. Maar Rosalind, die ervan droomt arts te worden, moet na haar eindexamen een betaalde baan zoeken om het gezin financieel te ondersteunen. Dat laatste lukt, maar gaat gepaard met veel verdriet, ongelukken en vernederingen, waarvan Rosalind pas verlost wordt als haar vader een aanstelling krijgt als hoogleraar in Amsterdam. Dan mag ook zij naar de universiteit, tot vreugde van haarzelf en haar vriend Hans, die geneeskunde studeert. Het gelukkige einde wordt op de laatste bladzijde weergegeven door een tekening van een idyllisch landhuis. Op een groot bord voor het huis staat Ir. H. Lelieveldt en daaronder Rosalind Lelieveldt-ten Bosch, kinderarts. Spreekuur 2-4 uur. Rosalind heeft haar geluk gevonden, niet alleen in de liefde, maar ook in haar vak. In *Een zomer op Heidehoeve* van Fenna Feenstra, 'een roman voor oudere meisjes' uit 1941, gaat de mannelijke hoofdpersoon, een net afgestudeerde ingenieur, na het faillissement van zijn vader incognito als chauffeur voor een rijke zakenman werken. Aan het einde van de roman krijgt hij een goedbetaalde baan in Nederlands-Oost-Indië en trouwt hij met de dochter van zijn werkgever. Zie ook *Meisjes die vliegen* van J.H. Brinkgreve-Entrop (1935).

geschreven. Maar op die romans gaat Van Marxveldt in haar antwoord op Van Gelderens vraag niet in. Het enige wat ze zegt is dat zijzelf 'het in haar jeugd best leuk had gevonden om van meisjes te lezen, die rijker waren dan zijzelf, maar dat ze bovendien ook over het gevraagde had geschreven, bijvoorbeeld "De Kingfordschool"'.

Van Gelderen was met dit antwoord niet tevreden. 'Ik denk,' schrijft ze, 'dat dit de vraagstertjes evenmin als mij volkomen voldaan heeft, immers de Kingfordschool legt zoo nadrukkelijk het accent op de jolijt van het samenzijn tijdens het overdag buitenshuis werken. De eigen zorgjes en tobberijtjes, die voortkomen uit bekrompen financiële omstandigheden, worden daarin niet teruggevonden. Aan den anderen kant is het inderdaad een ontspanning eens even over en van wat anders te lezen, temeer waar juist het heel jonge meisje essentieel in haar lief en leed dezelfde is in middenstand en daarboven.'

Nog moeilijker vond Van Gelderen het dat Van Marxveldt zich tot 'ouderwet-sche vrouw' proclameerde, toen het gesprek over de taak van de vrouw ging. Op dit punt liet Van Marxveldt zich tegenover Van Gelderen nog bescheidener uit dan in de vorige interviews. Haar schrijven noemde ze nu zelfs een 'inconveniëntie', iets wat haar plichten als moeder in de weg stond. In dit interview presenteert ze zich expliciet als dame die niet voor aanzien en geld, maar voor haar plezier meisjesboeken schrijft, zoals andere dames handwerken, lezen of zich met liefdadigheid bezighouden, voor zover dat de opvoeding van de kinderen toelaat:

De schrijfster is van meening, dat de getrouwde vrouw en moeder – buitengewone omstandigheden daargelaten – haar volle geluk en bevrediging kan en moet vinden in haar zorgen voor gezin en huis. Op mijn tegenwerping, dat het toch mogelijk is, dat er vrouwen zijn, die daarbuiten nog iets wenschen, en dat het toch veelal louter egoïsme is, dat de moeder geheel voor zich doet opeischen, antwoordde zij met een lieven, rustigen glimlach, dat kinderen egoïst mogen zijn in dit opzicht. Wie tijd en energie overhouden, kunnen die haars inziens besteden aan lezen, handwerken, ontwikkeling en maatschappelijk werk, alles in huis mogelijk, althans zonder

haar aandacht en persoonlijke aanwezigheid daarvan te veel of dwingend weg te leiden. Zij gevoelt het zelfs als inconveniënt, dat haar werk haar nu eenmaal niet op gezette tijden loslaten wil, en zij zich niet altijd op het oogenblik, dat de schooldeuren opengaan, volkomen omschakelen kan. Alhoewel ik niet geheel met haar mee kon gaan, voelde ik het als een voorrecht, over dit zoo moeilijke probleem van opinie te wisselen met een persoonlijkheid als die van Cissy van Marxveldt.

Geen wonder dat de journaliste aan het eind van het interview verbaasd vaststelde dat ‘met uitzondering van de jaren, die de ziekte en haar nasleep in beslag namen, mevrouw van Marxveldt zéér productief [was]: mijn lijstje telt 19 titels, waarvan ik behalve de genoemde, vooral nog “Louteringkuur” ter lezing aanbevelen wil.’

Van Marxveldt probeerde op allerlei manieren te voorkomen dat ze als professionele schrijfster werd beschouwd. Afgezien van het feit dat ze in gepubliceerde interviews haar schrijverschap zo veel mogelijk bagatelliseerde, maakte ze – voor zover na te gaan – geen deel uit van tijdschriftredacties. Ze zat, anders dan Carry van Bruggen, Willy Pétilion en Emmy van Lokhorst, in geen enkele jeugdboekenjury.⁹⁴³ Ze gaf geen lezingen, maakte geen deel uit van een literaire kring en ze schreef geen recensies,⁹⁴⁴ behalve van de romans van haar vriendin Emmy Belinfante-Belinfante. Hun bondgenootschap zorgde ervoor dat ze toch over een handige en volkomen acceptabele spreekbuis beschikte. Belinfante-Belinfante schreef essays en recensies, zat in tijdschriftenredacties, had een eigen rubriek in *Contact* en sprak voor de radio. Omdat Belinfante-Belinfante als telg van een bekende kunstzinnige en vermogende familie bekendstond, was zij de ideale verbinding tussen Van Marxveldt en de openbaarheid. Als echtgenote van de directeur van het Amstel Hotel en lid van de ‘high society’ van Amsterdam hoefde Belinfan-

⁹⁴³ Informatie hierover vond ik op de eerste pagina's van verschillende jeugdtromans en af en toe in een kranten- of tijdschriftartikel uit het interbellum.

⁹⁴⁴ Activiteiten waarmee schrijvers zich als schrijvers kunnen profileren. Zie Van Dijk 1999: 407 vv., en Van Lierop-Debrauwer 2010: 15 vv.

te-Belinfante zich niet als dame te bewijzen. Niemand kon haar ervan verdenken een broodschrijfster te zijn.

De enige weg

In 1935 verscheen *De enige weg*, het vervolg op *Puck van Holten*. Deze roman is doortrokken van de tegenstelling tussen ‘moderniteit’ en ‘ouderwetse’ waarden – dat wil zeggen, tussen frivoliteit en degelijkheid. Meer dan enige andere roman van Van Marxveldt gaat dit boek over liefde. Maar anders dan in de *Joop ter Heul*-serie en *Een Zomerzothed* is hier geen sprake van een romantische liefdesgeschiedenis die zich in de hogere middenklasse afspeelt. *Puck van Holten* gaat over een nuchtere verbinding tussen een man en een vrouw uit de lagere middenklasse. Stad en het platteland vormen de coulissen waartegen dit verhaal zich afspeelt en fungeren tegelijkertijd als metafoor. De stad staat voor moderne frivoliteit en sociaaleconomische ambities. Het platteland – Friesland – representeert nuchterheid, degelijkheid en eerlijkheid. In de roman wint het platteland het van de stad.

De ongeïllustreerde roman opent met Pucks vertrek uit Coventry. Daar heeft ze het anderhalf jaar uitgehouden, maar als dokter Cunningham een baan in Bombay aanneemt en Puck vraagt mee naar India te gaan, vinden Pucks ouders het genoeg geweest. Ze willen dat hun dochter naar huis komt. Puck, die inmiddels negentien is, stemt toe. Ze reist, net als de negentienjarige Setske in 1908, een paar dagen voor Kerstmis met de trein en de boot terug naar haar ouders in het ‘achterafdorpie’ in Friesland.⁹⁴⁵

Ook in deze roman verwerkte Van Marxveldt een groot aantal elementen uit haar eigen leven. Eenmaal terug in Friesland ergert Puck zich aan de saaiheid van het dorp, waar alles hetzelfde is gebleven: ‘alleen waren de autobussen van geel, groen geworden en had Baanders zijn hek geverfd.’⁹⁴⁶ De enige twee nieuwtjes zijn dat Anneke, Pucks schoolvriendin, zich met een saaie, burgerlijke onderwijzer uit Leeuwarden gaat verloven, en dat Jan Baanders, een vroegere klasgenoot en de

945 Van Marxveldt 1935: 16.

946 Van Marxveldt 1935: 35.

zoon van een welvarende boer, na zijn studie veeartsenij in Utrecht een praktijk in het dorp is begonnen. Daarmee toont hij overeenkomsten met Jan Brandenburg, de oud-klasgenoot van Setske, die eveneens de zoon van een rijke boer en boerin was en in Utrecht veeartsenij studeerde.⁹⁴⁷

Net als Setske weet Puck niet wat ze na Engeland met haar leven in het Friese dorp aan moet. Tot vreugde van haar vader gaat ze, ook weer net als Setske, een cursus ter voorbereiding van het mo-examen Engels volgen. Als ze na een tijdje haar vader bekent dat ze een hekel heeft aan studeren en de opleiding verfoeit, toont hij tot Pucks grote verrassing begrip: “Denk je dan heus Gerry, dat ik je tot iets zal dwingen, wat jijzelf helemaal niet wilt?” Puck hield haar pas in. Haar ogen straalden hem tegen. “Meent u dat Vader?” Schertsend zei hij: “We leven toch niet meer in de Middeleeuwen Gerry.”⁹⁴⁸

Kort daarop vindt Puck – bijna net als Setske – een baantje als leerling-verslaggever bij een krant in Drachten. Nadat ze een overdreven verslag heeft gemaakt van een brand in een boerderij, mag ze alleen nog maar administratief werk doen. Ze schrijft brieven en houdt het advertentieboek bij, zoals het heet.⁹⁴⁹ Dat maakt Pucks leven niet bepaald spannender. Als ze op een grauwe novemberdag een brief krijgt van haar vriendin Carla uit Amsterdam verandert alles. Carla vertelt dat een kennis van haar vader, die (net als Leo Beek in de jaren twintig) een agentschap voor stoffen heeft, een correspondentente zoekt. Die baan, schrijft Carla, is voor Puck, als die hem wil. Puck mag bij Carla in huis komen wonen.

Twee jaar na haar terugkeer in Nederland verhuist Puck naar Amsterdam en gaat bij het agentschap werken. Haar werk gaat haar vlot af en ze vermaakt zich met Carla en haar vrienden. En dan ontmoet ze Hans. Hans heeft geld, en een meisje. Toch voelt Puck zich onweerstaanbaar tot hem aangetrokken. Hans is afstandelijk, maar ook ‘knap, donker [...]’, een ‘beetje cynisch’ en ‘een beetje sarcas-

947 Zie Archief Rijks Hogere Burgerschool Heerenveen, nr. 44-03. Mondelinge mededeling door Nanne Brandenburg, 10 maart 2008.

948 Van Marxveldt 1935: 57.

949 Van Marxveldt 1935: 66.

tisch⁹⁵⁰ – een beetje als de fictieve en de echte Leo dus. Hans valt ook voor Puck, en verbreekt zijn relatie met zijn meisje. In een brief aan haar Engelse vriendin Mona vertelt Puck dat ze de prins van haar dromen heeft ontmoet. ‘Dat is een zin uit de roman van Pamela Wynne,’ voegt ze er meteen aan toe. ‘Weet ik wel. Ik ben zelfs in de stemming, om me aan de weë Pamela-lectuur te buiten te gaan. Zegt je dat niet genoeg? Oh my dear, my dear, hij is toch zo’n schat, en ik vond hem eerst zo naar. Nu zie ik jouw wijze Mona-blik op me gericht, en ik buig mijn hoofd en ik beken: “Ja, ik weet wel, dat dit alles naar kleffe romantiek ruikt, maar voor mij is het waarheid. Eerlijke, nuchtere waarheid.”’⁹⁵¹

De verwijzing naar Pamela Wynne⁹⁵² zegt genoeg: deze romance is te mooi om waar te zijn. Hans is onberekenbaar en afstandelijk, en met zijn voorliefde voor snelle auto’s en zijn vlotte levensstijl is hij eigenlijk te modern naar Pucks smaak. Als ze zich gaan verloven, zo vertelt Puck aan Carla, zullen ze geen trouwringen uitwisselen, zoals gebruikelijk.⁹⁵³ Puck zal van Hans een ring met een diamantje krijgen en zij zal hem een horloge geven. En als ze trouwt, ‘doe ik het in een mantelpakje. Net als die miljonairsdochter. In Chicago.’ Maar terwijl ze dit zegt, moet ze zichzelf bekennen dat ze met het mantelpakje een van haar ‘liefste illusies had opgegeven’.⁹⁵⁴

Een gezamenlijk bezoek aan Pucks ouders loopt op een ramp uit. Hans voelt zich onder druk gezet door Pucks vader, die wil weten hoeveel Hans verdient en wat zijn toekomstplannen zijn. Hans voelt zich bovendien ver boven de dorpelingen staan. Pucks vader op zijn beurt noemt hem nonchalant en zelfverzekerd en vol van eigenwaan. Zodra Puck en haar vader alleen zijn, vertelt hij haar dat ze haar zelfstandigheid heeft verloren:

950 Van Marxveldt 1935: 95.

951 Van Marxveldt 1935: 94-95.

952 Pamela Wynne, pseudoniem van Winifred Mary Watson (1879-1959), stond bekend om haar onrealistische, romantische boeken en wordt tegenwoordig vooral met Barbara Cartland vergeleken. Zie <http://pamela-wynne.webs.com/>, geraadpleegd op 29 september 2016.

953 Men droeg de trouwringen gewoonlijk na de verloving aan de ringvinger van de linkerhand (als men protestants of niet gelovig was) of aan de ringvinger van de rechterhand (als men rooms-katholiek was) en dan na het huwelijk aan de ringvinger van de andere hand.

954 Van Marxveldt 1935: 106.

‘Weet je, wat mij getroffen heeft deze twee dagen? Dat mijn fiere Puck zo veranderd is. Dat mijn flinke Puck, die met zeventien jaar naar Engeland is gegaan, die het daar lang niet gemakkelijk heeft gehad, dat heb je me zelf verteld...’ Vader’s stem haperde. Puck beet haar tanden op mekaar. ‘...dat die geen eigen mening meer heeft. Geen eigen wil. Dat alles, wat die ene jonge man doet, in haar ogen goed is.’⁹⁵⁵

Als Puck zegt dat ze van Hans houdt, werpt haar vader tegen dat dat geen liefde is: ‘Vader schudde zijn hoofd. Zo triest zagen zijn ogen. “Maar dat is geen liefde Puck.” “Wat is dat dan?” “Slaafsheid.”’⁹⁵⁶

Pucks vader bekent dat hij liever had gezien dat Puck zich met Jan Baanders had verloofd. Als Puck tegenwerpt dat ze niet van Jan Baanders kan houden, ontspint zich een discussie over wat dat is, houden van. ‘Weet je wel,’ zegt Pucks wijze vader, ‘dat het niet alleen betekent, verrukt te zijn van een knap gezicht. Dát is juist het allerlaatste. Maar iemand’s innerlijk waarderen, zijn mooie, trouwe eigenschappen naar waarde schatten [...] en samen willen opleven naar het goede. Kameraden zijn, in de beste zin van het woord, zie je Gerry, dát is houden van.’⁹⁵⁷ Puck weet dat haar vader gelijk heeft, maar wil Hans niet opgeven. Ze maakt zichzelf wijs dat ze het geen probleem vindt zich aan hem te onderwerpen, omdat ze van hem houdt.

Naar huis

Natuurlijk gaat het mis. Hans komt Puck op een winderige en natte avond in juni vertellen dat hij het uitmaakt. Hij is van een ander meisje gaan houden, zegt hij. Dat is nu precies iemand die Puck en Carla verachten: een modieus meisje met ‘valse ogen’, dat niets liever doet dan de mierzoete romans van Hedwig Courths-Mahler lezen.⁹⁵⁸ Puck raakt daarop in een diepe depressie. Ze kan alleen

955 Van Marxveldt 1935: 110.

956 Van Marxveldt 1935: 111.

957 Van Marxveldt 1935: 112.

958 Van Marxveldt 1935: 142-152. De Duitse schrijfster Hedwig Courths-Mahler (1867-1950) schreef

nog maar met Carla praten. Als ze na een paar dagen haar ouders vertelt dat het ‘af’ is met Hans, beseft ze dat ze maar één ding wil: naar haar ouders. ‘En, dan plotseling, als een bevrijding, schoot de gedachte door haar heen: “Ik wil naar huis. Ik wil naar Friesland terug!”’⁹⁵⁹

Zo gebeurt het. Puck zegt haar baan op – tot leedwezen van Carla en haar chef, die Puck zeer waardeert – en trekt weer bij haar ouders in. Dit keer hoeft ze zich niet te vervelen. Binnen een paar dagen wordt ze gevraagd bijles Engels te geven aan het zoontje van meneer Buma, ‘de Slotheer van het dorp’, die woont op ‘het prachtige buiten, waar vroeger ook de Friese stadhouders hadden gewoond’.⁹⁶⁰ Puck gaat op het verzoek in, al heeft ze niet veel op met de adellijke familie en vooral niet met het zoontje, dat ze een ‘opschepperig, eigenwijs niemendalletje’ noemt.⁹⁶¹ Ook Key, het broertje van Jan Baanders, gaat ze met zijn huiswerk Engels helpen. Zo krijgt ze steeds meer contact met Jan zelf, die haar op een gegeven moment om haar hand vraagt.

Na lang aarzelen en veel zelfonderzoek – en een verwarrende ontmoeting met Hans, die inmiddels ook zijn nieuwe verloving heeft verbroken – stemt Puck met Jans aanzoek in. Niet omdat ze echt verliefd is op Jan – tenminste, niet zoals ze verliefd was op Hans – en ook niet omdat zij en Jan zoveel gemeen hebben (want dat hebben ze nauwelijks), maar omdat hij eerlijk is en trouw, en haar nooit zal bedriegen.⁹⁶² In deze liefde, beseft Puck, zal het nooit om vals sentiment gaan, zoals bij Hans. Die plukte voor haar in het Gooise Bos van Bredius vergeet-mij-nietjes die na al die maanden in Pucks hand verkruiden: ‘Wat stof bleef er over, alleen maar wat stof.’⁹⁶³ Van Jan houdt ze anders, bedenkt ze. Met Hans ‘zwolg’ ze in poëzie: ‘Wij leerden gedichten van buiten, wij lazen samen Shakespeare en genoten

208 populaire, romantische boeken die voor een deel nog steeds worden uitgegeven. Zie <http://www.buecher4um.de/AutorHCM.htm>, geraadpleegd op 29 september 2016.

959 Van Marxveldt 1935: 154.

960 Van Marxveldt 1935: 172.

961 Van Marxveldt 1935: 173.

962 Van Marxveldt 1935: 190.

963 Van Marxveldt 1935: 155.

ervan.’ Met Hans zou ze ‘een geluk hebben gekend’ dat ze met de stugge en stille Jan nooit zal hebben. Maar met de ontrouwe Hans zou ze ook ‘diep-ongelukkig’ zijn geworden. ‘En bij Jan zal ik vrede vinden. Wat weegt het zwaarst in het leven?’⁹⁶⁴

Gelukkig blijkt Jan bereid zich aan Pucks interesses en smaak aan te passen. Ook Pucks nieuwe, degelijke en op rationele overwegingen gefundeerde liefde krijgt van Van Marxveldt een literaire metafoor. Puck leest Jan *Rizpah* voor, een dramatisch gedicht van de negentiende-eeuwse Britse *poet laureate* Alfred Tennyson over een moeder wier zoon als rover wordt opgehangen. Dit is klassieke literatuur, heel iets anders dan de liefdesromans van Wynne en Courths-Mahler. Samen met Jan verheugt Puck zich op het toekomstige lezen en voorlezen van gedichten: ‘Ik zie het. Onze grote cretonnen stoelen bij de haard getrokken. En dan samen genieten. Er is zo’n schat aan poëzie.’⁹⁶⁵ De cretonnen stoelen – en gordijnen – zijn een moderne, stadse inbreng van Puck, net als de rest van het lichte, moderne meubilair.

De bruiloft van Puck en Jan daarentegen is verre van modern. Puck laat haar ondertrouwjurk bij een naaister in het dorp maken. Die ontwerpt ook Pucks witte bruidsjurk, precies zoals zij het zich had voorgesteld: ‘in tegenstelling met een mode, die Puck foei-lelijk vond.’⁹⁶⁶

Puck en Jan trouwen in de nazomer, op 3 september. Het hele dorp wordt uitgenodigd om in de feestzaal van Hotel Wiarda de bruiloft te vieren. Pucks vader brengt een vlammende conservatieve en nationalistische heildronk op het jonge paar uit: ‘En ik wil U allen, Friezen tesamen, zeggen, dat ik blij ben, dat mijn dochter getrouwd is met een Fries. Met een zoon van Ouders van de oude, Friese stempel. Ik drink op Jan en Gerry, ik drink op ons aller dierbare, Friese Vaderland.’⁹⁶⁷

964 Van Marxveldt 1935: 237-238.

965 Van Marxveldt 1935: 220.

966 Van Marxveldt 1935: 222.

967 Van Marxveldt 1935: 252.

Toch weet Puck ook na de bruiloft nog steeds niet zeker of ze wel de juiste beslissing heeft genomen. Zo heeft deze roman, net als *Marijke's toekomst*, geen onverdeeld gelukkig einde. Pas op de laatste drie bladzijden komt alles goed, als Puck en Jan een jaar na hun huwelijk een zoontje krijgen. Pas dan zegt Puck tegen haar vader dat ze nu 'absoluut en volkomen voor mezelf, dat ik, toen ik Jan trouwde de enige weg koos, die ik kon gaan'. En als haar vader vraagt of dat echt zo is, antwoordt ze: 'Ja. [...] Omdat het de goede weg was. De weg naar 't geluk.'⁹⁶⁸ Die weg ligt voor Puck niet in haar verhouding met haar man, maar in het moederschap, zoals dat in *Rizpah* wordt gehuldigd.

Overspel

Volgens *De Telegraaf* van 4 december 1935 was *Puck van Holten* het lezen 'nog ten volle waard' maar bleef het ver onder de *Joop ter Heul*-serie en *Een Zomerzothed*. De andere kranten, zoals de *Nieuwe Rotterdammer Courant*, *Het Vaderland* en het *Algemeen Handelsblad* hielden het bij een simpele aankondiging van de publicatie van de roman. Alleen in *Den Gulden Winckel* en in *Contact* verschenen lovende besprekingen. De anonieme recensent van *Den Gulden Winckel* stelde dat de roman geschreven was 'met de verve en de geest, die we van Cissy van Marxveldt kennen, maar dieper, rijker, minder oppervlakkig dan haar vorige boeken soms wel eens waren'. 'Het raakt meer het werkelijke leven, is echter,' vervolgde de schrijver, 'en kan beschouwd worden als één van Cissy van Marxveldt's beste boeken voor oudere meisjes.'

In een artikel in *Contact* uit 1936 stelde Annie Stamperius-van der Velde dat er geestige en serieuze meisjesboeken bestonden. Het ene soort werd door meisjes 'dol' gevonden, en het andere 'suf'. Dat laatste was ten onrechte, vond Stamperius, omdat het leven nu eenmaal teleurstellingen brengt. Boeken die het midden houden tussen 'dol' en 'suf', 'die niet met het dagelijkse leven in strijd zijn en toch de idealen aangetast laten', meende ze, waren zeldzaam. Daartoe rekende ze wel *De enige weg*.⁹⁶⁹

⁹⁶⁸ Van Marxveldt 1935: 255.

⁹⁶⁹ Stamperius-Van der Velde 1936: 32. Cursivering in de originele tekst.

Stamperius en de onbekende recensent van *Den Gulden Winckel* hadden meer gelijk met hun opmerkingen over het werkelijkheidsgehalte van *Puck van Holten* dan ze konden vermoeden. Begin jaren dertig ontdekte Ynze, Van Marxveldts oudste zoon, een stapeltje liefdesbrieven in het bureau van zijn vader. Die brieven waren niet van zijn moeder afkomstig, maar van een vrouwelijke collega van Leo Beek. Ynze, die een warmere band met zijn moeder had dan met zijn vader, liet de brieven aan zijn moeder zien.⁹⁷⁰ Wat er daarna gebeurde, heeft niemand vastgelegd. De getuigen leven niet meer. Maar voor Van Marxveldt moet de ontdekking van de affaire een vreselijke slag zijn geweest. Misschien lukte het haar de rationele verklaring te accepteren, die enkelen van haar tijdgenoten later gaven: dat Leo Beek vanwege de handicap van zijn echtgenote het recht had zijn vertier bij een ‘gezonde’ vrouw te zoeken.⁹⁷¹

Misschien ook was Van Marxveldt niet verrast door de brieven. Volgens Leo Beek, haar jongste zoon, hield zijn vader, die er ook naar eenentwintigste-eeuwse maatstaven als een filmster uitzag (Jacques Beeks dochter vergeleek hem met Gregory Peck), ervan met Van Marxveldts vriendinnen te flirten. Hij vond het ook normaal sieraden van zijn vrouw en een keer zelfs haar bontmanteltje aan hen cadeau te geven. Zijn moeder had dit allemaal gelaten over zich heen laten gaan. Althans, op het moment zelf. Een tegenstem hierop – ‘wraak’ zou een te groot woord zijn – gaf ze in haar romans.⁹⁷² Ook *De enige weg* kun je lezen als een alternatief, fictief levensverhaal – als autobiografictie dus. Je zou het kunnen beschouwen als een literair experiment waarin Van Marxveldt nagaat hoe een leven zonder de knappe, heerszuchtige en overspelige Leo Beek, maar met de eenvoudige maar trouwe Jan Brandenburg mogelijk was verlopen.

In Van Marxveldts dagelijkse werkelijkheid veranderde er weinig. Volgens Leo Beek jr. werd er over het overspel van zijn vader verder niet meer gepraat. Leo Beek sr. bleef thuis wonen en bij de Bijenkorf werken. In de jaren 1934, 1935 en 1936

970 Informatie Setske Janssen-Beek.

971 Zoals de echtgenote van Leo Beek jr., (gesprek 4 december 2009) en Herman van den Bergh, een vriend van Ynze Beek (gesprek 25 november 2015).

972 Mondelinge mededeling Leo Beek jr., 8 februari 2006.

nam hij als reservekapitein ook weer gewoon deel aan herhalingsoefeningen. Zo bleef ogenschijnlijk alles bij het oude. Zijn verhouding met zijn collega gaf Beek echter niet op.⁹⁷³

Van Marxveldt kreeg in 1935 meer verdriet te verwerken. Op 10 december, een paar weken na de publicatie van *De enige weg*, stierf haar moeder. Ze was tweeënzeventig jaar geworden. De laatste jaren van haar leven had ze bij familie in Arnhem gewoond, waar ze ook overleed.⁹⁷⁴ Ze werd bijgezet in het graf op Zorgvlied waarin bijna tien jaar eerder haar man was begraven.

Deense fans

Met de populariteit van Van Marxveldts werk ging het midden jaren dertig nog steeds uitstekend – tenminste, onder haar jeugdige lezers. In 1935 voerde D.L. Daalder, schrijver, onderwijzer en redacteur van het tijdschrift *Het Kind*, een onderzoek uit naar het leesgedrag van Nederlandse scholieren. De uitslag van het onderzoek verscheen in de bundel *Rondom het boek*, het boekenweekgeschenk van 1935. Daaruit bleek dat de meisjesboeken van Van Marxveldt veruit het meest gelezen werden. Niet alleen meisjes, maar ook jongens lazen haar boeken. Hoewel de meeste jongens aangaven dat ze maar een paar bakvisboeken hadden gelezen, waren sommigen, zoals Daalder het uitdrukt, ‘door Cissy van Marxveldt ingepalmd!’⁹⁷⁵ Op de tweede plaats in de categorie meisjesboeken stonden de romans van de protestantse To van Hille-Gaerthé (wier werk Van Eckeren in 1926 als voorbeeld voor Van Marxveldt had aanbevolen), op de derde die van Top Naeff, en op de vierde de boeken van Willy Pétillon.

Daalder maakte een onderscheid tussen lectuur en literatuur. Volgens hem viel er onder de scholieren een duidelijk voorkeur te bespeuren voor ‘lichte, vlotte “boeiende” lectuur’. ‘Men leest,’ schreef hij, ‘als de scholen (en misschien de ou-

973 Mondelinge mededeling Setske Jansen-Beek, 10 juni 2016.

974 Volgens de enige rouwadvertentie die verscheen, in *Hepkema's Courant* van 11 december 1935, was Froukje de Groot in het Elisabeth-gasthuis in Arnhem gestorven. Zie ook informatie in Gelders archief: http://www.geldersarchief.nl/zoeken/?mistart=20&mivast=37&mizig=128&miadt=37&milang=nl&misort=last_mod%7Cdesc&miview=tbl&mizk_alle=De%20Haan-de%20Groot.

975 Daalder 1935:106.

ders) niet dwingen, ter ontspanning (Karl May, Cissy van Marxveldt, Viruly, detectiveverhalen); men is bovendien gesteld op “moderne boeken, waarin niet veel wordt geleuterd en waar veel in gebeurt”: Jo van Ammers-Küller, Székely-Lulofs, A.M. de Jong, Fabricius, Den Doolaard e.a.⁹⁷⁶ Echt representatief was dit onderzoek overigens niet, want vanwege de tijdsdruk had Daalder slechts een paar scholen kunnen bereiken. Na een oproep in vier vakbladen had hij 898 ingevulde enquêteformulieren ontvangen.⁹⁷⁷

Geïnspireerd door Daalder deed M.A.E. van Lith-van Schreven onderzoek naar het leesgedrag van Europese kinderen in Nederlands-Oost-Indië. In het verslag van haar onderzoek, dat in het *Indisch Vrouwenjaarboek* van 1936 verscheen, stelde ook zij vast dat de meeste kinderen en jongeren een voorkeur vertoonden voor lectuur, en dan vooral de ‘lichte romannetjes’ van het ‘vulgaire ordinaire’ soort. Een groot probleem was dat niet, vond zij, maar ‘hun geest wordt er ook niet door verrijkt en al hoeft het geen ongezonde atmosfeer te verwekken, onnodig is het en volmaakt nutteloos om het toch reeds vroegrijpe, moderne kind dergelijke nonsens-lectuur te laten slikken’.⁹⁷⁸

Anders dan Daalder wilde Van Lith-van Schreven niet te weten komen wat de scholieren lezen, maar welke boeken ze mooi vonden.⁹⁷⁹ De uitslag van deze enquête was niet anders dan die van Daalder. De ondervraagde meisjes lezen het liefst de boeken van Van Marxveldt en dan vooral de *Joop ter Heul*-serie en *Een Zomerzotheid*. De argumenten die hiervoor werden gegeven, waren allesbehalve verrassend, stelde Van Lith-van Schreven vast: ‘[P]ittig, geestig, leuke omgang tussen jongens en meisjes, jolig, leuk, acht maal gelezen, verliefd, vol humor, zijn zo de meest voorkomende adjectieven, die uit de pennen onzer dochterkens vloeien, waarbij een mededeling: “wel overdreven modern, maar toch grappig” even merkwaardig aandoet.’⁹⁸⁰ Wat zij van de uitslag vond, vermeldde Van Lith-van

976 Daalder 1935: 107.

977 Daalder 1935: 100.

978 Van Lith-van Schreven 1936: 162.

979 Van Lith-van Schreven 1936: 172.

980 Van Lith-van Schreven 1936: 173.

Schreven niet. Ze kon het echter niet nalaten haar lezers te laten weten dat ze blij was dat ook *School-idyllen* van Top Naeff werd genoemd (drieënvijftig keer, tegen *Een Zomerzothed* vijfennegentig keer), ‘waarover ik in eigen jeugdjaren zooveel stille tranen vergoot’.⁹⁸¹ Uit de halve pagina die ze aan *School-idyllen* wijdt, kun je concluderen dat zij liever had gehad dat dat boek als ‘mooiste’ uit de bus was gekomen. Ze sloot haar verslag af met een lang citaat van Naeff die als waarlijk bescheiden vrouw ooit had verteld dat ze *School-idyllen* had geschreven zoals je slaapwandelt, of een kous breit. Het schrijven van een meisjesroman had ze daarom nooit als een ongewone of bijzondere bezigheid beschouwd.⁹⁸² Blijkbaar verhoogde dit volgens Van Lith-van Schreven de kwaliteit van Naeffs meisjesboeken.

Begin jaren dertig ontmoette Van Marxveldt twee buitenlandse liefhebsters van haar werk. Op 16 december 1930 had ze een briefje ontvangen van een zekere Ina Theilade, die met haar man Hans en dochter Nini vanuit Montreux naar Amsterdam was gereisd en daar in het Carlton Hotel aan de Vijzelstraat logeerde. Het gezin Theilade had tot midden jaren twintig in Indonesië gewoond, waar Ina en Nini waren geboren. Hans, die de Deense nationaliteit had, werkte er als redacteur van het *Soerabaijisch Handelsblad* en als medewerker van de kranten *De Locomotief* en de *Indische Courant*. Ina had in Malang een school voor ritmische gymnastiek opgericht, waar ook Nini les kreeg. Die bleek zoveel aanleg voor het dansen te hebben dat zij in Kopenhagen een opleiding tot balletdanseres kreeg. In 1929 verhuisde ze met haar ouders naar Parijs. Daar nam ze les aan het instituut van Madame Egorova, ooit prima ballerina van het Russische Keizerlijk Ballet. Vanaf eind 1929, toen Nini veertien was, maakte ze met haar ouders vanuit Amsterdam een driejarige tournee door Europa.⁹⁸³ Nini werd internationaal beroemd als wonderkind, en danste verschillende keren in Nederland.⁹⁸⁴ Zowel Ina als Nini

981 Van Lith-van Schreven 1936: 174.

982 Van Lith-van Schreven 1936: 187.

983 Vgl. Wolf 1929: 41-42; Van Marxveldt, ‘Nini Theilade’.

984 De criticus dr. R. Prévot schreef in de *Münchener Neueste Nachrichten* dat Nini ‘die klare Unverderbtheit der Natur mit ungeahnter Schulung’ verbond. Haar dans op de spitzen had, zo Prévot, ‘die schlanke Zartheit der Blume und die Straffheit des Stahls’, en Nini’s ongereptheid deed de schrijver aan een

bewonderde Van Marxveldts boeken, en Ina stelde Van Marxveldt voor de *Joop ter Heul*-serie in het Deens te vertalen.

Na een van Nini's optredens in Amsterdam kwam het gezin Theilade op 4 januari 1931 op visite in de Lomanstraat. Blijkbaar had Van Marxveldt op haar beurt voorgesteld een artikel over Nini te schrijven, want nog dezelfde avond stuurde Ina Theilade vanuit haar hotel aan Van Marxveldt een aantal foto's van Nini voor de illustraties bij een artikel.⁹⁸⁵ Het bezoek was een succes geweest. 'In ons leventje van reizen en trekken,' schreef Ina, 'is afscheid nemen aan de orde van de dag, maar vanavond vond ik het toch wel héél naar van u weg te gaan. U weet niet, hoe zelden wij mensen ontmoeten, die ons werkelijk geheel sympathiek zijn en die ons geen "rare" types vinden.' Ina en Van Marxveldt hadden samen over hun ziektes en ziekenhuisopnames gepraat, en Van Marxveldt had verteld dat haar man en haar jongens door haar ziekte (ze doelde op haar verlamde arm) dikwijls tekortkwamen.⁹⁸⁶

Het artikel werd geschreven, maar zover bekend niet gepubliceerd. Misschien zat niemand nog te wachten op een lofzang op Nini, want de meeste bladen stonden daar vol mee. *De Kunst, een Algemeen Geïllustreerd Weekblad* had op 9 november een uitgebreid interview met Nini en haar ouders gepubliceerd. In de Nederlandse en Indische kranten verschenen bovendien tal van portretten van Nini.⁹⁸⁷

De *Joop ter Heul*-serie verscheen niet in het Deens, noch in een andere niet-Nederlandse taal. *De Stormers* werd wel in het Deens vertaald, niet door Ina Theilade, maar door de Deense vertaalster Clara Hammerich. *Borgmesterens Tvillingen*.

gedicht van Rilke denken. Toen de beroemde Russische ballerina Anna Pawlowa Nini in Parijs had zien dansen, had ze volgens het tijdschrift *De Kroniek* gezegd dat zijzelf het heden was en Nini de toekomst. (*De Kroniek*, november 1930, 239.)

985 De foto's bevinden zich in de privéverzameling van Setske Jansen-Beek.

986 Vgl. de brieven van Ina en Nini Theilade aan Cissy van Marxveldt uit de privéverzameling van Setske Jansen-Beek.

987 Bijvoorbeeld in *De Kunst* van 9 en 30 november 1929 en van 5 juli 1930; in *Op de Hoogte* van december 1929 (nr. 13, een met foto's gelaardeerd artikel van J.B. Schuil) en december 1930, en in *De Kroniek* van 1 december 1929. Wat de illustraties in kranten betreft, zie bijvoorbeeld *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 21 juni 1930, *Algemeen Handelsblad* van 5 juli 1930, *Het Volk* van 5 juli 1930 en van 1 december 1930, en verschillende Indische kranten uit 1929 en 1930.

Fortelling for unge Piger (Burgemeesters tweeling. Een verhaal voor jonge meisjes) werd in 1931 door uitgeverij Jespersen & Pio gepubliceerd.⁹⁸⁸

Hbs-girls

De vraag naar de juiste boekenkeuze voor jongeren bleef de gemoederen bezighouden. In het kader daarvan uitten sommige critici eind jaren dertig ernstige kritiek op Van Marxveldts werk, waarmee ze bijna uitsluitend de *Joop ter Heul*-serie bedoelden. In een artikel in *De Haagsche Vrouwenkroniek* van maart 1936 stelde Roeland van Ruyven vast dat scholieren 'in den moeilijken tijd' tussen zestien en negentien jaar maar lastig romans konden vinden die 'niet sentimenteel, niet psycho-analytisch', maar op 'psychologisch evenwichtige' wijze de mentaliteit en het gedachteleven van jongens weergaven. Hbs-meisjes hadden het een stuk makkelijker, vond Van Ruyven, 'want op de jaarlijksche boekenmarkt wordt er, figuurlijk gesproken, gesmeten met 't boek voor onze H.B.S-girls. Ze zijn er overdadig aanwezig: sentimenteële, psychologisch evenwichtige en onevenwichtige; de heldin, waarin ze haar eigen persoon in meer of minder geforceerd type als robbedoes of gangmaakster herkennen, is er altijd de wildzang met 't hart van goud.'⁹⁸⁹

Deze boeken waren, aldus Van Ruyven, geschreven volgens het recept 'waarvan het klaargemaakte gerecht altijd weer opnieuw aftrek vindt bij sweet-seventeen,

988 Zover bekend werd het niet in de Deense pers besproken. In de kranten in het archief van de Deense Koninklijke Bibliotheek zijn geen recensies van de vertaling gevonden. Met dank aan Astrid Rasch, die naspeuringen in het Deense archief deed. Niet iedereen was blij met de verschillende vertalingen in het Deens. In een artikel in *Het Vaderland* van 25 januari 1938 zette een anonieme auteur het aantal in het Deens vertaalde Nederlandse boeken op een rijtje: 'Jo van Ammers-Küller (9 stuks), Melati van Java 1, Ina Boudier-Bakker 5, Jan Campert 1, Antoon Coolen 1, Willy Corsari 2, A. den Doolaard 2, Fred. van Eeden 1, Joh. Fabricius 3, Jeanne Koning-Coeterier 1. M.H. Szekely-Lulofs 1. Herman de Man 3. Cissy van Marxveldt 1. Multatuli 1. Marianne Philips 1, Scharten-Antink 3, De Oude heer Smits 1, Theun de Vries 1 en van de Vlamingen: Willem Elsschot 1 en Felix Timmermans 3.' 'Wat zou het goed zijn,' voegde zij of hij daaraan toe, zonder verdere toelichting, 'als de buitenlandsche uitgevers zich eens lieten voorlichten over de letterkunde in Nederland, want op deze wijze krijgt men een geheel verkeerd beeld van onze literatuur.' Blijkbaar ging het in de ogen van deze schrijver bij de meeste van deze boeken om de verfoeide publicksromans.

989 Van Ruyven 1936: 1.

vooral als 't zoete mengsel een tikje naar cocktail smaakt'.⁹⁹⁰ Van Ruyven constateerde echter ook dat er als gevolg van co-educatie en emancipatie sprake was van een nieuwe psychologische verdieping in sommige meisjesboeken. Dat had een nieuwe categorie opgeleverd: het boek voor meisjes én jongens. Het beste voorbeeld van dit soort romans vond Van Ruyven *De Bikkel* van Diet Kramer. De boeken van Van Marxveldt rekende hij tot die van het 'zoete mengsel'. Erger nog: Van Ruyven stelde Van Marxveldt, samen met Naeff, aansprakelijk voor het uitvinden van het recept ervan, en daarmee voor de vele 'volgelingen van Joop ter Heul'.⁹⁹¹

Eenmaal Joop ter Heul, altijd Joop ter Heul, leek het. In 'Uit de gruwelkamer', een artikel in *Het Huispersoneel*, het orgaan van de Algemene Nederlandse Bond van Huispersoneel, ging 'G.P.' in februari 1937 in op het voortdurende dienstbodenprobleem. Dat had, schreef zij of hij, te maken met de slechte lonen en slechte arbeidsvoorwaarden in die sector en met de 'gedachte, dat het beroep van "dienstbode" iets minderwaardigs heeft'. De schuld hiervoor schoof G.P. op Van Marxveldt:

Enige tijd geleden kreeg ik toevallig eens één van de veelgelezen meisjesboeken onder de ogen. Eén van de boeken van Cissy van Marxveldt, welke 'zalig' enz. worden gevonden door jonge meisjes en verlangend doen uitzien naar het volgende deel. Neem een willekeurig boek uit de serie en de jonge lezeres komt ongetwijfeld tot de overtuiging, dat zij voor het beroep van dienstmeisje niet in de wieg is gelegd.

Alle dienstmeisjes, hitjes, enz., voorkomende in deze boeken, zijn namelijk enigszins achterlijk, dom, lui en slordig. Welk meisje zal zich met dergelijke typen vereenzelvigen? Niet één! Wel met de hoofdpersoon, die zo goed met deze meisjes weet om te springen en ze zo lekker aan het werk kan zetten.⁹⁹²

Hoeveel invloed G.P.'s artikel op de lezers van Van Marxveldts romans had, is

⁹⁹⁰ Van Ruyven 1936: 1.

⁹⁹¹ Van Ruyven 1936: 1.

⁹⁹² G.P., 'Uit de gruwelkamer. Van veelgelezen boeken en het dienstbodenvraagstuk'. In: *Het Huispersoneel*, februari 1937: 1.

moeilijk vast te stellen. *Het Huispersoneel*, dat volgens eigen opgave een oplage van 1500 exemplaren had, werd waarschijnlijk alleen door socialistisch dienstpersoneel gelezen. Het werd echter met instemming aangehaald in een artikel in de vrouwenrubriek van het grotere sociaaldemocratisch weekblad *De Tribune* van 11 maart 1937. De anonieme auteur van dit stuk bekritiseert de *Joop ter Heul*-serie, omdat daarin 'duidelijk de minachting blijkt die bij de bourgeoisie heerst ten opzichte van het dienstpersoneel'. 'Al is de toestand door het flinker optreden der meisjes de laatste jaren iets verbeterd,' schrijft de auteur, 'toch blijft over het algemeen de houding der werkgeefsters en haar gezin tegenover de meisjes, die de gehele dag voor haar werken, vol geringschatting en meerderheidsbetoon.'

G.P. en de auteur van het stuk in *De Tribune* hadden ten dele gelijk. Het grootste deel van het dienstpersoneel in Van Marxveldts romans is immers koddig, humeurig, eigenwijs, dom of lichtelijk crimineel. In het beste geval is een huishoudster zorgzaam en moederlijk. Maar bijna nooit hebben de verschillende dienstmeisjes en huisknechten een eigen karakter. Ze dienen slechts als het decor waartegen de hoofdpersoon in haar vrolijkheid, intelligentie, schoonheid en 'hogere' gesitueerdheid nog beter uit kan komen. Van Ruyven, G.P. en de journalist van *De Tribune* zagen echter over het hoofd dat het werk van Van Marxveldt sinds de publicatie van het eerste deel van de *Marijke*-serie in 1928 serieuzer was geworden en dat haar hoofdpersonen allang niet meer de sociale status hadden die Joop, Rekel, Juut, Babs en Pit nog wel genoten.

Film

In groot contrast met de serieuze romans die Van Marxveldt vanaf eind jaren twintig publiceerde, stond een plan dat de Nederlandse acteur en producent Hemmy Berg in 1936 opvatte: de verfilming van *Een Zomerzothed*. Walter Schlee, een Duitse draaiboekschrijver die oorspronkelijk Walter Schlesinger heette en na de machtsovername door Hitler naar Nederland was gevlucht, schreef het script.⁹⁹³ Hans van Meerten en Otto van Neijenhoff, die in 1932 de avant-gardistische film *De Trekschuit* had gemaakt, zouden de film regisseren. Dot zou worden gespeeld

993 Vgl. *De Tijd*, 31 augustus 1936.

door Annie van Duyn, en Theo Valck Lucassen, een diplomaat, kreeg de rol van Jef. De actrice Pam Ingenegeren was voor de rol van Pit aangetrokken en Leo de Hartogh kreeg de rol van Padt van Heyendaal.⁹⁹⁴ De Hartogh had eerder de hoofdrol gespeeld in *Jonge harten* (1936), een film die zich op Texel afspeelde en daar ook was opgenomen.⁹⁹⁵

De Tijd van 31 augustus 1936 berichtte hoopvol dat de film in oktober van dat jaar klaar zou zijn. De eerste scènes werden in de zomer van dat jaar buiten opgenomen, in de buurt van Driebergen. Dat blijkt ook uit een briefkaart van Van Marxveldt aan Ynze. Ze was op de filmlocatie geweest om naar de opnames te kijken, vertelde ze. Omdat het voortdurend regende, was er helaas nog nauwelijks gedraaid. Toch was ze opgetogen over wat en wie ze had gezien: ‘Weet jy, wie ik ontmoet heb? Van Nyenhof [sic], de broer van de bekende zweefvlieger. Hy is de opnameman, een heel geschikte baas lykt hy. En Jef, is gewoon uit het boek weggelopen! Ze hoopen nu Maandag te kunnen gaan draaien. Als er dan maar zon is!’⁹⁹⁶

Maar de zon bleef ook die maandag weg. Omdat het bijna de hele zomer van 1936 regende, moesten de acteurs langer worden ingehuurd dan gepland. Daardoor moesten ze ook langer in hotels logeren. Zo werd het budget overschreden, met desastreuze gevolgen. De laatste scènes, die in de Cinetone Studio in Amsterdam zouden worden opgenomen, werden of nooit gefilmd, of niet afgemaakt. De film is er nooit gekomen.⁹⁹⁷

994 Informatie Filmmuseum: <https://www.eyefilm.nl/collectie/filmgeschiedenis/film/zomerzothheid>., geraadpleegd op 29 september 2016.

995 Een van de hoofdpersonen van de film is Maja, een kunstenares, die naar Texel vlucht omdat haar schoonfamilie haar zoontje naar een kostschool wil sturen zolang Maja's man het buitenland werkt. Op Texel bevindt zich ook een groep studenten uit Amsterdam, onder wie een tekenaar, die verliefd wordt op Maja. Het verhaal loopt keurig af, maar het thema was modern en lichtelijk pikant. Nog moderner waren de filmscènes die op Texel waren opgenomen, want die waren ongewoon los en vrij. Zie <https://www.eyefilm.nl/collectie/filmgeschiedenis/persoon/leo-de-hartogh>.

996 Ongedateerde prentbriefkaart van Van Marxveldt aan haar zoon Ynze. Privécollectie Setske Jansen-Beek.

997 Informatie Eye, zie <https://www.eyefilm.nl/collectie/filmgeschiedenis/film/zomerzothheid>. Fotostudio Merkelbach maakte tientallen foto's van de filmopnamen, die in het archief van Eye worden bewaard.

Hoofdstuk 14

Oorlogsdreiging

In mei 1936 verhuisde het gezin Beek-de Haan, net als de leden van de Jopopinoloukicoclub in Joops brieven in *Praten en Breien*, naar de Minervalaan in het nieuwe Plan Zuid. Ze bleven er maar kort, want in augustus van dat jaar betrokken ze enkele kamers in een hotel in de Jan Willem Brouwerstraat 3, pal achter het Concertgebouw.⁹⁹⁸ Zo hoefde Van Marxveldt, anders dan ze in het interview met I.F. van Gelderen-de Witte had beweerd, zich niet met het huishouden bezig te houden.

In het openbaar trad ze niet meer op, waarschijnlijk vanwege haar verlamde arm.⁹⁹⁹ Ze gaf nog wel interviews. Begin 1937 sprak ze in het hotel met Annie Jagtenberg, een medewerkster van *Doe Mee. Weekblad voor de Jeugd*, een bijlage van het *Algemeen Handelsblad*.¹⁰⁰⁰ In dit interview, dat op 5 maart 1937 met de foto van Van Marxveldt uit 1932 verscheen, staat de verhouding tussen Van Marxveldts werk en leven centraal. Als vanouds maakte ze haar sociale achtergrond mooier dan die was en gaf ze haar man meer eer dan hem toekwam.

Al meteen aan het begin van haar artikel laat Jagtenberg Van Marxveldt zeggen dat het met haar ‘boeken zó [is], dat heel veel dingen, die er in voorkomen, door mijzelf beleefd zijn’.¹⁰⁰¹ Ze had alleen in de details wat kleine wijzigingen aangebracht. Zo was een opgezette uil uit een scène in *De Stormers* in werkelijkheid een opgezette aap, maar op zich was het verhaal identiek aan wat Van Marxveldt

⁹⁹⁸ Mondelinge mededeling Setske Jansen-Beek, 8 maart 2016.

⁹⁹⁹ In de besprekingen van de verschillende toneelstukken die in de jaren dertig op basis van haar romans werden gemaakt, wordt niet meer vermeld dat ze in de zaal zat.

¹⁰⁰⁰ Jagtenberg werd tijdens de Tweede Wereldoorlog medewerkster van de kinderpagina van *De Telegraaf*.

¹⁰⁰¹ Jagtenberg 1937: 3.

zelf op de hbs had meegemaakt. Ook het verhaal waarin Juut vóór een opvoering van *Sneeuwwitje* door het kasteel dwaalt en zich op amicale wijze met de slotheer onderhoudt, zou op Van Marxveldts eigen ervaringen zijn gebaseerd. Althans, dat suggereert ze. ‘Wie wás dat Sneeuwwitje?’ vroeg de verslaggeefster. ‘Ja,’ had ‘Cissy’ met een tegenvraag geantwoord, ‘wie wás dat Sneeuwwitje?’¹⁰⁰²

Op de hbs had ze heel wat beleefd, zegt Van Marxveldt vervolgens: ‘Soms kwam ik thuis, vol van de zotste verhalen, die ik dan luchtte op ons dienstmeisje.’ Op Jagtenbergs vraag hoe ze aan haar pseudoniem is gekomen, vertelt Van Marxveldt dat haar verloofde een aantal namen had voorgesteld, en dat ze ‘Van Marxveldt’ de mooiste vond. Maar ‘Cissy,’ zegt ze, ‘ja, het spijt me, maar Cissy heet ik heus.’ Na een korte lofzang op Oranjewoud en een herinnering aan een dominee die door Van Marxveldt en haar vriendinnen werd vereerd, vertelt Jagtenberg dat een huisknecht binnenkomt, ‘die op de achtergrond geruisloos de tafel begint te dekken’.¹⁰⁰³ De huisknecht was waarschijnlijk in werkelijkheid een kelner van het hotel.

Dit interview was een mooie gelegenheid voor Van Marxveldt om haar nieuwste roman aan te kondigen. ‘Een tijdje geleden,’ zegt ze, ‘[...] kreeg ik een brief van iemand, die me vroeg: “Zoudt u niet eens een boek willen schrijven over een *lelijk* meisje, een meisje dat géén leuk gezichtje heeft en niet direct door iedereen aardig gevonden wordt?” Nu ben ik begonnen aan een boek over zo’n typetje, maar veel schrijf ik op ’t ogenblik niet. Ik wacht tot het mooi voorjaarsweer wordt, dan werk je zo veel prettiger.’¹⁰⁰⁴ Dit werd *Pim de Stoetel*, het laatste boek dat Van Marxveldt voor de Tweede Wereldoorlog publiceerde.

Pim de Stoetel

Pim de Stoetel verscheen eind 1937, met tekeningen van Hans Borrebach. Het thema van het verhaal is, meer nog dan dat van *Een Zomerzothed*, vergelijkbaar met

1002 Jagtenberg 1937: 3.

1003 Jagtenberg 1937: 3.

1004 Jagtenberg 1937: 3.

dat van Shaws toneelstuk *Pygmalion* uit 1913. Dit stuk werd daarna in Nederland jarenlang door verschillende toneelgezelschappen opgevoerd. Begin 1937 ging de gelijknamige Nederlandse film in première, met Lily Bouwmeester in de hoofdrol van een Amsterdamse bloemenverkoopster.¹⁰⁰⁵

De negentienjarige Pim, het ik-personage, is onaantrekkelijk, niet bepaald geestig en niet uitgesproken intelligent. Ze heeft onhandelbaar touwhaar van een onduidelijke kleur, ze is mager en haar tanden steken vooruit. Ze is ook nog eens bijzonder onhandig, wat haar de bijnaam ‘de stoetel’ heeft opgeleverd. Pim, die officieel Wilhelmina Jantina Heze heet, heeft vier oudere broers. Vader Heze is chef de bureau op een effectenkantoor en uitgesproken bekrompen, saai en streng. Moeder Heze is ziekelijk en onderdanig. Het gezin Heze woont in Amersfoort, onder aan de berg waar de grote villa’s staan, vertelt Pim er steeds nadrukkelijk bij, dus niet óp de berg. Hun huis is, net als de ouders, kil en ongezellig. De schemerlampen mogen pas aan als het echt donker is, en iedereen wordt geacht om klokke zeven aan het ontbijt te zitten. Dat ontbijt wordt, net als het avondeten, door Pim klaargemaakt. Pim doet zo ongeveer in haar eentje het hele huishouden, wat iedereen in het gezin vanzelfsprekend vindt: zij is immers het enige meisje in huis.

Pims oudste broer is getrouwd en werkt in Haarlem als leraar op een gymnasium. De rest van de jongens studeert en woont nog thuis. De broers – behalve de jongste – behandelen hun zus als voetveeg. Als Pim tegen haar zin wordt ‘uitgeleend’ aan haar oudste broer en diens chagrijnige en verwende vrouw, die een baby verwacht, besluit ze in Amsterdam een baan te zoeken als hulp in de huishouding.

Haar eerste aanstelling krijgt Pim in een bovenwoning aan de Alexander Boersstraat in Amsterdam-Zuid. Haar werkgevers zijn de sloverige mevrouw Spits en haar man die, net als eerder Leo Beek, een agentschap in textiel voert. In dit geval is de mogelijke verwijzing naar Leo allesbehalve complimenteus, want meneer Spits bedriegt zijn vrouw. Ook met zijn zaken neemt hij het niet zo nauw. Als het

1005 Zie [http://theaterencyclopedie.nl/wiki/Pygmalion_-_Koninklijke_Vereeniging_Het_Nederlandsch_Tooneel_\(K.V.H.N.T.\)_-_1915-01-27](http://theaterencyclopedie.nl/wiki/Pygmalion_-_Koninklijke_Vereeniging_Het_Nederlandsch_Tooneel_(K.V.H.N.T.)_-_1915-01-27), geraadpleegd op 20 april 2016. Voorafgaande aan de filmvertoning werd er in de kranten uitgebreid bericht over de opnames. Zie bijvoorbeeld *De Tribune* van 25 januari 1937 en *De Telegraaf* van 31 januari 2016.

zoontje van de Spitsen een kostbare vaas van een onderhuurder breekt, neemt Pim de schuld op zich. Daarop wordt ze ontslagen. Ze vindt een nieuwe aanstelling bij een mevrouw Van Ede Pijnaer, die in een grote villa aan de Amsterdamse Koningslaan woont. Pim werkt er als ‘derde meisje’ onder een twistziek en verwaand ‘tweede meisje’ dat zich beter voordoet dan ze is, een arrogante, hatelijke huisknecht en een moederlijke maar ‘volkse’ huishoudster. Mevrouw Van Ede Pijnaer behandelt Pim uit de hoogte en eist dat ze een onflatteus uniform draagt.

Als Pims vader erachter komt dat zijn dochter als derde meisje werkt en niet als hoofd van de huishouding, zoals ze haar ouders heeft wijsgemaakt, dwingt hij Pim haar ontslag te nemen. Die vindt nieuw werk als dienstmeisje bij twee vriendinnen – twee werkende vrouwen – die in een bovenwoning aan de Cornelis Schuytstraat wonen, niet ver van de Koningslaan, maar in een minder duur gedeelte. Daar heeft Pim het eindelijk naar haar zin. Maar als een van de vriendinnen trouwt (met een man op wie ook de andere vriendin verliefd is), haar baan opzegt en zelf voor het huishouden gaat zorgen, verliest Pim opnieuw haar baan.

Haar vierde aanstelling vindt ze bij het gezin Van Hoorn, dat in een grote, moderne en gezellig ingerichte flat aan de Koninginneweg woont, ook weer in Amsterdam-Zuid, vlak bij het Vondelpark. Pim heeft het gevoel dat ze eindelijk thuiskomt: ‘Een grote hal. Weer parketvloer. Een paar Persjes. [...] Een deur, die geopend werd. Een grote kamer. Ik knipte even met de wimpers, die ik bezit. Want hier was een kamer, zoals ik die altijd in mijn dromen heb gezien.’¹⁰⁰⁶

De Van Hoorns vertonen grote overeenkomsten met Van Marxveldts eigen gezin, of – waarschijnlijk – het ideaal dat Van Marxveldt voor ogen stond. Ze zijn niet bekrompen, zoals het gezin Heze, niet kleinburgerlijk, zoals meneer en mevrouw Spits, maar ook niet zo stijf en verwaand als de rijke mevrouw Van Ede Pijnaer. Meneer en mevrouw Van Hoorn-Daendels hebben twee zoons, van wie de oudste, de stille en teruggetrokken Frits, op de Koninklijke Militaire Academie zit. Dat deelt hij met Ynze Beek, die in de jaren dertig een opleiding volgde aan de Kweekschool voor de Scheepvaart – iets minder imponerend dan de KMA. De

1006 Van Marxveldt 1937: 149.

vrolijke en populaire Huug, een ‘Indisch type’,¹⁰⁰⁷ zit op het gymnasium; Leo jr. was even vrolijk en populair, en zat op het lyceum.¹⁰⁰⁸ Meneer Van Hoorn is ‘een donkere, strakke, ernstige man’, voor wie Pim een beetje bang is.¹⁰⁰⁹ In meneer Van Hoorn is Leo Beek sr. te herkennen. Frits en Huug noemen hun moeder, net als Ynze en Leo jr. dat deden, ‘Maatje’, en Huug noemt haar af en toe ook ‘Keesje’, zoals Van Marxveldt door haar man werd aangesproken.

De vriendelijke mevrouw Van Hoorn heeft een opleiding aan de Sociale Academie gevolgd. Al haar personeel heeft ze uit medelijden aangenomen. Als Pim per ongeluk een gesprek tussen meneer en mevrouw Van Hoorn af luistert, komt ze erachter dat ook zij op die manier aan haar baan bij het gezin Van Hoorn is gekomen. Ze hoort hoe meneer Van Hoorn aan zijn vrouw vraagt waarom zij ‘in vredesnaam deze stoffel op de kop heeft getikt. Was het weer iemand die liefde nodig had?’ En als mevrouw bevestigend antwoordt, zegt hij: ‘Maar deze stoethaspel, ik geloof, dat jij daar geen eer aan beleven zult.’ Pim loopt huilend de kamer uit.¹⁰¹⁰

Maar mevrouw Van Hoorn weet wel degelijk eer aan Pim te beleven. Ze stuurt haar nieuwe dienstmeisje naar haar eigen, moderne kapper en laat haar een kookcursus volgen. Daarna hoeft Pim alleen nog maar te koken, wat haar status als personeelslid verhoogt. Mevrouw leert Pim ook een betere lichaamshouding aan te nemen en helpt haar van haar minderwaardigheidscomplex af. Een aanstaand schoonzusje van Pim, dat net als Pims lievelingsbroer tandheelkunde studeert en na haar huwelijk als tandarts blijft werken,¹⁰¹¹ zal Pims tanden rechtzetten. Als Huug erachter komt dat Pim uitstekend kan zingen en haar op een feest overhaalt om verschillende Duitse en Amerikaanse liederen ten beste te geven, stuurt het verhaal op een happy end aan. Dat heeft ook te maken met de aandacht die Pim krijgt van Luuk, een jonge leraar aan een Amsterdams gymnasium. Luuk is onder

1007 Van Marxveldt 1937: 164.

1008 Mededeling Setske Jansen-Beek, 8 maart 2016.

1009 Van Marxveldt 1937: 160.

1010 Van Marxveldt 1937: 163.

1011 ‘Tja,’ zegt Pims broer, ‘wij krijgen later twee borden aan ons huis’, waarmee hij bedoelt dat zowel hij als zijn toekomstige vrouw praktijk aan huis zullen hebben. Van Marxveldt 1937: 137.

de indruk van de liefdevolle wijze waarop Pim een van zijn kennissen verpleegt, en vraagt haar om met hem uit te gaan. Dat uitgaan bestaat uit lange, zwijgzame wandelingen buiten de stad, want Luuk is stil en degelijk, en lijkt zich niet echt voor Pim te interesseren. Hij is nog het meest onder de indruk van haar huishoudelijke gaven en haar zorgzaamheid.

Even lijkt de slechte gezondheid van Pims moeder roet in het eten te gooien. Nadat moeder een hartaanval heeft gehad, eist Pims vader dat zijn dochter thuiskomt. Gelukkig vraagt Luuk haar net op tijd ten huwelijk, net als bij Marijke op de een na laatste bladzij. Zo behoedt hij Pim voor een treurig, saai bestaan als de verzorgster van haar moeder. Pim stemt dolgelukkig in met het voorstel. Maar net als bij Marijke vraag je je ook hier af of dit huwelijk Pim gelukkig zal maken, want Luuk lijkt akelig veel op Pims stijve, ouderwetse en dominante vader.

Ook in deze roman speelt maatschappelijke status weer een belangrijke rol. Van Marxveldt maakt voortdurend duidelijk dat Pim alleen maar dienstmeisje is geworden om aan de tirannie van haar ouders te ontsnappen. Als Pim in de villa aan de Koningslaan bespot wordt omdat ze zo onaantrekkelijk is, besluit ze zich te veranderen. Voortaan zal ze zich niets aantrekken van de spottende blikken van het tweede meisje en de huisknecht, omdat zij sociaal gezien boven hen staat. 'Ik was Wilhelmina Jantina,' zegt ze tegen zichzelf. 'Dat was nu wel niet een naam om over te krijzen, maar het wás een naam. Wilhelmina Jantina Heze, met een vader, die chef was op een effectenkantoor, een broer, die leeraar was, een broer, die een toekomstig dokter, een broer, die een toekomstig tandarts zou zijn.'¹⁰¹² En als Pims vader erachter komt dat zijn dochter slechts als derde meisje werkt, zegt hij: 'Schaam jij je niet?'¹⁰¹³

Elsschot

Het verhaal over de ongelukkige Pim, die als Eliza Doolittle door de bekwame mevrouw Van Loon van sloofje tot een capabele, goed uitziende jonge vrouw wordt

1012 Van Marxveldt 1937: 93.

1013 Van Marxveldt 1937: 95.

omgetoverd, werd door een anonieme recensent¹⁰¹⁴ in het tijdschrift *Contact* in ronkende volzinnen geprezen vanwege de humor: '[H]et is Cissy van Marxveldt op haar best, haar talent van humor van de goede soort dat enig in ons land is, maakt van dit boek, dat onder de handen van minder begaafde schrijfsters een zwaar op de hands drama geworden zou zijn, iets bijzonders: oerkomisch waar het te pas komt, maar voor alles levensecht, tintelend van geest, wars van alle sentimentaliteit.'

Sentimenteel kun je *Pim de Stoetel* inderdaad niet noemen. Maar oerkomisch is het verhaal al helemaal niet, tenzij hiermee de stereotiepe beschrijvingen van de andere dienstmeisjes, de werksters, de magere, zenuwachtige mevrouw Spits en de twee ongetrouwde, samenwonende vriendinnen – de een volslank, de andere mager; de een lief en onderdanig, de andere dominant – worden bedoeld. Maar dan volgt een nieuwe en verrassende vaststelling: 'Het is misschien te betreuren dat Cissy van Marxveldt niet eens een roman voor ouderen schrijft, want zij heeft er zeker het talent voor, een talent dat doet denken aan de bijzondere kunst van den Vlaamsen schrijver Willem Elsschot.'¹⁰¹⁵ In hoeverre *Pim de Stoetel* aan het werk van Elsschot doen denken, zei de recensent er niet bij. Maar omdat het werk van Elsschot door Ter Braak over het algemeen gunstig werd besproken, moeten we dit als een groot compliment beschouwen.¹⁰¹⁶ Misschien bedoelde hij of zij de vloeiende vertelstijl, de realistische dialogen of de ironie die de romans van zowel Elsschot als van Van Marxveldt typeren.

1014 Misschien had Emmy Belinfante-Belinfante dit artikel geschreven? Zij was verbonden aan *Contact* en was een liefhebster van Vlaamse literatuur, zoals uit haar roman *Wisselend getij* uit 1934 blijkt.

1015 *Contact* 1937: 466.

1016 Die gunstige recensies moeten we in een bepaalde context zien, stelt Nel van Dijk: 'Niet iedereen is overigens zo te spreken over Elsschot. In de jaren dertig bestaat er binnen de Nederlandse literatuurkritiek geen overeenstemming over de betekenis en kwaliteit van zijn werk. Ter Braak was één van de vele critici, net zoals Elsschot één van de vele auteurs was. Op het moment dat Ter Braak het werk van Elsschot opnam in *Forum* en zich in *Het Vaderland* voor hem inzette, nam hij het risico met een vrij onbekende auteur in zee te gaan. Hij wist toen nog niet of Elsschot succesvol zou worden en zijn investering de moeite waard zou zijn. In de tweede plaats stelt Ter Braak zich niet uitsluitend ten doel de eigenschappen en waarde van het werk van Elsschot vast te stellen, maar spelen [...] ook literairpolitieke overwegingen een rol.' (Van Dijk 1994: 89.)

Als Van Marxveldt gewild had, zou ze vast en zeker complexere verhalen hebben kunnen schrijven, zoals Elsschot dat deed. Ze kende en bewonderde het werk van Katherine Mansfield, en ook daaraan had ze haar stijl en onderwerpen kunnen aanpassen. Maar waarom zou ze? Of beter: waarom zou je haar werk met dat van Elsschot willen vergelijken? Haar boeken vervulden een duidelijke functie. Dankzij Van Marxveldts humor en ironie boden ze opgroeiende meisjes een tegenstem tegen conventionele opvattingen over vrouwen als de minderen van mannen.¹⁰¹⁷ Dat critici als Van Eckeren haar werk als ontspanningslectuur beschouwden, is een andere kwestie.

De recensent van *Contact* stond in haar of zijn oordeel alleen. De meeste critici wisten blijkbaar niet wat ze met *Pim de Stoetel* aan moesten, want in de Nederlandse en Indische kranten en tijdschriften is geen enkele bespreking van de roman te vinden. Dat had weer geen enkel gevolg voor Van Marxveldts populariteit. Voor de jonge lezers was en bleef ze de auteur van de *Joop ter Heul*-serie. Die beleefde in 1938 de elfde druk. De kranten stonden nog steeds vol met aankondigingen van toneeluitvoeringen van *Joop ter Heul*, *Een Zomerzothed* en nu ook van *Marijke*.

Joop ter Heul was inmiddels zelfs een ijkpunt voor andere meisjesboeken geworden, zowel in positieve als in negatieve zin. In het *Bataviaasch Nieuwsblad* van december 1936 prees een anonieme recensent het meisjesboek *De baantjes van Mia Reitsma* van A. van Oordt, omdat 'de schrijfster geen poging gedaan heeft om een der sterren van Sissy [sic] van Marxveldt te clichéeren'. Maar in dat jaar werd *De Jazz-band* van Thea Wendels in het *Soerabaijasch Handelsblad*¹⁰¹⁸ bekritiseerd, omdat het 'de originele geest van Cissy van Marxveldt's schepping' ontbeerde, ook al deed het aantal dulle streken van Puck, de hoofdpersoon van *De Jazz-band*, 'zeker voor dat van Joop ter Heul niet onder'. Als model en inspiratie voor het motief van *Wir War*, een boek van Lydia Hamstra-Baarschers over een persoonsverwisseling (1936), verwees de recensent van het *Bataviaasch Nieuwsblad*¹⁰¹⁹ waarschijnlijk

1017 Vgl. Van Lierop-Debrauwer 1994; Pattynama 1996.

1018 *Soerabaijasch Handelsblad*, 21 april.

1019 *Bataviaasch Nieuwsblad*, 25 november van dat jaar.

terecht naar *Een Zomerzothheid*. Willy Pétillons *Brenda weet uitkomst* kreeg in *Het Vaderland*¹⁰²⁰ kritiek omdat in Pétillons boeken de ‘humor, die luchtiger werk als van Corry [sic] van Marxveldt zoo genietbaar maakt’ ontbrak. In een artikel over jeugdlectuur in het *Bataviaasch Nieuwsblad*¹⁰²¹ werd de lezende jeugd gemaand niet alleen ‘Cissy van Marxveldt’ te lezen, maar ook serieuzere boeken. Een medewerker van *De Indische Courant*¹⁰²² voegde daaraan toe dat ‘[b]oeken als van Cissy van Marxveldt of Emmy Belinfante nog wel gelezen [worden], zeker, maar toch; de opgroeiende jeugd van tegenwoordig wil andere kost: malaise, zielsontleiding, sexuele problemen!’ De anonieme auteur had *Pim de Stoetel* blijkbaar niet gelezen, want daarin is sprake van zowel economische malaise als van zielsontleiding, en impliciet ook van seksuele problemen, omdat Pim bang is dat ze nooit een man zal vinden.

De kritiek op Van Marxveldt en het gebrek aan aandacht voor haar serieuzere werk weerhielden de Commissie voor Schoolbibliotheken er in 1938 niet van om *Marijke's bestemming* en *De enige weg* aan te raden als leesboek voor leerlingen uit de hogere schoolklassen. In hetzelfde jaar herzag Roeland van Ruyven zijn oordeel over Van Marxveldts werk. Hij schreef in *De Haagsche Vrouwenkroniek* van vrijdag 28 januari 1938 dat de ‘aandelen der schrijfsters van een goede roman voor hen die staan op den grens van kind tot jonge vrouw, [...] met den dag [stijgen]. Diet Kramer heeft er zelfs zekere populariteit mee verworven, evenals Cissy van Marxveldt en nog zoovele schrijfsters van 't frissche meisjesboek, dat het bakvisch-type geeft in haar psychische worstelingen, haar ups en downs die haar vrouw-wording begeleiden. Zij zijn in hun wezen speelsche levensschetsen van eerlijk levende en strijdende jonge wezens: deze boeken.’

Misschien gaven al deze positieve oordelen Van Marxveldt de gelegenheid om in het openbaar niet alleen haar achtergrond, maar nu ook haar werk op te waarderen. In 1938 werd in het naslagwerk *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld* een lemma over haar leven en werk opgenomen.

1020 *Het Vaderland*, 3 december 1937.

1021 *Bataviaasch Nieuwsblad*, 12 februari 1938.

1022 *De Indische Courant*, 22 augustus 1938.

Naast haar portret uit 1934 staat een paginalange tekst, waarin Van Marxveldts echtgenoot weer ‘Bedrijfsleider van de Bijenkorf’ wordt genoemd, terwijl hij in werkelijkheid een van de twee personeelschefs van de vestiging in Amsterdam was. Van Marxveldt zelf zou de driejarige hbs met een diploma hebben verlaten. Daarna was ze ter voltooiing van haar studie ‘pensionaire eener kostschool voor Meisjes in Bath in Engeland’ geweest en ‘verwierf zij’ daarna ‘een plaats op het bureau der Drachtense Courant’. Na haar tijd in Drachten vestigde zij zich in de hoofdstad, leerde typen en stenografie en ‘trad in dienst als secretaresse van Mr. Carrott, Directeur der Remingtonschool. Vervolgens werd zij in gelijke functie toegevoegd aan de Directie der firma Hermann Feuer, Import en Export.’¹⁰²³

Wie de daaropvolgende passage over de kwaliteit van Van Marxveldts had vervaardigd, staat er niet bij. Maar omdat de auteurs zelf hun teksten moesten aanleveren,¹⁰²⁴ lijkt het aannemelijk dat zijzelf of iemand uit haar omgeving dat had gedaan. Wie het ook was, hij of zij haalde zonder enige terughouding haar werk omhoog – tenminste, haar meisjesboeken:

Met een in Holland zeldzame snelheid verbreidde zich de naam Cissy van Marxveldt door de rijen der lezende jeugd, en spoedig werd de verschijning van ieder nieuw boek van deze schrijfster met spanning tegemoetgezien. Vooral de serie van Joop ter Heul heeft een enorm succes geogenst en Cissy van Marxveldt den naam van een der meest begaafde meisjesboekenschrijfsters van Nederland bezorgd. Behalve deze serie, die als haar meesterwerk beschouwd mag worden, verschenen van haar hand: De Kingfordschool, De Stormers, Kwiksilver, Zomerztheid (dat ook herhaaldelijk door het tooneel werd opgevoerd), Het Nieuwe Begin, Marijke, Puck van Holten enz. Al deze boeken zijn geschreven in een levendige en zeer persoonlijke stijl, die men hier vaak, doch tevergeefs, heeft trachten na te volgen.¹⁰²⁵

1023 Van den Aardweg e.a. 1938: 90.

1024 Volgens het voorwoord van het naslagwerk. Van den Aardweg e.a. 1938: 90.

1025 Van den Aardweg e.a. 1938: 90.

Het lemma ‘Beek-de Haan, Cissy (zich veelal noemende Cissy van Marxveldt)’ eindigt met de opmerking dat de schrijfster reizen maakte naar Frankrijk, Engeland en Italië, en dat lezen haar ‘liefste ontspanning’ was.

Onder aan het lemma stond Van Marxveldts adres vermeld: Jacob Obrechtstraat 3, Amsterdam. Dat was het adres waar het gezin Beek-de Haan sinds augustus 1937 woonde, ook nu weer ‘achter het museum’. Ynze zat nog op de Kweekschool voor de Zeevaart, en Leo jr. zat in de vijfde klas van het gymnasium. Van Marxveldt had voor het eerst sinds 1915 moeite met schrijven. Dat deze situatie in de loop van de tijd niet verbeterde, had met haar kwakkelende gezondheid te maken en met ingrijpende politieke en persoonlijke ontwikkelingen.

Het sprookje aan de zee

De jaren dertig stonden ook in Nederland in het teken van de economische crisis en het opkomende nationaalsocialisme en fascisme. In 1933 was Hitler in Duitsland aan de macht gekomen. Op 13 maart 1938 annexeerde hij Oostenrijk en een paar maanden later deed hij hetzelfde met Sudetenland. Niet alleen de Duitse legermanoeuvres waren verontrustend, maar ook de berichten over het groeiende antisemitisme in Duitsland. Na twee jaar georganiseerde en ongeorganiseerde pesterijen van Joodse Duitsers introduceerde Hitler in 1935 de Neurenberger wetten, die bepaalden wie Joods was en wie niet. Joden verloren al hun burgerrechten. Huwelijken tussen Joden en niet-Joden werden verboden en Joodse ambtenaren raakten per 31 december 1935 hun baan kwijt. Hoewel Nederlandse kranten over de invoering van de Neurenberger wetten berichtten,¹⁰²⁶ stonden daarin – behalve in de berichten over Duitsland in het *Nieuw Israelietisch Weekblad* en in de socialistische pers – aanvaankelijk de economische gevolgen van de wetten centraal.¹⁰²⁷ Dat de Neurenberger wetten een humanitaire ramp betekenden, kon echter niemand ontgaan. Tussen 1933 en 1938 vluchtten ongeveer 25 000 Joodse Duitsers naar Nederland. Dat bracht de

1026 Vgl. *De Tijd*, 15 november 1935; *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 november en 12 december 1935.

1027 Vgl. *Het Vaderland*, 17 december 1935.

Nederlandse regering ertoe om begin 1938 een ‘vluchtelingenstop’ in te voeren.¹⁰²⁸

Ook in Nederland namen in deze tijd antisemitische uitlatingen toe, in geschriften¹⁰²⁹ en op straat. Vooral de leden van de Algemeene Nederlandsche Fascistenbond (een politieke partij die tussen 1932 en 1934 bestond) en de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) lieten op luidruchtige wijze van zich horen.¹⁰³⁰ In 1939 beschimpten fascistische jongeren in Amsterdam personeelsleden en kopers in de Bijenkorf en besmeurden het monument van Herman Heijermans aan het Leidse Bosje. ’s Nachts gooiden ze stenen door de ruiten van winkels van Joden in Amsterdam-Zuid en van het gebouw van het Joodse Vluchtelingen-comité aan de Lijnbaansgracht.¹⁰³¹

De Bijenkorf werd ook gebruikt om antifascistische pamfletten te verspreiden. Op 13 februari berichtte het sociaaldemocratisch weekblad *De Tribune* dat er eerder die week vanaf de balkons van de Bijenkorf in Rotterdam vlugschriften tegen de arrestaties van antifascistische vluchtelingen en voor handhaving van het asielrecht in Nederland waren gegooid. Het kan niet anders dan dat Leo Beek hiervan op de hoogte was. ‘De chefs in de Bijenkorf,’ schreef *De Tribune*, ‘waren dusdanig in paniek, dat zij het personeel het oprapen van de biljetjes verboden!’

Voor Leo Beek en Van Marxveldt moeten al deze ontwikkelingen op z’n minst onrustbarend zijn geweest. Op een gegeven moment liet Beek het ‘Israëlitisch’ achter zijn naam op de gezinskaart in het Amsterdamse bevolkingsregister doorstrepen. Misschien gebeurde dat in deze tijd. In elk geval vertelde hij pas in deze periode zijn kinderen dat ze half-Joods waren, om hen voor antisemitisme te waarschuwen.¹⁰³²

In haar romans verwees Van Marxveldt net zomin naar het antisemitisme als naar de crisistijd. Emmy Belinfante-Belinfante deed dat wel. In 1934 – het jaar waarin ook *Marijke’s bestemming* verscheen – publiceerde Belinfante-Belinfante

1028 Bron: Romijn, in: Blom e.a., 1995.

1029 Vgl. Blom e.a. 1995.

1030 Vgl. *Het Volksdagblad*, 28 januari 1939

1031 Zie *Algemeen Handelsblad*, 29 januari 1939.

1032 Persoonlijke mededeling Leo Beek jr., 22 november 2007.

de roman *Wisselend getij*, waarin twee Duitse vluchtelingen een belangrijke rol spelen. De hoofdpersonen zijn de tweelingzussen Pim en Pol Weldam, die in luxe zijn opgegroeid. Na hun gymnasiumdiploma maken ze een reis naar België in de sportauto van hun broer, een student medicijnen. Daar willen ze de plaatsen bezoeken waar de roman *Pallieter* (1916) van Felix Timmermans zich afspeelt en, zo mogelijk, bij de auteur op bezoek gaan. Als ze vaststellen dat Timmermans in een heel gewoon, onromantisch huis woont, geven ze hun bedevaart op en rijden ze door naar Wallonië.

In een tot pension omgebouwd kasteel ontmoeten ze de uit Berlijn gevluchte Joodse broer en zus Ruth en Stefan Mandel, respectievelijk een celliste en een student medicijnen. Pim en Pol vallen onmiddellijk voor deze kunstzinnige en intelligente mensen, die op hen een exotische indruk maken; Stefan noemen ze Krishnamurti. De vader van Ruth en Stefan is een beroemde chirurg, maar is als Jood ontslagen. Hun moeder, een gevierde concertzangeres, mag niet meer optreden. Zij zijn via Engeland naar Israël gevlucht, waar ze de komst van hun kinderen voorbereiden. Die zitten intussen in geldnood en proberen tevergeefs in België aan werk te komen. Pim en Pol zorgen voor een oplossing. Titia, een vriendin van hun getrouwde zus, heeft in het Nederlandse kustdorp Duinwyck een kindertehuis opgericht. Daar kan Ruth als kinderverzorgster werken. Nathan krijgt een baan in dezelfde plaats als tuinknecht in de tuinderij van Maarten, de zwager van Pim en Pol. Maarten is trouwens naast grootgrondbezitter ook journalist en Noordpoolreiziger.

Als Pim en Pol van hun vakantie thuiskomen, krijgen ze te horen dat hun vader al zijn geld is kwijtgeraakt. Het gezin geeft hun villa in Amsterdam op en verhuist naar een klein huis in Duinwyck. Broer Wim mag zijn studie voortzetten, maar Pim, die schrijfster wil worden, moet een kantoorbaantje aannemen. Pol moet haar plannen om een opleiding als maatschappelijk werkster te volgen uit haar hoofd zetten. Zij blijft thuis om haar moeder te helpen. Hoewel Pim zich aan het einde van de roman verlooft met een collega van kantoor, de zoon van de veearts van Duinwyck, heeft het verhaal een allesbehalve romantisch slot. Integendeel, *Wisselend getij* eindigt in een drama.

Aanvankelijk heeft Ruth nog hoop dat er een dag komt waarop niemand vanwege zijn of haar afkomst wordt gediscrimineerd. ‘We kunnen nog steeds niet begrijpen,’ zegt ze, ‘dat Berlijn, waar alle goede vrienden wonen, waar vader en moeder twee bekende figuren waren, voor ons gesloten is. Het kan ook niet zoo blijven. Eenmaal komt de dag, dat deze groote dwaling ingezien wordt. Ze zullen het weer moeten leeren, dat de eene mensch gelijk is aan de ander, als hij maar werkelijk een mensch is, die eerlijk en rechtschapen door het leven gaat en voor zijn medemenschen wat over heeft. O, ik twijfel er niet aan, dat die dag zal komen, maar het zal niet gauw zijn.’¹⁰³³

Na korte tijd horen Ruth en Stefan van hun ouders dat er in Israël werk voor hen is gevonden. Daarop besluiten ze door te reizen naar het Heilige Land. Ze doen dat ook vanwege ‘het niet te overbruggen rassenverschil’, zoals Ruth het uitdrukt. Bovendien beseft ze dat ze het als vluchtelingen in Nederland altijd moeilijk zullen hebben. ‘Er zijn veel mensen die een vooroordeel tegen ons hebben,’ zegt ze tegen Pim en Pol. ‘[E]n mocht er al een moment van medelijden zijn met menschen, die uit hun vaderland verbannen zijn, al gauw zijn ze geneigd te zeggen, dat ieder land maar voor z’n eigen inwoners moet zorgen.’¹⁰³⁴ Daarom, maar ook vanwege de antisemitische opmerkingen van een van haar collega’s in het kindertehuis, verbreekt Ruth haar relatie met Titia’s broer Tom, die hopeloos verliefd op haar is. Als Titia Ruth vraagt of de liefde tussen Tom en haar niet groter is dan Ruths verlangen om weer bij haar ouders te zijn, antwoordt Ruth dat die liefde onmogelijk is. Niet omdat Tom antisemitisch is, maar omdat ‘het zou voor kunnen komen, dat een van zijn vrienden... of we zouden samen een tooneelstuk kunnen zien waarin... och neen, na al we ondervonden hebben kán ik het niet.’¹⁰³⁵ Een gemengd huwelijk voelt voor Ruth aan als ‘ontrouw aan het Volk waartoe ik behoor, aan schending van iets Heiligs. Juist nu, [...] dat we onze banier hoog en vlekkeloos moeten houden.’¹⁰³⁶

1033 Belinfante-Belinfante 1938: 31.

1034 Belinfante-Belinfante 1938: 39.

1035 Belinfante-Belinfante 1938: 166.

1036 Belinfante-Belinfante 1938: 166-167.

Tamelijk onthutsend voor naoorlogse lezers zijn de opmerkingen over ‘rassen’ en ‘raskenmerken’ in deze roman. Titia valt Ruths ‘groote melancholie’ op, ‘die de oogen van Zuidelijke Volken kenmerkt’.¹⁰³⁷ En als Tom zegt dat hij niet van Ruth kan scheiden, zegt Ruth: ‘Zeg dat niet, Tom. Hebben we niet eindelooze gesprekken gehouden over het niet te overbruggen rasschenverschil? [...] Nu ik voor de groote keuze sta, weet ik, dat ’t mijn heilige plicht is, jou en mij te bewaren voor iets wat veel erger is dan onze scheiding van nu.’ ‘Wees een man, Tom!’ maant ze haar vriend. ‘Zie het onder de oogen, dat ons sprookje aan de zee geëindigd is. Het was kort, maar mooi.’¹⁰³⁸

De politieke strekking van de roman werd nauwelijks opgemerkt en al helemaal niet door Van Marxveldt, die het boek in *Meisjesleven* van maart 1935 besprak. Een prachtig, waar en levenskrachtig boek noemt ze het, waarin de vakantiereis van Pim en Pol ‘alleraardigst wordt beschreven’.¹⁰³⁹ Alleen de recensent van het *Soerabaijasch Handelsblad* van 19 januari 1935 had oog voor het ‘rassenprobleem’ dat in de roman aan de orde komt, en vond dat de schrijfster daaraan nog te weinig aandacht had gegeven: ‘Dit groote, moeilijke probleem is maar heel even en oppervlakkig aangestipt in dit boek; zoo is ook de geheele toon: luchtig verhalend, zonder ergens dieper op in te gaan, zelfs de moeilijkheden die de diverse persoonjes ondervinden, zijn haast niet als zoodanig op te vatten.’ Deze recensent noemt de roman ‘[e]chte ontspanningslectuur [...] voor het meisje tot een jaar of zeventien, zonder veel achtergrond, maar vlot en in goede stijl verteld’. De roman werd in 1939 herdrukt, maar recensies bleven in dat jaar achterwege.

Brieven aan Ynze

In juli 1938 slaagde Ynze voor zijn eindexamen aan de Kweekschool voor de Scheepvaart. Daarna volgde hij op de vliegbasis Soesterberg van de Koninklijke Luchtmacht een opleiding tot vliegenier, die hij in oktober 1939 afsloot.¹⁰⁴⁰ Vanaf

1037 Belinfante-Belinfante 1938: 166.

1038 Belinfante-Belinfante 1938: 171.

1039 Van Marxveldt 1935: 149.

1040 Gegevens burgerlijke stand, Stadsarchief Amsterdam.

ongeveer september 1938 tot begin 1940 stuurde hij regelmatig brieven naar zijn moeder, die hem even regelmatig antwoordde. Ynzes brieven aan zijn moeder zijn niet bewaard gebleven, maar die van Van Marxveldt aan haar zoon voor een deel gelukkig wel.

In een ongedateerde brief aan Ynze, waarschijnlijk geschreven in november 1938, vertelde Van Marxveldt dat Belinfante-Belinfante een nieuwe roman had gepubliceerd: *Het geitenweitje*. Daarin speelde Han van der Horst, chef van de afdeling Administratie van het *Algemeen Handelsblad* in Amsterdam en een van Van Marxveldts beste vrienden, een belangrijke bijrol. 'Het is werkelijk heel goed,' liet Van Marxveldt Ynze weten, 'en ik schaam me diep over myn onvruchtbaarheid.'¹⁰⁴¹

Van Marxveldt voelde zich in deze tijd vaak te ziek en te moe om te werken. Geldzorgen had ze ook. Leo Beek, die de financiën van het gezin beheerde, hield de touwtjes stevig in handen. Het is duidelijk dat ze met hun verblijf in het hotel en hun buitenlandse vakanties¹⁰⁴² te lang op te grote voet hadden geleefd. Bovendien had Van Marxveldt sinds 1937 geen nieuwe roman meer gepubliceerd. Waarschijnlijk had Leo Beek ook nog steeds zijn schulden niet afbetaald, want hij nam nog elke maand een voorschot op zijn salaris op. Uit de brieven blijkt dat er begin 1939 plannen werden gemaakt om naar een kleinere woning aan de

1041 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan haar zoon Ynze. Het merendeel van de brieven is ongedateerd, maar kan soms aan de hand van details aan een bepaald jaar worden toegeschreven. Belinfante-Belinfante verwees overigens in haar romans soms naar Van Marxveldt, zoals in *Naar sneeuw en zon* uit 1935. Daarin komen tal van verwijzingen naar Van Marxveldt en haar werk voor. Een van de hoofdpersonen, de grillige, maar empathische Beatrice (de naam ook van de hoofdpersoon van Van Marxveldts *De Louteringkuur*) komt uit Heerenveen, waar haar ouders, net als die van het ik-personage uit Van Marxveldts *Game – and Set!* een goedlopende houthandel hebben. Bé is naar Amsterdam verhuisd om daar een kantooropleiding te volgen, maar is daarna naar de toneelschool gegaan. Els, een vriendin van Bé, wordt door een Vlaamse leidster van een toneelgezelschap aangenomen voor een rol in een 'meisjesstuk', wat duidelijk naar Julia de Gruyter en het toneelstuk Joop ter Heul verwijst, want een van Els' zinnen luidt: 'Joop, hier is je lievelingssprits.' Verderop in het verhaal vertelt Els dat ze 'Pop' heeft gespeeld. Een personage uit *We slaan er ons door* (1939) herinnert zich 'een tijdschriftje, dat ik wel eens kreeg en dat geloof ik *Praten en Breien* heette'.

1042 Zoals blijkt uit een van Beeks brieven aan Jo van Wijk van 16 augustus 1928. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

Vondelstraat te verhuizen. Dat ging niet door, omdat de maandhuur 100 gulden bedroeg (vergelijkbaar met ongeveer 950 euro in 2016). ‘Dus uitgesloten,’ schreef Van Marxveldt aan haar oudste zoon.¹⁰⁴³

Ondanks Leo Beeks strenge regime en het geldgebrek lukte het Van Marxveldt tot op zekere hoogte nog haar eigen gang te gaan. Zo schreef ze aan Ynze:

Even in vliegende vaart een briefje. Vader is net even weg. Hy vindt het niet goed, dat wy een auto nemen. Daarover mondeling meer. Maar, doe het toch maar, want jy hoeft niet direct te betalen, en ik neem myn machine mee, en schryf een paar schetsjes. Dus kunnen wy toch gaan, want dan betaal ik je later terug. Je komt voor Zaterdag toch nog een keertje by my misschien, dan spreken wy wel nader af. Heel veel liefs, Maatje.¹⁰⁴⁴

En dan was er nog de oorlogsdreiging. Die was al in 1936 zo reëel dat de Nederlandse regering in april van dat jaar de ‘wet tot bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen’ aannam. Die wet bepaalde dat elke Nederlandse gemeente zelf maatregelen moest nemen om haar bevolking tegen de gevolgen van mogelijke luchtaanvallen te beschermen. De regering bekostigde de verschillende uitgaven tot een bepaald bedrag.¹⁰⁴⁵

In Amsterdam werd pas in januari 1938 met de organisatie van een gemeentelijke luchtbeschermingsdienst begonnen. In een herinneringsboekje uit 1945 memoreerde J.J.D.H. Verschoor, het hoofd van de dienst, dat de meeste Amsterdammers het belang van die dienst nog niet inzagen: ‘*Hoon en spot*’ was het loon van de allereerste vrijwilligers, in plaats van ‘waardering of erkentelijkheid’.¹⁰⁴⁶

1043 Ogedateerde brief van Van Marxveldt aan haar zoon Ynze, waarschijnlijk geschreven op 11 januari 1939. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

1044 Ogedateerde brief van Van Marxveldt aan haar zoon Ynze. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek. Tussen 1939 en 1942 verschenen er inderdaad nog een paar verhalen van Van Marxveldt.

1045 *Staatsblad* 302, zie <http://nationaalbrandweerdokumentatiecentrum.nl/wp-content/uploads/2015/01/1936-Wet-op-de-luchtbescherming.pdf>, geraadpleegd op 27 januari 2016.

1046 *Luchtbeschermingsdienst Amsterdam*. 1945:3. Zie http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/EVDO02:NIOD05_3377, geraadpleegd op 26 januari 2016. Cursivering in het origineel.

Dat veranderde na de Anschluss van Oostenrijk op 13 maart van dat jaar. In de daaropvolgende maanden groeide het aantal vrijwilligers tot in de duizenden. De oprichting van een fonds, beheerd door vrijwilligers, leverde 26 000 gulden op. De dienst richtte met dat geld een commandopost op, stelde verbindingsofficieren, wijk- en blokhoofden aan, liet 263 schuilkelders bouwen, organiseerde EHBO-cursussen, wierf extra brandweerlieden en breidde het brandweermaterieel uit.¹⁰⁴⁷ In november 1938 organiseerde de dienst een tentoonstelling in het voormalige Tesselschade ziekenhuis aan het Leidsebosje om de Amsterdammers over het werk van de luchtbeschermingsdienst in te lichten. Ook Leo Beek sr. bezocht die tentoonstelling, zo weten we dankzij Van Marxveldts brieven aan Ynze.

In een andere brief liet Van Marxveldt haar oudste zoon weten dat ze *Want morgen sterven wij* van Kees Andriessen uit 1938 had gelezen, een boek over Duitsland als oorlogshitser: 'een echt geschikt boek, om rustig te worden. Maar jammer genoeg, geen optimistische.'¹⁰⁴⁸ De dreigende oorlog was ook ter sprake gekomen in een gesprek met een vriendin. Die had verteld dat als er oorlog zou uitbreken, haar zoon zich net als Leo jr. als vrijwilliger zou melden. Zij zou dan bij Van Marxveldt blijven: "U moet drie mannen afstaan," zei ze, "en blijft moederziel alleen over. Dan blijf ik bij U." Ik vond het natuurlijk buitengewoon aandoenlyk – dat meen ik – en ik heb dit ook gezegd. Maar er wel by gezegd dat met my zo heel veel vrouwen alleen zullen overblijven. En, alweer onder de invloed van het boek, schryf ik er nu met enig pathos over.¹⁰⁴⁹

Van Marxveldt voelde zich ondanks de vele bezoekers en ondanks de vrolijke weekenden die ze beleefde als Ynze thuiskwam vaak 'als een non in een klooster'

1047 *Luchtbeschermingsdienst Amsterdam*. 1945: 5-7.

1048 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan haar zoon Ynze. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

1049 In deze tijd las ze ook de roman *Dodsworth* van Sinclair Lewis, die in 1930 de Nobelprijs voor Literatuur had gewonnen. Een jaar later vertelde ze Ynze dat ze een boek van de op 5 juli 1938 overleden schrijfster Alie van Wijhe-Smeding had gelezen. 'Ik zou haast zeggen uit piëteit, omdat ze gestorven is,' schreef ze. 'Ik kan me voorstellen, dat jy er niets aan vond, maar hoewel ik het hier en daar wel een beetje overdreven vond, heb ik het vele goede, wat het ook bevatte, zeer gewaardeerd.' Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan Ynze Beek. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

omdat haar lichamelijke klachten haar aan huis bonden.¹⁰⁵⁰ Uit de brieven aan Ynze blijkt dat ze slaapmiddelen gebruikte. Ter afleiding ging ze graag naar de bioscoop of het theater. In een enthousiaste brief aan Ynze vertelde ze dat ze de film *Levensdans* had gezien, een Amerikaanse film uit 1939 met Bette Davis en Humphrey Bogart in de hoofdrollen.¹⁰⁵¹ In oktober of november van hetzelfde jaar zag ze de verfilming van de novelle *Goodbye Mr. Chips* van de Britse schrijver James Hilton. Dit verhaal gaat over de loopbaan van Mr. Chipping, een leraar oude talen aan een Britse jongenskostschool. ‘Mr. Chips’, zoals de jongens hem noemen, is streng en chagrijnig, tot hij met een mooie, vrolijke vrouw trouwt. Na haar dood in het kraambed blijft hij een steun en toeverlaat voor zijn leerlingen. Als de Tweede Wereldoorlog uitbreekt (Groot-Brittannië was sinds begin september 1939 in oorlog met Duitsland), wordt hij hoofd van de school. De film eindigt met de dood van Mr. Chips, na het einde van de oorlog.¹⁰⁵² Net als de meeste kijkers had Van Marxveldt ervan genoten.¹⁰⁵³ ‘Ik vind het zo’n prachtige film,’ schreef ze aan Ynze, ‘ik zou hem nog eens willen zien, om vele kleine trekjes, die my nu misschien ontgaan zyn, dan weer in mij optenemen. Wat een engel van een man, en wat een dot van een vrouwtje. Jongetje, ik heb zo allermenselyk genoten, ik heb maar steeds met brokken in myn keel gezeten.’¹⁰⁵⁴ Met Leo jr. ging ze af en toe naar het ABC-cabaret van Wim Kan, Corrie Vonk en Louis Grimberg, dat in 1936 was opgericht.

1050 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan haar zoon Ynze. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

1051 De originele titel luidde *Dark Victory*. Zie https://en.wikipedia.org/wiki/Dark_Victory, geraadpleegd op 21 augustus 2016.

1052 De roman en de film hadden zoveel succes dat er in 1939 in Hollywood een hoorspel van werd gemaakt, met Laurence Olivier als Mr. Chips. Nieuwe verfilmingen werden gemaakt in 1969 en 2002. In 1982 werd de Britse musical *Mr. Chips* geproduceerd, en in 1984 zond de bbc een serie uit die op het boek was gebaseerd. Zie https://en.wikipedia.org/wiki/Goodbye,_Mr._Chips, geraadpleegd op 21 augustus 2016.

1053 Over de film verschenen lovende recensies in de kranten, zoals in *De Tijd* van 14 oktober 1939: ‘Men zal zelden een zoo charmante en ontroerende film hebben gezien als thans in Alhambra wordt vertoond; een film, die den toeschouwer zoo aangenaam en vriendelijk bezig houdt, dat hij tijd en plaats vergeet; een film, waarin de Engelsche humor op zijn best verschijnt en waarin de held de liefste man van de wereld is, geplaatst in omstandigheden, die op zichzelf even interessant zijn als hij zelf.’

1054 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan Ynze Beek. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

Toen Van Marxveldt op 24 november 1939 eenenveertig werd, had Leo sr. haar en Leo jr. op een avond in het Centraal Theater aan de Amstelstraat getrakteerd.¹⁰⁵⁵

Over Leo jr. was er begin januari goed nieuws te melden. Hij had onder het pseudoniem Jan van Marxveldt een schetsje geschreven, ‘dat werkelyk aardig is’, zoals Van Marxveldt aan Ynze schreef. ‘Hij gaat het insturen, na overleg met Vader, aan de Telegraaf. Hy heeft het Maandagav. geschreven, en wy hebben er nog een beetje aan geschaafd, maar nu is het werkelyk goed. Dus ik kryg toch, after all, een opvolger!!!’¹⁰⁵⁶ De schets – een luchtig verhaaltje over een jongeman en een jonge vrouw die een leuke band krijgen en een krik moeten kopen, wat met allerlei komische verwickelingen gepaard gaat – werd aangenomen. Het werd onder de titel ‘De cric’ in *De Telegraaf* van 18 januari 1939 geplaatst.

Goed en flink

Voor Leo Beek sr. leek de oorlogsdreiging in eerste instantie weer enig prestige op te leveren, net als in 1914. In maart 1939 bezette Hitler Tsjecho-Slowakije, waarna de Nederlandse regering op 24 augustus tot de voormobilisatie van het Nederlandse leger besloot. Omdat op die dag alle klein-verloven werden ingetrokken, behoorde Leo Beek sr. tot de militairen die die dag werden opgeroepen. Ynze meldde zich waarschijnlijk vrijwillig aan.

Op 28 augustus kondigde de regering de algehele mobilisatie af. Ynze kon vanaf dat moment niet langer in het weekend naar huis, zoals hij dat eerder had gedaan. Vanuit Soesterberg werd hij in Rotterdam in een ambachtsschool gelegerd. Leo Beek sr. moest zich als reservemajoor in Bussum melden, maar mocht kort daarop even naar huis voordat hij werd overgeplaatst naar het Badhotel in Baarn. ‘Daar heeft hy natuurlijk een leven als een Grand-Seigneur, zit en slaapkamer, en een aparte kamer voor zyn schryvers,’ schreef Van Marxveldt aan Ynze. ‘Hy heeft ook een soldaat-chauffeur. Neen, die gaat tot nu toe de mobilisatie in al zyn ver-

1055 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan Ynze Beek. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

1056 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan Ynze Beek. Vanwege de publicatiedatum van Leo's verhaal moet deze brief begin januari 1939 zijn geschreven. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

schrikkingen voorby. Die voelt zich als commandant van het bataillon, gewoon iets lager dan een koning. Of misschien dat niet eens. Gelykwaardig!’ ‘Darling, je ziet dus, ik ben goed en flink,’ sloot ze de brief af, nadat ze nog kort had gemeld dat er twee ‘CvM beminnaars’ aan huis waren geweest, ‘zulke stoethaspels, die my maar aankeken, en geen woord zeiden’. Van Marxveldt hield zich als vanouds goed en flink. ‘Hier is alles rustig,’ schreef ze. ‘Ik ben zeer kalm, omdat ik weet, dat ik met zenuwachtigheid niets bereik. En, je weet, dat Leo ook zeer kalm is, zodat onze dagen genoeglyk voorbygaan. In zoverre, dat je van “genoeglyk” kunt spreken, met de oorlog, die nu losgebarsten is.’¹⁰⁵⁷

Nu Van Marxveldt alleen met haar jongste zoon thuis was, werd ze door haar vrienden met zorg omringd. Let van der Horst, de vrouw van Han van der Horst, kwam bij haar logeren en er kwamen familieleden op visite. Han zelf schreef een brief vanaf zijn kantoor om ‘Cis’ een hart onder de riem te steken:

Misschien heb je in de knijp gezeten over het feit dat de verloven zijn ingetrokken, maar laat het je een troost zijn, dat dit in de vorige mobilisatie herhaaldelijk is gebeurd. En mocht deze troost niet voldoende zijn: gisteren bestond er ook bij ons nogal een zekere spanning, maar vandaag is gebleken, dat alle verontrustende berichten uit den koker zijn gekomen van een zekere mogendheid, zonder dat daarvoor grond bestaat. Onze correspondent in Berlijn heeft opdracht gekregen, vanmiddag v. Ribbentrop te interviewen en reeds vanmorgen kon hij telefoneeren uit officieuze bron de mededeeling te hebben ontvangen, dat Holland zich in geen enkel opzicht ongerust hoeft te maken.

Er zijn verschillende voorbereidingen getroffen, ook hier in Amsterdam, maar die hadden o.a. ook ten doel voorbereid te zijn op een “putsch” van onzen dictator Mussert, waarover gisteren hardnekkige geruchten liepen.¹⁰⁵⁸

1057 Ogedateerde brief van Van Marxveldt aan Ynze Beek, maar naar alle waarschijnlijkheid op 28 augustus 1939 geschreven. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

1058 Ogedateerde brief van Han van der Horst aan Van Marxveldt. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

Andere vrienden zagen het somberder in. Een bevriend echtpaar had vanwege de internationale spanningen hun vakantieplannen opgeschort. Het gesprek had Van Marxveldt zo aangegrepen dat ze de nacht daarop had gedroomd dat de oorlog was uitgebroken en dat Ynze ‘in uniform my, ergens in de buurt van het Frederiksplein, een straat inloodste en me zei, dat het daar wel veilig voor my zou zyn. Ik heb Vader en Leo niet gezien, maar ik weet nog, hoe ontzettend de aanblik van de stad was. En hoe angstig een stilte bleek te zyn, voor de storm losbrak. God geve dat het niet zo komt.’¹⁰⁵⁹

Afgezien van de onrust en mogelijke eenzaamheid die dat opleverde, had Leo’s mobilisatie ook financiële consequenties. Het bedrag dat hij in dienst kreeg, werd afgetrokken van zijn salaris bij de Bijenkorf. ‘Omdat het natuurlijk veel duurder is, pa in Baarn, en wij tweeën hier, moet ik ongelooflijk zuinig zyn,’ schreef Van Marxveldt op woensdag 20 september 1939 aan Ynze. ‘Het is maar gelukkig, dat dit my geen moeite kost.’ Maar het betekende wel dat ze het schoolgeld voor Leo jr. met moeite en veel te laat over kon maken.¹⁰⁶⁰

De mobilisatie en de politieke ontwikkelingen leidden ook tot het verbreken van vriendschappen. Bij een visite van haar uitgever Johan Valkhoff en diens dochter, schoonzoon en kleinkind Kia, bleek dat Valkhoff pro-Duits was: ‘Jo vertelde o.a. dat hy een huisje gaat bouwen, en toen ik zei, dat ik dit vry moedig vind in oorlogstyd, zei hy: “Och, als Engeland maar tot rede komt, hebben we zo vrede!!!!” Ik was zo ontdaan over deze uitspraak, dat ik, omdat ik met al die mensen en een brullende Kia niet in polemieck vervallen wilde, verder maar gezwegen heb. Wat kunnen verstandige mensen toch vaak een waanzinnig oordeel hebben.’¹⁰⁶¹

Verder blijkt uit deze brief dat Ynze een paar dagen met verlof thuis was geweest, en alle avonden was uitgegaan. Daarbij was hij zo ‘beestachtig’ laat thuisgekomen dat zijn moeder niet had kunnen slapen en zich overdag doodmoe voelde. Ze stelde hem daarom voor – ‘en dit is niet onmoederlyk, dat snap je wel. Daar-

1059 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan haar zoon Ynze. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

1060 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan haar zoon Ynze. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

1061 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan haar zoon Ynze. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

voor heb ik altijd te lief tegenover jou gestaan' – op zijn verlofdagen niet meer thuis te slapen. Tot slot herinnerde ze Ynze eraan dat hij nog schulden had bij zijn vader, en dat hij per 1 oktober 25 gulden moest afbetalen. Die moest hij aan zijn moeder geven, omdat zij zonder geld zat. 'Beroerd, dat ik je dit moet schryven,' voegde ze eraan toe, 'maar je bent oud en wys genoeg, dat ik dit kan doen. Ik zal het heerlyk vinden je weer te zien, en hoop, dat wy weer een heerlyk week-end hebben.'

Uit deze brief blijkt dat de verhouding tussen Ynze en zijn strenge vader niet goed was. In elk geval leek Ynze moeite met Leo sr. te hebben. Hun verhouding was nooit ideaal geweest, en was er niet beter op geworden nadat Ynze de brieven van Leo's maîtresse had gevonden.¹⁰⁶² Ynzes ongemakkelijke verhouding met zijn vader maakte dat Van Marxveldt tussen twee kampen kwam te zitten. 'Vader stelde voor,' schreef ze in het ps van de brief van 20 september 1939, 'dat je samen zoudt komen. Ik heb dit afgewimpeld, met het oog op het kamp-bed. Het is toch te cru, om hem maar zo klakkeloos te zeggen, dat jy daarop niet meer gesteld bent.'¹⁰⁶³ Met 'daarop' bedoelde ze dat Ynze niet met zijn vader wilde reizen en zijn vrije dagen niet met hem wilde doorbrengen.

Van Marxveldt hield niet van ruzie en wilde geen tweedracht zaaien.¹⁰⁶⁴ In haar brieven aan Ynze zijn hoogstens enkele vaag verwoorde of in anekdotes verpakte klachten over Leo sr. te vinden. Zo vertelde ze Ynze dat zijn vader de kat bijna had gekeeld nadat die platen en foto's (waaronder een foto van Nini Theilade) van de wand geslagen had, en dat hij de kat wilde verdrinken toen ze krols was. Toen Leo sr. tijdens de voormobilisatie een paar dagen verlof kreeg, was hij, zoals Van Marxveldt aan Ynze schreef, geen enkele avond thuisgebleven. Maar zoals ze onder Leo sr.'s financiële regime uit wist te komen door af en toe een 'schetsje' te schrijven, nam ze ook haar eigen sociale leven ter hand. Eind september 1939, een maand na de invoering van de voormobilisatie, ging ze uit logeren. Samen met Leo jr. verbleef ze een aantal dagen bij de familie Van der Horst in Overveen, waar

1062 Mondelinge mededeling Setske Jansen-Beek, 10 juni 2016.

1063 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan haar zoon Ynze. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

1064 Mondelinge mededeling Leo Beek jr., 22 november 2007.

ze het ‘zalig’ had, zoals ze aan Ynze schreef. Haar vrienden verwenden haar met thee op bed en comfortabele, warme kamers – anders dan in de flat in de Obrechtstraat had dit huis centrale verwarming. Van Marxveldt ontmoette er bovendien een zekere ‘Mr. Sterneberg, die later tegen Let zei, dat hy my “zo’n lieve vrouw vond”’.¹⁰⁶⁵ Waarschijnlijk was dit Ferdinand Sterneberg, een journalist en acteur die voor *Het Handelsblad* schreef en tussen 1933 en 1935 bij het Ensemble Julia de Gruyter in de toneelbewerkingen van Van Marxveldts romans had gespeeld.¹⁰⁶⁶

Mobilisatie en anti-Joodse maatregelen

Zeven maanden later, op 10 mei 1940, viel het Duitse leger Nederland binnen. Voor Leo sr. en Ynze betekende dat dat ze onder de wapenen moesten. Leo werd met achthonderd mensen onder zich als hoofdofficier van het 18de Regiment aan de noordelijke Grebbelinie bij het IJsselmeer gelegerd, waar geen actieve strijd plaatsvond.¹⁰⁶⁷ Na de capitulatie op 14 mei werden de officieren krijgsgevangen gemaakt. Dat gold echter niet voor reserveofficieren, en daarom mocht Leo gewoon naar huis.¹⁰⁶⁸ Hij ging weer aan het werk bij de Bijenkorf en demobiliseerde officieel op 22 juni van dat jaar.¹⁰⁶⁹ Ynze werd begin mei als vlieger op Schiphol gestationeerd.¹⁰⁷⁰

Wat er vervolgens in het leven van Van Marxveldt en haar man en zonen gebeurde, is moeilijk te reconstrueren, zoals voor talloze levens tijdens de Tweede Wereldoorlog geldt. Veel documenten zijn verdwenen en veel gebeurtenissen werden niet vastgelegd, vooral niet wat ‘illegale’ activiteiten betreft. Zeker is dat ook voor het gezin Beek-de Haan een uiterst moeilijke en tragische tijd aanbrak.

1065 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan Ynze Beek. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

1066 Zie lemma Sterneberg in het Biografisch Portaal van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis: [emmata/bwn5/sternebe](https://www.biografischportaal.nl/en/locaties/emmata/bwn5/sternebe). Geraadpleegd op 1 februari 2016.

1067 Bron: Nationaal archief nr. 2.13.04: Stamboek Officieren Landmacht en KNIL, 521/6.

1068 Schulten 1998: 58 vv. De officieren mochten weer naar huis zodra ze hadden gezworen dat ze geen acties tegen de bezettingsmacht zouden ondernemen.

1069 Bron: Nationaal archief nr. 2.13.04: Stamboek Officieren Landmacht en KNIL, 521/6.

1070 Zoals blijkt uit een briefkaart die een van zijn vriendinnen hem op 12 mei 1940 stuurde om hem sterkte te wensen. Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek.

Allereerst drongen de bezetters Leo sr. op wat hij sinds zijn jeugd jaren had geprobeerd te verbergen: hij werd officieel tot Jood verklaard. Dat gebeurde niet meteen in 1940 en het was ook niet iets waar hij en alle andere Joodse Nederlanders zich op konden voorbereiden. Over de vraag hoe de vervolging van de Joden werd opgezet en uitgevoerd, zijn vele discussies gevoerd en evenzovele theorieën geopperd. Vaststaat, zoals de historicus Peter Romijn stelt, 'dat het niemand ontziende stelsel van vervolging [...] in Nederland pas gaandeweg vorm kreeg. Daarom was moeilijk te doorgronden tot welke consequenties het zou leiden en welk vormen van verweer zin konden hebben.'¹⁰⁷¹

In de eerste weken van de bezetting vernielden nationaalsocialistische Nederlanders samen met Duitse soldaten verschillende synagogen en Joodse graven, maar nationaalsocialistisch geweld was op zich niets nieuws. Veel Joodse Nederlanders hoopten dat het met de vervolging niet zo'n vaart zou lopen, maar anderen voorzagende de ramp die zich zou gaan voltrekken. Een paar honderd Joodse Nederlanders lukte het tijdens de meidagen via zee naar Engeland te vluchten, of met de trein of auto Zwitserland te bereiken. Joodse Duitsers, die al sinds eind jaren dertig in een vluchtelingenkamp in Westerbork vastzaten, vluchtten met hulp van de Nederlandse regering naar Friesland, maar werden door de bezetter weer naar Westerbork teruggebracht. Enkele honderden Joodse Nederlanders pleegden zelfmoord.¹⁰⁷²

In de zomer van 1940 namen de Duitsers de eerste anti-Joodse maatregelen. Vanaf juli van dat jaar mochten Joden geen deel meer uitmaken van de luchtbescherming. Een paar maanden later moesten Joodse Nederlanders in ambtelijke en publieke functies zich laten registreren.¹⁰⁷³ Ze moesten een verklaring ondertekenen waarin ze aangaven hoeveel Joodse ouders en grootouders zijzelf en hun echtgenoten hadden. Joods was wie drie 'voljoodse' grootouders had, twee Joodse grootouders had of als Jood met een Joodse man of vrouw was getrouwd. Voljoods waren mensen die bij een joods-kerkelijke gemeente waren geregistreerd. Wie de zogenoemde

1071 Romijn, in: Blom e.a. 1995: 314.

1072 Romijn, in: Blom e.a. 1995: 316.

1073 Romijn, in: Blom e.a. 1995: 317.

ariër- of Joodverklaring weigerde te tekenen, zoals de Joodse hoogleraar Leo Polak in Groningen, werd gearresteerd en kwam in bijna alle gevallen in een concentratiekamp terecht. Vijftienghonderd Joodse ambtenaren werden in november 1940 ontslagen.¹⁰⁷⁴ Per 22 oktober 1940 moesten Joden hun economisch bezit laten registreren. Eveneens in dat najaar werd besloten dat iedereen die ten minste één Joodse grootouder had zich moest laten registreren. In het jaar daarop kregen alle Nederlanders van vijftien jaar en ouder een persoonsbewijs. Op de persoonsbewijzen en persoonskaarten van Joden werd een grote zwarte J gestempeld.¹⁰⁷⁵

Ook het gezin Beek-de Haan moest zich laten registreren, ook al stond Leo sr. niet bij de joodse kerkgemeenschap in Amsterdam ingeschreven.¹⁰⁷⁶ Volgens haar persoonskaart in het gemeentearchief van Amsterdam kreeg Van Marxveldt haar persoonsbewijs op 10 juli 1941. Leo Beek sr. ontving het zijne twintig dagen later. Op de grauwe kaart staat naast twee grote J's een stempel met het opschrift dat Leo tot nadere datum was vrijgesteld van de arbeidsdienst. Dit stempel dateert uit 1942, toen alle gemeentelijke arbeidsbureaus de namen van alle Joden, werkloos of niet, aan de afdeling Werkverschaffing moesten doorgeven. Die werden daarom bij de Duitse arbeidsdienst ingelijfd. Joden die met niet-Joden waren getrouwd, zoals Leo Beek, kregen vrijstelling.¹⁰⁷⁷

Rouwstemming

Leo zou niet lang meer personeelschef blijven. De geschiedenis van de Amsterdamse Bijenkorf in oorlogstijd begon meteen op 10 mei 1940, zoals een van de medewerkers van het warenhuis memoreerde. Omdat de treinen geen particulieren vervoerden, konden veel personeelsleden die dag niet naar het werk komen.

1074 Romijn, in: Blom e.a. 1995: 318.

1075 Romijn, in: Blom e.a. 1995: 319.

1076 Mededeling secretariaat van de Joodse Gemeente Amsterdam, 3 februari 2016. Leo's ouders hadden slechts één kind, Leo's jongere broer Aaron, bij de joodse kerkgemeenschap in Amsterdam laten inschrijven.

1077 Zie <http://www.vijfeeuwenmigratie.nl/rijksarbeidsbureau-oorlogstijd-1940-1945-rijksarbeidsbureau-oorlogstijd>, geraadpleegd op 19 augustus 2016. Leo Beek's Ausweis bevindt zich in het oorlogsarchief van het Rode Kruis dat mij vriendelijkerwijze scans stuurde van alle oorlogsdocumenten die Leo Beek sr. betreffen.

Uit angst dat in de daaropvolgende dagen niemand naar de zaak zou kunnen reizen, werd besloten dat iedereen dezelfde dag nog een half maandsalaris kreeg. 's Avonds sliep een kleine groep personeelsleden in de schuilkelders van het gebouw.¹⁰⁷⁸ Ook in de dagen daarna heerste er onrust en zelfs paniek, vooral toen op 11 mei een bom op de Blauwburgwal viel, die tientallen mensen doodde en verwondde.¹⁰⁷⁹ Toen op 14 mei bekend werd dat koningin Wilhelmina en haar gezin naar Engeland waren gevlucht, werd het iedereen duidelijk dat weerstand tegen de Duitsers weinig zin had. Alfred Goudsmit, directeur van de Bijenkorf in Den Haag, besloot ook naar Engeland te vluchten, terwijl zijn Amsterdamse collega Hans Isaac in een boerderij bij Alkmaar onderdook. Een aantal chefs verbrandde het kaartsysteem van het personeelsbureau, opdat de namen en adressen van de Joodse werknemers niet in handen van de Duitsers zouden vallen. De Joodse werknemers werd aangeraden voorlopig thuis te blijven.¹⁰⁸⁰

Na de capitulatie kwamen de meeste Joodse employés weer naar het werk, inclusief Hans Isaac. Goudsmit was het gelukt met zijn familie naar Engeland te ontkomen. Frits Isaac, een andere directeur van de vennootschap, was net als Leo Beek reserveofficier en vocht nog in Zeeland. Een niet-Joodse schoonzoon van een van de leden van de raad van bestuur werd op 14 mei in naam als directeur-generaal aangesteld.¹⁰⁸¹

Toen de bezetter de eerste anti-Joodse maatregelen invoerde, besloot de directie van de Bijenkorf in de herfst van 1940 als voorzorgmaatregel twaalf niet-Joodse jonge mensen aan te nemen. Leo Beek, die immers sinds juni van dat jaar weer aan het werk was, kreeg de verantwoordelijkheid voor het aannemen en opleiden van deze mensen, die in potentie zijn baan en die van andere Joodse werknemers konden overnemen: 'De heer Beek belastte zich met de instructie van deze "Promotiongroup",' schreef het naar Frankrijk gevluchte directielid A. Rottenberg in

1078 Rottenberg 1942: 5. Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./159.

1079 Zie De Jong, *Nederland in oorlogstijd*. Deel 3:183. http://loe.niod.knaw.nl/grijswaarden/De-Jong_Koninkrijk_deel-03_zw.pdf, geraadpleegd op 19 augustus 2016.

1080 Rottenberg 1942: 5. Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./159.

1081 Rottenberg 1942: 5. Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./159.

1942 in zijn herinneringen aan de eerste twee bezettingsjaren.¹⁰⁸²

Drie maanden na de aanstelling van deze nieuwe employés brak de Februaristaking uit. In de eerste helft van februari 1941 trokken leden van de Weerbaarheidsafdeling (WA), een in 1932 opgericht onderdeel van de NSB, door Amsterdam, waar ze Joden in elkaar sloegen, huisraad van Joodse bewoners vernielden en winkeliers bedreigden die weigerden opschriften als 'Voor joden verboden' in hun winkel te plaatsen. Op 11 februari concentreerden de WA'ers zich in de Joodse buurt rond het Waterlooplein. De bewoners daar weerden zich, geholpen door niet-Joodse Amsterdammers en vooral door leden van de Communistische Partij Nederland (CPN). Bij een vechtpartij kwam een NSB'er om het leven. Als represaille sloten Duitse politietroepen de volgende dag de wijk af. Acht dagen later, op 19 februari, verdedigden de eigenaren en klanten van ijssalon Koco in de Van Woustraat zich met geweld tegen een overval van de Duitse Grüne Polizei. Daarop haalden Duitse soldaten op 22 en 23 februari 425 Joodse jongens en mannen uit hun huizen en van de straat. Zij werden naar het concentratiekamp Mauthausen gedeporteerd, waar de meesten al gauw omkwamen. Binnen enkele weken verschenen in de kranten rouwadvertenties waarin familieleden de dood van gedeporteerde jongens en mannen meldden.¹⁰⁸³ Bij de Bijenkorf, vertelde Rottenberg, kregen Joodse jongens tijdens de razzia 'stilletjes' vergunning om Amsterdam te verlaten.¹⁰⁸⁴

Op de zondag en maandag na de razzia bereidden leden van de CPN in Amsterdam een algemene staking voor als protest tegen de Jodenvervolging. Op dinsdagmorgen 25 februari 1941 verspreidden CPN'ers een manifest en riepen onder het personeel van de Amsterdamse gemeentelijke bedrijven tot een staking op. Het plan was ook bij particuliere bedrijven tot een staking op te roepen. Dat bleek overbodig, want er werd die dinsdag in Amsterdam en omgeving massaal gestaakt.¹⁰⁸⁵ Ook door personeelsleden van de Bijenkorf, zoals Rottenberg schreef: 'Ons personeel kwam

1082 Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./159.

1083 Vgl. Mooij 2006.

1084 Rottenberg 1942: 5. Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./159.

1085 Zie Mooij 2006: 14.

met de jas aan in de afdeelingen en eischte, dat de zaak gesloten werd. De Directie talmde lang en verzocht het personeel af te wachten tot zij hierin een beslissing genomen had. Tenslotte werden de mensen ongeduldig en begonnen weg te lopen en om 11.30 uur werd de zaak wegens gebrek aan personeel gesloten. De houding van de NSB'ers en de bangerds was hierbij wel zeer kenmerkend.¹⁰⁸⁶

De volgende dag werd weer gestaakt, maar minder dan de dag daarvoor. Bij de Bijenkorf hadden Leo Beek en E.C Wolsheimer, directeur-generaal van de Bijenkorf, tevergeefs geprobeerd de stakers weer aan het werk te krijgen, zoals uit het verslag van Rottenberg blijkt: 'De volgende dag was de staking een beetje verwaterd. De communisten vischten in troebel water door pamfletjes met eisch van loonsverhoging, enkele trams begonnen weer te rijden en sommige fabrieken en kantoren hervatten het werk. Ons personeel kwam volgens afspraak om half tien in de Beursstr. bijeen. Aan een oproep van de heeren Wolsheimer en Beek werd geen gevolg gegeven.'¹⁰⁸⁷

De Duitsers, die door de algemene staking volkomen verrast waren, kondigden op 25 februari de staat van beleg af en gingen de stakers te lijf. Daarbij vielen negen doden en raakten tientallen mensen gewond. Bij de Bijenkorf verschenen die ochtend tien overvalwagens met mannen van de Schutzstaffel (ss), een paramilitaire organisatie binnen de nationaalsocialistische partij. Ze reden het Beursplein op en posteerden zich voor de personeelsingang. Er ontstonden schermutselingen, waarbij de ss'ers handgranaten gooiden en minstens zeven mensen gewond raakten. De actie van de ss bleek als provocatie bedoeld, net als de eerdere aanvallen op burgers. Wolsheimer kreeg te horen dat de zaak een Duitse beheerder zou krijgen als het warenhuis niet onmiddellijk openging. Bovendien verschenen om zes uur vier mensen van de Grüne Polizei in het gebouw, die Wolsheimer en Hans Isaac in een overvalwagen wegvoerden. Beide mannen werden verhoord en mishandeld, maar kwamen na een aantal dagen vrij.¹⁰⁸⁸

1086 Rottenberg 1942: 5. Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./159.

1087 Rottenberg 1942: 5. Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./159.

1088 Rottenberg 1942: 5. Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./159.

Op de avond van 27 februari werd het personeel van de Bijenkorf verteld dat de Duitser dr. P. Brandt als beheerder was aangesteld. ‘De gebeurtenissen volgden elkaar toen in snel tempo op,’ vertelt Rottenberg. ‘[Brandt] publiceerde den dag daarop een mededeeling, waarin bleek, dat alle handteekeningen en machtigingen tot uitbetaling of opname van geld bij de banken of in de zaak waren ingetrokken. [...] Het personeel moest meteen een verklaring teekenen, dat zij bereid waren met de beheerder te werken en zijn aanwijzingen zou opvolgen. Indien zij hiermee niet accoord gingen konden zij zich direct als ontslagen beschouwen. Allen hebben deze verklaring geteekend.’¹⁰⁸⁹ Behalve Wolsheimer, die die dag het pand verliet, en nooit meer in de zaak werd gezien.¹⁰⁹⁰

Als Leo Beek had getekend – er is geen bewijs dat hij dat wel of niet deed – had dat voor hem geen enkele zin. Op 3 maart werd hij volgens Rottenberg samen met de andere Joodse chefs Hans Isaac, Hugo Isaac, Fred Polak, H.A. Polak, L. Prins, en Bert Kaufmann ontslagen. ‘Het ontslag geschiedde schriftelijk,’ schrijft Rottenberg, ‘want de beheerder wilde slechts met “Ariërs” te maken hebben.’¹⁰⁹¹ Zo stond het niet in de interne rapporten en officiële ontslagbrieven. In een ongedateerd, intern rapport staat dat Beek op 5 maart 1941 *beurlaubt* werd, met als reden dat hij onbetrouwbaar was en ongekwalificeerd, en daarom voor geen enkele functie binnen de Bijenkorf geschikt was: ‘*Als Personalleiter unzuverlässig, für eine andere Stellung nicht verwendbar, da keine Fachkenntnisse.*’¹⁰⁹² In de ontslagbrief die Beek midden mei 1941 aangetekend van Brandt ontving, staat simpelweg dat er voor hem geen werk meer was: ‘*Mit Rücksicht darauf, da ich keine Verwendungsmöglichkeit mehr für Sie in den von mir verwalteten Unternehmen sehe, kündige ich Ihnen hierdurch Ihre Stellung per 20. Juni 1941.*’¹⁰⁹³ Dat was uiteraard een leugen.

Een deel van het Joodse personeel – ongeveer tachtig mensen – werd in de loop

1089 Rottenberg 1942: 5-6. Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./159.

1090 Rottenberg 1942: 6. Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./159.

1091 Rottenberg 1942: 6. Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./159.

1092 Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./157.

1093 Brief gedateerd 21 mei 1941. Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./157.

van 1941 ontslagen. De rest van hen volgde in het jaar daarop. Onder hen bevond zich Martha Beek, de dochter van Leo's broer Jacques. 'In de zaak heerschte telkens,' schreef Rottenberg, 'de dag nadat er weer zooveel goede bekenden ontslagen waren, een rouwstemming.' Het ontslagen personeel werd 'voor het merendeel vervangen door NSB'ers. [...] [C]apaciteiten kwamen er minder op aan.'¹⁰⁹⁴ In de loop van de oorlog werden 737 personeelsleden van de N.V. Bijenkorf vermoord. Een klein deel van de weggevoerden kwam na de oorlog terug uit Duitsland, ziek en berooid. Sommigen van hen hadden in verschillende concentratiekampen gevangengezeten.¹⁰⁹⁵

Nadat hij twaalf jaar een hoog aangeschreven, vaste baan had gehad en een succesvolle carrière als reserveofficier had opgebouwd, zat Leo vanaf het voorjaar van 1941 zonder werk, praktisch zonder inkomen en ontdaan van zijn prestige.

1094 Rottenberg 1942:7. Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./159.

1095 Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.12.2.1./866.

Hoofdstuk 15

Het einde

De gevolgen van Leo's ontslag waren vernietigend voor hem en zijn gezin. Zijn leven lang had hij zijn Joodse achtergrond ontkend en naar betere en hogere posities gestreefd. Zijn baan als personeelschef bij de Bijenkorf was de kroon op zijn inspanningen geweest. Hij werd geacht (en gevreesd) door zijn ondergeschikten, en directeur Hans Isaac zag hem vanwege zijn vernieuwende ideeën over personeelsbeleid als een geestverwant.¹⁰⁹⁶ Nu was hij als Jood gebrandmerkt en ontslagen. Ook financieel was zijn ontslag een ramp. Leo kreeg weliswaar een salaris voor negen maanden uitgekeerd, maar omdat een Joods gezin niet meer dan 250 gulden per maand mocht verdienen, moest hij het grootste deel ervan aan de Lipmann, Rosenthal & Co. bank afgeven.¹⁰⁹⁷

Waarschijnlijk uit angst dat ook haar kinderen als Joods gekenmerkt zouden worden, liet Van Marxveldt Leo jr. in 1940 weten dat hij maar beter niet langer kon omgaan met zijn Joodse schoolvriend Louis Tas.¹⁰⁹⁸ Zelf hield Van Marxveldt wel contact met Tas. Op een ongedateerde foto van een groep scholieren met davidsterren op hun kleding, die Tas aan 'Cissy v. Marxveldt' adresseerde, schreef hij; 'Beste Cissy, Bedankt voor je brief. De mijne volgt spoedig. Je Tas.'¹⁰⁹⁹

Tas werd in 1943 naar Bergen-Belsen gedeporteerd, maar overleefde de oorlog.¹¹⁰⁰ Of Van Marxveldt tijdens de bezetting nog met de Belinfantes omging,

1096 Mondelinge mededeling Arthur Isaac, 31 januari 2016.

1097 Rottenberg 1942: 22. Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./159.

1098 Mondelinge mededeling Louis Tas, 17 december 2008.

1099 Privéverzameling Setske Jansen-Beek. Helaas kon Tas geen uitleg meer geven. Hij stierf in 2011, voordat de foto werd gevonden.

1100 Tas, die in 2011 op 91-jarige leeftijd stierf, werd beroemd als psychiater. Een van de thema's waar hij zich mee bezighield was het schuldgevoel dat veel overlevenden voelden ten opzichte van hun vrienden en familieleden die door de nazi's waren vermoord. Zie bijvoorbeeld <https://www.groene.nl/artikel/louis-tas>,

weten we niet. Wel dat Raphael Belinfante al in mei 1940 als directeur van het Amstel Hotel werd ontslagen, toen Duitse militairen het in beslag namen. Tijdens een vergadering van aandeelhouders van de Hotel Amstel Maatschappij had hij afscheid genomen. ‘Aan het einde van de vergadering,’ berichtte *De Tijd* van 25 mei 1940, ‘heeft de heer Oyens den directeur, den heer R. Belinfante hulde gebracht voor de wijze, waarop deze in de laatste weken zijn moeilijke en delicate taak vervulde.’ Het bericht eindigde met de wrange mededeling dat Belinfante voor de hem gebrachte hulde dankte en erop wees ‘dat zijn taak hem niet weinig vergemakkelijkt was door de correcte en welwillende wijze, waarop de Duitsche militaire autoriteiten, welke thans in het Amstel Hotel verblijf houden, hem tegemoet getreden waren’.

Onderduik en vlucht

Al voor Leo's ontslag viel het gezin uit elkaar. Van Marxveldt, Ynze en Leo jr. hadden zich op 14 september 1940 uit Amsterdam laten uitschrijven en waren naar de Julianalaan in Bloemendaal verhuisd. Drie maanden later liet Van Marxveldt zich inschrijven op een adres aan de Rio Grandelaan in Bloemendaal, en op 1 september 1941 in een huis aan het Joan Mouritsplein, dat op de grens van Overveen en Bloemendaal ligt.¹¹⁰¹ Waarschijnlijk woonde ze op deze laatste twee adressen in een pension.

In februari 1942 keerde Van Marxveldt terug naar Amsterdam. Ze trok niet in de flat in de Obrechtstraat, waar alleen Leo sr. nog officieel stond ingeschreven. Ze huurde een kamer in een pension aan de Koninginneweg, in de buurt van de Obrechtstraat. Leo jr. had in 1941 een baan gekregen als vertegenwoordiger bij uitgeverij Strengtholt en verhuisde naar Zandvoort.¹¹⁰² Ynze had zich op 1 september 1941 laten inschrijven op een adres in Haarlem. In hetzelfde jaar probeerde hij met verschillende valse paspoorten via België, Frankrijk, Zwitserland en Spanje

geraadpleegd op 20 augustus 2016.

1101 Gegevens burgerlijke stand, Stadsarchief Amsterdam.

1102 Persoonskaart Setske de Haan, Stadsarchief Amsterdam.

naar Engeland te vluchten.¹¹⁰³ In april 1942 strandde hij in Zwitserland, waar hij terecht kwam in een kamp bij Cossonay, in het kanton Vaud. Dit kamp was speciaal bedoeld voor Nederlandse vluchtelingen. Ynze, die zich op zijn registratieformulier 'protestants' noemde, kreeg er een aanstelling als kampcommandant. Toen hij naar eigen zeggen na een vechtpartij buiten het kamp door de Zwitserse politie werd gezocht, hield hij zich een paar weken schuil in Nyon tot hij in de stad Genève onderdak vond.¹¹⁰⁴ Omdat het kanton Genève geen uitleveringsverdrag had met het kanton Vaud, kon Ynze zich in relatieve vrijheid op een reis naar Groot-Brittannië voorbereiden. Het lukte hem Engeland te bereiken. Daar sloot hij zich bij de Royal Airforce aan.¹¹⁰⁵

Nergens is vastgelegd waarom Van Marxveldt in 1940 uit huis ging, en niemand meer kan daarover met zekerheid iets zeggen. Waarschijnlijk was Leo Beek sr. in 1940 bij zijn vriendin ingetrokken,¹¹⁰⁶ en het ligt voor de hand dat hij bij haar was ondergedoken. Hij was weliswaar als echtgenoot van een niet-Joodse vrouw gevrijwaard van deportatie,¹¹⁰⁷ maar had zich vermoedelijk als reserveofficier aangesloten bij het Legioen Oud-Frontstrijders (LOF). Het LOF was een geheime organisatie van Nederlandse militairen die de reorganisatie en inzet van het Nederlandse leger na de oorlog voorbereidde.¹¹⁰⁸

In 1941 fuseerde het LOF met de geheime Ordedienst (OD), die eveneens een militaire achtergrond had. Wat Leo's functie binnen het LOF en de OD was, is nergens vastgelegd. Toen Van Marxveldt in 1946 een pensioen aanvraag bij de Stichting 1940-1945, moest ze aangeven wat haar echtgenoot in het verzet had gedaan. Ze wist het niet, verklaarde ze: 'Mijn man was zeer gesloten en ik ben

1103 De passen bevinden zich in het archief van Carolyn Kuntkes-Beek.

1104 Volgens een interview met Ynze Beeks in de radio-uitzending *Het Spoor Terug*, aflevering 2 van 'De Nederlandse samenleving in Genève'. Te beluisteren op http://www.vpro.nl/speel.POMS_VPRO_405362.html, geraadpleegd op 6 februari 2016.

1105 Vgl. <http://www.geni.com/projects/Engelandvaarders-England-Farers-1940-1945/25496>, geraadpleegd op 6 februari 2016.

1106 Mondelinge mededeling Setske Jansen-Beek, 10 juni 2016.

1107 Vgl. Romijn, in: Blom e.a. 1995: 332.

1108 Volgens documenten in het Dossier Stichting 1940-1945 ten name van S. Beek-de Haan, sociaal dossier 2963.

nooit te weten gekomen welk illegaal werk hij verrichtte. Wel heeft hij eens tegen mij gezegd, dat hij trachtte mede te werken aan de Opbouw van ons Vaderland na den oorlog, zo nu en dan werd hij bezocht door reserveofficieren.¹¹⁰⁹ Maar ook deze officieren hadden geen idee wat Leo Beek in de illegaliteit had gedaan. ‘Hij was een van de meest ondoorgrondelijkste en zwijgzaamste mensen die ik ooit in mijn leven heb ontmoet,’ berichtte een reserveluitenant kolonel aan de Stichting 1940-1945.¹¹¹⁰ Drie andere kennissen beaamden dat. Ze voegden eraan toe dat Leo’s zwijgzaamheid bij uitstek geschikt was voor illegaal werk en dat ze er daarom van overtuigd waren dat hij dat had gedaan.¹¹¹¹

Als Leo sr. inderdaad was ondergedoken, had Van Marxveldt niemand om haar thuis te helpen. Dat kan haar verblijf in de verschillende pensions verklaren.

Een wrak

In april 1942, toen Van Marxveldt nog op kamers op de Koninginneweg woonde, nodigde haar nicht Alie haar uit een tijdje bij haar te logeren. Alie en haar man woonden sinds het pensioen van Jo in Leersum. Van Marxveldts schriftelijke antwoord op Alies uitnodiging laat zien hoe slecht het met haar gezondheid stond, en hoe moeilijk haar leven zonder haar man en zoons was geworden. Ze woog nog maar 92 pond, liet ze Alie weten. Ze had maagklachten, voelde zich uitgeput en had geldzorgen. Haar dokter had extra levensmiddelen aangevraagd, maar de gedachte aan eten was haar een gruwel.

De reis naar Leersum leek een probleem te worden. Gelukkig had een vroegere buurvrouw uit de Obrechtstraat beloofd Van Marxveldt op de treinreis te begeleiden. ‘[I]k kan niet alleen reizen,’ schreef Van Marxveldt aan Alie, ‘afgescheiden van het feit, dat ik altyd in auto’s zat, waardoor ik overal kan komen, ik ben nu ook zo’n wrak geworden, dat ik tegen een treinreis hopeloos opzie.’¹¹¹² Het luxe-

1109 Dossier Stichting 1940-1945 ten name van S. Beek-de Haan, sociaal dossier 2963.

1110 Brief van J.A. Neuyen aan de Stichting 1940-1945, gedateerd 5 september 1949. Dossier Stichting 1940-1945 ten name van S. Beek-de Haan, sociaal dossier 2963.

1111 Dossier Stichting 1940-1945 ten name van S. Beek-de Haan, sociaal dossier 2963.

1112 Ondateerde brief van Van Marxveldt aan Alie van Wijk. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

leven uit de jaren dertig had plaatsgemaakt voor een leven vol zorgen, angst en gezondheidsproblemen.

Twee weken later schreef Van Marxveldt Alie opnieuw, dit keer om te zeggen dat ze na overleg met haar arts en met Leo sr. weer in de Obrechtstraat was gaan wonen. Omdat het 'veiliger is, goed bekeken' dat ze in Amsterdam bleef, zegde ze de logeerpartij in Leersum af. Ze vond het zalig om weer 'THUIS' te zijn en niet langer in een pension te wonen. Ze bleef hoopvol dat het allemaal spoedig weer als vroeger zou worden:

Toen ik het laatst by dokter was, die my al zoveel jaren kent, en hy my zo uitgeteerd vond, zei hy ook, dat ik weer thuis moest zyn. Ik had al geweten vanaf de eerste dag, dat ik naar Overveen en pension ging, dat dit niets voor my was. Het is nooit een thuis geweest, en ik was altyd zo nameloos gesteld op myn eigen home, al was het dan maar zo'n heel klein flatje, dat wy hier hadden. En het pension op de Koninginneweg was natuurlijk ook zo'n echt pension met de ene kamer en de ene stoel, waarin ik een hele dag rondlummelde. Toen heeft Leo Sr. de knoop doorgehakt, en gezegd, dat ik weer thuis moest komen. Een maand pension hebben wy geofferd, en verleden Zaterdag was ik weer hier. Nu, na een week, zegt iedereen, dat ik er al beter uitzie. En ik voel me beter, en al die kleine huishoudelyke akkefietjes doen my zo'n enorm plezier. Ik woon hier nu nog alleen, maar als Leo Jr. uit Zandvoort terugkomt, komt die weer by my natuurlijk, en dan zal het byna weer van ouds zyn.¹¹¹³

Maar als vanouds werd het natuurlijk niet meer, zelfs niet bijna. Op 21 juni 1942 liet Adolf Eichmann, ss-functionaris in Berlijn, de Duitse bevelhebbers in Nederland, België en Frankrijk weten dat die in de zomer van dat jaar met het deporteren van de gehele Joodse bevolking moesten beginnen. Joden mochten al niet meer fietsen, geen autorijden en niet gebruikmaken van het openbaar vervoer.

1113 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan Alie van Wijk. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

Joden mochten ook niet langer met niet-Joden trouwen. In februari 1942 verloren Joden de beschikking over bijna al hun geld dat bij de bank Lippmann, Rosenthal & Co was gedeponerd, en in april kregen ze het bevel in het openbaar een gele ster op hun kleren te dragen.¹¹¹⁴ Dit laatste was het hoogtepunt van de segregatie, want nu waren alle Joden direct als Joods herkenbaar. Het was bovendien het ‘startschot’ voor de deportatie van de Joden.¹¹¹⁵ In oktober 1942 moesten alle ‘gemengd gehuwden’ zich bij de officiële instanties melden en laten inschrijven, dus ook Leo en Setske Beek-de Haan.

Nog één keer was er in deze tijd reden voor een feestje. Op 21 januari 1943 trouwde Leo jr. met Greetje Ligthart. Het huwelijk werd voltrokken op het stadhuis in Bussum en gevierd met een receptie en een intiem diner in het Amsterdamse Lido. Uit aantekeningen in het trouwalbum van Leo en Greetje blijkt dat Van Marxveldt met veel moeite met de trein van Amsterdam naar Bussum was gekomen om de huwelijksvoltrekking bij te wonen. Op de trouwfoto’s is Van Marxveldt bijna niet te herkennen. Ze was inderdaad broodmager geworden en leek stukken ouder dan de vierenvijftig jaar die ze toen was. In een bedankbriefje aan Greetjes moeder (dat ze met ‘C.v.M.’ ondertekende) liet ze weten dat ze die dag wel erg slecht ter been was geweest: ‘Het was zo jammer van mijn “knietje.” In het gewone leven loop ik ook niet als een hinde, maar nu was het toch wel heel erg grys.’¹¹¹⁶

Leo Beek sr. was niet bij de trouwerij. Hij kon dat blijkbaar niet riskeren. Vijf dagen later, op 26 januari 1943, werd hij door een Duitser en een Nederlander gearresteerd en naar de strafgevangenis in Scheveningen overgebracht.¹¹¹⁷ Niet omdat hij Joods was, althans niet volgens Van Marxveldt, ‘maar omdat zijn

1114 Vgl. Romijn, in: Blom e.a. 1995: 332 vv.

1115 Romijn, in: Blom e.a. 1995: 329.

1116 Brief van Van Marxveldt aan Koos Ligthart, gedateerd 25 januari 1943. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

1117 Verklaring van C. Beek-de Haan, Overveen, 28 september 1946. Bron: Dossier Stichting 1940-1945 ten name van S. Beek-de Haan, sociaal dossier 2963. Volgens deze verklaring was Beek in de flat in de Obrechtstraat gearresteerd, en was Van Marxveldt tijdens de arrestatie de kamer uit gestuurd.

Sachverarbeiter steeds verklaarde dat hy een zwaar politiek geval was', zoals ze na de oorlog schreef in een verklaring voor de Stichting 1940-1945.¹¹¹⁸ Beek werd vastgezet in cel nr. 578.¹¹¹⁹ Het onderzoek naar zijn activiteiten werd gedaan door afdeling 4c van het Duitse politieapparaat, die zich onder andere bezighield met de bestrijding van illegale activiteiten.¹¹²⁰ Leo jr. probeerde enige malen zijn vader te spreken te krijgen, maar zonder succes.¹¹²¹

Na Leo's arrestatie leidde Van Marxveldt weer een zwervend bestaan. In Amsterdam, zonder haar man en kinderen, wilde en kon ze niet blijven. Bovendien werd het daar steeds moeilijker om aan eten te komen.¹¹²² Leo jr. en Greetje vonden in het voorjaar van 1943 in Bussum een kamer voor haar in een pension aan de Isaac da Costalaan, dat bestierd werd door een zekere mevrouw Krieger, 'duits, maar wel goed', volgens Greetje.¹¹²³

In de zomer van dat jaar logeerde Van Marxveldt een aantal maanden bij Alie en haar man in Leersum en daarna bij een jong boerenstel in hetzelfde dorp. Van daaruit schreef ze briefjes naar vrienden en familieleden, waarin ze in bedekte en minder bedekte termen om geld en eten vroeg.¹¹²⁴ In 1940 was de derde druk van *De Arcadia* uitgekomen en tot 1942 had Van Marxveldt nog een paar verhalen kunnen verkopen aan kranten en tijdschriften. Maar tussen 1940 en 1945 verschenen er van haar geen nieuwe boeken of herdrukken meer. Tot 1942 kon je nog wel boeken van Van Marxveldt kopen. Ook toneelstukken gebaseerd op haar romans, zoals *Een Zomerzotheid* en *Marijke*, werden de hele oorlog door opgevoerd. Dat laatste leverde Van Marxveldt echter geen geld op. Als je afgaat op de aankondigingen van deze opvoeringen in krantenadvertenties, werden de stukken hoofdzakelijk uitgevoerd

1118 Verklaring van C. Beek-de Haan, Overveen, 28 september 1946. Bron: Dossier Stichting 1940-1945 ten name van S. Beek-de Haan, sociaal dossier 2963.

1119 Heere en Verbooi 2005: 459.

1120 Schriftelijke mededeling door Jeroen Kemperman, *NOD*, 23 juni 2011.

1121 Verklaring van C. Beek-de Haan, Overveen, 28 september 1946. Bron: Dossier Stichting 1940-1945 ten name van S. Beek-de Haan, sociaal dossier 2963.

1122 Mededeling Greetje Beek-Ligthart in haar trouwalbum. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

1123 In een aantekening in haar trouwalbum. Privéverzameling Setske Jansen-Beek

1124 Mondelinge mededeling ds. en mevr. Keuning-Tichelaar, 27 oktober 2008.

door amateurgezelschappen. Die kochten de toneelteksten van Dom de Gruyter of een andere bewerker, en hoefden geen copyright aan Van Marxveldt te betalen.¹¹²⁵

Van Marxveldt was in 1943 zo wanhopig dat ze delen van haar huisraad probeerde te verkopen, zoals een tafelkleed en haar perzische kleedjes. Daarvoor riep ze de hulp in van Peggy Bigot-Wilkinson, een vroegere verloofde van Ynze. 'Ik stel me voor,' schreef ze eind juli 1943 aan Peggy, 'dat je tracht voor de DRIE kleedjes het twee tot drievoudige bedrag te maken van wat je gevraagd hebt voor het tafelkleed. Als je meer kunt maken, is dat meegenomen, gezien mijn fin. debacle.'¹¹²⁶ In september van dat jaar liet ze Peggy vanuit Leersum weten dat de persjes nog steeds niet verkocht waren, en dat ze bezig was met een boek, dat echter niet vlotte. Een voorschot op dat boek wilde ze liever niet vragen, vertelde ze, ook al zat ze te springen om geld.¹¹²⁷ Maar ook als ze het boek af had kunnen krijgen, had ze het niet kunnen publiceren. Vanaf januari 1942 moesten alle schrijvers en kunstenaars zich bij de Kultuurkamer laten registreren. Wie dat niet deed, kon geen werk openbaar maken. Van Marxveldt had geweigerd zich te laten inschrijven.¹¹²⁸ Johan Valkhoff daarentegen, haar uitgever, had zich in 1943 bij de NSB aangemeld.¹¹²⁹

De toon van Van Marxveldts brieven aan Peggy was, net als die van haar brieven aan Alie en haar schoondochter, hartelijk, zelfs liefdevol. Van Marxveldt vroeg steeds uitgebreid naar Peggy's gezondheid en naar haar dochtertje Kiek, dat in 1941 was geboren. Ze liet weten hoezeer ze naar een bezoek van Peggy verlangde. Hoewel ze niet verhuide dat ze ziek was, deed ze haar motto uit 1908 weer alle eer aan: *Be strong, be good*. Ze gedroeg zich, alle ellende ten spijt, goed en flink.

1125 Uit een ongedateerde briefkaart van Julia de Gruyter blijkt dat zij (De Gruyter) 8,50 gulden voor een toneeltekst vroeg en 15 gulden voor het recht van opvoeringen van de toneelbewerkingen van Van Marxveldts romans door haar man, Dom de Gruyter. Zie www.marxveldt.m.../toneel.htm, geraadpleegd op 20 augustus 2016.

1126 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan Peggy Bigot. Letterkundig Museum Den Haag, h 01141 [ng].

1127 Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan Peggy Bigot. Letterkundig Museum, h 01141 [ng].

1128 Haar naam komt althans niet voor op de ledenlijsten van de Kultuurkamer. Informatie niod.

1129 Bron: Ministerie van Justitie, Archief Nederlands Beheersingsinstituut, dossier nr. 10505.

Verlies

In december 1943 verhuisde Van Marxveldt naar een pension aan de Van Lennepaan in Bussum.¹¹³⁰ Een paar maanden later liet ze zich officieel uit Amsterdam uitschrijven en nam ze haar intrek in een pension aan de Nieuwe Englaan in Bussum. Leo jr. en Greetje woonden in deze tijd in Greetjes ouderlijk huis op de Kamerlingh Onnesweg, niet zo heel ver van de Nieuwe Englaan vandaan. De huur van de flat aan de Obrechtstraat gaf Van Marxveldt niet op, in de hoop op een hereniging met Ynze en Leo Beek sr.¹¹³¹

Maar Leo kwam niet meer thuis. Op 20 april 1944 werd hij, nu als verzetsman én als Jood, naar kamp Westerbork overgebracht. Vijftien maanden had hij vastgezeten in het Oranjehotel in Scheveningen, wat een ongewoon lange tijd was voor een politiek gevangene.¹¹³² Dat kan betekenen dat hij inderdaad als een belangrijke gevangene werd gezien, maar niets losliet. In Westerbork werd hij met een aantal andere mannen vastgezet in barak 67, een van drie strafbarakken.¹¹³³ Na de oorlog verklaarde een zekere mevrouw A. Fontijn-Cohen dat ze in Westerbork kort contact had gehad met de gevangenen: ‘Deze vier mannen waren bijzondere gevangenen. Zij werden apart opgesloten in een kleine gevangenis aan de buitenkant van het kamp gelegen. Wij, d.w.z. de andere gevangenen, hebben wel contact gehad, via het raampje van hun cel, doch dit is uiteraard miniem geweest.’¹¹³⁴

Ook een van Leo's vroegere collega's uit de Bijenkorf kwam hem in Westerbork tegen. Ze was onthutst door de enorme verandering die hij als gevangene had ondergaan:

1130 Dat is althans het adres dat ze aangeeft op een briefkaart aan Peggy Bigot, die ze op 25 december 1943 verstuurde.

1131 Mondelinge mededeling Setske Jansen-Beek, 10 juni 2016.

1132 Volgens Leo Beeks persoonskaart die door de Hulpsecretarie Westerbork was opgesteld. Rode Kruis-oorlogsarchief.

1133 Cartotheek van het Afwikkelingsbureau Concentratiekampen (2038). Rode Kruis-oorlogsarchief.

1134 Heere en Vernooij 2005: 459.

In de s-barak ontmoette ik Leo Beek. Hij was mijn personeelschef in de Bijenkorf, waar ik dertien jaar heb gewerkt. Een hele lange, knappe man, ongenaakbaar hautain, maar nu was hij ontluisterd, hij liep moeizaam, gebogen op die klompen en was helemaal niet meer zo lang. [...] Ondanks de droeve omstandigheden was hij ontzettend blij, en ik ook. Dat was een man die je, wanneer je hem op de gang in de Bijenkorf tegenkwam, helemaal niet probeerde aan te kijken, want hij had zo'n strenge uitstraling. Dat was hier helemaal afgelopen. Hij was zo menselijk als maar kon.¹¹³⁵

Leo was uitermate verzwakt door zijn verblijf in de gevangenis in Scheveningen, waar de gevangenen met grof geweld werden verhoord en nauwelijks te eten kregen. Toch ging hij in Westerbork door met plannen maken voor de tijd na de bezetting. Volgens een naoorlogse verklaring van dokter Heymans, een van de kampartsen, luisterde Leo in de strafbarak met een commandant van de marechaussee naar de Engelse radio. De berichten die ze op de radio hoorden, gaven ze door aan Heymans, die ze in het kamp verspreidde. Bovendien beraamden ze, zoals het in het dossier van de Stichting 1940-1945 staat, samen met dokter Heymans 'maatregelen [...] voor het geval de Duitsers vertrokken zouden zijn, een taakverdeling gemaakt waarbij Beek als tijdelijk commandant zou optreden en een lijst samengesteld van mensen die een functie zouden moeten aanvaarden. Ook verzamelden Beek en de commandant gegevens voor de illegaliteit, die op de een of andere manier naar Amsterdam werden gestuurd.'¹¹³⁶

Op een vrijdagmiddag werd Heymans gewaarschuwd niet naar de gevangenbarak te gaan, omdat de gevangenen en de marechaussee door Duitse soldaten werden weggehaald. Waarschijnlijk hadden Leo en zijn medegevangenen geprobeerd via een luchtkoker te vluchten.¹¹³⁷ 'Volgens bedoelde marechaussee,

1135 Volgens een losse boek- of tijdschriftbladzijde die zich in de privéverzameling van Carolyn Kuntkes-Beek bevindt. Het is niet gelukt de herkomst van deze bladzij te herleiden.

1136 Dossier Stichting 1940-1945 ten name van S. Beek-de Haan, sociaal dossier 2963.

1137 Die vluchtpoging leidde bijna nog tot de arrestatie van reserveluitenant-kolonel Neuyen, die echter mislukte omdat Neuyen niet thuis was. Bron: Dossier Stichting 1940-1945 ten name van S. Beek-de Haan,

die na enkele dagen terugkwam,' verklaarde Heymans na de oorlog, 'werden alle naar de Weteringschans gebracht, en vreesde hij het ergste voor de anderen.'¹¹³⁸

Die vrees was terecht. In Amsterdam werden Leo en zijn medegevangenen vastgezet en ondervraagd door Willy Lages, hoofd van de Sicherheitsdienst (SD) in Amsterdam. Op 15 augustus brachten soldaten Leo en vier andere mannen naar de duinen bij Overveen. Daar werden ze alle vijf doodgeschoten.¹¹³⁹

Van Marxveldt en haar kinderen hoorden pas in de zomer van 1945 van Leo's executie. In november 1944 hadden zij en Leo jr. via het Rode Kruis navraag laten doen naar Leo's gezondheid bij het concentratiekamp Vught, omdat ze dachten dat hij vandaar naar Duitsland was gedeporteerd.¹¹⁴⁰ Leo zelf heeft nooit geweten dat bijna al zijn broers en zussen in 1943 in de kampen werden vermoord. Jacques werd met zijn vrouw en zoon in Auschwitz gedood. Hun dochter Martha kon met haar man en kind onderduiken en overleefde de oorlog. Aron vond met een zoon 'ergens in Oost-Europa' de dood, en Arons vrouw en een tweede zoon stierven in Auschwitz. Simon werd met zijn vrouw en zoon in Auschwitz vermoord. Samson en zijn vrouw ondergingen in Sobibor hetzelfde lot, samen met hun twee zoons en dochter. Ook Sara Beek, de jongste van de broers en zussen, die ongetrouwd was, werd daar omgebracht.¹¹⁴¹ Van de broers en zussen overleefde alleen Eva, de oudste, de oorlog, omdat ze met een niet-Jood was getrouwd.

Emmy Belinfante-Belinfante en haar man Raphael kwamen in de herfst van 1944 in Theresienstadt om het leven. Emmy werd negenenzestig jaar oud, Raphael vierenzestig. Hun zoon Ernst werd in dat jaar vermoord in Dachau; diens vrouw, zoon en dochter werden in Auschwitz gedood. Hun dochter Lydia lukte het om in 1941 naar Cuba te vluchten.¹¹⁴²

sociaal dossier 2963.

1138 Dossier Stichting 1940-1945 ten name van S. Beek-de Haan, sociaal dossier 2963.

1139 Dossier Stichting 1940-1945 ten name van S. Beek-de Haan, sociaal dossier 2963.

1140 Gegevens Centrale Europese Cartotheek (2010); dossier eu 69.181. Rode Kruis-oorlogsarchief.

1141 Informatie Joods Monument: <http://www.joodsmonument.nl/>, geraadpleegd op 6 februari 2016.

1142 Informatie Joods Monument: <http://www.joodsmonument.nl/>, geraadpleegd op 6 februari 2016.

Van Marxveldt had in september 1940 een laatste openbaar tribuut gegeven aan haar vriendin. In het verhaal 'De riksja' laat ze het ik-personage met een bevriend echtpaar en hun dochter uit Overveen (het gezin Van der Horst) op visite gaan bij 'Emmy', een benijdenswaardige, bemiddelde vrouw vol 'moederlijke innigheid', die in Wijk aan Zee woont.

Een wankel hart

In haar brieven aan Peggy ging Van Marxveldt met geen woord op haar bezorgdheid over haar man en Ynze in. In november 1944 vertelde ze dat het huis van Leo en Greetje gehavend was door een bom die op de Kolonel Palm-kazerne in Bussum was gevallen. Leo en Greetje, die door het bombardement nog maar een paar bruikbare kamers in hun huis hadden, verhuisden naar Loosdrecht. Het pension waar Van Marxveldt een kamer huurde, was onbeschadigd gebleven. En hoe het met haarzelf ging? 'Zo mager als een rammetje, maar overigens niet slecht. Wij lyden hier natuurlijk honger, er is van alles niets meer, maar ik heb noodkreten uitgestuurd naar Friesland, en ik hoop, dat myn Friese familie en vrienden me niet laten stikken. Mevrouw hier heeft al vet gehad uit Sneek, dus kleine postpakketten komen nog over.'

Van Marxveldt had Peggy ook iets nieuws te melden. Ze was van plan in februari 1945 terug te gaan naar Amsterdam, als daar tenminste weer genoeg brandstoffen en eten zouden zijn; zo niet, dan zou ze in Bussum blijven – '[o]f jy zou een oplossing moeten weten? In elk geval, zodra ik terug kan, kom ik. Ik verlang weer zo naar mijn flatje, en naar een genoeglyke babbel bij de haard. En, dan zal ik ook Kiek meemaken, en, wanneer het dan voorjaar wordt, of nog beter zomer, en wy overleven dit, en ons huis blyft staan, dan trekken wij naar het Park Peg, met Kiek aan onze hand. ZALIG gewoonweg.'¹¹⁴³

Het was ijdele hoop. Van Marxveldt bleef in Bussum wonen. Op 17 september 1944, de dag waarop de geallieerde legers vanuit de lucht in het oostelijke gebied

¹¹⁴³ Ongedateerde brief van Van Marxveldt aan Peggy Bigot. Collectie Letterkundig Museum, h 01141 [ng].

bij de grote rivieren landden, kondigde de Nederlandse regering in Londen een algemene spoorwegstaking af. Daardoor kwam een groot deel van de aanvoer van levensmiddelen tot stilstand. In het westen van het land ontstond een tekort aan voedsel. Dat werd erger toen de bezetter het weinige voedsel in beslag nam dat ondanks de staking de grote steden in het westen had bereikt. Het ergste kwam in oktober. Aan het begin van die maand verboden de Duitsers als represaille voor de staking zes weken lang alle toevoer van voedsel naar het westen. Dat was het begin van de Hongerwinter, die nog ondraaglijker werd doordat er vanwege de bevrijding van Zuid-Nederland in de herfst van 1944 geen steenkolen naar het westen vervoerd konden worden. De winter van 1944-1945 was bovendien bijzonder streng, en omdat grote delen van het IJsselmeer bevroren, kon er nauwelijks voedsel via het water worden gebracht.

Begin 1945 zaten de abattoirs in de grote steden zonder vee. De weinig voorradige kruidenierswaren waren nu bijna volledig op en er was geen melk meer. Wie in de grote steden aan voedsel wilde komen, moest of kapitalen betalen op de zwarte markt, of het land op en daar om voedsel te bedelen, of om sieraden of huisraad tegen eten proberen te ruilen. Alleen kinderen, vrouwen of oude mannen konden de zogenoemde hongertochten maken, want jonge mannen liepen het risico in Duitsland tewerkgesteld te worden. In december 1944 kregen de mensen in het westen gemiddeld 700 calorieën per dag binnen. In januari 1945 was dat niet meer dan 600 en in februari 500. In Amsterdam alleen al stierven naar schatting 20 000 mensen door honger en kou.¹¹⁴⁴

Van Marxveldt had in deze tijd onmogelijk alleen in Amsterdam kunnen wonen. Al voor de hongerwinter was ze immers kilo's afgevallen. Ze had last van haar maag en sinds 1943 ook van 'een wankel' hart, zoals ze aan Peggy schreef.¹¹⁴⁵ In het pension konden de bewoners tenminste nog voedsel en brandstof met elkaar delen.

1144 De Jong 1982: 1076-1115. http://loe.niod.knaw.nl/grijswaarden/De-Jong_Koninkrijk_deel-03_zw.pdf, geraadpleegd op 19 augustus 2016.

1145 Collectie Letterkundig Museum, h 01141 [ng].

De dochter van Joop ter Heul

In mei 1945 werd Nederland bevrijd. Ynze kwam in het voorjaar of in de zomer van 1945 terug naar Nederland. Op een foto uit die tijd staat hij herenigd met zijn sterk vermagerde en verouderde moeder die haar verlamde rechterarm onder een vest verborgen houdt. Hij is gekleed in uniform en draagt het embleem van de Britse Royal Airforce op zijn jasje.¹¹⁴⁶

In augustus 1945 moest Leo jr. aan de hand van kledingstukken en een schriftelijk signalement van het stoffelijk overschot het lijk van zijn vader identificeren. Het identificatierapport vermeldt één kogelgat in de linkerkant van Leo's borst.¹¹⁴⁷

Van Marxveldt bleef na de oorlog, verzwakt als ze was, in Bussum wonen. In de flat aan de Jacob Obrechtstraat werd eind 1946 een nieuwe huurder ingeschreven. De eigenaar van de flat sloeg de inboedel van het gezin Beek-de Haan zelf op.¹¹⁴⁸

Nu was het zaak weer te publiceren en geld te verdienen.¹¹⁴⁹ H.K.L. Ligthart, de schoonvader van Leo Beek jr., kocht eind 1945 voor 30000 gulden alle auteursrechten van Van Marxveldts boeken van de zoon van Johan Valkhoff, die in november 1945 was overleden.¹¹⁵⁰ Nog in datzelfde jaar verscheen bij uitgeverij De Erven Loosjes een nieuw deel van de *Joop ter Heul*-serie: *De dochter van Joop ter Heul*.¹¹⁵¹ In deze roman, die door Hans Borrebach werd geïllustreerd, vertelt het vrolijke, frivole en ietwat verwende zestienjarige ik-personage, dat net als haar

1146 Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

1147 Proces-verbaal Bureau Nationale Veiligheid, 16 juli 1945. Dossier Stichting 1940-1945.

1148 Toen Leo Beek jr. geen interesse voor de bezittingen van zijn ouders toonde, liet de verhuurder alles vernietigen. Mondelinge mededeling Setske Jansen-Beek, 10 juni 2016.

1149 Ministerie van Justitie, Directie Algemene Zaken. Dossier Nederlands Beheersingsinstituut nr. 10505: 'Verslag over het Beheer van het privévermogen en de handelszaak van J. Valkhoff.'

1150 Hij moest dat bedrag betalen in tien jaarlijkse termijnen van 3000 gulden, terwijl hij 10 cent voor elk gedrukt of gepubliceerd boek moest betalen aan Johan Valkhoff jr., een 'alleszins bevredigende koopsom', zoals de beheerder van de uitgeverij in een rapport van 19 oktober 1945 schreef. Bron: Ministerie van Justitie, Directie Algemene Zaken. Dossier Nederlands Beheersingsinstituut nr. 10505: 'Verslag over het Beheer van het privévermogen en de handelszaak van J. Valkhoff.'

1151 Johan Valkhoff had zich in 1942 bij de Kultuurkamer aangesloten en in 1943 bij de nsb. Bron: Ministerie van Justitie, Directie Algemene Zaken. Dossier Nederlands Beheersingsinstituut nr. 10505: 'Verslag over het Beheer van het privévermogen en de handelszaak van J. Valkhoff.'

moeder Joop heet, over haar schoolleven, haar familieleden en haar niet al te opwindende avonturen op het tennisveld.

De dochter van Joop ter Heul is net als *De H.B.S-tijd van Joop ter Heul* als dagboek opgezet, zodat ook Joop jr. zich direct tot haar lezers richt. Van Marxveldt laat haar voortdurend verwijzen naar gebeurtenissen uit de eerder verschenen boeken uit de serie, als om te benadrukken dat de nieuwe roman het legitieme vijfde deel van de serie is.

De inmiddels volwassen Mol is een tweede Julie geworden, nuffig en jaloers. Haar verloofde, de aardige en toegeeflijke Wim, is een tweede Jog. De ouders van Joop sr. wonen nog steeds met juffrouw Greet, de zus van juffrouw Wijers, in Noordwijk. Grootvader Van Dil en tante Suzanna wonen in het Gooi, net als het gezin Van Dil-ter Heul. Grietje en Gijbertje zorgen weer voor de komische noot, en Joop jr. kan met hen al evengoed overweg als Joop sr. Hier en daar wordt verwezen naar de echte Leo sr., zoals wanneer de broer van Joop jr., die ook Leo heet maar Peter wordt genoemd, naar Canada wil reizen om zich daar als boer te vestigen. In plaats daarvan gaat hij stage lopen bij een bank in Chicago. Daar is hij de protegé van de directeur, die zich net als meneer Van Rees uit *De Louteringkuur* van niets tot miljonair heeft opgewerkt.

Van emancipatie is in dit verhaal slechts tot op zekere hoogte sprake. Kees, de broer van Joop sr., heeft zijn mening over geleerde vrouwen herzien. Zijn dochters – op wie hij al even dol is als op Pop, zijn vrouw – studeren. Als ze zich beiden verloven, zetten ze een punt achter hun studie en worden daarom tot verdriet van Kees geen hoogleraar. Joop jr. blijft twee keer zitten in de derde klas van het lyceum. Daarna gaat ze naar de huishoudschool. In haar vrije tijd zit ze op balletles, en maakt daar grote indruk met haar danstalent. Maar omdat ze aan het eind van het verhaal door een student uit Delft wordt gefêteerd en een verloving met hem wordt gesuggereerd, valt er van een carrière à la Nini Theilade niet veel te verwachten. Het verhaal heeft een conventioneel romantisch slot. Van tegenschrijven of tegenlezen is hier geen sprake.

Blijkbaar was er zo kort na de oorlog grote behoefte aan luchtige meisjesboeken, en vooral aan een vrolijke nieuwe roman van Cissy van Marxveldt. In elk

geval was het een handige, commerciële zet een nieuw deel van de serie te publiceren. Hoewel het boek nergens werd besproken, verscheen al in 1946 een negende druk van *De dochter van Joop ter Heul*. In dat jaar publiceerde De Erven Loosjes ook de elfde druk van *Joop ter Heul's problemen*, de elfde druk van *Joop van Dil-ter Heul* en de achtste druk van *Joop en haar jongen*. Voor sommigen behoorde de *Joop ter Heul*-serie inmiddels tot het officiële Nederlandse cultuurgood, zoals blijkt uit een ironisch bericht in het *Friesch Dagblad* van 12 juli 1947 over een reis van het sociaaldemocratisch Kamerlid Pieter 't Hoen. 't Hoen, die in de jaren veertig twee keer naar Nederlands-Oost-Indië reisde, wierp zich op als bemiddelaar tussen de Indonesische nationalisten en de Nederlandse regering.¹¹⁵² Onder de kop 'Onschuldige boeken' stond in het *Friesch Dagblad* te lezen: 'Men bericht ons uit Indië, dat de boeken, door Pieter 't Hoen aangeboden aan Soekarno (niet namens de P. v. d. A.) van onschuldige aard zijn. "De dolle dictator" is er niet bij. Het zijn slechts "De zoon van Dik Trom" en "De dochter van Joop ter Heul". Een en ander tot versterking der culturele banden.'

De vrolijke toon en het makkelijke leventje van Joop van Dil stonden in schril contrast met Van Marxveldts eigen leven. Ondanks de vele herdrukken van haar vooroorlogse en haar nieuwe roman zat ze nog steeds in geldnood. In september 1946 stuurde ze een verzoek om financiële bijstand naar de afdeling Naarden-Bussum van de Stichting 1940-1945. Deze stichting, in 1944 opgericht door een aantal verzetsorganisaties, had als doel 'het verzorgen van de morele, geestelijke en materiële noden van personen of groepen van personen, die tijdens de bezetting door daad of houding tot het binnenlands verzet hebben bijgedragen, hun gezinnen of nabestaanden, indien zij na de beëindiging van de vijandelijkheden in ons land of een groot deel daarvan bijstand zullen blijken te behoeven'.¹¹⁵³ Van Marxveldt beriep zich in haar aanvraag op het verzetsverleden van wijlen haar man en haar slechte gezondheid. Tijdens de oorlog, schreef ze, had ze kunnen leven

1152 Pieter 't Hoen was het pseudoniem van Frans Johannes Goedhart. Hij had tijdens de oorlog de illegale krant *Het Parool* opgericht. Zie <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/goedhart>, geraadpleegd op 21 april 2016.

1153 Zie <https://www.st4045.nl/wie-zijn-wij>, geraadpleegd op 9 februari 2016.

van een lijfrente van 1500 gulden (vergelijkbaar met 10 000 euro¹¹⁵⁴) die ze van de Bijenkorf had gekregen. Bovendien, schreef ze, ‘verdiende ik een inkomen als schrijfster van meisjesboeken’. Intussen was haar gezondheid er zozeer op achteruitgegaan dat ze niet meer kon werken, ‘zoodat deze bron van inkomsten spoedig zal opdrogen’. Daarom vroeg ze, als weduwe van een verzetsman, om financiële steun.

In december 1947 vroeg de afdeling Naarden-Bussum van de Stichting 1940-1945 het districts bureau Amsterdam een onderzoek in te stellen naar het illegale werk van Leo Beek sr. Daarop meldde een van de medewerkers in het voorjaar van 1948 dat de gevangenen door Lages, andere Duitse en Nederlandse ex-SD’ers en oud-politie-inspecteur Gemmeke waren verhoord, maar dat niemand gegevens kon of wilde verschaffen over Leo Beeks werk in het verzet. Een van de medewerkers van het districts bureau van de Stichting had Beeks vrienden gehoord, en zelfs ‘de concubine van wijlen Heer Léon Beek’.¹¹⁵⁵ Maar niemand wist wat Leo Beek in de oorlog had gedaan.¹¹⁵⁶ Omdat hij en Van Marxveldt zich ‘uit Nederlands oogpunt niet onwaardig [hadden] gedragen, gedurende de duitsche bezetting’, en omdat de kamparts Heymans had verteld dat Leo zich in Westerbork met illegaal werk had beziggehouden, besloot de Stichting op 16 september 1948 Van Marxveldt op basis van de in 1947 ingevoerde Wet buitengewoon pensioen 1940-1945 een bedrag van 2675 gulden uit te keren, vergelijkbaar met 12 883.¹¹⁵⁷

Het hazenhart

Ondanks haar slechte gezondheid publiceerde Van Marxveldt in 1946 twee nieuwe romans: *Het hazenhart* en *Ook zij maakte het mee*. Ook deze boeken verschenen bij De Erven Loosjes. *Het hazenhart*, geïllustreerd door J.C. de Kruijff, verwijst net zomin als *De dochter van Joop ter Heul* naar de Tweede Wereldoorlog, behalve in een vrolijke noot. Als een van de personages eerst een Franstalige vriendin

1154 Bron: <http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>, geraadpleegd op 17 mei 2016.

1155 Een naam werd niet gegeven.

1156 Dossier Stichting 1940-1945 ten name van S. Beek-de Haan, sociaal dossier 2963.

1157 Dossier Stichting 1940-1945 ten name van S. Beek-de Haan, sociaal dossier 2963.

heeft en dan een Engelse, merkt iemand op dat hij alle geallieerden afwerkt: ‘Eerst Frans, dan Engels, dan Amerikaans, och, jij zult vermoedelijk met een Russische thuiskomen.’¹¹⁵⁸ Anders dan *De dochter van Joop ter Heul* biedt *Het hazenhart* wél de mogelijkheid tot tegenlezen.

Het verhaal begint met een telefoongesprek tussen de beroemde en verwaande detectiveschrijver P. Wybo Hackaart. Wybo is zijn tweede voornaam (en Pieter zijn eerste), maar de schrijver doet alsof die deel van een dubbele achternaam is. Pieters vrouw is de lieve, bescheiden Anna. Samen hebben ze Maarten en Ann grootgebracht, de twee kinderen van Anna’s jong gestorven zus en zwager. De negentienjarige Ann zit op de huishoudschool. Zij heeft zich in het geheim verloofd met Jan Lucas, een vriend van Maarten. In het verhaal wordt gesuggereerd dat zij de hoofdpersoon is, doordat aan het begin alle aandacht naar haar uitgaat. Maar de echte heldin is tante Anna. Zij is het hazenhart uit de titel. Ze houdt zich voortdurend op de achtergrond en stelt zich onderdanig op. Maar als haar man Ellen, een jonge, elegante en intelligent uitziende huishoudster, aanneemt, verandert tante Anna van een timide poesje in een tijgerin. Met allerlei listen voorkomt ze niet alleen dat de huishoudster haar huwelijk met Pieter ondermijnt, maar ook dat die het huis leegrooft, want de volmaakte Ellen blijkt een bedriegster en een dievegge te zijn. Aan het eind van het boek komt alles goed. Pieter heeft zijn lesje geleerd, Ann en Jan Lucas kunnen voor hun verhouding uitkomen, en Maarten verlooft zich met een doctor oude talen in spe, en dat alles dankzij het inzicht, de tact en de vasthoudendheid van tante Anna.

De crux van dit verhaal is Pieters sociale en intellectuele snobisme. Deze schrijver van ‘criminologische werken’, zoals hij zijn onbenullige speurdersverhalen noemt,¹¹⁵⁹ laat zich inpakken door iedereen met een dubbele achternaam en een academische of adellijke titel. Zo leent hij 100 gulden aan een zekere jonkheer H.J.C. van der Does van Everdinghe, die in werkelijkheid Gerrit Lap heet en de broer is van Ellen, wier echte naam Trijntje is. Het geld krijgt Pieter uiteraard

1158 Van Marxveldt 1946: 215.

1159 Van Marxveldt 1946: 234.

niet meer terug. Maar Pieter is hardleers. Als hij een nieuwe privésecretaris zoekt, neemt hij Mr. H.L.P. Voss van Oldenboom aan, die in werkelijkheid Jan Lucas is. Waar het ook in deze roman om gaat, is dat het bezit van een edele ziel nobeler is dan een adellijke titel. Alleen tante Anna's ziel is werkelijk edel. Dat ze ook nog uit een 'goede familie' stamt, is mooi meegenomen.

De vele gedaantewisselingen in *Het hazenhart* en het thema van echte en onechte adel doen onmiddellijk aan dat van *Een Zomerzothed* denken. Interessant zijn bovendien de verwijzingen in dit boek naar Engelse romans. Die zeggen weer iets over Van Marxveldts hang naar intellectuele erkenning en worden net als in *Een Zomerzothed* gebruikt om de sociaal-culturele positie van de hoofdpersonen aan te geven. In deze tijd was het niet handig om naar Duitse literatuur te verwijzen, als Van Marxveldt dat al had gewild. Ann leest *Misunderstood* van de Britse Florence Montgomery, een kinderboek dat in 1869 voor het eerst verscheen,¹¹⁶⁰ en *Ships That Pass in the Night*, een roman van de Britse schrijfster Beatrice Haraden uit 1894.¹¹⁶¹ Ook *Why Didn't They Ask Evans* (1934) van Agatha Christie wordt genoemd.¹¹⁶² Ann en tante Anna lezen bovendien de Britse tijdschriften *Tatler* en *London News*.¹¹⁶³

Net als *De dochter van Joop ter Heul* bleef *Het hazenhart* bij verschijnen in de Nederlandse kranten onbesproken. Toch haalde ook deze roman binnen drie jaar een vierde druk. De fans richtten zich ook in deze tijd blijkbaar niet op recensies.

1160 Het boek werd in een Nederlandse vertaling onder de titel *Verkeerd Begrepen* in 1929 door Bolle in Rotterdam uitgegeven. In 1940 gaf Noordhof het origineel als schooleeditie uit. Bron: archief Koninklijke Bibliotheek.

1161 Van Marxveldt 1946: 234. De roman verscheen in 1947 in een Nederlandse vertaling, met als titel *Voorbijgaande schepen in donkere nacht*. Bron: archief Koninklijke Bibliotheek.

1162 Van Marxveldt 1946: 30. Het boek wordt in de roman abusievelijk *Why Did They Not Ask Evans* genoemd, en Christies voornaam wordt als Agathe geschreven. Dit boek was in 1937 onder de titel *Moord op het golf-terrein* in het Nederlands verschenen. Bron: archief Koninklijke Bibliotheek.

1163 Van Marxveldt 1946: 73. Met de *London News* wordt waarschijnlijk *Illustrated London News* bedoeld.

Geen Zondag, geen Bijbel

Van Marxveldts werk werd ook in de jaren veertig nog steeds gebruikt als toetssteen voor meisjesboeken, in positieve en negatieve zin. Een ‘vader’ bekende in een artikel in de *Haagsche Post* van 8 juni 1940 dat hij zich aanvankelijk ergerde aan het ‘slang’ en de vluchtigheid van Van Marxveldts proza. Maar hij gaf toe dat ‘deze Cissy’ veel beter was dan ze eruitzag. ‘Ze dóét wel heel luchtig en vermeit zich in het jargon van haar jonge lezeressen,’ schreef hij, ‘maar ze is au fond een vrouw met een ernstige inslag. Een warm hart onder een brillante make-up. Misschien is haar methode van werken wel de beste van al.’ Nadat zijn dochter hem een stapel nieuwe meisjesboeken had gegeven die niet van Van Marxveldt waren, kwam hij tot de conclusie dat geen van die nieuwe uitgaven het bij Van Marxveldts romans haalde. Erger nog: vanwege een gebrek aan diepgang en afwisseling van leed en vreugde noemt hij in het artikel alle andere schrijvers misdadig. M.M. Mous-sault-Veegens constateerde in *De Telegraaf* van 6 januari 1942 in een bespreking van het meisjesboek *De levende stad* van Freddy Stroh dat ze sinds de eerste successen van Cissy van Marxveldt nog geen meisjesboek in handen had gehad ‘waarin zoo geestig en raak de sfeer van scholieren onder elkaar werd weergegeven, en dat tevens een zoo diep en liefdevol begrip van hun kameraadschap, hun fouten, hun angsten en vreugden openbaarde’.

Uitgesproken negatief over Van Marxveldts werk was nog steeds het oordeel van socialistische recensenten. In een bespreking van een toneelstuk van de Britse schrijfster Esther McCracken in het sociaaldemocratisch dagblad *Het Utrechts Volksblad* van 23 februari 1940 schreef een anonieme recensent dat de mannenrollen in het stuk ‘als in de werken van Cissy van Marxveldt en consorten, de sporen [dragen] van door een vrouw te zijn bedacht’. Dat was niet als compliment bedoeld. Minder misogyn, maar even kritisch was A.W.-V. in een bespreking van Co Kars’ *Spriet vliegt uit* in *Het Volk. Dagblad voor de Arbeiderspartij* van 17 januari 1940: ‘Dit is weer zo’n meisjesboek, waar je “Brrr” bij zegt. Als je er in begint te lezen, weet je op de vierde bladzij al, dat de schrijfster gewoonweg gedwéépt heeft met “Joop ter Heul”. Haar stijl is tenminste overladen met de dartele zinswendingen en daverende uitdrukkingen waarmee Cissy van Marxveldt een vijftien-zestien

jaar geleden zo plotseling furore maakte. [...] De inhoud is navenant aan de stijl: leeg en oppervlakkig [...].¹¹⁶⁴

Hoewel in een artikel in het *Gereformeerd Gezinsblad* van 27 november 1948 de schrijfster Rie van Rossum in positieve zin een ‘gekerstende Cissy van Marxveldt’ wordt genoemd, begonnen na de oorlog ook sommige confessionele bladen kritiek te leveren op Van Marxveldts werk. Hun grootste punt van kritiek was dat het te oppervlakkig was. ‘De meeste meisjes zijn dol op de boeken van Cissy van Marxveldt,’ schreef een anonieme auteur in het christelijke *Friesch Dagblad* van 2 november 1946:

De vlotte, bij de handte Joop ter Heul is de vereerde heldin van de vrouwelijke jeugd op de middelbare scholen. [...] Ik zou alle moeders willen aanraden: lees zulk een boek eens en vraag u eens af, hoe nameloos arm uw dochter zou zijn, als zij thuis werd in de wereld, waarin de heldinnen leven van deze boeken. Een nieuw japonnetje, een knal-fuif, een leuke vriend of vriendin, een weinig flirtation, een scheutje sentimentaliteit, wat oppervlakkige dweperigheid, en een beetje humor; veel handigheid en gevatheid en een happy end. Geen Zondag, geen kerk, geen gebed, geen Bijbel. [...] Een leeg en arm leven.

Het probleem van al deze vergelijkingen is dat ‘Van Marxveldt’ als synoniem wordt gebruikt voor haar grootste successen: de *Joop ter Heul*-serie en *Een Zomertotheid*. Van Marxveldts verhalen waarin de hoofdpersonen hun eigen weg gaan, zoals *Kwiksilver* en *De Arcadia*, lieten de critici buiten beschouwing.

De *Joop ter Heul*-serie was ook de meetlat waarlangs de critici Van Marxveldts romans uit 1945 en 1946 legden. Dat pakte voor die romans negatief uit. ‘Met de boeken, die later verschenen, heeft zij nooit meer haar oude peil

¹¹⁶⁴ Met enige goede wil zou je de kritiek op *Spriet vliegt uit* kunnen lezen als een kritiek op mislukte namaak, maar het artikel is overwegend cynisch van toon, waardoor het voor de hand ligt dat ook Van Marxveldt een veeg uit de pan krijgt.

weten te bereiken,' meldde een anonieme medewerker van *De Locomotief*, het Samarangs handels- en advertentieblad, op 6 november 1948 met grote stelligheid. 'Ondanks het vlotte en grappige van haar stijl, kenmerkt haar werk zich ontegenzeggelijk door een te grote eenzijdigheid, hetgeen onherroepelijk tot een herhaling van steeds weer dezelfde figuren in dezelfde omstandigheden moest leiden. Ook haar verzetsboek dat de schrijfster heeft opgedragen aan haar echtgenoot, die in de bezettingsjaren door de Duitsers werd gefusilleerd, vertoonde slechts weinig oorspronkelijks.'

Het eerste deel van deze kritiek is verdedigbaar, want *De dochter van Joop ter Heul* zit inderdaad vol herhalingen. In *Het hazenhart* is dat veel minder. En met haar of zijn bewering dat *Ook zij maakte het mee* niet veel anders was dan Van Marxveldts vooroorlogse succesromans had deze recensent echt ongelijk. *Ook zij maakte het mee* wijkt in toon en inhoud volkomen af van de *Joop ter Heul*-serie en *Een Zomerzothed*, ook al zet de plot je aanvankelijk op het verkeerde been. Wat dat laatste betreft is *Ook zij maakte het mee* juist wel weer vergelijkbaar met Van Marxveldts vooroorlogse werk.

A wise old owl

Van Marxveldt droeg *Ook zij maakte het mee* op aan 'mijn Man, leo beek, Hoofd-officier bij het Nederlandsche Leger, die op 15 augustus 1944 te Overveen door de Duitschers gefusilleerd werd'. Met die tekst, die op de bladzij tussen de titelpagina en de eerste bladzij van het verhaal werd afgedrukt, maakte ze duidelijk dat Leo als verzetsstrijder was gedood, niet als Jood.

Ook deze roman verscheen in 1946 bij De Erven Loosjes in Haarlem. Anders dan Van Marxveldts twee andere naoorlogse romans was dit een serieus boek en een van de eerste romans over de Tweede Wereldoorlog. In veel van de vroege Nederlandse verzetsromans wordt geprobeerd een zo goed mogelijk beeld te geven van de enorme complexiteit van bezetting en verzet, zoals in *Die van ons* van Willy Corsari (1945) en *Onwankelbaar* van Emmy van Lohorst

(1946).¹¹⁶⁵ In *Ook zij maakte het mee* worden de verhoudingen tussen de verschillende personages echter hoofdzakelijk bepaald door de vraag of iemand ‘goed’ of ‘fout’ is. Alle Duitsers zijn slecht, nsb’ers zijn miezerige lieden met dito fysiek en Joodse Nederlanders krijgen slechts een bijrol als slachtoffer.¹¹⁶⁶ Vrouwen spelen in deze roman op het eerste gezicht een ondergeschikte rol.

De hoofdpersoon van deze roman is Lous van Maanen. Zij verschilt in bijna alles van Joop ter Heul en de hoofdpersonen uit *Een Zomerzotheid*. Ze is verlegen en onopvallend en leidt een saai en eenzaam bestaan als typiste op een Amsterdams kantoor. Omdat haar moeder is gestorven en haar vader in Nederlands-Oost-Indië vastzit, woont ze in een pension in Amsterdam-Zuid. Ze is verliefd op Huug van Loohuizen, een van de andere huurders, die op Leo Beek sr. lijkt, want Huug is donker, lang en knap, arrogant en mysterieus. Lous vermoedt dat Huug in het verzet zit, en terecht, zoals ze algauw ontdekt.

Het verhaal begint op een koude avond in oktober 1942, als de regen tegen de ramen klettert en de wind de laatste bladeren van de bomen blaast. Op deze avond verbreekt Lous haar verloving met een bleke, kleine en onopvallende collega nadat die haar heeft verteld dat hij lid is geworden van de nsb. Twee maanden later, als Lous als enige thuis is, komen een Duitse soldaat en een wa-man – de laatste een magere man met een ‘frettengezicht’ – om Huug te arresteren. Lous kan Huug, die net naar huis komt, nog net op tijd waarschuwen. De volgende dag hoort Lous dat de Duitsers actief naar hem op zoek zijn. Ze belt zijn nichtje, met wie hij verloofd is, om hem via haar te waarschuwen. Huug duikt meteen onder. Niet lang daarna wordt de vader van Lous’ vriendin Queennie door de Duitsers gearresteerd en gefusilleerd.

Lous, die zich al langer ziek voelt en met haar 1,68 meter nog maar 84 pond weegt, krijgt een inzinking. Ze blijkt een maagzweer te hebben en wordt op voorspraak van Queennies moeder in mei 1943 in een particulier sanatorium in het Gooi opgenomen voor een rustkuur. Daar ontmoet ze een Joodse

1165 Vgl. Anbeek 1985; Schram 1990.

1166 Vgl. De Vries 1990: 147.

vrouw, die er met haar man min of meer is ondergedoken: ‘Ze had Lous verteld, fluisterend, dat zij en haar man hier waren, omdat het Ziekenhuis zich had ontfermd over haar man en haar. “We mogen hier natuurlijk niet zijn, dit is geen Joods ziekenhuis, maar dat ze ons hebben opgenomen... we zijn de directrice en dokter zo dankbaar. Ik durf met niemand te praten,” zei Mevrouw Appels, “ik ben zo bang, dat zij ons zullen verraden, mijn man en ik...”’¹¹⁶⁷

Riekje, het ‘goede’ dienstmeisje in het Amsterdamse pension, brengt Huug op de hoogte van Lous’ nieuwe verblijfplaats. Huug laat rozen aan Lous bezorgen, als dank voor haar hulp aan hem. Als waarschuwing heeft hij een briefje met een Engels kinderversje bijgevoegd: ‘*A wise old owl lived in an oak, / The more he saw, the less he spoke, / The less he spoke, the more he heard, / Why can’t we be like that old bird?*’

Zes weken later wordt Lous uit het ziekenhuis ontslagen. Omdat ze nog steeds niet helemaal beter is, gaat ze nog een maand naar een pension in de buurt. Voor ze het sanatorium verlaat, vraagt ze een verpleegster of ze nog even afscheid mag nemen van meneer en mevrouw Appels. ‘Die zijn er niet meer,’ antwoordt de zuster, ‘en toen ze de opeens angstig-vragende oogen van Lous zag, zei ze zacht: “Die zijn verleden week weggehaald door een duitse overvalwagen...”’¹¹⁶⁸

In het pension ontmoet Lous een daar ondergedoken student, die met grote eerbied en bewondering over Huug praat. Kort daarop leest ze in de krant dat er een beloning wordt uitgelooft voor wie Huug aangeeft. Omdat Lous ertegen opziet om naar Amsterdam terug te gaan, verhuist ze naar Bussum. Daar gaat ze als secretaresse werken voor mevrouw Weber, een vriendelijke, rijke dame, die duidelijk anti-Duits, en dus goed is. Lous krijgt een kamer in haar huis. Ze geniet van de comfortabele inrichting, de tuin en het goede eten. Af en toe maakt ze een uitstapje naar Amsterdam. Bij een van die gelegenheden geeft ze een foto van zichzelf aan Riekje, die het portret weer aan Huug geeft.

1167 Van Marxveldt 1946: 97.

1168 Van Marxveldt 1946: 112. ‘Duits’ staat hier, zoals in veel andere boeken die kort na de Tweede Wereldoorlog verschenen, met een kleine letter geschreven.

Dan slaat het noodlot toe. Huug wordt na verraad van een ex-werknemer van hem gearresteerd en in het Oranjehotel in Scheveningen vastgezet. Omdat Huug de foto van Lous bij zich draagt, waarop ook het adres van mevrouw Weber staat, wordt Lous door twee wa'sers gearresteerd. Ze brengen haar voor verhoor naar het hoofdkwartier van de SD in de Amsterdamse Euterpestraat. Daar worden – en werden in werkelijkheid – de meeste gearresteerden verhoord en gemarteld voordat ze naar een concentratiekamp worden afgevoerd. Lous houdt zich echter staande. Ze voert een overtuigend toneelstukje op en wordt na een dag en nacht zonder eten en slaap vrijgelaten.

Niet lang daarna hoort Lous dat Adriaan, een vriend van Huug, zich in een woonboot bij Loosdrecht schuilhoudt en dat Huug gevangen is genomen. Ze krijgt bezoek van een man die met Huug een cel in het Oranjehotel heeft gedeeld. De man is gebroken. Hij is bang voor het donker en is ervan overtuigd dat hij elk moment weer kan worden opgepakt. Over Huug vertelt hij dat die veel leest in de gevangenis: 'Voornamelijk filosofie, dat interesseerde hem ook.'¹¹⁶⁹

Een paar dagen later blijkt dat Lous door de Duitsers in de gaten wordt gehouden. Met hulp van mevrouw Weber ontsnapt ze aan een tweede arrestatie. Ze duikt onder bij een vriendin van mevrouw Weber die Paula Debussy heet – waarschijnlijk heeft die niet toevallig dezelfde achternaam als een van Leo Beeks collega's, die volgens A. Rottenberg de 'meest actieve tegenstandster [was] van al het gespuis' in de Bijenkorf.¹¹⁷⁰ Intussen wordt ook Adriaan gezocht.

Als er drie maanden later en vele hoofdstukken verder nog steeds geen nieuws is over Huug, en Adriaan nog steeds op vrije voeten is, keert Lous terug naar mevrouw Weber. Daar krijgt ze bezoek van Joris, het zoontje van de boer die Adriaan onderdak heeft verleend. Dit stoere jongetje, dat weet wanneer hij zijn mond moet houden, is een van de ontroerendste en heldhaftigste personages in het verhaal. Joris brengt Lous naar de woonboot van Adriaan, waar tot haar grote verrassing

1169 Van Marxveldt 1946: 184. Dit kan een verwijzing naar Leo Beek sr. zijn. Volgens Leo Beek jr. kreeg Van Marxveldt na de oorlog bezoek van iemand die haar man in het Oranjehotel had leren kennen en vertelde dat Leo zich daar met filosofie bezighield. Mondelinge mededeling Leo Beek, 25 juli 2007.

1170 Rottenberg 1942: 5. Bron: Stadsarchief Amsterdam, archiefnr. 929, 1.4.3.3./159: 24.

ook Huug zit. Die vertelt dat hij tijdens zijn transport van Scheveningen naar het strafkamp Vught uit de trein is gesprongen.¹¹⁷¹ Hij vraagt Lous hem te helpen met illegaal werk, in samenwerking met Joris. Lous stemt toe. Als op dezelfde dag een jongeman in haar armen sterft nadat een Duitser op hem heeft geschoten, neemt ze zich voor nooit meer bang te zijn.

Zo wordt de fragiele, ooit zo verlegen en bange Lous een onverschrokken en vindingrijke koerierster. Op de fiets brengt ze geheime boodschappen over die Huug via Joris bij haar afgeeft, en brengt ze illegale kranten als *Vrij Nederland* en *Het Parool* naar een distributieadres. Ook vervoert ze wapens, wat letterlijk levensgevaarlijk is, want op de ontdekking daarvan stond de doodstraf.

Op 5 september 1944 – Dolle Dinsdag¹¹⁷² – gaat het bijna mis. Als Lous met een zware koffer vol wapens en ammunitie over de Berlagebrug in Amsterdam fietst, wordt ze door een Duitse soldaat aangehouden. Gelukkig wil hij alleen haar fiets hebben. Dankzij de hulp van een jongen met een bakfiets kan ze de koffer toch nog op tijd bij een zekere meneer Smit aan de Boomsloot 184 afgeven. Meneer Smit, die eigenlijk Van Oudshoorn heet en majoor in actieve dienst is geweest, ‘die nooit prees, die alles zo doodgewoon aanvaardde, omdat hij een van die mannen was, die wist, dat de dood elke dag voor hem op de loer lag’, begrijpt dat Lous ternauwernood aan de dood is ontsnapt. Hij drukt haar op een stoel: “Jij blijft bij mij koffiedrinken.” En, terwijl hij op het kleine gasstel een spiegelitje zorgvol bakte, zei mijnheer Smit: “En als de Tommies vanmiddag niet mochten komen, dan heb jij een stukje bijgedragen tot onze bevrijding. Al kan die maanden duren...”¹¹⁷³ Nadat Lous die middag met andere mensen bij de Berlage tevergeefs heeft staan wachten op de Engelsen, die die dag echter bij Breda werden

1171 Een vorm van autobiograficte? Misschien hoopte Van Marxveldt in 1944 dat Leo Beek van Scheveningen naar Vught zou worden vervoerd en dat hij uit de trein zou ontsnappen.

1172 Nadat Antwerpen op 4 september 1944 door de geallieerde strijdkrachten op de Duitsers was veroverd, verwachtten veel Nederlanders dat de bevrijding van Nederland nog slechts een kwestie van dagen was. Op dinsdag 5 september werden geruchten verspreid dat het Zuiden van Nederland was bevrijd. Daarop probeerden veel nsb'ers en Duitse soldaten naar Duitsland te vluchten.

1173 Van Marxveldt 1946: 228-229.

teruggeslagen, keert ze als passagier op een melkauto naar Bussum terug.

Op de avond van 4 mei wordt Lous met een stapel illegale kranten in haar tas aangehouden door een jongeman die haar eerder in de gaten heeft gehouden. Een mysterieuze Engelsman met een Duitse pas, een vriend van Huug en Adriaan, die Churchill en Montgomery kent, redt haar. Als Lous bij mevrouw Van Buren thuiskomt, vindt ze daar Adriaan en Huug op haar wachten. De Duitsers hebben eindelijk gecapituleerd. Lous geeft iedereen een zoen, Huug het laatst: 'Haar lippen beroerden even zijn voorhoofd. Maar Huug trok haar naar zich toe. En hartelijk en tegelijk teder kuste Huug haar mond.'¹¹⁷⁴

Een paar dagen later, op de allerlaatste bladzij van de roman, vraagt Huug Lous ten huwelijk, of beter: laat Huug Lous weten dat hij met haar gaat trouwen. Lous echter denkt dat Huug nog steeds met zijn nicht is verloofd, en moet eerst van die gedachte worden afgebracht:

Huug pakte haar hand vast. Huug richtte zich op. '[...] We moeten samen spreken Lous.' Ze voelde het bloed tintelen in die hand, die hij vastgegrepen had. Ze zei: 'Waarom Huug?'

'Omdat ik van je houd,' zei Huug. 'Heb je dan nooit vermoed, dat ik, zo lang al, van je gehouden heb?'

'Nooit,' zei Lous. 'Ik heb altijd gedacht, dat je van je nichtje hield.'

'Daarom ben ik bij haar geweest, om haar te vertellen, dat ik met jou trouwen ga.'

'Oh,' zei Lous, en nog eens: 'Oh.'

'Jij houdt toch ook van mij, Loukie?'

En haast plechtig, zo plechtig, als Huug de capitulatie had aangekondigd, zei Lous: 'Ik heb al van jou gehouden, toen wij samen in een pension woonden, en toen jij altijd mijlen over mij heenkeek.'

'Ja, wat ben ik altijd een ezel geweest,' zei Huug...¹¹⁷⁵

1174 Van Marxveldt 1946: 250.

1175 Van Marxveldt 1946: 251.

De plot van *Ook zij maakte het mee* lijkt in alle opzichten te voldoen aan de eisen van de conventionele, romantische plot. Daarin past naast de mannelijke held als actieve leider, denker en autoriteit een vrouw die bewondert, gehoorzaamt en geduldig afwacht. Hoewel strikt gezien Lous de hoofdpersoon van de roman is, draait alles in het verhaal om Huug: hij is het zwaartepunt. Daarmee lijkt Van Marxveldt zich schuldig te maken aan wat de laatste decennia steeds vaker werd vastgesteld: dat de rol van vrouwen in het verzet stelselmatig werd onderbelicht en het werk als koerierster¹¹⁷⁶ werd onderschat, zowel tijdens de bezetting als in de naoorlogse geschiedschrijving.¹¹⁷⁷ Lous 'rolt' pas in het vijftiende van de zeventien hoofdstukken van de roman het verzet in, na haar bezoek aan Huug, op wie ze ook nog verliefd is. Omdat Huug al meteen aan het begin van het verhaal illegaal werk doet, ontstaat de indruk dat hij en Adriaan, anders dan Lous, bewust voor de illegaliteit hebben gekozen. Ook in het illegale werk nemen de mannen een actieve rol op zich, terwijl Lous daarin een passief aandeel lijkt te hebben. Zij voert immers alleen opdrachten uit. Huug en Adriaan, die Lous stevast 'kindje', 'schat', 'diertje' of 'meisje' noemen, beschikken over de nodige kennis, schrijven artikelen en geheime berichten en hebben een netwerk van verzetsmensen opgezet. Aan het slot van het boek zie je bij wijze van spreken al voor je hoe Huug en Adriaan als verzetshelden worden onderscheiden, terwijl Lous er glimlachend naast staat. Haar beloning zal geen lintje en geen vermelding in de geschiedenisboeken zijn, maar een huwelijk met Huug.

Toch hoef je deze roman zo niet te lezen. Je kunt *Ook zij maakte het mee* anders interpreteren. Ook dit verhaal biedt de mogelijkheid tot een tegenlezing. Als je je bij het lezen niet laat verleiden om de aantrekkelijke, zwijgzame verzetsheld

1176 Vrouwen deden veel vaker dan mannen koerierswerk, omdat mannen een groter risico liepen opgepakt te worden voor de arbeidsdienst. Bovendien zouden de Duitsers vrouwen minder snel van terrorisme hebben verdacht dan mannen. Vgl. De Graaff en Marcus 1980.

1177 Vgl. Schwegman 1979; De Graaff en Marcus 1980; Crum 2007; Wil Thijssen, 'Rol vrouw in verzet bleef onderbelicht' in *de Volkskrant*, 20 april 2015. In zijn overzicht van Nederland in de Tweede Wereldoorlog schrijft De Jong over vrouwelijke illegale werkers alsof die deel uitmaakten van een speciale maar tweederangsgroep: 'Ook vrouwen en meisjes, soms ook kinderen hebben een werkzaam aandeel gehad in het illegale werk (er zijn geen cijfers).' (De Jong 1976: 1050.) http://loe.niod.knaw.nl/grijswaarden/De-Jong_Koninkrijk_deel-03_zw.pdf, geraadpleegd op 19 augustus 2016.

Huug als het zwaartepunt van de roman te beschouwen en de aandacht verlegt naar de vele bijfiguren, dan wordt duidelijk dat het meeste illegale werk door vrouwen én door een jongetje wordt gedaan. Lous, de ‘zij’ uit de titel, is degene die al meteen aan het begin van het verhaal Huugs leven redt. Als ze bij mevrouw Van Buren intrekt, brengt Riek Huug daarvan op de hoogte. Riek, die aanvankelijk als ‘het personeel’ weer slechts voor de komische noot zorgt, ontpopt zich als een betrouwbare bondgenoot die samen met de pensionhoudster de nazi’s op een dwaalspoor brengt als zij Huug zoeken. Mevrouw Van Buren redt Lous van een tweede arrestatie, en bij mevrouw Debussy vinden zowel Lous als Adriaan en Huug een schuilplaats. Joris werkt, net als Lous, als koerier, en voorziet samen met zijn moeder Adriaan en Huug van kleren en eten. Afgezien daarvan doet Lous op voortreffelijke wijze levensgevaarlijk werk, juist omdat ze zich als een bange muis voordoet: ze weet zich steeds zo te vermommen dat ze niet opvalt en ze kan goed toneelspelen. Ze heeft haar emoties voortdurend onder controle. Ze neemt bovendien voor zover mogelijk geen onnodige risico’s. Dat zijn allemaal vaardigheden die in de illegaliteit onontbeerlijk waren.¹¹⁷⁸ Huug en Adriaan doen in feite niet meer dan op hun woonboot artikelen en brieven schrijven. Hoe gevaarlijk dat ook was, hun werk is nutteloos zonder het koerierswerk van Lous. Toegegeven: Huug krijgt op de laatste bladzij het allerlaatste woord. Maar belangrijker is wat hier niet wordt gezegd: Lous spreekt hem niet tegen als hij zegt dat hij altijd een ezel is geweest.

Wat in 1946 nog niet opgemerkt kon worden, was dat *Ook zij maakte het mee* een van de weinige oorlogsromans over een vrouwelijke verzetsstrijder is, waarin bovendien een kind als koerier een belangrijke rol speelt. Niet dat dat later wel werd opgemerkt, want in studies over Nederlandse oorlogsromans voor volwassenen ontbreekt steevast het verhaal over de verzetsdaden van Lous en Joris.¹¹⁷⁹ Ook in de kranten uit 1947 verschenen geen recensies van *Ook zij maakte het mee*.

1178 Vgl. Schwegman: 20.

1179 Vgl. Abbink 2005; Schram 1990.

Joop was ik

In 1946 kreeg Van Marxveldt bezoek van de vader van Anne Frank. Uit een aantekening in Franks agenda blijkt dat hij op 20 mei en 5 juni van dat jaar een afspraak met haar had in het huis van Leo en Greetje Beek aan de Burgemeester's Jacoblaan in Bussum.¹¹⁸⁰ Wat ze bespraken is niet vastgelegd.

Otto Frank benaderde in die tijd een groot aantal mensen om advies te vragen over zijn voorgenomen publicatie van het dagboek van Anne. Frank sprak Van Marxveldt omdat Anne zich bij het schrijven van haar dagboek door de *Joop ter Heul*-serie had laten inspireren. Cissy van Marxveldt was een van haar lievelings-auteurs, zoals ze op 21 september 1942 in haar dagboek schreef: 'De hele Cissy van Marxveldt bevat me in het algemeen bijzonder goed. *Een Zomerzotheid* heb ik dan ook al vier keer gelezen en nog moet ik om de potsierlijke situaties lachen.'¹¹⁸¹ In haar dagboek gebruikte ze de namen van de personages uit de serie alsof het haar vriendinnen en kennissen waren. Ze schreef haar dagboekbrieven aan Kitty en Pop of 'aan de hele club', en deed in haar brieven de groeten aan verschillende personages uit de *Joop ter Heul*-serie: Kees ter Heul, Connie, Ru Duyf, de Bobbel, Kaki en Phien [sic].¹¹⁸²

Een of twee jaar later verscheen er, ondanks de geringe aandacht van de pers voor Van Marxveldts naoorlogse romans, toch weer een interview met haar. Ook in dit gesprek, gevoerd met de journaliste Ans Kamstra, ging het weer over de verhouding tussen Van Marxveldts leven en werk. Van Marxveldt presenteerde zich daarbij als vanouds als bescheiden.¹¹⁸³ Als meisje was ze als verslaggeefster mislukt,

1180 Bron: Archief Anne Frank Stichting. Volgens Leo Beek jr. vond het gesprek inderdaad plaats. Mondelinge mededeling van Leo Beek, 8 februari 2006.

1181 Frank 1986: 258.

1182 Zie bijvoorbeeld Frank 1986: 242. De verwijzingen naar de verschillende personages bracht de samenstellers van de integrale versie van de drie versies van het dagboek van Anne Frank (1988) in de problemen, toen ze op zoek gingen naar de 'echte' Pop, Pien, Conny en de familie Van Dil. De samenstellers, twee mannen, hadden de *Joop ter Heul*-serie nooit gelezen. Berteke Waaldijk stelt dat Anne Franks gebruik van aspecten van Van Marxveldts werk in haar eigen dagboek bijgedragen heeft aan Anne Franks ontwikkeling als schrijfster. Zie Waaldijk 1993 en 2003.

1183 Een krantenknipsel met het interview is in het archief van Setske Jansen-Beek bewaard gebleven, maar het was niet meer na te gaan in welke krant het is verschenen.

vertelde ze, omdat ze te veel fantasie had. Daarna kreeg ze een ‘baantje’ op een kantoor, en besloot ze nooit meer een letter op papier te zetten. Toen ze een paar jaar later toch *Game – and Set!* publiceerde, had dat boek tot haar grote verbazing succes. *Het hoogfatsoen van Herr Feuer* schreef ze op verzoek van een vriend en op aanraden van haar man en vader had ze het eerste en tweede deel van de *Joop ter Heul*-serie geschreven. Toen Kamstra haar vroeg of er in *Joop ter Heul* ‘een kern van waarheid’ zit, antwoordde Van Marxveldt:

Ja, zooals ik u al zei, was mijn vader Joops ‘piepert’. Joop was ik zelf, maar ook een beetje Julie [...]. Ik had namelijk heelemaal geen broers of zusters. Kees is zodoende fantasie, net als Jog... [...] Maar de vriendinnen zijn stuk voor stuk naar het leven geteekend. Ook uit m’n andere boeken hebben de meeste personen wel bestaan. De dokter, zijn vrouw en de kleine Millicent uit ‘Puck van Holten’ vormden het Engelsche gezin, waar ik voor m’n huwelijk drie maanden au pair ben geweest. Het verschil is, dat Puck vasthield, terwijl ik m’n vader smeekte naar kostschool te mogen – wat hij natuurlijk goed vond. ‘De Louteringkuur’ is het door een wintersche entourage omgeven verslag van een gebeurtenis, die mijn man, vrienden van ons en ik zelf in den zomer meemaakten. Ook ben ik op de ‘Kingfordschool’ geweest, maar hier ben ik in zooverre bezijden de waarheid gebleven, dat ik den directeur verliefd op me heb laten worden, terwijl hij me in werkelijkheid niet uit kon staan.

Marijke was een vriendin uit haar hbs-tijd geweest, vertelde Van Marxveldt verder. *De Stormers* was gebaseerd op haar eigen hbs-tijd in Heerenveen, maar *Een Zomerzothed* was voornamelijk fantasie, hoewel Gerrit Jan werkelijk had bestaan.

Op Kamstra’s vraag of ze tijdens de oorlog had gepubliceerd, antwoordde Van Marxveldt: ‘Nee, maar daarom heb ik nog niet stil gezeten. Op veler verzoek heb ik een vervolg op “Joop en haar jongen” geschreven, en daarna “Ook zij maakte het mee”, het eenige boek, dat ik over den oorlog schrijven wilde, en vlak voor de bevrijding zette ik de eindstreep onder “Hazenhart”.’

Toen de journaliste vroeg of er weer een nieuw boek op stapel stond, zei van Marxveldt: 'Inderdaad. Den titel kan ik u echter nog niet zeggen.' Het ging in elk geval om een meisjesboek, zei ze, en ze wees meteen ook weer haar man als stimulator aan: 'Ik zie er echter wel wat tegenop om weer te beginnen. U moet weten, dat mijn man altijd een grote stimulans voor mij was en nadat ik bericht van zijn dood ontving, heb ik niets meer gepresteerd. En een roman? [...] Dát kan ik niet. Bovendien kun je er nooit zoo veel dwaasheden in schrijven als in een meisjesboek. En het is heerlijk, allerlei zotheden te schrijven...'

Zo was Van Marxveldt terug bij af. Ondanks een schitterende carrière, een indrukwekkende publicatielijst en de vele herdrukken van haar romans (*De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* beleefde in 1948 een veertiende druk) moest ze hartelijk lachen om het idee dat ze 'echte' romans zou kunnen schrijven. Was ze misschien bang dat ze te geëmancipeerd was geraakt? Verviel ze vanwege het gebrek aan aandacht in de pers in haar oude rol, om de critici niet te verontrusten?

Er kwam geen nieuw interview meer dat licht op deze vragen kan doen schijnen. Ook van het boek waaraan ze volgens het interview werkte, kwam niets meer. Verzwakt door maagproblemen, de Hongerwinter en ongetwijfeld ook door de angst en onzekerheid over het lot van Ynze en Leo sr., kreeg ze in de winter van 1946-1947 een ernstige longontsteking waardoor haar hart werd aangetast. Op 7 mei 1947 werd ze getroffen door een zware hartaanval.¹¹⁸⁴

Op 31 oktober 1948 werd een tweede hartaanval haar fataal. Setske de Haan, zo staat in het bevolkingsregister van Bussum, stierf die dag om zeven minuten na zeven uur 's avonds op het adres Nieuwe Englaan 26. Ze was bijna negenenvijftig jaar geworden.

Twee maanden eerder had Leo Beek jr. in het stadhuis van Bloemendaal officieel aangifte gedaan van de dood van zijn vader op 'of omstreeks 15 augustus 1944, te onbekend uur'. Leo Beek sr. was niet ouder dan eenenvijftig jaar geworden.

1184 Bron: Dossier Stichting 1940-1945 ten name van S. Beek-de Haan, sociaal dossier 2963.

Zijn stoffelijk overschot werd bijgezet op de Eerebegraafplaats van Bloemendaal.¹¹⁸⁵ Van Marxveldt had nog net meegemaakt dat Leo en Greetje twee zoontjes kregen. Hun dochter, die ze Setske noemden, werd in november 1948 geboren, twee maanden na de dood van haar grootmoeder. De dochter en het enig kind van Ynze en zijn Britse echtgenote Joyce Crosson kwam in september 1949 ter wereld.

Op donderdag 4 november 1948 werd Setske Beek-de Haan in de stromende regen in het graf van haar ouders op Zorgvlied bijgezet. In vrijwel alle Nederlandse kranten, nationaal, regionaal en verzuild, verscheen een en hetzelfde persbericht waarin haar bekendste boeken werden genoemd. Het was een sobere begrafenis. 'Aan de groeve', meldde in *Gooise Klanken*, 'werd door ds. Oskamp uit Bussum psalm 31 gelezen', het 'danklied na uitredding'. Op verzoek van de overledene werd aan de baar verder niet gesproken.

Een maand na Van Marxveldts dood verscheen een laatste, openbare autobiografische tekst van haar in het naslagwerk *Wie is dat?*. Ook de gegevens voor dit lemma had ze zelf aangeleverd, en daarin maakte ze haar achtergrond nog weer mooier dan in het lemma dat ze in 1938 had ingestuurd. Ze liet in deze biografie weten dat ze niet één, maar twee jaar op de kostschool in Bath had gezeten, dat ze de 'graad Association of arts' had behaald – waar, zei ze er niet bij – en dat ze sinds 1915 meisjesboeken publiceerde. Als haar voornaamste werken noemde ze *Game – and Set!*, de *Joop ter Heul*-serie, *De Kingfordschool*, *Rekel*, *De Stormers*, *Kwikzilver*, *Een Zomerzothed*, *De Arcadia*, *De Louteringkuur*, *De toekomst van Marijke*, *Marijke's bestemming*, *De enige weg*, *Pim de Stoetel*, *Het hazenhart* en *Ook zij maakte het mee*. Over haar schrijftalent liet ze zich in dit lemma niet uit.

1185 Zie ook http://www.eerebegraafplaatsbloemendaal.eu/Dbase/Biografie_B/Leon_BEEK.html, geraadpleegd op 21 april 2016. Leon Beeks naam werd in de jaren zestig opgenomen in de Erelijst van gevallen 1940-1945 in de Tweede Kamer.

Conclusie

Cissy van Marxveldt was tijdens het interbellum, maar ook nog lange tijd na de Tweede Wereldoorlog, een van de populairste Nederlandse schrijfsters van meisjesromans. Ze publiceerde echter meer dan meisjesboeken alleen. Ze was een actieve en productieve schrijfster, met een oog voor commercie. Ze bouwde haar loopbaan als schrijfster gericht op door eerst in *Panorama* korte verhalen te publiceren en zo bekendheid te genereren. Vervolgens publiceerde ze bij A.W. Sijthoff, de uitgever van *Panorama*, haar eerste roman. Ze bleef daarna voor verschillende publicatiebladen verhalen schrijven. In 1948, het jaar van haar dood, had ze zesen-twintig gepubliceerde romans en verhalenbundels, en meer dan honderd gepubliceerde korte verhalen op haar naam staan.

Gedurende Van Marxveldts leven verschenen er recensies van bijna al haar boeken in alle landelijke en provinciale kranten. Die recensies waren grotendeels positief. Men prees Van Marxveldt vanwege haar realistische weergave van het leven van de bakvis en de jonge vrouw (de New Woman in *Game – and Set!* uit 1917 en de flapper in *Caprices* uit 1922 en *Het nieuwe begin* uit 1924), en haar gevoel voor humor. De *Joop ter Heul*-serie (1919-1925) gold vanaf de jaren twintig als ijkpunt waaraan andere meisjesboeken uit het interbellum werden gemeten. Uit verschillende onderzoeken naar het leesgedrag van jongeren uit deze tijd blijkt dat de meeste meisjes, maar ook veel jongens, de *Joop ter Heul*-serie tot hun lievelingsboeken rekenden.

Van Marxveldts vele publicaties en het succes van haar boeken staan in groot contrast met haar openbare uitspraken over haar werk. In interviews toonde ze zich bescheiden en passief. Ze was, vertelde ze, gaan schrijven op aandringen van haar vader, haar man en haar uitgever. Haar man had haar pseudoniem verzonnen. Haar boeken noemde ze geen romans, maar vrolijke meisjesboeken, die ze louter en alleen voor haar plezier schreef. Schrijven deed ze niet volgens een vast

schema. Ze deed dat ook niet aan een bureau in een werkkamer, maar op een mooie zomerdag op de hei, of voor de kachel in de huiskamer, en dan alleen wanneer de kinderen op school zaten. In haar autobiografisch essay in *Confetti* (1930) bevestigde ze dit beeld.

Haar afkomst, opleiding en sociaaleconomische positie maakte Van Marxveldt tegelijkertijd bijna altijd mooier en ‘hoger’ dan die in werkelijkheid waren. In interviews vertelde ze dat ze als meisje een gouvernante had gehad en dat ze voor de finishing touch naar een kostschool in Engeland was gestuurd. Van die gouvernante is geen spoor te vinden, en Van Marxveldt kwam in werkelijkheid door toeval op de Oldfield Lodge School for Girls in Bath terecht.

De vele verwijzingen naar de klassieke literatuur in Van Marxveldts romans versterkten het beeld van haar als goedopgeleide vrouw uit de hogere middenklasse. Met haar pseudoniem wekte ze zelfs de indruk dat ze afkomstig was uit een adellijk geslacht. Van Marxveldts vader had zich echter vanuit een arbeidersmilieu opgewerkt tot hoofdonderwijzer. Haar man, zoon van een slager en een dienstmeisje, beheerde jarenlang een niet bijzonder succesvol agentschap in textiel. In 1928 werd hij personeelschef van de Amsterdamse vestiging van de Bijenkorf, maar niet, zoals Van Marxveldt in interviews vertelde, bedrijfsleider.

Van Marxveldt presenteerde zich, met andere woorden, in het openbaar als vrouw uit de hogere middenklasse met een brede ontwikkeling, die voor haar plezier allerlei ‘zotheden’ bedacht. Vanuit het perspectief van performance en self-fashioning, begrippen die in de inleiding van deze schrijversbiografie theoretisch zijn gekaderd, kan Van Marxveldts zelfpresentatie als vrouw en schrijfster worden gezien als de vorming van een narratieve identiteit. Die identiteit was aangepast aan het conventionele beeld van vrouwen als passief, bescheiden en zorgzaam, en van dames uit de hogere middenklasse in die tijd en schrijfsters van ‘publieksliteratuur’ in het bijzonder.

Van Marxveldt bevestigde en versterkte haar performance als dame die in het schrijven van meisjesboeken liefhebbert door haar afwezigheid in het literaire veld. Ze nam geen zitting in jury's en publiceerde geen essays en geen recensies, afgezien van een aantal lovende kritieken op de boeken van haar vriendin Belinfante-Belin-

fante. Ze liet zich zelden of met tegenzin in het openbaar zien. Dat wil niet zeggen dat ze in het literaire veld volkomen onzichtbaar was. Van Marxveldts vriendin, de journaliste en schrijfster Emmy Belinfante-Belinfante, telg uit een bekende schrijvers- en uitgeversfamilie, fungeerde als haar bondgenoot en spreekbuis.

Van Marxveldts zelfpresentatie als goedopgeleide dame, die voor haar plezier vrolijke niemendalletjes voor meisjes produceerde en zich buiten het literaire veld ophield, was nauw verweven met haar sociale ambities en die van haar man, en met haar literaire aspiraties (maar niet met de ambities die ze als jonge vrouw had), hoe tegenstrijdig dat laatste ook klinkt. Binnen de hogere middenklasse werden getrouwde vrouwen niet geacht betaald werk te doen, en al helemaal niet als kostwinner voor het gezin te fungeren, zoals Van Marxveldt dat lange tijd wel deed. Bovendien voorkwam Van Marxveldt met haar performance als passieve en bescheiden hobbyschrijfster uit de hogere kringen de hoon waarmee de toonaangevende mannelijke critici als Menno ter Braak volgens Erica van Boven (1992, 2000) vrouwelijke auteurs bejegenden. Door zich bij voorbaat als conventioneel en daarmee als ‘ongevaarlijk’ te presenteren kon ze min of meer haar eigen gang gaan en de boeken schrijven die ze werkelijk wilde schrijven.

Performance en zelfpresentatie zijn echter niet alleen het gevolg van een bepaald vooroordeel of narratief, maar kunnen die ook oproepen. Hoewel daarvoor geen harde bewijzen bestaan, is het denkbaar dat Van Marxveldts performance als meisjesboeken schrijvende dame ertoe leidde dat haar serieuze romans voor jongvolwassenen en volwassenen, zoals *Pim de Stoetel* (1937) en *Ook zij maakte het mee* (1946), door recensenten tot de jeugdliteratuur werden gerekend, of domweg niet werden besproken. Het beeld dat Van Marxveldt van zichzelf als schrijfster creëerde, werd door de critici bevestigd en in stand gehouden.

Al met al leidde Van Marxveldts schrijverschap tot verschillende spanningen of incongruenties. Met haar performance en openbare zelfpresentatie als vrouw uit de hogere middenklasse vervulde ze de sociale ambities van haarzelf en haar echtgenoot, en voorkwam ze de spot en hoon van de intellectuele, ‘highbrow’ critici. Deze zelfpresentatie dwong haar echter ook haar literaire ambities, haar talent, haar werklust, haar grote productiviteit, haar succes, haar onafhankelijkheid en

haar rol als kostwinster in het openbaar, maar deels ook in haar privéleven te ontkennen. De vraag die in deze biografie centraal staat, luidt dan ook: op welke wijze reageerde Cissy van Marxveldt op de spanningen die het vrouwelijk schrijverschap in haar leven teweegbracht?

Het antwoord op deze vraag is in haar boeken te vinden. Van Marxveldt loste alle spanningen voor het grootste deel in haar 'pennevruchten' op. Om die reden is het begrip 'autobiografictie', zoals Max Saunders (2010) dat definieert, van toepassing op Van Marxveldts romans. In autobiografictie wordt fictie vermengd met verschillende vormen van *life writing*, zoals dagboeken en brieven, maar ook met ervaringen en aspiraties van de auteur zelf. Voor vrouwelijke auteurs uit het interbellum had autobiografictie ook praktische voordelen. Door middel van autobiografictie konden zij via hun fictieve personages hun eigen levensstijl en hun eigen ambities tot uitdrukking brengen. Dat was een uitkomst, vooral als die levensstijl en ambities het ideaal van 'de vrouw' als passief en verzorgend weerspraken.

In haar romans verhoogde en bevestigde Van Marxveldt haar sociale status en bood ze meisjes en jonge vrouwen, zoals Pamela Pattynama (1995, 1996) duidelijk maakt, én zichzelf, een tegenstem tegen de conventionele vrouwenplot die ze in openbare uitspraken zo hevig verdedigde. In die zin kun je haar meisjesromans beschouwen als emancipatoire jeugdliteratuur, zoals gedefinieerd door Helma van Lierop-Debrauwer (1994). Joop ter Heul uit de gelijknamige serie en Nan uit *De Arcadia* (1928) weren zich op succesvolle wijze met humor en ironie tegen ouderwetse dames, autoritaire mannen en mannelijke betweters. In *De Louteringkuur* is het geen enkel probleem als de getrouwde vrouwelijke hoofdpersoon een baan als tekenares bij een gerenommeerd Amerikaans tijdschrift krijgt aangeboden. Betaald werk, een hoge sociale status, een standvastig huwelijk en het moederschap worden in deze roman probleemloos met elkaar verbonden.

In sommige, ogenschijnlijk conventionele verhalen met een romantische plot gaf Van Marxveldt bovendien de mogelijkheid tot tegenlezen. Als je die verhalen tegenleest, is de romantische plot zo romantisch niet meer. Soms ook verschuift door het tegenlezen het zwaartepunt van de mannelijke held naar een vrouwelijk personage dat op het eerste gezicht een minder prominente rol in het verhaal

speelt. Dat eerste (het ontcrachten van de romantische plot) is mogelijk in de *Marijke*-serie (1929-1934), *Puck van Holten* (1931) en *Pim de Stoetel* (1937); het tweede (het verschuiven van het zwaartepunt) in *Een Zomerzothed* (1927) en *Ook zij maakte het mee* (1946). Romans met een open einde en dus zonder romantische plot schreef Van Marxveldt ook. *Kwikzilver* is daarvan een goed voorbeeld. Babs, het hoofdpersonage van die roman, geeft tegen haar zin haar baan op als ze met haar man naar Nederlands-Oost-Indië moet verhuizen. Maar het open einde van de roman biedt ruimte voor de mogelijkheid dat ze in haar eentje naar Nederland terug zal reizen en haar werk daar weer op zal pakken.

In haar fictieve werelden – zoals die in de *Joop ter Heul*-serie en *Een Zomerzothed* – gunde Van Marxveldt zichzelf via haar hoofdpersonen ook een hogere maatschappelijke en economische status dan ze in werkelijkheid. Ze ‘was’ immers een stukje Joop en Julie, en Babs, Trix en Juut konden zusjes van haar zijn. Ook in andere opzichten verhoogden of ‘verbeteren’ Van Marxveldts protagonisten haar eigen leven. Haar vrouwelijke personages gaan naar de hbs en maken die af. Puck van Holten gaat net als Van Marxveldt naar Coventry, maar houdt het daar, anders dan haar maakster, een jaar vol. Het meisje voor wie ze zorgt, houdt meer van Puck dan van haar moeder, terwijl Setske de Haan weinig begrip en liefde voor de kleine Molly Ellis kon opbrengen. Soms ook lijkt het of Van Marxveldt een wensbeeld van haar toekomstige zelf heeft geschetst, zoals in *Game – and Set!*. Mevrouw Van Deyl, de moeder van een van de twee hoofdpersonages, heeft net als Van Marxveldt een jaar lang op een Engelse kostschool gezeten. Zij heeft zich binnen de hogere middenklasse ontwikkeld tot een erudiete en onafhankelijke vrouw van de wereld, die vanuit haar hoge sociale positie op gemakkelijke wijze met mensen uit verschillende sociale ‘standen’ omgaat.

Ook wat het stigma van haar lichamelijke handicap betreft vond Van Marxveldt een oplossing in haar werk. In het derde deel van de *Marijke*-serie introduceert Van Marxveldt een ‘Engels vrouwtje’ met een verlamde arm. Deze Engelse gaf ze – en via haar ook zichzelf – een interessante, modieuze buitenlandse en upper middleclass status. Die status krijgt een pendant in de beroemde en chronisch zieke schrijfster Katherine Mansfield, wier dagboek Marijke op hetzelfde

moment leest. Het 'Engelse vrouwtje' is van 'goede' komaf, omdat ze door een privéverpleegster wordt verzorgd. Vrij is ze ook, want ze heeft - zo wordt althans gesuggereerd - geen echtgenoot.

Binnen hun huwelijk hebben Van Marxveldts vrouwelijke protagonisten bovendien meer vrijheid dan zijzelf had. In *Pim de Stoetel* portretteerde Van Marxveldt zich als mevrouw L.C.M. van Hoorn-Daendels, een dame die aan sociaal werk doet en de beschikking over haar eigen geld heeft. Meneer Van Hoorn lijkt uiterlijk op Leo Beek en is net als Beek zwijgzaam en hautain. Evenals Leo Beek staat ook meneer Van Hoorn kritisch ten opzichte van het werk van zijn vrouw, maar dat leidt in de roman niet tot spanningen, zoals dat in werkelijkheid wel gebeurde.

Zelfs voor haar huwelijksproblemen vond Van Marxveldt een oplossing in haar romans. Trix uit *De Louteringkuur* overtreft haar man in het flirten, terwijl het Van Marxveldt waarschijnlijk niet lukte haar man in ontrouw te overtroeven, als ze dat al wilde. In *De enige weg*, het tweede deel van de serie, geeft Puck haar onbetrouwbare verloofde de bons en gaat ze een verstandig huwelijk aan met de man op wie Van Marxveldt als meisje verliefd was. Bovendien vindt Puck het geluk in Friesland, haar vaderland, ook al moet ze daarvoor haar wereldse smaak aan de kant zetten en haar romantische ideeën over een huwelijk met een in literatuur geïnteresseerde man opgeven. Wat dat betreft lijkt *De enige weg* een experiment in romanvorm dat antwoord geeft op de vraag: wat zou er zijn gebeurd als Van Marxveldt niet met Leo Beek was getrouwd, in 1916 naar Oranjewoud was teruggegaan en met haar jeugdliefde in het huwelijk was getreden? Na Leo Beeks dood herschiep Van Marxveldt hem ten slotte in *Ook zij maakte het mee* als de held die hij eveneens was geweest, ook in de ogen van Marxveldt.

Een aantal facetten van Van Marxveldts werk is in deze biografie onbelicht gebleven. Er is weinig tot geen aandacht besteed aan de esthetische aspecten van haar romans en verhalen. Hetzelfde geldt voor de illustraties in haar boeken. Het na-leven van haar werk is slechts terloops aan de orde gekomen. In deze schrijversbiografie staat dan ook de vrouw centraal die zich ondanks alle vooroordelen jegens schrijfsters, en tegen schrijfsters van meisjesromans in het bijzonder, met succes

als schrijfster wist te handhaven, ook al ging dat ten koste van een openbare zelf-presentatie als de actieve, ambitieuze schrijfster van jeugd- én volwassenenromans die ze in werkelijkheid was. Die vrouw kwam paradoxaal genoeg tot uitdrukking in haar romans. In haar autobiografictie kon ze ongestraft het verleden corrigeren en verfraaien, haar ambities, haar dromen, haar talent en haar werklust tonen, en haar problemen oplossen.

Summary

Cissy van Marxveldt (pseudonym of Setske Beek-de Haan, 1889-1948) was one of the most popular writers of books for girls in The Netherlands. Mostly known for her amusing and popular books such as the *Joop ter Heul*-series and *Een Zomerzothheid*, published between 1919 and 1927, she also wrote novels and short stories for adults as well as more thoughtful books for young adults, like *De enige weg* (1935) and *Pim de Stoetel* (1937). Van Marxveldt was a very productive writer, with an eye for commerce. In 1948, the year in which she died, she had published twenty-six novels and more than a hundred short stories for several newspapers and magazines. Some of her books are still in print in the early twentyfirst century.

Almost all of Van Marxveldt's books were positively reviewed in national and local newspapers and journals. Van Marxveldt was praised for her realistic rendering of the lives of adolescents and young women during the interbellum, and various school surveys at that time showed that Van Marxveldt's books were listed as among the students' most favourite books.

However, Van Marxveldt's many publications and the successes of her books were in stark contrast to her public statements about her work. When interviewed, she would present herself as overtly modest and passive. She had started writing, she would say, because her father, her husband, or her publisher had pressed her to do so. Her husband had chosen her pseudonym. She would state that she didn't really produce novels, but merely dabbled in writing amusing stories for girls. She would, she said, never work according to a plan or a scheme, and never at a desk: she would scribble away in front of the hearth, or on a summer's day in the country, and only as long as the children were at school, and after she would have finished her household chores.

While downplaying her work and her books, Van Marxveldt habitually played up her social background. While all of her grandparents had been lower class

labourers, and her father a schoolteacher who had made it into the ranks of the middle class, she would tell journalists that she had been raised by a Swiss governess and that her parents had sent her to a boarding school in England for the finishing touch. No records have been found which confirm the presence of a governess at the modest house of her parents, and although Van Marxveldt stayed at a boarding school for girls in Bath for a year when she was nineteen, she did so to be trained as a teacher's aide.

Van Marxveldt's performance as a lady of leisure was closely connected to her and her husband's social ambitions, as well as to her literary aspirations. Contradictory as this may sound, her performance was part of a strategy. Within the upper middle class of the interbellum, married women were not supposed to have paid jobs, let alone to be the breadwinner of the family, as Van Marxveldt was for many years. Apart from this, with her self-presentation as a harmless hobby writer she would be able to avoid the opprobrium from leading highbrow critics of that time, who frequently blamed female writers of popular, or so-called 'middlebrow', novels for the decline of 'real' literature.

Self-presentation and performance however are not just the effect of certain prejudices – like those of the 'highbrow' critics – but can also be seen as a surrender to their prejudicial frame of reference. By presenting herself as a hobby writer of entertaining books for girls, one can argue that she was partly to blame herself for the fact that her serious novels for young adults and adults were either ignored by the critics or demeaningly reviewed as 'books for girls'.

All in all, Van Marxveldt's authorship was characterised by varying tensions and incongruities. With her performance and public self-presentation she fulfilled her and her husband's social ambitions and was able to prevent being scorned by highbrow critics. However, her self-presentation also forced her to publicly disavow her literary aspirations, her talent, her desire to work, her productivity, her success, her independence and her role as breadwinner. The main question of this biography therefore is: how did Van Marxveldt react to and manage, successfully or otherwise, the tensions caused by her female authorship?

The answer to this question, as I argue in this biography, can be found in her

novels, of which a great many can be considered to be, partly or wholly, *autobiografiction*. In autobiografiction, as defined by Max Saunders (2010), fiction is mixed with different forms of life writing, e.g. diaries and letters, but also with the experiences and aspirations of the author herself. In the nineteenth century as well as during the interbellum, autobiografiction also offered practical advantages for female authors, as it made it possible for them to express in a safe way, i.e. via their protagonists, their own ambitions and ideas which contradicted the contemporary ideal of 'the woman' as modest and passive.

In her novels, Van Marxveldt not only realised her social ambitions, but offered herself and her female readers a dissenting voice against the conventional 'female archetype' which she personified in public statements and interviews (Pamela Pattynama 1995, 1996). In this sense, her books for girls can be seen as emancipatory literature for girls, as defined by Helma van Lierop-Debrauwer (1994). Joop ter Heul, the protagonist of the *Joop ter Heul*-series and Nan, the protagonist of *De Arcadia*, successfully stand up against conservative ladies, authoritative men and male know-it-alls. Trix, the married protagonist of *De Louteringkuur* (1928) gets an offer to work as a cartoonist for an American magazine. In this novel, a paid job, motherhood, a high social status and a stable marriage all go together splendidly. Babs, the protagonist of *Kwikzilver* (1926) finds happiness in a job as a secretary after her husband has been declared bankrupt.

In some of her more conventional romantic stories, Van Marxveldt offers the possibility of reading against the grain. In some cases, a happy end appears to be more ambivalent than the reader may have thought at first glance, as in the *Marijke*-series (1929-1934), *Puck van Holten* (1931) and *Pim de Stoetel* (1937). In others, reading against the grain tilts the centre of gravity from a male protagonist to a female one, e.g. in *Een Zomerzothed* (1927) and *Ook zij maakte het mee* (1946).

At the same time, Van Marxveldt's protagonists fulfilled her social ambitions by proxy. In interviews she would state that she 'was' Joop, Trix and Babs, the upper class protagonists of different novels. She also corrected and enhanced her own past in her novels. Her protagonists finish high school (which Van Marxveldt

hadn't) or keep jobs that she herself quit after a short time, as in *Puck van Holten* (1931). Sometimes it seems as if Van Marxveldt painted a picture of her ideal future self, as in *Game – and Set!* (1917). In this novel an elderly, erudite, wealthy and sophisticated lady is presented, who has several characteristics of her maker.

After a stroke which she suffered in 1930, Van Marxveldt lost control over her right arm. As this at the time was seen as a stigma, for the rest of her life she would always cover up her invalid arm at home and in public. She found an acceptable way of presenting herself, through fictional representation or autobiografiction, in the last part of the *Marijke*-series. In *Marijke's bestemming* (1934) Marijke meets an intriguing, upper class English lady with an invalid arm, who is cared for by a private nurse.

Van Marxveldt also 'solved' her marriage problems in her novels. Some time in the late twenties or early thirties, one of her sons found out that Leo Beek, her husband, was having an affair with a colleague. Van Marxveldt and Beek stayed together, at least, until 1940. However, in novels from this time Van Marxveldt seems to have been experimenting with the unmarried state of women – as in *Marijke's bestemming* – and with marriages of convenience, in lieu of marriages with handsome and unfaithful men, the latter being her actual state with her own husband. In *De enige weg* Puck, the female protagonist, like Van Marxveldt herself, returns to Friesland after a year in England, and finds a job as a typist in Amsterdam. There she meets a handsome man, with whom she gets engaged. Not long after, she finds out that he has been unfaithful to her. Puck makes a difficult decision to return to her parents in Friesland. There a former classmate, the boring but loyal Jan proposes marriage to her. After some soul searching Puck decides to accept, not because she is in love with him, but because he will always be faithful to her and offer her a stable life. Puck finds real happiness only after the birth of her son. At this point, she tells her wise old father, she realises that she has taken the right road – *de enige weg*.

This biography is about a woman who found a way to maintain herself as a successful writer despite contemporary prejudices against female writers, albeit at the expense of an accurate public self-presentation and performance as an the active,

ambitious woman she really was. Paradoxically, this woman surfaced in her novels, in which she could not only express her ambitions, her dreams, her talents and her love of work, but also find fictional yet possibly reassuring solutions for her problems.

Geraadpleegde literatuur en bronnen

Gepubliceerde romans van Cissy van Marxveldt

Game – and Set! Leiden, A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij 1917.

Het hoogfatsoen van Herr Feuer. Herinneringen uit mijn Duitschen kantoortijd. Leiden, A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij 1918.

De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1919.

Joop ter Heul's problemen. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1921.

De Kingfordschool. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1923 [1922].

Caprices. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1922.

Joop van Dil-ter Heul. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1924 [1923].

Rekel. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1924.

Het nieuwe begin. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1928 [1924].

De Stormers. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1925.

Joop en haar jongen. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1925.

Kwikzilver. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1926.

Een Zomerzothheid. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1927.

De Louteringkuur. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1928.

De Arcadia. Een genoeglijke reis naar Spitsbergen. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1928.

Herinneringen. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1928.

Marijke. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1928.

Puck van Holten, Amersfoort, Valkhoff & Co. 1931.

De toekomst van Marijke. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1932.

Marijke's bestemming. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1934.

De enige weg. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1935.

Pim de Stoetel. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1937.

De dochter van Joop ter Heul. Haarlem, De Erven Loosjes 1945.

Het hazenhart. Haarlem, De Erven Loosjes 1946.

Ook zij maakte het mee. Haarlem, De Erven Loosjes 1946.

Cissy van Marxveldt en Emmy Belinfante-Belinfante, *Confetti*. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1930.

Gepubliceerde verhalen en gedichten en recensies van Cissy van Marxveldt¹¹⁸⁶

‘Toen hij weg was.’ In: *Panorama*, 18 oktober 1915, 14-16.

‘De groote verandering.’ In: *Wereldkroniek*, 30 oktober 1915, 31.

‘Hoe ze schreef, en hoe ze was!’ In: *Het Leven*, 9 november 1915, 1421-1422.

‘De schaatsen.’ In: *Wereldkroniek*, 25 december 1915, 39.

‘Wat ik van Grietje leerde...’ In: *Het Leven*, 18 januari 1916, 91-92.

‘Eenzaam.’ In: *Panorama*, 24 januari 1916, 6-8.

‘Een bakvisch-illusie.’ In: *Wereldkroniek*, 19 februari 1916, 47.

‘Het gele jasje.’ In: *Panorama*, 16 maart 1916, 12-14.

‘Een droom.’ In: *Panorama*, 27 maart 1916, 4-6.

‘Kaartavond.’ In: *Panorama*, 30 maart 1916, 12-14.

‘Vlindertje.’ In: *Het Leven*, 28 maart 1916, 422-424.

‘Kleine Tops.’ In: *Panorama*, 10 april 1916, 4-7.

‘De antiquair.’ In: *Panorama*, 1 mei 1916, 4-8.

‘Afscheid.’ In: *Panorama*, 15 mei 1916, 7-14.

‘Hun leugen.’ In: *Panorama*, 18 mei 1916, 12-24

‘Haar comédie.’ In: *Panorama*, 24 mei 1916, 10-12.

‘Bladen uit een dagboek.’ In: *Panorama*, 31 mei 1916, 4-6.

‘De tragedie van m’n Huishouden.’ In: *Panorama*, 19 juli 1916, 6-11.

¹¹⁸⁶ Het bleek niet mogelijk alle publicatiegegevens te achterhalen. Bij het opstellen van deze lijst heb ik me voor een deel laten leiden door de uitgave *Honderd verhalen*, samengesteld door Jan van Marxveldt en door de Cissy van Marxveldt-website: <http://www.marxveldt.nl/>.

'De grammofoon.' In: *Panorama*, 9 augustus 1916, 5-10.
 'Episode.' In: *Panorama*, 16 augustus 1916, 5-6.
 'De Bandiet.' In: *De Prins*, 16 september 1916, 134-137.
 'Sunny.' In: *Panorama*, 27 september 1916, 12.
 'Rijke armoe.' *Panorama*, 11 oktober 1916, 6-12.
 'Kamers.' In: *Panorama*, 23 oktober 1916, 5,6,10.
 'De Ring.' In: *De Prins*, 28 oktober 1916, 206-207.
 'De kaartlegster.' In: *Panorama*, 1 november 1916, 5-6.
 'De wraak.' In: *Panorama*, 8 november 1916, 6,10.
 'Hun surprise.' In: *Panorama*, 29 november 1916, 4-5.
 'De nieuwe typiste.' In: *Panorama*, 6 december 1916, 10-11.
 'No. 66.' In: *Panorama*, 13 december 1916, 4-10.
 'Vrede op aarde.' In: *Panorama*, 20 december 1916, 10-11.
 'Modekindje.' In: *Panorama*, 29 december 1916, 4-6.
 'Gwennie.' In: *Panorama*, 10 januari 1917, 4-10.
 'Het Trekpotje vertelt.' In: *Panorama*, 7 februari 1917, 4-6.
 'Meneertje.' In: *Panorama*, 14 februari 1917, 4-6.
 'De band.' In: *Panorama*, 21 februari 1917, 6, 10.
 'Het winkelraam.' In: *Morks Magazijn*, februari 1917, 107-113.
 'Muggen.' In: *Panorama*, 28 maart 1917, 4-5.
 'Ontgoocheling.' In: *Panorama*, 11 april 1917, 5, 6, 10.
 'In een ander licht.' In: *Panorama*, 23 mei 1917, 6, 10.
 'Korfbalkatje.' In: *Wereldkroniek*, 7 juli 1917, 14.
 'Korfbalkatje' (slot). In: *Wereldkroniek*, 14 juli 1917, 15.
 'Represaille.' In: *Panorama*, 25 juli 1917, 5-6.
 'Openbaring.' In: *Panorama*, 22 augustus 1917, 5-9.
 'De nieuwe Loopjongen.' In: *Panorama*, 24 oktober 1917, 6, 10.
 'Hun schat.' In: *Panorama*, 14 november 1917, 5, 6, 8, 9.
 'En Pension.' In: *Morks Magazijn*, 1917, 104-113.
 'In een winter toen er ijs was.' In: *Panorama*, 12 december 1917, 5-8.
 'Een kerstvertelling.' In: *Panorama*, 19 december 1917, 10.

- ‘Wat John Dalwijk vertelde.’ In: *Panorama*, 9 januari 1918, 8-10.
- ‘Het Françaisetje.’ In: *Panorama*, 16 januari 1918, 3, 6, 8.
- ‘De advertentie.’ In: *Panorama*, 6 februari 1918, 5, 6, 8.
- ‘Black and white.’ In: *Panorama*, 20 februari 1918, 5-6.
- ‘Het kasboekje.’ In: *Panorama*, 20 maart 1918, 12.
- ‘Lolette.’ In: *Panorama*, 1 mei 1918, 12.
- ‘De idylle.’ In: *Panorama*, 19 juni 1918, 12.
- ‘De ware strijdster.’ In: *Het leven*, 16 juli 1918, 942-943.
- ‘De geur van de jasmijn.’ In: *Wereldkroniek*, 24 augustus 1918, 21.
- ‘Verlovingsspel.’ In: *De Amsterdammer*, 21 september 1918.
- ‘De beul.’ In: *Panorama*, 16 oktober 1918, 9-10.
- ‘Tante Anna.’ In: *Panorama*, 6 november 1918, 12.
- ‘Brieven van een overspannen vrouwtje.’ In: *Panorama*, 20 november 1918, 8-10.
- ‘De nieuwe typiste.’ In: *Panorama*, 4 december 1918, 10-11.
- ‘Een kerstvertelling.’ In: *Wereldkroniek*, 28 december 1918, 39.
- ‘De whistclub.’ In: *Morks Magazijn*, 1918, 16-21.
- ‘Intieme brieven.’ In: *Morks Magazijn*, 1918, 39.
- ‘Intérieurtje.’ In: *Panorama*, 8 januari 1919, 5-7.
- ‘De mannequin.’ In: *Panorama*, 5 maart 1919, 5.
- ‘Nanneke.’ In: *Panorama*, 26 maart 1919, 5-6.
- ‘Lakschoentjes.’ In: *Panorama*, 9 april 1919, 5-6.
- ‘Onrust.’ In: *Panorama*, 7 mei 1919, 8.
- ‘Mijn jongen.’ In: *De Amsterdammer*, 10 mei 1919.
- ‘Wat de piano zei.’ In: *Panorama*, 6 augustus 1919, 8-9.
- ‘Vliegkoorts.’ In: *Panorama*, 24 september 1919, 8,10,11.
- ‘Het meisje uit het Bosch.’ In: *Panorama*, 15 oktober 1919, 5-6.
- ‘Het kind.’ In: *Panorama*, 26 november 1919, 6-7.
- ‘Studentenliefde.’ In: *Het Leven*, 16 december 1919, 1628-1630.
- ‘Brieven van een student aan zijn zuster.’ In: *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*, juli-december 1919, 200-203.
- ‘Hun tweede kerstfeest.’ In: *Morks Magazijn*, 1919.

‘Stemmingen.’ In: *Morks Magazijn*, 1920, 42.
 ‘Kleine Bobbie en de telefoon.’ In: *Panorama*, 7 januari 1920, 10-11.
 ‘Het raadsel.’ In: *Panorama*, 21 januari 1920, 8-9.
 ‘Het padvindertje.’ In: *Wereldkroniek*, 14 februari 1920, 46.
 ‘Comedie.’ In: *Morks Magazijn*, 1921, 25.
 ‘Dort, wo du nicht bist...’ In: *Panorama*, 16 februari 1921, 13.
 ‘Pop’s verjaardag.’ In: *Wereldkroniek*, 8 mei 1920, 6.
 ‘Woningruil.’ In: *Wereldkroniek*, 3 juli 1920, 14.
 ‘Deining.’ In: *Wereldkroniek*, 27 november 1920, 35.
 ‘n Oudejaarsavond.’ In: *Het Leven*, 4 januari 1921, 13-15.
 ‘De man boven me.’ In: *Het Leven*, 8 februari 1921, 178-179.
 ‘Caprice.’ In: *Het Leven*, 19 april 1921, 504-506.
 ‘Jeugdliefde.’ In: *Wereldkroniek*, 30 april 1921, 5.
 ‘Schetsjes uit een kleine badplaats.’ In: *Wereldkroniek*, 20 augustus 1921, 21.
 ‘De kleine satan.’ In: *Panorama*, 31 augustus 1921, 9, 10.
 ‘Een korte waan.’ In: *Wereldkroniek*, 14 januari 1922, 42.
 ‘Schetsjes uit een kleine badplaats.’ In: *Wereldkroniek*, 12 augustus 1922, 20.
 ‘Herinneringen.’ In: *Wereldkroniek*, 26 augustus 1922, 22.
 ‘Baby’s grieven.’ In: *Morks Magazijn*, 1922.
 ‘Twee brieven.’ In: *Panorama*, 1922, 5-6.
 ‘Wat ze allebei verborgen hielden.’ In: *Het Leven*, 2 oktober 1922, 1285-1286.
 ‘Een kleine ontgoocheling.’ In: *Panorama*, 1922, 8-9.
 ‘Miss Turvey’s roman.’ In: *Panorama*, 17 mei 1922, 5-6.
 ‘L’amour fidèle.’ In: *Morks Magazijn*, 1 januari 1923, en *De Sumatra Post*, 16 mei 1923.
 ‘Kamaraadjes.’ In: *Morks Magazijn*, 1923.
 ‘De bekentenis.’ In: *Morks Magazijn*, 1924.
 ‘Thé Dansant.’ In: *Astra*, 1926, 2021-2025.
 ‘De droeve comedie. Het trieste verhaal van een jonge liefde.’ In: *Astra*, juli 1927, 14-18.
 ‘Sorry.’ (gedicht) In: *Astra*, 1926, 700.

- ‘De Groote Surprise.’ In: *St. Nicolaasnummer van het Algemeen Handelsblad*, 25 november 1927, 10-13.
- ‘A Woman’s confession.’ (gedicht) In: *Astra*, 9 maart 1928, 986.
- ‘Bloemen als tolk.’ In: *Astra*, 4 oktober 1928, 406-408.
- ‘Uit mijn Engelsche Kostschooltijd.’ In: *Het Meisjesjaarboek. Tweede jaar*, 1928, 59-68.
- ‘De Baan.’ In: *Het Meisjesjaarboek. Derde jaar*, 1929, 7-17.
- ‘De instuif.’ In: *Het Meisjesjaarboek. Vierde jaar*, 1930, 51-60.
- ‘De slobkousen.’ In: *Het Meisjesjaarboek. Vijfde jaar*, 1931, 100-108.
- ‘Joops correspondentie.’ In: *Meisjesleven*, 1 januari 1933, 3-7.
- ‘Joops correspondentie.’ In: *Meisjesleven*, 1 februari 1933, 43-49.
- ‘Joops correspondentie.’ In: *Meisjesleven*, 1 maart 1933, 3.
- ‘Joops correspondentie.’ In: *Meisjesleven*, 1 mei 1933, 5.
- ‘Joops correspondentie.’ In: *Meisjesleven*, 1 juni 1933, 6.
- ‘Zoo zijn er...’ (gedicht) In: *Meisjesleven*, 1 augustus 1933, 289.
- ‘Menschen uit een ver dorpje. Jurrit.’ In: *Meisjesleven*, 1 augustus 1933, 291-300.
- ‘Het kerstlied.’ In: *Meisjesleven*, 1 januari 1934, 1-9.
- ‘Encore, Encore.’ In: *Meisjesleven*, 1 april 1934, 123-130.
- ‘De lezing.’ In: *Meisjesleven*, 1 mei 1934, 164-172.
- ‘Uit mijn Engelschen kostschooltijd.’ In: *Meisjesleven*, 1 juli 1934, 245-253.
- ‘Beauty de hond.’ In: *Meisjesleven*, 1 augustus 1937, 291-298.
- ‘Het afscheid.’ In: *Meisjesleven*, 1 november 1934, 419-426.
- ‘Stroomend water, warm en koud.’ In: *Meisjesleven*, 1934, 364-371.
- Recensie *Mieke van de ‘Klaproos’* van Emmy Belinfante-Belinfante. In: *Meisjesleven*, 1 oktober 1934, 397-398.
- ‘Jan’s duistere ruilhandel.’ In: *Meisjesleven*, 1 januari 1935, 3-5.
- Recensie van *Wisselend getij* van Emmy Belinfante-Belinfante. In: *Meisjesleven*, 1935, 149.
- Recensie van *Naar Sneeuw en Zon* van Emmy Belinfante-Belinfante. In: *Meisjesleven*, 1936, 271-272.
- ‘De laatste weken van Anke Reinalda.’ In: *Als het wintert*. Tilburg, Onze kinderen

1939, 15-23.

‘De Riksja.’ In: *Haarlem's Dagblad*, 5 september 1940.

‘De man die verdween.’ In: *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant*, 3 maart 1941, ook verschenen in de *Oprechte Haarlemse Courant*, 5 maart 1941.

‘De koffer.’ In: *Astra*, juni 1942, 1170-1175.

Als ‘Marijke’

‘Het abces.’ In: *Panorama*, 27 april 1918, 8-10.

‘De schrik van het Dorp.’ In: *Panorama*, 12 juni 1918, 8-10.

‘Slobkousen.’ In: *Panorama*, 19 juni 1918, 5-6.

‘Het cadeau.’ In: *Panorama*, 28 augustus 1918, 10-11.

‘Het Huisje van Pier en Makke.’ In: *Panorama*, 18 juni 1919, 11.

‘De rieke hear.’ In: *Panorama*, 15 januari 1919, 10-11.

‘Ouwe Wiepkje.’ In: *Panorama*, 9 juli 1919, 12.

‘Dieneke van Diek’. In: *Panorama*, 23 juli 1919, 5-7.

‘Stand’. In: *Panorama*, 27 augustus 1919, 11-12.

‘Moeke’. In: *Panorama*, 17 september 1919, 10-11.

‘Sintene-Maarten’. In: *Panorama*, 5 november 1919, 6-7.

‘De skande.’ In: *Panorama*, 4 februari 1920, 8.

Ongepubliceerde artikelen en verhalen van Cissy van Marxveldt

‘Nini Theilade. De jonge Deensche danseres.’ Z.d. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

‘Mijn wasvrouw.’ Z.d. Privéverzameling Setske Jansen-Beek.

Postume uitgaven van Cissy van Marxveldt

Mijn dorp in Friesland. Novellen en vertellingen. Den Haag, Kruseman 1970.

Honderd verhalen. Samengesteld en bewerkt door Jan van Marxveldt. Hoorn en Kampen, Westfriesland 2001.

Geraadpleegde overige literatuur en bronnen

- Aardweg, H.P. van den, en J.P.J.C. Hüllstrung (red.), *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld*. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf 1938.
- Abbink, F.F.L., *Van Engelandvaarders tot Oorlogswinter. Het veranderende beeld van de Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse jeugdliteratuur (1945-2005)*. Zutphen, Walburg Pers 2005.
- Alberdingk Thijm, Catharina, *Lucratieve betrekkingen voor vrouwen uit den beschaafden stand*. Gouda, G.B. van Goor Zonen ca. 1884.
- Alcott, Louisa M., *Little Women*. New York, Bantam Books 1983 [1868-1869].
- Allen, Grant, *The Type-Writer Girl*. Toronto, Broadview Press 2004 [1897].
- Ammers-Küller, Jo van, e.a., *Onze Mei. Een bundel jeugdherinneringen van Nederlandsche schrijfsters*. Den Haag, Nederlandsche Boekenclub 1927.
- Anbeek, Ton, *Na de oorlog. De Nederlandse roman 1945-1960*. Amsterdam, De Arbeiderspers 1986.
- Anoniem, 'The Coventry Case'. In: *Supplement to The British Medical Journal*, 26 oktober 1916, 53-60.
- Anoniem, 'Karakterschets. Emmy Belinfante-Belinfante'. In: *De Hollandsche Revue* 31 (1926) 16, 656-662.
- Anoniem, 'Cissy van Marxveldt: De enige weg'. In: *Den Gulden Winckel* 35 (januari 1936) 1, 14.
- Anoniem, *Wie is dat? Naamlijst van bekende personen op elk gebied in het Koninkrijk der Nederlanden met biografische aantekeningen, opgave hunner voornaamste werken, adressen, enz., enz.* Den Haag, Martinus Nijhoff 1938 en 1948.
- Ardis, Ann, *New Women, New Novels. Feminism and Early Modernism*. New Brunswick en Londen, Rutgers University Press 1990.

- Austin, Liddie, 'Cissy van Marxveldt'. In: *Libelle* 23 (5 juni 1989), 49-56.
- Baale, Marie, 'Middelbaar en hooger onderwijs voor meisjes'. In: *De Vrouw en Haar Huis*, 4 augustus 1919, 113-117.
- Baetens, Jan en Dirk de Geest, 'E-literatuur in het Nederlands: veel E-, weinig literatuur?' In: *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis* 14 (2007), 161-178.
- Baggerman, Arianne, 'De vrucht van het tegenwoordige. Biografie en autobiografie voor en na 1800'. In: *Biografie Bulletin* 18 (2008) 2, 4-10.
- Bakker, Josephine, 'Onze Mei. Autobiografische Documenten. De Jeugdijaren van onze Schrijfsters'. In: *Den Gulden Winckel* 27 (1928), 81-83.
- Bakker-van der Kooij, Cora, 'Mara. Pleegzuster zijn. Ontwikkelingen in de ziekenverpleging en de organisatiepogingen van verpleegsters in Nederland'. In: *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis 1981*. Nijmegen, Socialistische Uitgeverij Nijmegen, 1981: 193-222.
- Bavel, D. van, 'Nederlanders in Canadese & Britse krijgsdienst 1914-1918'. In: *MARS et HISTORIA* 4 (1998), 37-41.
- Bekkering, Harry, P.J. Buijnsters en Tine van Buul (red.), *De hele Bibelebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de Middeleeuwen tot heden*. Amsterdam, Querido 1989.
- Belinfante-Belinfante, Emmy, *Lilian*. Alkmaar, Gebr. Kluitman 1924.
- Belinfante-Belinfante, Emmy, 'Julia de Gruyter'. In: *De Hollandsche Revue* 31 (1926) 7, 296-298.
- Belinfante-Belinfante, Emmy, 'Van twee toneelspeelsters'. In: *Het Meisjesjaarboek* 1 (1926), 108-114.
- Belinfante-Belinfante, Emmy, 'Cissy van Marxveldt'. In: *De Hollandsche Revue* 33 (1928), 623-626.
- Belinfante-Belinfante, Emmy, *Het lichtend verschiet*. Alkmaar, Gebr. Kluitman 1929.
- Belinfante-Belinfante, Emmy, 'Een babbeltje bij een nieuwe uitgave'. In: *De Hollandsche Revue* 36 (juli 1931), 576-577.
- Belinfante-Belinfante, Emmy, *Mieke van 'De klaproos'*. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1933.

- Belinfante-Belinfante, Emmy, 'Een interview met Cissy van Marxveldt'. In: *Contact* (juli 1934), 253-255.
- Belinfante-Belinfante, Emmy, *Naar sneeuw en zon*. Valkhoff & Co. 1935.
- Belinfante-Belinfante, Emmy, *Het geitenweitje*. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1938.
- Belinfante-Belinfante, Emmy, *Wisselend getij*. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1934 en 1938.
- Belinfante-Belinfante, Emmy, *We slaan er ons door*. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1939.
- Belinfante-Belinfante, Emmy, *Het muizennest*. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1939.
- Bergen, Marcel, en Irma Clement, *Wandelen over Zorgvlied*. Amersfoort, Klapwijk en Keijzers 2010.
- Bergh, Govaert C.J.J. van den, 'Gehuwde vrouwen en (on)vermogen'. In: Rikki Holtmaat (red.), *Eeuwige kwesties*, jubileumuitgave van *Nemesis. Tijdschrift over Vrouw en Recht*. (1999), 12-23.
- Berken, Tine van, *Een klaverblad van vier*. Amsterdam, H.J.W. Becht 1894.
- Berken, Tine van, *De familie Berenwoud*. Amsterdam, H.J.W. Becht 1895.
- Berken, Tine van, *Een booze stiefmoeder!* Heusden, L.J. Veerman 1898.
- Berken, Tine van, *De dochters van den generaal*. Amsterdam, H.J.W. Becht 1908 [1897].
- Blain, Virginia, Patricia Clements en Isobel Grundy, *The Feminist Companion to Literature in English. Women Writers from the Middle Ages to the Present*. New Haven en Londen, Yale University Press 1990.
- Bijlsma, F.T., Lemma 'G.M. van Hille-Gaerthé'. In: *Lexicon jeugdliteratuur*, juni 1986 [1982]. Houten, Bohn Stafleu Van Loghum / Groningen, Wolters-Noordhoff.
- Blauwhof, Gertrud, *Van passie tot professie. Vrouwelijke vliegers in de Nederlandse luchtvaart*. Nijmegen, SUN 1998.
- Blom, J.C.H., R.G. Fuks-Mansfeld en I. Schöffner (red.), *Geschiedenis van de joden in Nederland*. Amsterdam, Balans 1995.
- Boekholt, P.Th.F.M., en E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Assen en Maastricht, Van Gorcum 1987.
- Boerma, Aafke, Erna Staal en Murk Salverda (red.), *Babs' bootje krijgt een stuurman*.

- De meisjesroman en illustrator Hans Borrebach (1903-1991)*. Den Haag, Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum / Amsterdam, Querido 1995.
- Boonstra, Bregje, en Marieke van Delft, *Wonderland. De wereld van het kinderboek*. Zwolle, Waanders 2002.
- Boose, Lynda E., en Betty S. Flowers (red.), *Daughters and Fathers*. Baltimore en Londen, Johns Hopkins University Press 1989.
- Bos, Gabriël, *Halve jongens. Jongensachtige meisjes in Nederlandse meisjesboeken van 1870-1940*. Doctoraalscriptie, Amsterdam, Universiteit van Amsterdam 1991.
- Bos, Gabriël, 'Hans en haar zusjes. Het jongensachtige meisje in de meisjesroman'. In: Aafke Boerma e.a., *Bab's bootje krijgt een stuurman. De meisjesroman en illustrator Hans Borrebach (1903-1991)*. Den Haag, Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum / Amsterdam, Querido 1995, 53-73.
- Bosch, Mineke (red.), *Denken over sekse in cultuur en wetenschap*. Amsterdam, Stichting Beheer IISG, 1996.
- Bosch, Mineke, *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Aletta Jacobs 1854-1929*. Amsterdam, Balans 2005.
- Bosch, Mineke, 'Zonder vrouwelijke doden geen onsterfelijke vrouwen. Pleidooi voor een Nieuw Biografisch Woordenboek van Nederland'. In: *Biografie Bulletin* 15 (2005) 3, 37-51.
- Bosch, Mineke, 'Persona en de performance van identiteit. Parallele ontwikkelingen in de nieuwe biografische geschiedschrijving van gender en van wetenschap'. In: *Tijdschrift voor Biografie* 1 (2012) 3, 10-22.
- Bosker, Fokko, *Rode boegbeelden in Schoterland. Voormannen in de sociale strijd van Noord-Nederland*. Leeuwarden, Friese Pers Boekerij 2009.
- Boven, Erica van, *Een hoofdstuk apart. 'Vrouwenromans' in de literaire kritiek*. Amsterdam, Sara/Van Genneep 1992.
- Boven, Erica van, 'Realisme en ideologie. Schrijfsters rond 1915 en de reactie op de vrouwenbeweging'. In: *De Nieuwe Taalgids. Tijdschrift voor Neerlandici* 88 (1995), 97-110.
- Boven, Erica van, 'Het pseudoniem als strategie. Pseudoniemen van vrouwelijk auteurs 1850-1900'. In: *Nederlandse Letterkunde* 3 (1998) 4, 309-326.

- Boven, Erica van, 'De eeuwige verbinding van schrijfsters, massa's en middelmaat'. In: *De Gids* 163 (2000) 9, 688-698.
- Boven, Erica van, 'De viriele generatie van 1918'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 117 (2001), 109-129.
- Boven, Erica van, Koen Rymenants, Mathijs Sanders en Pieter Verstraeten, 'Middlebrow en modernisme. Een inleiding'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 124 (2008), 302-311.
- Boven, Erica van, 'De middlebrow-roman schrijft terug. Visies op elite en "hoge literatuur" in enkele publieksromans rond 1930'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 125 (2009), 258-305.
- Boven, Erica van, 'Een getuigenis van, of tegen de tijd. Receptie van *Lady Chatterley's Lover* in Nederland in de jaren dertig'. In: Koen Rymenants e.a. (red.), *Literatuur en crisis. De Vlaamse en Nederlandse letteren in de jaren dertig*. Antwerpen, AMVC-Letterenhuis 2010, 133-150.
- Boven, Erica van, 'Hollandse helden. Gemeenschap en natie in middlebrowromans'. In: *Nederlandse Letterkunde* 18 (2013) 3, 147-160.
- Boven, Erica van, *Bestsellers in Nederland 1900-2015*. Antwerpen en Apeldoorn, Garant 2015.
- Boy-Ed, Ida, *Omhoog!* Schiedam, H.A.M. Roelants 1894. (Vertaling uit het Duits van *Empor!*, 1892)
- Braak, Menno ter, *Verzameld Werk*. Amsterdam, Van Oorschot 1950.
- Braak, Menno ter, 'Opmerkingen over het hedendaagsch essay'. In: *Den Gulden Winckel* 25 (1926), 55.
- Braam, Roefke, *Driewerfhoera voor de Jopopoloukicoclub. Op zoek naar verklaringen voor Cissy van Marxveldts populariteit*. Masterscriptie, Amsterdam, Universiteit van Amsterdam 2006.
- Brazil, Angela, *A Terrible Tomboy*. Londen, Humphrey Milford Oxford University Press 1925 [1904].
- Brazil, Angela, *The Fortunes of Philippa. A School Story*. Londen, Blackie and Son 1929 [1906].
- Brazil, Angela, *The Nicest Girl in the School*. Londen, Blackie and Son 1918.

- Brinkgreve-Entrop, J.H., *Meisjes die vliegen*. Alkmaar, Gebr. Kluitman 1935.
- Brinkgreve-Entrop, J.H., *Jet en Wiep naar Schiphol*. Alkmaar, Gebr. Kluitman 1937.
- Brinkgreve-Wickerink, Tine, *Lies en Loek op de H.B.S.* Alkmaar, Gebr. Kluitman 1935 [1918].
- Brinkgreve-Wickerink, Tine, *Lies en Loek's bakvischtijd*. Alkmaar, Gebr. Kluitman 1930 [1921].
- Brinkgreve-Wickerink, Tine, *Hoe het Lies en Loek verder ging*. Alkmaar, Gebr. Kluitman 1925 [1924].
- Brinkgreve-Wickerink, Tine, *Lies en Loek verloofd*. Alkmaar, Gebr. Kluitman, 1934 [1925].
- Brinkman's alphabetische lijst van boeken, landkaarten en verder in den boekhandel voorkomende artikelen die in het Koninkrijk der Nederlanden uitgegeven of herdrukt zijn*. Amsterdam, z.n. 1881-1929.
- Brinkman's cumulatieve catalogus van boeken, 1930-2002*. Leiden, Sijthoff 1930-2002.
- Bruggen, Carry van, *De klas van 12*. Baarn, Hollandia 1927 [1926].
- Broos, Ton, 'De boekenplank van Anne Frank'. In: Arie J. Gelderblom, Carel ter Haar, Guy Janssens, Marja Kristel en Jan Pekelder (red.), *Neerlandistiek de grenzen voorbij. Handelingen Vijftiende Colloquium Neerlandicum*. Woubrugge, Internationale Vereniging voor Neerlandistiek 2004, 71-82.
- Busch-Petersen, Nils, *Oscar Tietz. Von Birnbaum (Provinz Posen) zum Warenhaus-könig von Berlin*. Berlin, Hentrich & Hentrich 2004.
- Cadogan, Mary, en Patricia Craig, *You're a Brick Angela! The Girls' Story 1839-1985*. Londen, Victor Gollancz 1986 [1976].
- Cadogan, Mary, *Women with Wings. Female Flyers in Fact and Fiction*. Chicago, Academy Chicago Publishers 2002.
- Caine, Barbara, en Glenda Sluga, *Gendering European History 1780-1920*. Londen en New York, Leicester University Press 2000.
- Cannegieter, H.G., 'De vrouw en het boek'. In: *De vrouw en Haar Huis* 1 (mei 1932), 2-7.
- Chamberlain, Kathleen, 'Gender, Class, and Domesticity in the Isabel Carleton

- Series'. In: Sherrie A. Innes (red.), *Nancy Drew and Company. Culture, Gender and Girls' Series*. Bowling Green, Bowling State University Popular Press 1977.
- Claassens, Eefje, *The Author's Footprints in the Garden of Fiction*. Proefschrift, Amsterdam, Vrije Universiteit 2009.
- Colmjon, Gerben, 'J. Tersteeg'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1953-1955*. Leiden, E.J. Brill 1955, 86-94.
- Commissie voor Schoolbibliotheken, *Lijst van beoordeelde en goedgekeurde boeken 1928-1939*. Amersfoort, Van Amerongen 1938.
- Conway, Jill Ker, *When Memory Speaks. Reflections on Autobiography*. New York, Alfred Knopf 1998.
- Cornford, Frances Darwin, *Travelling Home and Other Poems*. Londen, Cresset Press 1948.
- Corsari, Willy, *Die van ons*. Amsterdam, De Bezige Bij 1945.
- Crum, Jan, *Wat bewoog u? Gesprekken met mannen en vrouwen uit het verzet*. Soesterberg, Aspekt 2007.
- Daalder, D.L., 'Wat lezen onze jongeren?' In: Roel Houwink (red.), *Rondom het boek 1935*. Amsterdam, Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels 1935, 100-112.
- Daalder, D.L., *Wormcruyt met suycker. Historisch-critisch overzicht van de Nederlandse kinderliteratuur met illustraties en portretten*. Schiedam, Interbook International 1976.
- Dahrendorf, Malte, *Das Mädchenbuch und seine Leserin. Jugendliteratur als Instrument der Sozialisation*. Weinheim en Basel, Beltz 1979 [1970].
- Dahrendorf, Malte, 'Mädchenliteratur'. In: Gerhard Haas, *Kinder- und Jugendliteratur. Ein Handbuch*. Ditzingen, Reclam 1984.
- Dijk, Nel van, *De politiek van de literatuurkritiek. De reputatieopbouw van Menno ter Braak in de Nederlandse letteren*. Delft, Eburon 1994.
- Dijk, Nel van, 'Neither the Top nor the Literary Fringe. The Careers and Reputations of Middle Group Authors'. In: *Poetics* 26 (1999), 405-421.
- Divendal, Joost, en Henriëtte Lakmaker, *Tussen rook, alcohol en mannen. Emmy J. Belinfante 1875-1944*. Amsterdam, Balans 2001.

- Donker, Anthony, 'Romancières'. In: *Critisch Bulletin* 1 (1930), 65-67.
- Draaisma, Douwe, *De heimweefabriek*. Groningen, Historische uitgeverij 2008.
- Dresselhuys, Ciska, 'Cissy van Marxveldt. Schrijven met één hand'. In: *Opzij* (juli-augustus 1980), 5-9.
- Duijx, Toin, en Joke Linders, *De goede kameraad. Honderd jaar kinderboeken*. Houten, Van Holkema & Warendorf 1991.
- Dyhouse, Carol, 'Miss Buss and Miss Beale. Gender and Authority in the History of Education'. In: Felicity Hunt (red.), *Lessons for Life. The Schooling of Girls and Women 1850-1950*. Oxford, Basil Blackwell 1987, 22-39.
- Eakin, Paul John, *Fictions in Autobiography. Studies in the Art of Self-Invention*. Princeton, Princeton University Press 1985.
- Eakin, Paul John, *Living Autobiographically. How We Create Identity in Narrative*. Ithaca en Londen, Cornell University Press 2008.
- Eckeren, Gerard van, 'Cissy van Marxveldt'. In: *Den Gulden Winckel* 25 (1926), 228-229.
- Eckeren, Gerard van, 'Kroniek van het proza'. In: *Den Gulden Winckel* 25 (1926), 247-249.
- Elias, Mirjam, *Interview met mevrouw W.H. Posthumus-van der Groot. 'De generatie van de verwende meisjes'*. In: *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 1981. Nijmegen, Socialistiese Uitgeverij Nijmegen 1981, 222-236.
- Engbers, Karin, *Meisjesboeken, periode 1900-1940, in historisch emancipatorisch perspectief*. Doctoraalscriptie, Groningen, Rijksuniversiteit Groningen 1988.
- Essen, Mineke van, *Opvoeden met dubbel doel. Twee eeuwen meisjesonderwijs in Nederland*. Amsterdam, SUA 1990.
- Essen, Mineke van, en Mieke Lunenberg, *Vrouwelijke pedagogen in Nederland*. Nijkerk, Intro 1991.
- Fasseur, Cees, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormloze jas*. Amsterdam, De Bezige Bij 2001.
- Feenstra, Fenna, *Een zomer op Heidehoeve*. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf 1941.
- Fetterley, Judith, *The Resisting Reader. A Feminist Approach to American Fiction*.

Bloomington en Londen, Indiana University Press 1978.

Field, Trevor, *Form & Function in the Diary Novel*. Totowa, Barnes & Nobles Books 1989.

Fontijn, Jan, 'Prometheus en de allumeuse Carry van Bruggen als grensfiguur'. In: *De Revisor* 4 (1977), 51-57.

Fontijn, Jan, 'Keerpunten in een leven'. In: *Biografie Bulletin* 11 (2001) 3, 97-106.

Frank, Anne, *De Dagboeken van Anne Frank*. Den Haag, Staatsuitgeverij / Amsterdam, Bert Bakker 1986.

Franssen, Gaston en Rick Honings, 'Literaire Fancultuur in Nederland.' In: *Spiegel der Letteren* 56 (2014) 3, 243-247.

Freeman, Gillian, *The Schoolgirl Ethic. The Life and Work of Angela Brazil*. Londen, Allen Lane Penguin Books 1976.

Frieswijk, Johan, en Meindert Schoor, *Geschiedenis in Zuidoost Friesland*. Drachten, Noord-Nederlands Bureau voor Toerisme 2001.

Frieswijk, Johan, J.J. Kalma en Yme Kuiper, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De apostel van de Friese arbeiders*. Drachten en Leeuwarden, Friese Pers Boekerij 1988.

Gallon, Tom, *The Girl Behind the Keys*. Toronto, Broadview Press 2006 [1903].

Gaythorne-Hardy, Jonathan, *The Public School Phenomenon*. Londen, Hodder and Stoughton 1977.

Gelder, Henk van, *'t Is een bijzonder kind, dat is ie. Kinderboekenschrijvers van toen*.

Bussum, De Gooise uitgeverij / Antwerpen, De Standaard Uitgeverij 1980.

Gelderen-de Witte, I.F. van, 'Bij Cissy van Marxveldt'. In: *Haagsche Courant*, 6 november 1935.

Genootschap van leraren aan Nederlandse gymnasia, *Lijst van beoordeelde en goedgekeurde boeken 1919-1928*. Amersfoort, Van Amerongen 1928.

Gergely, Kunt, 'How Do Diaries Begin?' In: *European Journal of Life Writing* 4 (2015), 30-55 (<http://ejlw.eu/article/view/132/305>).

Gerhard, J.W., 'Onze kinderliteratuur in de aesthetische opvoeding'. In: *Studies in Volkskracht*, 2 (1905) 8-9, 309-464.

Ghesquière, Rita, *Het verschijnsel jeugdliteratuur*. Leuven en Amersfoort, Acco 2000 [1982].

- Ghesquière, Rita, *Jeugdliteratuur in perspectief*. Leuven en Den Haag, Acco 2009.
- Ghesquière, Rita, Vanessa Joosten en Helma van Lierop-Debrauwer (red.), *Een land van waan en wijs. Geschiedenis van de Nederlandse Jeugdliteratuur*. Amsterdam, Atlas Contact 2014.
- Gilbert, Sandra M., en Susan Gubar, *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. New Haven en Londen, Yale University Press 2000.
- Goffman, Erving, *The Presentation of Self in Everyday Life*. Londen, Penguin Books 1990 [1959].
- Goffman, Erving, *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1963.
- Graaff, Bob de, en Lidwien Marcus, *Kinderwagens en korsetten. Een onderzoek naar de sociale achtergrond en de rol van vrouwen in het verzet 1940-1945*. Amsterdam, Bert Bakker 1980.
- Griffioen, Pim, en Ron Zeller, *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België*. Amsterdam, Boom 2011.
- Groenhart, Kristine, *Meisjesboeken van weleer*. Amsterdam, Querido 2016.
- Haan, Francisca de, *Sekse op kantoor. Over vrouwelijkheid, mannelijkheid en macht, Nederland 1860-1940*. Hilversum, Verloren 1992.
- Haan, Tjaard de, 'Leven en werk van Cissy van Marxveldt'. In: *Cissy van Marxveldt (1889-1948). Biografie*, Heerenveen, Museum ter Haaren 1989.
- Hagen, Piet, *Politicus uit hartstocht. Biografie van Pieter Jelles Troelstra*. Amsterdam, De Arbeiderspers 2010.
- Haighton, Elise A., *Beroepskeuze der Vrouw. Een studie*. Amsterdam, M.M. Olivier 1895 [1894].
- Hämmerle, Christa, 'Ein Ort für Geheimnisse? Jugendtagebücher im 19. und 20. Jahrhundert'. In: Peter Eigner, Christa Hämmerle en Günter Müller (red.), *Briefe – Tagebücher – Autobiographien. Studien und Quellen für den Unterricht*. Wenen, Studienverlag 2006.
- Hamstra-Baarschers, Lydia, *Wir-War*. Amsterdam, Meulenhoff 1936.
- Hamstra-Baarschers, Lydia, *Rondom de H.B.S.* Hoorn, West-Friesland 1941.

- Harts, Klaas, *Boek mijner herinneringen*. Ongepubliceerde memoires, 1932-1933. Leeuwarden, Tresoar abk-347, inv.nr. 320.
- Hendriksz, J., *Wat moet mijne dochter worden? Vraagbaak voor ouders en voogden. Lijst van betrekkingen door meisjes bekleed, met opgave van vereischten, kosten van opleiding enz.* Medemblik, Idema 1902 [1898].
- Heere, Peter H., en Arnold Th. Vernooij, *De eerebegraafplaats te Bloemendaal*. Den Haag, Sdu Uitgevers 2005.
- Heilbrun, Carolyn G., *Writing a Woman's Life*. Londen, The Woman's Press 1988.
- Henkes, Barbara, en Hanneke Oosterhof, *Kaatje ben je boven? Leven en werken van dienstbodes 1900-1940*. Nijmegen, SUN 1985.
- Hermann, *Het feest van de H.B.S.* Amsterdam, Jacob van Campen 1916.
- Hoekstra, Richard, *Brand in den Huize Oranjewoud*. Heerenveen, De Flinter 2014.
- Holmes, Richard, 'The Proper Study?' In: Peter France en William St. Clair (red.), *Mapping Lives. The Uses of Biography*. Oxford, Oxford University Press 2002, 7-19.
- Holtrop, Aukje, *Leven en wereld van Sjoukje Troelstra-Bokma de Boer 1860-1939*. Amsterdam, Contact 2005.
- Huisman, Kerst, *Opstand in de turf. Het harde leven in een turfmakersgebied*. Gorredijk, Bornmeer 2011.
- Humble, Nicola, *The Feminine Middlebrow Novel 1920s to 1950. Class, Domesticity and Bohemianism*. Oxford, Oxford University Press 2007 [2001].
- Hunt, Felicity (red.), *Lessons for Life. The Schooling of Girls and Women, 1850-1950*. Oxford, Basil Blackwell 1987.
- Huyssen, Andreas, *After the Great Divide. Modernism, Mass Culture, Postmodernism*. Bloomington, Indiana University Press 1968.
- IJsselstein, Jenny, *Nora in Amerika*. Alkmaar, Gebr. Kluitman 1928.
- Jagtenberg, Annie, 'Op bezoek bij Cissy van Marxveldt'. In: *Doe Mee. Weekblad voor de Jeugd* (5 maart 1937), 3.
- Japikse, Nicolaas, *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld*. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf 1938, lemma 'Beek-de Haan, Cissy'.

- Jehu, Felicie, *De 'Jongens' van Professor Van Leuven*. Utrecht, A.W. Bruna & Zoon 1912.
- Jong, Barbara de, *Jan Ligthart (1859-1916). Een schoolmeester-pedagoog uit de Schilderswijk*. Groningen, Wolters-Noordhoff 1996.
- Jong, Loe de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945*. Deel 7, tweede helft. Den Haag, Martinus Nijhoff 1976.
- Jong, Loe de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945*. Deel 10b, tweede helft. Den Haag, Martinus Nijhoff 1982.
- Jong van Beek en Donk, Cécile de, *Hilda van Suylenburg*. Amsterdam, Scheltema & Holkema 1902 [1897].
- Jongh, Leida de, *Thommy. Een meisjesleven*. Rotterdam, D. Bolle ca. 1914.
- Jungmann, Anna J., *De ontwikkeling van de meisjes-vakopleiding in Nederland*. Den Haag, Nationaal Bureau voor Vrouwenarbeid 1911.
- Kalma, J.J., 'Klaas Harts, volkspartijman, geheelonthouder en onderwijzman'. In: *Leeuwarder Courant*, 22 mei 1976.
- Kamerling, G., *Een bezoek aan Friesland*. Leeuwarden, Jongbloed 1916.
- Kammelar, Rob, Jacques Sicking en Menno Wielinga (red.), *De Eerste Wereldoorlog door Nederlandse ogen. Getuigenissen, verhalen, betogen*. Amsterdam, Nijgh en Van Ditmar 2007.
- Kamstra, Ans, 'Een vrouwenleven in meisjesboeken. Cissy van Marxveldt vertelt'. Krantenknipsel, privéverzameling Setske Jansen-Beek.
- Kempenaar, Annet, Rita Mulder-Radetzky en Marcel van Ool, *Oranjewoud. Pronkzaal van Friesland*. Heerenveen, Stichting Museum Belvédère / Leeuwarden, Staatsbosbeheer regio Fryslân 2004.
- Kempenaer, A. de, *Vermomde Nederlandsche en Vlaamsche schrijvers*. Amsterdam, B.M. Israël 1970 [1928].
- Kemperink, Mary, 'Kunstenaar, aristocraat en zakenman. Louis Couperus' self-fashioning'. In: *Spiegel der Letteren* 55 (2013) 3, 375-401.
- Kerdijk-Stroink, E., 'Waarheen met onze dochters?' In: *De Vrouw en Haar Huis* 4 (augustus 1924), 147-148.
- Kersten, Dennis, *Travels with Fiction in the Field of Biography. Writing the Lives of*

Three Nineteenth Century Writers. Proefschrift, Nijmegen, Radboud Universiteit Nijmegen 2011.

Kieft, Ewoud, *Het plagiaat. De polemiek tussen Menno ter Braak en Anton van Duinkerken*. Nijmegen, Van Tilt 2006.

Klaver, Imke, *Herinneringen van een Friese landarbeider. Enkele opgetekende zaken uit het jongste verleden tot 1925 / Oantinkens fan in Fryske lânarbeider. Inkele oantekene dingen út de jonge tiid oan 1925*. Nijmegen, SUN 1999.

Kluyver, Adwin de, *Terug uit de witte hel*. Amsterdam, Balans 2015.

Kok, Truida, *Flora van Marcksveld*. Amersfoort, Valkhoff & Van den Dries 1898.

Kok, Truida, *Twee Dochters. Tooneelstukje in één bedrijf*. Culemborg, Blom & Olivierse 1904.

Kol, Nellie van, 'Wat zullen de kinderen lezen?' In: *De Gids*, 63 (1899), 288-330.

Kolfschooten, Frank van, *De Beethovenstraat. Verborgene geschiedenissen*. Amsterdam, De Kring 2015.

Kramer, Diet, *Stans van de vijfjarige*. Amsterdam, Jacob van Campen 1947 [1927].

Krabbendam, J.L., *The Model Man. A Life of Edward W. Bok, 1863-1930*. Proefschrift, Leiden, Rijksuniversiteit Leiden 1995.

Kuiper, Anna Cornelia, *Een Hollandsch meisje op een Engelsche kostschool*. Haarlem, De Erven Loosjes 1900.

Kuiper, Yme, en Johan Frieswijk, *Sporen van Domela in Friesland*. Heerenveen, Ferdinand Domela Nieuwenhuis Museum 2002.

Kuiper, Yme, Henk Nicolai en Corien Rattink (red.), *Freules, dames, vrouwen. Friese vrouwen in de burgercultuur 1850-1950*. Leeuwarden, Friese Pers Boekerij 1999.

Lakmaker, Joosje, *Voorbij de Blauwbrug*. Amsterdam, Wereldbibliotheek 2008.

Lakmaker, Joosje, 'Het leven van een onbekende held. Een zoektocht via omwegen'. In: *Biografie Bulletin* 19 (2009) 2, 21-25.

Lane, Maggie, *Literary Daughters*. Londen, Robert Hale 1990 [1989].

Lee, Henk van der, 'Valkhoff, een Amersfoortse uitgeverij van jeugdboeken'. In: *Historisch Jaarboek voor Amersfoort en omstreken* 11 (2010), 24-45.

Leijnse, Elisabeth, *Cécile en Elsa. Strijdbare freules*. Breda, De Geus 2015.

- Lejeune, Philippe, *Le pacte autobiographique*. Parijs, Seuil 1975.
- Lejeune, Philippe, *On Diary*. Honolulu, University of Hawai'i Press 2009.
- Liemburg, Alt, *125 jaar Openbaar Onderwijs in Oranjewoud*. Meppel, Giethoorn ten Brink 2004.
- Lierop-Debrauwer, Helma, 'Het bestaansrecht van meisjesliteratuur'. In: *Literatuur zonder Leeftijd* 8 (1994), 112-129.
- Lierop-Debrauwer, Helma, 'Normen en waarden in meisjesliteratuur. De (her)waardering van een genre'. In: Helma van Lierop-Debrauwer, Piet van Mooren en Herman Verschuren (red.), *Het paard van Troje. Niet-schoolse teksten in het onderwijs*. Den Haag, NBLC Uitgeverij 1996, 98-106.
- Lierop-Debrauwer, Helma van, en Thesie Schmitz, "Zo'n flauwe ellendige leugenbrok." Meisjesboeken en hun anti-heldinnen'. In: Carolien Bouw e.a. (red.), *Het onuitstaanbare kind*. Amsterdam, SISWO 2002, 61-72.
- Lierop-Debrauwer, Helma van, en Neel Bastiaansen-Harks, *Over grenzen. De adolescenten in het literatuuronderwijs*. Reeks 6. Amsterdam, Stichting Lezen / Delft, Eburon 2005.
- Lierop-Debrauwer, Helma van, 'Anti-heldinnen in meisjesboeken uit de vroege twintigste eeuw'. In: N. Bakker e.a. (red.), *Utile dulci. Leer- en leesboeken voor de Nederlandse en Vlaamse jeugd. Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs 2006*. Assen, Koninklijke Van Gorcum 2007, 33-49.
- Lierop-Debrauwer, Helma van, 'Wie alleen schrijft, is er niet zeker van dat hij blijft. Kinderboekenschrijvers en beeldvorming'. In: Ton Duijx (red.), *Schrijver en/of performer, pret en presentatie. Verslag van een symposium Jeugdboekenschrijvers vvl, 29 en 30 mei 2010*. Amsterdam, Vereniging van Letterkundigen, Werkgroep Jeugdboekenschrijvers 2010, 15-29.
- Lierop-Debrauwer, Helma van, 'Gezapig of zelfbewust? Over het zelfbeeld van kinderboekenauteurs'. In: *Literatuur zonder Leeftijd* 26 (2012) 88, 21-36.
- Linders, Joke, *An Rutgers van der Loeff. Een biografie*. Baarn, de Prom 1990.
- Lith-van Schreven, M.A.E. van, 'Het Europese kind in Indië en zijn lectuur'. In: *Indisch Vrouwen Jaarboek 1936*. Jogjakarta, Kolff-Buning 1936, 161-187.
- Lokhorst, Emmy van, *Onwankelijkbaar*. Meppel, M. Stenvert & Zoon 1946.

- Loman, Mies, *De ongeluksvogel*. Amsterdam, H.J.W. Becht 1924.
- Loon, Esmerij van, *Hoe een winkeltje warenhuis werd. De opkomst van magazijn de Bijenkorf, 1870-1930*. Doctoraalscriptie, Amsterdam, Universiteit van Amsterdam 1999.
- Luber, Jet, *De drie levens van Nina Vesper*. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf 1927.
- Luber, Jet, *Het gezin*. Amsterdam, Maatschappij tot Verspreiding van Goede en Goedkoope Lectuur 1929.
- Luber, Jet, *De Zeedistels*. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf 1932.
- Luber, Jet, *Moeras*. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf 1935.
- Lyall, Edna, *We Two*. Londen, Hurst & Blackett 1914 [1884].
- Maarsen, Jacqueline van, *Ik heet Anne, zei ze, Anne Frank*. Amsterdam, Cossee 2003.
- Manders, Jo, *Flirt-studentje*. Leiden, A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij 1923.
- Mare, Stella, *Schoolvriendinnen*. Utrecht, H. Honing 1908.
- Marxveldt, Jan van, *De zoon van Joop ter Heul*, Helmond en Hoorn, Westfriesland 1991.
- Marxveldt, Jan van, *Om en om*. Helmond en Hoorn, Westfriesland 1993.
- Mathijssen, Marita, *De Geest van de dichter. Tien zogenaamde gesprekken met negentiende-eeuwse schrijvers*. Amsterdam, Querido 1990.
- Meekren, Hélène van, 'Cissy van Marxveldt'. In: *Haagsche Dameskroniek* (4 juni 1927), 4.
- Meer-Brondgeest, A. van der, *Meisjes van de H.B.S.* Amsterdam, Van Holkema & Warendorff 1915.
- Megens, Ina, en Pieterrol, 'Rijkelui dochters en arbeiderszonen. Sociale afkomst, opleiding en organisatie van onderwijzers en onderwijzeressen rond 1900'. In: Jacques Giele e.a. (red.), *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland 1979*. Nijmegen, SUN 1979, 88-119.
- Meijer, Maaïke, *De Lust tot Lezen. Nederlandse dichters en het literaire systeem*. Amsterdam, Sara/Van Gennep 1988.
- Meijer, Maaïke, *Vasalis. Een biografie*. Amsterdam, Van Oorschot 2011.

Meijer, Maaïke, “‘M’n hart stond van stocht bijna stil!’ (F. Harmsen ten Beek) Dichters en hun biografen’. Rede, gehouden op 13 juni 2014 aan de Universiteit van Maastricht. Maastricht, Universiteit Maastricht 2014.

Meulen, Rimmer van der, *Brinkman’s titel catalogus van de sedert het begin dezer eeuw tot 1888 in Nederland verschenen werken op het gebied der nieuwe letterkunde (romans, novellen, gedichten, tooneelstukken en kinderboeken)*. Amsterdam, Brinkman 1889.

Middleton Murry, J. (red.), *Journal of Katherine Mansfield*. Londen, Constable & Co. 1954.

Molanus-Stamperius, M.J., *Vier maanden niet naar school*. Baarn, E.J. Bosch Jbz., Stamperius bibliotheek 1923.

Montijn, Ileen, *’t Gonst. 125 jaar de Bijenkorf*. Amsterdam, Magazijn de Bijenkorf 1995.

Montijn, Ileen, *Naar buiten. Het verlangen naar landelijkheid in de negentiende en twintigste eeuw*. Amsterdam, SUN 2002.

Montijn, Ileen, *Leven op stand 1890-1940*. Amsterdam, Thomas Rap 2009.

Montijn, Ileen, *Hoog geboren. 250 jaar adellijk leven in Nederland*. Amsterdam, Contact 2012.

Mooij, Annet, *De strijd om de Februaristaking*. Amsterdam, Balans 2006.

Mooij, Annet, *Branie. Het leven van Mina Kruseman 1839-1922*. Amsterdam, Balans 2013.

Moulin-van Harlingen, E.J. de, *In pastorie en doktershuis*. Amsterdam, L.J. Veen 1917.

Mulder-Radetzky, Rita, en Barteld de Vries, *Geschiedenis van Oranjewoud. Van vorstelijk lustslot tot voorname buitenplaatsen*. Alphen aan de Rijn, Canaletto 1999.

Mulder-Radetzky, Rita, en Barteld de Vries, *Landgoedboerderijen van Oranjewoud*. Heerenveen, Museum Willem van Haren 2005.

Mulder-Radetzky, Rita, en Barteld de Vries, *In dienst van de landheren van Oranjewoud*. Heerenveen, Museum Willem van Haren 2007.

Naeff, Top, *School-idyllen*. Haarlem, H.J.W. Becht 1900.

Naeff, Top, *De tweelingen*. Amsterdam, H.J.W. Becht 1907 [1901].

- Naeff, Top, *In den dop*. Utrecht, A.W. Bruna 1906.
- Nanda, *Wilde Jetty*. Utrecht, W. de Haan 1918.
- Napier Tauber, Diana, *My Heart and I*. Londen, Evans Brothers 1959.
- Neubauer, John, *The Fin-de Siècle Culture of Adolescence*. New Haven en Londen, Yale University Press 1992.
- Nijkamp, N.H., *Wondere warenhuizen. Een studie naar het ontstaan van de Bijenkorf als warenhuis in relatie tot andere warenhuizen in Europa*. Doctoraalscriptie, Amsterdam, Universiteit van Amsterdam 2007.
- Noordwal, Cornélie, *O, die lastige Juf!* Den Haag, Blankwaardt & Schoonhoven 1906.
- Osenbruggen, C.J., *Wilde Jo*. Gouda, G.B. van Goor & Zonen 1915.
- Oven, Ro van, 'Nederlandsche schrijfsters. Top van Rhijn-Naeff'. In: *De Hollandse Lelie* 32 (1 januari 1919) 27, 417-421.
- Paasman, Riet, *Levens in letters. Autobiografieën van Nederlandse schrijfsters*. Proefschrift, Amsterdam, Universiteit van Amsterdam 1996.
- Panken, Ton, *Een geschiedenis van het jeugdtheater*. Amsterdam, Boom 1998.
- Pattynama, Pamela, *Passages. Vrouwelijke adolescentie als verhaal en vertoog*. Kampen, Kok Agora 1992.
- Pattynama, Pamela, 'Van een balorige élève en een keurige huisvrouw. De *Joop ter Heul*-serie van Cissy van Marxveldt'. In: Aafke Boerma, Erna Staal en Murk Salverda (red.), *Bab's bootje krijgt een stuurman. De meisjesroman en illustrator Hans Borrebach*. Amsterdam, Querido 1995, 8-30.
- Pattynama, Pamela, 'Ontheemde vondelingen. Vrouwelijke adolescentie en "Bildung"'. In: Mineke Bosch (red.), *Denken over sekse in cultuur en wetenschap*. Stichting Beheer IISG, Amsterdam 1996, 22-45.
- Pauw van Wioldrecht, Agnies, *Vin-je dat we een hoed op moeten? Persoonlijke herinneringen aan een bijna vervlogen levensstijl*. Amsterdam, Thomas Rap 2003.
- Peelen, G.J., *'t Begon onder melkenstijd*. Den Haag, J.N. Voorhoeve 1947 [1945].
- Peper, Rascha, 'Brief van Rascha Peper aan Joop ter Heul.' In: *Lezen / Stichting Lezen* 3 (2008) 2, z.p.
- Pétillon, Willy, *Ina en hare moeder*. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1923.

- Plas, Michel van der, *Twee emmertjes water halen*. Den Haag, A.A.M. Stols 1952.
- Poelstra, Jannie, *Luiden van een andere beweging. Huishoudelijke arbeid in Nederland 1840-1920*. Amsterdam, Het Spinhuis 1996.
- Polak, Anna, 'De veranderde positie der vrouw in de laatste 25 jaar (op de Arbeidsmarkt)'. In: *De Hollandsche Lelie* 38 (8 april 1925) 41, 629-631.
- Polak, Anna, 'Het "vrouwelijke" beroep'. In: *De Hollandsche Lelie* 38 (3 juni 1925) 49, 757-759.
- Prosé, W., 'De geschiedenis van de Heerenveense R.H.B.S.'. In: K. Aartsma en A. de Visser (red.), *De Heertjes van 't Veen. 100 jaar Heerenveense R.H.B.S. Z.p., z.n. z.d.* [1970], 9-101.
- Purvis, June, *A History of Woman's Education in England*. Milton Keynes en Philadelphia, Open University Press 1991.
- Randall, Bryony, *Modernism, Daily Time and Everyday Life*. Cambridge, Cambridge University Press 2007.
- Reymenants, Geraldine, *Marie Elisabeth Belpaire. Gender en macht in het literaire veld 1900-1940*. Leuven, Universitaire Pers Leuven 2013.
- Ribberink, Anneke, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters*. Hilversum, Verloren 1998.
- Rietveld-van Wingerden, Marjoke, 'Politieke vorming in jeugdtijdschriften in het interbellum'. In: *Literatuur zonder Leeftijd* 10 (1996), 258-272.
- Rietveld-Van Wingerden, Marjoke, 'Samen of apart? Onderwijs aan jongens en meisjes'. In: *Leidschrift* 20 (september 2005) 2, 93-110.
- Rietveld-Van Wingerden, Marjoke, 'Een springplank voor lezer en auteur. Jeugdtijdschriften'. In: Rita Ghesquière, Vanessa Joosen en Helma van Lierop-Debrauwer (red.), *Een land van waan en wijs. Geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. Amsterdam, Atlas Contact 2014, 154-180.
- Rodenburgh, Jac., 'Lectuur voor onze Bakvisschen'. In: *De Hollandsche Lelie* 17 (24 oktober 1928) 42, 267-269.
- Romein-Verschoor, Annie, *Vrouwenspiegel. Een literair-sociologische studie naar de Nederlandse romanschrijfster*. Nijmegen, SUN REPRINT 1977 [1935].
- Romein-Verschoor, Annie, *Omzien in verwondering. Herinneringen*. Deel I en II. Amsterdam, De Arbeiderspers 1970-1971.

- Roos, Piet de, *Crisis in Nederland. Beelden en interviews uit de jaren dertig*. Rijswijk, Elmar 1981.
- Ros, Bea, 'Het vooroorlogse "probleemboek". De groeipijnen van de Bikkelaar en haar vrienden'. In: *Literatuur zonder leeftijd* 18 (2004) 63, 27-36.
- Rutten, Alex, *The Picture of Agnes Maas-van der Moer. Een biografische studie naar de poëtica, het postuur en de positionering van een schrijfster in het literaire veld ten tijde van het interbellum*. Masterscriptie, Nijmegen, Radbouduniversiteit Nijmegen 2012.
- Rutten, Alex, 'Goedkoop, Groot, Geïllustreerd. Literatuurkritiek en publieksbemiddeling in *Mork's Magazijn* (1910-1942) en "Zij". *Maandblad voor de vrouw* (1916-1942)'. In: *Nederlandse Letterkunde* 18 (2013) 3, 101-178.
- Ruyven, Roeland van, 'Mevrouw Top Naeff'. In: *De Hollandsche Lelie* 34 (1920) 24, 418-420.
- Ruyven, Roeland van, 'Meisjes- en jongenslectuur'. In: *De Haagsche Vrouwenkroniek* 23 (1936) 13, 1-2.
- Saunders, Max, *Self Impression. Life-Writing, Autobiografiction and the Forms of Modern Literature*. Oxford, Oxford University Press 2010.
- Savornin Lohman, Anna de, *Vrouwenliefde in de moderne literatuur*. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon 1904.
- Schlüter, Alberdina Hermanna, *De jongste thuis*. Alkmaar, Kluitman 1912.
- Schmitz, Thesi, 'Weet hij al dat je apathisch bent?' Een onderzoek naar de vermeende 'verwantschap' tussen de meisjesboeken van Top Naeff en Cissy van Marxveldt en de literaire stroming van het naturalisme. Doctoraalscriptie, Tilburg, Universiteit van Tilburg 1999.
- Schmitz, Thesi, 'Het "recept" van de klassieke meisjesboeken van Top Naeff en Cissy van Marxveldt: "Men neme een bakvis..."'. In: *Jaarboek Letterkundig Museum 10*. Den Haag, Letterkundig Museum 2001, 45-66.
- Schram, Dick, 'Taal behoudt de feiten. De verwerking van de Tweede Wereldoorlog in de literatuur'. In: D.H. Schram en C. Gelgon, *Overal sporen. De verwerking van de Tweede Wereldoorlog in literatuur en kunst*. Amsterdam, vu University Press 1990, 93-126.

- Schram, D.H., 'An Unfinished Chapter. The Second World War and the Holocaust in Dutch Literature'. In: *The Low Countries* 2 (1994-1995), 195-204.
- Schreiner, Olive, *De vrouw en arbeid*. (Bewerking uit het Engels van *Woman and Labour* door Aletta Jacobs.) Amsterdam, Van Kampen 1911.
- Schuil, J.B., *De Katjangs*. Amsterdam, H.J.W. Becht 1925 [1912].
- Schulten, J.W.M., *De geschiedenis van de Ordedienst. Mythe en werkelijkheid van een verzetsorganisatie*. Den Haag, Sdu Uitgevers 1998.
- Schwegman, Marjan, *Het stille verzet. Vrouwen in illegale organisaties. Nederland 1940-1945*. Amsterdam, Socialistische Uitgeverij Amsterdam 1979.
- Sernée, Johanna M., 'Studie en studentenleven van meisjes'. In: *De Hollandsche Lelie* 31 (1918) 34, 533-539.
- Shavit, Zohar, *Poetics of Children's Literature*. Athens en Londen, The University of Georgia Press 1986.
- Shils, Edward, en Carmen Blacker, *Cambridge Women. Twelve Portraits*. Cambridge, Cambridge University Press 1996.
- Smit, Dirk, *Gedenkschrift ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de uitgeverijzaak en drukkerij van A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij te Leiden*. Leiden, A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij 1926.
- Smith, Sidonie, en Julia Watson (red.), *Women, Autobiography, Theory. A Reader*. Madison, The University of Wisconsin Press 1998.
- Smith, Sidonie, en Julia Watson, *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives*. Minneapolis en Londen, University of Minnesota Press 2010.
- Sloten, Augusta van, *Nannie Waller*. Utrecht, A.W. Bruna & Zoon's Uitgeversmaatschappij ca. 1917 [1911].
- Soeting, Monica, 'Tijd voor een nieuw begin. Maaïke Meijer stelt kritische vragen aan de traditionele biografie'. In: *Biografie Bulletin* 19 (2009) 1, 4-6.
- Soeting, Monica, 'Interviewtje spelen. De autobiografieën van Cissy van Marxveldt en Emmy Belinfante-Belinfante'. In: *De Parelduiker* 17 (2012) 1, 43-57.
- Soeting, Monica, 'En toen... kwam Leo van Dil in mijn leven. Het keerpunt in het levensverhaal van Cissy van Marxveldt'. In: *Tijdschrift voor Biografie* 3 (2014) 1, 49-58.

- Stamperius-van der Velde, Annie, 'Twee meisjesboeken'. In: *Contact* 3 (1936) 1, 32.
- Strengtholt, Aldrik, 'Cissy van Marxveldt vertelt...'. In: *Astra* 12 (juni 1928), 1312-1320.
- Stroom, Gerrold van der (red.), *De vele gezichten van Anne Frank. Visies op een fenomeen*. Amsterdam, De Prom 2003.
- Stutje, Jan Willem, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair*. Amsterdam, Atlas Contact 2012.
- Sutherland, Gillian, *In Search of the New Woman. Middle-Class Women and Work in Britain 1870-1914*. Cambridge, Cambridge University Press 2015.
- Supplement to the British Medical Journal*, Londen, 26 oktober 1918.
- Swinen, Aagje, *Het slot ontvlucht. De 'vrouwelijke' Bildungsroman in de Nederlandse literatuur*. Amsterdam, Amsterdam University Press 2006.
- Tames, Ismee, 'Oorlog voor onze gedachten'. *Oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederlandse politieke debat, 1914-1918*. Hilversum, Verloren 2006.
- Troelstra, Pieter Jelles, *Gedenkschriften*. Deel 1: *Wording*. Amsterdam, Querido's Uitgeversmaatschappij 1931 [1927].
- Ufkes, Jo, *Een Vroolijke Frans*. Amersfoort, Valkhoff & Co. 1913.
- Uildriks, Frederieke J. van, *Gonda van Overduin*. Almelo, W. Hilarius Wzn. 1899.
- Vaartjes, Gé, *Rebel en dame. Biografie van Top Naeff*. Amsterdam, Querido 2010.
- Valian, Virginia, *Why So Slow? The Advancement of Women*. Cambridge en Londen, MIT Press 1999 [1998].
- Visser, Edmond, 'Kindervoorstellingen'. In: *Ons Eigen Tijdschrift* (1926) 4, 114-115.
- Vos, Jozef, en Jos van der Linden, *Waarvan akte. Geschiedenis van de MO-opleidingen, 1912-1987*. Assen, Koninklijke Van Gorcum 2004.
- Vries, Anne de, *Wat heten goede kinderboeken? Opvattingen over kinderliteratuur in Nederland sinds 1880*. Amsterdam, Querido 1989.
- Vries, Anne de, 'De oorlog komt steeds dichterbij. De Tweede Wereldoorlog in het kinderboek'. In: D.H. Schram en C. Gelgon, *Overal sporen. De verwerking van de Tweede Wereldoorlog in literatuur en kunst*. Amsterdam, vu University Press 1990, 145-159.

- Vries, Anne de, *Een zondagskind. Biografie van mijn vader*. Kampen, Kok 2010.
- Waalwijk, Berteke, 'Reading Anne Frank as a Woman'. In *Women's Studies International Forum* 16 (juli-augustus 1993) 4, 327-335.
- Waalwijk, Berteke, 'Anne Frank lezen als een vrouw'. In: Gerrold van der Stroom (red.), *De vele gezichten van Anne Frank. Visies op een fenomeen*. Amsterdam, De Prom 2003, 106-123.
- Wagner-Egelhaaf, Martina, 'Zum Stand und zu Perspektiven der Autobiographieforschung in der Literaturwissenschaft'. In: *BIOS* 23 (2010) 2, 188-200.
- Walch, Jan, *Schets van de geschiedenis der Nederlandse letteren*. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink 1928.
- Weber, E.P., *Gedenkboek van het 'Oranjestad'*. Amsterdam, H. Nelissen 1947.
- Welij, Carolien van, 'Voedsel voor hoofd en hart. Over de opkomst van schoolbibliotheken en De nieuwe bibliotheek voor de jeugd'. In: *Tsjip/Letteren* 13 (2013) 49-53.
- West, Emma, "'Betwixt and between". Towards a (N)ontology of the Mediocre'. In: *Word and Text. A Journal of Literary Studies and Linguistics* 3 (2013) 1, 12-24.
- Wibaut-Berdenis van Berlekom, Mathilde, *Het boek en het volkskind*. Culemborg, Educaboek/Tjeenk Willink/Noorduijn 1980 [1906].
- Wie is dat? Naamlijst van bekende personen op elk gebied in het Koninkrijk der Nederlanden met Biografische aantekeningen, opgave hunner voornaamste werken, adressen, enz, enz*. Den Haag, Martinus Nijhoff 1948.
- Wijnaendts Francken-Dyserinck, Welmoet, 'Amy Vorstman-ten Have'. In: *Astra* (april 1927), 1089-1092.
- Withuis, Jolande, *Juliana. Vorstin in een mannenwereld*. Amsterdam / Antwerpen, De Bezige Bij 2016.
- Wolf, N.H., 'Nini Theilade'. In: *De Kunst. Een Algemeen Geïllustreerd en Artistiek Weekblad* 22 (1929) 1133, 41-42.
- Woude, Johanna van, *Betrekkingen voor vrouwen. Journaliste*. Amsterdam, L.J. Veen 1899.
- Woude, Johanna van, *De schoonste gaven der Vrouw. Een boek voor meisjes en vrouwen*. Amsterdam, Holkema & Warendorf 1915 [1889].

- Woude, Johanna van, 'Over meisjeslectuur'. In: *De Hollandsche Lelie* 15 (4 juni 1902) 49, 771-772.
- Wumkes, G.A., *Stads- en dorpschroniek van Friesland II (1800-1900)*. Leeuwarden, Drukkerij Eisma 1934.
- Zanden, J.L. van, 'De Friese economie in de negentiende eeuw'. In: *It Beaken* 54 (1992) 2, 7-15.
- Zeitiz, Joshua, *Flapper*. New York, Three Rivers Press 2006.

Archieven

Archief en bibliotheek Spoorwegmuseum, Utrecht
Archief Eye Filmmuseum, Amsterdam
Archief Julia de Gruyter, Bijzondere Collecties, Universiteitsbibliotheek Universiteit van Amsterdam
Archief Letterkundig Museum, Den Haag
Archief Museum Willem van Haren, Heerenveen
Arrondissementsrechtbank Heerenveen
Bath Record Office, Bath, Groot-Brittannië
Coventry City Council, Coventry, Groot-Brittannië
Gemeentearchief Heerenveen
Internationaal Instituut Sociale Geschiedenis, Amsterdam
Bijzondere Collecties NEHA
Ministerie van Justitie, Directie Algemene Zaken
Afdeling Documentatie en Archieven, Nederlands Beheersingsinstituut
Nationaal Archief, Den Haag
Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
Nederlands Dagboekarchief, Meertens Instituut Amsterdam
Nederlands Instituut voor oorlog, holocaust- en genocidestudies (NIOD), Amsterdam
Noord-Hollands Archief, Haarlem
Handelsregister van de Kamer van Koophandel te Amsterdam
Aktes burgerlijke stand gemeente Amsterdam
Oorlogsarchief (voorheen Informatiebureau) van het Nederlandse Rode Kruis, Den Haag
Centrale Europese Cartotheek
Collectie persoonsdossiers aangelegd door het Informatiebureau en de Afdeling

Oorlogsnazorg van het Nederlandse Rode Kruis Cartotheek van het Afwikkelings-
bureau Concentratiekampen Centrale Documentatie
Collectie Persoonsbewijzen Collectie Kampen en Gevangenen
Cartotheek van de Joodsche Raad van Amsterdam
Privéverzameling Paul Beek
Privéverzameling Setske Jansen-Beek
Privéverzameling Carolyn Kuntkes-Beek
Stadsarchief Amsterdam
Stichting 1940-1945, Amsterdam
Streekarchief Gooi en Vechtstreek, Hilversum
Tresoar, Fries Historische en Letterkundig Centrum Leeuwarden

Dankwoord

Een groot aantal mensen heeft mij geholpen bij het onderzoek naar het leven en werk van Cissy van Marxveldt en bij het schrijven van deze biografie. Degenen die ik bovenal wil danken zijn mijn promotores Mineke Bosch en Helma van Lierop-Debrauwer. Zij hebben mij tijdens het onderzoek voortdurend geïnspireerd, gestimuleerd en geholpen. Ik kan hen niet genoeg danken voor hun raadgevingen, hun geduld, hun opwekkende gesprekken en e-mails. Ik heb vooral veel van hen geleerd.

Dank komt ook mijn redacteur Bertram Mourits en mijn uitgeefster Leonoor Broeder toe. Zij hebben mij op zeer plezierige wijze ondersteund en begeleid, en mij een hart onder de riem gestoken wanneer dat nodig was. Ik ben hun dankbaar voor hun vertrouwen in mij.

Dit boek was niet mogelijk geweest zonder de genereuze hulp van de kleindochters van Van Marxveldt, Setske Jansen-Beek en Carolyn Kuntkes-Beek. Setske Jansen bracht het contact met haar vader Leo Beek jr., tot stand, en zorgde ervoor dat ik verschillende malen met hem kon spreken. Beide kleindochters gaven de documenten van hun grootmoeder jarenlang te leen. Setske Jansen hielp bovendien met de correcties van het manuscript. Zij hielp mij ook het handschrift van haar grootmoeder te ontcijferen en sommige brieven te dateren. Paul Beek deelde al even genereus zijn documenten over Leon Beek met mij en Kiek Bigot schonk mij de brieven van Van Marxveldt aan haar moeder, Peggy Bigot. Ook hun ben ik dank verschuldigd.

Ineke Schotanus en Tanny Dobbelaar dank ik voor hun solidariteit, praktische hulp en vriendschap. Jeanne-Marie Soeting Hellinger en Margreeth Soeting lazen en becommentarieerden het manuscript in verschillende stadia. Zij, Tanny Dobbelaar, Marjo van Soest, Erica van Rijssewijk en Hanneke Ritmeester behoedden mij voor verschillende blunders. De fouten die nog in het boek staan kunnen alleen mij aangerekend worden.

De volgende mensen wil ik danken voor hun advies, hulp en het delen van hun kennis: Willem Frederik de Beaufort (Stichting Oranjehotel 1940-1945), Herman van den Bergh, Mireille Berman, Karen Bies (Omrop Fryslân), Pieter Boekholt, Roefke Braam, Frans van Domburg (Stichting 1940-1945), Mineke van Essen, Laura Fahrenbruck, Margriet Fokken, Rob Folkers (penitentiaire inrichting Haaglanden, Scheveningen), Johan Frieswijk, Marga Greuter, Rob van het Groenewoud, Laurien Hansma, Thomas Hellinger, Arthur Isaac, Kitty Jonk, Floor Jonkers, Wim Klinkert, Femke Knoop, Eveline Koen, Peter Leising (Stadsarchief Drachten), Hanca Leppink, Joke Linders, Elisabeth Lockhorn, Nadja Louwerse, Dik van der Meulen, Ileen Montijn, Susanne Neugebauer, Laurina van den Nieuwendijk, Albert Oosthoek (Rode Kruis, Oorlogsnazorg), Frédérique van der Palm, Roeland van Poppelen, B.A.M.Th. Receveur-Cox (Spoorwegmuseum Utrecht), Rita Radetzky, Astrid Rasch, Anneke Ribberink, Anita Roeland, Peter Romijn, Alex Rutten, Erna Staal, Jan Schulten, Mimi Soeting-den Hartog, Jet Spits, Esmeralda Tijhoff, Janneke van der Veer, Conny Verberne, Nikki Verwey, Ien Vinkenburg-Bos (Stichting Oranjehotel 1940-1945), A.P. van Vliet (Nederlands Instituut voor Militaire Historie), Barteld de Vries, Berteke Waaldijk, Coen Wessel, Wibbo Westerdijk (Museum Heerenveen), Carin en Jan van de Wal, Rozemarijn van de Wal en Tineke Woutman. De grootste dank komt Udo Nabitz toe.

Curriculum Vitae

Monica Soeting studeerde filosofie (met als bijvakken kunstgeschiedenis en psychologie) aan de Eberhard-Karls Universität in Tübingen en aan de Universiteit van Amsterdam. Zij promoveerde eerder in 2005 aan de Universiteit Maastricht op een proefschrift over euthanasie.

Monica Soeting was werkzaam als redacteur bij verschillende uitgeverijen en gaf les aan de Universiteit van Utrecht. Ze was redacteur en hoofdredacteur van de tijdschriften *Surplus* en *Biografie Bulletin*. Ze maakte deel uit van de redactie van *De Gids* en was als recensent verbonden aan *Vrij Nederland*, *de Volkskrant* en *Trouw*. In 2009 richtte ze samen met Anneke Ribberink en Marijke Huisman de Europese sectie van de International Auto/Biography Association (IABA) op, en in 2011 startte ze met Anneke Ribberink het open access e-journal *European Journal of Life Writing*, waarvan ze journal manager is. Sinds 2009 is ze bestuurslid van IABA en van IABA-Europe. Samen met Mirjam Nieboer stichtte ze in hetzelfde jaar het Nederlands Dagboekarchief in Amsterdam. In 2015 richtte ze met Mirjam Nieboer, Bertie der Meij en Nina Wijsbek een netwerkorganisatie van Europese dagboekarchieven op, de European Diary and Collections (EDAC).

Monica Soeting is verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam, en aan het Nederlands Letterenfonds als lid van een beoordelingscommissie. Ze geeft les aan de Seniorenacademie van de Rijksuniversiteit Groningen.

Cissy van Marxveldt (pseudoniem van Setske Beek-de Haan, geboren in 1889 in Oranjewoud) is bekend geworden als een van de populairste Nederlandse schrijfsters van meisjesromans. Ze publiceerde echter meer dan meisjesboeken alleen. In 1948, het jaar van haar dood, had ze zesentwintig gepubliceerde romans en verhalenbundels, en meer dan honderd gepubliceerde korte verhalen op haar naam staan. Gedurende Van Marxveldts leven verschenen er recensies van bijna al haar boeken in alle landelijke en provinciale kranten. Die recensies waren grotendeels positief. Men prees Van Marxveldt vanwege haar realistische weergave van het leven van de bakvis en de jonge vrouw en haar gevoel voor humor. De *Joop ter Heul*-serie (1919-1925) gold vanaf de jaren twintig als ijkpunt waaraan andere meisjesboeken uit het interbellum werden gemeten. Uit verschillende onderzoeken naar het leesgedrag van jongeren uit deze tijd blijkt dat de meeste meisjes, maar ook veel jongens, de *Joop ter Heul*-serie tot hun lievelingsboeken rekenden.

Van Marxveldts vele publicaties en het succes van haar boeken staan in groot contrast met haar openbare uitspraken over haar werk. In interviews toonde ze zich bescheiden en passief. Ze was, vertelde ze, gaan schrijven op aandringen van haar vader, haar man en haar uitgever. Haar man had haar pseudoniem verzonnen. Haar boeken noemde ze geen romans, maar vrolijke meisjesboeken, die ze louter en alleen voor haar plezier schreef. Schrijven deed ze niet volgens een vast schema. Ze deed dat ook niet aan een bureau in een werkkamer, maar op een mooie zomerdag op de hei of voor de kachel in de huiskamer, en alleen wanneer de kinderen op school zaten. In haar autobiografisch essay in *Confetti* (1930) bevestigde ze dit beeld. Terwijl Van Marxveldt in openbare uitspraken haar werk naar beneden haalde, maakte ze haar sociaaleconomische achtergrond steeds mooier en hoger dan die in werkelijkheid was. Het onderzoek voor deze biografie maakte duidelijk dat er meer incongruenties bestonden in Van Marxveldts openbare presentatie als schrijfster. Bovendien leverde het schrijverschap verschillende spanningen op. De vraag die in deze biografie dan ook centraal staat, is hoe Van Marxveldt deze spanningen oploste.